

Наукові перспективи
Видавнича група

В своїй хаті
своя й правда.
І сила, і воля.

Т. Шевченко

НАУКОВІ ПЕРСПЕКТИВИ

СЕРІЯ: "ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ", СЕРІЯ: "ПРАВО", СЕРІЯ: "ЕКОНОМІКА",
СЕРІЯ: "ПЕДАГОГІКА", СЕРІЯ: "ПСИХОЛОГІЯ", СЕРІЯ: "МЕДИЦИНА"

Підготовлено у співпраці з
Українською школою
архетипіки

Випуск 6(24)

2022

*Громадська наукова організація «Всеукраїнська Асамблея
докторів наук з державного управління»*

Громадська організація «Асоціація науковців України»

у рамках роботи Видавничої групи «Наукові перспективи»

Наукові перспективи

*(Серія «Державне управління», Серія «Право», Серія «Економіка»,
Серія «Медицина», Серія «Педагогіка», Серія «Психологія»)*

Випуск № 6(24) 2022

Київ – 2022

*Public Scientific Organization "Ukrainian Assembly
of Doctors of Sciences in Public Administration"*

Public Organization "Association of Scientists of Ukraine"

within the work of the Publishing Group "Scientific Perspectives"

Scientific Perspectives

*(Series "Public Administration", Series "Law", Series "Economics",
Series "Medicine", Series "Pedagogy", Series "Psychology")*

Issue № 6(24) 2022

Kiev – 2022

ISSN (print) 2708-7530

DOI: [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-6\(24\)](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-6(24))

Наукові перспективи: журнал. 2022. № 6(24) 2022. С.624

Згідно наказу Міністерства освіти і науки України від 24.09.2020 р. № 1188 журналу присвоєно категорію "Б" із галузей науки: державне управління, право та економіка. Згідно наказу Міністерства освіти і науки України від 27.09.2021 № 1017 журналу присвоєно категорію "Б" із психології

Рекомендовано до друку Президією громадської наукової організації «Всеукраїнська Асамблея докторів наук з державного управління» (Рішення від 27.06.2022, № 7/6-22)

Свідцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
Серія KB № 24436-14376P від 09.06.2020 р.

Журнал видається за активної підтримки Інституту філософії та соціології Національної Академії Наук Азербайджану (Баку, Азербайджан) та КНП "Клінічна лікарня №15 Подільського району м. Києва"

Журнал заснований з метою розвитку вітчизняного наукового потенціалу та реалізації кращих традицій науки в Україні та за кордоном. Журнал висвітлює історію, теорію, механізми формування та функціонування, а, також, інноваційні питання розвитку державного управління, права, економіки, психології, педагогіки та медицини. Видання розраховано на дослідників, викладачів вищих навчальних закладів, аспірантів, магістрів, фахівців-практиків.

INDEX
INTERNATIONAL

Google

Academic
Resource
Index
ResearchBib

Наукове видання включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus (IC), міжнародної пошукової системи Google Scholar та до міжнародної наукометричної бази даних Research Bible.

Головний редактор:

**Жукова Ірина
Віталіївна**

кандидат наук з державного управління, доцент, Проректор з наукової роботи ПВНЗ Університет Новітніх Технологій, директор Видавничої групи «Наукові перспективи», м. Київ, Україна

Заступники Головного редактора:

Даций Олександр Іванович — доктор економічних наук, професор, Заслужений працівник освіти України, завідувач кафедри фінансів, банківської та страхової справи Міжрегіональної Академії управління персоналом (Київ, Україна);

Макаренко Олександр Миколайович — доктор медичних наук, професор, академік Міжнародної академії освіти та науки, професор кафедри загально медичних дисциплін Міжрегіональної Академії управління персоналом (Київ, Україна);

Непомнящий Олександр Михайлович — доктор наук з державного управління, професор, академік Академії будівництва України, професор кафедри публічного адміністрування Міжрегіональної Академії управління персоналом (Київ, Україна);

Помиткіна Любов Віталіївна — доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри авіаційної психології Національного авіаційного університету (Київ, Україна);

Сіданіч Ірина Леонідівна — доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри педагогіки, адміністрування і спеціальної освіти Навчально-наукового інституту менеджменту та психології ДЗВО «Університет менеджменту освіти» (Київ, Україна);

Федоренко Владислав Леонідович — доктор юридичних наук, професор, DrHb - доктор хабілітований наук правничих (Польська академія наук), Заслужений юрист України, директор Науково-дослідного центру судової експертизи з питань інтелектуальної власності Міністерства юстиції України (Київ, Україна).

Редакційна колегія:

Арошидзе Паата — доктор економічних наук, професор, Асоційований професор Держаного університету імені Шота Руставелі (Грузія);

Ахметова Лайла Сейсембековна — доктор історичних наук, професор політології, професор кафедри ЮНЕСКО, міжнародної журналістики і медіа в суспільстві факультету журналістики Казахського Національного університету (КазНУ) ім. аль-Фарабі (Казахстан);

Бахов Іван Степанович — доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри іноземної філології та перекладу Міжрегіональної Академії управління персоналом (Київ, Україна);

Балахтар Катерина Сергіївна — здобувач ступеня доктора філософії (PhD) за спеціальністю 053. Психологія, старший викладач кафедри іноземних мов в Національному університеті ім. О. О. Богомольця (Київ, Україна);

Бурик Зоряна Михайлівна — доктор наук з державного управління, старший викладач кафедри регіонального управління та місцевого самоврядування Львівського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентові України (Львів, Україна);

Вдовіна Олена Олександрівна — кандидат наук з соціальних комунікацій, доцент кафедри українознавства, культури та документознавства Національного університету «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка» (Полтава, Україна);

Гбур Зоряна Володимирівна — доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри управління охороною здоров'я та публічного адміністрування Національного університету охорони здоров'я України імені П.Л.Шупика (Київ, Україна);

Долгова Олена Миколаївна — кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри авіаційної психології Національного авіаційного університету (Київ, Україна);

Гвоздзьєв Сильвія — кандидат наук, кафедра адміністрації та національної безпеки Державної професійної вищої школи ім. Якуба з Парадижу в Гожуві-Великопольському (Польща);

Головач Наталія Василівна — кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри управління персоналом та економіки праці Міжрегіональної Академії управління персоналом (Київ, Україна);

Гудзенко Ганна Володимирівна — кандидат медичних наук, асистент кафедри неврології Національного медичного університету імені О.О. Богомольця (Київ, Україна);

Гуменникова Тамара Рудольфівна — доктор педагогічних наук, професор, директор Придунайської філії Міжрегіональної Академії управління персоналом (Київ, Україна);

Гечбаія Бадрі Нодаровіч — доктор економічних наук, професор, Асоційований професор Батумського державного університету ім. Шота Руставелі (Грузія);

Дегтяр Андрій Олегович — доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри публічного управління та підприємництва Національного аерокосмічного університету імені М.Є. Жуковського, Заслужений діяч науки і техніки України (Харків, Україна);

Дегтяр Олег Андрійович — доктор наук з державного управління, доцент, доцент кафедри менеджменту і адміністрування Харківського національного університету міського господарства ім. О. М. Бекетова (Харків, Україна);

Журавльова Лариса Петрівна — доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри психології Поліського національного університету (Житомир, Україна);

Ічанська Олена Михайлівна - кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри авіаційної психології Національного авіаційного університету (Київ, Україна);

Кайдашев Роман Петрович — доктор юридичних наук, професор, професор кафедри адміністративного, фінансового та банківського права Міжрегіональної академії управління персоналом (Київ, Україна);

Коляденко Ніна Володимирівна — доктор медичних наук, доцент, завідувач кафедри медичної психології Міжрегіональної академії управління персоналом (Київ, Україна);

Лігоцький Анатолій Олексійович — доктор педагогічних наук, професор (Київ, Україна);

Лич (Назарук) Оксана Миколаївна — доктор психологічних наук, доцент, член-кореспондент української академії акмеології, член громадської спілки «Національна психологічна асоціація», доцент кафедри авіаційної психології Національного авіаційного університету (Київ, Україна);

Мальцев Дмитро Валерійович — кандидат медичних наук, завідувач лабораторії імунології і молекулярної біології Національного медичного університету імені О.О. Богомольця (Київ, Україна);

Мельник Володимир Степанович — доктор медичних наук, професор кафедри неврології Національного медичного університету імені О.О. Богомольця, декан медичного факультету №1 (Київ, Україна);

Мідельський Сергій Людвигович — професор, Академік, Президент Регіональної Академії Менеджменту (Казахстан);

Міхальський Томаш — доктор наук, доцент кафедри географії регіонального розвитку Гданського університету (Польща);

Мотренко Тимофій Валентинович — доктор філософських наук, професор, професор кафедри публічного адміністрування Міжрегіональної Академії управління персоналом, Академік Національної академії педагогічних наук України (Київ, Україна);

Нікульчев Микола Олександрович — доктор богословських наук, кандидат філософських наук, професор, доцент кафедри історії та права ДВНЗ «Донецький національний технічний університет» (Покровськ, Донецька область, Україна);

Недбалек Карел — доктор філософії (PhD) в галузі права, доцент, професор Європейського професійного докторату, MBA, адвокат (Чехія);

Новак-Каляєва Лариса Миколаївна — доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри державного управління Львівського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентові України (Львів, Україна);

Орел Марія Григорівна — доктор наук з державного управління, професор кафедри публічного адміністрування Міжрегіональної Академії управління персоналом (Київ, Україна) ;

Павлов Костянтин Володимирович — доктор економічних наук, професор, професор кафедри аналітичної економіки та природокористування Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки (Київ, Україна) ;

Пархоменко-Куцевіл Оксана Ігорівна — доктор наук з державного управління, професор, завідувач кафедри публічного адміністрування Міжрегіональної Академії управління персоналом (Київ, Україна) ;

Перестюк Інга Миколаївна — кандидат наук з державного управління, доцент кафедри публічного адміністрування Міжрегіональної Академії управління персоналом (Київ, Україна) ;

Помиткін Едуард Олександрович — доктор психологічних наук, професор, провідний науковий співробітник Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України (Київ, Україна);

Радзіховська Наталія Станіславівна — кандидат медичних наук, лікар вищої категорії, завідувач відділенням неврології КНП "Клінічна лікарня №15 Подільського району м. Києва", асистент кафедри неврології НМУ імені О.О. Богомольця (Київ, Україна)

Ситник Григорій Петрович — доктор наук з державного управління, кандидат технічних наук, професор, Заслужений діяч науки і техніки України, професор кафедри державного управління Київського національного університету імені Тараса Шевченка (Київ, Україна) ;

Стовба Тетяна Анатоліївна – кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки та морського права Херсонської державної морської академії (Херсон, Україна);

Титко Анна Василівна — кандидат юридичних наук, провідний науковий співробітник Національної академії внутрішніх справ (Київ, Україна) ;

Тимошенко Наталія Юрївна — кандидат економічних наук, доцент кафедри міжнародної економіки Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського» (м. Київ, Україна);

Турчинова Ганна Володимирівна — кандидат педагогічних наук, доцент, декан факультету природничо-географічної освіти та екології Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (Київ, Україна) ;

Хохліна Олена Петрівна — доктор психологічних наук, професор, професор кафедри авіаційної психології Національного авіаційного університету (Київ, Україна) ;

Цимбалюк Руслан Степанович — кандидат медичних наук, доцент кафедри загальної хірургії № 1 Національного медичного університету імені О.О. Богомольця, декан медичного факультету №2 (Київ, Україна) ;

Чернуха Надія Миколаївна — доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри соціальної реабілітації та соціальної педагогіки Київського національного університету імені Тараса Шевченка (Київ, Україна) ;

Якимчук Аліна Юрївна — доктор економічних наук, професор, професор кафедри державного управління, документознавства та інформаційної діяльності Національного університету водного господарства та природокористування (Рівне, Україна) ;

Яковицька Лада Савелівна — доктор психологічних наук, доцент, професор кафедри авіаційної психології Національного авіаційного університету (Київ, Україна) .

© автори статей, 2022

© Громадська наукова організація «Всеукраїнська Асамблея докторів наук з державного управління», 2022

© Громадська організація «Асоціація науковців України», 2022

© Видавнича група «Наукові перспективи», 2022

ISSN (print) 2708-7530

Наукові перспективи № 6(24) 2022

ЗМІСТ

СЕРІЯ «Державне управління»

Naplyokov Y.V. ARCHETYPAL ASPECTS OF SCENARIO APPLICATION IN PUBLIC ADMINISTRATION	16
Вішка І.С. АУДИТ ЗЕМЛІ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД У ДОВОЄННИЙ ТА ВОЄННИЙ ПЕРІОДИ, КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗМІНИ	28
Воробйов О.В. ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО СИСТЕМАТИЗАЦІЇ ПРОБЛЕМ РЕФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ВИКОНАВЧОГО ПРОВАДЖЕННЯ	42
Голованова Н.В. ІНФОРМАЦІЙНА ПОЛІТИКА УКРАЇНИ В УМОВАХ ВІЙНИ (АРХЕТИПНИЙ ПІДХІД)	57
Данилович-Кропивницька М.Л., Джурик Ю.А. ІНДУСТРІАЛЬНІ ПАРКИ В УКРАЇНІ: НОВИЙ ЕТАП РОЗВИТКУ	71
Дутчак О.І., Шикеринець В.В., Орлова В.В. МАСОВІ КОМУНІКАЦІЇ В СИСТЕМІ PR-МЕНЕДЖМЕНТУ ПІДПРИЄМСТВ СОЦІОКУЛЬТУРНОГО СЕРВІСУ	82
Ільєнко О.В., Пасик-Косарева Н.О. ЦИФРОВІЗАЦІЯ ЧИ ЦИФРОВА ТРАНСФОРМАЦІЯ, ЯК ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНА ПЛАТФОРМА РОЗВИТКУ ЕЛЕКТРОННОГО УРЯДУВАННЯ	92
Кириченко Г.В. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ІМІДЖУ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ В УКРАЇНІ	103
Кононенко І.А. СПІВВІДНОШЕННЯ ПОНЯТЬ «ЕКОЛОГІЧНА КУЛЬТУРА» ТА «КУЛЬТУРНА ЕКОЛОГІЯ»	115

- Мартишин Д.С.** 125
РОЛЬ І ЗНАЧЕННЯ ХРИСТИЯНСЬКОЇ СОЦІОЛОГІЇ У
ПРОЦЕСАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ СУЧАСНОГО СВІТУ
- Олійник Н.В.** 137
КАДРОВИЙ ПОТЕНЦІАЛ ДЕРЖАВНИХ СЛУЖБОВЦІВ:
АРХЕТИПНА ПАРАДИГМА
- Тертичний О.В.** 152
УКРАЇНСЬКЕ ПІДНЕСЕННЯ ЯК НОВЕ НАРОДЖЕННЯ
СВОБОДИ
- Шестаковська Т.Л.** 167
ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА КЛАСТЕРНОГО РОЗВИТКУ СФЕРИ
ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я В УМОВАХ НАДЗВИЧАЙНИХ СИТУАЦІЙ
- Яровой Т.С.** 177
КОНЦЕПТ МОДЕРНІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ
ЗАХИСТУ НАСЕЛЕННЯ ВІД НАДЗВИЧАЙНИХ СИТУАЦІЙ

СЕРІЯ «Економіка»

- Duginets G.V., Busarieva T.H.** 185
FEATURES OF SECURITY AND DEFENSE POLICY FORMATION IN EU
- Бакурова А.В., Діденко А.В.** 203
ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ БЕЗПЕКИ ОБ'ЄДНАНИХ
ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД
- Білоусова О. С.** 215
БЮДЖЕТНО-ПОДАТКОВІ ІНСТРУМЕНТИ ДЛЯ ЗМЕНШЕННЯ
НАСЛІДКІВ ГЛОБАЛЬНИХ ТОРГОВИХ ВІЙН ТА
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ В УКРАЇНІ
- Благун І.І., Судук Н.В.** 230
ЗЕМЕЛЬНІ РЕСУРСИ ЯК СКЛАДОВА ЕКОНОМІЧНОГО
ПОТЕНЦІАЛУ КРАЇНИ

Бодюк А.В. ОБҐРУНТУВАННЯ ПОНЯТТЯ МІНЕРАЛЬНИХ РЕСУРСІВ	242
Бригілевич Г.М. МІЖНАРОДНИЙ ТУРИЗМ ЯК ІНСТРУМЕНТ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ЕКОНОМІКИ : ДОСВІД КРАЇН ЄС	253
Гамова І.В. МОДЕЛІ МАРКЕТИНГОВИХ КОМУНІКАЦІЙ В СОЦІАЛЬНИХ МЕРЕЖАХ	263
Каденюк О.С., Сажко В.В. ЗМІНИ АГРАРНИХ ВІДНОСИН В УКРАЇНІ В ПЕРІОД КАПІТАЛІЗАЦІЇ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА В КІНЦІ ХІХ- ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТЬ	273
Коваленко-Марченкова Є.В., Протопопова Н.А. , Іванчук Ю.Г. СУЧАСНИЙ СТАН ЛІЗИНГОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ	293
Комарницька Г.О., Ястремська Н.М., Павленко Н.В. ВИМУШЕНА МІГРАЦІЯ ТА ЇЇ ВПЛИВ НА РИНОК ПРАЦІ В УКРАЇНІ	306
Кузнєцова М.А., Караченцева К.А. ПЕРЕДУМОВИ ВИНИКНЕННЯ ТЕОРЕТИЧНОЇ МОДЕЛІ НООНОМІКИ	320
Лифар В.В., Борисенко О.Є. СТРАТЕГІЯ РЕКЛАМНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В МЕРЕЖІ ІНТЕРНЕТ: СУТНІСТЬ ТА ЗНАЧЕННЯ	332
Меметов Айяр Назім огли, Титок В.В., Покотило Т.В. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ДІДЖИТАЛ-СТРАТЕГІЇ В СИСТЕМІ ЦИФРОВОЇ ЕКОНОМІКИ	345
Тимечко І.Р., Анісімова М.В. ТРАНСФОРМАЦІЯ СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ АКТИВАМИ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ	354

СЕРІЯ «Право»

- Бахур О.В.** 368
ПРО ПІДСТАВИ ЗАХИСТУ ПРАВ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ
ВЛАСНОСТІ СУБ'ЄКТІВ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
- Галай М.М., Тахтаров Д.В., Шашко М.Д.** 381
ЗАХОДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ
НА СТАДІЇ ПІДГОТОВЧОГО ПРОВАДЖЕННЯ
- Лісіцина Ю.О., Серкевич І.Р.** 393
ВИКОРИСТАННЯ НОВІТНІХ ДОСЯГНЕНЬ
ПСИХОЛОГІЧНИХ ЗНАНЬ У ТАКТИЦІ ДОПИТУ
НЕПОВНОЛІТНІХ ПОТЕРПІЛИХ ВІД СЕКСУАЛЬНОГО
НАСИЛЬСТВА: ЗАРУБІЖНІ МЕТОДИКИ
- Літошенко О.С., Науменко С.Г.** 406
РИНОК ЗЕМЛІ ЯК ІНСТРУМЕНТ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
ЕФЕКТИВНОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ АГРОСФЕРИ
- Марченко В.Ю.** 416
КОНСТИТУЦІЙНІ ПРИНЦИПИ МУНІЦИПАЛЬНО-ПРАВОВОЇ
ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ: АРХЕТИПНИЙ ПІДХІД
- Петрина В.Н.** 427
МІЖНАРОДНИЙ КОМЕРЦІЙНИЙ АРБІТРАЖ: ПОНЯТІЙНІ
ПРОБЛЕМИ В УКРАЇНСЬКОМУ ПРАВІ
- Чиж В.О., Бондаренко О.В., Нестеров Б.Б.** 436
“ДІДЖИТАЛІЗАЦІЯ” ОБШУКУ VS ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ
ЛЮДИНИ
- Ясинок М.М., Котвяковський Ю.О.** 445
ПРАВОВА ПАРАДИГМА ПРИНЦИПУ ВЕРХОВЕНСТВА
ПРАВА У КАСАЦІЙНОМУ ПРОВАДЖЕННІ В ЦИВІЛЬНОМУ
СУДОЧИНСТВІ

ISSN (print) 2708-7530

Наукові перспективи № 6(24) 2022

СЕРІЯ «Педагогіка»

Chepurna M.V., Dernova T.A., Kolesnyk D.M., Korieshkova S.P., Riabtseva I.A. 456

FORMATION OF STUDENTS' COMMUNICATIVE COMPETENCE IN THE PROCESS OF LEARNING FOREIGN LANGUAGES IN THE CONTEXT OF HUMANIZATION OF EDUCATION

Kazachiner O.S., Boychuk Yu.D. 466

STRUCTURAL-FUNCTIONAL MODEL OF A TEACHER-DEFECTOLOGIST'S PROFESSIONAL COMPETENCE FORMING IN CONDITIONS OF POSTGRADUATE EDUCATION

Загородня А.А. 478

СТАНОВЛЕННЯ СОЦІАЛЬНО-АНТРОПОЛОГІЧНИХ ІДЕЙ В УКРАЇНСЬКІЙ ФІЛОСОФІЇ ОСВІТИ І ВИХОВАННЯ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ СТОЛІТТЯ

Кондрацька Л.А., Кравчина Т.В. 486

МЕТОДОЛОГІЧНІ ПЕРСПЕКТИВИ МИРОТВОРЧОЇ ОСВІТИ

Рембач О.О. 499

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ТУРИСТИЧНОЇ ГАЛУЗІ У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Скрипник Т.В., Мартинчук О.В., Супрун Г.В., Криваковська Р.В. 514

ОСОБЛИВОСТІ ПАРТНЕРСТВА МІЖ ФАХІВЦЯМИ ЗАКЛАДУ ОСВІТИ ТА БАТЬКАМИ ДИТИНИ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНІМИ ПОТРЕБАМИ

Шевченко С.М. 528

ПРОСВІТНИЦЬКІ ІДЕЇ М.П. КУЛІША

СЕРІЯ «Психологія»

Бочелюк В.Й., Панов М.С., Спицька Л.В. 545

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ТА МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ПСИХОСОМАТИКИ

Грейліх О.О.ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ КОМУНІКАТИВНОЇ
КУЛЬТУРИ МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ

559

Гульбс О.А.ОСОБЛИВОСТІ ВПЛИВУ ПРОФЕСІЙНОЇ СВІДОМОСТІ НА
ФОРМУВАННЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ГОТОВНОСТІ
МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ ДО ЗДІЙСНЕННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ
КАР'ЄРИ

572

Мостова Т.Д., Кучеровська Н.О., Доскач С.С.ПСИХОЛОГІЧНІ УМОВИ РОЗВИТКУ ДІТЕЙ В УМОВАХ
ВІЙНИ

584

Філіпович В.М., Подлєсна Г.В., Заїка Т.П.ФОРМУВАННЯ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ ЗДОБУВАЧІВ
ВИЩОЇ ОСВІТИ

596

СЕРІЯ «Медицина»

Гавриченко Д.Г.

СУЧАСНИЙ СТАН СФЕРИ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я УКРАЇНИ

611

ISSN (print) 2708-7530

Наукові перспективи № 6(24) 2022

Шановні автори, друзі та колеги!
Слава Україні! Героям Слава!

Дозвольте від імені Видавничої групи «Наукові перспективи» привітати Вас із виходом № 6(24) 2022 фахового видання з психології, державного управління, права та економіки «Наукові перспективи».

Примітною рисою чергового номеру видання є те, що він підготовлений у партнерстві з Українською школою архетипіки та містить публікації учасників франко-українського онлайн форуму «Архетипіка і публічне управління: від імажинеру до технологій постмодерної сучасності».

Також, на сторінках видання підняті актуальні питання щодо розвитку педагогічної моделі реалізації сотеріологічної концепції миротворчої освіти; формування комунікативної компетентності майбутнього спеціаліста при умові виділення етнопсихологічного, соціально-психологічного, психолінгвістичного, етнолінгвістичного, лінгводидактичного аспектів; аналізу сучасних підходів до засад кримінального провадження; визначення ресурсного забезпечення реалізації Стратегії післявоєнного відновлення та розвитку України за рахунок внутрішніх резервів.

Професійні підходи до пошуку вирішення цих актуальних питань з кожним днем вимагають все більшої залученості та відповідальності як представників закладів вищої освіти, науково-дослідницьких центрів так і державних структур.

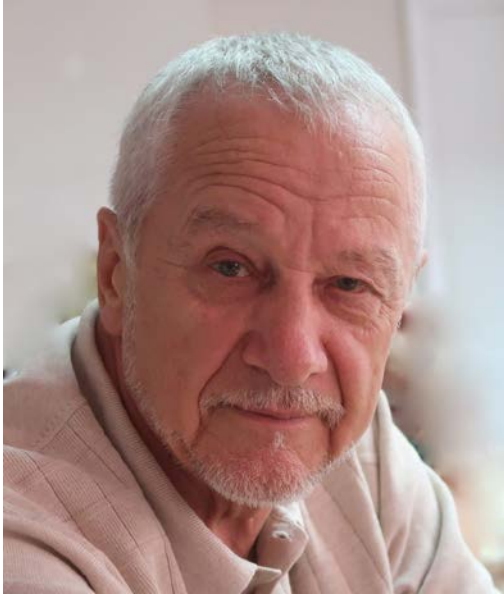
Бажаю нових творчих здобутків, реалізації цікавих проєктів, стабільних тиражів, міцного здоров'я, благополуччя та процвітання!

З повагою,
Головний редактор,
директор Видавничої групи «Наукові перспективи»,
кандидат наук з державного управління,
доцент

Жукова І.В.

Вельмишановні автори!

Радо вітаю вас від імені Української школи архетипіки Української технологічної академії з випуском чергового номеру журналу «Наукові перспективи», який містить публікації учасників франко-українського онлайн форуму «Архетипіка і публічне управління: від імажинеру до технологій постмодерної сучасності».

Приємно відзначити, що УША не послабила своїх зусиль навіть сьогодні, під час російської агресії на землі України. В умовах воєнного стану, прагнучи заглибитися у таємниці колективного несвідомого, ми з вами спроміглися провести повноцінні психосоціальні дослідження як в Україні, так і в Австрії. Разом з нашим новим партнером – європейською асоціацією «Геллап-інтернейшнл» ми сьогодні прагнемо розгорнути порівняльні психосоціальні дослідження до повноцінного європейського і світового формату.

Вже п'ять років триває наша співпраця з французькою школою архетипіки – Паризьким центром досліджень сучасності і повсякденності та університетом Монпельє-3 імені Поля Валері. Спільно з ним і нашими гостинним організатором цього річних заходів – Хортицькою національною навчально-реабілітаційною академією ми відважилися провести 30 червня онлайн-форум, який включатиме XIII міжнародний теоретико-методологічний семінар пам'яті загиблого від бомбового удару в Харкові професора Олега Амосова і X міжнародний конкурс молодих науковців пам'яті співзасновниці УША Ольги Балакіревої. Обидва заходи присвячені вельми актуальній і практичній темі: «Архетипіка публічного управління: від імажинеру до технологій постмодерної сучасності». Родзинкою форуму стане відкрита лекція почесного професора Сорбонни Мішеля Маффесолі на тему: «Повернення архетипного міфу в політику».

Словом, доволі насиченою цього річ очікується програма наших щорічних заходів, наслідком яких стануть нові ідеї, науково-практичні ініціативи та науково-теоретичні публікації учасників заходів у трьох престижних науково-фахових журналах: «Український соціум» (зі спеціальностей: 054 Соціологія; 051 Економіка), «Наукові перспективи» (зі спеціальності 281 Публічне управління та адміністрування) та журналі «Хортицької національно навчально-реабілітаційної академії» (зі спеціальностей: 011 Освітні, педагогічні науки; 015 Професійна освіта; 016 Спеціальна освіта; 231 Соціальна робота).

Дозвольте подякувати вам за той неоціненний внесок, що ви його робите в розвиток соціальних і гуманітарних наук, за ті рекомендації, що ви їх надаєте за результатами ваших непростих досліджень органам державної влади та місцевого самоврядування.

Маю надію, що ваші наукові розробки та пропозиції знайдуть своїх вдячних послідовників і стануть вельми корисними для практичного втілення й реалізації заради процвітання нашої суверенної України.

Бажаю вам плідних наукових дискусій, творчого натхнення та задоволення від реалізації ваших неординарних задумів та ідей!

З повагою,

**Засновник і науковий керівник
Української школи архетипіки
професор**

Едуард Афонін

ISSN (print) 2708-7530

Наукові перспективи № 6(24) 2022

Шановні науковці, друзі та колеги!

Дозвольте від імені Хортицької національної навчально-реабілітаційної академії привітати Вас з виходом чергового номеру фахового видання категорії Б «Наукові перспективи», який містить матеріали цьогорічного франко-українського онлайн-форуму архетипіки!

Ваша багаторічна відданість актуальній для постмодерної Сучасності науково-дослідницькій проблематиці та відданість ідеям Української школи архетипіки є взірцем самовідданості, натхнення і працелюбності сучасного дослідника у досягненні власних висот самореалізації. Сьогодні ви стали справжнім колективом фахівців-однодумців, який відкритий до розвитку, інноваційного пошуку, що сприяє авторитету та визнанню української науки та освіти в Європі і Світі.

Ми пишаємося тим, що саме на славетній Хортиці, в Хортицькій національній навчально-реабілітаційній академії відбудуться цьогорічні заходи Української школи архетипіки,

родзинкою яких стануть лекція почесного професора французької Сорбонни «повернення архетипного міфу в політику» і черговий раунд-заглиблення в архетипну природу колективного несвідомого.

Хотілося б подякувати доктору соціологічних наук, професору Едуарду Афоніну, засновнику Української школи архетипіки за можливість об'єднання на Хортицькій землі представників різних галузей наук, які, з позицій архетипів колективного несвідомого розглядають актуальні проблеми теорії та історії державного управління. Вважаємо, що секрет успіху Вашої наукової школи – у виконанні унікальної, почесної місії, яка має пріоритетне парадигмальне значення для нинішньої постмодерної сучасності з її системоутворюючим психологічним чинником. Сподіваємося на встановлення тісного співробітництва між навчально-науковими установами – учасниками архетипних заходів. Це сприятиме змістовному обміну науково-практичним досвідом та збагаченню змісту наукових дискусій!

Від щирого серця бажаємо авторам журналу та всім учасникам цьогорічних наукових заходів архетипіки значних успіхів у Вашій багатогранній діяльності. Хай рівень наукових здобутків Української школи архетипіки і в подальшому примножує славу партнерів архетипної спільноти з числа науково-освітніх установ України та інших країн світу, а Ваші останні наукові дослідження, викладені на сторінках такого авторитетного наукового видання як «Наукові перспективи» хай примножать плідну співпрацю на благо добробуту сучасників!

**Ректор, професор кафедри спеціальної педагогіки та спеціальної психології,
доктор педагогічних наук, професор,
комунального закладу вищої освіти
«Хортицька національна
навчально-реабілітаційна академія»
Запорізької обласної ради**

Валентина Нечипоренко

Шановні автори поважного науково-фахового журналу «Наукові перспективи», а, також, учасники франко-українського онлайн форуму «Архетипіка і публічне управління: від імажинеру до технологій постмодерної сучасності»!

Для мене велика честь бути сьогодні разом з вами і вітати вас від імені кафедри соціології Університету Поль Валері в Монпельє у Франції Сьогодні, як ніколи, дисципліни соціально-гуманітарного блоку науки, в тому числі державного управління є основоположними для створення колективної уяви, здатної відповідати на виклики Сучасності.

Без сумніву, ситуація, в якій ви знаходитесь, є жахливою і нестабільною. Я хочу висловити вам і всьому українському народу всю свою солідарність і солідарність моїх колег з приводу вторгнення, якого ви зазнали: жорстокого, несправедливого, невинуватого, неприпустимого. Сподіваюсь, що ваш народ незабаром переможе. Відвоює мир, демократію і свободу, на яку безперечно заслуговує. Знаходячись на заході, я відчуваю себе дещо винним. Адже незважаючи на абсурдний аспект Путіна і його політичний вибір та вчинки, які не можна виправдати, захід теж несе відповідальність все, що відбувається у вас.

Я вважаю, що в такий непростий день, як ваш, все ж є підстави знову думати про науку, мистецтво та культуру. Вони поєднують нас і дають можливість думати про наше життя, відновлювати культурні форми, здатні поважати інших, щоб ми могли процвітати в мирі та свободі.

Я Вам бажаю плідної роботи, сподіваюсь, що це буде початком чогось нового для вас. Що ми зможемо замінити насильство і війну на думку, яка переосмислює наш час, та повертає до громадянських форм спільного життя. А війна, вірю, завершиться дуже скоро для вашого вільного, справді європейського народу!

**Завідувач кафедри соціології
навчально-наукового блоку V гуманітарних
та соціальних наук Університету Монпельє 3
імені Поля Валері**

Вінченцо Суска

СЕРІЯ «Державне управління»

UDC: 35:159.9

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-6\(24\)-16-27](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-6(24)-16-27)

Naplyokov Yuriy Vasilievich Doctor of Philosophy in Public Administration, Associate Professor, Associate Professor of the Department of training of peacekeeping personnel, National University of Defense of Ukraine named after Ivan Chernyakhovsky, Povitroflotsky Ave., 28, Kyiv, 03049, tel.: (098) 242-13-53, <https://orcid.org/0000-0002-0343-8337>

ARCHETYPAL ASPECTS OF SCENARIO APPLICATION IN PUBLIC ADMINISTRATION

Abstract. Application of scenarios in public administration (PA) can ensure the sustainable development of the social system (system) and contribute to the necessary changes in a complex and dynamic environment. Under influence of any, including undesirable scenario, thinking of civil society can be controlled by manipulating its conscious and unconscious. In these conditions, PA can be complicated and reduce efficiency. Moreover, the archetype-based scenario becomes attractive and engages the scenario participants in a game offered by the scenario manager to achieve a certain goal.

PA should manage thinking properly according to a state of the system and the environment to maintain equilibrium between them and achieve a desired goal. Application of scenarios in PA can provide conditions to manage thinking. A scenario creates an environment in which archetypes start working. Scenario events can generate a certain combination of conscious and unconscious in thinking to make right decisions,

A virtual or actual scenario can be used to accelerate a required change and also to influence competitors. Under influence of a virtual scenario PA can become complicated because the system can start working wrong due to difficulty to recognize reality.

To conduct PA effectively under scenario influence requires managing thinking through building a learning organization. It provides both negative and positive feedbacks that facilitate making necessary changes in the system and direct to achieve desired goals. It is based on proper leadership with delegation of authority, shared vision and responsibility, building favorable organizational culture and

climate. The task of PA is to create conditions in which the system will be “smart” to demonstrate situational awareness, collective emotional intelligence, analyze the situation and make right decisions.

Keywords: scenario, archetype, public administration, conscious, unconscious, thinking.

Напльоків Юрій Васильович доктор філософії з публічного управління та адміністрування, доцент, доцент кафедри підготовки миротворчого персоналу, Національний університет оборони України імені Івана Черняхівського, Повітрофлотський проспект, 28, м. Київ, 03049, тел.: (098) 242-13-53, <https://orcid.org/0000-0002-0343-8337>

АРХЕТИПНІ АСПЕКТИ ЗАСТОСУВАННЯ СЦЕНАРІЇВ У ПУБЛІЧНОМУ УПРАВЛІННІ

Анотація. Застосування сценаріїв у публічному управлінні (ПУ) може забезпечити сталий розвиток соціальної системи (системи) та сприяти необхідним змінам в умовах складного та динамічного середовища. Під впливом будь-якого, в тому числі небажаного сценарію, мисленням громадянського суспільства можна керувати, маніпулюючи його свідомим і несвідомим. В цих умовах ПУ може ускладнюватись та знижувати ефективність. Більш того, сценарій, побудований на основі архетипів, стає привабливим та затягує учасників сценарію в гру, яка пропонується менеджером сценарію для досягнення певної мети.

ПУ повинно правильно керувати мисленням відповідно до стану системи та середовища, щоб підтримувати рівновагу між ними та досягати бажаної мети. Застосування сценаріїв у ПУ може створити умови для управління мисленням. Сценарій створює середовище, в якому починають працювати архетипи. Події сценарію можуть генерувати певну комбінацію свідомого та несвідомого в мисленні для прийняття правильних рішень.

Віртуальний або реальний сценарій можна використовувати для прискорення необхідних змін, а також для впливу на конкурентів. Під впливом віртуального сценарію ПУ може ускладнитися, оскільки система може почати працювати неправильно через важкість розпізнання реальності.

Для ефективного ПУ в умовах впливу сценарію, потрібно керувати мисленням шляхом побудови організації, яка навчається. Вона забезпечує як негативний так і позитивний зворотні зв'язки, що сприяє здійсненню необхідних змін у системі та спрямовує на досягнення бажаних цілей. Це засновано на відповідному лідерстві з делегуванням повноважень, спільному баченні та відповідальності, створенню сприятливої організаційної культури та

клімату. Завданням ПУ стає створення умов, в яких система буде “розумною”, щоб демонструвати ситуаційну обізнаність, колективний емоційний інтелект, аналізувати ситуацію та приймати правильні рішення.

Ключові слова: сценарій, архетип, публічне управління, свідоме, несвідоме, мислення.

Target setting. A social system (system) can become vulnerable under influence of scenarios that are used by exterior and interior players to achieve own goals. To develop the system in the complex and dynamic environment and protect it from undesired scenario impacts may require understanding archetypal aspects of scenario application in public administration (PA). To study an archetypal nature of a scenario and thinking under scenario influence can facilitate providing effective PA.

Analysis of recent researches and publications. Scenario development and planning are discussed in works of P. Schwartz, P. van Notten, O. Sparrow, P.J.H. Schoemaker and others. C. Jung, S. Freud and D. Uznadze described archetypal foundations and thinking. G. Durand proposed the concept of “imager” that joins the subject, the object and the process of thinking.

Ukrainian scientists such as E. Afonin, O. Donchenko, O. Balakireva and O. Sushy have researched the issue of public management from an archetypal position. However, archetypal aspects of scenario application in PA and protection of the system from influence of undesired scenarios have not been widely studied.

The purpose of the article is to study application of scenarios in PA from the archetypal perspective to maintain system effective in the complex and dynamic environment.

The statement of basic material. A scenario can be considered as a PA tool to develop, manage and protect the system from undesirable influences. In the modern conditions of open global communication, technological development, increased completion between nations and corporations scenarios are used to influence the system to achieve desired goals. A study of archetypes, self-organization and scenarios can help to conduct PA effectively.

According to C. Jung, archetypes are “forms or images of a collective nature which occur practically all over the Earth as constituents of myths and – at the same time – as individual products of unconscious...The [forms and images] are imprinted and hardwired into our psyches” [1, p. 50]. He described 1) archetypal events: birth, death, separation from parents, initiation, marriage, the union of opposites; 2) archetypal figures: great mother, father, child, devil, god, wise old man, wise old woman, the trickster, the hero; and 3) archetypal motifs: the apocalypse, the deluge, the creation [2, p. 76, 84, 85].

Archetypes can present beliefs, values, national and organizational cultures, myths, mental models, stories, images and other. The number of archetypes can be

limitless [3] and they could work together as entire whole. For instance, besides of Jungian archetypes there are system and scenario archetypes. D. Kim [4] P. Urze and A. Abreu [5] represent following system archetypes: 1) Limits to Growth; 2) Shifting the Burden; 3) Eroding Goals; 4) Escalation; 5) Success to the Successful; 6) Tragedy of the Commons; 7) Fixes that Fail; 8) Growth and Underinvestment; 9) Accidental Enemies; and 10) The Attractiveness Principle.

Archetypes can explain system behavior, problem patterns, thinking, leadership aspects, facilitate analysis and decision making (DM) and serve as a forecasting instrument. They can help to analyze own and opposing sides and their thinking. Archetypes could be fundamental in writing philosophies as constant statements. In the context of PA it is about principles and rules of management, social relationships and system development. Also, archetypes such as Limits to Success, Shifting the Burden/Addiction, Tragedy of the Commons [6] and others can describe a nature of human biases and traps in thinking.

S. Freud and C. Jung introduced the individual conscious and collective and unconscious. C. Jung and D. Uznadze understood the conscious and the unconscious as two aspects of one system. C. Jung considered them in connection as “soul integrity.” The collective unconscious coexists with the individual and collective conscious, contradict with each other, but generate a new for development of the system.

C. Jung defined consciousness as “an ephemeral phenomenon that makes all the urgent adaptations and orientations, which is why its work can most likely be compared to orientation in space” [7, p. 38]. According to him, the collective unconscious is the source of the forces of the soul, and the archetype combines forms and categories that set the soul in motion [8]. The spiritual component is fundamental in leadership and can have energy. According to the law of conservation of energy, it cannot simply disappear. In the context of PA archetypes can be those carriers of energy that provide spirituality, build beliefs, values, national and organizational cultures in the given environment.

The environment can define leadership, thinking and decision making (DM) that can depend on a set of archetypes to make a decision for system survival. Change of the environment may require changing a set of archetypes to review beliefs, values, national and organizational culture to improve DM [9, p. 180]. It reflects in a certain combination of conscious and unconscious in thinking, for instance, dominance of creativity to implement change.

Satisfaction of human needs can drive thinking and motivate doing something relatively new. People invent based on existing archetypes to make life better from their own prospective. Change of the environment forces adapting the system as a combination of innovations with traditions. For instance, innovations such as “robot” remind a human being and an airplane – a bird. Innovations in conjunction with

traditions can form an inseparable unity in which a tradition appears as a kind of “starting point” for an innovation.

A scenario generates an environment in which scenario participants can think, conduct DM and act. The scenario context may direct people to think in a desired for a scenario manager way. It facilitates visualization of objects (yourself, others), subjects (environmental elements) and events in their connection through imagination (process of thinking). It can remind “imager” of G. Dunrand that includes the object, the subject and the process of thinking [10].

A scenario, as a PA tool, can provide:

- 1) Planning, forecasting and responding in different spheres of PA such as leadership, social interactions, relationships between the state authority and the civil society, technical, administrative and political concepts;
- 2) Thinking and analyzing to make decisions;
- 3) Managing the system in a desired way.

Scenario planning can be based on an archetypal nature of system development that connects past, present and future that define “time.” “Force” and “space” are connected with the object and the subject. The process of thinking is directed to develop situational awareness (SA), situational understanding (SU), analyze and make decisions through visualization of “imager” in the framework of “time, force and space.”

A scenario requires 1) development, 2) support and 3) management. They are connected and present a cycle of scenario existing. A scenario can exist up to a moment of achievement of a desired goal.

Scenario development can be based on archetypes and include following steps: 1) identify driving forces as trends or drivers that may impact achievement of a desired goal in the framework of political, economic, social, technological, legal, and environmental domains; 2) identify critical uncertainties; 3) develop plausible scenarios; and 4) discuss implications and paths [11].

To develop a scenario and deal with it may require understanding a scenario purpose and its owner or customer. A subject, who gets maximum scenario benefits, can be its owner. Knowledge of a scenario structure, triggers, driving forces and its end state can define proper planning and acting to achieve own goals in this scenario.

A level of scenario influence on system development could be strong, moderate or weak that can define the significance of the scenario as a PA tool. A use of the archetypal basis to develop a scenario can make it attractive and, hence, strong. System archetypes, in particular, can help to develop an active scenario in which its participants can play a desired for a scenario manager game.

Scenario support is based on maintaining its stability to achieve a desired goal. It means scenario events and activities should be flexible and adaptable on the way to

achieve this goal. Archetypes can work like attractors that may define a line of scenario stability that can stabilize and direct thinking in a certain way.

Scenario management requires continuous SA, evaluation of the system, the environment, activities of scenario players and assessment of achievement a desired scenario goal under control of a scenario manager.

An archetypal nature of the scenario and thinking can allow managing scenario participants. Moreover, they can become addicted to the scenario under control of a scenario manager. Archetypes can define thinking for a scenario manager and scenario players, including an opposing side, as well. The difference is a scenario manager directs players in a certain direction when they think and act in a desired for him/her way. Additionally, reaction of an opposing side could be based on archetypal behavior. It can help to develop and analyze course of actions of an opposing side in wargaming of the operational planning process.

Archetypes define a convergent process in thinking rather than divergent one. However, to deal with complex and dynamic environment may require divergent process to overcome challenges through change. On one hand, complexity and chaos requires system self-organization to facilitate system elements making independently a new structure. On the other hand, self-organization can use archetypes as attractors in thinking to save system functionality.

System ability for change can define its adaptability and survivability. Links of the system build its structure, which includes “organizational, mental, communicative and informational parts that are connected and developed jointly through public administration [12, p. 10].” Links of the system may determine its functionality. To develop a new system structure requires changing links.

Quality and depth of a network of links are crucial to change the system. It also can have an archetypal character. Archetypes, presenting unconscious or convergent in thinking, may tend to save old links and resists to appearance of new ones. Networks can remind a spider web that is powerful because it can influence even big systems through soft power. When the system is inside of a spider web, it is getting difficult to manage it freely because of highly dependency from this web.

Social order and structural change can be explained from the viewpoint of self-organization under non-equilibrium conditions. “Non-equilibrium is the source of order. Non-equilibrium brings order out of chaos” [13, p. 287]. “In non-equilibrium situations, fluctuations play an essential role. Bifurcations appear and we have to go from a deterministic to a probabilistic description” [14, p. 210]. Change is connected with fluctuations that should break old links to create new ones. It is a process of competition between conscious and unconscious in thinking as reflection of reality and archetypal resistance to change.

Change of the system is generated through the decision making process as fluctuation of convergent (conscious) and divergent (unconscious) thinking that

support each other and cannot exit separately in the system. Convergent thinking may serve as a stability mechanism when divergent one deviate from an area of familiarity. Eventually a decision should be made to establish a new equilibrium between the system and the environment. DM mistakes can decrease system effectiveness and eventually destroy it. Reflection, as conscious, can present negative feedback when unconscious demonstrate positive feedback that can generate new diverse ideas. It creates a paradox – the need of change and resistance to this change.

“Interaction of the collective conscious and unconscious may nonlinearly depend on the state of the system and environmental conditions, namely the level of equilibrium between the system and the environment” [15, p. 158] that is determined by the coefficient of dynamic equilibrium between the system and the environment (K_{eq}) [16, p. 8], which illustrates openness of the system, its adaptability and efficiency.

Presenting unconscious, archetypes can start working more actively when the situation is complex and unknown and the system achieves a certain K_{eq} ($K_{eq\ min} - K_{eq\ crt}$). In these conditions the PA task is to keep thinking process from possible active use archetypes in DM and add reflection of the reality as conscious to analyze a situation by application of combination of different types of thinking (critical, creative, system, design and strategic). For example, it may mean avoiding archetypal human biases and traps in the DM by using critical thinking.

Therefore, application of a set of different types of thinking can have a purpose to propose to apply convergent thinking when divergent one dominates naturally and vice versa. It is a so-called process of management of thinking that can be based on SA, SU, and collective emotional intelligence (CEI) [17, p. 133]. There is a certain combination of convergent and divergent that can facilitate making a right decision in a given situation.

The task of PA is to conduct scenario planning and managing on a certain edge between archetypal, as unconscious, and reflection of reality as conscious. First, it is about establishment of conditions that have to provide proper proportion of conscious and unconscious in thinking to manage own system in the environment. Second, it is about an ability to recognize other scenarios and organize protection from their possible negative impacts in the framework of “diplomacy, information, military and economic” domains (DIME).

A scenario structure, similar to a system structure, can have organizational, mental, communicative and informational parts. Activities of each scenario part define quality and a level of influence on the system in the context of DIME. For instance, activities of informational and communicative parts can look like informational operations and strategic communication. To deal with three parts of scenario may require applying a set of different types of thinking that belong to conscious or unconscious.

A scenario can influence the system in positive and negative ways as well. The task is to recognize states of the environment and the system in order to anticipate the necessary changes. Influence of the competitor scenario can lead to change of the set of values. However, proposition of another set of values does not guarantee system effectiveness in a new environment due to misunderstanding of the system itself by those, who built the scenario or intentional destruction of the system to promote own interests.

Every action triggers a reaction or feedback that is critical for system development. There are reinforcing and balancing feedbacks. A system can have circles of causality – including actions, feedbacks and delays [18]. Change can develop the system through fight with archetypes. It reflects in delay in DM as system reaction because of archetypal nature of human thinking. A decision with a big delay may become irrelevant. Application of different types of thinking can help to decrease delay in DM.

A scenario can create certain conditions that regulate a proportion of conscious and unconscious. For instance, chaos can activate unconscious as irrational thinking in DM, that triggers, for instance, system archetypes. Proposing a relatively clear picture of the situation can trigger reflection as conscious to apply analytical thinking in DM. The sequence of events and their idea can launch archetypes working in a desired for a scenario manager way. Thus, managing scenario events can regulate thinking of scenario participants.

A scenario can create a complex picture of virtual or actual reality that is analyzed by conscious or analytical thinking through feedback. Reality can trigger unconscious (archetypes) in thinking and DM of any scenario players in a certain way. A virtual reality can be a way to launch archetypes to work. Creating reality, as reflection of conscious, can inform unconscious about launching certain archetypal activities. It means there is a possibility to influence group unconscious to manage the system. It can be used by in positive and negative ways as well. For instance, in PA it can generate required changes in order to adapt the system to a new environment in case of fear and possible resistance of the civil society.

As a PA tool, a scenario should be attractive for the system. Archetypal foundations of the scenario such as myths, beliefs, values, stories and culture can make it attractive because there is minimum risk from your own prospective. However, an attractive or archetypal scenario may not mean always useful. A fully archetypal constructed scenario can anchor the system and eliminate innovations and changes that can be critical in conditions of the complex and dynamic environment.

Attractors may have an archetypal origin that defines thinking. They can shift depending on states of the system and the environment (Kеq). Under changeable conditions attractiveness can lose its priority. For instance, a structure, a job, a narrative or an image can become not attractive in new conditions.

To manage scenario influence is important. On one hand, to decrease scenario influence may require adding conscious, as a reflection, in thinking to “open eyes” on the reality to get a negative feedback. On the other hand, understanding system archetypes and use their positive feedback, as creativity and irrationality, can help to go out of the scenario and come into own desirable scenario. Positive feedback may create a disorder in order to build a new order to adapt the system to a new environment though visualization of the future.

The system can be placed into a real or virtual scenario. A virtual scenario can influence and manage thinking of own and opposing sides by changing a proportion of conscious and unconscious through regulation of Keq. Moreover, “A person, plunging into virtuality, adopts many of the characteristics laid down there, thereby obtaining information about behavior in new situations, and transforming himself” [19, p. 5].

“Virtuality is any promotion of a picture of the world into the cognitive space of individual or mass consciousness that is modeled according to the tasks” [19, p. 2 - 3]. Virtuality, as a visualized picture of reality might remind Durand’s “imager” that can manage thinking in a certain way. D. Ariely suggests that “we look at our decisions in a relative way and compare them locally to the available alternative” [20, p. 20]. He uses terms “imprint,” “anchor,” and “arbitrary coherence,” that can have archetypal nature, to define influence the early price listening on readiness to pay. For example, a proposition to buy two cups of coffee with discount can be an example of influence on unconscious through conscious.

A game can have archetypal nature and be a part of PA process. If a proposed scenario coincides with a desired one for a person, he/she can start playing the game according to the scenario and make decisions in a directions desired for a scenario manager. It can be essential to conduct wargaming, improve courses of action in the planning process and manage an opposing side during the operation.

It is possible to suppose that virtual or real scenarios are created based on archetypes that force a scenario to work and be self-managed. To think to do it and respond to it may require understating a nature of archetypes in system development.

A virtual reality should be attractive for people to follow a proposed scenario. Human needs can be connected with attractors and archetypes in the context of “imager.” A person can think and act to satisfy own needs and feel her/himself as a part of the society.

A virtual scenario can create conditions in which PA can start working with mistakes in situational awareness and understanding, analysis and eventually in COA development. To maintain the system functional may require applying conscious in thinking to get real feedback. However, in conditions of virtual reality, feedback might be also virtual and wrong because elements of the system can work according

to established rules. Application of different types of thinking can help to recognize fakes and deal with a virtual reality.

It is possible to consider PA effective when scenario application creates following conditions:

- 1) The system is balanced, therefore, functional and effective;
- 2) There is equilibrium between the system and the environment (no conflict and resistance to change);
- 3) Desired goals are achievable.

In the context of PA effectiveness if one of the conditions above is not satisfied under scenario influence it may mean: 1) a scenario is not real (virtual) and used by a scenario owner to get benefits; 2) PA is not organized properly to protect the system from negative scenario influence; 3) there are no SA, feedback (reflection) and, hence, SU; and 4) different types of thinking are not applied properly.

Effective PA considers:

- 1) defining a right proportion between conscious and unconscious in thinking to develop new system links by scenario application in PA;
- 2) developing or choosing a scenario that will establish conditions for proper thinking;
- 3) making a system “smart” like “a learning organization” [18, p. 3-4] that can recognize a level of equilibrium between the system and the environment (K_{eq}), which defines when and in which proportion to apply a combination of different types of thinking such as strategic, critical, creative, system, design thinking to change the system.

Conclusions. The study of archetypal nature of scenario helps to make PA effective in conditions of the complex and dynamic environment. Scenario application in PA can facilitate establishing a proper proportion of conscious and unconscious in thinking to make decisions that keeps the social system functional and competitive. Archetypal scenarios are attractive because they are developed based on archetypes, but not always useful to adapt the system to a new environment.

To use scenarios in PA and avoid influence of undesirable scenarios is critical to create conditions that make the social system “smart” like a learning organization that provides real feedback, situational awareness and implements changes in time through proper leadership, decentralization, shared responsibility, delegation of authority, risk taking in DM and creativity.

References:

1. Jung, Carl G. (1958). *Psychology and Religion: West and East*. Collected Works of C. G. Jung. Ed. by Gerhard Adler & R. F.C. Hull, Vol. 11. Princeton, N.J.: Princeton University Press.
2. Papadopoulos, Renos K. (2006). *The Handbook of Jungian Psychology: Theory, Practice and Applications*. New York: Routledge.

3. Jones, Raya A. and Gardner, Leslie (editors) (2019). *Narratives of Individuation*. Bosa Roca, U.S.: Taylor & Francis Inc.
4. Kim, D. H. (2000). *Systems archetypes I: diagnosing systemic issues and designing high-leverage interventions*. Waltham, MA: Pegasus Communications, Inc.
5. Urze, P. and Abreu, A. (2014). System thinking to understand networked innovation, in L. M. Camarinha-Matos; H. Afsarmanesh (Eds.). *Collaborative systems for smart networked environments*. Heidelberg: Springer.
6. Kim, D. *Systems archetypes at a glance. Systems thinking tools*. Pegasus Communication, Inc. Retrieved May 2, 2022, from <https://thesystemsthinker.com/wp-content/uploads/2016/01/PG01E-System-Archetypes-at-a-Glance.pdf>
7. Leibin, V. M. (2010). *Slovar-spravochnik po psykhoanalyzu*. M: Piter [in Russian].
8. Jung, Carl G. (1988). *Man and his Symbols*. New York: Doubleday.
9. Naplyokov, Y. V. (2018). The archetypal foundations of value choice in the process of adaptation to the modern society. *Public Management*, № 4 (14): 171 – 183.
10. Durand, Gilbert (1992). *The Anthropological Structures of the Imaginary*. (M. Sankey & J. Hatten, Trans). (11th ed.). Brisbane: Boombana Publication.
11. What is the scenario planning process in a strategic plan? // How to do scenario development. Retrieved April 25, 2022, from <https://www.youtube.com/watch?v=ezUbcR9IzC0>
12. Naplyokov Yu. V. (2021). *Matematychna model publicлноho upravlinnia v umovakh dynamichnoho seredovayshcha*. Monohrafiia, Kyiv-Kharkiv: Maidan [in Ukrainian].
13. Prigogine, Ilya & Isabelle Stengers. (1984). *Order out of chaos*. New York: Bantam books.
14. Ilya Prigogine, Ping Chen, and Kehong Wen. (1997). *Instability, Complexity, and Bounded Rationality in Economic Change*. In Cooper, W.W., S.Thore, D.Gibson, and E.Phillips Eds. *Impact: How IC2 Institute Research Affects Public Policy and Business Practices*, Quorum Books, Chapter 11, CT: Westport: 209-218.
15. Naplyokov, Y. V. (2021). Making a managerial decision in the context of interaction of collective conscious and unconscious in conditions of a dynamic environment. *Public management*, № 1 (26): 152-171.
16. Naplyokov Yuriy V. (2014). *An Algorithm for Maintaining Dynamic Equilibrium to Achieve Strategic Goals*. Master's Thesis. Carlisle, PA: U.S. Army War College.
17. Druskat, V. U. and Wolff, S. B. (2001). "Group emotional competence and its influence on group effectiveness," in Cary Cherniss and Daniel Goleman (Eds.). *The emotionally intelligent workplace*. San Francisco: Jossey-Bass: 132–155.
18. Senge P. M. (2006). *The Fifth Discipline: The Art & Practice of the Learning Organization*. New York, NY: Doubleday.
19. Pochepcov, G. (2022). How to control the masses with the help of virtual reality. Retrieved April 2, 2022, from <https://www.academia.edu/36323176>
20. Ariely, Dan. (2008). *Predictably Irrational: The Hidden Forces That Shape Our Decisions*, New York: Harper Collins.

Литература:

1. Jung, Carl G. (1958). *Psychology and Religion: West and East*. Collected Works of C. G. Jung. Ed. by Gerhard Adler & R. F.C. Hull, Vol. 11. Princeton, N.J.: Princeton University Press.
2. Papadopoulos, Renos K. (2006). *The Handbook of Jungian Psychology: Theory, Practice and Applications*. New York: Routledge.

3. Jones, Raya A. and Gardner, Leslie (editors) (2019). *Narratives of Individuation*. Bosa Roca, U.S.: Taylor & Francis Inc.
4. Kim, D. H. (2000). *Systems archetypes I: diagnosing systemic issues and designing high-leverage interventions*. Waltham, MA: Pegasus Communications, Inc.
5. Urze, P. and Abreu, A. (2014). System thinking to understand networked innovation, in L. M. Camarinha-Matos; H. Afsarmanesh (Eds.). *Collaborative systems for smart networked environments*. Heidelberg: Springer.
6. Kim, D. Systems archetypes at a glance. *Systems thinking tools*. Pegasus Communication, Inc. Retrieved May 2, 2022, from <https://thesystemsthinker.com/wp-content/uploads/2016/01/PG01E-System-Archetypes-at-a-Glance.pdf>
7. Лейбін, В. М. (2010). *Словник-довідник із психоаналізу*. М: Пітер.
8. Jung, Carl G. (1988). *Man and his Symbols*. New York: Doubleday.
9. Naplyokov, Y. V. (2018). The archetypal foundations of value choice in the process of adaptation to the modern society. *Public Management*, № 4 (14): 171 – 183.
10. Durand, Gilbert (1992). *The Anthropological Structures of the Imaginary*. (M. Sankey & J. Hatten, Trans). (11th ed.). Brisbane: Boombana Publication.
11. What is the scenario planning process in a strategic plan? // How to do scenario development. Retrieved April 25, 2022, from <https://www.youtube.com/watch?v=ezUbcR9IzC0>
12. Напльоків Ю. В. (2021). Математична модель публічного управління в умовах динамічного середовища. Монографія, Київ-Харків: Майдан.
13. Prigogine, Ilya & Isabelle Stengers. (1984). *Order out of chaos*. New York: Bantam books.
14. Ilya Prigogine, Ping Chen, and Kehong Wen. (1997). *Instability, Complexity, and Bounded Rationality in Economic Change*. In Cooper, W.W., S.Thore, D.Gibson, and E.Phillips Eds. *Impact: How IC2 Institute Research Affects Public Policy and Business Practices*, Quorum Books, Chapter 11, CT: Westport: 209-218.
15. Naplyokov, Y. V. (2021). Making a managerial decision in the context of interaction of collective conscious and unconscious in conditions of a dynamic environment. *Public management*, № 1 (26): 152-171.
16. Naplyokov Yuriy V. (2014). *An Algorithm for Maintaining Dynamic Equilibrium to Achieve Strategic Goals*. Master's Thesis. Carlisle, PA: U.S. Army War College.
17. Druskat, V. U. and Wolff, S. B. (2001). "Group emotional competence and its influence on group effectiveness," in Cary Cherniss and Daniel Goleman (Eds.), *The emotionally intelligent workplace*. San Francisco: Jossey-Bass: 132–155.
18. Senge P. M. (2006). *The Fifth Discipline: The Art & Practice of the Learning Organization*. New York, NY: Doubleday.
19. Pohepcov, G. (2022). How to control the masses with the help of virtual reality. Retrieved April 2, 2022, from <https://www.academia.edu/36323176>
20. Ariely, Dan. (2008). *Predictably Irrational: The Hidden Forces That Shape Our Decisions*, New York: Harper Collins.

УДК 33:332.363

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-6\(24\)-28-41](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-6(24)-28-41)

Вішка Ірина Сергіївна старший викладач кафедри адміністративного та фінансового менеджменту, вул. Ст. Бандери 28а, 5-й н.к., кім. 2-б, м. Львів, 79013, тел.. (032) 258-26-30, <https://orcid.org/0000-0002-4607-5062>

АУДИТ ЗЕМЛІ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД У ДОВОЄННИЙ ТА ВОЄННИЙ ПЕРІОДИ, КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗМІНИ

Анотація. Важливі питання земельної реформи в Україні розділились на час до військового вторгнення в Україну і після. До початку війни були одні пріоритети, які визначали проблемні питання для територіальних громад, налагодження їхнього розвитку, формування алгоритмів проведення земельного реформування. Також визначалися проблемні питання, які стояли на перешкоді розвитку територіальних громад (недобросовісна конкуренція, нечесність орендарів, питання скорочення реальних грошових надходжень в громаду шляхом недобросовісної орендної плати за паї сільськогосподарського призначення). Саме завдяки проведенню аудиту землі виявлялись порушення такого роду. В ході аудиторських перевірок землі було проаналізовано діяльність державного органу управління геокадастрами, та виокремлено ряд недоліків, які ця структура допускає. Виявлено, що питання обліку земель є довгим і клопітким процесом, який потребує багато років на проведення якісних і конструктивних змін у цьому питанні. Проте, реформування земельного питання та його значення в житті громади набуло нового відтінку в час війни, яку важко уявити у ХХІ столітті, реалії внесли суттєві корективи. Сьогодні стоїть гостро питання забезпечення критично важливим продовольством як нашого населення так і закордонних партнерів, адже Україна не дарма називалась і буде надалі називатись «житницею Європи». Сьогодні схід України повністю відрізаний від посівної, від будь яких робіт пов'язаних із забезпеченням продовольчих запасів, тому відповідно до нового законодавства земельні ділянки сільськогосподарського призначення максимально задіюють до використання, а територіальні громади на час воєнного стану змушені розпоряджатись своїми земельними уділами відповідно до нововведень. Тому у статті ми намагались виділити проблемні питання сільськогосподарських угідь територіальних громад до війни та представити як бути громадам в часі війни. Варто розуміти, що нововведення є тимчасовими,

але незнання законодавства та не відслідковування усіх змін може призвести до незручних ситуацій, корупційних ризиків та шахрайських операцій не на користь громаді.

Ключові слова: аудит землі, територіальна громада, держгеокадастр, оренда землі, військовий стан.

Vishka Iryna Serhiivna Senior Lecturer, Department of Administrative and Financial Management, 79013, Lviv, vul. St. Bandera 28a, 5th n.k., room. 2-b, tel. (032) 258-26-30, e-mail: Iryna.S.Vishka@lpnu.ua, <https://orcid.org/0000-0002-4607-5062>

AUDIT OF LAND OF TERRITORIAL COMMUNITIES IN THE PRE-WAR AND WAR PERIOD, CONCEPTUAL CHANGES

Abstract. Important issues of land reform in Ukraine were divided into time before and after the military invasion of Ukraine. Before the war, there were some priorities that identified problematic issues for territorial communities, the establishment of their development, the formation of algorithms for land reform. Problematic issues that stood in the way of the development of territorial communities were also identified (unfair competition, dishonesty of tenants, the issue of reducing real cash receipts in the community through unfair rent for agricultural shares). It was thanks to the land audit that such violations were revealed. In the course of land audits, the activities of the state body of geocadastr management were analyzed, and a number of shortcomings that this structure allows were identified. It was found that the issue of land accounting is a long and troublesome process that takes many years to make qualitative and constructive changes in this matter. However, the reform of the land issue and its importance in the life of the community took on a new hue during the war, which is difficult to imagine in the XXI century, the realities have made significant adjustments. Today there is an urgent issue of providing critical food for both our population and foreign partners, because Ukraine has been called and will continue to be called "the granary of Europe" for good reason. Today, the east of Ukraine is completely cut off from sowing, from any work related to the provision of food supplies, so according to the new legislation, agricultural land is used as much as possible for use, and local communities are forced to dispose of their land in accordance with innovations. Therefore, in the article we tried to highlight the problematic issues of agricultural lands of territorial communities before the war and present how to be communities during the war. It is important to understand that innovations are temporary, but ignorance of the law and failure to monitor all changes can lead to inconvenient situations, corruption risks and fraudulent transactions to the detriment of the community.

Keywords: land audit, territorial community, state geocadaastre, land lease, martial law.

Постановка проблеми. Тема територіальних громад мала важливе питання до початку війни і набула іншого забарвлення у період введення військового стану. У цій статті ми проводимо паралелі практики користування земельними наділами сільськогосподарського призначення до 24.02.2022 року та після, аналізуємо що змінилось і як поводитись територіальним громадам надалі, що їх чекає після закінчення військового стану.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Звертаючись до досліджень пов'язаних із аудитом землі та розвитком на основі цього процесу територіальних громад, може констатувати, що тема доволі свіжа, та ґрунтується переважно на законодавчих актах та нормативних документах, які цю тему розкривають. Реальний досвід та конкретні дані можна отримати із сайтів провідних територіальних громад, які зарекомендували себе, як ефективні та цілеспрямовані, які вміють розпоряджатись власним ресурсом і використовують для цього можливі методи та інструменти. Є ряд дослідників, які присвячували свої роботи розвитку територіальних громад: Климук Д., Бенюк Л.Я., Батанов, О. В., Ананьєва, С. А. та ін. [1,2,3,4]

Про аудит використання земель сільськогосподарського призначення роботи присвячували: Вороновська О.В. [5] Жук В.М., Третяк А.М., Рудченко Ю.С.[6]. Проте в умовах воєнного стану аудит землі територіальних громад залишається відкритим і потребує аналізування, нових досліджень та порівнянь.

Мета статті – проаналізувати проблемні питання земельної реформи до початку військового вторгнення і визначити, які зміни до законодавства у сфері земельної реформи було внесено станом на весну - літо 2022 року.

Виклад основного матеріалу. Однією з проблем сучасного розвитку територіальних громад до військового вторгнення було проведення земельної реформи, яка виконувалася не належним чином. До 24.02.2022 року проглядалась проблематика, коли орендарі землі, значно занижували суми у договорах оренди і в середньому така сума становила 1500 грн. замість 6000 грн за гектар землі, яка орендується (це середньо ринкова вартість, яку платять фермери за паї). Це призводило до того, що бюджет села (громади) не доотримував близько 3 млн. грн./рік. І якщо невеличкі села недоотримують таку суму, це відбивається на їхній інфраструктурі (на відсутності коштів на ремонт доріг, на вуличне освітлення, на фінансування шкіл та садочків та умов їх функціонування, на соціальний захист). А це означає, що отримуючи податок у розмірі 19,5% від суми орендної плати (ПДФ та військовий збір) згідно зазначених договорів оренди до бюджету буде сплачено 31 тис.грн. при тому, що підприємство мало б сплатити більш як 124 тис. грн. за умови декларування

повної суми орендної плати за орендовані паї (тобто, орієнтовно в одній з об'єднаних громад на 160 га бюджет не доотримує більше 93 тис. грн., а підприємство при цьому обробляє 3300га землі). Жителі громад маю знати, що сума яку людина отримує на руки має бути така ж сама, що прописана у договорі, це захистить власника паю і у разі виникнення певної конфліктної ситуації (фермер не розрахується, або змінить умови, або не належно виконуватиме свої зобов'язання), тоді ця людина може бути впевнена у юридичній захищеності, зможе захисти свої права в судових інстанціях. Якщо договір оренди складено не коректно (вказано не вірні дані), то стає не захищеним як сам пайовик, так і громада. Такий податок сплачується не пайовиком, а власне фермером, який бере ділянку в оренду і з тієї реальної суми, яку платить людині. Не залежно яка сума вказується у договорі, власник наділу жодних податків не сплачує. Тому, відповідно, якщо сума занижена, сума податкових надходжень нижча. Частими проблема у сільських громадах були скарги про те, що існує заборгованість у виплатах орендної плати, виникали прохання вплинути на орендарів для отримання орендної плати. Заборгованості були не лише за 2020 рік, а і за 2019. Часті є і розрахунки натуральною продукцією, при цьому не відома вартість такої продукції і не відомо, чи покриває така продукція суму оренди. Це говорить про відсутність прозорості у розрахунках. Інколи і договори не отримуються на руки орендодавцям. Шантажування орендодавців також мають місце у числі ризиків, з якими може зустрітись пайовик (вимога перепідписати договір оренди з продовження на 10 років, в такому випадку заборговані кошти будуть відшкодовані). Часто орендарі (великі фермерські компанії) можуть обіцяти за користування угіддями проводити фінансування (чи співфінансування) окремих критичних об'єктів громади (для прикладу водогону, газифікації і т.д.).

Проводячи аудит землі аудиторі стикались із порушеннями в ході перевірок. Для прикладу, колгоспні будинки мали бути передані людям після паювання (тобто працівникам колгоспу мали відійти безкоштовно), проте є випадки порушення такої практики (частина мешканців отримали безкоштовно, а частина заплатили кошти від 2000 до 8000 грн. і оформленні як квартплата) Таке порушення викликає інтерес: за яким принципом людей обирали, чому одним частина майна переходила безоплатно, а іншим як квартплата.

Адміністративні будівлі, будівлі соціального значення не підлягають розпаюванню і приведенню у приватну власність згідно Закону України від 2003 року про державну власність [7].

Варто зазначити, що діяльність фермерських господарств, більшість з яких в законному порядку вели свою діяльність, належно сплачували свої податки і орендну плату пайовикам, вони також брали на себе і інше соціальне навантаження, а саме: приймали участь у проведенні заходів у селі, взимку

допомагали розчищати дороги, долучалися до будь яких соціально-інфраструктурних питань (вивезення сміття, прокладання інтернету та ін.).

Згідно законодавства пайовик має право обирати кому і за яку ціну буде надавати в оренду власну земельну ділянку, обирати того фермера, який буде чіткий у фіксованій сумі оренди, у формуванні договорів, у виконанні зобов'язань.

В ході дослідження постає проблемне питання, як громадам ефективно розпоряджатися землею. Адже раніше, коли земля була у державній власності були свої закони, тепер (до війни), громада має нове право на землю згідно нового Закону № 1423. Часто земельними наділами за межами населеного пункту розпоряджатись різні органи виконавчої влади, натомість орган місцевого самоврядування не могли вплинути на процес прийняття цих рішень. Закон № 1423 «Про земельну реформу» [8], який надав повноваження щодо розпорядження землями за межами населених пунктів органам місцевого самоврядування. Громади за ним наділялися правом володіти цими паями у своїй комунальній власності. Безпосередньо на самих громадах ці зміни мають такий відбиток: отримавши додатковий ресурс (в даному випадку просторовий), потрібно ним добре управляти. Тобто, чи безоплатно надати жителям ці земельні ділянки, чи виставити їх на аукціон і отримати гроші у бюджет. Це рішення безпосередньо за громадою на пленарних засіданнях сесії за участю місцевих депутатів, що її представляють згідно чинного законодавства. Усі питання, які виносяться мають бути підтримані не простою більшістю, а виключно 2/3 складу депутатів місцевої ради. Багато земель мало б відійти до територіальних громад, проте є ряд особливостей. Земля, яка надходить громаді від держави вже є розділеною державними геокадастрами і нема «вільних ділянок», які б громада могла роздавати на задоволення власних потреб та вигод, тобто земля вже використовується (це приблизно 90%) і фактичного права розпоряджатись нею в окремих регіонах України не можливо. Геокадастром роздано не лише ріллю, але і пасовища, і сіножаті, і є громади, яким нема де випасати скот. Ще однією спекулятивною темою є віддача землі учасникам АТО. Це люди, які перебуваючи в одній області, могли отримати земельну ділянку у зовсім іншій. Шляхом маніпуляцій чи інших договорів є можливість викупити таку земельну ділянку (призначену геокадастром для певної категорії громадян) і здати в оренду у треті руки. Тобто держгеокадастр виділяв певні земельні ділянки, а пізніше за процедурою перепродажу (перекупу) ці землі втрачали першопризначення. Адже паї скуповувати не можна, а земля, яка оформляється за договором купівлі-продажу, її вже скуповувати можна. На території громади, що є власником за сучасним Законом № 1423 [8] земельних паїв є частка земельних ділянок, яка не належить членам громади. І щоб громаді дізнатись хто є власником таких

паїв згідно земельним кадастром, потрібно власноруч провести аудит землі. Інформацію про власника громаді не надається, надається лише сукупна частка (розмір) земель, які переходять у власність громаді.

З позитивних моментів прийнятого закону можна робити висновок, що громада все ж отримала ресурс, а перерозподіл, аудит і подальша робота необхідні для самоврядування громад.

Багато земель передавались в оренду, приватизовувались і врешті, коли закон прийнято, можна судити що такий землевпорядник як держгеокадастр зарекомендував себе не ефективно та корупційно підозріло. Коли землі передавали із комунальної власності у комунальну, то ці землі вже могли бути передані паралельно в оренду, тобто передавалось і саме право власності на землю. Якщо такий наділ вже перебував у оренді, то і власник змінювався ним тепер стає громада, але чинні договори оренди, які були укладені і зареєстровані на момент укладання угоди зберігають свою чинність. Тепер сільська рада, як власник матиме змогу адмініструвати ці договори, вносити зміни, в тому числі і в договорі оренди, проте, всі зміни у існуючих договорах вносяться за взаємною згодою сторін. Часто держгеокадастр і районні державні адміністрації давали в оренду землі сільськогосподарського призначення за значно заниженими цінами орендної плати і на даний момент органи місцевого самоврядування маю великі проблеми з надходженням коштів до бюджету. В такому випадку їм необхідно чекати термінів закінчення укладених договорів, щоб в уставленому порядку змінити орендну плату (інакше можливе, тільки за згодою обох сторін).

Така ситуація за нашими висновками призводить до того, що територіальна громада отримує земельну ділянку, якою буквально не може розпоряджатися у повній мірі. Хоча, як зазначають експерти це не зовсім так. Розпоряджатись можна, проте люди, голови територіальної громади, депутати звикли на концепцію права роздавати і передавати в оренду земельні частки і встановлювати конкретну орендну плату. Сам термін «розпорядження» має більше значення, це також і ефективне управління наділами: слідкувати за вчасною сплатою за оренду, за дотриманням законодавства про охорону земель, дотримання норм використання земель. Тобто громаді надається можливість не лише розпоряджатись (роздавати землі), але і ефективно визначати за яким цільовим призначенням вона буде використовуватись у майбутньому.

На свої землі комунальної власності громада може змінювати і цільове призначення. А на земельні ділянки приватної власності може приймати рішення про погодження і про зміну цільового призначення для об'єктів приватної власності.

Закон дав повноваження раді щодо розпорядження визначеними землями і значна частина цих площ не облікована, не присвоєні кадастрові номери, і не

до кінця відомо яка площа переходить до власності громади. В такому випадку має проводитись громадою облік земель, присвоєння кадастрового номеру і облік тих ресурсів, які має громада. Облік саме земель (аудит) це довгий та клопіткий процес і за даними експертів з просторового планування та управління земельними ресурсами [9] термін для проведення такого заходу власними силами і коштом громади це рік-два в кращому випадку (і це стосується тих ділянок, яким вже призначено кадастровий номер). А є ще ділянки, які з 1991 року приватизовані для прикладу і до 2004 року були без кадастрового номеру і ніхто не знає де вони розміщені (згідно картографії нема чітких нанесених позначок). На такі об'єкти необхідні великі кошти щоб їх облікувати і присвоїти кадастрові номери. І такий процес не одного року і навіть не п'яти. Для громади такий процес дорого вартісний, попри це громада може зі свого бюджету витрачати кошти на такі цілі, але однозначної цифри вказати не можна. Для прикладу, до інвентаризації той геокадастр, який був під час передачі землі у власність громад мав орієнтовну фіксовану суму 600 грн. за гектар землі сільськогосподарського призначення, але враховуючи централізованість проведення операцій передачі земельних ділянок громадам, вартість однозначно була суттєво занижена. По кожній ділянці розроблялась певна кількість технічних документацій що має одну вартість, замовлення послуги сертифікованого інженера-землевпорядника приблизно 1000-1500грн. і вище за кожну ділянку. Сам процес клопіткий і довготривалий, і вартісний.

Щодо можливості купівлі продажу громадянами земельних ділянок на час до війни, то виникають певні спекуляції. Навіть якщо ринок землі запускається, мораторій на продаж у власність земель сільськогосподарського призначення державною або комунальною власністю залишається. Тобто ради територіальних громад продавати свою комунальну власність не можуть. Можуть лише передавати в оренду або роздавати громадянам шляхом безоплатної приватизації. Мораторій відкриває лише можливість приватним власникам, які отримали паї свою власність вільно розпоряджатися ними (продавати, здавати в оренду, самостійно господарювати).

Щодо держгеокадастру, то тепер він перетворюється з великого гіганта (існування якого на думку аналітиків суперечило існуванню органів виконавчої влади, де були поєднані функції і надання адміністративних функцій, і функції розпорядження державним майном, і навіть контролюючими функціями інспекції, все було зосереджено водному органі, що є неприйнятним та має багато суперечностей згідно законодавства). На даний час у держгеокадастра забирають повноваження державного контролю, розпорядження землями. Проте за законодавством цей орган залишається розпорядником державних земель сільськогосподарського призначення (ті, що перебувають у постійному користуванні академії наук аграрної, науково-дослідних інститутів). Але за

намірами влади іде поступова трансформація держгеокадастру у службу, яка надаватиме адміністративні послуги.

Земельна тема та розпорядження певним ресурсом це завжди певні ризики, зокрема і корупційні. І якщо чиновник (голова районної адміністрації) одноосібно розпоряджався землею з ним завжди було простіше домовитись, то тепер на сесії має бути досягнутий консенсу як мінімум 2/3 депутатів окремої громади, і ризики корупції мінімізовані, але не виключені.

Іншим боком реальності, перебуваючи вже в умовах військового стану стало важливим питання як працювати на землі, як уникнути ризику небезпеки голоду, уряд таку ситуацію регулює і поки що такої загрози немає. Варто пам'ятати, що Україна протягом останнього десятиліття робила значний вклад у забезпечення світової продовольчої безпеки, експортуючи продукцію рослинного, тваринного походження, яка б могла прогодувати близько 400 млн. осіб у рік. Саме тому, в умовах війни Україні важливо підтримувати наших міжнародних партнерів, ту продукцію, яка є додатковою, яка не потрібна для внутрішнього споживання, продовжити їм продавати. Для того, щоб ці обсяги не зменшились (повертаючись до первинного/базового принципу), треба забезпечити максимальне використання кожного клаптика земель сільськогосподарського призначення у тих регіонах де не йдуть активні бойові дії, де можна вирощувати відповідну продукцію. На основі цього було внесено Верховною Радою спільно з Президентом законопроект, відповідно до якого не дозволяється зупинятися аграріям в цих складних умовах, навіть з точки зору користування землями сільськогосподарського призначення приватної власності та максимального задіяння земель комунальної власності. Такі нововведення запроваджуються на період військового стану, та фактично ми говоримо про сільське господарство, яке має циклічність свого існування, тому актуальність залишається в межах проведеного циклу [10].

Далі пропонуємо розглянути земельну реформу в умовах воєнного стану, її основні цілі та завдання. Адже, зрозумівши цілі і завдання, можна буде зрозуміти як ці норми застосовувати на практиці. Для початку слід вияснити для чого потрібно було приймати усі ці закони і зміни до них (Закон № 2145) [11]. Річ в тім, що нині гостро стоїть потреба воєнної економіки і функціонування громад в умовах військового часу і це потребує значно швидших та рішучих дій, ніж це відбувається у мирний період часу. Адже правильні рішення, проте прийняті не вчасно (під час війни) за своїм змістом дуже часто не відрізняються від не правильних. І відповідно, якщо говорити про сільське господарство, то обмежений в часі період проведення посівної не дає змоги провести торги, або провести усі бюрократичні процедури, які супроводжуються під час надання в оренду земельних ділянок.

І відповідно перша і найголовніша мета, при розробці нового земельного законодавства – це кардинально спростити і пришвидшити управлінські рішення, які супроводжують надання земельних ділянок та проведення реєстрації прав на них в умовах воєнного періоду. Сьогодні територію України можна умовно розділити на декілька зон (де ведуться активні бойові дії, або вже відбулись і територія замінована, це - Запорізька, Чернігівська, Сумська, Донецька, Луганська, Херсонська і тепер Харківська області), зонами високого ризику залишаються Волинська, Рівненська, Житомирська, Дніпропетровська, Київська, Миколаївська, Одеська області, де відбувається евакуація, розмінування, як у Київській області, релокація підприємств, підтримка та утримання економічної активності. До умовно безпечної зони відносять: Закарпатську, Львівську, Івано-Франківську, Тернопільську, Хмельницьку, Вінницьку, Черкаську, Кіровоградську, Полтавську області. Їхнім завданням є виконання завдань тилової оборони і з стовідсотковою гарантією та максимальними можливостями забезпечити виробництво продовольства, сплачувати податки, забезпечувати людей робочими місцями та площами для перенесення релокаційних підприємств.

Таке ефективне використання кожного відносно безпечного клаптика сільськогосподарської землі забезпечить валютні надходження, дозволить проводити експортні операції, продовжувати торгівлю і тим самим підживляти економіку [11].

В умовах війни виникає пріоритет суспільних і державних інтересів над інтересами приватних осіб, тому ті закони, які прийняті і які будуть прийматися вони беруть верх над приватною власністю на користь загальної державної стратегії, щоб максимально використати усі земельні ділянки для економічної користі державі. Проте, ці норми діють лише в умовах воєнного стану і сконцентровані на те, щоб провести посівну кампанію звуживши проблемні питання. Із моменту військової агресії було відключено діяльність роботи Державного земельного кадастру та Державного реєстру речових прав, тобто державних електронних реєстрів, що у свою чергу унеможливорює формувати право власності та користування земельними ділянками. Тепер багато земельних відносин треба перезапустити із урахуванням воєнного часу, адже це складна процедура із технологічної та безпекової сторін.

Ключовими нововведеннями Закону № 2145 є:

а) автоматичне поновлення на 1 рік дії орендних відносин на використання земельних ділянок сільськогосподарського призначення усіх форм власності (якщо договір закінчився в період воєнного стану, тобто після 24.02.2022), якщо договір закінчився до початку воєнного стану, треба в такому випадку дочекатись поки запрацює реєстр речових прав. Зараз в умовах війни робити певні транзакції за оренду землі, переоформлення, продовження

договору у короткі терміни не можливо, крім того, не працюють державні реєстри, а щоб продовжити їх легальне використання (зберегти відносини) такі міри вважаються найоптимальнішими.

б) спрощена процедура передачі в оренду для ведення сільськогосподарської діяльності земельних ділянок комунальної та приватної власності органами влади. За мирного часу проводяться земельні торги, визначаються ті, хто запропонує найкращі умови, вигідні ціни. Посівна на сьогодні триває місяць, а земельні торги проводились би також місяць, час упущений на такі процедури зривав би посівну і поглибив би продовольчу кризу.

в) спрощений варіант передачі в оренду земельних ділянок сільськогосподарського призначення постійними землекористувачами та емфітевтами. Тобто, якщо у фермера є земельна ділянка у постійному користуванні, він не може з об'єктивних причин (відсутність працівників, техніки) використати цю ділянку, він повинен мати можливість передати право на користування цією земельною ділянкою тому аграрію, який зможе її використати.

г) передача орендарями та суборендарями прав оренди та суборенди земельних ділянок сільгосппризначення для ведення сільськогосподарської діяльності, якщо вони не можуть використовувати свою земельну ділянку із суб'єктивних причин.

д) новий порядок передачі договорів щодо землі, їх державна реєстрація.

На сьогодні земельні торги не проводяться, хоча системою Prozoro намагались провести аукціони в умовах війни, але завершити їх нормально не вдалось (були скасовані) з об'єктивних причин (відсутність реєстрації на речові права земельних ділянок).

Передавати земельні ділянки в оренду можна безпосередньо їхнім розпорядникам, тобто органам місцевого самоврядування (а не військовим адміністраціям, як це розглядалось у проекті), адже це колегіальний орган, і це буде найкращим запобіжником, щоб мінімізувати зловживання і до управлінських рішень із використанням землі буде значно вища довіра і з боку місцевої громади і місцевих підприємців. Орендна плата не може перевищувати вісім відсотків нормативної грошової оцінки земельної ділянки (адже витяги про нормативно-грошову оцінку землі не видаються, то прив'язка буде до середньої нормативної грошової оцінки ріллі по області). Договори оренди матимуть значну кількість обмежень (орендар не зможе мати компенсацію на власні потреби: поліпшувати поля, поновлювати договір оренди, не зможе передавати ділянку у суборенди, змінювати склад угідь, бувати об'єкти там нерухомого майна, закладати багаторічні насадження і т.д.).

Формується і нова процедура утворення сільськогосподарських ділянок. Тут мається на увазі, якщо земельне угіддя не було сформоване (не зареєстроване у Держгеокадастрі), спрощена процедура передбачає присвоєння їх кадастрового номера (не вносячи у базу) на основі технічної документації із землеустрою щодо інвентаризації земель. Це як додаток до договору оренди земельної ділянки в умовах воєнного часу.

Постійні користувачі (але не державні підприємства, установи, організації) матимуть можливість передавати свої земельні ділянки у користування на строк до 1 року не втрачаючи своє право постійного власника (це одночасне володіння землею постійним користувачем і орендарем). В мирний час передача землі у суборенду потребує письмової згоди власника, а на момент військового стану така згода не вимагається.

Найближчим часом також стоїть на порядку денному і ряд таких питань:

- Громадам важливо знати, що з тимчасовим припиненням діяльності держгеокадастру їм надається можливість передачі земельних ділянок, які вони мали отримати в результаті децентралізації, але без державної реєстрації права комунальної власності на такі ділянки.

- Максимально спрощена процедура надання земельних ділянок комунальної та приватної власності для розміщення виробничих потужностей підприємств, які евакуйовуються із зон бойових дій (земельні торги не будуть проводитись, з дуже жорсткими умовами оренди, але дуже швидко з мінімальним пакетом бюрократичних процедур і мінімальними вимогами до проектної документації). Поки не можливо видавати нормативно-грошову оцінку земель в сучасних умовах, тому затверджуватимуться усередненні показники оцінки по області, про що зазначалось вище.

- Будуть створені можливості, щоб ті компанії, які обслуговують критичну інфраструктуру (системи транспортування газу, розподілу, централізоване водо постачання, водовідведення, теплогенерація, електроенергія, електронні комунікації), їм буде безперешкодний доступ до земельних ділянок, для ліквідації аварій, проведення планових робіт.

- Планується розблокування робіт із землеустрою (картографічних робіт) для того, щоб виконувати польові роботи, а виконавцям на період воєнного часу потрібно буде спеціальний дозвіл від Служби Безпеки України і після контр-розвідувальної перевірки приступати до роботи.

Жодних змін у регулюванні територій та об'єктів заповідного фонду, що є у власності громад Закон змін не вносить, варто наголосити, що мова іде про ділянки сільськогосподарського призначення. Також зміну цільового призначення земельної ділянки змінити на час воєнного стану також не можливо (за відсутності діяльності Державного кадастру). Виділення ділянок для внутрішньо переміщених осіб, також такий механізм не діє, проте планується сформулювати законопроект, який встановить таку тимчасову процедуру (зміна цільового призначення для земельних об'єктів що розраховані для внутрішньо переміщених осіб), проте, поки не працює держгеокадастр і такого здійснити не можна [10].

Є також і такий нюанс у законодавстві. Закони прийняті ВР передбачають час коли вони починають діяти. Іноді закони приймаються і мають діяти на період до його прийняття, а Закон № 2145 [11] прийнятий 24.03.2022 року, опублікований у газеті Голос країни 06.04.2022 р. і згідно вихідних положень набуває чинності з 07.04.2022 р. Це означає, що Закон не поширює свою діяльність на період до 07.04.2022 р. (тобто, укладаючи договір оренди земель де строк початку оренди зазначається 05.04.2022 р., такий термін буде вважатися не законним, договір оренди може мати юридичну силу, але лише з 07.04.2022 р., а до 07.04.2022 р. договір буде вважатись як автоматично поновлений на 1 рік у зв'язку із введенням воєнного стану, проте передати право оренди можна).

Із нововведень є і таке: книги для реєстрації землеволодінь і землекористувань в умовах воєнного стану ведуться в часі воєнного стану військовими адміністраціями окремої області.

У разі не можливості зібрання сесії ради місцевої територіальної громади (відсутність кворуму) військова адміністрація, яка тимчасово діє поки тимчасово не може приймати рішення на землях комунальної власності щодо однорічних договорів, але приймаються поправки, які це питання врегулюють та дозволять, є можливі випадки, коли рішення за відсутності кворуму сесійної громади, будуть прийматись головою. Звільнення від плати за оренду землі на окупованих територіях можливо у випадку форс-мажорних обставин, які не є причиною діяльності орендаря в такому випадку можуть бути припинені виплати, якщо буде доведено орендарем орендодавцю, що такий факт є присутнім. Зазначається таке пояснення у письмовій формі з вказівкою на причину звільнення від плати за оренду. Згідно Закону безоплатна приватизація земельних ділянок у місцевих громадах поки призупинена

Висновки.

Тож, питання земельної реформи набуло двох площин свого існування, згідно Закону Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо створення умов для забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнного

стану (№ 2145) сучасний стан речей діє тимчасово і має повернутись до звичного довоєнного режиму, який діяв до 24.02.2022 р. Проте територіальним громадам варто детально вивчати законодавство, слідкувати за змінами та регулювати свої відносини опираючись на досвід та нормативні акти.

Література:

1. Сайт громадського інтерактивного телебачення // Климук, Д. Розвиток територіальних громад та їх фінансовий менеджмент (2021). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://uagit.tv/2021/6/8/6918-dmytro-klymuk-rozvytok-terytorialnyh-hromad-ta-yih-finansovyy-menedzhment>
2. Беновська Л.Я. Територіальна громада як суб'єкт регулювання розвитку територій: теоретичні аспекти. Регіональна економіка. 2018. – №1, с. 30-39.
3. Батанов, О. В. Конституційно-правовий статус територіальних громад в Україні: Монографія / За заг. ред. В. Ф. Погорілка. Видавничий Дім "Ін-Юре". 2003.
4. Ананьєва, Є. А. Об'єднана територіальна громада як суб'єкт фінансових правовідносин // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція, 2020. – № 43, с.60-64.
5. Вороновська О.В. Розвиток екологічного аудиту використання земель сільськогосподарського призначення. Таврійський вісник, 2009, с. 207-216
6. Рекомендації з організації обліку та оцінки земель на підприємствах АПК / В.М. Жук, А.М. Третяк, Ю.С. Рудченко [та ін.] ; під ред. А.М. Третяка, В.М. Жука // Облік і фінанси АПК. – 2005. – № 3. – С. 135–205.
7. Закон України Про передачу об'єктів права державної та комунальної власності (зі змінами та доповненнями). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.spfu.gov.ua/ua/documents/3412.html>
8. Закон України Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення системи управління та дерегуляції у сфері земельних відносин Документ 1423-IX, від 09.06.2022. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1423-IX#Text>
9. Сайт Асоціація міст України // О.Придатко, експерт з просторового планування та управління земельними ресурсами. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://auc.org.ua/novyna/prostorove-planuvannya-rozvytku-gromad-tema-praktychnoyi-sesiyi-uvivnenskomu-rv-amu>
10. Сайт Міністерства аграрної політики та продовольства України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://minagro.gov.ua/>
11. Закон України Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо створення умов для забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнного стану. Документ 2145-IX, від 24.03.2022. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-20#Text>

References:

1. Sait hromadskoho interaktyvnoho telebachennia // Klymuk, D. (2021). Rozvytok terytorialnykh hromad ta yikh finansovyi menedzhment [Website of public interactive television // Klymuk, D. Development of territorial communities and their financial management]. *uagit.tv*. Retrieved from: <https://uagit.tv/2021/6/8/6918-dmytro-klymuk-rozvytok-terytorialnyh-hromad-ta-yih-finansovyy-menedzhment> [in Ukrainian].

2. Benovska L.Ia. (2018). Terytorialna hromada yak subiekt rehuliuвання rozvytku terytorii: teoretychni aspekty [Benovska L.Ia. Territorial community as a subject of territorial development regulation: theoretical aspects]. *Rehionalna ekonomika - Regional economy*, 2018. – №1, s. 30-39 [in Ukrainian].
3. Batanov, O. V. (2003). Konstytutsiino-pravovyi status terytorialnykh hromad v Ukraini [Batanov, O. V. Constitutional and legal status of territorial communities in Ukraine]: Monohrafiia / Za zah. red. V. F. Pohorilka - Monograph / For the general. ed. VF Pogorilka. Vydavnychiy Dim "In-Yure" [in Ukrainian].
4. Ananieva, Ye. A. (2020). Obiednana terytorialna hromada yak subiekt finansovykh pravovidnosyn [Ananieva, Ye. A. United territorial community as a subject of financial legal relations]// *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu - Scientific Bulletin of the International Humanities University. Ser.: Yurysprudentsiia*. – № 43, s.60-64 [in Ukrainian].
5. Voronovska O.V.(2009). Rozvytok ekolohichnoho audytu vykorystannia zemel silskohospodarskoho pryznachennia [Voronovska O.V. Development of ecological audit of agricultural land use]. *Tavriiskyi visnyk*, , s. 207-216 [in Ukrainian].
6. Rekomendatsii z orhanizatsii obliku ta otsinky zemel na pidpriemstvakh APK (2005)./ V.M. Zhuk, A.M. Tretiak, Yu.S. Rudchenko [ta in.][Recommendations for the organization of accounting and valuation of land in agricultural enterprises / V.M. Zhuk, A.M. Tretiak, Yu.S. Rudchenko] ; pid red. A.M. Tretiaka, V.M. Zhuka // *Oblik i finansy APK - Accounting and Finance of AIC*. № 3. – S. 135–205 [in Ukrainian].
7. Zakon Ukrainy Pro peredachu ob'ektiv prava derzhavnoi ta komunalnoi vlasnosti (zi zminamy ta dopovnenniamy) [Law of Ukraine On Transfer of Objects of State and Communal Property (as amended)]. *spfu.gov.ua*. Retrieved from <https://www.spfu.gov.ua/ua/documents/3412.html> [in Ukrainian].
8. Zakon Ukrainy Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo vdoskonalennia systemy upravlinnia ta derehulitsii u sferi zemelnykh vidnosyn Dokument 1423-IX, vid 09.06.2022 [Law of Ukraine On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine Concerning the Improvement of the Management and Deregulation System in the Sphere of Land Relations Document 1423-IX, dated June 9, 2022] *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1423-IX#Text> [in Ukrainian].
9. Sait Asotsiatsiia mist Ukrainy // O.Prydatko, ekspert z prostorovoho planuvannia ta upravlinnia zemelnymy resursamy [Website of the Association of Ukrainian Cities // O. Prydatko, expert in spatial planning and land management]. *auc.org.ua*. Retrieved from: <https://auc.org.ua/novyna/prostorove-planuvannya-rozvytku-gromad-tema-praktychnoyi-sesiyi-u-rivnenskomu-rv-amu> [in Ukrainian].
10. Sait Ministerstva aharnoi polityky ta prodovolstva Ukrainy [Website of the Ministry of Agrarian Policy and Food of Ukraine]. *minagro.gov.ua*. Retrieved from:<https://minagro.gov.ua/> [in Ukrainian].
11. Zakon Ukrainy Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo stvorennia umov dlia zabezpechennia prodovolchoi bezpeky v umovakh voiennoho stanu. Dokument 2145-IX, vid 24.03.2022 [Law of Ukraine On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine Concerning the Creation of Conditions for Ensuring Food Security in the Conditions of Martial Law. Document 2145-IX, dated March 24, 2022]. *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-20#Text> [in Ukrainian].

УДК 342:7. 122 (4)

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-6\(24\)-42-56](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-6(24)-42-56)

Воробйов Олексій Володимирович аспірант кафедри публічної політики, Навчально-науковий інститут публічного управління та державної служби Київського національного університету імені Тараса Шевченка, вул. Володимирська, 60, м. Київ, 01033, <https://orcid.org/0000-0002-8268-7269>

ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО СИСТЕМАТИЗАЦІЇ ПРОБЛЕМ РЕФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ВИКОНАВЧОГО ПРОВАДЖЕННЯ

Анотація. У статті виокремлені основні підходи до проблем реформування системи виконавчого провадження. В Україні на конституційному рівні закладено норми, що гарантують державний, у тому числі судовий захист порушених прав та свобод кожному громадянину, тому прийняті судові рішення та акти інших органів державної влади мають своєчасно і належним чином виконуватися. Найбільш швидкий і дієвий результат буде досягнуто при добровільному виконанні прийнятих рішень, але у разі відмови або ухилення від добровільного виконання державі необхідно вдаватися до примусового виконання. Для цього необхідний ефективний механізм примусового виконання, який закріплений у чинному законодавстві України.

Автором виокремлено десять кластерів проблем у системі виконавчого провадження з урахуванням державно-управлінського аспекту. По-перше, однієї з проблем є відсутність науково-обґрунтованої державної інституції, яка буде ефективно та раціонально організовувати, контролювати діяльність державних та приватних виконавців, забезпечувати професіоналізації зазначених осіб, відслідковувати випадки неетичної поведінки тощо. По-друге, неналежне забезпечення умов праці державних виконавців та непопулярність професії виконавця істотно впливає на незадовільний стан виконання рішень судів та інших органів державної влади. По-третє, важливою проблемою розвитку системи виконавчого провадження є відсутність чітких правил та принципів для приватних виконавців, формування такої системи відповідальності приватних виконавців, яка б дозволяла унеможливити непрофесійну поведінку. По-четверте, відсутність у законодавстві визначеної системи заходів адміністративного примусу, які мають право застосовувати державний чи приватний виконавець при виконанні покладених на них завдань. По-п'яте, відсутнє чітке визначення повноважень державних виконавців та забезпечення їх безперешкодної взаємодії з різними державними інституціями

(Міністерство юстиції України, Міністерство внутрішніх справ України та ін.). По-шосте, відсутня єдина стратегія реформування системи виконання судових рішень, що мають базуватися не лише на внесені окремих змін у чинне законодавство, а й принципово новому законодавчому підході, системному вдосконаленні законодавства в цій галузі із відповідним залученням до цього процесу фахівців, які мають практичний досвід діяльності в цій діяльності. По-сьоме, відсутність показників результатів діяльності приватних виконавців, що не дозволяє оцінювати якість та ефективність їх роботи. По-восьме, неоднаковий статус державних та приватних виконавців. Крім того, ефективність діяльності виконавців залежить від «перспективності» боржника, а вибір такого боржника є у приватних виконавців, тому їм легше вирішити деякі питання та отримати винагороду. Крім того, приватні виконавці не податимуть звіти щодо певних процесуальних дій, на відміну від державних виконавців. По-дев'яте, проблема незахищеності державних виконавців, тому що держава не продумала та не прописала в нормативно-правових актах жодного механізму, який гарантує захист здоров'я, честі, гідності, житла, майна державних виконавців та членів їхніх сімей від злочинних посягань та інших протиправних дій. По-десяте, Міністерство юстиції України не забезпечує ефективної діяльності системи виконавчого провадження, адже регулює лише діяльність приватних виконавців. Тому виникає цілком природне питання виокремлення відповідної інституції, яка б регулювала діяльність всієї системи виконавчого провадження.

Ключові слова: виконавче провадження, державні виконавці, приватні виконавці, професійність, інституційна спроможність, реформування.

Vorobiov Aleksii Volodymyrovych Postgraduate student of the Department of Public Policy of the Educational and Scientific Institute of Public Administration and Civil Service of the Taras Shevchenko National University of Kyiv, Volodymyrska St., 60, Kyiv, 01033, <https://orcid.org/0000-0002-8268-7269>

THEORETICAL APPROACHES TO SYSTEMATIZATION OF PROBLEMS OF REFORMING THE SYSTEM OF EXECUTIVE PROCEEDINGS

Abstract. The article highlights the main approaches to the problems of reforming the system of enforcement proceedings. In Ukraine, the constitutional level enshrines norms that guarantee state, including judicial protection of violated rights and freedoms of every citizen, so the decisions and acts of other public authorities must be timely and properly implemented. The fastest and most effective result will be achieved in the voluntary implementation of decisions, but in case of refusal or

evasion of voluntary implementation, the state must resort to enforcement. This requires an effective enforcement mechanism, which is enshrined in current legislation of Ukraine.

The author singles out ten clusters of problems in the system of enforcement proceedings, taking into account the public administration aspect. First, one of the problems is the lack of a scientifically sound state institution that will effectively and efficiently organize, control the activities of public and private performers, ensure the professionalization of these individuals, monitor cases of unethical behavior and more. Secondly, inadequate provision of working conditions for state executors and the unpopularity of the executor's profession significantly affect the unsatisfactory state of execution of court decisions and other public authorities. Third, an important problem in the development of the enforcement system is the lack of clear rules and principles for private enforcement agents, the formation of such a system of liability of private enforcement agents, which would prevent unprofessional behavior. Fourth, the absence in the legislation of a defined system of measures of administrative coercion, which have the right to use public or private executors in the performance of their tasks. Fifth, there is no clear definition of the powers of state executors and ensuring their unhindered interaction with various state institutions (Ministry of Justice of Ukraine, Ministry of Internal Affairs of Ukraine, etc.). Sixth, there is no single strategy for reforming the system of enforcement of court decisions, which should be based not only on individual changes in existing legislation, but also a fundamentally new legislative approach, systematic improvement of legislation in this area with the appropriate involvement of professionals experience in this activity. Seventh, the lack of performance indicators of private performers, which does not allow to assess the quality and efficiency of their work. Eighth, the unequal status of public and private performers. In addition, the effectiveness of the performers depends on the "prospects" of the debtor, and the choice of such a debtor is the private performers, so it is easier for them to resolve some issues and get a reward. In addition, private executors will not submit reports on certain procedural actions, unlike state executors. Ninth, the problem of insecurity of state executors, because the state has not thought out and prescribed in regulations any mechanism that guarantees the protection of health, honor, dignity, housing, property of state executors and their families from criminal encroachment and other illegal actions. Tenth, the Ministry of Justice of Ukraine does not ensure the effective operation of the enforcement system, as it regulates only the activities of private enforcement agents. Therefore, a natural question arises as to the separation of the relevant institution that would regulate the activities of the entire system of enforcement proceedings.

Keywords: enforcement proceedings, state executors, private executors, professionalism, institutional capacity, reform.

Постановка проблеми. В Україні на конституційному рівні закладено норми, що гарантують державний, у тому числі судовий захист порушених прав та свобод кожному громадянину, тому прийняті судові рішення та акти інших органів державної влади мають своєчасно і належним чином виконуватися. Зрозуміло, найбільш швидкий і дієвий результат буде досягнуто при добровільному виконанні прийнятих рішень, але у разі відмови або ухилення від добровільного виконання державі необхідно вдатися до примусового виконання. Для цього необхідний ефективний механізм примусового виконання, який закріплений у чинному законодавстві України.

Разом з тим, слід констатувати, що на сьогодні існує проблема швидкого та якісного виконання судових рішень та інших рішень органів державної влади.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання організації та функціонування виконавчого провадження, виокремлення проблем виконавчого провадження, визначення механізмів реформування системи виконавчого провадження аналізують у більшості юристів, зокрема: А. Авторгов, Ю. Білоусов, О.Б. Верба-Сидор, О. Гетьманцев, І. Ковбас, С. Короєд, П. Крайній, М. Лошицький, М. Мальський, Д. Руденко, Н. Сергієнко, О. Снідевич, О. Федоров, С. Фурса, С. Щербак, В. Ярков та ін. Зазначені автори звертають увагу на важливість формування ефективної та результативної системи виконавчого провадження.

Однак, існують поодинокі дослідження щодо розвитку та реформування виконавчого провадження в системі публічного управління, зокрема, О. Буцан розглядає сучасні питання державного управління у сфері примусового виконання судових рішень та рішень інших органів [1]. С.Карпюк здійснив аналіз механізмів державно-правового забезпечення органів Державної виконавчої служби України в умовах реформування системи примусового виконання рішень [2].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Однак, на сьогодні відсутні системні дослідження наукових підходів до проблем реформування системи виконавчого провадження з урахування державно-управлінського підходу.

Мета статті є систематизація наукових підходів до проблем реформування системи виконавчого провадження з урахування державно-управлінського підходу.

Виклад матеріалу. Обов'язкове та своєчасне виконання виконавчих документів, що видаються на підставі судових рішень, ухвал, приписів та постанов у цивільних та адміністративних справах, вироків та постанов у кримінальних справах у частині майнових стягнень, а також інших постанов органів державної влади, безсумнівно, залежить не тільки від

платоспроможності та законослухняності боржників, а й у тому числі від професіоналізму та компетентності судових виконавців.

Реформування та оптимізація виконавчої влади вимагають осмислення засобів адміністративно-правового регулювання, які використовуються для впорядкування окремих напрямів владнорозпорядчої діяльності. Не є винятком і сфера виконання судових рішень та рішень інших органів, яка останнім часом зазнала суттєвих законодавчих змін. Запровадження інституту приватних виконавців, посприяло переходу від централізованої до комбінованої системи виконавчого провадження, що безперечно позначилося на особливостях її адміністративно-правового регулювання [3].

Так, виконавче провадження є фінальною стадією більшості справ у приватно-правових спорах у межах цивільного процесу, а також, у передбачених законом випадках, в інших правовідносинах. Зі здобуттям незалежності в Україні досі запроваджується європейська правова практика, зокрема делегування функцій держави своїх функцій приватним особам і органам (приватні адвокати, приватні нотаріуси, третейські суди), що є абсолютною протилежністю Радянському Союзу, де всі адміністративні послуги надавали лише державні органи й установи. Черговою новелою в українській правовій системі є впровадження інституту приватних виконавців [4].

На думку О. Посадської, переваги та недоліки української моделі державної виконавчої служби, незадовільний стан її діяльності в аспекті виконання рішень судів та інших органів є актуальною проблемою державного управління в Україні. Неефективність її функціонування засвідчується офіційною статистикою Міністерства юстиції України. За роки свого існування в незалежній Україні Державна виконавча служба не змогла досягти тих показників виконання рішень, які мають розвинені країни Європи та США (майже 80%). Такий стан справ неприпустимий, адже без належного виконання рішень діяльність суду позбавлена будь-якого сенсу. Це дискредитує владу, порушує основні засади законності, дезорганізує функціонування державного механізму та, найважливіше, нівелює довіру людей до органів влади, їх віру у справедливість. Адже якою б ефективною не була діяльність судових органів влади, за умови недосконалості процесу виконавчого провадження рішення залишаються жити тільки на папері [5, с. 95].

Таким чином, однією з проблем є обґрунтування інституційного розвитку системи виконавчого провадження, яка буде ефективно та раціонально організовувати, контролювати діяльність державних та приватних виконавців, забезпечувати професіоналізації зазначених осіб, відслідковувати випадки неетичної поведінки тощо.

На думку А. Буцан, важливою проблемою, яка впливає на незадовільний стан виконання рішень судів та інших органів державної влади, є неналежне

забезпечення умов праці державних виконавців та непопулярності професії виконавця [1].

На думку Є. Когутич, особливе місце в дослідженні контролю за діяльністю приватних виконавців займають принципи. Вони є базовою категорією не лише суто юридичної, але й усіх інших гуманітарних, а також природничих наук. Принципи є єдиними за своїм походженням сингулярними основами будь-чого. Саме тому їх розглядають, у першу чергу, з філософської точки зору, проникаючи в саму сутність даного поняття [6].

Важливою проблемою розвитку системи виконавчого провадження є встановлення чітких правил та принципів для приватних виконавців, формування такої системи відповідальності приватних виконавців, яка б дозволяла унеможливлювати непрофесійну поведінку.

Недосконалість механізму примусового виконання рішень стало підставою реформування виконавчої системи України, впровадження змішаної системи органів примусового виконання рішень, відповідно нової нормативної бази її функціонування, у тому числі відбулося нормативне закріплення принципів державного управління діяльністю виконавчої системи України, що є значним кроком на шляху існування ефективної системи примусового виконання рішень [7].

Впровадження інституту приватного виконання судових рішень та його віднесення до компетенції судової гілки влади, та її контроль за даним процесом з відповідальністю суддів за незаконність змісту судового рішення підвищить ефективність виконавчого провадження, зокрема це призведе до: зменшення навантаження на державних виконавців; скорочення строків виконавчого провадження та збільшення коефіцієнта стягнення за виконавчими документами; зменшення корупційної складової у системі виконання; приватний виконавець не буде зацікавлений занижувати реалізації арештованого майна; економія бюджетних коштів, скорочення апарату державних службовців, зміцнить тенденцію примусового виконання рішень суду, що сприятиме зростанню позитивного іміджу України як на міжнародній арені, так і всередині держави [8, с. 63].

Реформа виконавчого провадження не викликає захвату у тієї частини громадян, які є боржниками. Реформа непопулярна як серед громадян-позичальників за валютними кредитами, так і серед великого бізнесу, який також має великі борги перед банками та контрагентами. Недосконалі аргументи противників цієї реформи базуються на тому, що частка судових рішень є законними та справедливими, що на сьогодні певним чином «компенсується» майже необов'язковістю їхнього виконання. Проте можливість оскарження незаконного рішення суду повинна бути гарантована відповідними процесуальними кодексами, регулювання справедливого балансу

правовідносин кредитора та боржника держава має вирішувати у законодавчому полі, і всі ці питання не повинні бути на стадії виконання рішення суду. Зрозуміло, іншу позицію займають ті громадяни, які є стягувачами, та які роками не в силах домогтися отримання присуджених сум. Така неефективна система примусового виконання судових рішень призводить до парадоксальної ситуації, коли вигідніше бути боржником аніж кредитором [9].

Одним із недоліків законодавства про виконавче провадження є відсутність у ньому визначеної системи заходів адміністративного примусу, які мають право застосовувати державний чи приватний виконавець при виконанні покладених на них завдань. На цю обставину зверталася увага науковців, деякі з них пропонували об'єднати та закріпити на законодавчому рівні всі заходи примусового характеру, що застосовуються при виконанні рішень, розділивши їх на дві групи: заходи майнового та немайнового характеру [10]. Так, зокрема, О Чумак пропонує до групи заходів майнового характеру віднести всі види звернення стягнень на кошти, рухоме та нерухоме майно, періодичні виплати (заробітну плату, пенсії, стипендії тощо), вилучення у боржника та передачу стягувачу певних предметів, відповідно до рішення; до групи заходів немайнового характеру віднести: відібрання дитини, поновлення на роботі, примусове виселення та вселення, здійснення конкретних дій, або утримання від них, зазначених у рішенні, яке підлягає виконанню у примусовому порядку [10, с. 377].

Таким чином, потребує удосконалення процедур виконання рішень суду або рішень органів державної влади.

До основних напрямів та завдань подальшого реформування системи примусового виконання судових рішень можна визначити наступні: чітке визначення повноважень державних виконавців та забезпечення їх безперешкодної взаємодії з різними державними інституціями (Міністерство юстиції України, Міністерство внутрішніх справ України та ін.); створення єдиної стратегії реформування системи виконання судових рішень, що мають базуватися не лише на внесені окремих змін у чинне законодавство, а й принципово новому законодавчому підході, системному вдосконаленні законодавства в цій галузі із відповідним залученням до цього процесу фахівців, які мають практичний досвід діяльності в цій діяльності [11].

Питання підвищення ефективності діяльності приватних виконавців в Україні не втрачає актуальності протягом всього періоду незалежності. Головною ідеєю впровадження інституту приватного виконання судових рішень та рішень інших державних органів є підвищення відсоткового показника виконаних рішень шляхом впровадження ринкових стимулів та формування конкурентного середовища. За таких умов цілком послідовно постає питання виокремлення проблемних аспектів, які гальмують розвиток

даного інституту, та пошуку шляхів їх подолання. Загалом, результати виконавчої діяльності перебувають у причинно-наслідковому зв'язку та здійснюють безпосередній вплив як на соціальні аспекти діяльності держави, що виявляється у забезпеченні гарантій для учасників суспільних відносин на захист та відновлення порушених прав, так і на економічне життя держави, оскільки забезпечують відповідні гарантії для суб'єктів, які займаються господарською діяльністю [12, с.99].

Враховуючи зазначене, науковці звертають увагу на відсутність результатів діяльності приватних виконавців, що не дозволяє оцінювати якість та ефективність їх роботи.

А. Товмасян зазначає, що належне виконання судових рішень є виявом довіри до органів державної влади, а також однією з умов взаємовигідної співпраці суб'єктів господарювання. Узагальнення даних офіційної статистики, матеріалів соціологічних досліджень, змісту дисертаційних робіт і публікацій у фахових виданнях за даною проблематикою дозволяє стверджувати про наявність як фрагментарних, так і комплексних досліджень, спрямованих на виявлення причин доволі низької результативності державного управління виконання судових рішень щодо суб'єктів господарювання в Україні. Загалом невтішна ситуація обумовлена наявністю декількох проблем, які істотною мірою ускладнюють умови забезпечення економічної безпеки як окремих суб'єктів господарювання, так і територій загалом [13, с. 252].

Тепер проаналізуємо проблеми, які існують під час діяльності приватних виконавців.

На думку В. Дьордй, однією характерною проблемою в діяльності приватних виконавців являється наявність елементів бюрократизму у взаємодії із державними органами та установами (неузгодженість у взаємодії із правоохоронними та судовими органами), а також недостатня цифровізація процесу примусового виконання рішень, зокрема не зважаючи на функціонування Автоматизованої системи виконавчого провадження трапляються випадки ненадання банками відомостей про наявність рахунків боржника з мотивів віднесення інформації до банківської таємниці, чим просто банківські службовці заперечують існування статті 62 Закону України «Про банки і банківську діяльність» [14].

З огляду на наявність проблемним питань у законодавчому забезпеченні діяльності приватних виконавців в частині недостатнього фінансування витрат виконавчого провадження, складності процедури проходження конкурсу приватними виконавцями, а також неналежного регулювання системи виконавчого провадження в цілому, виникає доцільність у розробці ґрунтовного законопроекту з урахуванням пропозицій Міністерства юстиції

України, Асоціації приватних виконавців України, міжнародних та вітчизняних правових організацій, а також громадськості [14].

На думку Т. Фоміної, проблемою, яка постає перед приватним виконавцем, є облік доходів, витрат та результатів діяльності. Адже, очевидним є той факт, що ведення Книги обліку доходів і витрат має на меті лише «податковий аспект» і не сприяє якісному та оперативному обліку та внутрішньому контролю за поточними показниками діяльності приватного виконавця. Чітких інструкцій з цього приводу не існує. Проте, використовуючи діючий План рахунків бухгалтерського обліку та Інструкцію про його застосування, є цілком можливим розробити адаптовану систему обліку діяльності осіб, що займаються незалежною професійною діяльністю, у тому числі приватних виконавців [15, с. 75].

Питання підвищення ефективності діяльності приватних виконавців в Україні не втрачає актуальності протягом всього періоду незалежності. Головною ідеєю впровадження інституту приватного виконання судових рішень та рішень інших державних органів є підвищення відсоткового показника виконаних рішень шляхом впровадження ринкових стимулів та формування конкурентного середовища. За таких умов цілком послідовно постає питання виокремлення проблемних аспектів, які гальмують розвиток даного інституту, та пошуку шляхів їх подолання. Загалом, результати виконавчої діяльності перебувають у причинно-наслідковому зв'язку та здійснюють безпосередній вплив як на соціальні аспекти діяльності держави, що виявляється у забезпеченні гарантій для учасників суспільних відносин на захист та відновлення порушених прав, так і на економічне життя держави, оскільки забезпечують відповідні гарантії для суб'єктів, які займаються господарською діяльністю [12].

Окремо стоїть проблема професіоналізації державних та приватних виконавців. Так, відповідно до законодавства, державні виконавці є державними службовцями та вони проходять відповідне конкурсний відбір на посади державної служби. Разом з тим, приватні виконавці мають інший порядок отримання права на зайняття діяльності.

На нашу думку, зазначене суперечить принципам неупередженості, вільного доступу та рівності щодо зайняття однаковою діяльністю. Адже вимоги до приватних виконавців не вимагають від них виконання обмежень, які покладені на державних службовців, на відміну від державних виконавців.

Згідно з висновками українських і міжнародних експертів, оприлюдненими під час проведення «круглого столу» з питань запровадження в Україні недержавних форм виконання судових рішень, сучасний стан системи виконання судових рішень є незадовільним, і загалом вона не відповідає стандартам, прийнятим у сучасних європейських країнах. Дослідження

здійснювалося за участю експертів Агентства Сполучених Штатів Америки з міжнародного розвитку (USAID), TACIS, Світового банку, Міжнародного валютного фонду, Ради Європи й інших фахових і експертних організацій. Як зазначається в оприлюднених під час «круглого столу» висновках, в Україні необхідно провести системну реформу органів, що здійснюють примусове виконання судових рішень. Однією з причин незадовільного функціонування системи виконання судових рішень експерти називають дефектність системи права в Україні. Серед недоліків, зокрема, відзначається недосконала система законотворення, коли закони розробляються особами, котрі представляють інтереси політичного чи економічного сектору і не є професійними розробниками правових норм. Крім того, експерти відзначають суперечності та колізії правових норм, у т. ч. коли підзаконні акти виходять за межі ідей, закладених у Конституції та законах. Незадовільним, на думку експертів, є також судове тлумачення правових норм, коли судді обмежуються буквальною передачею змісту, уникаючи з'ясування «духу закону», а також відсутність єдності у правозастосуванні [16; 17].

Наступна проблема – це те, що у приватного виконавці є вибір у прийнятті до виконання того чи іншого рішення, адже левова частка рішень, які перебувають на виконанні в органах державної виконавчої служби України складають саме рішення, які приватний виконавець не може прийняти до виконання – це рішення, за якими стягувачами є держава та державні органи. Як правило це виконавчі документи, боржниками по яких є громадяни з низьким соціальним статусом і такі рішення перебувають на виконанні тривалий час. Крім того, приватний виконавець неохоче приймає до виконання виконавчі документи про стягнення аліментів, адже це періодичні платежі і виконуються як правило такі рішення досить тривало, аж до досягнення дитиною на користь якої ухвалено рішення 18 річного віку. Також приватні виконавці не завжди приймають рішення, які є «безперспективними», тобто перед тим як прийняти до виконання рішення, виконавець перевіряє майновий стан боржника та з'ясовує чи є за боржником майно, на яке можливо звернути стягнення та в разі відсутності майна чи коштів на рахунках в банківських чи фінансових установах, повертає стягувачу виконавчий документ та пояснює, що йому не цікаво виконувати таке рішення, після чого стягувач все ж таки пред'являє рішення до відповідного відділу державної виконавчої служби [2].

За рахунок всіх цих дій і відсоток фактичного виконання рішень у приватних виконавців більший ніж у державних, не кажучи ще про сотні інформацій, які подаються державними виконавцями до обласних управлінь та Мін'юсту на які йде більшість робочого часу. Щоб зробити конкурентними державних з приватними виконавцями потрібно не лише створити рівні умови щодо примусового виконання рішень та їх прийняття до виконання, а й

матеріально та технічного забезпечити державних виконавців, адже ми всі знаємо про проблеми, які існують в органах державної виконавчої служби, це насамперед: низька заробітна плата, застарілі техніка, меблі, приміщення, недостатнє кадрове забезпечення, бюрократизм та недолуга система управління і мабуть головне це незахищеність [2].

Таким чином, науковці звертають увагу на неоднаковий статус між державними та приватними виконавцями. Крім того, ефективність діяльності виконавців залежить від «перспективності» боржника, а вибір такого боржника є у приватних виконавців, томі їм легше деякі питання вирішити та отримати винагороду. Крім того, приватні виконавці не подать звіти щодо певних процесуальних дій, на відміну від державних виконавців.

Окремо стоїть проблема незахищеності державних виконавців, тому що держава не продумала та не прописала в нормативно-правових актах жодного механізму, який гарантує захист здоров'я, честі, гідності, житла, майна державних виконавців та членів їхніх сімей від злочинних посягань та інших протиправних дій [2].

Крім того, можна виокремити проблему діяльності Міністерства юстиції України, яке не забезпечує ефективної діяльності системи виконавчого провадження, адже регулює лише діяльність приватних виконавців. Тому виникає цілком природне питання виокремлення відповідної інституції, яка б регулювала діяльність всієї системи виконавчого провадження.

Проведений аналіз дає можливість виокремити наступні кластери проблем у системі виконавчого провадження з урахуванням державно-управлінського аспекту.

По-перше, однієї з проблем є відсутність науково-обґрунтованої державної інституції, яка буде ефективно та раціонально організовувати, контролювати діяльність державних та приватних виконавців, забезпечувати професіоналізації зазначених осіб, відслідковувати випадки неетичної поведінки тощо.

По-друге, неналежне забезпечення умов праці державних виконавців та непопулярність професії виконавця істотно впливає на незадовільний стан виконання рішень судів та інших органів державної влади.

По-третє, важливою проблемою розвитку системи виконавчого провадження є відсутність чітких правил та принципів для приватних виконавців, формування такої системи відповідальності приватних виконавців, яка б дозволяла унеможливлювати непрофесійну поведінку.

По-четверте, відсутність у законодавстві визначеної системи заходів адміністративного примусу, які мають право застосовувати державний чи приватний виконавець при виконанні покладених на них завдань.

По-п'яте, відсутнє чітке визначення повноважень державних виконавців та забезпечення їх безперешкодної взаємодії з різними державними інституціями (Міністерство юстиції України, Міністерство внутрішніх справ України та ін.).

По-шосте, відсутня єдина стратегія реформування системи виконання судових рішень, що мають базуватися не лише на внесенні окремих змін у чинне законодавство, а й принципово новому законодавчому підході, системному вдосконаленні законодавства в цій галузі із відповідним залученням до цього процесу фахівців, які мають практичний досвід діяльності в цій діяльності.

По-сьоме, відсутність показників результатів діяльності приватних виконавців, що не дозволяє оцінювати якість та ефективність їх роботи.

По-восьме, неоднаковий статус державних та приватних виконавців. Крім того, ефективність діяльності виконавців залежить від «перспективності» боржника, а вибір такого боржника є у приватних виконавців, тому їм легше вирішити деякі питання та отримати винагороду. Крім того, приватні виконавці не подать звіти щодо певних процесуальних дій, на відміну від державних виконавців.

По-дев'яте, проблема незахищеності державних виконавців, тому що держава не продумала та не прописала в нормативно-правових актах жодного механізму, який гарантує захист здоров'я, честі, гідності, житла, майна державних виконавців та членів їхніх сімей від злочинних посягань та інших протиправних дій.

По-десяте, Міністерство юстиції України не забезпечує ефективної діяльності системи виконавчого провадження, адже регулює лише діяльність приватних виконавців. Тому виникає цілком природне питання виокремлення відповідної інституції, яка б регулювала діяльність всієї системи виконавчого провадження.

Висновки. У статті систематизовані наукові підходи до проблем реформування системи виконавчого провадження. Виокремлено десять кластерів проблем, у тому числі: професіоналізація державних та приватних виконавців, обґрунтування інституційного розвитку системи виконавчого провадження, формування єдиних засад функціонування державних та приватних виконавців, удосконалення чинного законодавства щодо системи виконавчого провадження тощо.

Література:

1. Бушан О. А. Сучасні питання державного управління у сфері примусового виконання судових рішень та рішень інших органів. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету (Серія: Юридичні науки). 2017. № 29. Т. 1. С. 94–97.

2. Карпюк С.В. Аналіз механізмів державно-правового забезпечення органів Державної виконавчої служби країни в умовах реформування системи примусового виконання рішень: дієві реформи чи знищення ДВС. *Теоретичні питання юриспруденції і проблеми правозастосування: виклики XXI століття*. Харків, 2020. С. 153-159.

3. Крупнова Л.В. Стан та проблеми адміністративно-правового регулювання виконавчого провадження в Україні. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*. 2016. № 4(76). С. 125-131. URL: <https://journal.lduvs.lg.ua/index.php/journal/article/view/546>

4. Руденко Д.Ю., Федоров О.М. Реформа виконавчого провадження в Україні: запровадження інституту приватних виконавців. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2019. № 6. URL: http://www.lsej.org.ua/6_2019/33.pdf

5. Посадська О. В. Державно-правовий механізм виконання рішень щодо забезпечення охорони прав людини та громадянина засобами примусових дій. *Публічне управління та митне адміністрування*. 2019. № 1 (20). С. 94-100.

6. Когутич Є. Принципи як складовий елемент контролю за діяльністю приватних виконавців в Україні. *Підприємництво, господарство і право*. 2019 № 1. С. 95-101.

7. Кулава М.К. Принципи державного регулювання діяльності органів ДВС та приватних виконавців. *Публічне урядування : збірник*. 2018. № 3 (13). С. 71-80.

8. Ганкевич О. М. Інститут приватного виконавця в Україні: деякі теоретичні, законодавчі та практичні аспекти. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України: Збірник наукових статей*. 2018. Вип. 46. С.56-66.

9. Ромашкін С. В. Діяльність приватного виконавця щодо підвищення ефективності виконання рішень суду в Україні. *Правова держава*. 2021. № 41. С. 31-37.

10. Корнейчук С.П. Поняття, зміст та особливості адміністративно-примусової діяльності Державної виконавчої служби України. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2013. № 2. С. 316–323. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ Nvdduvs_2013_2_44.

11. Макушев П.В. Окремі напрями вдосконалення організації діяльності виконавчої служби України. *Національний юридичний журнал: теорія і практика*. 2014. Грудень. URL: <http://www.jurnaluljuristic.in.ua/archive/2014/6/21.pdf>

12. Дяченко С. В., Завадко Д. О. Приватні виконавці в Україні: правовий статус, проблеми та перспективи розвитку. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*. 2021. Випуск 2 (50). С. 99-104.

13. Товмасян А. Проблеми забезпечення належного виконання судових рішень щодо суб'єктів господарювання в Україні: державно-управлінський вимір. *Науковий вісник: Державне управління*. 2020. № 4(6). С. 252-265.

14. Дьордяй В.І. Адміністративно – правові засади функціонування інституту приватних виконавців в Україні. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія ПРАВО*. 2022. Випуск 69. С. 281-286.

15. Фоміна Т. Проблеми формування доходів та витрат приватних виконавців, як суб'єктів незалежної професійної діяльності. *Економічний дискурс*. 2019. Випуск 4. С. 68-78.

16. Голуб М.В. Взаємодія органів внутрішніх справ та державної виконавчої служби під час проведення масових заходів. *Форум права*. 2014. № 4. С. 84–88. URL: http://nbuv.gov.ua/jpdf/FP_index.htm_2014_4_17.pdf.

17. Ковбас І. В., Крайній П. І. Примусові заходи забезпечення виконання рішень у виконавчому провадженні: проблеми та перспективи. *Право і суспільство*. 2020. № 2 частина 2. С. 157-163.

References:

1. Bushchan, O. A. (2017), Suchasni pytannia derzhavnoho upravlinnia u sferi prymusovoho vykonannia sudovykh rishen ta rishen inshykh orhaniv [Modern issues of public administration in the field of enforcement of court decisions and decisions of other bodies], *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu (Seriia: Yurydychni nauky) - Scientific Bulletin of the International Humanities University (Series: Juridical Sciences)*, Vol. 29. T. 1: 94–97.
2. Karpiuk, S.V. (2020), Analiz mekhanizmiv derzhavno-pravovoho zabezpechennia orhaniv Derzhavnoi vykonavchoi sluzhby krainy v umovakh reformuvannia systemy prymusovoho vykonannia rishen: diievi reformy chy znyshchennia DVS [Analysis of the mechanisms of state and legal support of the bodies of the State Executive Service of the country in terms of reforming the system of enforcement of decisions: effective reforms or destruction of the ICE], *Teoretychni pytannia yurysprudentsii i problemy pravozastosuvannia: vyklyky XXI stolittia - Theoretical issues of jurisprudence and problems of law enforcement: challenges of the XXI century*, Kharkiv.
3. Krupnova, L.V. (2016), Stan ta problemy administratyvno-pravovoho rehuliuвання vykonavchoho provadzhennia v Ukraini [Status and problems of administrative and legal regulation of enforcement proceedings in Ukraine], *Visnyk Luhanskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav imeni E.O. Didorenka - Bulletin of Luhansk State University of Internal Affairs named after E.O. Didorenko*, Vol. 4(76): 125-131, Retrieved from <https://journal.lduvs.lg.ua/index.php/journal/article/view/546>
4. Rudenko, D.Iu. & Fedorov, O.M. (2019), Reforma vykonavchoho provadzhennia v ukraini: zaprovadzhennia instytutu pryvatnykh vykonavtsiv [Reform of enforcement proceedings in Ukraine: introduction of the institute of private performers], *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal - Legal scientific electronic journal*, Vol. 6. Retrieved from http://www.lsej.org.ua/6_2019/33.pdf
5. Posadska, O. V. (2019), Derzhavno-pravovi mekhanizm vykonannia rishen shchodo zabezpechennia okhorony prav liudyny ta hromadianyna zasobamy prymusovykh dii [State and legal mechanism for implementing decisions to ensure the protection of human and civil rights by means of coercive action], *Publichne upravlinnia ta mytne administruvannia - Public administration and customs administration*, Vol. 1 (20): 94-100.
6. Kohutych, Ye. (2019), Pryntsypy yak skladovi element kontroliu za diialnistiu pryvatnykh vykonavtsiv v Ukraini [Principles as an integral element of control over the activities of private performers in Ukraine], *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo - Entrepreneurship, economy and law*, Vol.1: 95-101.
7. Kulava, M.K. (2018), Pryntsypy derzhavnoho rehuliuвання diialnosti orhaniv DVS ta pryvatnykh vykonavtsiv [Principles of state regulation of internal affairs bodies and private performers], *Publichne uriaduvannia : zbirnyk - Public governance: a collection*, Vol. 3 (13): 71-80.
8. Hankevych, O. M. (2018), Instytut pryvatnoho vykonavtsia v Ukraini: deiaki teoretychni, zakonodavchi ta praktychni aspekty [Institute of private performer in Ukraine: some theoretical, legislative and practical aspects], *Aktualni problemy vdoskonalennia chynnoho zakonodavstva Ukrainy: Zbirnyk naukovykh statei - Actual problems of improving the current legislation of Ukraine: Collection of scientific articles*, Vyp. 46: 56-66.
9. Romashkin, S.V. (2021), Diialnist pryvatnoho vykonavtsia shchodo pidvyshchennia efektyvnosti vykonannia rishen sudu v Ukraini [Activities of a private executor to increase the efficiency of execution of court decisions in Ukraine], *Pravova derzhava - Constitutional state*, Vol. 41: 31-37.
10. Korneichuk, S.P. (2013), Poniattia, zmist ta osoblyvosti administratyvno-prymusovoi diialnosti Derzhavnoi vykonavchoi sluzhby Ukrainy [The concept, content and features of administrative and enforcement activities of the State Executive Service of Ukraine], *Naukovyi*

visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav - Scientific Bulletin of Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs, Vol. 2: 316–323, Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvdduvs_2013_2_44.

11. Makushev, P.V. (2014), Okremi napriamy vdoskonalennia orhanizatsii diialnosti vykonavchoi sluzhby Ukrainy [Some areas of improving the organization of the executive service of Ukraine], *Natsionalnyi yurydychnyi zhurnal: teoriia i praktyka - National Legal Journal: Theory and Practice*, Hruden, Retrieved from <http://www.jurnaluljuridic.in.ua/archive/2014/6/21.pdf>

12. Diachenko, S. V. & Zavadko, D. O. (2021), Pryvatni vykonavtsi v Ukraini: pravovyi status, problemy ta perspektyvy rozvytku [Private performers in Ukraine: legal status, problems and prospects], *Visnyk NTUU «KPI». Politolohiia. Sotsiolohiia. Pravo - Bulletin of NTUU "KPI". Politology. Sociology. Law*, Vypusk 2 (50): 99-104.

13. Tovmasian, A. (2020), Problemy zabezpechennia nalezhnoho vykonannia sudovykh rishen shchodo subiektiv hospodariuvannia v Ukraini: derzhavno-upravlinskyi vymir [Problems of ensuring the proper execution of court decisions on business entities in Ukraine: the state-administrative dimension], *Naukovyi visnyk: Derzhavne upravlinnia - Scientific Bulletin: Public Administration*, Vol. 4(6): 252-265.

14. Dordiai, V.I. (2022), Administrativno – pravovi zasady funktsionuvannia instytutu pryvatnykh vykonavtsiv v Ukraini [Administrative and legal bases of functioning of the institute of private performers in Ukraine], *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho Natsionalnoho Universytetu. Seriia PRAVO - Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. LAW series*, Vypusk 69: 281-286.

15. Fomina, T. (2019), Problemy formuvannia dokhodiv ta vytrat pryvatnykh vykonavtsiv, yak subiektiv nezalezhnoi profesiinoi diialnosti [Problems of income and expenditure of private performers as subjects of independent professional activity], *Ekonomichniy diskurs - Economic discourse*, Vypusk 4: 68-78.

16. Holub, M.V. (2014), Vzaiemodiia orhaniv vnutrishnikh sprav ta derzhavnoi vykonavchoi sluzhby pidchas provedennia masovykh zakhodiv [Interaction of internal affairs bodies and the state executive service during mass events], *Forum prava - Law Forum*, Vol. 4: 84–88. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/jpdf/FP_index.htm_2014_4_17.pdf.

17. Kovbas, I. V. & Krainii, P. I. (2020), Prymusovi zakhody zabezpechennia vykonannia rishen u vykonavchomu provadzhenni: problemy ta perspektyvy [Coercive measures to ensure the implementation of decisions in enforcement proceedings: problems and prospects], *Pravo i suspilstvo - Law and society*, 2020. Vol. 2 chastyna 2: 157-163.

УДК 35:316.77:341.1/8

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-6\(24\)-57-70](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-6(24)-57-70)

Голованова Наталя Вікторівна кандидат наук з державного управління, секретаріат представника, Національна рада України з питань телебачення і радіомовлення у Харківській області, 01601, Київ, вул. Прорізна, 2, тел: (097) 946-90-79, <https://orcid.org/0000-0002-6729-2226>

ІНФОРМАЦІЙНА ПОЛІТИКА УКРАЇНИ В УМОВАХ ВІЙНИ (АРХЕТИПНИЙ ПІДХІД)

Анотація. Розглянуті загрози інформаційній сфері України під час війни. Представлені моделі безпеки та отримання правдивої інформації, запропоновані мислителями різних епох. Наголошено, що філософи Стародавнього світу розглядали ці проблеми в контексті здебільшого війни та миру, а концепцією безпеки у епоху Відродження стала ідея вічного миру. Уточнені ідеї теорії безпеки держав, які розвивалася у XVI-XVII ст.ст. Приведена типологізація наративів війни. Проаналізовані цінності, які особливо важливі під час війни, а також проблеми державної та міждержавної інформаційної політики під час війни. Визначено ознаки воєнних злочинів. Приведено структуру системи інформаційної безпеки і систематизовано види інформаційних загроз. Визнано значення для протидії інформаційним загрозам радіопоясу безпеки. Для протидії пропаганді запропоновано застосовувати та вдосконалювати універсальне міжнародно-правове регулювання медіапростору, будувати єдиний європейський простір. Підкреслено, що в умовах війни особливо важливою стає співпраця з європейськими медіарегуляторами у сфері протистояння російській інформаційній агресії. Наголошено на важливості зв'язку, якісної інформаційної розвідки, яка дає попередню інформацію, тобто безпеку, своєчасної та якісної роботи дипломатії, звернення до національної пам'яті.

Зроблено висновок, що нагальним напрямком державної інформаційної політики є створення засад такої ментальності, яка сприймає дипломатію та інші засоби розв'язання конфліктів природними, а збройні методи ведення війн протиправними. Зазначено, що прийдешнє покоління має у трендах розвиток, обізнаність у комп'ютерних науках, опанування складними вміннями, технологіями, що продукує розвинуті економічні, культурні та освітянські стосунки у світі, які долають державні кордони, у певній мірі нівелюють цінність неідеальної політичної сфери, висуваючи натомість політиків як авангардних суб'єктів у процесі прийняття рішень авангард професіоналів,

широку громадськість, експертів, наукову спільноту, освітянську та мистецьку еліти. Такі процеси продукуватимуть суспільний запит на керманичів суспільства передусім як ефективних менеджерів, які чутливі до вимог сучасності, вимог людей, і поступово скасовуватимуть тактики двобою та непримиримості, взаєморепресій, розбрату, радикалізму, штучних ієрархій і наближатимуть реалії, близькі до вічного миру та безперервного розвитку.

Ключові слова: фейк, загрози, кібервійська, національні цінності, інформаційна безпека, військова операція, територіальна оборона, інформаційна резервація, тимчасово окуповані території, безпека, мирний договір.

Holovanova Natalia Viktorivna Ph.D. of Sciences in Public Administration, Secretariat of the Representative of the National Council of Ukraine on Television and Radio Broadcasting in Kharkiv Region, 01601, Kyiv, street Prorizna, 2, tel.: (097) 946-90-79, <https://orcid.org/0000-0002-6729-2226>

INFORMATION POLICY OF UKRAINE IN THE CONDITIONS OF WAR (ARCHETYPAL APPROACH)

Abstract. Threats to the information sphere of Ukraine during the war are considered. Models of security and obtaining true information proposed by thinkers of different eras are presented. It is emphasized that the philosophers of the ancient world considered these problems in the context of mostly war and peace, and the concept of security in the Renaissance was the idea of eternal peace. The ideas of the theory of security of the states which developed in XVI-XVII centuries are specified. The typology of war narratives is given. Values that are especially important during the war, as well as problems of state and interstate information policy during the war are analyzed. Signs of war crimes have been identified. The structure of the information security system is given and the types of information threats are systematized. Significance for counteracting information threats to the radio safety belt has been recognized. To counter propaganda, it is proposed to apply and improve the universal international legal regulation of the media space, to build a single European space. It is emphasized that in the conditions of war the cooperation with European media regulators in the sphere of counteraction to the Russian information aggression becomes especially important. The importance of communication, high-quality information intelligence, which provides preliminary information, ie security, timely and high-quality work of diplomacy, and appeal to national memory was emphasized.

It is concluded that the urgent direction of the state information policy is to create the foundations of a mentality that perceives diplomacy and other means of

resolving conflicts as natural, and armed methods of warfare are illegal. It is noted that the next generation has trends in development, knowledge of computer science, mastery of complex skills, technologies, producing developed economic, cultural and educational relations in worlds that transcend national borders, to some extent undermine the value of the imperfect political sphere. instead, politicians as avant-garde actors in the decision-making process are avant-garde professionals, the general public, experts, the scientific community, the educational and artistic elites. Such processes will produce a public demand for the leaders of society primarily as effective managers who are sensitive to the demands of modernity, the demands of the people, and will gradually abolish tactics of duel and intransigence, mutual repression, discord, radicalism, artificial hierarchies and bring closer realities.

Keywords: fake, threats, cyber warfare, national values, information security, military operation, territorial defense, information reservation, temporarily occupied territories, security, peace treaty.

Постановка проблеми. У лютому-квітні 2022 р. Україна зіткнулася з загрозами та викликами, які потребують негайного вирішення. Це жорстка військова агресія; тимчасова окупація територій; втілення ідеї квазідержавних утворень; підбивна і диверсійна діяльність; розпалювання міжетнічної, соціальної ворожнечі і ненависті, сепаратизму і тероризму; нарощування військових угруповань, перспектива застосування тактичної ядерної зброї; інформаційно-психологічна війна; приниження української мови і культури; фальшування української історії, формування російськими засобами масової комунікації альтернативної до дійсності викривленої картини світу; створення інформаційних резервацій на тимчасово непідконтрольних Україні територіях; загроза Третьої світової війни.

За таких умов однією з головних цілей державної інформаційної політики є захист інформаційного простору України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед актуальних загроз Україні у інформаційній сфері маємо такі: інформаційна експансія держави-агресора, зокрема шляхом розширення власної інформаційної інфраструктури на території України та в інших державах; інформаційне домінування держави-агресора на тимчасово окупованих територіях; недостатня розвиненість національної інформаційної інфраструктури [1].

Україна має власний досвід ведення інформаційної війни і формувала підходи у цій війні під час неоголошеної війни з Росією, яка розпочалася 2014 року. Ці підходи вдосконалюються зараз, під час оголошеної Росією так званої спецоперації, розпочатої нею 24 лютого 2022 року.

Моделей безпеки, отримання правдивої інформації та миру шукали мислителі різних епох.

Філософи Стародавнього світу розглядали ці проблеми в контексті здебільшого війни та миру. Тоді вже розуміли, яку силу мають зв'язок, звук, голос, мова, писемність. Зв'язок вважався магічним. Великого значення надавали словам. У давньоєврейській мові поняття «вимовляти» та «заклинати» були синонімами.

Концепцією безпеки у епоху Відродження стала ідея вічного миру. Народженню цієї ідеї сприяло те, що в центрі уваги філософів того часу були людина та її гармонійний розвиток, при цьому розвитку набули військова сфера й відповідно прагнення позбутися багаторічних війн, які роздирали Європу, - постала необхідність напрацьовувати підходи щодо безпеки в цілому на міждержавному рівні.

Теорія безпеки держав розвивалася у XVI-XVII ст.ст. Зокрема це такі ідеї: слід заборонити несправедливі війни;

воюючі сторони зобов'язані утримуватися від руйнування власності ворога та жорстокості щодо цивільного населення;

необхідно забезпечувати стійку безпеку як передумову процвітання молодих держав;

Ці ідеї містяться у трактатіх «Про право війни і миру» Г. Гроота, «Політичний заповіт» А.-Ж. Рішельє, «Досліди» Ф. Бекона). Т. Гоббс та І. Кант науково обґрунтували проблеми національної безпеки та інформаційних її аспектів.

Мислителі різних епох підходили до питань засудження насильства і вітання вічного миру та безпеки з різних боків. Одні війна є породженням аморальності (А. Блаженний, А. Бергсон, І. Кант, Р. Оуен, А. Швейцер). Інші вбачали причиною війн у слабкій економіці та слабкій інформаційній політиці (Ціцерон). Треті бачили протиріччя між природою особистості та небезпекою існування людини і пріоритет надавали розвитку науки, техніки, мистецтва, літератури й філософії, а не вдосконаленню зброї (Т. Гоббс, Дж. Локк). Четверті наголошували на необхідності розробляти правові аспекти безпеки (Г. Гроцій, Сен-Сімон, К. Ясперс, А. Тойнбі). П'яті пропонували змінити структуру суспільства (Е. Роттердамський, С. Франк).

Основоположником нової концепції миру став І. Кант. Ідеї його «Проекту вічного миру» такі: мирний договір знищує всі причини майбутніх воєн; жодна держава не може бути захоплена іншою як спадок або в результаті обміну, купівлі, або як подарунок; постійні армії згодом повинні зникнути; має бути заборонене використання державних позик на підготовку до війни та її ведення; жодна держава не має права втрутитися у справи іншої держави; жодна держава під час війни не може проводити такі дії, які унеможливають взаємну довіру в майбутньому.

І. Кант та Т. Гоббс заявили про необхідність встановлення такого громадянського устрою, за якого б забезпечувалася безпека індивіда.

Сен-Сімон вважав, що досягнення блага здійснюється шляхом об'єднання людства проти всякого уряду, який прагне досягти власного блага за рахунок блага всього людства.

Р. Оуен як засіб убезпечення пропонував звільнити народи від приватновласницького ярма. А. Бергсон вбачав війни прямим наслідком закритих суспільств і переважання тіла над душею. Б. Рассел зазначав, що людство має зробити вибір – війна і відповідно загибель обох сторін або розум і відповідно конструктивні інформаційні потоки.

Метою статті є з'ясування напрямів і принципів інформаційної політики України як європейської держави в умовах війни.

Виклад основного матеріалу. Основні витоки інтеграції по-європейськи: впорядкований індивідуалізм, сформований римським правом; особиста свобода; специфічний характер господарювання; протиріччя між приватною власністю та партикуляризмом. колективне управління; об'єднуючий фактор європейської ідентичності; політична система – «картель еліт» (Р. Дарендорф); ставка на науку і технології, утворення єдиного наукового простору.

Наративи війни, яка розпочалася 24 лютого 2022 року, включають такі сегменти спостережень:

- життя у місцях активних бойових дій;
- життя на тимчасово окупованих територіях;
- життя у місцях евакуації у межах України;
- життя у місцях евакуації за межами України;
- військові операції та дії територіальної оборони;
- робота волонтерів;
- робота міжнародних організацій – місій ООН, ОБСЄ, Міжнародного Червоного Хреста;
- робота вітчизняних і зарубіжних військорів;
- сфера постачання продуктів, ліків, робота банків, «Укрпошти», Нової пошти;
- організація транспортних перевезень і робота «Укрзалізниці»;
- організація гуманітарної допомоги;
- допомога громадян фронту;
- трансформація долі громадян;
- вбивства і поранення українців, знищення міст, стояння міст-героїв;
- руйнування пам'ятників історії, архітектури, творів мистецтва та інші злочини ворога на українській землі;
- кібервійна, смислова війна;
- віддзеркалення подій в Україні у воєнний час у різних країнах світу;

переговорний процес.

Злочини російських загарбників під час війни в Україні 2022 року спричинили і такий абсурд виняткової жорстокості, як знищення пам'яті і про перемогу у Другій світовій, а також вбивство героїв тієї війни, - при цьому свої військові дії російські фашисти назвали «денацифікацією України».

З розповіді підприємця Андрія Рузавіна з м. Ізюму Харківської області: «Коли на місто впала перша бомба, ми були у підвалі п'ятиповерхового будинку. Підвал буквально підняло вгору, разом із людьми, і опустило. ...У момент евакуації ми довго не могли знайти нашу кішку. Вона заховалася у квартирі, перелякана вибухами, і на наш оклик не реагувала. ...Я у захопленні від роботи волонтерів. Вони виводили кожного ізюмчанина за руки з-під обстрілів і контролювали посадку у автобус.

Зруйновані будинки біля пішохідного, такого красивого мосту через Сіверський Донець, зруйнований парк у центрі міста, зруйнований меморіал на честь Перемоги у Другій світовій, - це те, що я бачив власними очима до від'їзду. Зараз ворогом знищено вже 80 % Ізюму. Загинула величезна кількість моїх земляків. ...Не всі евакуювалися. Літні люди та ті, хто доглядають за інвалідами, або просто які не бажали залишати домівки, не поїхали. Зараз з покинутих квартир усе виносять мародери.

Ізюм і у роки Другої світової став місцем найжорстокіших боїв, бо він стратегічно важливий, і гітлерівці безжалісно знищували його. З 2014-го він був зоною АТО. Зараз Ізюм знову став мішенню як перетин доріг на Донбас і Харків. Легендарне історичне місто, якому вже ...років, який є центром Харківсько-Ізюмської єпархії, має кілька церков, знамениті музеї, величезний пласт культури, тут кілька радіостанцій, телебачення, є відділення Спілки письменників України, відділення Спілки журналістів України, кілька поетичних студій, музична школа, художня школа, школа театрално-циркового мистецтва, є відомі традиції Фестивалю полуниці, лицарського фестивалю, розвинуті спорт тощо, став водночас і героєм-великомучеником. А які всесвітньо відомі люди вийшли з Ізюму! Які живуть в тому числі і у Росії! Це тільки ті, хто не знають життя, історії, культури, людей, здатні прийти і зруйнувати все це.

Кішка з нами тут, у селі Рівненської області, як і уся моя сім'я. Живемо у чужому будинку. Я працюю. Після війни плануємо повернутися до рідного міста. Дорожчого за нього у нас немає» (розповідь записано зі слів оповідача).

Другий приклад абсурду руйнування пам'яті про Другу світову – доля Бориса Романченка. Борис Романченко, уродженець Чернігівщини, відомий український громадський діяч, у минулому в'язень чотирьох гітлерівських нацистських таборів, який вижив, у віці 96 років був вбитий у результаті

потрапляння росчійського снаряду у його квартиру на Салтівці у Харкові, - його квартира вигоріла повністю, від Бориса Романченка залишилися самі кістки.

А ось коротка історія сім'ї підприємця з Лисичанська В. М., теж записана зі слів автором статті. У них у Лисичанську дім, невеличкий бізнес. Коли почалися обстріли, сподівалися якось обійтися і залишатися на місці. Та коли стало зрозуміло, що місто відпрасовують, власним автомобілем подалися до Дніпра – лише у такому напрямку це ще було можливим. Вибігали з будинку, сідали в машину та їхали під жорстким обстрілом. У Дніпрі біженців розміщали на залізничному вокзалі, з кожного брали туристичний збір, на ніч усіх перевели у підвальне приміщення вокзалу. Звідти вранці виїхали до Сватового, це теж був єдиний шлях на Харківщину, і так дісталися родичів у Шевченковому, селища, колись до адмінреформи райцентру, - воно на цей час було окупованим ворогом, але залишалось більш-менш безпечним для життя; сім'я В. М. планує після війни повернутися додому у надії, що Лисичанськ залишиться українським містом».

«...Ляна готує для усього загалу свою коронну армянську страву, суперзапашистий суп із нереальною кількістю різної зелені, назви якої не всі знаю, і поміж ділом розповідає і тиче мені під носа смартфон зі світлинами: ось, дивись, - наш 18-квартирний будинок, снарядом зруйновано всі три поверхи, згоріло все, а яка техніка була у мене вдома, які меблі, які книжки... Приїхала сюди машиною, машину не зачіпило. Ляна дуже стильна, швидка й щедра, по ній зовсім не видно, що її місто зруйноване вщент і вже майже не придатне для життя. Хіба що відновлять. А чи відновлять? Ляна не впевнена. Відновлювати будуть те, що або ближче до столиці, або є стратегічним для України, каже вона. Ляна навіть не впевнена, що її місто, хоч воно і звучне, і відоме світові, відстоять, а якщо ні, то згодом звільнять. ...Запеклі бої вдарили передусім по людях та їх домівках. Багато хто втратив усе. У найстрашніших обстрілюваних місцях люди жодного разу не отримали ніякої гумдопомоги, жодних ліків, окрім тих, які встигли купити з залишків, і банки кудись поділися, і елементарні блага цивілізації на два з половиною місяці стали лише омріяними образами снів.

Днями вихопила з буденної картини вже вповні мирного міста епізод: мама з дочкою, такі світловолосі стрункі, охайні, мамі років до 50, доньці десь 25, - о, ви б бачили їх обличчя і очі! Це було якось раптово, - відчай у світлих очах доньки і розгублені очі матері, і якісь обидві беззахисні, безпорадні, водночас красиві, розумні, це було так жахливо, теж, мабуть, біженки з того страшного міста, про яке кажуть не так часто у зведеннях... Ці дві жінки явилися жорстким контрастом навіть на тлі цього, хай тимчасово мирного, але люто обстрілюваного міста протягом усієї війни... Чи не кине їх Господь напризволяще, чи відстоять їх малу батьківщину? Може, там у них залишилися

бібліотека, документи, комп'ютери, собака чи кіт або папуга... Скільки буде таких атлантид-доль і глухих кутів життя у забутті?

Які сильні леді, оці жінки з розстріляних міст... Де вони знаходять силу на приготування-пригощання коронними, багатоскладовими стравами цілих кількох сімейств земляків... Де вони беруть драйв для посмішок, жартів і вечірніх пісень а капела? Як тільки їх не виснажила війна, чому вони досі такі красиві, такі недоступні, незалежні і гідні? Чи врятує їх держава - саме їх, ось конкретно їх? Бо без кожного неврятованого життя-долі, без оцих красунь і талановитих господарок (зовсім мені мало знайомих, але вони ж прекрасні!) неможлива держава як держава людей...»

Цінності, які особливо важливі під час війни (попередні висновки з бесід, підслуханих розмов):

- збереження життя і безпека;
- високоякісний зв'язок і наявність справної якісної оргтехніки;
- відповідальність надавачів послуг зв'язку;
- відповідальність служб надання транспортних, медичних послуг, підприємств торгівлі, аптек;
- спілкування і формат офлайн;
- книгочитання, електронні і паперові книжки, бібліотеки;
- наявність побутових зручностей;
- наявність їжі, ліків;
- відповідальна організація гуманітарної допомоги, соцвиплат, роботі відділень банків і банкоматів передусім у найскладніших районах активних бойових дій і територій, оточених ворогом;
- безпека сім'ї та всієї родини;
- можливість допомогти іншим;
- збереження житла, майна, книжок, оргтехніки, архівів;
- організація роботи місцевих підприємств передусім харчової промисловості, служб, їх співпраці з фермерським господарствами тощо;
- правдива інформація;
- медіаполілог;
- співпраця з закордонними журналістами;
- бачення реальної перспективи перебігу подій.

Проблеми державної та міждержавної інформаційної політики під час війни:

невизначеність із підтвердженням факту геноциду, фактів злочинів і зволікання щодо цих підтверджень;

недосконалість міжнародного безпекового права і незадовільна діяльність ООН;

недосконалість роботи щодо інформаційних резервацій (блокованих ворогом територій, територій активних бойових дій) і неузгодженість роботи з оборонних заходів, надання гумдопомоги, ліків і виплат у ці регіони, у т. ч., з міжнародними організаціями;

уповільнена робота з ведення переговорів.

ООН зволікає у цій війні, не оголошує державу-агресора поза законом.

Також час удосконалити міжнародне безпекове законодавство як таке і руйнування населених пунктів, окремо – пам'ятників історії, архітектури визнати злочином, відповідно заборонити ведення бойових дій у межах міст і селищ і у місцях меморіалів тощо. Треба визнати факт злочину з боку держави-агресора, коли внаслідок її дій загинула хоч одна особа, зруйнована хоч одна пам'ятка історії та мистецтва. Міжнародне безпекове право має бути суворим за характером до визначення будь-яких аморальних дій і суворе до фактичного виконання покарання.

Війна Росії проти України, яка розпочалася 24 лютого 2022 року, продемонструвала слабкість міжнародного права і бездіяльність міжнародних структур, причетних до забезпечення цього права.

За цих обставин велику роль відіграє інформаційна політика держави, яка знаходиться в умовах війни.

Система інформаційної безпеки включає сектор безпеки і оборони щодо протидії спеціальним інформаційним операціям, телерадіомовлення, цифрове включно, та його інфраструктуру, технологічну інфраструктуру інформаційної безпеки, сферу взаємодії держави та інститутів громадянського суспільства для протидії інформаційній агресії проти України.

Американський військовий аналітик Тімоті Томас класифікував загрози на сучасному рівні розвитку: інформаційні технології становлять небезпеку для всіх країн; відсутні легальні механізми протидії їм, схвалені усім міжнародним співтовариством; виникають нові методи маніпуляції сприйняттям, емоціями, інтересами і вибором; великі масиви інформації доступні для всіх (включаючи терористів). Згідно з американськими оцінками 120 країн зараз ведуть розробки в цій галузі [7].

19 квітня 2018 р. в Україні було оголошено про запуск системи протидії антиукраїнському мовленню в зоні проведення Антитерористичної операції на Сході України [5]. З 2017 року Національна рада веде системну роботу із впровадження проекту «Мовлення громад» - забезпечення українським мовленням прикордонних районів у Одеській, Сумській, Харківській і Чернігівській областях. Мовлення громад діє на базі громадянського суспільства та участі суспільства. Воно незалежне від державної влади, в т. ч. місцевої, і створюється шляхом добровільного об'єднання, діє із суспільною метою, а не заради приватної вигоди, забезпечує громадам доступ до

інформації та надає право голосу, сприяє дискусіям на рівні громад, обміну інформацією та знаннями, а також допомагає приймати суспільно важливі рішення, що поглиблює демократію у країні. На цих засадах працює мовлення територіальних громад у Європі, яке створене: у Західній Європі – у 1980-х рр. одночасно з початком розвитку приватного мовлення, у Східній Європі – на початку 1990-х рр. разом із розвитком державного мовлення по завершенні радянського періоду; зараз найбільш представлене у Данії, Франції, Італії, Нідерландах і Сполученому Королівстві, є у Чехії, Естонії, Литві, Польщі й Румунії [6].

Радіопояс безпеки (радіомовлення громад), охоплює велику частину прикордонних територій України, – зокрема на Харківщині саме таких радіоорганізацій первісно було 9, зараз, під час спецоперації Росії проти України, працюють 2 – у Краснограді та Лозовій. На територіях активних бойових дій та окупованих ворогом будь-яке ефірне мовлення, цифрове включно, припинене. При цьому залишається можливість прийому на території Харківської області телепрограм транскордонного мовлення країни-агресора. У прикордонних населених пунктах Дергачівського, Вовчанського, Великобурлуцького, Дворічанського, Куп'янського, Чугуївського, Богодухівського та Харківського районів є можливість у ефірі у цифровому форматі до 20 телепрограм і до 15 радіопрограм мовників з Російської Федерації, - і ми про це заявляли починаючи з 2016 р. (статті, тези конференцій тощо). Також наявні «білі плями», де відсутнє покриття цифровим сигналом. За попередніми оцінками технічних експертів, понад 50 % території Харківської області приймає цифровий сигнал невпевнено. Згідно з нашими дослідженнями стану покриття цифровим сигналом у форматі DVB-T2 території Харківської області, а також за інформацією директора Державного підприємства «Харківський обласний радіотелевізійний передавальний центр» Дергильова О. І., жителі північно-західних територій області, наприклад, мм. Богодухів, Краснокутськ, Коломак, Валки, приймають цифрові телеканали не з Харкова, а з Сумської та Полтавської областей; 6 передавачів багатоканального телебачення, встановлених у області за наявних 20 веж, недостатньо [3]. Під час спецоперації Росії проти України лютого-травня 2022 р. окуповані східні та центральні райони Харківщини і райони активних бойових дій зазнали втрати спочатку Інтернет-зв'язку від «Київстар» та «Укртелекому», потім зник мобільний зв'язок від операторів «Київстар» та «Водафон», потім мобільний зв'язок від «Лайф», врешті-решт зник Інтернет-зв'язок від місцевих провайдерів, - утворилася інформаційна резервація за умов, коли було заглушене та вимкнене також ефірне телерадіомовлення, центральне та місцеве, а у деяких випадках захоплені і провайдери програмної послуги, - на цих потужностях та налаштуваннях стали транслюватися телеканали Росії.

Харківська область виявилася «неприкритою» та найбільш вразливою перед російським окупантом під час спецоперації з боку агресора у лютому-травні 2022 р. не тільки інформаційно, а й фізично (жорстка окупація східної та центральної частини області, тривалі активні бойові дії у Дергачівському районі, Ізюмі та Харкові).

11 травня ц. р. Комітет Верховної Ради України з питань гуманітарної та інформаційної політики на своєму засіданні одноголосно підтримав за основу законопроект № 7345 «Про внесення змін до деяких законів України щодо особливостей здійснення окремих повноважень Національною радою України з питань телебачення і радіомовлення в умовах воєнного стану» (автори – народні депутати Є. Кравчук, М. Потураєв, І. Констанкевич та інші).

Законопроектом запропоновано внести зміни до Закону України «Про телебачення і радіомовлення» внести зміни до Закону України «Про телебачення і радіомовлення» в частині визначення термінології, уточнення повноважень регулятора в період дії воєнного стану. Зокрема, передбачено, що Національна рада зможе штрафувати телерадіоорганізації у разі вчинення ними таких порушень: «виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії російської федерації проти України, у тому числі шляхом представлення збройної агресії російської федерації проти України як внутрішнього конфлікту, громадянського конфлікту, громадянської війни, заперечення тимчасової окупації частини території України». Водночас збільшується перелік порушень, за які мовник не несе відповідальності [4].

В умовах війни особливо важливою стає співпраця з європейськими медіарегуляторами у сфері протистояння російській інформаційній агресії [2].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Висновками війни 2022 року стали зокрема такі:

дуже важливий зв'язок, який може діяти незалежно від військових дій (супутниковий);

важлива наявність незалежних від мереж джерела електроенергії (сонячні батареї тощо);

дезінформація – це по суті злочин, але важливе вміння зберігати секрети;

важлива якісна інформаційна розвідка, яка дає попередню інформацію, тобто безпеку;

важливе мистецтво управління ворогом (теорія Сунь-Цзи);

вкрай важлива своєчасна та якісна робота дипломатії, адже кожний день зволікання щодо підписання мирного договору – це нові непоправні втрати;

нагальною є вироблення спеціальної інформаційної політики стосовно захоплених ворогом територій з метою не відрізати їх від країни як проблемні і обтяжливі, а навпаки всіляко допомогти їм вистояти в складних умовах;

кадрові питання щодо суб'єктів прийняття рішень у сфері інформаційної політики в умовах війни як ніколи гострі і нагальні; вірні рішення приймають найрозумніші, найздібніші та найвольовіші.

На порядку денному щодо інформаційної політики України як європейської держави в умовах війни також стоять: універсальне міжнародно-правове регулювання медіапростору, побудова єдиного європейського простору, з урахуванням простору світового; забезпечення якісного контенту телерадіопрограм, залучення до участі в передачах вчених, фахівців, експертів, дотримання кодексу мовлення, надавання переваг у частині ретрансляції програмам суспільного мовлення; усунення стереотипів; риторика миру; розвиток і підтримка комунікацій України зі світом, зокрема діалогу інтелектуальних еліт фахівців і експертів у світовому медіапросторі, ініціювання всеукраїнського, всеєвропейського та всесвітнього лінгвістичного діалогу; розвиток культурно-освітнього простору як частки соціального простору й медіапростору України епохи метамодерну і популяризація вивчення кожним українцем власної історії, в ідеалі – всезагальної гуманітарної освіти; визнання за університетами та академіями статусу центрів знань і джерел інноваційних ідей у суспільстві; запровадження політики ненасильства у суспільстві; приборкання «совкових» методів і підходів у інформаційній політиці, впровадження суб'єктно-суб'єктісних суспільних відносин, перехід від павутиння ієрархічних зв'язків до мережива взаємозв'язків і влади творчості; звернення до національної пам'яті, до філософських ідей Київської Русі, до ідей подорожі, кордоцентризму й відкритості; увага до контексту подій, текстів, тверджень; врахування ідей і думок одинаків (дослідників зі специфічним стилем роботи в умовах усамітнення та незалежності); прагнення пізнати Україну та українця як такого; залучення методів лінгвістики, нейронаук, штучного інтелекту, підходів постнекласичних наук; подолання захопленості законотворчістю; визнання істини як підвалини гуманістичного світогляду.

Перспективою подальших розвідок бачиться удосконалення інформаційної політики держави. І нагальним її напрямком стане створення засад такої ментальності, яка сприймає дипломатію та інші засоби розв'язання конфліктів природними, а збройні методи ведення війн протиправними. Це буде цілком можливим з огляду на те, що прийдешнє покоління має у трендах розвиток, обізнаність у комп'ютерних науках, опанування складними вміннями, технологіями, що продукує розвинуті економічні, культурні та освітянські стосунки у світі, які долають державні кордони, у певній мірі нівелюють цінність неідеальної політичної сфери, висуваючи натомість політиків як авангардних суб'єктів у процесі прийняття рішень авангард професіоналів, широку громадськість, експертів, наукову спільноту, освітянську та мистецьку

еліти. Такі процеси продукуватимуть суспільний запит на керманичів суспільства передусім як ефективних менеджерів, які чутливі до вимог сучасності, вимог людей, і поступово скасовуватимуть тактики двобою та непримиримості, взаєморепресій, розбрату, радикалізму, штучних ієрархій і наблизатимуть реалії, близькі до вічного миру згідно з ідеями І. Канта та безперервного розвитку.

Література:

1. Доктрина інформаційної безпеки України. *Сайт Президента України*. 2017. URL: <http://www.president.gov.ua/documents/472017-21374>
2. Європейські медіарегулятори готові надати допомогу Україні на інформаційному фронті. *Сайт Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення*. 13.05.2022. URL: <https://www.nrada.gov.ua/evropejski-mediaregulatory-gotovi-nadaty-dopomogu-ukrayini-na-informatsijnomu-fronti/>
3. Звіт представника Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення у Харківській області за 2021 рік. *Сайт Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення*. 2022. URL: <https://www.nrada.gov.ua/reports/>
4. Комітет з питань гуманітарної та інформаційної політики підтримав законопроект про особливості повноважень Національної ради на період воєнного стану. *Сайт Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення*. 11.05.2022. URL: <https://www.nrada.gov.ua/komitet-z-pytan-gumanitarnoyi-ta-informatsijnoyi-polityky-pidtrymav-zakonoprojekt-pro-osoblyvosti-povnovazhen-natsionalnoyi-rady-na-period-voyennogo-stanu/>
5. МІП: Запущено систему протидії антиукраїнському мовленню в зоні АТО. 2018. URL: <http://mip.gov.ua/news/2343.html>
6. Мовлення громад в Україні: можливості для розвитку. *Аналітичний звіт, Стівен Баклі*. 2016. URL: <https://rm.coe.int/16806a6732>
7. Bay M. The Framing Wars. *The New York Times*, 2005. URL: http://www.nytimes.com/2005/07/17/magazine/the-framing-wars.html?_r=2

References:

1. Doctrine of information security of Ukraine (2017) *Website of the President of Ukraine*. available at: <http://www.president.gov.ua/documents/472017-21374>
2. European media regulators are ready to provide assistance to Ukraine on the information front (2022) *Website of the National Council of Ukraine on Television and Radio Broadcasting*. available at: <https://www.nrada.gov.ua/evropejski-mediaregulatory-gotovi-nadaty-dopomogu-ukrayini-na-informatsijnomu-fronti/>
3. Report of the representative of the National Council of Ukraine on Television and Radio Broadcasting in Kharkiv region for 2021 (2022) *Website of the National Council of Ukraine on Television and Radio Broadcasting*. available at: <https://www.nrada.gov.ua/reports/>
4. The Committee on Humanitarian and Information Policy supported the draft law on the peculiarities of the powers of the National Council during martial law (2022) *Website of the National Council of Ukraine on Television and Radio Broadcasting*. available at: <https://www.nrada.gov.ua/komitet-z-pytan-gumanitarnoyi-ta-informatsijnoyi-polityky-pidtrymav-zakonoprojekt-pro-osoblyvosti-povnovazhen-natsionalnoyi-rady-na-period-voyennogo-stanu/>

ISSN (print) 2708-7530

Наукові перспективи № 6(24) 2022

5. MIP: *The system of counteraction to anti-Ukrainian speech in the anti-terrorist operation zone has been launched* (2018) available at: <http://mip.gov.ua/news/2343.html>

6. Buckley S. *Community broadcasting in Ukraine: opportunities for development. Analytical report* (2016) available at: <https://rm.coe.int/16806a6732>

7. Bay M. *The Framing Wars*/The New York Times (2005) available at: http://www.nytimes.com/2005/07/17/magazine/the-framing-wars.html?_r=2

УДК 330.341

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-6\(24\)-71-81](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-6(24)-71-81)

Данилович-Кропивницька Марта Львівна кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри теоретичної та прикладної економіки, НУ «Львівська політехніка», вул. М. Андрея, 5, м. Львів, 79013, тел.: (032) 238-24-88, <https://orcid.org/0000-0003-3963-5524>

Джурик Юрій Андріанович аспірант другого року навчання кафедри адміністративного і фінансового менеджменту, НУ «Львівська політехніка», вул. Ст. Бандери 28а, 5-й н.к., кім. 2-б, м. Львів, 79013, тел.: (032) 238-26-30

ІНДУСТРІАЛЬНІ ПАРКИ В УКРАЇНІ: НОВИЙ ЕТАП РОЗВИТКУ

Анотація. Метою дослідження є проведення аналізу та оцінка поточного стану розвитку індустріальних парків як однієї із перспективних форм створення мереж промислових підприємств, перспектив їх використання та ефективного залучення підприємств до такої форми інтеграції. Актуальним є дослідження індустріальних парків як сучасного інструменту економічного розвитку, аналіз законодавчих ініціатив для їх оновлення та оцінка їх використання. У статті виділено основні ознаки та конкурентні переваги індустріального парку, оцінено міжнародний досвід і необхідність його використання в Україні. Зазначено схему державно-приватного партнерства як одну із найбільш оптимальних при здійсненні таких проектів.

Основним каталізатором змін автори вважають якнайшвидше затвердження Кабінетом Міністрів України Стратегії розвитку індустріальних парків на період до 2030 року. З метою визначення напрямів і способів забезпечення розвитку індустріальних парків в Україні і сприяння таким чином формуванню привабливого інвестиційного середовища, у статті наведено основні перспективні цілі розвитку індустріальних парків в Україні. Перераховано основні інституційні, фінансові, митні і податкові стимули, які можуть мати місце у разі якнайшвидшого прийняття нових законопроектів.

Обґрунтовано доцільність підприємств об'єднуватися в інтегровані структури мережевого типу у формі індустріальних парків. Сформульовано теоретичні передумови при створенні оптимізаційної моделі, яка буде призначена для аналізу та обґрунтування доцільності формування мережевого підприємства горизонтального типу у формі індустріального парку. Ефективність горизонтального об'єднання підприємств подібного виробничого

циклу в інтегровану мережеву структур у форм індустріального парку забезпечується в наслідок виникнення цілого спектру синергетичних переваг.

Ключові слова: індустріальний парк, мережеві структури, фінансові стимули, стратегія розвитку, ефективність використання.

Danylovych-Kropyvnytska Marta Lvivna Ph.D, Associated Professor, Department of Theoretical and Applied Economics, Lviv Polytechnic National University, M. Andrea St., 5, Lviv, 79013, tel.: (032) 238-24-88, <https://orcid.org/0000-0003-3963-5524>

Dzhuryk Yurii Andrianovych Graduate student of the second year of study, Department of administrative and financial management, Lviv Polytechnic National University, Lviv Polytechnic National University, 79013, Lviv, S. Bandery Str., 28-a, тел.: (032) 238-26-30

INDUSTRIAL PARKS IN UKRAINE: A NEW STAGE OF DEVELOPMENT

Abstract. The aim of this research is to analyze and assess the state of industrial parks, prospects for their development and effective use. The study of industrial parks as a modern tool of economic development, analysis of legislative initiatives for their renewal and evaluation of their use are relevant. The article highlights the main competitive features of the industrial park, assesses the international experience and the need for its use in Ukraine. The main features of industrial parks were mentioned, such as engineering infrastructure, the presence of a management company, legal conditions etc. Also highlighted competitive features of industrial parks, namely the geographical proximity of markets and labor resources, availability of financial partners, transport accessibility and integration of several types of transport (car, rail, air, water) and so on. The scheme of public-private partnership is mentioned as one of the most optimal in the implementation of such projects. In the research we mentioned real international experience of other countries (such as Turkey or Poland) on the development of industrial parks. We named the difference between brownfield and greenfield in the organization of the industrial park. Moreover, we have been identified the reasons for the incapacity of industrial parks in some regions. The main institutional, financial, customs and tax incentives that may take place in the event of the adoption of new bills as soon as possible are listed. Also in the article we noted the strategy of development of industrial parks for the period up to 2030, which is designed to promote the development of the investment environment in Ukraine. Considered the main points of the strategy and concluded that they are appropriate and necessary (promoting the formation and

application of industrial park management practices, establishing cooperation with relevant international organizations etc.). Noted about the efficiency of horizontal merging of enterprises of similar production cycle into an integrated network of structures in the form of an industrial park. The expediency of uniting enterprises into integrated network-type structures in the form of industrial parks is also substantiated.

Keywords: industrial park, network structures, financial incentives, development strategy, efficiency of use.

Постановка проблеми. Інформаційна економіка і мережизація бізнесу формують нову управлінську реальність. У період втрати державою основних важелів управління конкретними підприємствами формуються нові ланцюжки взаємозв'язаної організаційної, науково-технічної і економічної управлінської ітерації, в яких підприємство стає самостійним суб'єктом.

На цьому етапі розвитку для забезпечення стратегічної модернізації принципово важливим стає створення, розвиток і підтримка організаційних мереж за участю промислових підприємств.

Реальним прикладом функціонування мережевої організації є процес створення індустріальних (промислових) парків (ІП), що також є дієвим інструментом для залучення коштів у державу, які необхідні їй для соціально-економічного розвитку. Завдяки таким ініціативам стає можливим отримувати нові технології, створити нові робочі місця, розбудувати інфраструктуру, а також стимулювати розвиток підприємницької діяльності як на окремих територіях, так і в межах усієї країни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Багатьма провідними вченими був зроблений значний внесок в теоретичні дослідження питань виникнення та функціонування індустріальних парків, це, зокрема, О. Амоша, Л. Бенюська, В. Гаєць, О. Єгорова, С. Левченко, В. Лушкін, Л. Малюта, О. Молдован, Н. Осадча, А. Павлюк, М. Пашкевич, В. Поєдинок, О. Саліхова, Ю. Чириченко, та інші. Піднімалися питання, що пов'язані із фіскальними стимулами, законодавчими ініціативами тощо. В Україні дослідження питань щодо діяльності та розвитку індустріальних парків відбулось відносно недавно, тому доволі багато практичних аспектів так і залишаються поки що недослідженими.

Формулювання цілей статті. Метою дослідження є проведення аналізу та оцінки стану індустріальних парків, а також перспективи їх розвитку та ефективного використання. Завдання статті полягає у дослідженні такого інструменту економічного розвитку як індустріальні парки, аналізу законодавчих ініціатив щодо їх оновлення та оцінки їх використання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Індустріальний парк (ІП) - це спеціально організована для розміщення нових виробництв територія,

забезпечена енергоносіями, інфраструктурою, необхідними адміністративно-правовими умовами, керована спеціалізованою компанією. Кожен учасник парку може замовити будівництво об'єктів нерухомості для своїх потреб. Ініціатор або керуюча компанія займаються підготовкою земельних ділянок, проектуванням, будівництвом, реконструкцією, облаштуванням об'єктів інженерно-транспортної інфраструктури. Учасники парку позбавлені перешкод і бюрократичних процедур, пов'язаних з отриманням погоджень і дозволів, придбанням земельних ділянок тощо.

В якості обов'язкових ознак індустріального парку виділяємо наступні:

- промислові землі - вид дозволеного використання;
- спеціалізовані об'єкти капітального будівництва;
- інженерну інфраструктуру;
- наявність керуючої компанії;
- юридичні умови - категорія землі, вид дозволеного використання землі і будівель, наявність погоджень зі службами з питань пожежної, екологічної безпеки, дотримання встановлених законодавством норм і вимог тощо.

Розташування індустріальних парків залежить від ринків збуту продукції, концентрації населення, транспортної інфраструктури і т.д.

Організувати індустріальний парк можна не тільки на вільній території (greenfield), але і на території з промисловою забудовою (brownfield) за умови, що на ній не менше 5 років не велась господарська діяльність і на якій об'єкти нерухомості вводилися в експлуатацію не раніше 10 років тому.

Конкурентними ознаками ІП є:

- географічна близькість ринків збуту і трудових ресурсів;
- наявність фінансових партнерів;
- транспортна доступність та інтеграція декількох видів транспорту (авто, залізничного, авіа, водного);
- надлишкова забезпеченість енергетичними ресурсами;
- спрощений порядок проходження резидентами адміністративних та дозвільних процедур;
- близькість житла і соціальної інфраструктури;
- можливість розширення і (або) диверсифікації виробництва;
- передові інженерні рішення тощо.

При створенні індустріальних парків найбільш оптимальною є схема державно-приватного партнерства. За відсутності конкретної державної підтримки приватні компанії, як правило, не схильні брати на себе інвестиційні ризики зі створення інженерної та енергетичної інфраструктури і прагнуть перекласти їх на потенційних резидентів та інвесторів. Тому у цій схемі регіональна влада забезпечує привабливі умови для інвесторів та вдосконалює

інвестиційне законодавство, а приватний інвестор вкладає власні і залучені кошти у створення промислового парку, створює керуючу компанію, в статутному капіталі якої можуть брати участь також і кошти державного, регіональних або місцевих бюджетів, а також різних інститутів розвитку.

Індустріальні парки дозволяють вибудувати дуже довгі технологічні ланцюжки з метою, щоб високотехнологічна продукція вироблялася з української сировини і надалі використовувалася на українських підприємствах.

Найуспішнішими у використанні індустріальних парків як механізму розвитку є Туреччина, Польща, Чехія, Македонія, Китай і Південна Корея. Загалом в світі активно діє понад 15 000 індустріальних парків, які є осередком економічного зростання десятків високорозвинених країн та країн, що динамічно розвиваються. На нашу думку, потрібно активно використовувати міжнародний досвід, зокрема наших сусідів щодо організації, функціонування та діяльності управляючих компаній.

Чехія впровадила державну програму розвитку індустріальних парків у 1998 році. За 7 років було створено близько сотні індустріальних парків, інвестори вклали в нові виробництва 9 млрд євро, створили 70 тис. робочих місць.

В Польщі сьогодні в 14 спеціальних економічних зонах функціонує 77 індустріальних та технологічних парків. Відповідне законодавство, що регулює діяльність таких зон було розроблено ще в 1994 році – "The Polish Act of 1994 on Special Economic Zones". Перша спеціальна економічна зона в Польщі була створена в 1995 році (Mielec SEZ). Всі інші польські СЕЗ були засновані у другій половині 1990-х років. За 10 років реальний ВВП країни зріс на 50%, а експорт – збільшився майже втричі.

У 2002-2010 роках в Туреччині було створено 148 індустріальних парків або так званих організованих промислових зон (на сьогодні їх вже більше 215). ВВП та експорт країни в зазначений період зросли більше ніж у 3 рази. А у 2013 році Туреччина, яка до цього десятиріччями була боржником МВФ, повернула цій поважній організації останній транш, повністю погасивши свою заборгованість [1].

Станом на 09.06.2022 р. 55 об'єкт включено до Реєстру індустріальних (промислових) парків відповідно до існуючої процедури, у частині з них обрані керуючі компанії і лише у деяких залучено учасників. Серед цієї кількості лише 4 побудовані і реально функціонують. Решта парків знаходяться або на стадії будівництва або на стадії проектування.

З ініціативами про створення індустріальних парків вийшли всі регіони України, найбільша концентрація на Київщині. Що стосується Львівщини, то вона як і Київський регіон, залишається лідером із створення індустріальних

парків. Найстаріший ІП «Рясне-2» зареєстровано ще у 2014 році, у 2017 році до нього доєдналися Кам'янка-Бузький, Новороздільський, Яворівський індустриальні парки та «СІГМА Парк Яричів»; у 2018 році - Індустриальний парк "Захід Ресурс"; у 2019 – ІП «Бізнес-Прайм»; в травні 2021 р. - Індустриальний парк "Спарроу Парк Львів" та в серпні 2021 р. - Індустриальний парк "Мостиський Сухий Порт" [2].

В цьому регіоні, як і в інших, основною причиною недієздатності ІП є непродуманий вибір земельних ділянок, на яких вони мають бути розміщені. Ініціаторами створення ІП в Україні є приватні або комунальні підприємства, а оптимальна схема - державно-приватного партнерства працює недосконало. Більшість вітчизняних ІП створені з ініціативи голів міст та ОТГ, які виділяють території, які не відповідають вимогам до створення ІП: технічно непридатні ділянки, без належного доступу до газо- та електромереж, в спільній власності, обтяжені судовими позовами, тобто опрацювання технічних характеристик ділянки, мереж та іншого відбувається вже після її реєстрації. Все це унеможливорює реалізацію проєктів, або робить його надзвичайно вартісним і його реалізація втрачає будь-який сенс. Місцеві громади замість заробляти кошти їх втрачають, разом із часом на реалізацію утопічних проєктів.

Саме тому вплив ІП на економіку України практично не помітний. Хоча у багатьох країнах світу індустриальні парки - ключовий інструмент економічного розвитку.

В той же час є і позитивні новини щодо розвитку ІП в Україні – Верховна Рада схвалила законопроект про індустриальні парки, який відкриває шлях до реального запуску цього важливого інструменту економічного розвитку в Україні. Він передбачає фінансові та інституційні стимули для індустриальних парків та їх резидентів [3]. В свою чергу, його прийняття відкриває шлях до розгляду двох інших пов'язаних законопроектів – № 5688 і № 5689, які містять податкові і митні стимули, зокрема:

- звільнення від оподаткування податком на додану вартість операції з ввезення на митну територію України у митному режимі імпорту нового устаткування (обладнання), що ввозяться учасниками індустриальних парків, виключно для власного використання під здійснення ними діяльності у сферах переробної промисловості або науково-дослідної діяльності на території (в межах) індустриального парку (без права надання в оренду, лізинг чи передачу в користування третім особам на будь-яких інших умовах);

- звільнення від податку на прибуток протягом десяти років;

- надання права органам місцевого самоврядування встановлення пільгових ставок податку на нерухомість і плати за землю тощо.

В прийнятому законі передбачена можливість бюджетного фінансування підведення інфраструктури та інженерних мереж до індустриальних парків,

можливість компенсації вартості підключення до мереж всередині парку, а також можливість компенсації відсоткових ставок за позиками на купівлю нового обладнання. Також уряду доручено передбачати в державному бюджеті 2 млрд грн. щороку впродовж 5 років на розвиток індустріальних парків.

Також уряд повинен створити державну установу, яка займатиметься питаннями розвитку індустріальних парків. А через 5 років – окремий Центральний орган виконавчої влади. Все це разом складає пакет законодавчих ініціатив, покликаних запустити індустріальні парки в Україні.

Передбачені і запобіжники, які унеможливають зловживання стимулами:

- завезене в пільговому режимі обладнання має протягом п'яти років працювати виключно в межах індустріального парку — без права здавати в оренду, лізинг або передачі в користування третім особам на будь-яких інших умовах;
- не платити податок на прибуток можна, якщо резидент індустріального парку знаходиться там не менш як десять років, не нараховує та не виплачує дивідендів і прирівняних до них платежів на користь власника корпоративних прав;
- у разі дострокового припинення статусу учасника індустріального парку з нього стягується податок на прибуток, від якого він був звільнений.

Претендувати на пільги зможуть лише підприємства переробної промисловості, переробки промислових та побутових відходів (крім захоронення відходів), а також науково-технічної діяльності, інформаційної та телекомунікаційної сфери. У законі міститься пряма заборона на розміщення в індустріальних парках гральних закладів та виробництво підакцизних товарів – крім автомобілів і комплектуючих до них.

Сподіваємось, що зареєстровані законопроекти, хоч і потребують доопрацювання, але стануть своєрідними каталізаторами долучення України до європейського досвіду зі створення та управління ІП, а відповідний департамент Міністерства економіки, який займається, по-суті, лише реєстрацією та збором звітності, стане тим потужним акумулятором і лобістом інтересів цих суб'єктів на законодавчому та виконавчому рівнях.

З метою визначення напрямів і способів забезпечення розвитку індустріальних парків в Україні і сприяння таким чином формуванню привабливого інвестиційного середовища, Кабінетом Міністрів України було розроблено та оприлюднено Стратегію розвитку індустріальних парків на період до 2030 року.

Перспективними цілями даної Стратегії є:

1. Вдосконалення правових засад створення, функціонування та розвитку індустріальних парків, у тому числі в частині дерегуляції окремих видів

господарської діяльності в межах індустріальних парків, для запровадження моделі еко-індустріального парку з метою підвищення економічних, екологічних і соціальних показників своєї діяльності, законодавчого визначення і забезпечення практичної реалізації моделі еко-індустріального парку в Україні, в тому числі промислового симбіозу та взаємодії з місцевими громадами.

2. Запровадження фінансових та нефінансових (консультаційна та інформаційна підтримка) стимулів для індустріальних парків.

3. Включення ініціатив щодо створення нових індустріальних парків у відповідні плани заходів з реалізації регіональних стратегій розвитку та оптимізації та розвитку мережі індустріальних парків із урахуванням пріоритетів, визначених у програмних документах економічного і соціального розвитку, а також із урахуванням актуальних і перспективних потреб із боку бізнесу.

4. Концентрація державного стимулювання на проектах створення інфраструктури та облаштування індустріальних парків, які забезпечують найбільш відчутний соціально-економічний, позитивний екологічний ефект та здійснюють мінімальний вплив на клімат, а також забезпечують масштабування і мультиплікацію такого ефекту.

5. Налагодження співробітництва з відповідними міжнародними організаціями, урядовими та неурядовими організаціями, інноваційними підприємствами України та іноземних держав із метою аналізу та узагальнення досвіду у сфері забезпечення функціонування індустріальних парків та залучення інвестицій, безпосереднього залучення фінансових ресурсів для реалізації індустріальними парками інноваційних та інвестиційних проектів.

6. Сприяння ініціаторам створення та керуючим компаніям у залученні потенційних учасників індустріальних парків.

7. Сприяння формуванню та застосуванню практики управління індустріальними парками, яка відповідає кращим світовим практикам і підходам в управлінні у цій сфері.

8. Забезпечення інституційного розвитку системи формування та реалізації державної політики щодо створення і функціонування індустріальних парків на території України, в тому числі на засадах саморегулювання, сприяння створенню професійних об'єднань, які підтримуватимуть взаємодію між собою, в тому числі здійснюватимуть регулярний обмін інформацією та досвідом у цій сфері.

9. Сприяння розвитку (трансформації) індустріальних парків на основі моделі еко-індустріального парку [4].

Прийняття даної Стратегії є важливим кроком для імплементації необхідного механізму соціально-економічного розвитку всієї країни. Вдасться

модернізувати промисловість, забезпечити можливість технічного оновлення підприємств різних галузей, створити привабливе інвестиційне середовище та забезпечити нові робочі місця.

Ще одним не розкритим питанням є доцільність, обґрунтування потреби підприємств об'єднуватися в інтегровані структури мережевого типу, зокрема, у формі індустріальних парків чи технопарків.

Ефективність ділових одиниць в ринковій економіці має вирішальне значення для економічного розвитку, оскільки результативність діяльності окремих компаній в кінцевому підсумку визначають ефективність функціонування економіки регіону та країни цілому. Відповідно, в концепції побудови і моделювання процесів економічної інтеграції, який включає розгляд типології мережевих форм підприємництва, механізмів формування довготермінових мотивацій учасників мережевих структур, ресурсного забезпечення стратегічних дій таких підприємств на окремій території, особливу увагу треба приділити оцінці ефективності їх спільного функціонування в системі інвестиційних пріоритетів [5].

Потрібно сформулювати теоретичні передумови при створенні оптимізаційної моделі для аналізу та обґрунтування доцільності формування мережевого підприємства горизонтального типу у формі індустріального парку на короткотермінову перспективу.

Ефективність горизонтального об'єднання підприємств подібного виробничого циклу в інтегровану мережеву структуру у формі індустріального парку забезпечується в наслідок виникнення таких синергетичних переваг:

- економії витрат на маркетинг, на просування та збут продукції наслідок централізації цих функцій;
- економії витрат на постачання вихідними засобами виробництва;
- економії витрат на управління та виконання інших регулюючих функцій (бухгалтерія, кадрова складова, служби соціального забезпечення);
- економія витрат на ліцензування, сертифікації продукції в органах державного контролю;
- об'єднання зусиль в сфері науково-дослідних розробок, що дозволить сумарно знизити величину інвестиційних вкладень в розробку проекту кожного учасника мережевої структури.

Висновки. В подальших дослідженнях авторами буде запропоновано оптимізаційну модель побудови інтегрованої горизонтальної мережі у формі індустріального парку, яка дасть можливість розглянути вищевказану структуру як елемент регіональної супер системи та проаналізувати її діяльність з точки зору можливостей отримання монопольної влади на регіональному ринку. Запропонована модель буде базуватися на відносно

доступних вихідних даних, а її застосування на стадії формування організаційної структури індустріального парку доповнить комплекс методів, які в принципі дозволять оцінити доцільність передбачуваної мережевої інтеграції. Крім того, модель дозволить побачити недоліки проектного об'єднання мережевого типу та сконцентрувати увагу на ліквідації вузьких місць вже на етапі планування індустріального парку.

Зважаючи на сьогоденну ситуацію в нашій державі, індустріальні парки стануть одним із важливих інструментів післявоєнного відновлення економіки, тому ідея запровадження стимулів для індустріальних парків вже давно чекає на реалізацію як ефективний інструмент поживлення економіки.

Індустріальні парки є платформою, на яку буде легко додавати інші стимули для відбудови промисловості нашої держави.

Література:

1. Галасюк В. В. Індустріальні парки: міфи та реалії. URL: <https://www.segodnya.ua/opinion/galasukcolumn/ndustrialn-parki-mfi-ta-real-762486.html> (дата звернення: 09.06.2022)
2. Реєстр індустріальних парків. URL: <https://data.gov.ua/dataset/8206ed0c-5911-4b88-9c7f-56c6fcd08660/resource/2e670248-f3e2-49c8-a202-3595955af87a> (дата звернення: 09.06.2022)
3. Про внесення змін до Закону України "Про індустріальні парки" та деяких інших законодавчих актів України щодо залучення інвестицій у промисловий сектор економіки шляхом стимулювання створення індустріальних парків від 07.09.2021р. №49. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1710-20#Text>
4. Проект розпорядження Кабінету Міністрів України "Про схвалення Стратегії розвитку індустріальних парків на період до 2030 року". URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=b1db483b-3158-4092-ad39-a837c9eba856&title=ProektRozporiadzhenniaKabinetuMinistrivUkraini-proSkhvalenniaStrategiiRozvitkuIndustrialnikhParkivNaPeriodDo2030-Roku>
5. Данилович-Кропивницька М.Л. Методологія формування регіональних мережевих об'єднань. *Економіка та суспільство*. 2022. № 38. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1258/>

References:

1. Halasiuk V.V. Industrialni parky: mify ta realii. [Industrial parks: myths and realities] Retrieved from: <https://www.segodnya.ua/opinion/galasukcolumn/ndustrialn-parki-mfi-ta-real-762486.html> (data zvernennia: 09.06.2022) [in Ukrainian].
2. Reiestr industrialnykh parkiv. [Register of industrial parks] Retrieved from: <https://data.gov.ua/dataset/8206ed0c-5911-4b88-9c7f-56c6fcd08660/resource/2e670248-f3e2-49c8-a202-3595955af87a> [in Ukrainian].
3. Pro vnesennia zmin do Zakonu Ukrainy "Pro industrialni parky" ta deiakykh inshykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo zaluchennia investytsii u promyslovyi sektor ekonomiky shliakhom stymuliuvannia stvorennia industrialnykh parkiv : vid 07.09.2021r. №49 [On Amendments to the Law of Ukraine ;On Industrial Parks; and some other legislative acts of Ukraine on attracting investment in the industrial sector of the economy by stimulating the creation of industrial parks from September 7, 2021, №49]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1710-20#Text> [in Ukrainian].

4. Proekt rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy "Pro skhvalennia Stratehii rozvytku industrialnykh parkiv na period do 2030 roku" [Draft order of the Cabinet of Ministers of Ukraine "On approval of the Strategy for the development of industrial parks for the period up to 2030"]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from : <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=b1db483b-3158-4092-ad39-a837c9eba856&title=ProektRozporiadzhenniaKabinetuMinistrivUkraini-proSkhvalenniaStrategiiRozvitkuIndustrialnykhParkivNaPeriodDo2030-Roku> [in Ukrainian].

5. Danylovych-Kropyvnytska, M.L. (2022) Metodolohiia formuvannia rehionalnykh merezhevykh obiednan [Methodology of formation of regional network associations]. *Ekonomika ta suspilstvo. Economy and society*. № 38. Retrieved from : <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1258/> [in Ukrainian].

УДК 316.28[005:659.4]:[338.46:316.7]

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-6\(24\)-82-91](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-6(24)-82-91)

Дутчак Олена Іванівна кандидат історичних наук, доцент, кафедра управління соціокультурною діяльністю, шоу-бізнесу та івентменеджменту, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, вул. Шевченка, 57, м. Івано-Франківськ, 76005, тел.: (0342) 75-23-51, <https://orcid.org/0000-0001-9638-9601>

Шикеринець Василь Васильович кандидат наук з державного управління, доцент, завідувач кафедри управління соціокультурною діяльністю, шоу-бізнесу та івентменеджменту, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, вул. Шевченка, 57, м. Івано-Франківськ, 76005, тел.: (0342) 75-23-51, <https://orcid.org/0000-0002-6845-1639>

Орлова Віра Василівна кандидат економічних наук, доцент, кафедра управління соціокультурною діяльністю, шоу-бізнесу та івентменеджменту, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, вул. Шевченка, 57, м. Івано-Франківськ, 76005, тел.: (0342) 75-23-51, <https://orcid.org/0000-0001-9540-526X>

МАСОВІ КОМУНІКАЦІЇ В СИСТЕМІ PR-МЕНЕДЖМЕНТУ ПІДПРИЄМСТВ СОЦІОКУЛЬТУРНОГО СЕРВІСУ

Анотація. Розглянуто масові комунікації як компонент рекламно-інформаційної та іміджевої діяльності підприємств соціокультурного сервісу. Масові комунікації – це комунікації на чисельно великі групи, що відбувається опосередковано за участю засобів масової інформації. Масові комунікації на сьогодні є невід’ємною частиною сучасного світу. Масові комунікації відіграють особливу роль у системі заходів сучасного PR-менеджменту різноманітних підприємств, в тому числі підприємств соціокультурної сфери. PR-менеджмент саме у соціокультурній сфері має низку особливостей з огляду на, по перше, специфіку соціокультурної сфери, по друге – специфіку нематеріального за своєю сутністю культурного продукту. Система масової комунікації у системі PR-менеджменту підприємств соціокультурної сфери спрямована має виражені іміджеві можливості. Така активність спрямована на формування позитивного іміджу серед представників цільових аудиторій широкого спектру підприємств, що надають соціокультурні послуги, та всієї громадськості загалом.

Підприємства соціокультурної сфери є надзвичайно вразливими до всіх без винятків чинників макросередовища. Саме тому ці підприємства особливо потребують активного застосування всіх сучасних засобів та методів, що дозволять більшою чи меншою мірою нівелювати вплив негативних факторів та на належному рівні вести господарську діяльність. В умовах постійного зростання кількості інформаційних потоків рекламно-інформаційного характеру, що спрямовані на кожну людину, зростає значення ефективних підходів до використання можливостей масової комунікації в системі PR-менеджменту підприємств соціокультурної сфери.

Масові комунікації формують можливі тенденції, впливають на зміну цінностей людства. Без належної інформаційно-іміджевої комунікативної активності підприємства соціокультурної сфери, яку повною мірою можна класифікувати як масову, неможливе формування сталої впізнаваності самого окремого підприємства (інституції), соціокультурного бренду, території, сталого та зростаючого попиту на послуги соціокультурної сфери загалом.

Ключові слова: соціокультурна сфера, PR-менеджмент, масові комунікації, підприємства соціокультурної сфери.

Dutchak Olena Ivanivna Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Department of socio-cultural activity, show business and event management, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, Shevchenko St., 57, Ivano-Frankivsk, 76005, tel.: (0342) 75-23-51, <https://orcid.org/0000-0001-9638-9601>

Shykerynets Vasyl Vasylovich Candidate of Science in Public Administration, Associate Professor, Head of the Department of socio-cultural activity, show business and event management, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, Shevchenko St., 57, Ivano-Frankivsk, 76005, tel.: (0342) 75-23-51, <https://orcid.org/0000-0002-6845-1639>

Orlova Vira Vasylivna Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Department of socio-cultural activity, show business and event management, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, Shevchenko St., 57, Ivano-Frankivsk, 76005, tel.: (0342) 75-23-51, e-mail: vira.orlova@pnu.edu.ua, <https://orcid.org/0000-0001-9540-526x>

MASS COMMUNICATIONS IN THE PR-MANAGEMENT SYSTEM OF SOCIO-CULTURAL SERVICE

Abstract. Mass communications are considered as a component of advertising, information and image activity of socio-cultural service enterprises. Mass

communications are communications on numerous large groups that take place indirectly with the participation of the media. Mass communications are today an integral part of the modern world. Mass communications play a special role in the system of measures of modern PR-management of various enterprises, including enterprises of the socio-cultural sphere. PR-management in the socio-cultural sphere has a number of features in view of, firstly, the specifics of the socio-cultural sphere, and secondly-the specificity of intangible in nature. The system of mass communication in the PR-management system of socio-cultural enterprises directed has pronounced image capabilities. Such activity is aimed at forming a positive image among representatives of the targeted audiences of a wide range of enterprises providing socio-cultural services and the entire public in general.

The socio-cultural enterprises are extremely vulnerable to the Macro-environment without exception. That is why these enterprises especially need the active use of all modern tools and methods that will allow to a greater or lesser extent to offset the impact of negative factors and to conduct economic activity at the proper level. In the face of constant increase in the number of information flows of advertising and information, which are aimed at each person, the importance of effective approaches to the use of opportunities of mass communication in the PR-management system of enterprises of the socio-cultural sphere is increasing.

Mass communications form possible tendencies, affect the change in the values of humanity. Without the proper information and image communicative activity of the enterprise of the socio-cultural sphere, which can be fully classified as a mass, impossible formation of sustainable recognition of the individual enterprise (institution), socio-cultural brand, territory, sustainable and increasing demand for the services of the socio-cultural sphere.

Keywords: socio-cultural sphere, PR-management, mass communications, socio-cultural enterprises.

Постановка проблеми. Підприємства соціокультурної сфери – широкий комплекс державних та приватних інституцій сфери культури, дозволя, організації відпочинку, рекреації, які є дуже вразливими до чинників макросередовища. Будь-який чинник дестабілізації, пов'язаний з воєнними діями, епідеміологічними обмеженнями, природними катаклізмами, економічними та політичними перипетіями та, навіть, модними тенденціями та вподобаннями часто має добре відчутні та вимірювальні негативні наслідки. Для подолання негативного впливу різних факторів використовуються всі можливі засоби, серед яких вагоме місце займає поширення на чисельно великі групи (аудиторію різних ЗМІ) інформації про можливості установи соціокультурної сфери, спектру послуг, які можуть надаватися, участь підприємства у соціальноорієнтованих проектах, тощо. Така діяльність має

чіткі цілі та випрацьовані методи в системі PR-менеджменту, які постійно оновлюються та вдосконалюються.

Рекламно-іміджева інформація позитивно сприймається аудиторією засобів масової інформації. Саме тому масові комунікації володіють потужним іміджевим потенціалом для будь-яких підприємств різних сфер господарської діяльності, в тому числі й для підприємств соціокультурної сфери.

Мета статті полягає у вивченні значення та ролі масових комунікацій у системі ефективного PR-менеджменту підприємств соціокультурної сфери.

Роль та значення масових комунікацій у системі PR-менеджменту підприємств соціокультурного сервісу, на жаль, не мають належного комплексного висвітлення на сторінках наукових праць. Така проблематика висвітлюється сучасними українськими науковцями, як правило фрагментарно в контексті інших тематичних досліджень. Такий стан справ актуалізовує потребу наукового дослідження вивченні значення та ролі масових комунікацій у системі ефективного PR-менеджменту підприємств соціокультурної сфери.

Виклад основного матеріалу. На основі всіх соціокультурних і політичних процесів, що стали частиною реальності сьогодні, формується новий тип комунікації, у якому відображаються характерні особливості сучасної масової культури. Сучасна масова комунікація своєю сутністю виступає опосередкованою, а тому потребує використання технічних засобів – засобів масової комунікації. Її комунікативне поле надзвичайно проблематизоване, характеризується неоднорідною аудиторією та має різні рівні: від приватної, інтимної, екзистенційної комунікації до глобальної та маніпулятивної комунікації [2].

Масова комунікація є самостійним явищем та однією з характерних рис сучасного глобального світу. Разом з тим масову комунікацію можна вважати ефективним інструментом PR-менеджменту підприємств різних напрямків господарської діяльності з огляду на можливості доносити до аудиторії засобів масової інформації інформацію про увесь спектр товарів чи послуг, яке реалізовує підприємство.

Масову комунікацію можна розглядати як процес встановлення і підтримання контактів у суспільстві, процесом його консолідації. З таких позицій на сьогодні масова комунікація – це організована професійна діяльність з:

- виробництва інформації як продукції,
- використання технічних засобів для виробництва та трансляції інформації,
- виразник та формоутворюючий чинник масової культури, що транслює масові цінності, типові для мас моделі поведінки та обумовлює цілі виробництва інформаційної продукції, її призначення,

- інформаційного впливу на суспільне середовище, для якого властива масова культура і яке є замовником та споживачем інформаційної продукції [3].

Саме ці вище вказані аспекти функціонування і розвитку масової комунікації в сучасному суспільстві та її здатності формоутворюючого впливу на певні вподобання, зокрема можливі в суспільстві тренди на певні види проведення вільного часу, організації дозвілля, тощо, уможлиблюють використання засобів масової комунікації для досягнення інформаційних, маркетингових, рекламних та іміджевих цілей підприємства соціокультурної сфери. Сюди належить широкий спектр підприємств та установ різних форм власності, діяльність яких пов'язана з продукуванням послуг у сфері культури, дозвілля, відпочинку, рекреації, тощо. До таких належать продюсерські та рекламно-інформаційні центри, музейні установи, бібліотеки, екскурсійні бюро, театри та кінотеатри, міжнародні культурні центри, івент-бюро та інші. Комерційний успіх таких підприємств повною мірою залежить від кількості реалізованих ними послуг, тобто від кількості та масовості зацікавлень споживачів їхніми послугами.

Таке нематеріальне або, як його ще називають, духовне виробництво, що включає в себе книговидавництво, кіновиробництво, виробництво телепрограм, образотворче мистецтво, екскурсійні послуги, театр, музичне виробництво, рекламно-продюсерська підтримка, музейна і виставкова справа вимагає знання кон'юнктури актуальних потреб та зацікавлень громадськості, стану ринку соціокультурної сфери, психології споживання. Саме цим і займаються служби системи PR-менеджменту підприємств соціокультурної сфери або ті структури в системі менеджменту підприємства, що їх замінюють. Соціокультурне споживання також передбачає вивчення особливостей тієї чи іншої соціальної категорії потенційних споживачів послуг соціокультурної сфери, їх настроїв, смаків, пануючих думок, можливих трендів організації дозвілля, матеріальних можливостей [1, с. 143].

Головним позитивним аспектом для масової комунікації виступає тиражована інформація, використовувана у певних цілях та потребах. Масова комунікація є безальтернативною, вона проникає в усі сфери життєдіяльності людини та всього сучасного суспільства та є переважно штучною, оскільки опосередкована всіма існуючими засобами масової комунікації. Образи та цінності, створені системою масової комунікації, базуються на тих стереотипах, які властиві здебільшого всьому сучасному світу. Одночасно така чисельна і відносно уніфікована комунікація, по-суті, виступає абсолютно вільною, оскільки уникає будь-яких обмежень, зокрема тематичних та моральних [2, С 73-74].

Життя сучасного суспільства можна охарактеризувати як масове. Не дивлячись на низку різних за своєю сутністю негараздів, які в різні часові

проміжки та на різних локація сучасного глобалізованого світу з'являються, загалом спостерігається тенденція налагодження добробуту та зростання тривалості та якості життя. Не останню роль в таких процесах відіграють масові комунікації, які певним чином впливають на формування світоглядних орієнтирів, ціннісних орієнтацій, формування спільної (з незначними відхиленнями) системи спільних цінностей. Масові комунікації є транслятором модних тенденцій у різних сферах суспільного життя, в тому числі й у соціокультурній діяльності. Такий вплив визначає споживацьку та купівельну активність споживачів соціокультурних послуг.

У сучасному глобальному світі здебільшого змінюється якість життя. Це проявляється в тому, що раніше було доступне лише окремим верствам населення, зараз стає доступне масі. Це життя, яке є звільнене від тягара постійних та відчутних фізичних та економічних обмежень, набуття певного рівня побутового комфорту, доступність різноманітних розваг, спорту, подорожей, тощо. На сьогодні науково-технічний прогрес став матеріальним поштовхом до розвитку засобів масової інформації та комунікації, без яких, неможливе передавання інформації на значні відстані до розпорошених на Земній кулі аудиторій [5].

Такі комунікаційні можливості обумовили появу нових феноменів масової культури – реклами, нових маркетингових та PR-технологій від ефективності яких залежить комерційний успіх підприємства, формування поінформованості стосовно товарів/послуг, тощо. Інформаційно-презентаційні можливості масової комунікації мають вагомий вплив на репутації осіб, політичних партій, репрезентують такою репутаційний потенціал окремих регіонів та країн.

Способи передання інформації та самі технічні засоби масової комунікації мають значення щодо ефекту впливу на аудиторію засобів масової інформації. Як зазначав М. Маклюен, від способів передачі інформації навіть починає залежати особливість сприйняття переданої інформації. Тому при формуванні PR- стратегій з чітко визначеними цілями необхідно обирати найбільш відповідний засіб масової комунікації, з огляду на його популярність у представників цільових аудиторій. Така популярність визначається низкою демографічних факторів: вік, стать, гендер, рівень освіти, трудова зайнятість, стан здоров'я, сфера зацікавлень та ін [2].

Значну роль відіграє урбанізація, розвиток міських форм життя, які впливають на систему цінностей сучасного суспільства: комфортне життя, прискорений ритм життя та роботи, безособове спілкування (саме воно часто стає ознакою масової комунікації), а також збільшення вільного часу. Таким чином створилися умови для подальшої технізації комунікації. Сучасні медіа демонструють переваги технічної комунікації, часто не враховуючи при цьому

соціального аспекту процесу трансляції інформації в соціумі. Але це відповідає сучасному глобальному комунікативному ідеалу: тотальна присутність в інформаційному просторі, завжди і всюди доступність, бути на зв'язку, бути спроможним отримувати й надсилати [4].

Одним із найнепередбачуваніших викликів глобального інформаційного простору є стрімке та прогресуюче збільшення обсягів інформації в полі масової комунікації. Масова комунікація зараз є тотальною та всюди присутньою. Таким чином доречно говорити про інформацію як про одну з головних ознак сучасного світу, інформаційного за своєю сутністю. У цьому світі превалюють нові способи інформаційного зв'язку, виникає віртуальна економіка, рушійною силою якої й стала тиражована на чисельно великі аудиторії інформація [2].

У таких умовах надзвичайно важливою функцією системи PR-менеджменту підприємств соціокультурної сфери формування потреб та зацікавлень комплексом послуг соціокультурної сфери, що може здійснюватися на основі знань про громадськість. У наслідок такої активності відбувається стимулювання духовного виробництва. Якщо соціокультурна сфера не враховує у процесі виробництва рекомендації PR в сфері споживання, то виникає кризова ситуація, пов'язана із втратою попиту на окремі продукти (послуги) соціокультурної сфери [4].

Взаємозв'язок та взаєморозвиток духовного виробництва і духовного споживання забезпечує не тільки реклама, здійснювана службами PR-менеджменту, але і у величезній мірі критика, суспільна реакція. Критика стає одним із інструментів системи PR-менеджменту, що безпосередньо впливає як на виробника послуг соціокультурної сфери, так і на споживача продукту сфери культури, дозвілля, соціальної реабілітації, рекреації, – всієї системи соціокультурного сервісу. Прикметно, що сучасні українські реалії інформаційного простору повною мірою відповідають глобалізованому та масовому процесу комунікації.

Домінуюче в сучасному соціокультурному просторі прагнення до прибутку є рушійною силою багатьох підприємств соціокультурної сфери (різних форм власності) і має вплив, який дуже виразно простежується) на попит і пропозицію, зміст, рівень культурного продукту в усьому світі.

«Комерціалізація» культури, безсумнівно, знижує загальний вартісний рівень культурної продукції, але все більшою мірою визначає функцію ринку збуту продукції соціокультурної сфери. Ринок послуг у сфері культури сьогодні виступає місцем взаємодії державної влади і бізнесу, який працює на комерційній основі, формуванню громадської думки, – свого роду центром, де виробляються нові методи PR-технологій та PR – менеджменту як управлінської сфери відповідно. Звичайно, що саме економіко-фінансові

чинники не є безпосередніми та головними генераторами культурної політики держави та напрямків розвитку культурного життя. Але вони чинять вагомий безпосередній вплив на окремі напрямки сфер культури та соціокультурної сфери загалом. Особливо виразно це проявляється у сфері масової культури. Саме тому на основі масових комунікацій формуються популярні бестселери, музичні хіти, тощо [3].

Аналогічна система впливу на культурну політику через фінансові чинники виразно проявляє себе й у сфері музичної творчості, концертної діяльності, тощо. На сьогоднішній день державне фінансування симфонічних оркестрів забезпечує тільки 1-2% їх потреб. Тому вони змушені піклуватися про себе самі. Головним споживачем окремої продукції (послуг) соціокультурної сфери (наприклад, опера, виступи симфонічних оркестрів) стають заможні люди, тому що квитки все більш дорожчають. З іншого боку, навіть елітарна культура має орієнтуватися на смаки й уподобання аудиторії. Але за рахунок цього підтримується рівень як виконавців справжньої класичної музики, класичних зразків оперного, театрального мистецтва[4]

Більшість організацій спираються на різні групи громадськості: на них орієнтований впізнаваний образ організації і з ними налагоджуються зв'язки. Комунікаційні функції іміджу як виду реклами полягають в презентації організації в позитивному світлі або в її захисті від негативної інформації, що виходить із зовнішніх джерел.

Образ організації формує візуальне уявлення про компанії. До елементів іміджу відносяться назву, логотип, щорічні звіти організації, уніформе співробітників, рекламні носії, в тому числі транспорт і представницькі сувеніри, упаковка тощо. Створення характерного образу організації повинно ретельно плануватися. Це і є головне завдання PR-менеджменту підприємства. Можна сказати, що це процес використання узгоджених візуальних стимулів для посилення двох універсальних комунікаційних ефектів:

- 1) поінформованості про організацію, головним чином в сенсі її впізнаваності, але також і запам'ятовування в галузі або категорії;
- 2) ставлення до організації як відображення її корпоративного іміджу.

Останнє розглядається також з точки зору її репутації, яка відображає загальну оцінку організації пов'язаними з нею особами і структурами. Іншими словами, образ організації складається з цілого ряду візуальних стимулів, а також обізнаності про організацію і ставлення до неї [1].

Фірмовий дизайн – це потужний засіб представлення образу організації в бажаному світлі. Його розробка починається з вибору імені та логотипу фірми, потім новий зразок поширюється на всі інші візуальні атрибути функціонування організації, включаючи представницьку продукцію. Опубліковані звіти, канцелярське приладдя, уніформа співробітників – важлива

форма рекламних комунікацій. Фахівці рекомендують проводити всебічний аналіз ситуації і дизайну, залучаючи для цього професійні і незалежні компанії з організації PR. Наступний важливий крок –попереднє тестування рекламно-інформаційного продукту, який буде демонструватися потенційним споживачам через засоби масової комунікації [5].

Класичне визначення реклами іміджу організації пов'язано скоріше з просуванням її індивідуального, пізнаваного образу, ніж її продукції або послуг. Однак часто зустрічається і «змішана» реклама, коли одночасно рекламується образ фірми і її продукція. Також організація може використовувати нову форму реклами свого іміджу, відому як проблемно-пропагандистська реклама. З її допомогою фірма просуває не себе «безпосередньо», а проблему або причину, яка має непряме відношення до її діяльності. Так, турбота про стан навколишнього середовища, інфраструктурні проєкти і здоров'я населення належить до тих проблем, на яких може будуватися громадська позиція організації щоб бути сприйнятою суспільством та споживачами[4]

Висновки та теоретичні узагальнення. На основі проведеного дослідження можна зробити низку взаємопов'язаних висновків та теоретичних узагальнень щодо значення та ролі масових комунікацій у системі PR-менеджменту підприємств соціокультурної сфери:

1. Важливим компонентом успішної діяльності підприємства соціокультурного сервісу неможливе без налагодження процесу сталого інформування громадськості для формування позитивного іміджу. Така комунікація спрямована не тільки на представників цільової аудиторії, а й на всю громадськість тієї території, де знаходиться підприємство, чи всієї країни загалом.

2. Без інформаційно-іміджевої комунікативної активності підприємства соціокультурної сфери, яку повною мірою можна класифікувати як масову, неможливе формування сталої впізнаваності самого окремого підприємства (інституції), соціокультурного бренду території, сталого та зростаючого попиту на послуги соціокультурної сфери у певній локації загалом.

3. Соціально-економічні чинники також відіграють важливу роль активізації діяльності установ соціокультурної сфери. Для досягнення вагомого економічного результату, який забезпечується реалізацією якнайбільшої кількості послуг соціокультурної сфери, потрібно здійснювати постійне планування PR-заходів та інших іміджевих акцій та напрямків суспільної участі підприємства соціокультурного сервісу.

Література:

1. Москаленко А.З., Губернський Л.В., Іванов В.А. Масова комунікація: Підручник Київ: Либідь, 1997. 216 с.

2. Петрушевич М. Сучасна людина в комунікативному полі культури. URL: <https://eprints.oa.edu.ua/7991/1/7.pdf> (Дата звернення 16.05.2022).

3. Системи масової комунікації: процеси глобалізації та трансформації. URL: <https://osvita.ua/vnz/reports/journalism/25746/>

4. Соціальний PR в сфері культури. URL: http://ni.biz.ua/9/9_12/9_120051_sotsialniy-pr-v-sfere-kulturi.html

5. Petrushkevych M. Wyzwania w zakresie komunikacji – przyczyny i konsekwencje), в: Zarzadzanie: wybrane zagadnienia [management – select issues], Katowice: Wyższa Szkoła Zarządzania Marketingowego i Języków Obcych, 2014, P. 18. 25.

References:

1. Moskalenko A.Z., Hubernskyi L.V., Ivanov V.A. Masova komunikatsiia: Pidruchnyk Kyiv: Lybid, 1997. 216 s. [in Ukrainian].

2. Petrushevych M. Suchasna liudyna v komunikatyvnomu poli kultury. URL: <https://eprints.oa.edu.ua/7991/1/7.pdf> (Data zvernennia 16.05.2022). [in Ukrainian].

3. Systemy masovoi komunikatsii: protsesy hlobalizatsii ta transformatsii. URL: <https://osvita.ua/vnz/reports/journalism/25746/> [in Ukrainian].

4. Sotsialnyi PR v sferi kultury. URL: http://ni.biz.ua/9/9_12/9_120051_sotsialniy-pr-v-sfere-kulturi.html [in Ukrainian].

5. Petrushkevych M. Wyzwania w zakresie komunikacji – przyczyny i konsekwencje), v: Zarzadzanie: wybrane zagadnienia [management – select issues], Katowice: Wyższa Szkoła Zarządzania Marketingowego i Języków Obcych, 2014, R. 18. 25 [in Polish].

ISSN (print) 2708-7530

Наукові перспективи № 6(24) 2022

УДК: 35.071.2

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-6\(24\)-92-102](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-6(24)-92-102)

Ільєнко Оксана Вікторівна доктор економічних наук, професор, професор кафедри бізнесу та менеджменту, Товариство з обмеженою відповідальністю «Вищий навчальний заклад «Американ Юніверсіті Київ», 02000, м. Київ, пл. Поштова, 3, тел.: (063) 787-30-90, <https://orcid.org/0000-0001-9677-1747>

Пасик-Косарєва Наталія Олександрівна викладач кафедри іноземної філології та перекладу, Державний торговельно-економічний університет, 02156, м. Київ, вул. Кіото, 19, тел.: (093) 673-36-87, <https://orcid.org/0000-0002-0131-7128>

ЦИФРОВІЗАЦІЯ ЧИ ЦИФРОВА ТРАНСФОРМАЦІЯ, ЯК ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНА ПЛАТФОРМА РОЗВИТКУ ЕЛЕКТРОННОГО УРЯДУВАННЯ

Анотація. В сучасних реаліях цифровізації та розвитку інформаційного суспільства суттєвим проявом таких перетворень є електронне урядування, яке громадянство вбачає, в першу чергу, в електронних публічних послугах (е-послугах), шляхом доступу до інформації про органи публічної влади і місцевого самоврядування з використанням мережі Інтернет, а також інформаційні ресурси, що забезпечують можливість електронної участі громадян у прийнятті рішень на загальнодержавному та місцевому рівні.

Актуальність впливу електронного урядування на ефективність політичного управління обумовлена сутністю електронного урядування як комплексного явища, в основі якого знаходиться якісне перетворення інформаційних потоків в державному секторі, що торкає практично весь механізм прийняття та реалізації політичних рішень.

Визначено, що в умовах стрімкого розгортання електронного урядування в публічному просторі України, шляхи подальшого розвитку цього інституту, з використанням технічних та цифрових практик реалізації, передбачають адекватний ступінь готовності та відповідну діяльність суб'єктів владних повноважень з метою, в першу чергу, подальшої трансформації публічного управління, формування єдиної системи надання електронних публічних послуг, відповідно до сучасних потреб і технологічних викликів на базі вже існуючого вітчизняного та зарубіжного досвіду, а також реорганізація нормативно-правового підґрунтя для забезпечення функціонування такої системи. Слід зазначити, що розвиток електронного урядування може негативно відбитися на владному аспекті ефективності публічного управління,

в разі неготовності суб'єктів публічного управління до змін і слабкості політичних інститутів.

Доведено, що цифрова держава є сучасною складовою частини публічного управління та адміністрування, де домінують знання суб'єктів і нематеріальне виробництво, як основний показник, що характеризує інформаційне суспільство. Поняття «цифрова держава», «публічне управління та адміністрування», «інформаційне суспільство» і їхні аналоги, представлені в сучасній науковій літературі, формують нову публічну систему, яка замінює колишню індустріально-бюрократичну парадигму.

Ключові слова: електронне урядування, цифровізація, цифрова трансформація, цифрова держава.

Ilienka Oksana Viktorivna Doctor of Science in Economy, Professor, professor of the Department of Business and Management, Limited liability company "Higher Educational Establishment "American University Kyiv", 02000, Kyiv, Poshtova Square, 3, tel.: (063) 787-30-90, <https://orcid.org/0000-0001-9677-1747>

Pasyk-Kosarieva Nataliia Oleksandrivna Lecturer of the Department of Foreign Philology and Translation, State University of Trade and Economics, 02156, Kyiv, 19, Kyoto St. tel.: (093) 673-36-87, <https://orcid.org/0000-0002-0131-7128>

DIGITALIZATION OR DIGITAL TRANSFORMATION AS A THEORETICAL AND METHODOLOGICAL PLATFORM FOR THE DEVELOPMENT OF E-GOVERNING

Abstract. In the current realities of digitalization and development of the information society, a significant manifestation of such transformations is e-governing, which the public sees primarily in electronic public services (e-services), access to information about public authorities and local government using the Internet, and as well as information resources that enable the electronic participation of citizens in decision-making at the national and local levels.

The urgency of the impact of e-governing on the effectiveness of political governance is due to the essence of e-governing as a complex phenomenon, which is based on qualitative transformation of information flows in the public sector, affecting almost the entire mechanism of policy decision making.

It is determined that in the conditions of rapid deployment of e-government in the public space of Ukraine the ways of further development of this institute with the use of technical and digital implementation practices provide an adequate degree of readiness and appropriate activities of subjects of power. This is necessary for, provide an adequate degree of readiness and appropriate activities of the subjects of

power for further transformation of public administration, the formation of a unified system of electronic public services in accordance with modern needs and technological challenges based on current domestic and foreign experience, and reorganization regulatory basis for ensuring the functioning of such a system. It should be noted that the development of e-government can have a negative impact on the power aspect of the effectiveness of public administration, in the case of unwillingness of public administration to change and the weakness of political institutions.

It is proved that the digital state is a modern part of public administration and administration, where knowledge of subjects and non-material production dominate as the main indicator characterizing the information society. The concepts of "digital state", "public administration and administration", "information society" and their analogues, presented in the modern scientific literature, form a new public system that replaces the former industrial-bureaucratic paradigm.

Keywords: e-governing, digitalization, digital transformation, digital state.

Постановка проблеми. Глобалізація ринку, пандемії складні політичні та економічні чинники змушують керівників держав, власників підприємств переходити на цифровий формат роботи, не лише з метою зручності, оперативності, запобігання корупції, але і для збереження здоров'я власного та оточуючих.

Цифровізація сьогодні – це соціально-економічне явище, яке не просто змінює існуючу реальність, а і один з чинників, який впливає на формування та стимулювання роботи мозку, з метою кращого розуміння та поліпшення середовища життєдіяльності людини, шляхом залучення сучасних інформаційних та телекомунікаційних технологій. Ці новітні розробки мають глобальний вплив на людство, дають змогу аналізувати, контролювати та вирішувати складні завдання в бізнесі, побуті та на виробництві, шляхом зниження обсягів виробничих витрати, розвивають нові навички та здібності, формують інноваційні бізнес-моделі [1, с. 35].

Відповідно до матеріалів звіту Світового економічного форуму «Глибокий зсув. Критичні точки технологій та соціальні наслідки» в якому зазначено, що у світі спостерігається експоненціальна швидкість змін у наслідок зростання обсягу програмного забезпечення й цифрових послуг [2].

Проведений нами аналіз розвитку цифровізації сьогодні, довів, що в умовах швидкого розвитку та глобалізації економічних, політичних та інших чинників виникає необхідність системних перетворень і дій, спрямованих на розвиток електронного урядування у вітчизняних публічних системах усіх рівнів, а також, не менш важливим є визначення термінології, яка при цьому використовується.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Переосмислення ролі держави, типів організаційних структур державних організацій і характеру взаємозв'язку з громадянами та іншими недержавними організаціями, а також концептуальні питання теорії електронного урядування, розвитку цифровізації та цифрової трансформації закладено у роботах таких зарубіжних та вітчизняних авторів, як І. Алдхманді, А. Барікова, Д. Дж.Вуд, В. Ксендзук, В. Куйбіда, Г. Кухарева, Дж. Най, О. Оболенський, С. Тульчинська, Ю. Уманців та інші.

Мета статті – виявлення тенденцій у цифровій сфері, визначення цифровізації та цифрової трансформації як платформ електронного урядування, встановлення їх місця в розвитку електронного урядування та становлення України як цифрової держави.

Виклад основного матеріалу. Соціально-економічної системи – це цілісні сукупності взаємозалежних і взаємопов'язаних економічних і соціальних інститутів, які визначають сутність відносин, пов'язаних з розподілом і споживанням матеріальних і нематеріальних ресурсів виробництва, розподілу, обміну та споживання товарів і послуг. [3, с.38]. При такому визначенні до соціально-економічних систем можна справедливо віднести всі підприємства і організації всіх форм власності та їх об'єднання, а також органи влади та інші інститути засновниками яких є людина, як основний користувач послуг даних систем.

Певний термін часу фахівці категорично відмовлялися від визначення чіткого поняття цифровізації в його стійкому визначенні, обґрунтовуючи це тим, що еволюція цифрових технологій триває, і зміст заданого терміну еволюціонує разом із ними [4, с. 44]. Проте, на нашу думку, важливо розрізняти ці поняття задля розуміння процесів цифрових перетворень.

Проведений нами аналіз визначив певні розуміння парадигми цифрової трансформації, через швидкі зміни, які постійно відбуваються у цифровому просторі. В сучасних термінологічних визначеннях, при розгляді питання цифрового розвитку, застосовується такі поняття «оцифрування», «цифровізація», «цифрова трансформація» та інші. Певний період часу ці терміни ототожнювали та розуміли, як звичайне дублювання, збереження або перенесення інформації з матеріальних носіїв в цифровий формат. В сучасних реаліях цифрова трансформація постає у більш широкому розумінні.

Слід зазначити, що в англійській мові дані терміни звучать майже однаково, проте суттєво відрізняються за змістом, а саме:

- digitization (оцифрування) – це процес переходу від аналогової до цифрової форми сигналів, тобто перетворення інформації з фізичних носіїв на цифрові [1, с. 36]. В рамках процесу оцифрування відсутня зміна змісту

інформації. Прикладами такого є сканування фото-, відео-, аудіо- інформації для подальшої роботи з ними на комп'ютерних приладах.

- digitalization (цифровізація) – це початкове створення нового продукту в цифровій формі. Тому ключова відмінність цифровізації складається в створенні нового інноваційного продукту, з новим функціоналом і споживчими властивостями [4, с. 45]. Відповідно при цифровізації, мова йде не лише про оцифрування інформації, але і про соціально-економічні відносини та процеси.

У дослідженнях міжнародної мережі Pricewaterhouse Coopers (PwC) виявлено невідповідності у визначеннях приватним сектором поняття digital [5]. За їх даними 37% опитаних розуміють digital як технологічні інновації, тоді як 29% прирівнюють цей термін до ІТ, 14% вважають digital як цифрова діяльність спрямована на користувача, ще 14% виокремлюють digital як складову інвестицій в інтеграцію цифрових технологій у бізнес, і лише 6% опитаних зазначили, що цей термін не обмежується одними лише технологіями а проникає в усі аспекти ведення підприємницької діяльності та життя в цілому.

Українські компанії та органи виконавчої влади зараз здебільшого зосереджені саме на цифровізації ключових процесів і сприймають цифровізацію, як новий виток автоматизації та інформатизації. Втім, необхідно розмежувати цифровізацію і цифрову трансформацію.

Спеціалісти The Boston Consulting Group у звіті «The Why of Digital Transformation» зазначили, що «цифровізація – це використання можливостей онлайн і інноваційних цифрових технологій усіма учасниками економічної системи – від певних людей до великих компаній і держав» [6].

У нових умовах публічного управління всі суб'єкти публічного сектору, які прагнуть до сталого функціонування, змушені проходити через процес цифрової трансформації. Схематично етапи заданого процесу представлені на Рис. 1.

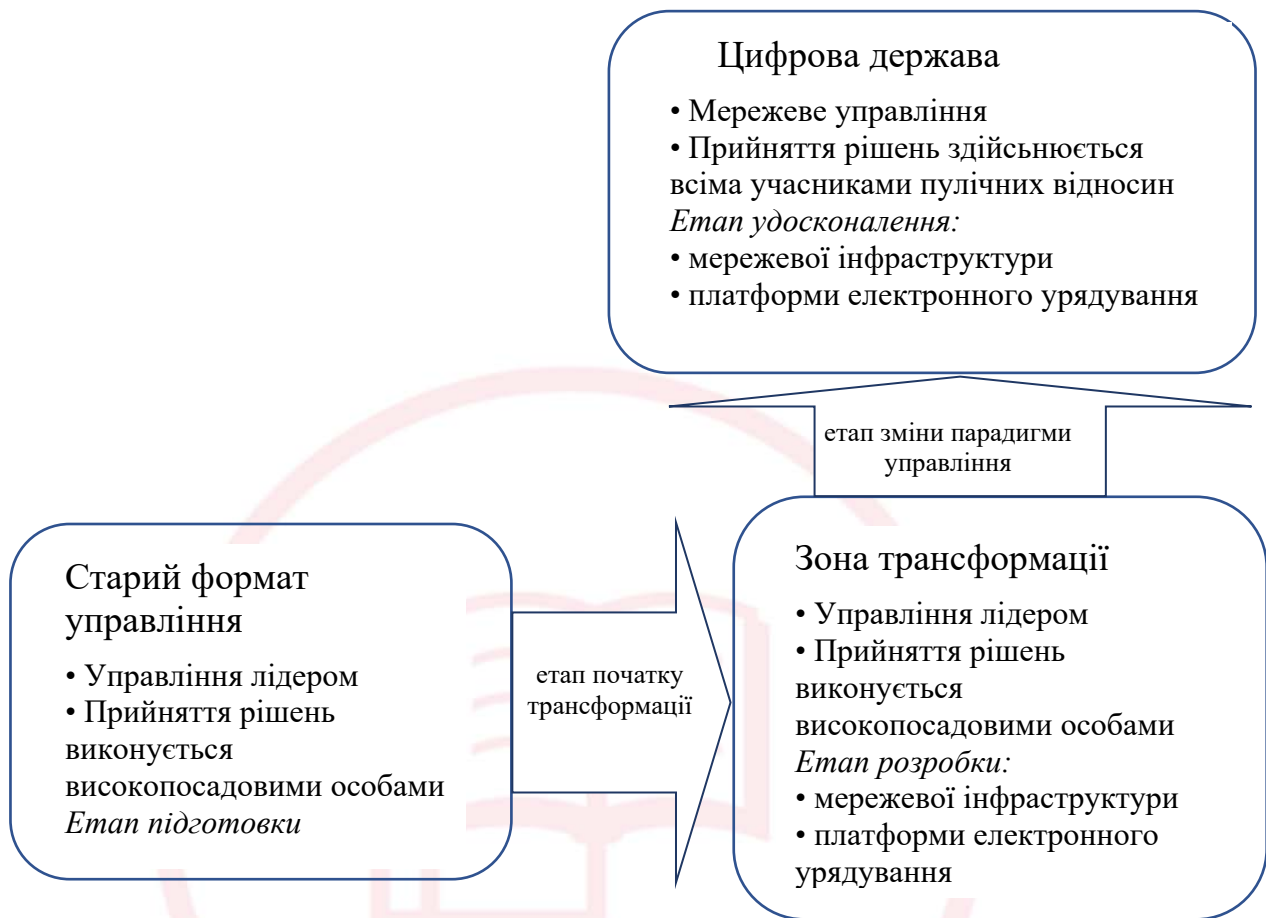

Рис. 1. Процес цифрової трансформації суб'єктів публічної сфери
 Джерело: розроблено авторами на основі [3-9].

Цифрова трансформація – це впровадження сучасних цифрових технологій у процеси управління соціально-економічних систем усіх рівнів. [4, с. 46]. Під цим розуміється не тільки встановлення програмного забезпечення та сучасного обладнання, але і зміна в управлінні та культурі задля задоволення користувача та представника організації. На практиці це означає створення системи наскрізних процесів, що і є однією з умов вдалого розвитку електронного урядування в країні.

Основною метою залучення принципів цифровізації у сферу державного управління є скорочення часу обслуговування населення, підвищення обґрунтованості прийнятих управлінських рішень на основі аналізу великого масиву інформації про громадян, збільшення ступеня довіри до органів державної влади. Це впливає на динаміку параметрів стійкості держави, основним з яких є:

- якість життя населення, що відповідно відображає ступінь задоволеності населення рівнем надання публічних послуг;
- соціальне обслуговування;

- доступність правової інформації;
- можливість забезпечення захисту особи і власності.

Електронний маркет визначає цифрову трансформацію як процес, при якому бізнес-лідери використовують можливості й переваги нових технологій для цифрової реконструкції своїх компаній – їх операційної діяльності, продукції, маркетингу, культури й цілей для майбутнього зростання [7].

В. Вишневський відзначає цифрову трансформацію як революційні зміни бізнес-моделей на основі повного використання можливостей цифрових платформ, які призводять до радикального зростання обсягів ринку й конкурентоспроможності компаній [1, с.37]. Таким чином, цифрова трансформація забезпечує розкриття потенціалу цифрових технологій задля використання в усіх аспектах життя.

Проведений попередній аналіз довів, що цифрова трансформація фундаментально переосмислює роботу публічного сектору щодо комунікації зі споживачем. Відповідно, головним рушієм змін стає сучасний споживач, при цьому держава змінюється під впливом новітніх чинників. Саме тому цифрова трансформація – це фундаментальний процес, який переживає світова спільнота, адаптуючись до нових умов і переваг електронного урядування. Отже, цифрова трансформація – це не стільки технології, скільки зміна парадигми того, як ми думаємо, як ми діємо, як ми спілкуємося з зовнішнім середовищем та один з одним.

Аналіз наведених вище переваг показує, що найбільш істотно вони проявляються у наданні послуг, що визначається відомими властивостями послуг, такими як їх персоналізований характер, орієнтованість на взаємодію виконавця (виробника) і замовника (споживача), нематеріальний і найчастіше інформаційний характер. Саме тому процеси цифрової трансформації найбільш активно протікають саме у сфері послуг (роздрібна торгівля, туризм, консалтинг, розважальні послуги, публічні послуги та ін.), а також у тих сегментах економіки, які дістають додану вартість від розвитку сервісної діяльності (наприклад, у банківському секторі).

На нашу думку, у терміні «цифрова трансформація» очікувано найбільші труднощі для традиційного управління державою спричиняє саме трансформація. Не зважаючи на певні економічні та технічні труднощі, в Україні, починаючи з останнього кварталу 2019 року, цифрова трансформація вже застосовується у сфері управління державою та з кожним днем набирає все більшої потужності. Відповідно, цифрова трансформація для сучасних соціально-економічних систем – це рушій проривних інновацій, що є основою для створення повноцінної цифрової держави через встановлення перспективних можливостей для розвитку та позиціонування в якості партнера в довгостроковій перспективі на міжнародній арені [1, с. 123].

Слід зазначити, що цифрова трансформація є тісно пов'язаною з розвитком сфери публічних послуг, активізація діяльності яких спостерігається в останні десятиліття. Розглядаючи досвід цифровізації приватним сектором можна відокремити три найголовніші ефекти, які вказують організації що реалізують процес цифрової трансформації по всьому світу:

- скорочення витрат;
- поліпшення якості послуг і продуктів;
- збільшення продуктивності.

Стратегія компаній в епоху цифрової трансформації включає розвиток мережових форм взаємодії, у рамках яких підприємства обмінюються не матеріальними продуктами, а послугами, а саме 64% компаній зазначають, що цифрові технології сприяли зростанню конкуренції в їх сфері. Вже 44% компаній в світі мають стратегію цифрового розвитку [11]. У такий спосіб, цифрова трансформація вимагає повністю перебудовувати класичну корпоративну модель.

Незважаючи на відмінності процесів цифрової трансформації кожної держави, до основних етапів процесу цифрової трансформації можна віднести:

1. Створення плану, у якому враховані всі потреби. На початку процесу цифрової трансформації виконавчі органи влади мають провести інвентаризацію своїх ресурсів та встановити, які з них вимагають модернізації. На цьому етапі може знадобитися оцінка пріоритетів у проєктах з урахуванням нових потреб, а також виявлення недоліків, які можуть стати перешкодою на шляху цифрової трансформації.

2. Навчання співробітників навичкам роботи з новими технологіями. Цей процес може спричиняти безліч труднощів, оскільки при традиційних моделях державного управління співробітники мали знати тільки певні системи. Для успіху цифрової трансформації – співробітники мають бути готові до будь-яких змін робочих процесів, якщо ці зміни необхідні для підвищення ефективності та якості. Така готовність означає знання нових технологій, вміння використовувати їх із максимальною ефективністю, що призводить до витрат на навчання службовців із досвідом адміністративної роботи, або ж оновлення кадрового складу службовцями, які не потребують додаткового навчання, проте не мають досить великого досвіду роботи в адміністративних процесах.

3. Відмова від застарілих технологій на користь нових. Дуже часто публічні організації витрачають великі кошти на обслуговування своєї застарілої техніки, яка не здатна витримати цифрові процеси необхідні користувачам.

Систематизація та узагальнення нинішніх теорій на практиці дали змогу нам сформувати авторське уявлення і тлумачення такого феномена сучасності як цифрова трансформація, розкрити його сутність і визначити роль у системі електронного урядування. Важливо зазначити, що цифрова трансформація державної системи – це складний і тривалий процес із довгостроковою

перспективою. Крім того, цифрова трансформація вимагає стабільного і професійного керівництва. Також потрібно чітке розуміння того, які елементи державної системи вимагають перетворення. В авторському розумінні цифрова трансформація – це процес кардинального перетворення формату функціонування публічних інституцій для розвитку електронного урядування, шляхом створення мережових платформ для взаємодії користувачів цифрових технологій, тим самим досягнення стійкого й довгострокового існування в динамічних умовах цифрового простору. Цифрова трансформація є елементом більш глобальної тенденції розвитку економіки держави.

В Україні дане визначення передбачає перетворення моделей і процесів управління, організаційного та культурного середовища та інших елементів публічного управління. Нами пропонується розмежувати поняття, які часто ототожнюють – цифрова трансформація й цифровізація. Під цифровізацією надалі варто розуміти публічний процес, який формує основу для цифрової трансформації, тобто реконструкція й перетворення каналів цифрових комунікацій. Наголосимо, що цифрова трансформація є необхідною передумовою для сталого розвитку системи електронного урядування. Викладені вище погляди автора на зміст процесу цифрової трансформації схематично представлені на Рис. 2.

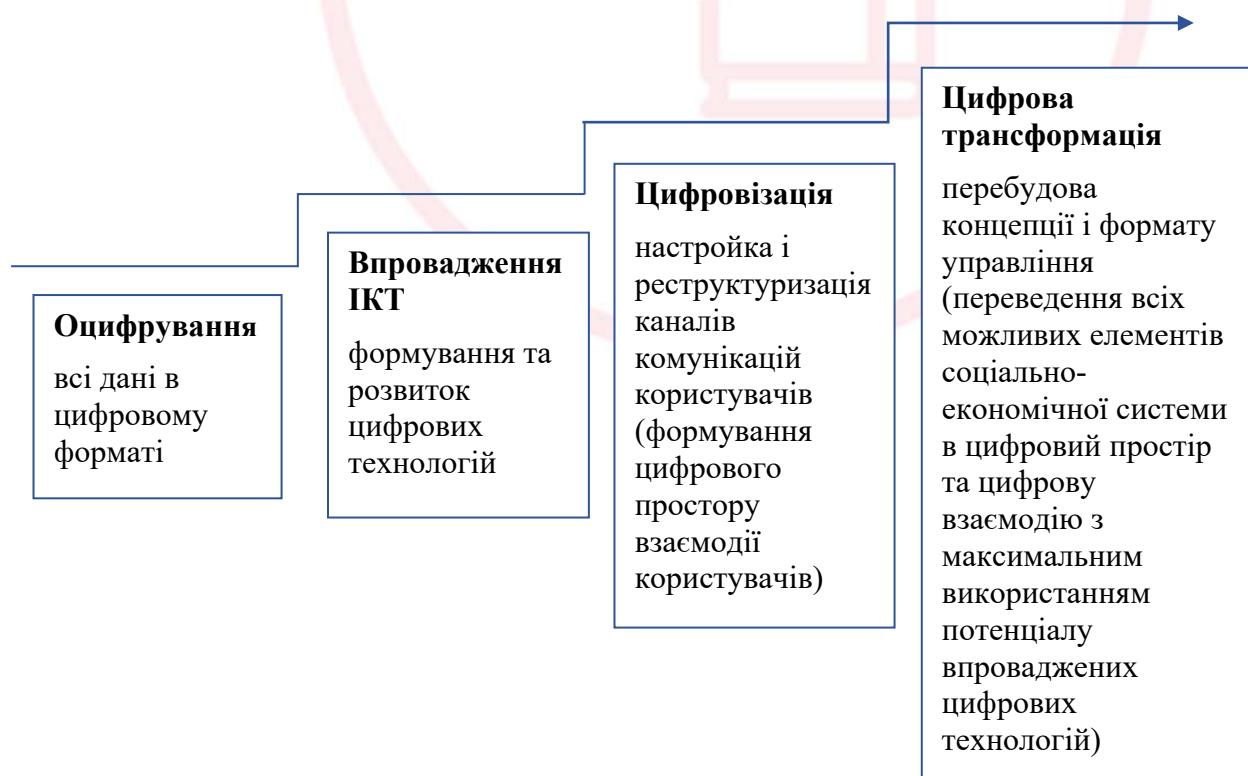

*Рис. 2 Зміст процесу цифрової трансформації
Джерело: розроблено авторами на основі [1-8].*

Реалізації принципів цифрової трансформації держави з позиції забезпечення цифрової безпеки на державному рівні дає змогу вирішувати такі завдання:

- підвищити мобільність, що дасть змогу збільшити ступінь задоволення якістю публічних послуг;
- оптимізувати способи організації інформаційних потоків у підсистемах із використанням технології «big data», що вплине на скорочення транзакційних витрат;
- полегшити процес організації комунікаційної взаємодії на основі засобів широкої цифровізації процесів/

Основним ефектом від використання технології цифрової трансформації з позиції забезпечення цифрової безпеки держави є скорочення матеріальних, трудових, фінансових ресурсів, що витрачаються на виконання різних функцій та завдань. Вироблення основних напрямків забезпечення цифрової безпеки в державі відбувається з урахуванням необхідності забезпечення високого рівня інформаційної безпеки. Ефективним способом вирішення цього завдання є розвиток вітчизняної галузі інформаційно-комунікаційних технологій. Це дає змогу розширити можливості для застосування сучасних способів передачі, обробки, аналізу інформації при одночасному забезпеченні її безпеки на рівні, необхідному для протидії зовнішнім загрозам. Стимулювання використання коштів у всіх сферах соціально-економічної взаємодії, дозволить скоротити сукупні витрати державного бюджету і сформувати механізми ефективності забезпечення національної цифрової безпеки країни.

Таким чином, досягнення цілей цифрової, правової, технологічної, екологічної безпеки ґрунтується на трансформації нових способів взаємодії між громадянами з органами публічної влади, підприємницькою спільнотою, громадянським суспільством загалом. Зазначимо, що цифровізація та цифрова трансформація держави в сучасній Україні йде повним ходом, відповідно залишається відкритим питання про готовності суспільства до перетворень держави.

Висновки. Проведений нами аналіз поняття «цифрова трансформація» довів, що даний термін має більш широкий понятійний характер, який включає максимально повне розкриття потенціалу цифрових технологій через їх використання в усіх аспектах публічного управління.

Нами подане уточнене поняття цифрова трансформація, як процес корінного перетворення концепції й формату функціонування державних систем усіх рівнів для розвитку електронного урядування за допомогою переведення всіх ресурсів в цифровий формат та створення мережових платформ електронного урядування для взаємодії користувачів цифрових технологій, тим самим досягнення стійкого і довгострокового існування в динамічних умовах цифрового простору.

Доведено, що досягнення цілей цифрової, правової, технологічної, безпеки ґрунтується на засадах нової цифрової трансформації шляхом взаємодії між громадянами регіону як всередині соціуму, так і при здійсненні ними комунікацій з органами публічної влади, підприємницької спільноти та громадянським суспільством в цілому.

Література:

1. Вишневецький В., Цифровізація економіки України: трансформаційний потенціал : монографія. Київ : *Академперіодика*, 2020. 188 с.
2. Deep Shift. Technology Tipping Points and Societal Impact. Survey Report. Geneva : *World Economic Forum*. 2015. URL: https://ec.europa.eu/futurium/en/system/files/ged/46-wef_gac15_technological_tipping_points_report_2015-toconnected.pdf.
3. Литовченко І. Трансформація ринку в сучасних умовах переходу до цифрової економіки. *Економіка України*. 2020. № 1 (698). С. 36-47.
4. Бригадир В. Вплив діджиталізації на суспільний добробут населення країни. *Міжнародні відносини. Серія «Економічні науки*. 2019. № 20 Том 1. С. 79-81.
5. Central and Eastern Europe (CEE) findings. EMEA Private Business Survey 2020. *Price waterhouse Coopers (PwC)*. 2020. URL: <https://www.pwc.com/gx/en/services/entrepreneurial-private-business/emea-private-business-survey/central-and-eastern-europe.html>.
6. Reeves M., Whitaker K. The Why of Digital Transformation. *Boston Consulting Group*. 2020. URL: <https://www.bcg.com/publications/2020/the-power-of-digital-transformation>.
7. eMarketer: Data and Research on Digital for Business. URL: <https://www.emarketer.com/>.
8. Navigating the rising tide of uncertainty. 23rd Annual Global CEO Survey. *Price waterhouse Coopers (PwC)*. 2020. URL: <https://www.pwc.com/gx/en/ceo-agenda/ceosurvey/2020.html>.

References:

1. Vyshnevsky V. (2020). Tsyfrovizatsiia ekonomiky Ukrainy: transformatsiyni potentsial : monohrafiia [Digitalization of Ukraine's economy: transformational potential: monograph]. Kyiv: *Akademperiodyka*. [in Ukrainian].
2. World Economic Forum. Survey Report. (2015) *Deep Shift. Technology Tipping Points and Societal Impact*. Retrieved from: https://ec.europa.eu/futurium/en/system/files/ged/46-wef_gac15_technological_tipping_points_report_2015-toconnected.pdf.
3. Lytovchenko I. (2020). Transformatsiia rynku v suchasnykh umovakh perekhodu do tsyfrovoi ekonomiky [Market transformation in modern conditions of transition to digital economy]. *Ekonomika Ukrainy – The Economy of Ukraine*, 1, 36-47.
4. Bryhadyr V. (2019). Vplyv didzhitalizatsii na suspilnyi dobrobut naselennia krainy [The impact of digitalization on the social welfare of the population] *Mizhnarodni vidnosyny. Seriia "Ekonomichni nauky" – International relations. Economic Sciences Series*, 20 Vol. 1, 79-81.
5. Central and Eastern Europe (CEE) findings. EMEA Private Business Survey. (2020). *Price waterhouse Coopers (PwC)*. Retrieved from: <https://www.pwc.com/gx/en/services/entrepreneurial-private-business/emea-private-business-survey/central-and-eastern-europe.html>.
6. Reeves M., Whitaker K. (2020). The Why of Digital Transformation. *Boston Consulting Group*. Retrieved from: <https://www.bcg.com/publications/2020/the-power-of-digital-transformation>.
7. eMarketer: Data and Research on Digital for Business.(2020). Retrieved from: <https://www.emarketer.com/>.
8. Navigating the rising tide of uncertainty. 23rd Annual Global CEO Survey. (2020). *Price waterhouse Coopers (PwC)*. Retrieved from: <https://www.pwc.com/gx/en/ceo-agenda/ceosurvey/2020.html>.

УДК 35.078

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-6\(24\)-103-114](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-6(24)-103-114)

Кириченко Ганна Володимирівна кандидат наук з державного управління, доцент кафедри міжнародних відносин та політичного консалтингу, Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна», м. Київ. <https://orcid.org/0000-0003-1067-8758>

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ІМІДЖУ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ В УКРАЇНІ

Анотація. У статті здійснено системний аналіз проблеми формування іміджу органів державної влади в Україні. Розвиток позитивного іміджу влади потребує певних технологій, упровадження яких означає тривалий і складний процес, що, натомість, вимагає значних старань та зусиль, особливо з огляду на загальний напрям розвитку сучасної політики, яка характеризується складністю парадигми формування іміджу (візуалізації іміджу).

Обґрунтовано, що для оптимізації впливу влади на перебіг соціальних процесів у суспільстві, потрібна підтримка громадськості та ефективний зворотній зв'язок між нею та державою. Зв'язки з громадськістю сприяють забезпеченню діалогу між державними установами та громадянами, з урахуванням громадської думки, через стимулювання процесів залучення громадян до роботи державних установ. Встановлення діалогу з громадськістю нині стало важливим інструментом упровадження процесів демократизації та забезпечення публічності влади.

Соціальне партнерство між владою та громадськістю повинно базуватися на конкретних засадах, які визначають не тільки принциповість соціальної взаємодії, але й ступінь готовності двох сторін до ділового та взаємовигідного партнерства. Основним завданням уряду є встановлення діючого механізму зворотного зв'язку між державними установами та різними організаціями громадянського суспільства для того, щоб уряд своєчасно реагував на тенденції перебігу соціальних процесів, завдяки чому можна коригувати державно-управлінські рішення. Завдання населення – зрозуміти важливість власної участі у процесах прийняття рішень на державному та місцевому рівнях та здатність демонструвати громадянські ініціативи.

Державні органи влади повинні зосередити увагу на організації навчання державних службовців, посадових осіб, які працюють у структурних підрозділах органів влади, відповідальних за: надання інформації населенню, а

також надання організаційно-методичної допомоги у належному оформленні документів.

Крім того, прийняти відповідні дії для посилення контролю за тривалістю розгляду звернень громадян, для забезпечення негайного вирішення виявлених проблем та припинення формального підходу до вирішення питань.

Ключові слова: імідж, імідж органів державної влади, формування іміджу органів державної влади, співпраця органів державної влади, соціальне партнерство.

Kirichenko Anna Volodymyrivna Candidate of Sciences in Public Administration, Associate Professor of the Department of International Relations and Political Consulting of the Open International University of Human Development "Ukraine", Kyiv, <https://orcid.org/0000-0003-1067-8758>

THEORETICAL PRINCIPLES OF FORMATION OF THE IMAGE OF STATE AUTHORITIES IN UKRAINE

Abstract. The article analyzes the problem of forming the image of public authorities in Ukraine. The development of a positive image of power requires certain technologies, the implementation of which means a long and complex process, which, in turn, requires considerable effort and effort, especially given the general direction of modern policy, characterized by complex paradigm of image formation (image visualization).

The author substantiates that in order to optimize the influence of the government on the course of social processes in society, public support and effective feedback between it and the state are needed. Public relations promotes dialogue between public institutions and citizens, taking into account public opinion, by stimulating the processes of involving citizens in the work of public institutions. Establishing a dialogue with the public has now become an important tool for implementing democratization processes and ensuring publicity of power.

Social partnership between the government and the public should be based on specific principles that determine not only the principles of social interaction, but also the degree of readiness of the two parties to business and mutually beneficial partnership. The main task of the government is to establish an effective feedback mechanism between government agencies and various civil society organizations in order for the government to respond in a timely manner to trends in social processes, so that public administration decisions can be adjusted. The task of the population is to understand the importance of their own participation in decision-making processes at the state and local levels and the ability to demonstrate civic initiatives.

Public authorities should focus on the organization of training of civil servants, officials working in structural units of government responsible for: providing information to the public, as well as providing organizational and methodological assistance in the proper execution of documents.

Take appropriate action to strengthen control over the length of consideration of citizens' appeals, to ensure the immediate resolution of identified problems and to end the formal approach to resolving issues.

Keywords: image, image of public authorities, image formation of public authorities, cooperation of public authorities, social partnership.

Постановка проблеми. Сучасному українському суспільству потрібна активна інформаційна політика, оскільки, з одного боку, розвиток нових форм спілкування, методів та засобів зворотного зв'язку між органами влади і громадянами сприяє розвитку позитивного іміджу держави, а з іншого – це підтримка демократичних змін у суспільстві [1, с. 69]. У демократичних країнах одним з елементів формування довіри суспільства до органів державної влади є позитивний імідж їх представників.

Розвиток позитивного іміджу влади потребує певних технологій, упровадження яких означає тривалий і складний процес, що, натомість, вимагає значних старань та зусиль, особливо з огляду на загальний напрям розвитку сучасної політики, яка характеризується складністю парадигми формування іміджу (візуалізації іміджу). Тому процес формування позитивного іміджу влади прогнозує свідому побудову засобів використання, поширення та зберігання інформації, за допомогою необхідних інструментів (іміджева реклама, зв'язки з громадськістю), та базується на іміджевій стратегії, яка враховує те, що імідж створюється для виконання певного завдання, зокрема, для: побудови конструктивних відносин з громадськістю; підвищення легітимності влади; забезпечення ефективного виконання функцій управління та відповідає соціальним уявленням, сподіванням [2, с. 135].

В умовах розвитку демократії, держава та громадянське суспільство являють собою інститути, які не протистоять один одному, а навпаки, їх взаємодія має сприяти досягненню високого рівня продуктивності. У розвинених демократичних країнах співпраця між владою та суспільством багато в чому базується на механізмах зв'язків з населенням та інформаційному обслуговуванні громадськості, а також на нормативно-правовому регулюванні цілеспрямованого впливу на державні інститути, з метою захисту власних інтересів, чи інтересів третіх осіб, під час ухвалення тих чи інших рішень. Відповідно, органи державної влади, що надають послуги населенню, повинні створити відкритий процес спілкування, зрозумілий для всіх його учасників. Головна мета такого процесу –

налагодити тісне спілкування з громадянами та іншими неурядовими суб'єктами, залучити їх до процесу прийняття державно-управлінських рішень та підтримувати постійний діалог, який дає змогу зрозуміти потреби та бажання суспільства. Виконання цього важливого завдання для суспільства можливе за умови створення належної державної інформаційно-комунікативної політики та забезпечення ефективної системи громадського спілкування в органах управління на всіх рівнях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми формування іміджу органів державної влади в Україні, формування іміджу державної служби, державних службовців аналізують багато вчених, у тому числі: О. Берданова, Т. Гаман, К. Глущенко, Т. Желюк, С. Красноп'орова, І. Кульчій, А. Лаврентій, Н. Ларіна, Т. Лукіна, Е. Мамонтова, Н. Мельтюхова, С. Палюх, Г. Почепцов, Є. Ромат, О. Руденко, С. Серьогін, Л. Стельмашук, Т. Федорів, О. Чечель та ін. Зазначені автори аналізують різні аспекти формування та розвитку іміджу державного службовця, державної служби. Разом з тим, відсутні системні дослідження виокремлення шляхів формування іміджу органів державної влади в Україні.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. На сьогодні відсутні системні дослідження виокремлення шляхів формування іміджу органів державної влади в Україні.

Мета статті є системний аналіз проблем формування іміджу органів державної влади в Україні та обґрунтування шляхів формування іміджу органів державної влади в Україні.

Виклад основного матеріалу. Питання комунікаційної взаємодії влади та громадськості мають особливе значення у процесах модернізації державного управління, що нині тривають у нашій державі. З огляду на прагнення України стати «новою» країною із західно-європейськими стандартами управління, в умовах реалізації яких доступність та прозорість діяльності уряду буде беззаперечною вимогою у його роботі, особливо актуальним є питання налагодження та оптимізації владними структурами інформаційно-комунікативної діяльності.

Наукові дослідження у галузі державного управління щодо основних аспектів ефективного використання інформаційних ресурсів, показали, що оцінка суспільством роботи державно-владних інституцій, їх позитивний імідж значною мірою залежить від ефективності інформаційно-комунікаційної політики, моделей комунікації з громадянами, їх об'єднаннями, з бізнесом та іншими суб'єктами суспільства. За таких обставин, зв'язки з громадськістю («паблік рілейшнз», PR) стають обов'язковим структурним елементом діяльності посадових осіб усіх рівнів.

Першочерговим завданням зв'язків з громадськістю у державному управлінні є створення іміджу ефективного та компетентного керівництва, яке може розв'язувати проблеми, не порушуючи законних прав громадян щодо своєчасного та повноцінного доступу до інформації [3, с. 65]. Крім того, важливим завданням органів публічного управління є відновлення внутрішнього та зовнішнього соціально-політичного середовища, що сприяє успішному функціонуванню владних структур та забезпечує бажану поведінку громадськості стосовно діяльності відповідного органу влади, оскільки саме він зацікавлений у зменшенні опору своїм діям.

У сучасній практиці, для підвищення ефективності надання адміністративних послуг в Україні, необхідне належне забезпечення умов їх реалізації, шляхом покращення якості діяльності відповідних представників системи органів влади (табл. 1).

Таблиця 1

Умови забезпечення надання якісних адміністративних послуг

Потреба	Умови забезпечення надання якісних адміністративних послуг
<i>Нормативно-правова база</i>	Удосконалення нормативно-правової бази діяльності надавачів адміністративних послуг, яка повинна впливати на формування послуг, в залежності від рівня задоволеності споживачів, ступеня досягнення очікуваних результатів
<i>Управління якістю</i>	Функціонування організацій з управління якістю наданих адміністративних послуг, що повинні забезпечити оптимізацію механізму надання послуг та створити умови для підвищення рівня задоволеності потреб споживачів
<i>Підвищення кваліфікації</i>	Проведення сукупності заходів щодо підвищення рівня кваліфікації виконавців, котрі безпосередньо задіяні у процесі надання послуг
<i>Участь громадськості</i>	Розширення участі громадськості в оцінці ефективності функціонування механізму надання адміністративних послуг, створення умов для громадського контролю за якістю їх надання
<i>Міжінститутська співпраця</i>	Удосконалення міжінститутської співпраці, на місцевому рівні, налагодження взаємодії між різними організаціями (юридичними особами, фізичними особами, представниками бізнес-сектору та неурядовими організаціями, громадянами, які активно співпрацюють з державними адміністраціями щодо якості адміністративних послуг)
<i>Людиноцентризм</i>	Впровадження концепції людиноцентризму щодо здійснення повноважень із надання адміністративних послуг, з метою їх наближення до кінцевих споживачів

В умовах становлення та розвитку системи державного управління в Україні, особливе значення має зміцнення ефективності комунікаційної

діяльності державних службовців, що безпосередньо впливає на якість державно-управлінських послуг, взаємодію структурних підрозділів органів публічного адміністрування та систем управління соціально-економічним розвитком регіональних систем і, звичайно, на відносини органів державної влади з громадськістю.

Провідним напрямом зростання ефективності державного управління у сфері утворення та функціонування «електронного уряду», є розвиток адміністративно-правових інститутів, які забезпечують максимальне досягнення соціальних інтересів та потреб громадськості. У контексті цього, можливо виокремити основні напрями формування позитивного іміджу органів державного управління за рахунок розвитку потенціалу інформаційних технологій (рис. 1).

Рис. 1. Напрями формування позитивного іміджу органів державного управління

Процеси, спрямовані на використання нових можливостей інформаційних технологій для формування позитивного іміджу органів державної влади, реалізуються шляхом створення його основних напрямів забезпечення (табл. 2).

Таблиця 2

Шляхи реалізації напрямів формування позитивного іміджу органів державного управління

Напрямок формування позитивного іміджу	Шляхи реалізації напрямів формування позитивного іміджу органів державного управління
<i>Удосконалення офіційних сайтів органів влади</i>	З урахуванням змін у законодавстві України, удосконалення офіційних сайтів органів влади для розміщення відповідної інформації та її подальшого коригування
<i>Розвиток нормативно-правової бази</i>	Забезпечення органів публічного управління необхідною нормативно-методичною базою з використання інформаційних технологій
<i>Вдосконалення інформаційних систем</i>	Створення та постійне вдосконалення інформаційних систем, що забезпечують ефективну реалізацію повноважень органів виконавчої влади
<i>Формування єдиної системи управління кадровим складом</i>	Формування єдиної системи управління кадровим складом державної служби України
<i>Розвиток організаційно-технічної інфраструктури</i>	Розвиток організаційно-технічної інфраструктури для здійснення електронних платежів за надання певних державних послуг
<i>Удосконалення процедур державних торгів та закупівель</i>	Забезпечення функціонування та вдосконалення інформаційних систем у сфері публічних торгів та закупівель
<i>Удосконалення напрямів електронного обслуговування</i>	Удосконалення інформаційної системи, яка забезпечує незалежну реєстрацію організації та проведення електронних аукціонів на електронних торгових платформах
<i>Оптимізація роботи владних структур</i>	Удосконалення інформаційно-технічної системи підтримки ефективного використання національних інформаційних ресурсів в усіх сферах життя і діяльності громадянина, суспільства й держави
<i>Підвищення ефективності інформаційно-аналітичного забезпечення</i>	Формування систем інформаційно-аналітичного забезпечення спеціального призначення, з урахуванням національних особливостей і інтересів під час забезпечення інформаційної безпеки на внутрішньодержавному та міжнародному рівнях
<i>Налагодження електронного документообігу</i>	Формування захищеної системи міжвідомчого електронного документообігу шляхом створення необхідних економічних і соціокультурних умов та правових і організаційних механізмів
<i>Захист мережі Інтернет</i>	Захист мережі Інтернет шляхом оптимізації державної політики інформатизації щодо забезпечення науково-технічних, виробничо-технологічних та організаційно-економічних умов використання інформації

Склад та структура інформації, що надається органами виконавчої влади на власних веб-сайтах, а також її оформлення визначаються вимогами

Постанови Кабінету Міністрів України «Про Порядок оприлюднення у мережі Інтернет інформації про діяльність органів виконавчої влади» [4] від 04.01.2002 р. № 3 та Порядком інформаційного наповнення та технічного забезпечення Єдиного веб-порталу органів виконавчої влади [5].

Інтернет спонукає до діалогу між громадянами та державою. Цей новітній спосіб зв'язку для громадян сприяє віртуальному наданню послуг з меншими фінансовими та часовими затратами, відкриваючи нові можливості безпосередньо залучати суспільство до політичного життя. Аналіз досвіду інших країн показав, що комп'ютерні технології «Електронного уряду» значно покращують роботу органів виконавчої влади та їх структурних підрозділів, зменшують непродуктивність їх роботи [6]. Проекти, які попередньо відображаються на веб-сторінках електронного уряду для громадського обговорення, підвищують ефективність прийняття кінцевих державно-управлінських рішень. Науковці, підприємці та інші громадяни надсилають корисні поради та оригінальні ідеї, які не лише мають важливий економічний та соціальний впливи, але й сприяють формуванню позитивного іміджу державних органів влади.

Зразком нових підходів до надання інформації для громадськості та до розвитку принципів відкритості урядової політики є офіційне опублікування на веб-сайті Кабінету Міністрів України матеріалів про засідання урядових комітетів, порядок денний нарад уряду та всі прийняті нормативно-правові акти та розпорядження [7].

Новими інструментами взаємодії з державними установами є соціальні мережі (Facebook, Twitter, Youtube тощо). Вони зосереджуються на розміщенні фотографій, використанні сучасних інструментів інфографіки та описових відео, замість текстових описів і впливають на публіку на більш глибокому та інтуїтивно-зрозумілому рівні.

В Україні процес інституціоналізації комунікаційних відносин у сфері паблік-рілейшнз є відносно стабільним. Уряд, насамперед, виконує обов'язок інформувати громадськість про свою діяльність. Зв'язки з громадськістю стали невід'ємною частиною всіх рівнів влади. З розвитком українського громадянського суспільства, створені умови для його активної участі у процесі управління, а його кращі представники залучаються до управлінських рішень. За допомогою механізмів залучення громадськості, були розроблені стратегії для вирішення особливо важливих та дискусійних питань уряду у напрямі соціального прогресу країни, розроблені програми розвитку та оцінена якість роботи державних установ. На сучасному етапі розвитку нашої держави суспільні відносини є важливим елементом ділових стосунків у всіх сферах повсякденного життя.

Крім того, існує чимало проблем із комунікаційним процесом у сфері зв'язків з громадськістю. В уряді продовжується розробка його модернізації,

під час якої виникають проблеми з інформацією та просуванням інтересів державної політики. Процес обміну інформацією між громадянами, засобами масової інформації, органами державної влади та іншими об'єктами відбувається непросто. Висвітлення державної політики, інформації про діяльність уряду та влади загалом, розпливчате, несистематичне, імпульсивне, а його наслідки часто непередбачувані [8, с. 42]. Це зумовлено відсутністю уваги влади до проблем недостатньої сформованості демократичних традицій у роботі органів державного управління та у публічному спілкуванні, що є важливими елементами розвитку нації. Інші проблеми, що гальмують розвиток позитивного іміджу та знижують ефективність державних відносин у зв'язках із громадськістю, систематизовано на рис. 2.

Рис. 2. Проблеми, що гальмують розвиток позитивного іміджу органів влади та знижують ефективність державних відносин у зв'язках із громадськістю

Таким чином, для оптимізації впливу влади на перебіг соціальних процесів у суспільстві, потрібна підтримка громадськості та ефективний зворотній зв'язок між нею та державою. Зв'язки з громадськістю сприяють забезпеченню діалогу між державними установами та громадянами, з урахуванням громадської думки, через стимулювання процесів залучення громадян до роботи державних установ. Встановлення діалогу з громадськістю нині стало важливим інструментом упровадження процесів демократизації та забезпечення публічності влади.

Соціальне партнерство між владою та громадськістю повинно базуватися на конкретних засадах, які визначають не тільки принциповість соціальної взаємодії, але й ступінь готовності двох сторін до ділового та взаємовигідного партнерства. Основним завданням уряду є встановлення діючого механізму зворотного зв'язку між державними установами та різними організаціями громадянського суспільства для того, щоб уряд своєчасно реагував на тенденції перебігу соціальних процесів, завдяки чому можна коригувати державно-управлінські рішення. Завдання населення – зрозуміти важливість власної участі у процесах прийняття рішень на державному та місцевому рівнях та здатність демонструвати громадянські ініціативи.

Розуміння специфіки застосування PR-технологій у державному управлінні дає змогу визначити взаємозв'язок між управлінням та суспільними інтересами. Найповніше технологія зв'язків з громадськістю реалізується у процесі розробки та реалізації маркетингових комунікаційних технологій держави, що є невід'ємною частиною демократичного процесу прийняття державно-управлінських рішень.

Практика показує, що недостатньо ефективно реалізовується право громадян на отримання відповідей на свої інформаційні запити в електронній, письмовій або іншій, формах. Органам державної влади необхідно вдосконалювати діяльність щодо надання відповідних запитів та налагодження конструктивного діалогу з громадськістю, з метою ефективного застосування та належного виконання Закону України «Про доступ до публічної інформації».

Висновки. Проведений аналіз дає підстави зазначити, що державні органи влади повинні зосередити увагу на організації навчання державних службовців, посадових осіб, які працюють у структурних підрозділах органів влади, відповідальних за: надання інформації населенню, а також надання організаційно-методичної допомоги у належному оформленні документів.

Крім того, прийняти відповідні дії для посилення контролю за тривалістю розгляду звернень громадян, для забезпечення негайного вирішення виявлених проблем та припинення формального підходу до вирішення питань.

Література:

1. Малик Ю. І. Формування іміджу влади через розвиток комунікативної культури державних службовців. *Інвестиції: практика та досвід*. 2009. № 22. С. 69–72. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ipd_2009_22_22.
2. Павельєва А. Р. Теоретичні та практичні аспекти формування іміджмейкінгу в органах публічної влади. *Соціально-гуманітарний вісник*. 2018. Вип. 24. С. 135. URL: <http://www.newroute.org.ua/wp-content/uploads/2018/11/Vypusk-24.pdf>.
3. Тимофєєв С. П., Кириленко О. В. Зв'язки органів публічного управління з громадськістю як важливий елемент розбудови громадянського суспільства. *Наукові праці. Серія: Державне управління*. 2017. Т. 305. Вип. 293. С. 61–66. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npchdu_2017_305_293_13.
4. Про Порядок оприлюднення у мережі Інтернет інформації про діяльність органів виконавчої влади: Постанова Кабінету Міністрів України від 4 січня 2002 р. № 3. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3-2002-%D0%BF#Text>.
5. Про затвердження Порядку інформаційного наповнення та технічного забезпечення Єдиного веб-порталу органів виконавчої влади: Наказ Державного комітету інформаційної політики, телебачення та радіомовлення України державний комітет зв'язку та інформатизації України від 25.11.2002 № 327/225. URL <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1021-02#Text>.
6. Габро І. В. Особливості використання засобів та інструментів медіа-дипломатії в зовнішній політиці Великобританії та Німеччини. *Міжнародні відносини. Серія «Політичні науки»*. 2017. № 15. URL: http://journals.iir.kiev.ua/index.php/pol_n/article/view/3124.
7. Гуріна Л. Зв'язки із громадськістю в органах державної влади. *Науковий блог*. 13.06.2013. URL: <https://naub.ua.edu.ua/2013/zvyazky-iz-hromadskisty-v-orhanah-derzhavnoyi-vlady/>.
8. Горбань Ю. О. Новітні комунікативні можливості у взаємодії ЗМІ, органів державної влади та громадських організацій. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України*. 2013. № 4. С. 38–46. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadu_2013_4_8.

References:

1. Malyk, Yu. I. (2009), Formuvannia imidzhu vlady cherez rozvytok komunikatyvnoi kultury derzhavnykh sluzhbovtziv [Formation of the image of power through the development of communicative culture of civil servants], *Investytsii: praktyka ta dosvid - Investments: practice and experience*, Vol. 22: 69-72, Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/ipd_2009_22_22 [in Ukrainian].
2. Pavelieva, A. R. (2018), Teoretychni ta praktychni aspekty formuvannia imidzhmeikinhu v orhanakh publichnoi vlady [Theoretical and practical aspects of image-making in public authorities], *Sotsialno-humanitarnyi visnyk - Socio-humanitarian bulletin*, 2018. Vyp. 24, Retrieved from <http://www.newroute.org.ua/wp-content/uploads/2018/11/Vypusk-24.pdf> [in Ukrainian].
3. Tymofieiev, S. P. & Kyrylenko, O. V. (2017), Zviazky orhaniv publichnoho upravlinnia z hromadskistiu yak vazhlyvyi element rozbudovy hromadianskoho suspilstva [Relations of public administration with the public as an important element in building civil society], *Naukovi pratsi. Serii: Derzhavne upravlinnia - Scientific works. Series: Public Administration*, 2017. T. 305. Vyp. 293: 61-66, Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npchdu_2017_305_293_13 [in Ukrainian].
4. Pro Poriadok opryliudnennia u merezhi Internet informatsii pro diialnist orhaniv vykonavchoi vlady: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 4 sichnia 2002 № 3 [On the Procedure for Publishing Information on the Internet on the Activities of Executive Bodies: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of January 4, 2002 № 3], Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3-2002-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].

5. Pro zatverdzhennia Poriadku informatsiinoho napovnennia ta tekhnichnoho zabezpechennia Yedynoho veb-portalu orhaniv vykonavchoi vlady: Nakaz Derzhavnoho komitetu informatsiinoi polityky, telebachennia ta radiomovlennia Ukrainy derzhavnyi komitet zviazku ta informatyzatsii Ukrainy vid 25.11.2002 № 327/225 [On approval of the Procedure for information content and technical support of the Unified web portal of executive bodies: Order of the State Committee for Information Policy, Television and Radio Broadcasting of Ukraine, State Committee for Communications and Informatization of Ukraine dated 25.11.2002 № 327/225], Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1021-02#Text> [in Ukrainian].

6. Habro, I. V. (2017), Osoblyvosti vykorystannia zasobiv ta instrumentiv media-dyplomatii v zovnishnii politytsi Velykobrytanii ta Nimechchyny [Features of the use of tools and instruments of media diplomacy in the foreign policy of Great Britain and Germany], Mizhnarodni vidnosyny. Seriia «Politychni nauky» - *International relations. Political Science Series*, Vol. 15, Retrieved from http://journals.iir.kiev.ua/index.php/pol_n/article/view/3124 [in Ukrainian].

7. Hurina, L. (2013), Zviazky iz hromadskistiu v orhanakh derzhavnoi vlady [Public relations in public authorities], *Naukovyi bloh - Scientific blog*, Retrieved from <https://naub.ua.edu.ua/2013/zvyazky-iz-hromadskisty-v-orhanah-derzhavnoji-vlady/> [in Ukrainian].

8. Horban, Yu. O. (2013), Novitni komunikatyvni mozhlyvosti u vzaiemodii ZMI, orhaniv derzhavnoi vlady ta hromadskykh orhanizatsii [The latest communicative opportunities in the interaction of the media, public authorities and NGOs], *Visnyk Natsionalnoi akademii derzhavnoho upravlinnia pry Prezydentovi Ukrainy - Bulletin of the National Academy of Public Administration under the President of Ukraine*, Vol. 4: 38–46. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadu_2013_4_8 [in Ukrainian].

УДК: 351:504+008

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-6\(24\)-115-124](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-6(24)-115-124)

Кононенко Інна Анатоліївна кандидат педагогічних наук, докторант ННІ публічного управління та державної служби, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, вулиця Володимирська, 60, Київ, 01033, <https://orcid.org/0000-0001-9553-5339>

СПІВВІДНОШЕННЯ ПОНЯТЬ «ЕКОЛОГІЧНА КУЛЬТУРА» ТА «КУЛЬТУРНА ЕКОЛОГІЯ»

Анотація. У статті окреслено основні характеристики понять «екологічна культура» та «культурна екологія» та найважливіші їхні складові. Зазначено про важливість екоцентричного підходу; поінформованості суспільства щодо екологічної ситуації; посилення обізнаності про можливі шляхи вирішення екологічних проблем різної складності тощо. Встановлено, що пізнання людиною природи виступає одним із засобів її перетворення відповідно до потреб людини; екологічна свідомість не виникла стихійно, а має змінити стихійний вплив людей на природне середовище; важливою причиною екологічної кризи є те, що не оброблена людиною природа тривалий час вважалася такою, що не має жодної цінності. Наголошено на актуальності пошуку шляхів поширення екологічної культури за рахунок використання наявного потенціалу системи публічного управління. Охарактеризовано дотичні наукові категорії («культура» та «культурна екологія») та описано їх зв'язок з екологічною культурою. Наголошено, що в контексті змін у нашій державі необхідно виробити культурні ідеї та цінності, що будуть спрямовані на підвищення рівня добробуту. Розкрито особливості складових культурної екології як системи в контексті сталого розвитку. Проаналізовано інформативні матеріали, які стосуються освіти, навчання і виховання, громадської активності та пов'язані з екологічною та встановлено домінування в інформаційному просторі поняття «екологічна культура». Представлено систему взаємозв'язку екологічної культури та культурної екології, що поєднує природу та суспільство. Наголошено, що екокультурний аспект завжди був присутній у дебатах щодо екологічного менеджменту сталого розвитку, а тісний зв'язок культури та навколишнього середовища пояснюється тривалістю та складністю відносин між ними. Констатовано, що розбудова прогресивної екологічної культури створить важливу мотивацію для сталого розвитку.

Ключові слова: культура, екологія, сталий розвиток, система, публічне управління.

ISSN (print) 2708-7530

Наукові перспективи № 6(24) 2022

Kononenko Inna Anatoliyivna PhD in Pedagogy Doctoral Student of the Educational and Scientific Institute of Public Administration and Civil Service of the Taras Shevchenko National University of Kyiv, Volodymyrska Street, 60, Kyiv, 01033, <https://orcid.org/0000-0001-9553-5339>

THE RELATIONSHIP BETWEEN THE CONCEPTS OF "ECOLOGICAL CULTURE" AND "CULTURAL ECOLOGY"

Abstract. The article outlines the main characteristics of the concepts of "ecological culture" and "cultural ecology" and their most important components. The importance of the ecocentric approach is noted; public awareness of the environmental situation; raising awareness of possible ways to solve environmental problems of varying complexity, etc. It is established that: human knowledge of nature is one of the means of its transformation in accordance with human needs; ecological consciousness did not arise spontaneously, but must change the natural impact of people on the natural environment; an important cause of the ecological crisis is that uncultivated nature has long been considered of no value. Emphasis is placed on the relevance of finding ways to spread environmental culture through the use of existing potential of the public administration system. Relevant scientific categories ("culture" and "cultural ecology") are characterized and their connection with ecological culture is described. It is emphasized that in the context of changes in our country it is necessary to develop cultural ideas and values that will be aimed at improving welfare. The peculiarities of the components of cultural ecology as a system in the context of sustainable development are revealed. Informative materials related to education, training and upbringing, public activity and related to the environment are analyzed and the dominance of the concept of "environmental culture" in the information space is established. The system of interrelation of ecological culture and cultural ecology, which unites nature and society, is presented. It was emphasized that the eco-cultural aspect has always been present in the debate on environmental management of sustainable development, and the close connection between culture and the environment is explained by the duration and complexity of the relationship between them. It was stated that the development of a progressive ecological culture will create an important motivation for sustainable development.

Keywords: culture, ecology, sustainable development, system, public management.

Постановка проблеми. Екологічними питаннями сьогодні мають перейматися не лише наукова спільнота, профільні органи влади чи неурядові організації, а й кожен громадянин. Складова, що присвячена проблемі

навколишнього середовища, міститься в найважливіших документах, які розробляються та ухвалюються міжнародною спільнотою. Велика увага при цьому приділена або екологічній культурі загалом, або її окремим складовим. Також постійно наголошується на важливості: 1) формування екоцентричного підходу; 2) поінформованості суспільства щодо екологічної ситуації не лише у світі, а й на рівні місця проживання людей; 3) посилення обізнаності про всі можливі шляхи вирішення екологічних проблем різної складності тощо. За таких умов громадськість має чітко розуміти, що таке екологічна культура та яка її кінцева мета. Отже, важливо усвідомити сутність деяких понять.

Аналіз актуальних досліджень і публікацій. У науковому дискурсі розробкою дієвих напрямів формування екологічної культури займалися такі дослідники, як: М. Кисельов, М. Тарасенко, В. Вернадський (філософські проблеми екології), Б. Коммонер (взаємодія суспільства і природи), В. Крисаченко (процес розвитку екологічної культури), Ю. Одум (кризовий стан екологічної ситуації), О. Салтовський (основи соціальної екології), В. Васютинський, О. Вернік, О. Грезе, С. Дерябо, І. Мазур, Б. Савчук, Ю. Швалб (екологічні цінності) та інші науковці. Однак характеристики, що дозволяють розмежувати поняття «екологічна культура» та «культурна екологія», залишаються недостатньо розкритими. Нагромадження масиву різнопрофільної літератури сформували деяку суперечливість щодо трактувань зазначених дефініцій у контексті сучасного наукового дискурсу.

Мета статті полягає в дослідженні основного змісту понять «екологічна культура» та «культурна екологія», а також визначення ключових їх відмінностей.

Виклад основного матеріалу. Історія людства тісно пов'язана з напруженою боротьбою за самоствердження людини шляхом «перемог» над природою. Пізнання людиною природи виступає одним із засобів її перетворення відповідно до потреб людини. Отже, екологічний аспект свідомості людини має виконувати функцію обмеження втручання в природні процеси за допомогою екологічно допустимих умов (релігійні норми, звичаї, табу тощо). Тобто екологічна свідомість не виникла стихійно, а має змінити стихійний вплив людей на природне середовище.

На жаль, людські цінності продовжують поступово підкорюватися економічним інтересам, посилюючи технічну владу для задоволення економічних потреб, спричиняючи кризові явища. Важливою причиною екологічної кризи є те, що не оброблена людиною природа тривалий час вважалася такою, що не має жодної цінності [1].

У процесі пошуку дієвої моделі економічного розвитку держави та усвідомлення екологічних проблем науковці доходять висновку, що економічна система не має рішення, яке б розв'язало екологічні проблеми. Тому

актуальним стає пошук шляхів поширення екологічної культури через використання наявного потенціалу системи публічного управління.

Науковий дискурс щодо визначення поняття «екологічна культура» продовжується й сьогодні та пояснюється багатогранністю цієї дефініції. Так, для формування уявлення про сутність екологічної культури необхідно також охарактеризувати дотичні наукові категорії та описати їх зв'язок з екологічною культурою, а саме: «культура» та «культурна екологія». Не вдаючись до деталізації поглядів багатьох науковців, окреслимо лише ключові характеристики.

На думку В. Вілкова, поняття «культура» є протилежністю поняттю «натура» (природа), що набуло поширення у XVIII ст. На цьому етапі культуру розглядали як: 1) міру соціальності суспільного життя й буття людини; 2) показник рівня розвитку суспільства і людини; 3) ступінь перетвореності первісного, природно-тваринного стану. Німецький філософ І. Кант, назвав культурою здатність людини ставити перед собою високі цілі [2]. Водночас психолог З. Фрейд вважав, що культура є зовнішнім насильством над внутрішньою природою людини та акцентував увагу на регулятивній функції культури. На думку німецького філософа К. Маркса, у випадку якщо культура розвивається стихійно (тобто не направляється свідомо), вона здатна залишити після себе пустелю [3].

На переконання М. Тарасенко, культура є об'єктивно-суб'єктивною категорією: 1) об'єктивно є способом буття суспільної форми діяльності, механізм її здійснення як суспільного відношення в матеріальному світі, в соціальній дійсності й у соціальних зв'язках між людьми, у технології, науці, пізнанні, відносинах моралі, свідомості тощо; 2) суб'єктивно є суспільно виробленою формою зв'язку, що характеризує єдність людини із зовнішньою природою, іншими людьми, матеріальними, духовними та особистісно-індивідуальними формами її діяльності [4]. У 1982 році «культура» визначена ЮНЕСКО як «те, як ми живемо разом». У це поняття включено всі складові, що утворюють суспільство (мистецтво, науку, спадщину, спорт, освіту, місцеве самоврядування, релігійні традиції). У цьому випадку варто враховувати, що люди, які працюють у культурній сфері, виступають певними «каталізаторами», що здатні представити основні ідеї та цінності на шляху до прогресивних змін суспільства за рахунок: поширення інформації, створення просторів та інфраструктури для відкритого діалогу; поєднання місцевого та глобального тощо.

Стосовно змін поведінки населення нашої держави, що необхідні для подолання екологічних проблем, вироблені культурні ідеї, цінності мають бути спрямовані на підвищення рівня добробуту. З цієї позиції культура може бути визначена як система, що включає такі важливі елементи: переконання, звичаї,

цінності, практики (спільні для особи або для групи осіб). У іншому контексті культура визначає діяльність, що пов'язана з використанням інтелектуальних моральних та художніх навичок творчих людей для вирішення проблем, які стосуються добробуту. Отже, саме культура акцентує увагу на збереженні, а не споживанні [5].

Екологічна культура має міждисциплінарний характер та пов'язується із відповідальністю людства за збереження ресурсів Землі, з обов'язковим звітуванням і наслідками. Сьогодні утвердилось два основних підходи до визначення екологічної культури суспільства: 1) екологічний (культура екологічної діяльності) – конфігурація всіх результатів, що досягло суспільство в збереженні та відновленні природних умов свого існування; 2) культурологічний (екологічний аспект розвитку культури) – історично виникаючі форми подолання небезпечних змін навколишнього середовища, викликаних предметно-перетворюючою діяльністю людини [6].

Феномен екологічної культури з'явився у ХХ ст. та має сьогодні широкі межі в інтерпретації науковцями, проте екологічна компонента культури виявлялась від початку появи людини та проявлялась у вигляді екокультурних норм, заборон, дозволів. З іншого погляду [7], у сучасному українському гуманітарному дискурсі введення в науковий обіг поняття «екологічна культура» пов'язується переважно з іменем Д. Лихачова (відомий філолог, культуролог). Водночас Д. Лихачов уживав словосполучення «екологія культури», що пізніше трансформувалося в «екологічну культуру». «Екологія культури» виринає з давньогрецького «Oikos», що означає «будинок», «житло», «місцеперебування», міждисциплінарний аспект засвідчує зв'язок із соціальною екологією. Отже, хоча феномени «екологія культури» та «екологічна культура» стали синонімами, однак вони відображають різні науково-дисциплінарні напрями.

Н. Рідей та Ю. Кучеренко, посилаючись на Г. Білявського [8], справедливо вказують, що: «Головною специфічною рисою екологічної культури є те, що вона не утворюється стихійно, а виникає шляхом формування умов, що сприяють розгортанню її принципів та спеціальним видом діяльності – екологічним вихованням».

Національна екологічна культура бере свої витoki від землеробської культури, пронизує язичницькі природоцентричні погляди, християнство із властивими йому теоцентричними засадами, минає антропоцентричне ставлення до природи та перебуває сьогодні на шляху до природоцентричної екологічної етики, формування якої сьогодні пов'язується зі сталим розвитком. Таким чином, головною метою екологічної культури варто визнати сприяння найбільш раціональним відносинам суспільства та природи, що спрямовані на

відмову від антропоцентризму та збереження належних умов подальшого існування та розвитку людства.

Відповідно до позиції сучасних українських науковців походження терміна «екологічна культура» ототожнюється з працями представників американської школи культурної екології (20-і рр. XX ст.). Існує позиція, відповідно до якої термін «культурна екологія» (*cultural ecology*) увів до наукового обігу 1955 р. американський антрополог Дж. Стюард [8] у своїй праці «Theory of Culture Change: The Methodology of Multilinear Evolution» (Теорія культурних змін: методологія полілінійної еволюції, 1955). Культурна екологія вченим розглядається як методологія вивчення проблеми адаптації людини до розмаїття довкілля. Тобто культурна екологія має вивчати зміни, що відбуваються в навколишньому середовищі під впливом адаптації людини до його умов.

Культурна екологія визначається як знання про навколишнє середовище, закладене в мові, цінностях, звичаях і матеріальних об'єктах, які передаються від людини до людини і від одного покоління до іншого в людській групі або суспільстві. Тож, культурна екологія описує систему управління, яка застосовує культурні цінності для контролю результатів, що впливають на зміни навколишнього середовища.

Культурна екологія, як система, включає в себе сферу пом'якшення та сферу адаптації, а також визначає цикл зворотного зв'язку, за допомогою якого можна контролювати катастрофічні зміни (рис. 1).

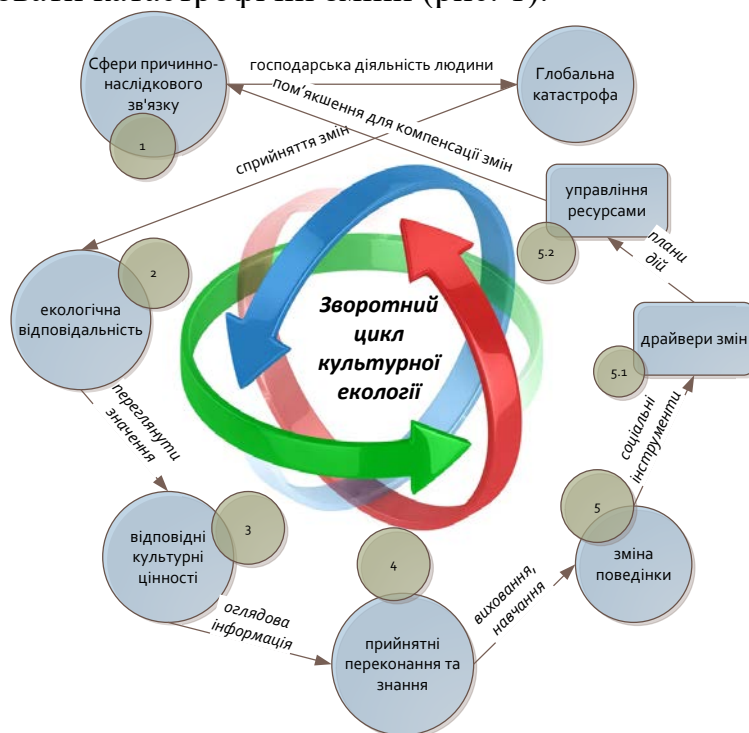

Рис. 1. Елементи культурної екології в рамках сталого розвитку
Побудовано авторкою на основі [9]

Аналізуючи репрезентативні студії, Б. Савчук та Х. Шевчук зазначають: «в англomовному науковому полі переважно фігурує термін «Cultural Ecology» у його стюардському розумінні. Фактично як синонімічне йому (але зрідка, переважно при обстеженні залишків старовини) використовується поняття «Ecology of Culture». Також автори вказують на той факт, що в українському науковому просторі поняття «екологія культурна» переважно вживається у словниковій літературі та за своїм змістом фактично відповідає поняттю його англomовному відповіднику «Cultural Ecology». Водночас на основі аналізу інформативних матеріалів, які стосуються освіти, навчання і виховання, громадської активності та пов'язані з екологічною культурою (за запитом у пошуковій системі Google), автори констатують про домінування в інформаційному просторі поняття «екологічна культура».

Стосовно сучасного вектора досліджень цих понять зазначимо, що за запитом «Ecological Culture» в пошуковій системі Google станом на грудень 2021 р. міститься більше ніж 88 000 результатів англійською мовою та понад 20 000 результатів українською («екологічна культура»). Щодо нюансів використання термінів «екологічна культура» та «культурна екологія» у книжках Google Books, відповідно до статистичних показників (рис. 2), варто зауважити, що вживають обидва варіанти, відповідно до сфери досліджень.

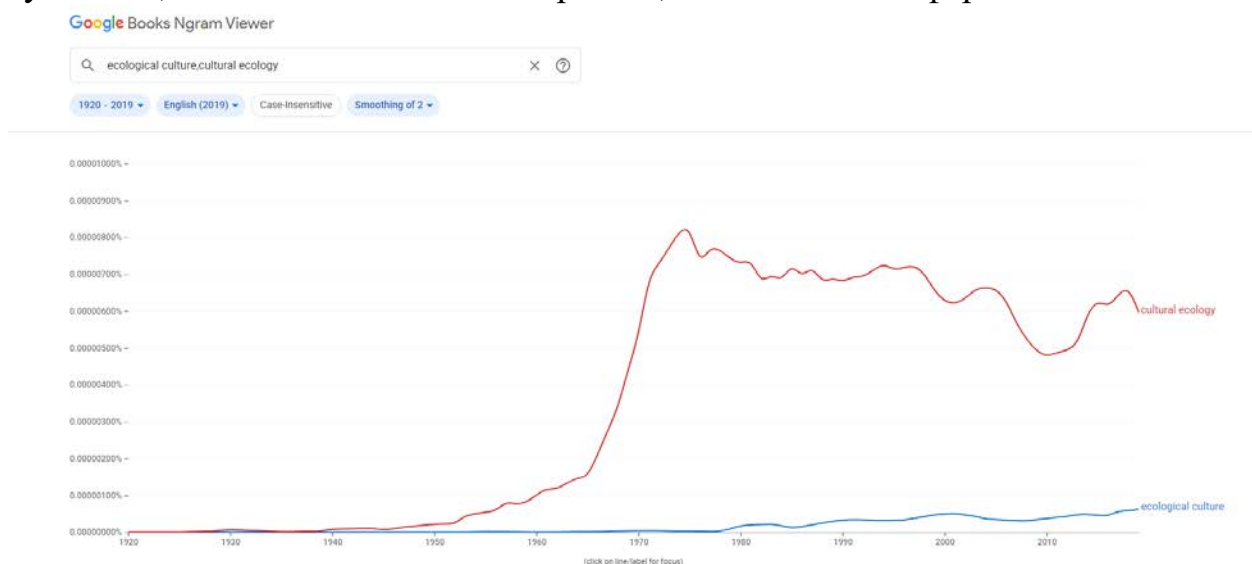

Рис. 2. Використання терміну «екологічна культура» та «культурна екологія» у книжках Google Books

Джерело: [10]

Отже, у загальному вигляді систему взаємозв'язку екологічної культури та культурної екології можна представити у вигляді рис. 3.

Рис. 3. Система взаємозв'язку екологоцентричного підходу

Варто наголосити, що екокультурний аспект завжди був у дебатах щодо екологічного менеджменту сталого розвитку. Так, Р. Палмер вказує, що у процесі дослідження зміни клімату через призму культури важливості набуває ширше коло питань, серед яких питання про можливі досягнення союзів між науковцями, політичними лідерами, економістами та митцями, чого жодна з цих груп не змогла б досягти окремо.

Тісний зв'язок культури та навколишнього середовища пояснюється тривалістю та складністю відносин між ними. Культура формує місток до розуміння природи людиною, що сприяє народженню реакції на екологію відповідно до цінностей та досвіду, а не до абстрактних уявлень чи наукових досліджень. Наприклад: 1) більшість німців сприймають екстремальні погодні явища як свідчення екологічної катастрофи, яку вони самі влаштували; 2) американці вважають, що питання екології не надто важливі або не важливі взагалі, лише 38 % вважають, що воно є дещо важливим; 3) Швеція, перша країна у світі, здатна переробляти до 99 % відходів, при цьому в довкілля викидається лише 1 % побутових відходів.

Якщо суспільство будуватиме прогресивну екологічну культуру, це створить важливу мотивацію для сталого соціального розвитку, тому що екологічна культура виражає цінності сьогодення у відносинах між людиною та природою. Для того щоб екологічна діяльність формувала відповідні знання, виховувала любов до природи та розвивала модель шанобливого ставлення до навколишнього середовища, необхідно реалізувати такі рішення: 1) розвивати еколого-культурну освіту; 2) диверсифікувати її форми шляхом поширення підготовлених для кожної окремої соціальної спільноти знань про екологічну

культуру для підвищення рівня свідомості; 3) пропаганда побудови екокультурного способу життя серед населення. Екологічне культурне життя є в усіх галузях індустріалізації та урбанізації, від виробництва матеріальних благ, торгівлі, послуг, архітектури, будівництва інфраструктури до повсякденної діяльності, розваг, мистецтва. Водночас екокультурний спосіб життя став звичкою кожного жителя, і кожен громадянин позитивно здатен вплинути на розвиток власних територій у напрямку сталого розвитку.

Висновки. Сьогодні вчені зацікавлені у вивченні наявних та розробці нових теоретичних аспектів екологічної культури та культурної екології, що включають: походження, визначення, структуру, форми вираження, функціональність, шляхи розвитку тощо. Переважна більшість дослідників у своїх роботах уточнюють роль екосистеми, роль людини в екосистемі та описують відносини людини та природи в процесі життєдіяльності. Не зменшуючи значення всіх складових процесу підвищення рівня екологічної культури зазначимо, що люди повинні використовувати знання про природу та закони руху в екологічному середовищі, виявляти прихильність до екологічного середовища через конкретні дії у практичній діяльності, підкорятися нормам екологічної культури. За таких умов екологічна культура стане мотивом сталого розвитку, невід'ємною філософією розвитку сучасного світу.

Література:

1. Дерябо С. Д., Ясвин В. А. Экологическая педагогика и психология. Ростов-на-Дону, 1996. 318 с.
2. Шалагінов Б. Б. І. Кант: мислитель, естетик, мораліст : (Матеріали до лекції). *Наукові записки Національного університету "Києво-Могилянська академія". Філологічні науки.* 2005. Т. 48. С. 82-90.
3. Фофанова Л. В. Освітні парадигми ХХІ століття і соціально-психологічні наслідки. *Наукові записки Національного університету "Острозька академія". Серія : Психологія і педагогіка.* 2012. Вип. 20. С. 297-305.
4. Тарасенко М. Ф. Природа. Технологія. Культура. Філософсько-мировоззренческий анализ / М.Ф. Тарасенко. К.: Наук. Думка, 1985. 255 с.
5. Schafer D. Paul The Age of Culture. Rock's Mills Press. 2014. 282 p
6. Рідей Н.М., Кучеренко Ю.А. Індикатор сталості розвитку взаємин суспільства і природи – екологічна культура. URL: http://www.tnv-agro.ksauniv.ks.ua/archives/91_2015/38.pdf
7. Савчук Б., Шевчук Х. Поняття «екологічна культура», «екологія культури», «екологія культурна» крізь призму пострадянського термінологічного дискурсу. Том 1 № 13 (2021): Інноватика у вихованні. URL: <https://ojs.itup.com.ua/index.php/iiu/article/view/340>
8. Білявський Г.О. Основи екології: навчальний посібник. К.: Либідь, 2006. 408 с.
9. Models of culture with ecology. URL: <http://blog.culturalecology.info/2010/03/26/models-of-culture-with-ecology/>
10. Books Ngram Viewer. URL: [https://books.google.com/ngrams/graph?content= ecological+ culture%2Ccultural+ecology&year_start=1920&year_end=2019&corpus=26&smoothing=2](https://books.google.com/ngrams/graph?content=ecological+culture%2Ccultural+ecology&year_start=1920&year_end=2019&corpus=26&smoothing=2)

References:

1. Derjabo, S. D., Jasvin, V. A. (1996). *Jekologicheskaja pedagogika i psihologija* [Environmental pedagogy and psychology]. Rostov-na-Donu [in Russian].
2. Shalaginov, B. B. (2005). I. Kant: mislitel', estetik, moralist [I. Kant: thinker, esthetician, moralist]. *Naukovi zapiski Nacional'nogo universitetu "Kievo-Mogiljans'ka akademija". Filologichni nauki - Scientific notes of the National University "Kyiv-Mohyla Academy". Philological sciences*, 48, 82-90 [in Ukrainian].
3. Fofanova, L. V. (2012). Osvitni paradigmi XXI stolittja i social'no-psihologichni naslidki [Educational paradigms of the XXI century and socio-psychological consequences]. *Naukovi zapiski Nacional'nogo universitetu "Ostroz'ka akademija". Serija : Psihologija i pedagogika - Scientific notes of the National University "Ostroh Academy". Series: Psychology and pedagogy*, 20, 297-305 [in Ukrainian].
4. Tarasenko, M. F. (1985). *Priroda. Tehnologija. Kul'tura. Filosofo-mirovozzrencheskij analiz* [Nature. Technology. Culture. Philosophical and worldview analysis]. K.: Nauk. Dumka [in Ukrainian].
5. Schafer D. Paul The Age of Culture. Rock's Mills Press. 2014. 282 r. [in English].
6. Ridej, N.M., Kucherenko, Ju.A. Indikator stalosti rozvitku vzaemin suspil'stva i prirodi – ekologichna kul'tura [An indicator of the sustainability of the relationship between society and nature - environmental culture]. www.tnv-agro.ksauniv.ks.ua/archives/91_2015/38.pdf Retrieved from http://www.tnv-agro.ksauniv.ks.ua/archives/91_2015/38.pdf [in Ukrainian].
7. Savchuk, B., Shevchuk, H. (2021). Ponjattja «ekologichna kul'tura», «ekologija kul'turi», «ekologija kul'turna» kriz' prizmu postradjans'kogo terminologichnogo diskursu [The concept of "ecological culture", "ecology of culture", "cultural ecology" through the prism of post-Soviet terminological discourse]. *Innovatika u vihovanni – Innovation in education*, 1, 13 (2021). Retrieved from <https://ojs.itup.com.ua/index.php/iiu/article/view/340> [in Ukrainian].
8. Biljavs'kij, G.O. (2006). *Osnovi ekologii: navchal'nij posibnik* [Fundamentals of ecology]. K.: Libid' [in Ukrainian].
9. Models of culture with ecology. URL: <http://blog.culturalecology.info/2010/03/26/models-of-culture-with-ecology/> [in English].
10. Books Ngram Viewer. URL: https://books.google.com/ngrams/graph?content=ecological+culture%2Ccultural+ecology&year_start=1920&year_end=2019&corpus=26&smoothing=2 [in English].

УДК 351

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-6\(24\)-125-136](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-6(24)-125-136)

Мартишин Денис Сергійович доктор наук з державного управління, доктор теології, доцент, завідувач кафедри теології та християнської комунікації, Міжрегіональна Академія управління персоналом, вул. Фрометівська, 2, м. Київ, 03039, тел.: (044) 264-52-54, <https://orcid.org/0000-0002-2770-7757>

РОЛЬ І ЗНАЧЕННЯ ХРИСТІЯНСЬКОЇ СОЦІОЛОГІЇ У ПРОЦЕСАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ СУЧАСНОГО СВІТУ

Анотація. Духовні пошуки сенсу буття, теологічні метаморфози християнства з перших кроків соціального розвитку самої церкви, накладають значущий відбиток на всю історію існування суспільства аж до сьогодення. Історія християнської соціології засвідчує, що тема релігії, духовних цінностей починає особливо гостро відчуватися саме в ситуаціях радикальних соціально-політичних, культурних змін, коли суспільство потребує переосмислення уявлень і стереотипів про розвиток держави.

Ураховуючи уроки минулого, реалії сучасної України і світовий досвід, обґрунтовується значення вивчення християнської соціології у процесах українського державотворення. Автор доходить до висновку про те, що для вирішення багатьох проблем державно-церковних та міжконфесійних відносин необхідне встановити діалог християнської соціології та державного управління. Значення релігії, релігійної філософії та соціальної думки церкви процесі державотворення України невпинно зростає.

Соціальний вплив релігії обумовлюють загальноєвропейські тенденції розвитку християнства та історико-культурні особливості України. Актуальність запропонованої теми полягає також у нагальній необхідності вивчення християнської соціології у контексті історичної та державно-управлінської розвідки. Недостатня увага науковців до процесів державотворення у контексті християнських цінностей матиме вкрай негативні наслідки, зокрема, може спричинитися відчуження українського народу від власної культури, історії та релігійної традиції, а відтак й усього суспільства від загальнодержавних процесів.

Вивчення особливостей православної віри українського народу має сприяти пошукові ціннісних засад розвитку у здійсненні гуманітарної, національної і соціальної політики Української держави задля досягнення ефективності сучасних процесів державотворення.

Комплексне ґрунтовне наукове дослідження християнської соціології у контексті процесів глобалізації насамперед надасть можливості проаналізувати сучасний стан теорії та практики державного управління з питань церковно-державних відносин, узагальнити перелік малодосліджених проблемних питань соціальної доктрини православної церкви, що фактично не досліджувалися фахівцями інших наукових галузей.

Ключові слова: християнська соціологія, глобалізація, соціальна доктрина, таїнства, етика, мораль, криза, політика, економіка, теологія, місія.

Martyshyn Denys Serhiiovych Doctor of Sciences in Public Administration, Doctor of Theology, Associate Professor, head of the Department of Theology and Christian Communication, Interregional Academy of Personnel Management, Frometivska St., 2, Kyiv, 03039, <https://orcid.org/0000-0002-2770-7757>

THE ROLE AND SIGNIFICANCE OF CHRISTIAN SOCIOLOGY IN THE PROCESSES OF GLOBALIZATION OF THE MODERN WORLD

Abstract. The spiritual search for the meaning of life, the theological metamorphoses of Christianity from the first steps of the social development of the church itself, leave a significant imprint on the entire history of society up to the present day. The history of Christian sociology shows that the theme of religion, spiritual values is beginning to be felt especially in situations of radical socio-political, cultural changes, when society needs to rethink ideas and stereotypes about the development of the state.

Taking into account the lessons of the past, the realities of modern Ukraine and world experience, the importance of studying Christian sociology in the processes of Ukrainian statehood is substantiated. The author concludes that in order to solve many problems of state-church and inter-confessional relations, it is necessary to establish a dialogue between Christian sociology and public administration. The importance of religion, religious philosophy and social thought of the church in the process of state formation of Ukraine is constantly growing.

The social influence of religion is determined by the European trends in the development of Christianity and the historical and cultural features of Ukraine. The relevance of the proposed topic is also the urgent need to study Christian sociology in the context of historical and government intelligence. Insufficient attention of scholars to the processes of state formation in the context of Christian values will have extremely negative consequences, in particular, may lead to the alienation of the Ukrainian people from their own culture, history and religious tradition, and thus society from national processes.

The study of the peculiarities of the Orthodox faith of the Ukrainian people

should contribute to the search for the values of development in the implementation of humanitarian, national and social policy of the Ukrainian state in order to achieve the effectiveness of modern state-building processes.

Comprehensive thorough scientific study of Christian sociology in the context of globalization will provide an opportunity to analyze the current state of theory and practice of public administration on church-state relations, to summarize a list of little-studied issues of social doctrine of the Orthodox Church.

Keywords: Christian sociology, globalization, social doctrine, sacraments, ethics, morality, crisis, politics, economics, theology, mission.

Постановка проблеми. Процеси глобалізації, кризові явища в світовій політиці, економіці, культурі та прискорений розвиток інформаційних технологій стали для науковців та практиків державного управління своєрідним поштовхом до усвідомлення необхідності здійснення якісних перетворень не лише у галузі матеріального виробництва, а й у сфері державно-церковних відносин, які виступають важливою передумовою трансформації й усіх інших сфер життєдіяльності українського суспільства.

Останнім часом у центрі уваги теоретиків та практиків державного управління знаходяться питання християнської соціології, соціальної доктрини церкви, геополітики, національної безпеки та інформаційних технологій [1]. Адже не лише світські науковці, але й богослови різних конфесій, священнослужителі зайняті осмисленням багатограних процесів глобалізації. І, як правило, не завжди дослідники звертають увагу на культурно-історичні особливості тих або інших релігій, специфіку еволюції всебічного життя релігійних інститутів. Між тим, ми глибоко переконані, що саме християни усього світу мають мати спільну духовну і теологічну відповідь на виклики та суперечності сучасного світу.

У християнському теологічному розумінні політика включає в себе актуальні питання демократії, закони, релігійну та національну самосвідомість народу, культуру, літературу, владу, економіку, бізнес, міжнародні взаємостосунки, проблематику війни та національних конфліктів. Священик, богослов може по-різному ставитися до питань теорії державного управління, політології, ігнорувати книги зі світової політики та теорії економічного розвитку, але він має реально розуміти, що людство стоїть перед загрозою втрати єдиної загальнолюдської перспективи стабільного розвитку та стійкого майбутнього. Пандемія, війна, екологічна та продовольча кризи тільки посилюють реальний розкол світу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам конструктивного діалогу християнської соціології та державного управління протягом тривалого часу приділяють значну увагу українські та зарубіжні науковці. Серед

вітчизняних вчених, які вивчають ці питання, доречно зазначити таких: В. Бондаренка, С. Бортника, В. Вороніна, С. Говоруна, Я. Грицака, В. Єленського, С. Здіорука, Ю. Кальниша, Г. Коваленка, І. Козловського, А. Колодного, М. Мариновича, Р. Небожука, Є. Романенка, Ю. Решетнікова, О. Сагана, Г. Сагач, Л. Филипович, Г. Христокіна, В. Хромця, Ю. Чорноморця, Г. Щокіна. Незважаючи на різноплановість наукових підходів до дослідження цієї теми, поглиблення потребують теоретико-методологічні положення християнської соціології, що стосуються питань діалогу церкви та держави.

На нашу думку, існує потреба в новому богословському осмисленні парадигми стосунків між релігією та наукою, теологією та філософією, церквою та державою. У сучасній богословській науці поняття «церква», «суспільство», «комунікація», «місія» є ключовими. Це пов'язано з величезною роллю, яку відіграють православні церкви України (УПЦ і ПЦУ) в усіх сферах життя сучасного суспільства [2–4]. Державне управління, філософія, соціологія, економіка, політологія та право дають власне бачення функціонування та розвитку суспільства, але водночас через широку наукову дискусію немає єдності думок з приводу суті, змісту та особливостей християнської соціології.

Більшість фахівців з державного управління, богословів зазначає важливість вивчення актуальних проблем соціології, визнає регулятивний та організаційний принцип соціології релігії для будь-якої діяльності людини. На нашу думку, вивчення основ становлення та розвитку суспільства з погляду релігійної традиції християнства є однією з основних проблем усього віровчення православної церкви, визначає ідентичність і специфіку християнського знання порівняно з іншими громадськими дисциплінами.

Зауважимо, що в науково-богословській літературі не вистачає фундаментальних досліджень з політичної теології, державного управління, соціальної доктрини церкви та публічної теології. Ці питання можуть бути інтегровані в спеціальну галузь суспільствознавства «християнська соціологія» та заслуговують на те, щоб їх вивчали не лише світські науковці, але і вихованці, студенти учбових духовних закладів багатьох релігійних інституцій України, Білорусі, США, Канади та інших країн, де активно розвиваються православні парафії.

Мета статті – дослідження особливостей християнської соціології в умовах процесів глобалізації.

Виклад основного матеріалу. Відомо, що деякі православні християни заперечують свою причетність до політики та не цікавляться поточними моментами сучасної політичної ситуації. Ми не пропагуємо відкриту політичну боротьбу духовенства. Не йдеться і про вступ священників до лав тієї чи іншої партії або про активну участь релігійних громад, церковних парафій у чергових дострокових парламентських або президентських виборах. Питання полягає у

формуванні відповідального та морального ставлення християнина до життя суспільства, виробленню науково-богословського та критичного мислення християнства, яке ґрунтується на власному теологічному віровченні.

Священик, богослов, економіст, один з найбільш визначних представників релігійної філософії ХХ століття, який сприяв розвитку соціальної думки православної церкви, протоієрей Сергій Булгаков (1871–1944) свого часу говорив про важливість вивчення основ суспільства. Філософ і богослов писав: «Не можна не визнати, що в богословському вченні є певна абстрактність. Але вона не така, щоб їй відповідала повна байдужість до життєвих запитів. Зокрема, запити пастирські все в себе включають. І взагалі, життя практичне та громадське має значення, яким не можна нехтувати. До ухиляння від неї видимими взагалі є дві причини: 1) перебільшення поставлення вищих благодатних цінностей, ідеалів, аж до відмови від «єдиного що потрібно» звертатися до решти; 2) звичка нашого брехливого розуму — ґрунтуватися на рішеннях, підказаних від минулого, іноді тенденційних, зовсім не духовних, а суто людських. Ця звичка не знаходить свого виправдання, бо все змінюється, і нам доводиться багато що переставляти по-новому. Отже, необхідно дещо загострити почуття сучасності, роботу й турботу про неї в правильному напрямку. Бо Господь питає на Страшному Суді, що було зроблено нами саме в нашому часі, в наших обставинах. Вселенське передання православної церкви саме полягає в збереженні форм, що виникли зовні. Соціологічна просвіта буда відсутня в сучасних духовних семінаріях. Але це не було на користь. І недостатність ця ясно усвідомлювалася останнім часом» [5, с. 528]. Протоієрей Сергій Булгаков, говорячи про важливість вивчення християнської соціології майбутніми пастирями православної церкви, був глибоко переконаний у тому, що священик має мати «чесне ставлення» до громадських проблем, політики і науки, вивчаючи основи суспільства у світлі християнського віровчення.

Дана проблематика, навіть не будучи поки сформульованою в належних богословських та політологічних категоріях, вимагає адекватної та солідарної відповіді християнської церкви (протестантизм, православ'я та католицизм). На наш погляд, неявне для багатьох, але через те не менш реальне підґрунтя культурних, релігійних, національних та інших протистоянь, свідком яких є сучасна людина, полягає саме в антиномічності християнської та секулярної етики. В цьому полягає внутрішній сюжет духовної драми протистояння релігії та науки.

Необхідно зазначити, що віруючі люди ще не усвідомили та не осмислили довгострокових наслідків цих трансформацій. Саме тому в православному середовищі існує думка, що православна церква живе в особливий період людської історії, в «останні часи», коли людина стоїть перед дилемою: або воно відкриє двері свого серця антихристу вже сьогодні, або християнське

суспільство продовжить духовну боротьбу за історичне поле діяльності свого християнського свідчення [3, с. 5].

Ми глибоко переконані в тому, що саме в духовному пошуку, в полеміці різноманітних позицій та думок виробляються нові соціальні моделі комунікації православної церкви, богословські теорії, підходи до аналізу соціальних явищ, виявляють себе маловивчені аспекти політичних, економічних та соціальних проблем, відбувається розвиток наукового знання. Саме сьогодні в сучасному світському науковому середовищі пробуджується цікавість до християнського вчення про суспільство, і в свою чергу, відбувається становлення та розвиток богословської рефлексії на соціальні та політологічні теми. Як ніколи фундаментальне богословське пророблення основ соціальної філософії уможливило об'єднання богословської та світської науки.

Більш за те, поставлення в центр уваги та обговорення актуальності й неминущої значущості соціальної думки християнства дають можливість сучасним ученим, державним управлінцям, політикам, лідерам громадських організацій визначити роль та значення релігії в сфері державного управління, політики, історії та культури. Виявити прямий зв'язок розвитку економіки, політики та філософії державного управління з релігійними цінностями, поглядами, переконаннями для розуміння того, що в кінцевому підсумку фундаментальні знання про релігію є такими ж важливими для формування наукових уявлень про суспільство, як у медицині елементарні знання з біології та анатомії людини.

Цілком закономірним є те, що в умовах глобальної кризи економіки, політики, фінансів, корозії моралі, втрати моральних ідеалів, у контексті пошуку нових шляхів модернізації сучасного суспільства християнське вчення про суспільство (християнська соціальна доктрина, християнська соціологія) привертає до себе увагу представників світської науки (державне управління) [6–8]. Сучасний християнин, знаходячись на перетині глобальних суперечностей, обираючи шлях свого розвитку, має, в першу чергу, враховувати динаміку взаємовідносин традиціоналізму та лібералізму, релігії та секуляризму.

На нашу думку, в антагонізмі релігії та безбожництва, віри та невіри виявляють себе реальні суперечності процесу глобалізації, асиметричні за своєю сутністю. На наших очах відбувається руйнування держав, крах релігійних інститутів та релігійних організацій, що зазнають негативного впливу різних політичних та комерційних еліт, ЗМІ, ТНК, МВФ. Сучасна людина є свідком народження нової картини світу. Інформаційні та політичні маніпуляції, обмежувальні заходи медицини в період пандемії, афери з придбанням продовольства, падіння банків з короткостроковим спекулятивним

капіталом, гарячі та холодні фази гібридної війни є найбільш яскравими прикладами переформатування життя сучасного суспільства. Менш вивченими є технології прийняття рішень, вживані у сфері політичного впливу на поведінку місцевих владних та інтелектуальних еліт, етнічних груп, лідерів, що приймають рішення.

Сучасна богословська наука, політологія та релігієзнавство пояснюють глобально-інтеграційні соціальні трансформації та інші громадські катаклізми, в першу чергу, через аналіз релігійно-філософського, історико-політичного та морального контексту. Немає сумніву в тому, що будь-яке історичне потрясіння має свої об'єктивні причини, вкорінені в релігійних, економічних, соціальних, культурних та інших обставинах життя. Тому православна церква та сучасне богослов'я не можуть залишатись обік таких насущних, складних, суперечливих питань розвитку глобального світу і актуальних теоретичних питань державного управління.

Духовне життя православної церкви та процеси реальної політики, здавалося б, знаходяться в різних вимірах, але в житті людей та суспільства вони неминуче перетинаються та взаємодіють. Людина живе не лише інтересами політики, економіки, але й релігійними ідеями, і в чималому ступні саме релігія виховує характер, мотивує спосіб життя та формує світогляд цілих народів.

На нашу думку, політика, економіка, культура та суспільство, віддаляючись від християнських цінностей, втрачають свої моральні та гуманістичні орієнтири. В кінцевому підсумку, це призводить до негативних соціальних наслідків глобального світу. Християнин є свідком нового процесу формування життя на планеті, що кардинально відрізняється від релігійного сприйняття світобудови.

Духовне життя людства та релігійна проблематика буття є тривалою в часі метафізичною та екзистенціальною драмою, в якій на кожен день виклику самого життя людина відповідає не з позицій тваринного інстинкту, а на основі певної парадигми релігійної ідентичності. Нерідко саме православна церква в епоху глобальної смуті виступала духовним локомотивом усього людства, оскільки для православного християнина історія є певним задумом Бога про людство.

Неважко помітити, що православне духовенство, яке пережило атеїстичні часи існування Радянського Союзу, є менш податливим на політичну маніпуляцію та відверту брехню, які сьогодні домінують у сучасному політичному житті пострадянського простору. Духовно-ідейні, історичні, політичні, економічні та культурні орієнтири православного християнина, який живе в умовах війни і постійних політичних криз, формуються на непорушному фундаменті догматичного та канонічного віровчення православної церкви.

Церковні розколи в Україні, «канонічні війни» в усьому православному світі не мають ставати векторами спотворення теологічних основ православного світосприйняття і теоретичних питань державного управління. Маємо підкреслити, що деякі православні богослови, священнослужителі своїми власними руками «винищують» релігію, займаючись відвертою політичною пропагандою, брехнею. Священники з екранів «патріотичних» телеканалів «вбивають» Бога, «нівечать» церкву, перетворюючи важливі питання християнської богословської думки на мертві спекулятивні ідеологічні поняття, які можна збагнути винятково розумом.

Зауважимо, що Бог та християнська етика не є тільки інтелектуальною науково-теоретичною проблематикою й підґрунтям абстрактних богословських міркувань та раціональної аргументації. Бог являє Себе в реальності церковного досвіду богослужіння і таїнств. Величезною помилкою, з точки зору самої християнської теології, є застосування світського «закону та порядку» в осягненні духовного життя християнства.

Загальна тональність християнської критики викликів сучасного світу зовсім не заперечує хоч якусь перспективу глобалізації, чи повне її заперечення. Оскільки глобалізація людського суспільства не тільки має місце, а й, як зазначалося, посилюється, її ознаками є глобальний розподіл праці, фінансів, розвиток транснаціональних корпорацій, формування так званої нової світової гуманістичної свідомості, інформаційна інтеграція, вестернізація тощо. Усі ці ознаки не обходять стороною жодну релігію. Це є природним і об'єктивним. Сценаріїв, прогнозів щодо моделей глобалізації справді багато.

Отже, на нашу думку, жити реальними викликами сучасного світу, борючись із наслідками гріхопадіння, стало ознакою тверезості та мужності справді християнського світу. Жити лише оманною ідеології, політики, економіки, технологій, медицини стає ознакою наркотичної залежності людини від казкової ілюзії цифрової реальності та політичної міфології. А звідси, хвороблива екзальтованість, ейфорія та різні патології сучасного суспільства.

Трагічним поворотом християнської історії стало оманливе переміщення есхатологічного почуття світосприйняття з християнського богослов'я у сферу політики та націоналізму. Сучасна людина відкинула християнське есхатологічне майбутнє світу та замінила його світською парадигмою іншого прочитання історії, де немає місця Богу, історії церкви та духовному руху людства до Царства Божого [6]. В цьому певний парадокс: журналісти, політологи та політики зберегли віру в «світле майбутнє» та щасливий фінал світової історії, але замінили Бога політикою та інформаційними технологіями.

Таким чином, наука, відкидаючи християнство, пов'язує сенс історії не з існуванням Бога, а з біологією, раціоналізацією, економічним детермінізмом, історичним та науково-технічним прогресом, ринком, економічною

конкуренцією та ідеологічною боротьбою. «Стопроцентні гарантії» щастя, успіху, розквіту та стабільності людство здобуває ціною відмови від власної свободи творчості, преображення світу та життя з Богом.

Богослови, священники та світські дослідники спостерігають ту ж саму діалектику гарантії «умовної свободи», яку комуністична держава надавала людям, але позбавляла їх свободи та вибору. Сьогодні люди отримують умовну свободу детермінованого вибору, але ціною втрати справжньої духовної свободи, в тому числі навіть віровизнання.

Сучасний християнин стоїть на роздоріжжі. Перший шлях широкий та зручний: світова фінансова, політична еліта «подарує» людині гарантовану історію «успіху», але ціною виключення релігії, духовних альтернатив, антропологічної свободи та історичного вибору. Другий шлях вузький та незручний: християнин сам, з можливими помилками, труднощами, потрясіннями та падіннями відкриє наявні альтернативи історії, сформує майбутнє та трансформує життя суспільства.

Саме цим переходом від «концтабору» щастя до справжньої свободи та духовної боротьби характеризується сучасний історичний період нової християнської історії. Християнська соціологія неухильно рухається до нових відкриттів складності науки, нелінійності історії, багатовекторності розвитку суспільства, непевності політики, багатоваріантності релігійного мислення. Складність, нелінійність, непевність, альтернативність у громадській сфері буття реалізуються через людську свободу. Християнське богослов'я нагадує, що людина, створена Богом та наділена свободою, конструює реальність і майбутнє історії, будучи суб'єктом, а не пасивним продуктом природно-соціального середовища, обставин та політики. Людина робить історичний процес багатоваріантним та нелінійним.

Історія демонструє чимало прикладів того, як ідеологія войовничого націоналізму занапастила цілі народи. Коли християни починають відчувати себе не «дітьми Божими», а передусім греками, росіянами, українцями, сербами, вірменами, румунами, угорцями, відмовляючись від християнських універсальних принципів облаштування буття, націоналістична лихоманка заражає церковний організм та занурює його в тривалу хворобу.

На противагу дикості, варварству, язичництву християнська соціологія говорить про науку, мистецтво, свободу, мораль та духовну культуру. Численні політичні теорії та культурні тренди, що заявили про себе в якості нових всепереможних «релігій», «вчень», перед якими мають стушуватися християни, наполягають на неприйнятності розуміння християнської соціології як просвіти, духовного вдосконалення, визволення людського духу від зовнішніх обставин дикої природи та обумовленої політики.

Право церкви говорити про цінності, мораль, політику, економіку та

культуру знову заперечується сучасним світом, ставиться світськими вченими під підозру, і християнину приписується один обов'язок — пристосуватися до вимог сучасності та моди — «духу віку цього». Ці вимоги нібито втілюють цивілізацію, просвіту, освіченість і тому пристосування до відносної моралі та безбожної культури стає найвищим ба навіть єдиним імперативом цивілізованої людини. В свою чергу, апостол Павло закликає християнське суспільство не жити «за звичаєм віку цього» (Еф. 2:1-2).

Словом, «нові великі вчення» глобального світу, як і личить такого роду доктринам, знову «виганяють» церкву з життя суспільства, обмежують людську свободу, зменшують християнське суспільство перед лицем нового язичницького світу та безособових законів соціального середовища інтернет-простору. Проте справжня та вільна наука, як і християнська соціологія, не знають одноваріантної перспективи, а відтак, і одноваріантного кодексу духовної, соціальної та моральної поведінки людини.

Йдеться про найбільш яскравих представників безбожництва та атеїзму, які, в захваті від свого «домінування» в культурній війні, відкидають будь-яку критичну рефлексію, будь-яку самокритику, обмежуються зарозумілою критикою християнства. Саме таким «мислителям» необхідно почути голос іншого — навіть якщо вони сповнені рішучості «глушити» «ворожі голоси» християнської проповіді.

З нашої точки зору, найкращі прогресивні досягнення вчених, політиків, поетів та письменників без віри в Бога та поваги до свободи творчості дуже швидко закінчувалися побудовою авторитарних суспільств. Аби зрозуміти складні процеси історії, слід зрозуміти її рушійні духовні сили. Це, в свою чергу, вимагає вловити логіку розвитку релігії та культури, а також проаналізувати на підставі цього сучасні глобальні проблеми людства. При вивченні проблем сучасного суспільства не можна випускати з уваги неминуще значення та роль релігії. Вкрай багата історія людства в чомусь подібна до ринкової економіки. Вона являє собою конкуренцію релігій, культур, ідей, літератури, моди, мови, різних стратегій політики та різних типів поведінки людини. Ніхто не має монопольного права висловлюватися з питань релігії, політики, економіки та культури.

Висновки. Християнська соціологія об'єднує два шляхи пізнання світу, один з яких пов'язаний з відкриттям нових можливостей, нових шансів людини в історії, інший — з відкриттям нових небезпек, пов'язаних або з суперечностями глобалізації, або — з помилковими виборами та стратегіями сучасної науки. Богослов'я та універсалізм богослужіння допомагають православному християнину подолати язичницькі основи націоналізму, самоізоляції та гордовитого самозвеличення над іншими народами.

З цих позицій необхідно оцінити стратегічні перспективи сучасної

реальності. Замість ізольованих національних громад, які ризикують заблукати й загубитися в сучасному складному світі, богослов'я православної церкви на перший план висуває грандіозні універсальні духовні конструкції, спаяні єдиною нормативною системою та єдиною православною вірою. Одиницею виміру тут від самого початку виступають не політичні та фінансові зацікавлення окремих народів та держав, а великі загальнолюдські релігійні світові сенси та духовні цінності.

Політики, що присвоюють право визначати «істинну» церкву, «правильну» релігію або ідеологію, є, на наш погляд, не більш ніж реальними провокаторами, шкідниками та ворогами єдності України. І якщо економісти визнають, що ринковий монополізм небезпечний для економічного розвитку суспільства та реальної конкуренції, то в культурному контексті — релігійний та духовно-ідейний монополізм небезпечний двічі. Він не тільки позбавляє суспільство свободи, він обкрадає саму історію, звужуючи багатство її духовних, культурних та релігійних альтернатив. Долаючи такий монополізм та відстоюючи розмаїття культури, мови, політики та різних традицій соціального облаштування життя, християнська соціологія не лише захищає релігійний плюралізм, свободу та гідність людської особистості, але й відстоює творче багатство самої історії людства.

На нашу думку, тільки відкрита історія народжує справжнє натхнення, творчість, мистецтво, літературу, живопис, архітектуру, культуру та формує історичний та аскетичний характер людини, не дає йому «прогнутися» під тягарем обставин та викликів свого часу.

Таким чином, сучасна методологія християнської соціології, пов'язана з різними моделями сприйняття української політики, історії та географії, допомагає досягнути в усій красі та в усьому розмаїтті саму українську культуру. Настала пора визнати, що головні доленосні події в історії України, які зачіпають її реальне майбутнє, відбуваються в релігійній сфері, в системі її духовних цінностей, мотивації, пріоритетів та розуміння універсальних особливостей власної історії.

Література:

1. Мартишин Д. С. Соціальна доктрина православної церкви в державотворчих процесах України: теоретико-методологічні засади : монографія. Київ : ДП «Вид. дім «Персонал», 2019. 514 с.
2. Мартишин Д. С., Бочков П. В. Місія Православної Церкви в умовах викликів сучасного світу: монографія. Київ : Видавництво Ліра-К, 2022. 172 с.
3. Мартишин Д. С., Богданенко А. І., Романенко Є. О. Місія Українського Православ'я в сучасному світі. Київ : Видавництво Ліра-К, 2022. 130 с.
4. Мартишин Д. С., Романенко Є. О., Богданенко А. І. Українське Православ'я на зламі століть. Київ: Видавництво Ліра-К, 2021. 96 с.

5. Булгаков С. Н. Христианская социология // Булгаков С. Н. Труды по социологии и теологии: в 2-х тт. Т. 2: Статьи и работы разных лет. 1902 — 1942 / Ин-т социологии. Москва : Наука, 1997.

6. Мартишин Д. С. Есхатологія свободи і творчості. Київ : Видавництво Ліра-К, 2022. 68 с.

7. Мартишин Д. С., Кашлюк В. С. Російська релігійна філософія XX століття: досвід богословської рефлексії : монографія / Д. С. Мартишин, В. С. Кашлюк. Київ : Видавництво Ліра-К, 2021. 342 с/

Мартышин Д. С. Вклад русской религиозной философии в развитие социальной мысли христианства : монография. К.: Издательство Лира-Киев, 2016. 124 с.

8. Мартышин Д. С. Основы христианской эсхатологии: учеб. пособие. Киев.: Издательство Лира-К, 2015. 124 с.

References:

1. Martishin D. S. Social'na doktrina pravoslavnoï cerkvi v derzhavotvorchih procesah Ukraïni: teoretiko-metodologichni zasadi : monografija. Kiïv : DP «Vid. dim «Personal», 2019. 514 s.

2. Martishin D. S., Bochkov P. V. Misija Pravoslavnoï Cerkvi v umovah viklikiv suchasnogo svitu: monografija. Kiïv : Vidavnictvo Lira-K, 2022. 172 s.

3. Martishin D. S., Bogdanenko A. I., Romanenko Є. O. Misija Ukraïns'kogo Pravoslav'ja v suchasnomu sviti. Kiïv : Vidavnictvo Lira-K, 2022. 130 s.

4. Martishin D. S., Romanenko Є. O., Bogdanenko A. I. Ukraïns'ke Pravoslav'ja na zlami stolit'. Kiïv: Vidavnictvo Lira-K, 2021. 96 s.

5. Bulgakov S. N. Hristianskaja sociologija // Bulgakov S. N. Trudy po sociologii i teologii: v 2-h tt. T. 2: Stat'i i raboty raznyh let. 1902 — 1942 / In-t sociologii. Moskva : Nauka, 1997.

6. Martishin D. S. Eshatologija svobody i tvorchosti. Kiïv : Vidavnictvo Lira-K, 2022. 68 s.

7. Martishin D. S., Kashljuk V. S. Rosijs'ka religijna filosofija XX stolittja: dosvid bogoslovs'koï refleksii : monografija / D. S. Martishin, V. S. Kashljuk. Kiïv : Vidavnictvo Lira-K, 2021. 342 s/

Martyshin D. S. Vklad russkoj religioznoj filosofii v razvitie social'noj mysli hristianstva : monografija. K.: Izdatel'stvo Lira-Kiev, 2016. 124 s.

8. Martyshin D. S. Osnovy hristianskoj jeshatologii: ucheb. posobie. Kiev.: Izdatel'stvo Lira-K, 2015. 124 s.

УДК 35.08-027.21:316.3/6

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-6\(24\)-137-151](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-6(24)-137-151)

Олійник Наталія Вікторівна аспірантка, Навчально-науковий інститут публічного управління та державної служби Київського національного університету імені Тараса Шевченка, 20, вул. Ежена Потьє, Київ, 02000, <https://orcid.org/0000-0002-3447-5122>

КАДРОВИЙ ПОТЕНЦІАЛ ДЕРЖАВНИХ СЛУЖБОВЦІВ: АРХЕТИПНА ПАРАДИГМА

Анотація. Останні події в Україні, пов'язані з воєнною агресією та вторгненням росії, активний опір українського народу показують, що Україна отримала унікальний історичний шанс щодо змін. Але вже сьогодні суттєвих змін зазнає свідомість українців, і передусім радикально змінюються в людини структури, що відповідають за соціальний час. Ми стаємо свідками того, як акцент суспільної уваги в Україні переноситься сьогодні зі «світлого майбутнього» на «історичне минуле». Відповідно найбільший досвід набувається у навчанні жити «тут і тепер».

В цьому контексті, одним з найважливіших завдань, що стоїть перед країною, – є розвиток освітнього потенціалу державних службовців з урахуванням впливу на суспільне життя архетипів колективного несвідомого.

В статті використано архетипний підхід як базовий в дослідженні кадрового потенціалу та його розвитку. З'ясовано механізми впливу архетипів колективного несвідомого на розвиток професіоналізму у сфері державного управління, зокрема останній розглянуто через призму механізмів інтуїції, яка живить професійну творчість, долає консерватизм радянських стереотипів. Розкрито теоретичні поняття «потенціал», «кадровий потенціал державного службовця». Проаналізовано досвід моніторингових досліджень ідентичності, здійснених українськими науковцями. З'ясовано, що розвиток кадрового потенціалу публічної служби – це комплексна проблема, яка потребує організації системної роботи щодо підвищення її ефективності з урахуванням впливу на сучасне суспільне життя архетипів колективного несвідомого. Акцентовано увагу на сучасних архетипах державних службовців та виокремлено їх основні характеристики як важелі конструювання іміджу державних службовців. Зазначено, що поняття «кадровий потенціал» вимагає постійного вивчення в контексті архетипної парадигми, а його розвиток – це комплексна проблема, яка потребує організації системи роботи щодо

підвищення її ефективності з урахуванням впливу архетипів колективного несвідомого. Визначено необхідність продовження дослідження організаційних інструментів, завдяки яким можна розвинути кадровий потенціал державних службовців.

Ключові слова: архетип, архетипний підхід, державний службовець, ідентичність, кадровий потенціал, психосоціальна культура, пріоритет

Oliynyk Natalia Viktorivna Graduate student of the Educational and Scientific Institute of Public Administration and Civil Service of the Taras Shevchenko National University of Kyiv, 20, str. Eugene Potier, Kyiv, 02000, <https://orcid.org/0000-0002-3447-5122>

PERSONNEL POTENTIAL OF CIVIL SERVANTS: ARCHETYPIC PARADIGM

Abstract. Recent events in Ukraine, related to military aggression and the Russian invasion, and the active resistance of the Ukrainian people show that Ukraine has received a unique historical chance for change. But even today the consciousness of Ukrainians is undergoing significant changes, and above all, the structures responsible for social time are radically changing in people. We are witnessing how the emphasis of public attention in Ukraine today is shifting from the “bright future” to the “historical past”. Accordingly, the greatest experience is gained in learning to live “here and now”.

In this context, one of the most important tasks facing the country is to develop the educational potential of civil servants, taking into account the impact on public life of the archetypes of the collective unconscious.

The article uses the archetypal approach as a basis in the study of human resources and its development. The mechanisms of influence of the archetypes of the collective unconscious on the development of professionalism in the field of public administration are clarified, in particular the latter is considered through the prism of mechanisms of intuition, which nourishes professional creativity, overcomes the conservatism of Soviet stereotypes. Theoretical concepts of “potential”, “personnel potential of public servants” are revealed. The experience of monitoring studies of identity conducted by Ukrainian scientists is analyzed. It was found that the development of human resources of the public service is a complex problem that requires the organization of systematic work to improve its effectiveness, taking into account the impact on modern social life of the archetypes of the collective unconscious. Emphasis is placed on modern archetypes of public servants and their

main characteristics are highlighted as levers for constructing the image of public servants. It is noted that the concept of “human resources” requires constant study in the context of the archetypal paradigm, and its development is a complex problem that requires the organization of a system of work to improve its effectiveness, taking into account the archetypes of the collective unconscious. The need to continue the study of organizational tools that can develop the human resources of public servants.

Keywords: archetype, archetypal approach, civil servant, identity, human resources, psychosocial culture, priority.

Постановка проблеми. Одним із головних аспектів функціонування сучасної держави та органів публічного управління є довіра з боку суспільства до державних інститутів, однак існуючі державно-управлінські структури і механізми, кадровий склад державних службовців та їх освітньо-професійний потенціал, в цілому не забезпечують належний рівень довіри до влади з боку громадськості. На стан справ в галузі суспільно-державної довіри суттєво впливає змінна природа людей та їх очікування від державних службовців реалізації демократичних стандартів державно-управлінської діяльності. Адже сучасність висуває до державно-управлінських кадрів нові вимоги в їх діяльності, проте, як засвідчують спеціальні дослідження фахової компетентності державних службовців [1, с. 94-119], вони здебільшого все ще не набули такого досвіду, який би відповідав вимогам надання державних послуг на рівні європейських стандартів.

Проведене компанією «Edelman» в грудні 2021 року дослідження довіри показало, що у світі багато недовіри (6 з 10 респондентів не довіряють, поки не отримують достатньо підтверджень для довіри). З поміж різних інституцій бізнесу довіряють найбільше (61%), далі йдуть NGO (59%) і Уряди (52%), найменше довіряють медіа (50%). З недовірою до суспільних інститутів зростають соціальні страхи (85% бояться втратити роботу, 75% хвилюються з приводу кліматичних проблем тощо). Останнім часом в цілому спостерігається колапс довіри в демократичному світі та суспільствах (менше половини громадян довіряють державним інституціям). Хоча бізнес і вважається респондентами більш компетентним та етичним ніж державні інституції та уряди, але майже половина респондентів вважають, що бізнес робить недостатньо для висвітлення та вирішення соціальних проблем (клімат, економіка, перекваліфікація та довіра в суспільстві). Близько 70% респондентів вважають, що лідерство зараз має бути максимально соціально орієнтованим (не лише на рівні держави, уряду, а й CEO компаній). На думку респондентів, бізнес, а не державна служба має стати драйвером розірвання «кола недовіри» у світі [2].

Створення ефективної системи державної служби вимагає сьогодні осучаснення підходів до формування нового типу державного службовця, який керується такими гуманістичними цінностями, як самореалізація, моральність, творчість, відстоювання власної думки, професійний розвиток, самоповага тощо.

Сучасне – постмодерне раціональне суспільство, ключовим механізмом розвитку якого стають інновації та інноваційний процес, актуалізує проблематику, пов'язану з розвитком кадрового потенціалу. Останній можна розглядати в різних аспектах, але ключовим з них стає психологічний, який французький психолог Серж Московічі схильний віднести до системоутворюючого начала [3, с. 7]. Водночас заглиблення у сучасну психосоціальну природу розвитку людського потенціалу вимагає адекватного осмислення як історичного минулого, так і новітніх тенденцій науково-теоретичних синтезів та прикладних досліджень. Передусім це осмислення стосується психосоціальних аспектів становлення постмодерного суспільства знань, в якому здобуття, поширення, засвоєння та продукування нового знання є не лише результатом пізнавальної діяльності окремого дослідника-індивіда, а й виявом специфічного класу архетипів – логосу, як культурно-історичного результату розвитку соціального інституту науки [4]. Спираючись на ідеї французького філософа Жільбера Дюрана про існування двох класів архетипів (логос і міфос), акцентовано увагу на двох психосоціальних різновидах вченого («раціонала» й «ірраціонала») і результатів їхньої участі в інноваційному процесі. Перші виявляють схильність до артикуляції інноваційних ідей, «джерелом-натхненником» яких виступає архетип-логос у той час, як інші природно налаштовані на продукування нових міфів, джерелом яких виступає архетип-міфос.

Усе це актуалізує потребу наукового осмислення архетипів колективного несвідомого і психотипів державного службовця, ролі і місця побудованих на них міфів у сучасних процесах державного управління, формування кадрового потенціалу державних службовців.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання кадрового потенціалу та його структура, основні складові елементи розглядалися в роботах Г. Атаманчука, С. Вовканича, В. Гріньова, В. Дубицького, В. Іванова, В. Ігнатова, Л. Калаченка, В. Карпова, Є. Клімова, Х. Копистянської, А. Коренної, Є. Короткова, А. Кузьміна, Є. Кузьміна, А. Ліпенцева, Є. Марчука, М. Нинюк, Г. Опанасюк, А. Погорадзе, Ю. Саєнка, В. Семенова, А. Турчинова.

Автори цих робіт розглядають кадровий потенціал, виділяючи в його структурі певну складову, яку визначають як пріоритетну і обумовлюють взаємозв'язок з нею потенціалу як частину цілого. Водночас у цих роботах не з'ясовано зміст поняття «кадровий потенціал» як передусім специфічне

утворення зі складною структурою і різноманітними взаємозв'язками кожного з елементів.

Також кадровий потенціал розглядається з різних функціональних ознак, однак не прослідковуються взаємозв'язки між цими ознаками. При цьому науковці не намагаються розглянути кадровий потенціал з точки зору цілісної системи, яка об'єднує всі перелічені елементи з урахуванням архетипної парадигми.

Тож, перед сучасними науковцями епохи постмодерну (через зміну психосоціальної природи людини, що висуває на місце системоутворюючого чинника її психологічну природу) постало завдання не лише дослідити генезис розвитку нового психосоціального типу людини, але й показати, як зміна самосвідомості людини та її ідентифікаційних практик впливає на особливості сучасних соціальних і політичних змін. Свій власний підхід до зазначених психосоціальних феноменів розкривають у своїх дослідженнях представники української школи архетипіки: Е. Афонін, Т. Бутирська, О. Донченко, А. Мартинов, Т. Новаченко, О. Суший та ін.) [5; 6; 7; 8; 9; 10; 11; 12].

Визнання відносної сталості та незмінності архетипів породжує питання щодо співвідношення архетипних уявлень, які важко піддаються змінам, та історичного суб'єкта, який змінюється та виступає носієм як культурного генотипу, так і духу часу. У свою чергу це актуалізує проблему причинно-наслідкових зв'язків процесів трансформації культури та поведінки, з одного боку, та закріпленням цих змін в нових формах – нових архетипах, моделях поведінки, інститутах, практиках тощо – з іншого. Відповідно, як нам видається, архетип можна розглядати як інформацію, яка має соціально-управлінську цінність.

Це чудово демонструють матеріали, напрацьовані представниками Української школи архетипіки та авторські моніторингові дослідження психосоціальних змін українського суспільства (1992-2022) Е. Афоніна. Вони доводять, що обґрунтована К. Юнгом і його послідовниками незмінність успадкованих образів колективного несвідомого може мати історично змінний (динамічний) характер, що в подальшому дало змогу створити науково-дослідницьку методологію аналізу історично змінюваної соціальної поведінки.

З цивілізаційним розвитком «тренди», «виклики», «модернові сентенції» змінюються занадто швидко... Вміння відчувати ці зміни, реагувати на виклики відповідає поточним динамічно-змінним реаліям. Застрягання ж політичної, управлінської чи експертної еліти на стереотипах минулого не дозволяє їй діяти адекватно умовам, що складаються, бачити в них змінний, прогностичний варіант розвитку подій.

Цілком унікальним за своїм оптимізмом є прогностичний результат, що його демонструють у своїй монографії автори книги «Українське диво: від

депресії до соціального оптимізму» (2019). У монографії вперше здійснено прогноз щодо моменту безпосереднього вияву «Українського дива» як нової якості українського суспільства, що фундується на новому психосоціальному типі «самодостатнього українця» з притаманними йому гуманістичним світоглядом, сенсорно-логічним типом мислення, що спирається на самоконтроль. Важливим є наголос на важливості позитивного мислення в сучасну інформаційну епоху, розкриваються витoki та коріння соціального оптимізму та виокремлюються нові колективні смисли, що стають підґрунтям нової смислової творчості [7, с. 87-199].

Українські соціальні психологи О. Донченко та Ю. Романенко у книзі «Архетипи соціального життя і політика» зазначають, що центром соціальної якості є не індивід (як це прийнято в гуманістичній психології), а тип взаємодії одних характеристик соціальної структури з іншими. Саме тип взаємодії є головною причиною тих чи інших соціальних тенденцій і перетворень [10].

Проте, незважаючи на досить вагомий напружений науковців за вказаним напрямом, фундаментальні наукові розробки щодо проблематики формування та реалізації розвитку кадрового потенціалу державних службовців в умовах утвердження антропологічної спрямованості державного управління в Україні ще перебувають в епіцентрі серйозних наукових дискусій та залишаються далекими від завершення. Такий висновок підтверджується відсутністю як системних наукових досліджень окремих механізмів розвитку кадрового потенціалу державних службовців на засадах архетипної парадигми.

Мета статті – проаналізувати теоретичні положення розвитку кадрового потенціалу державних службовців на засадах архетипної парадигми, погляди на природу ідентичності з огляду на динамічну природу архетипу, з'ясувати особливості впливу архетипів колективного несвідомого на феномен кадрового потенціалу державних службовців, дослідити основні аспекти професійного і особистісного розвитку державних службовців України в контексті сталого суспільного розвитку.

Виклад основного матеріалу.

1. Перехід до постмодерного суспільства очевидно несе вищий рівень науково-технічного прогресу, оскільки воно стрімко розвивається на засадах інноваційної природи раціональності. Разом з тим, більшість сьогодні з сумом спостерігає за наростанням негативних тенденцій, пов'язаних з падінням суспільної моралі, поглибленням майнової, освітньої та владної нерівності, наростанням апатії та озлобленості широкого загалу. На згладжування цих тенденцій спрямовані механізми ліберальної демократії, серед яких провідне місце посідають інститут громадської думки, що вимірює загальний рівень суспільної довіри, і механізм консенсусу при прийнятті національних рішень.

На жаль, ствердженню цих механізмів сьогодні в Україні протистоїть агресія росії проти України. Остання відкрито чи приховано базується на аморфній масі, яка неспроможна до усвідомлення персональних інтересів та здійснення осмислених кроків по їх відстоюванню. Ми ж маємо відстоювати, а далі – відбудовувати справедливую і заможну європейську державу, яку шанують і цінують її власні громадяни, і до якої ставляться у світі з повагою.

Натомість підкреслимо, що сучасне постмодерне європейське суспільство це – простір плинних ідентичностей, зміна яких ще в недавньому радянському минулому тягнула за собою маргіналізацію людини, тоді як у сучасному світі ризикують стати маргіналами скоріше ті, хто зберігає ідентичність усупереч змінам об'єктивної соціальної ситуації та не в змозі прийняти її та змінитися [3, с. 9]. Сьогодні актуальним стає акцент на персоналії, на її творчості, на індивідуальному творчому підході, який тяжіє до мистецтва, мистецтва управління.

Українська політична та управлінська еліти, їх політико-управлінська діяльність мають бути сьогодні реалістичними і спиратися на суспільну довіру, яка стає стрижнем національної безпеки держави і суспільства. У свою чергу рівень суспільної довіри до сучасної держави, державних та інших соціальних інститутів сьогодні ключовим чином залежить від психологічного стану суспільства. Показники, що їх фіксує Е. Афонін у перебігу моніторингових досліджень соціетальних змін в Україні (1992-2022) [7, с. 267-173], свідчать про народження в країні під час «Помаранчевої революції» (2004) «самодостатніх українців» з властивим їм модусом «соціетальної ідентичності» [13, с. 267-268]. Від того часу їх частка в суспільстві збільшилася з 21% до 25% і найближчим часом має зрости до 38% [7, с. 271].

При чому якщо для самосвідомості радянської людини з відповідним їй модусом «соціетальної ідентичності» [13, с. 265-267] її місце в суспільстві і світі розглядалося як частка цілого і тому вона цілковито жила інтересами суспільства (а точніше держави), то сьогодні світ для пострадянської людини розчинився в її індивідуальній суб'єктності, що дедалі посилюється до самодостатності. Тому потенціал для такої – раціональної людини слід розглядати радше через механізм інтуїції, який живить професійну творчість державного службовця-раціонала архетипами-логосами – надбаннями попередніх поколінь. Наявність саме такого механізму (інтуїції) надає змогу долати консерватизм традиційних радянських стереотипів. Водночас «самодостатні індивідуали» за участі іншого психотипу українців – «емоційно-чутливих українців» з властивим їм модусом соціетальної ідентичності [13, с. 265-267] з'єднують управлінську спільноту і суспільний загаль в єдине ціле. Кількість останніх сьогодні в Україні складає 21% [7, с. 271] і саме вони утворюють механізм суспільної консолідації, який потребує подальшого вивчення.

Дедалі радянське суспільство налаштовується на природні засади постмодерна, відходить від властивого минулому радянського патерналізму, тим потужнішими стають трансформації механізмів індивідуального локусу контролю. Зокрема колишня налаштованість психіки радянських людей на зовнішні форми предметів і речей (на державу, партію, тощо) трансформується на психіку постмодерної людини, орієнтовану на внутрішній самоконтроль. Відповідно стверджуються цінності громадянина, готового вмирати і захищати індивідуально-ціннісні пріоритети, а в ієрархії цінностей, як і в Європі, базовий рівень посідають родинні цінності набирають сили групові і суспільні цінності, в тому числі на плечах громадян постає захист країни, її національних інтересів, культури тощо.

Перебуваючи сьогодні у складному, нелінійному і здебільшого непередбачуваному суспільно-трансформаційному процесі Україна відстоює у війні з росією державний суверенітет і територіальну цілісність, а живить цей супротив персональний інтерес та інноваційна творчість, яка дозволяє реалізовувати будь-яку складну справу. Яскравим прикладом і демонстрацією ефективності військової творчості є «Чорнобаївка».

Слід також додати, що такі супутники суспільно-трансформаційного процесу, як повномасштабна російсько-українська війна, значне погіршення екологічної ситуації та масштабні інституційні реформи, що їх зазнала країна напередодні війни, спричиняють масовий психоневроз в країні, який, на думку Карла Юнга, є джерелом процесу індивідуації, наслідком якого, власне, й стане найближчим роком стрибкоподібне збільшення «самодостатніх» українців і, відповідно, відбудеться докорінна зміна на краще соціального середовища. Відновиться взаємозв'язок між частинами суспільного цілого, який розірвався 16 років тому, і українське суспільство вже опиниться в якісно іншому стані. Відповідно, зникне підґрунтя, що спричиняло останні роки конфліктогенність в суспільстві. Українське суспільство набуде соціально-психологічних ознак, що нині характеризують більшість країн Європи.

2. Історія України є джерелом наших сьогоднішніх реалій. Наше колективне несвідоме містить інформацію про ті етапи соціальної еволюції, які пройдені людством. Кожен з нас несе цеглинку фундаменту, на якому вибудовується та чи інша соціально-інституційна конструкція чи суспільний феномен.

Природа закріплення специфічних психосоціальних орієнтаційних механізмів у психіці окремого індивіда, їхнє походження криється в чотирьох типах життєустрою соціальних спільнот (тоталітарний, авторитарний, ліберальний і демократичний). Ці механізми - свого роду інформаційні генофонди, сукупність соціальних кодів, які класифікують досвід життя багатьох мільйонів поколінь.

Поняття «потенціал» застосовується у різних значеннях: трудовий, економічний, хімічний, фізичний потенціал. Визначення поняття «потенціал» в енциклопедіях та словниках характеризується як:

- сукупність усіх засобів, запасів, джерел, які можуть бути використані у разі потреби з певною метою (економічний, воєнний потенціал);
- похідна від латинського слова «*potentia*», що означає наявність можливості, сили.

Широке трактування терміну «потенціал» полягає в розгляді його в якості «джерела можливостей, засобів, запасу, які можуть бути приведені в дію, використані для вирішення завдання чи досягнення певної мети; можливості окремої особи, суспільства, держави в певній галузі».

Отже, поняття «потенціал» має подвійний зміст: з одного боку, він характеризує ступінь потужності в будь-якому відношенні, а з другого констатує, що ця потужність прихована. І у зв'язку з цим потенціал можна характеризувати як наявні риси, так і приховані, які можуть розвинутиися при цілеспрямованому впливі.

Потенціал являє собою узагальнену характеристику ресурсів, віднесену до місця і часу, тобто це свого роду кількісна та якісна визначеність ресурсів. Потенціал є динамічною системою, що об'єднує в собі три рівня зв'язків часу і простору, що функціонують в єдності. Ці зв'язки детермінують прояв потенціалу в різних формах. По-перше, потенціал характеризує минуле. У цьому випадку він виступає як «ресурс», оскільки втілює у собі накопичені системою характеристики, що дозволяють їй функціонувати. По-друге, він відображає сьогодення, тобто реально використовувані, або невживані наявні здібності. У даному випадку «потенціал» близький за значенням терміну «резерв». По-третє, він спрямований на майбутнє, тобто постійно змінюється, розвивається, накопичує нові здібності, характеристики, включаючи елементи майбутнього розвитку.

Поняття «кадровий потенціал» (лат. *potentia* – наявність можливості, сили) етимологічно означає «приховані можливості, потужність, силу» тобто те, що може бути або є в наявності чи, можливо, ще не розкрило себе.

Теоретична база щодо визначення «кадрового потенціалу» різноманітна, зустрічаємо різні тлумачення. Одні вчені розглядають лише проблеми кадрового потенціалу суспільства, використовуючи поняття «трудовий потенціал» (С. І. Бандур, Т. А. Заяць, В. В. Онікієнко, Ю. П. Туранський та ін.) [14]; інші – розглядають кадровий потенціал на рівні організації чи окремих працівників (І. В. Вотякова, Н. В. Краснокутська, Є. В. Лапін та ін.) [15;16]. Деякі дослідники у своїх роботах розкривають багаторівневу структуру кадрового потенціалу від кадрового потенціалу працівника до кадрового

потенціалу галузі (О. Онищенко, В. В. Юрчишин, Г. В. Щокін, О. А. Носенко, та ін.) [17].

В енциклопедичному словнику з державного управління знаходимо визначення «кадрового потенціалу» як сукупність усіх засобів, запасів, джерел, які можуть бути використані в разі потреби з певною метою (економічний, воєнний потенціал); кадровий потенціал включає сукупність здатностей, прихованих можливостей фахівця, розкриття яких надає йому можливість реалізуватися у професійній сфері; кадровий потенціал – поліфункціональне поняття, яке характеризує закладені та набуті (у минулому) здібності особистості (психологічні, фізіологічні, професійні, соціальні, управлінські тощо), можливості виконання тих чи інших функцій за сприятливого розвитку здібностей, задатків, доведених до вмінь, навичок. Кадровий потенціал державного службовця розглядається як здатність (приховані якості) кадрів, яка зумовлена певними функціями державного управління щодо формування і реалізації державної політики та характеризує специфічні риси, які притаманні державному управлінцю, специфічні задатки, навички, вміння, досвід, що потрібні при виконанні завдань державного управління і які можуть бути розкриті за певних обставин [18, с. 309].

Досліджуючи сутність кадрового потенціалу, ми дійшли висновку, що поняття «кадровий потенціал» є відкритим для подальшого вивчення, в тому числі з застосуванням архетипної парадигми. Розвиток кадрового потенціалу потребує організації системної роботи щодо підвищення її ефективності з урахуванням впливу на сучасне суспільне життя архетипів колективного несвідомого.

3. Поняття «архетип» міцно увійшло в парадигму сучасного наукового знання. Досліджуючи сни пацієнтів, швейцарський психолог і психіатр Карл Густав Юнг виявив у них образи та ідеї, які ніяк не зв'язувалися з досвідом людини в рамках одного життя. Так були відкриті архетипи – потужні психічні первообрази, приховані в глибинах несвідомого, вроджені універсальні ідеї, початкові моделі сприйняття, мислення та переживання. Це свого роду первинні уявлення про світ і життя, які не залежать від рівня отриманих знань. Вони передаються з покоління в покоління і складають генетично наслідувану структуру загальнолюдського досвіду [19].

У науковій літературі зустрічаємо різноманітну типологію, класифікації та групування архетипів, притаманні всьому суспільству. Їхні основні відмінності ґрунтуються на основі двох складових: орієнтація на власні інтереси (особистісний розвиток) та орієнтація на суспільні інтереси та кар'єру (професійний розвиток).

Вірною є теза французького психолога С. Московичи, який справедливо наголошував на нерозривності психічного і соціального [3, с. 6–7]. Очевидно,

що історичних змін зазнає і людська ідентичність, яка є ключовим елементом суб'єктивної реальності і перебуває в діалектичному взаємозв'язку із суспільством та його інституціями. Якщо за часів доби модерного суспільства у фокусі його соціальної системи перебувала «людина всезагальна» (колективна), з властивим їй психосоціальним типом культури, то з приходом постмодерного суспільства перебуває людина «неповторна», «одинична» (індивід) з притаманними їй рисами психосоціальної культури. На зміну ідентичності людини доби модерну з її матеріалістичною картиною світу та «прив'язаністю» до певних соціальних груп і класів приходять нова ідентичність доби постмодерну, яка характеризує індивіда з точки зору його ототожнення із самим собою в контексті його особистої цілісності й неперервності власного розвитку.

Афонін Е. А. у своїх дослідженнях використовує ряд методів аналізу соціальних систем на основі архетипів – бінарних шкал-опозицій для спостереження і аналізу змін психосоціальної культури України, що спроможні відобразити як стійку, історично незмінну складову психології українського соціуму, так і складову мінливу, динамічну. Зокрема йдеться про такі шість бінарних шкал-опозицій, як: «Екстраверсія / Інтроверсія», «Емоційність / Прагматичність», «Ірраціональність / Раціональність», «Інтуїтивність / Сенсорність», «Екстернальність / Інтернальність», «Екзекутивність / Іntenціональність» [13, с. 275-278].

Кожна з цих психологічних характеристик є наслідком, своєрідним історичним результатом того, що не раз повторювалося в поведінці окремих людей та цілого народу, а отже, цілком може слугувати інструментом вимірювання самотності України або відхилень від неї. Інакше кажучи, йдеться про соціетальну ідентичність як багатовимірну психосоціальну реальність, що визначається як надійний засіб гармонізації внутрішнього життя соціуму, запорука його само прийняття й подальшого розвитку. Автор стверджує, що успіх сучасних суспільних реформ лежить у площині відносин, які складаються між матеріальним та ідеальним, зовнішнім і внутрішнім, психічним і соціальним у людській природі, а конфлікти, що супроводжують суспільні перетворення та реалізацію державно-політичних рішень, зосереджені переважно в психокulturі політико-управлінської еліти та українського загалу [20, с. 80].

Розуміючи, що всі архетипи в сукупності складають певну цілісну структуру, яка формує матрицю несвідомого, виділимо серед них три взаємопов'язані групи для створення архетипної моделі несвідомого соціетальної психіки соціальних систем: особистісні архетипи, світоглядно-ціннісні архетипи та культурні архетипи [9].

В сьогоденнішніх реаліях захисту України яскраво виділяється культурний архетип – немов би носій інформації соціально-управлінської значущості.

Відповідно, затвердження динамічного характеру культурного архетипу доповнює інструментарій аналізу особливостей сучасних соціально-інституційних змін, взаємовпливу національної (етнічної) культури та соціально-політичних перетворень.

Зазвичай державні службовці, які приходять у органи виконавчої влади, є носіями фонових або активованих архетипів. Вплив глобалізаційних чинників, а з іншого — існування архетипів та архетипіки зумовлює виникнення нових рис у державному управлінні, зокрема тих, що стосуються розвитку особистості.

Архетипічні образи державних службовців сучасності з огляду на їх особисті та професійні інтереси можна побудувати на основі ідей американського економіста і політолога Е. Даунса, котрий запропонував свою типологію державних службовців [21, с. 138].

Щоб активізувати кадровий потенціал державних службовців, їх професійний і особистісний розвиток необхідно розробити чітку кар'єрну стратегію для кожного архетипу: приведення у відповідність особистих інтересів державного службовця і інтересів установи; складання чіткої програми для професійного розвитку з урахуванням особливостей і потреб державного службовця; розробка оптимальних та зрозумілих критеріїв професійного росту; відстеження потенціалу державного службовця, оцінювання; формування кадрового резерву.

Таким чином, маємо продовжувати досліджувати організаційні інструменти, завдяки яким можемо розвинути кадровий потенціал, здійснити архетипне управління соціальною системою — як політичною організацією, так і цілим українським суспільством з метою зміни його якісних параметрів у кращу сторону.

Висновки. Використання архетипного підходу як базового в нашому дослідженні дозволяє стверджувати, що спроможність постійно підвищувати та розвивати кадровий потенціал є одним із найважливіших факторів ефективного функціонування державних установ. Поняття «кадровий потенціал» вимагає детальнішого вивчення в світлі архетипної парадигми, а його розвиток — це комплексна проблема, яка потребує організації системи роботи щодо підвищення її ефективності з урахуванням архетипної парадигми. Погляд у глибини національної (етнічної) культури (менталітету) дає можливість виявити потенціал особистості та висвітлити характерні особливості перебігу суспільно-історичних процесів. Архетипний підхід є дієвим інструментом, який дозволяє розкрити глибинний досвід психосоціальної вкоріненості феномену ідентичності. З метою позитивних змін слід продовжувати дослідження організаційних інструментів, завдяки яким можна розвинути кадровий потенціал державних службовців.

Література:

1. Модернізація економічної політики розвитку сфер діяльності та ринків: у 4-х частинах / НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогноз. НАН України». [Електрон. ресурс]. К., 2020. Частина 4: Оцінювання функціональної та компетентнісної спроможності державних службовців: досвід і перспективи: монографія / за ред. канд. соціол. наук О. М. Балакіревої; НАН України; ДУ «Ін-т екон. та прогноз. НАН України». [Електрон. ресурс]. К., 2020. 226 с. URL: <http://ief.org.ua/docs/mg/334.pdf>.
2. Edelman Trust Barometer (2022): URL: <https://www.edelman.com/trust/2022-trust-barometer>
3. Московичи С. Машина, творящая богов / С. Московичи. М.: Центр психологии и психотерапии, 1998. 556 с.
4. Голованова Н. Про самодостаточных украинцев, психотип «гениальности» и медиапространство метамодерна [Электронный ресурс] / Н. Голованова. URL : <https://www.krugozormagazine.com/show/afonin.3815.html>
5. Афонін Е. А. Закономірності та особливості української суспільної трансформації / Е. А. Афонін, О. В. Суший // Стратегічна панорама. 2015. № 1. С. 94–108. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Stpa_2015_1_14.
6. Афонін Е. А., А. Ю. Мартинов Соцієтально-психологічний чинник трансформації і соцієтальна структура кризового суспільства. Соціальна психологія. 2007. № 1. С. 3–11.
7. Афонін Е. А., Мартинов А. Ю. «Українське диво: від депресії до соціального оптимізму». К: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2019. 296 с.
8. Бутирська Т. О. Державне будівництво: стан, суперечності, перспективи розвитку в Україні / Т. О. Бутирська. К.: Вид-во НАДУ, 2007. 484 с.
9. Донченко Е. А. Социетальная психика. К.: Наукова думка, 1994. 309 с.
10. Донченко О. А., Романенко Ю. В. Архетипи соціального життя і політика (Глибинні регулятиви психополітичного повсякдення). К.: Либідь, 2001. 334 с.
11. Мартинов А. Ю. Історична соціологія (циклічна парадигма). К.: УАІД «Рада», 2004. 288 с.
12. Новаченко Т. В. Архетипова парадигма авторитету керівника в державному управлінні: монографія / За наук. ред. Е. А. Афоніна; Національна академія державного управління при Президентові України; Українське товариство сприяння соціальним інноваціям. Ніжин-Київ: Видавець Лисенко М. М., 2013. 320 с. (Відкрита дослідницька концепція; вип. 13).
13. Афонін Е. А. Людська ідентичність та особливості її впливу на політику й державне управління // Концептуальні засади взаємодії політики й управління: навч. посіб. / Авт. кол. : Е. А. Афонін, Я. В. Бережний, О. Л. Валецький та ін. ; за заг. ред. В. А. Ребкала, В. А. Шахова, В. В. Голубь, В. М. Козакова; Нац. академія державного управління при Президентові України. Київ : НАДУ, 2010. С. 265-289.
14. Соціальні пріоритети ринку праці: методологія, практика, шляхи забезпечення / [Бандур С. І., Заяць Т. А., Онікієнко В. В., Туранський Ю. П. та ін.]; за редакцією С. І. Бандура. К.: РВПС України НАН України, 2001. 261 с.
15. Вотякова И. В. Кадровый потенциал организации: современный аспект инновационного развития: монография. М.: ГОУ ДПО ГАСИС, 2007. 104 с.
16. Лапін Є. В. Економічний потенціал підприємств промисловості: формування, оцінка, управління : автореф. дис. ... докт. екон. наук : 08.07.01 – економіка промисловості. Х.: СумДУ, 2006. 36 с.
17. Щекин Г. В. Теория кадровой политики: монография. К.: МАУП, 2007. 176 с.

18. Енциклопедичний словник з державного управління / уклад.: Ю. П. Сурмін, В. Д. Бакуменко, А. М. Михненко та ін.; за ред. Ю. В. Ковбасюка, Ю. П. Сурміна. К.: НАДУ, 2010. 820 с.
19. Аверинцев С. С. Аналитическая психология К. Г. Юнга и закономерности творческой фантазии // О современной буржуазной эстетике. Вып. 3. М.: Искусство. 1972. С. 110 – 155.
20. Афонін Е. А., Донченко О. А., Антоненко В. О. Психокультура України: «помаранчевий перехід» // Соціальна психологія. 2006. № 4. С. 77–93.
21. Downs A. An Economic Theory of political action in a democracy // The Journal of Political Economy. Chicago: The University of Chicago Press, 1957. Vol. 1. P. 135–150.

References:

1. Balakireva, O. M. (2020). *Modernizacija ekonomichnoї politiki rozvitku sfer dijal'nosti ta rinkiv* [Modernization of economic policy of development of spheres of activity and markets] (vol. 1-4). Kiev: NAN Ukraїni; DU «In-t ekon. ta prognosuv. NAN Ukraїni» [in Ukrainian].
2. Edelman Trust Barometer (2022): URL: <https://www.edelman.com/trust/2022-trust-barometer>
3. Moskovichi, S. (1998). *Mashina, tvorjashhaja bogov* [The machine that creates the gods]. M.: Centr psihologii i psihoterapii [in Russian].
4. Golovanova, N. Pro samodostatochnyh ukraincev, psihotip «genial'nosti» i mediaprostranstvo metamoderna [About self-sufficient Ukrainians, the psychotype of "genius" and metamodern media space]. www.krugozormagazine.com Retrieved from <https://www.krugozormagazine.com/show/afonin.3815.html> [in Russian].
5. Afonin, E. A. (2015). Zakonomirnosti ta osoblivosti ukraїns'koї suspil'noї transformacii [Laws and features of Ukrainian social transformation]. *Strategichna panorama - Strategic Panorama*, 1, 94–108 [in Ukrainian].
6. Afonin, E. A., Martinov, A. Ju. (2007). Societal'no-psihologichnij chinnik transformacii i societal'na struktura krizovogo suspil'stva [Socio-psychological factor of transformation and societal structure of crisis society]. *Social'na psihologija - Social Psychology*, 1, 3–11 [in Ukrainian].
7. Afonin, E. A., Martinov, A. Ju. (2019). *Ukraїns'ke divo: vid depresii do social'nogo optimizmu* [Ukrainian miracle: from depression to social optimism]. K.: Vidavnicij dim «Kievo-Mogiljans'ka akademija» [in Ukrainian].
8. Butirs'ka, T. O. (2007). *Derzhavne budivnictvo: stan, superechnosti, perspektivi rozvitku v Ukraїni* [State construction: state, contradictions, prospects of development in Ukraine]. K.: Vid-vo NADU [in Ukrainian].
9. Donchenko, E. A. (1994). Societal'naja psihika [Social psych]. K.: Naukova dumka [in Russian].
10. Donchenko, O. A., Romanenko, Ju. V. (2001). *Arhetipi social'nogo zhittja i politika (Glibinni reguljativi psihopolitichnogo povsjakdennja)* [Archetypes of social life and politics (Deep regulations of psychopolitical everyday life)]. K.: Libid' [in Ukrainian].
11. Martinov, A. Ju. (2004). *Istorichna sociologija (ciklichna paradigma)* [Historical sociology (cyclical paradigm)]. K.: UAID «Rada» [in Ukrainian].
12. Novachenko, T. V. (2013). *Arhetipova paradigma avtoritetu kerivnika v derzhavnomu upravlinni: monografija* [Archetypal paradigm of authority of the head in public administration]. K.: Nacional'na akademija derzhavnogo upravlinnja pri Prezidentovi Ukraїni; Ukraїns'ke tovaristvo sprijannja social'nim innovacijam [in Ukrainian].
13. Afonin, E. A. (2010). *Ljuds'ka identichnist' ta osoblivosti ii vplivu na politiku j derzhavne upravlinnja. Konceptual'ni zasadi vzaemodii politiki j upravlinnja* [Human identity and features of its impact on politics and public administration. Conceptual principles of interaction between politics and government]. Kiїv : Nac. akademija derzhavnogo upravlinnja pri Prezidentovi Ukraїni [in Ukrainian].

14. Bandur, S. I., Zajac', T. A., Onikienko, V. V., Turans'kij Ju. P. ta in (2001). *Social'ni prioriteti rinku praci: metodologija, praktika, shljahi zabezpechennja* [Social priorities of the labor market: methodology, practice, ways of providing]. K.: RVPS Ukraïni NAN Ukraïni [in Ukrainian].
15. Votjakova, I. V. (2007). *Kadrovij potencial organizacii: sovremennyj aspekt innovacionnogo razvitija* [Personnel potential of the organization: the modern aspect of innovation development]. M.: GOU DPO GASIS [in Russian].
16. Lapin, Є. V. (2006). *Ekonomichnij potencial pidpriemstv promislovosti: formuvannja, ocinka, upravlinnja* [Economic potential of industrial enterprises: formation, evaluation, management]. *Extended abstract of Doctor's thesis*. H.: SumDU [in Ukrainian].
17. Shhekin, G. V. (2007). *Teorija kadrovoj politiki* [Theory of personnel policy]. K.: MAUP [in Ukrainian].
18. Surmin, Ju. P., Bakumenko, V. D., Mihnenko, A. M. ta in (2010). *Enciklopedichnij slovník z derzhavnogo upravlinnja* [Encyclopedic Dictionary of Public Administration]. K.: NADU [in Ukrainian].
19. Averincev, S. S. (1972). *Analiticheskaja psihologija K. G. Junga i zakonmernosti tvorcheskoj fantazii* [Analytical psychology of KG Jung and the laws of creative imagination]. *O sovremennoj burzhuaznoj jestetike - On modern bourgeois aesthetics*, 3, 110 – 155 [in Russian].
20. Afonin, E. A., Donchenko, O. A., Antonenko, V. O. (2006). *Psihokul'tura Ukraïni: «pomaranchevij perehid»* [Psychoculture of Ukraine: "Orange Transition"]. *Social'na psihologija - Social Psychology*, 4, 77–93 [in Ukrainian].
21. Downs A. *An Economic Theory of political action in a democracy* // The Journal of Political Economy. Chicago: The University of Chicago Press, 1957. Vol. 1. P. 135–150.

ISSN (print) 2708-7530

Наукові перспективи № 6(24) 2022

УДК 316.42

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-6\(24\)-152-166](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-6(24)-152-166)

Тертичний Олександр Васильович магістр, група незалежних дослідників, Спільний Проект Координатор вул. Симиренка, 13/1, кв.28, Київ 03134, тел.: +380935709848, <https://orcid.org/0000-0003-4034-5196>

УКРАЇНСЬКЕ ПІДНЕСЕННЯ ЯК НОВЕ НАРОДЖЕННЯ СВОБОДИ

Анотація. З початком європейської війни 2022 року Френсіс Фукуяма надав чудове пророцтво: поразка Росії уможливить нове народження свободи, а дух 1989 року буде жити завдяки українцям.

Наш погляд не заперечує історичного оптимізму і піднесення України, але застерігає від ейфорії: аналізує причини війни і звертає увагу на стан західного політикуму. З аналізу і форсайту горизонтом на 2030 рік впливає «домашнє завдання» на остаточну Перемогу над Русським міром.

Наразі головним гальмом виглядає небажання політиків вивчити історичний урок. Захід лише почав розгортати військову та гуманітарну допомогу Україні, а міністри вже повідомляють, що «помилка» виправлена. Бажаний і можливий вивід військ РФ з України Захід називає остаточною перемогою, і знову помиляється, бо вже другий урок (після 2014 року) залишився не вивченим.

Якщо помилки повторюються, а винний їх не визнає, постає системне запитання: яким чином політика можна притягнути до відповідальності, якщо термін його каденції не завершився? Періодично питання вирішує тиск громадянського суспільства, якщо його підсилюють мас-медіа та/або вуличні протести. Так спрацювали демонстрації і масове збурення репортажами про злочини окупантів у Бучі.

Разом з тим, незабаром відбудуться якісь природні катастрофи та/чи збройні конфлікти в інших країнах, газети і журнали стануть розповідати про нове, тема російсько-української війни відсунеться на останні сторінки, і то дрібним шрифтом. Те саме буде неминуче відбуватися із сюжетами на телебаченні. Це не рука Кремля – у мас-медіа такі закономірності.

Хто і яким чином тоді примусить політиків навчатися, уникати помилок? Безвідповідальність залишається не усвідомленою, не артикульованою і не оголошеною, отже – приведе до третьої війни за кілька років після цієї другої, яка ще не завершилася.

Українці здолали безвідповідальність своїх політиків на Майдані, і загальний висновок з аналізу радикально сформулював відомий громадський

діяч і футуролог Богдан Гаврилишин: «...наші люди вже почали діяти згідно з тою новою парадигмою, за якою повинен жити світ. Ми не мусимо у всьому доганяти світ — чи то Європу, чи то США.»

Майдан отримав лише концепцію мережаної демократії, а тепер, за вісім років теоретичний проект завершено, і суспільство отримало діючу модель mesh-democracy. Мережа долає безвідповідальність політиків прямим поточним волевиявленням — «повсякденним плебісцитом» за Ернестом Ренаном.

Ключові слова: мережа зворотного зв'язку «Персональний мандат», нове народження свободи, занепад глобальної демократії, мережана демократія (mesh-democracy), євролідерство України, східний форпост, Френсіс Фукуяма.

Tertychnyi Oleksandr Vasyliovych Master, group of independent researchers, Joint Project Coordinator st. Simirenko, 13/1, apt. 28, Kyiv 03134, tel .: +380935709848, <https://orcid.org/0000-0003-4034-5196>

UKRAINIAN RISE AS A NEW BIRTH OF FREEDOM

Abstract. With the start of the European War in 2022, Francis Fukuyama provided a wonderful prophecy: Russia's defeat will enable a new birth of freedom, and the spirit of 1989 will live on thanks to the Ukrainians.

Our view does not deny the historical optimism and rise of Ukraine, but warns against euphoria: it analyzes the causes of the war and draws attention to the state of Western politics. From the analysis and foresight on the horizon for 2030 follows the "homework" for the final victory over the Russian peace.

At present, the main obstacle is the reluctance of politicians to learn a historical lesson. The West has only just begun to deploy military and humanitarian aid to Ukraine, and ministers are already reporting that the "mistake" has been corrected. The West calls the desired and possible withdrawal of Russian troops from Ukraine a final victory, and is again wrong, because the second lesson (after 2014) has not been learned.

If mistakes are repeated and the perpetrator does not admit them, a systemic question arises: how can a politician be prosecuted if his term of office has not expired? Periodically, the issue is addressed by civil society pressure if it is intensified by the media and / or street protests. This is how the demonstrations and mass outrage with reports about the crimes of the occupiers in Bucha worked.

At the same time, the quality of natural disasters and / or armed conflicts in other countries will soon take place, newspapers and magazines will tell about the new, the topic of the Russian-Ukrainian war will be pushed to the last pages, and in small print. The same will inevitably happen with stories on television. This is not the hand of the Kremlin - the media has such patterns.

Who and how then will force politicians to learn, to avoid mistakes? Irresponsibility remains unconscious, unarticulated, and undeclared, and will lead to a third war a few years after the second, which is not over.

Ukrainians overcame the irresponsibility of their politicians on the Maidan, and the general conclusion of the analysis was radically formulated by the well-known public figure and futurist Bohdan Havrylyshyn: "Our people have already begun to act according to the new paradigm by which the world should live. We don't have to catch up with the world in everything, whether it's Europe or the United States."

The Maidan received only the concept of network democracy, and now, in eight years, the theoretical project has been completed, and society has received a working model of mesh-democracy. The network overcomes the irresponsibility of politicians with a direct current expression of will - a "daily plebiscite" according to Ernest Renan.

Key words: personal mandate feedback network, new birth of freedom, decline of global democracy, mesh-democracy, Ukraine's European leadership, eastern outpost, Francis Fukuyama.

Постановка проблеми. Вже за три тижні після нападу Росії на Україну 2022 року Френсіс Фукуяма оголосив: «Поразка Росії уможливить нове народження свободи і позбавить нас хвилювань щодо занепаду глобальної демократії. Дух 1989 року буде жити завдяки купці відважних українців.» [1].

На жаль, без «хвилювань щодо занепаду глобальної демократії» ближчими роками не обійдеться. Безвідповідальність політичних лідерів тягне помилки і злочини, що викликає соціальні кризи та недовіру. Могутні держави оголосили гарантії європейської безпеки, але виявилися нездатними запобігти нападу на мирну країну в центрі Європи. Спочатку агресору пробачили руйнацію світової безпекової системи 2014 року. Чисто символічні санкції залишили Росії по мільярду євро щодня (в основному за вуглеводи). Шалені доходи дозволили модернізувати збройні сили та військово-промисловий комплекс, накопичити фінансову подушку і запаси зброї до наступної, вже масштабної війни.

Коли Україну з трьох боків оточили батальйони «другої армії світу», лідери НАТО стали погрожувати Росії «пекельними санкціями». Після «всепрощення 2014 року» це виглядало смішно і одночасно страшно, бо сприймалося Кремлем з протилежним знаком: як заохочення агресії. Напередодні вторгнення Путін отримав фінальний подарунок: публічні клятви, що «нога солдата НАТО на ступить на землю України», що читалося, як категорична відмова Україні надати військову допомогу. Після нападу довго чекали, як Київ буде захоплено «протягом 96 годин після вторгнення», як пообіцяли аналітики.

За два місяці політики **тихо** погодилися, що вони «зробили помилку». Але тут же **гучно** заявили, що помилку вже майже виправили, бо згуртувалися на захист України. Якщо хтось вважає, що це лише український, необ'єктивний погляд, хай пригадає демонстрації в західних країнах на підтримку прохання закрити небо і надати важке озброєння для наземного захисту жертві агресії.

Більшість західних політиків досі бачать і Росію, і Україну крізь окуляри советологів і радників, які очевидно не знають ні історії Росії, ні історії України. Радники і політики не мають уявлення про ментальні протилежності двох народів. Міністр оборони провідної держави НАТО суто по-путінськи називає війну «конфліктом в Україні», вважає, що Кремль своєю політикою «зганьбив військових РФ»: біленьких і пухнастих. Міністр повторює кремлівський наратив про «єдиний народ». В Державному департаменті США оголосили, що «Путін зробив з Росії агресора» [2], тоді як насправду це ці росіяни тричі з радістю обирали собі вождя: про якого мріяли після смерті «великого» Сталіна. Сталін подобається росіянам тому, що таких радників, яких слухають політики, той давно розстріляв би)

Нехтування аномальністю Русского міру блокує розуміння головної причини «помилки»: як 2014, так і 2022 року. Лідери НАТО не хочуть знати про цивілізаційну неадекватність росіян, яку в країнах Східної Європи знають і з власного історичного досвіду.

Для тих, хто такого досвіду не має, російський філософ Дмитро Лучихін популярно пояснив: на відміну від європейських народів росіяни позбавлені імунітету до архаїчних культурних патернів. «... це відсутність у колективній свідомості логічних структур з допомогою яких сучасна людина сприймає світ на рівні само-собою зрозумілого, не замислюючись, автоматично.» «...культурна призма дозволяє побачити відмінність історичних процесів у Росії і країнах Європи.» [3]. Але хто ту філософську призму покаже західним політикам?

Уявіть Рузвельта і Черчілля, які після визволення Франції від німецьких окупантів зупинили війська на кордоні з Німеччиною, щоби зберегти колиску європейського нацизму, і продовжувати торгівлю з Берліном. Саме так збираються вчинити їхні наступники: зберегти РФ, скасувати санкції і повернутися до звичного бізнесу, який «перед усе». Дві війни поспіль їх не навчили, мабуть тому, що не на їхні міста падають бомби, не громадяни гинуть і тікають за кордон.

Примусити політиків розплющити очі на світову небезпеку можуть вимоги суспільства. Перший крок вони зробили: суспільне збурення сюжетами з Бучі примусило лідерів увалити рішення про надання важкого озброєння ЗСУ і сформувати проукраїнську оборонну коаліцію. Але це разовий крок і разовий

ефект. Скоро відбудуться нові катастрофи й війни, мас-медіа стануть говорити і показувати інші сюжети.

Хто і як тоді буде примушувати політиків і надалі діяти в інтересах безпеки світу, а не вигоди, як це було протягом 2014-21 років? Хто позбавить міністрів «московських окулярів», крізь які вони бачать російсько-європейські стосунки? Хто і як примусить політиків побачити і зрозуміти цивілізаційну неадекватність росіян? Хто буде показувати масовими носіями цю неадекватність мільйонам європейців протягом двадцяти років – так, як їм лукаво показували «гарних росіян»?

«Чому Україна може допомогти у лікуванні того світу? Тому що на Майдані, коли почали атакувати людей, створилися певні послуги: медична, релігійна, психологічна, освітня. Ці служби створили поодинокі люди... Цікаво, що всі ці служби було створено не за наказом уряду, а через почуття обов'язку перед своїми співгромадянами та країною. Так само зараз дуже багато добровольців вирішили піти в АТО. Добровільно, знаючи, що вони ризикують своїм життям, ніхто їм того не наказував. Так що наші люди вже почали діяти згідно з тою новою парадигмою, за якою повинен жити світ. Світ дуже багато Україні допомагає... Але і ми можемо допомогти тому світу, він зайшов у певний глухий кут.» – пояснив учасник Майдану громадський діяч, економіст і футуролог Богдан Гаврилишин [4].

На жаль, після 2014 року піднесення не відбулося, бо громадянське суспільство було розпорошено. На протидію розпорошенню створена Мережа зворотного зв'язку «Персональний мандат» з двохсот осередків: для кожного з виборчих округів. Всеукраїнська Мережа розглядається в статті як діюча модель мережаної демократії: як та парадигма, «за якою повинен жити світ» [5, с.374-375].

Аналіз досліджень і публікацій. Дослідження «українського феномену» ґрунтуються на вивченні архетипічних основ і процесів їх розгортання в сучасних умовах. Серед численних публікацій зупинимося на тих, які містили позитивні передбачення. Деякі з них виявилися самовтіленими пророцтвами (*self-fulfilling prophecy*) за Р.Мертоном.

Найбільш ґрунтовною стала монографія «Українське диво: від депресії до соціального оптимізму», яка адресована тим, «хто прагне змінити себе і світ на краще». Автори використали авторські архетипні методики діагностики трансформаційних змін української свідомості і концептуалізували результати теоретичних і моніторингових досліджень Української школи архетипіки (1992–2018). На основі узагальнення отриманих даних та закономірно очікуваних стрибкоподібних якісних змін у суспільній свідомості було сформульовано оптимістичний прогноз найближчого розвитку України [6, с. 296]. Передбачення Е.Афоніна і А.Мартінова втілилися 2022 року – стрибком країни з останнього рядка європейських рейтингів до впливового суб'єкта геополітики.

Глобальну «Математичну модель структурної еволюції суспільних продуктивних сил» оприлюднили українські науковці Г.Повещенко і Ю.Чеховой [7, с. 296]. Модель прогнозує і пояснює загальні риси, але кожне суспільство має свою специфіку. Майбутнє кожної країни виглядає як віяло різних сценаріїв в певному коридорі вірогідності. Варіативність залишає кожній нації і цивілізації свободу волі: можливість обрати і реалізувати власний сценарій в напрямку загального розвитку.

Кожен наступний етап робить суспільство вільнішим, оскільки зростає продуктивність праці, зменшується час на фізіологічне відтворення, збільшує кількість вільного часу. Важливим фактором стає зміна цінностей суспільства в напрямі від виживання і закритості до секулярно-раціональних.

В Математичній моделі дослідницька група Спільний Проект звернула увагу на процес зміни цінностей і той факт, що країни рухаються в однаковій історичній послідовності у спільному напрямку, але з індивідуальними швидкостями. Якщо Україна прискорить рух на чинному Інформаційному етапі, то уникне можливого темпорального відставання на етапі ПостІнформаційного суспільства.

Пошук і моделювання засобів прискорення привели групу до «Концепції мережаної демократії як позитивного форсайт-сценарію», яка була репрезентована на II Конгресі Соціологічної асоціації України [8]. В Сценарії, на думку доктора філософії М.Романова, присутня ентелехія, яка поєднує метафізичний стан нації з її буттям (як формою існування) й спрямовує історичний рух нації вже не по шляху лінійно-циклічних повторювань (разом з помилками), а на нелінійно-біфуркаційну траєкторію прориву суспільства на шлях інноваційного розвитку.

«Відкриття» ентелехії Спільним Проектом в метафізичному аспекті було характерним для Уявного (за Ж.Дюраном). До очікуваних біфуркацій група моделювала точкові впливи, які описав професор Мішель Маффесолі: «Знаходячи, висуваючи, актуалізуючи архетипальні фігури, втілення «емблем» чітко підкреслює невидиму силу уявного. Це нагадує нам про те, що, на відміну від прогресизму та притаманного йому зарозумілого раціоналізму, «прогресивна» філософія, характерна для уявного, *походить від часу*, що споконвіку був *тотожний сам собі* – часу незапам'ятної традиції, що зміцнює і підтримує засновки буття-разом. Часу спільного блага, що визрівав на основі прадавніх традицій, звичаїв і заведень.» [9].

Процес стоплення різних напрямів дослідження у Сценарії чудово ілюструє «отілеснення» (за Дюраном): «Уявне «своїм динамізмом дає можливість «отілеснити» все, чого воно торкається». В нашому випадку тривалою уявою мережаного Бачення було отілеснений процес, який складався-згадався-відчувся в Концепції мережаної демократії. Отілеснення дає

можливість «*осягнути й виразити неявну гармонію світу*, як він є. Вона не прагне до ілюзорної досконалості за допомогою славнозвісного «виходу за межі», а *мислить на основі експерименту...*» – зазначив професор М.Маффесолі [10].

Осягнення неявної **гармонії** світу на старті Сценарію було описано в журналі Національного інституту стратегічних досліджень «Pro Futuro». Друга частина назви статті прямо зазначає: «Про гармонізацію моральних, духовних і матеріальних інтересів у соціальному моделюванні.» [11].

Чередою згаданих професором **експериментів** по суті був весь процес творення Сценарію. Програма реалізована в річці публічної соціології: за взаємного навчання соціологів і громадських активістів та безпосередньої участі дослідників в соціальних акціях за М.Буравим [12].

Першим кроком безпосередньої участі став «Маніфест демократичної української мережі», який 1 січня 2011 року закликав громадян-користувачів до координації, зі сподіванням на формування самокерованої загальноукраїнської демократичної мережі [13]. За три роки вже сам Майдан фактично продублював заклик Маніфесту ДУМ 2011 року: створити «мережу самоорганізації громадян, яка забезпечить громадський контроль за діяльністю органів влади та самоврядування» [14].

Пропозиція, на жаль, залишилася не реалізованою, і на пояснення причин Спільний Проект надав публічний звіт про політологічне дослідження «Який рух здатен оновити Україну?» Аналіз виявив типову помилку, що блокує єднання: дефіцит довіри. Як зняти цей блок показала доповідь «Довіра як фундамент Майбутнього. Досвід спільного моделювання українського Проекту» [15]. Геопозиціонування України уточнила доповідь «Форсайт європершості України».

Гіпотеза соціального суб'єкту модернізації зафіксувала, що традиційні сподівання на середній клас в умовах сучасної України не мають підстав. Соціальним суб'єктом, що формується на спільних цінностях, може стати спільнота, осердя якої складають добровольці і волонтери: «...і ти раптом відкриваєш для себе: та країна, про яку ти мріяв, що вона колись такою стане, вона вже є, і шукати її слід в окопах.» [16].

Місце і роль України в системі європейської безпеки обґрунтувала стаття «Ukrainian archetype as a source of European security» [17].

На подолання штучного розколу нації Спільний Проект запропонував публічну оферту на брифінгу в Українському кризовому медіа-центрі за участі професора Віктора Мусіяки: «Персональний мандат як мережа національної консолідації» [18].

Мета і завдання статті. Стаття обґрунтовує суспільну потребу і можливість розгортання Мережі зворотного зв'язку «Персональний мандат» до

загальнодемократичної масової платформи. Стаття пояснює, як Мережа стає діючою моделлю мережаної демократії, концепція якої була презентована 2013 року II Конгресу Соціологічної асоціації України [8]. За участі свідомих громадян мережа самоправних груп в кожному з двохсот виборчих округів може відіграти об'єднавчу роль щоденного плебісциту за Ернестом Ренаном [19].

Виклад основного матеріалу. Для масового користування зворотним зв'язком на базі «ідеальної» концепції «Персональний мандат» 2021 року створений «практичний» варіант: Мережа зворотного зв'язку з тою ж назвою. Мережа стала завершальним елементом (талісманом) Позитивного сценарію, містить його основні функціонали, і надалі розглядається як **діюча модель** мережаної демократії [20].

Мережа ПМ створена на базі науково-дослідницької програми Позитивний сценарій, яка містить теоретичні дослідження, аналіз сучасного досвіду об'єднавчих процесів і безпосередню участь фахівців у громадських процесах. Мережа ПМ надає технологічний інструмент єднання нації навколо ідеї самоуправління громад і прямої участі в управлінні державою.

Єднавча ідея впливає з історичних традицій волелюбності і здатності до самоорганізації, які були втілені зокрема в Запорізькій січі, визвольних змаганнях і на київських Майданах. Інструментом реалізації Ідеї стає платформа поточного зворотного зв'язку виборців з депутатами і головами територіальних громад. Поточний зворотний зв'язок Мережі ПМ означає можливість максимально легітимної процедури відкликання обраної особи (фізичної чи юридичної) до завершення каденції.

Структура Мережі відтворює структуру виборчих округів. Кожен з двох сотень округів отримав для самоуправління ФБ-групу. Щоби зайти до своєї групи у ФБ-пошуку досить набрати номер округу і об'єднавчу назву «Персональний мандат». Вільний доступ надає можливість участі в Мережі кожному з тридцяти мільйонів дорослих громадян України. Технологія забезпечує засадничі методологічні вимоги Позитивного сценарію: прозорість, рівноправність і необмежену участь.

Мешканці міст і поселень в рамках виборчих округів розглядаються як специфічні територіальні громади, що об'єднані спільним політичним інтересом – контролем за обранцями і впливом на їхню **поточну** діяльність.

Активна участь виборців обмежується Правилами, що розміщені в групах і на обласних сторінках Мережі ПМ. В межах області (і міста Києва) Сторінки відіграють роль координаторів автономних і самоправних окружних груп. Правила обмежують тематику профілем Мережі, забороняють флуд і особисті образи учасників, вимагають регулярних перевиборів модераторів [21].

Громадянський трансформатор

Зменшити витрати часу (ресурсів) на стартовому етапі допомагає використання результатів численних неурядових структур. Наприклад, Центр

протидії корупції (ЦПК) запропонував користувачам ІТ-проект «Серпом по рейтингу», який відтворює механізм Персонального мандату [22]. Спеціалізована програма проекту автоматично збирає та аналізує інформацію з важливих голосувань у Верховній Раді України. В разі невідповідності програмі депутата (чи його партії) в його профілі на інтерактивній мапі висвічується попереджувальна інформація. Надалі кожен користувач може перевірити і оприлюднення інформацію про порушення. Схожі програми мають також рух ЧЕСНО та ряд інших неурядових структур. Мережа відіграє роль громадянського трансформатора: на вході отримує наявні результати розслідувань, перевіряє їх і систематизує, а на виході подає виборцям конкретних округів.

Наразі виявлені порушники нечасто отримують покарання, бо більшість правоохоронних структур залишаються під корпоративним захистом Системи.

Незалежні розслідування не мають шансів отримати суттєвої результативності без масової уваги і громадської підтримки. Підтримку гальмує недовіра. Кожен українець може спитати: друзі, а за чий гроші і за чийми вказівками розгрібаєте наш бруд? Чому саме цей бруд, а не інший? Так виникає питання про легітимність результатів, бо дійсна демократія функціонує не лише «для народу», а й «іменем народу та силами народу».

Мережа як предтеча прийдешньої демократії

Конституція (ст.5) визначає народ як єдине джерело влади, а Мережа конкретизує загальне «джерело»: громадяни кожного виборчого округу уособлюють народ (в списках виборців) на двохстах конкретних територіях (своєрідних виборчих громадах). Виборчі округи стали вузлами Мережі саме тому, що обранці отримують мандати лише в округах – від «єдиного джерела влади». Волевиявлення виборців в округах має найвищу легітимність: бо саме ці конкретні громадяни надають мандати конкретним депутатам.

Громадяни в Мережі отримали доступну і зручну можливість слідкувати за своїми обранцями в кожному окрузі «іменем і силами народу» – на відміну від реєстрових активістів і найманих штатних розслідувачів. Виборці мають змогу реалізувати своє конституційне право і одночасно виконати громадянський обов'язок: вимагати виконання програм і обіцянок від обраних ними політиків.

За масової підтримки Мережа може отримати найвищу легітимність – подібну тої, яку свого часу взяв на себе Майдан. Його прагнення та вимоги можна тепер реалізувати які без барикад. Учасники Мережі творять в громадах віртуальні міні-майдани, які єднаються в масштабах України триєдиною Ідеєю свободи, справедливості і солідарності.

Шлях до правди

«Сьогодні багато з тих, що перебувають на вершинах влади, сприймають чисту правду як загрозу. Вони бояться її. Вони заперечують її. І вони атакують

її — так, як це робили колись комуністи. Так ми опиняємося посеред епідемії безчестя й безконечного частоколу брехні» — в Маніфесті «Туга за Правдою, яка визволяє» застерігають українські інтелектуали та церковні діячі. Автори попереджають: «Проблему не можна буде вирішити інакше, ніж називаючи фейк брехнею і вводячи моральні чи матеріальні санкції для його продуцента.» [23].

Маніфест «Туга за Правдою» оминає питання про суб'єкт, який має вводити моральні чи матеріальні санкції, але наразі таким суб'єктом може стати Мережа ПМ. Мережа має аналогічне спрямування, яке відображено в назві спеціалізованих об'єднаних груп обласних центрів: «Ні – брехні!» [24]. Головна мета Мережі – моральні санкції, які можуть привести до політичних рішень: припинення повноважень продуцентів брехні. Якщо рівень довіри учасників впаде до критичної позначки, виборці проведуть місцевий референдум в окрузі: чи можна й надалі йому/їй довіряти представництво в Раді?

«Маніфест мудрості» можна вважати морально-етичним обґрунтуванням Позитивного сценарію, отже – й Мережі ПМ. Зокрема, автори Маніфесту зазначили, що «цінності справді допомагають творити вселюдську солідарність і спільний майданчик для позитивної дії», що відповідає головній меті Сценарію і засобам солідарності, які пропонує Мережа ПМ. Аналогічним Сценарію є і підґрунтя єднання, яке Маніфест визначає як «пошана до людської свободи і гідності»

Фінанси

Проблема фінансування політичних партій прямо впливає з безвідповідальності політиків. В більшості країн «глобальної демократії» партійні функціонери не втримуються від порушень: якщо не законодавства, так моральний принципів. Результатом стала дискредитація демократичних інституцій, які втрачають довіру, що тягне «занепад глобальної демократії».

Мережа ПМ – структура позапартійна, і на відміну від інших об'єднаних ініціатив має вбудований комплекс позасистемних запобіжників. Головний – відсутність юридичної формалізації і керівних органів. Немає банківських рахунків – нема куди отримувати сумнівні «пожертви», немає внутрішньої бійки за кошти і за доступ до вождя, який кошти розподіляє. Всі групи самоправні, полілідерні і поєднані лише Правилами та назвою-франшизою «Персональний Мандат».

Альтруїстичне покарання

Активна частина учасників Мережі ПМ стануть провідниками ефекту альтруїстичного покарання. Карати виборних осіб, які порушують власні програми і обіцянки, активних громадян спонукає внутрішня потреба справедливості. Зазвичай акт покарання не приносить «карателю» вигоди, але вимагає від нього певних витрат (часу чи коштів). Таку поведінку фахівці називають альтруїстичним покаранням, і вважають, що воно відіграло важливу роль в еволюції суспільства.

Мережа заснована на припущенні, що серед десятків тисяч виборців кожного округу з часом виявиться невелика купка громадян, які будуть за рахунок власного часу охоче здійснювати покарання крадіїв і політичних шахраїв – тих, які обманом отримали мандати. Після запуску «чистилища» виборці побачать, що поточна чистка політикуму надає громаді позитивний розвиток. Зрозуміють, що місцеві спільноти «чистильників» – це осердя територіальних громад, які безкорисливо захищають інтереси усіх мешканців громади.

На доповнення та/чи заміну періодичним Майданам з барикадами приходять віртуальні безперервні самоправні майдани для кожної територіальної громади, які об'єднані в національну Мережу ПМ спільним громадянським інтересом «НІ – БРЕХНІ!».

Висновки і перспективи подальших досліджень. ІТ-віче – це соціальний інструмент, який дозволяє поза Майданом, на всій території країни «діяти згідно з тою новою парадигмою, за якою повинен жити світ». Мережана демократія (mesh democracy) може дати глобальній демократії те, чого їй наразі не вистачає: взаємо довіру, яка виникає від врядування «іменем народу, силами народу і для народу» за А.Лінкольном.

Мережа ПМ дозволяє учасникам легко творити в своїх громадах віртуальні міні-майдани, які єднаються спільним проектом за Ортега-і-Гасет: «Ефективно об'єднати сучасну націю може лише спільний проект майбутнього: не спущений згори, а вистражданий і усвідомлений усіма активними громадянами» [25, с. 15-139].

Мережа ПМ має привернути увагу науковців і громадськості завдяки рідкісному сполученню властивостей:

- Як і весь Сценарій виключає будь-яке «керівництво», бо змодельована на добровільній і рівноправній угоді, що можна трактувати як осердя нового Суспільного договору.

- Не потребує фінансових чи адміністративних ресурсів. Про ресурси на реалізацію конкретних акцій чи процесів мають дбати локальні (галузеві) проекти, керівників яких призначає група. Тоді як сама Мережа виконує концептуальну функцію методологічної оболонки.

- Мережа як навершення (талісман) Позитивного сценарію рівновіддалена від усіх наукових і дослідницьких структур: державних, академічних, приватних та громадських. Всі вони комусь належать, чи кимось керуються, і ПРИєднання до них означає часткову втрату самоправності. В Мережі ПМ нікому не треба поступатися ні часткою самоправності, ні своєю першістю чи власними напрацюваннями, бо вона передбачає не ПРИєднання, а Об'єднання. В Мережі відсутні власники і керівники: група Спільний Проект завершила роботу і надала результат суспільству як публічну оферту – для

безперешкодного і безоплатного користування кожним громадянином відповідно до Сценарію Спільного Проекту.

- Методологія Сценарію і Мережі надає єдність спільній роботі, і таким чином підвищує сумарну ефективність локальних досліджень та проектів. Спільність надає інтелектуальне і організаційне «чуття єдиної родини» у спільному національному проекті майбутнього за Ортега-і-Гассетом.

Користувачі мають змогу за кластерним принципом поширювати технологію Мережі на виборчі дільниці. Такий крок стане переломним в досягненні реального місцевого самоврядування: дільниці за чисельністю виборців є оптимальними для творення первинних Органів самоврядування населення (ОСН).

Дослідницькі перспективи вбачаються в розвитку та конкретизації гіпотез Сценарію: мережаної демократії, української ентелехії, персонального мандату, модерного масового руху, єдності розвитку територіальних громад і демократизації українських, а також – європейських процесів.

Парадигма публічної соціології Спільного Проекту засвідчила ефективність в українських реаліях. Шлях від концепції до завершення програми група пройшла протягом дев'яти років. Як і визначали теоретики відкритої соціології, вона проявлялася й відтворювалася «також (і навіть в першу чергу ...) як пасіонарні зусилля окремих людей, як незримі коледжі і, нарешті, як свого роду громадські рухи. Будучи ідеальним типом, вона є деякою точкою відліку і певним атрактором: свого роду потенцією адекватних взаємин соціології і суспільства...» [26].

Українські дослідження, технології і практичний досвід поєднання волелюбства із самоорганізацією на захист власних інтересів може бути цікавим для громадян західної цивілізації на подолання занепаду глобальної демократії.

Пригадаймо звернення вісімдесяти західних інтелектуалів: «Сьогодні український Майдан представляє Європу в найкращому вигляді... Дозвольте нам допомогти українцям побудувати нову Україну — і тоді вони, безумовно, допоможуть нам побудувати нову Європу і більш справедливий світ.» [27].

І пізніше (2015 року) передбачення відомого філософа Бернара Анрі-Леві: «Ця Європа наче скам'яніла під час Майдану, ця Європа, яка не наважується підняти тон, підняти голос на Путіна – це Європа, яка залякана, боїться. Це Європа, яка вже не вірить сама в себе – звичайно, така Європа розчаровує. Отже існує ідея Європи, яку тепер несе в собі Україна...» [28].

Література:

1. Jeffrey Gedmin, Francis Fukuyama, and the American Purpose team 10.03.22 URL: <https://www.americanpurpose.com/blog/fukuyama/preparing-for-defeat/> Переклад: Хартія 97. Полное поражение России все ближе: двенадцать тезисов Френсиса Фукуямы URL: <https://charter97.org/ru/news/2022/3/13/458906/>

2. Путін зробив з Росії агресора, вказують в Держдепі США. Війною в Україні Кремль зганьбив військових РФ, говорить британський міністр. Голос Америки українською. 9 травня 2022р. <https://ukrainian.voanews.com/a/6563538.html?nocache=1&fbclid=IwAR1xptihLmYTkY2yLIP9KTRYbVmn-QXXmfjnpITkNmslrJvnUpWMFA8GJ84>

3. Dmitry Luchihin, статус ФБ 9 травня о 17:04 URL: https://www.facebook.com/permalink.php?story_fbid=2098282377006400&id=100004739742130

4. Гаврилишин Б. За два роки в Україні почнеться економічне диво / Богдан Гаврилишин Сайт «Ініціативна група «Першого грудня» 04.02.2015 URL: <http://1-12.org.ua/2015/02/04/3379>

5. Тертичний О.В. ІТ-МЕРЕЖА «ПЕРСОНАЛЬНИЙ МАНДАТ» ЯК ЩОДЕННИЙ ПЛЕБІСЦИТ IV КОНГРЕС СОЦІОЛОГІЧНОЇ АСОЦІАЦІЇ УКРАЇНИ ТЕЗИ ДОПОВІДЕЙ Харків 28-29 жовтня 2021 року. с.14-16 URL: <https://sau.in.ua/app/uploads/2021/12/tezy-iv-kongresu-sau.pdf>

6. Афонін Е., Мартинов А. УКРАЇНСЬКЕ ДИВО: від депресії до соціального оптимізму / Е. Афонін, А. Мартинов. – К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2019. – 296 с.

7. Повещенко Г., Чеховий Ю. Математична модель структурної еволюції суспільних продуктивних сил. / Г.Повещенко, Ю.Чеховий // СОЦІОЛОГІЯ: ТЕОРІЯ, МЕТОДИ, МАРКЕТИНГ. – 2001. – №3. – с.41-60.

8. Концепція мережаної демократії як позитивний форсайт-сценарій. Тези доповідей II Конгрес Соціологічної асоціації України. Харків, 2013.. с.374-375.

9. Мішель Маффесолі Передмова до франко-українського перекладу книги Жільбера Дюрана "Антропологічні структури уявного". НАУКОВЕ ЖИТТЯ: ПОДІЇ: ФАКТИ, ВІДГУКИ ISSN 1681-116X. Український соціум, 2021, № 1 (76): 125–129 ПАРАДИГМАТИЧНЕ ПОВЕРНЕННЯ URL: file:///C:/Users/admin/Downloads/125_129_No-176_2021_ukr.pdf

10. Там само

11. Тертичний О.В. «Україна майбутнього: сценарій позитивного перебігу подій. Про гармонізацію моральних, духовних і матеріальних інтересів у соціальному моделюванні» Журнал Національного інституту стратегічних досліджень «Pro Futuro», травень 2013. с.56-59. URL: <http://www.niss.gov.ua/public/File/Pro%20Futuro/block.pdf>

12. Burawoy M. For Public Sociology. 2004 Presidential Address // American Sociological Review, Vol. 70, February, 2005. P. 4–28.

13. Маніфест демократичної української мережі П'ятниця, 31 грудня 2010, 13:16 URL: Маніфест ДУМ | Portonik's Blog (wordpress.com)

14. Програмний маніфест «Майдану» (ТЕКСТ) URL: https://vgolos.com.ua/news/programnyj-manifest-majdanu-tekst_129175.html

15. Тертичний Олександр. Довіра як фундамент Майбутнього. Досвід спільного моделювання українського Проекту. III Міжнародна наукова конференція «Міждисциплінарні проблеми соціальної роботи: психологічні, соціологічні, правові аспекти» 20-21 лютого 2015р. Факультет психології Київського національного університету імені Тараса Шевченка. URL: https://docs.google.com/file/d/0BxN_LwAazETuNGdqUIU3UDN6OFE/edit

16. Олександр Тертичний. Класова селекція: волелюбні і відповідальні. Редакція NS.WRITER URL: https://newssky.com.ua/klasova-selekcziya-volelyubni-i-vidpovidalni/?fbclid=IwAR1fErCyet-RF6_Nh5mGo2CS73SSmyFdbIy6AiqLx8FGNRKkPQzRQHADLpk

17. Персональний мандат може забезпечити зворотній зв'язок між виборцями і депутатами – експерти. Брифінг в УКМЦ URL: uacrisis.org.ua/64252-personalnyj-mandat

18. Tertychnyi O. V. Ukrainian archetype as a source of European security INTERREGIONAL ACADEMY OF PERSONNEL MANAGEMENT. PUBLIC MANAGEMENT № 3 (18) — June 2019 (Special edition) p. 461-476

19. МЕРЕЖА ПЕРСОНАЛЬНИХ МАНДАТІВ ЯК МАЙБУТНЄ ДЕМОКРАТІЇ
Доповідь: Матеріали III Міжнародної наукової конференції. 26-27 березня 2021 р., м.Дніпро.
Частина II. / Наук. ред. О.Ю.Висоцький. – Дніпро: СПД «Охотник», 2021. с.92-96
file:///C:/Users/admin/Downloads/Ч_2.pdf
20. Там само
21. Правила групи Мережі «Персональний мандат» https://m.facebook.com/groups/441206600315694/permalink/441207870315567/?ref=pages_profile_groups_tab
22. Серпом по рейтингу <https://www.serpom.org.ua>
23. «Туга за Правдою, яка визволяє». Відкритий Православний Університет Святої Софії-Премудрості URL: <http://oou.org.ua/2020/04/16/tuga-za-pravdoyu-yaka-vyzvolayae/>
24. КИЯНИ: НІ - БРЕХНІ! <https://www.facebook.com/groups/263856218490249>
25. Ортега-і-Гасет Х. Бунт мас / Х. Ортега-і-Гасет // Ортега-і-Гасет Х. «Вибрані твори». — К. : Основи, 1994. — 139 с.
26. Алексеев А. Н., Ленчовский Р. И. Профессия – социолог (Из опыта драматической социологии: события в СИ РАН 2008 / 2009 и не только) : Документы, наблюдения, рефлексии. т. 3. СПб.: Норма, 2010. с.508-515. [in Russian]
27. Support Ukrainians and they can help us build a fairer Europe. The Guardian, Friday 3 January 2014 21.00 GMT. URL: <http://www.theguardian.com/world/2014/jan/03/support-ukrainians-build-fairer-europe> Переклад УП: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/news/2014/01/4/7009018/>
28. Бернар Анрі-Леві: Україна носить ідею Європи – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://hromadskeradio.org/2015/02/20/bernar-anri-levi-ukrayina-nosit-ideyu-yevropi/>

References:

1. Jeffrey Gedmin, Francis Fukuyama, and the American Purpose team 10.03.22 URL: <https://www.americanpurpose.com/blog/fukuyama/preparing-for-defeat/> Переклад: Hartija 97. Polnoe porazhenie Rossii vse blizhe: dvenadcat' tezisov Frensis Fukujamy URL: <https://charter97.org/ru/news/2022/3/13/458906/>
2. Putin зробив з Росії агресора, вказують в Derzhdepi SShA. Vijnou v Ukraïni Kreml' zgan'biv vijs'kovih RF, govorit' britans'kij ministr. Golos Ameriki ukraïns'koju. 9 travnja 2022r. <https://ukrainian.voanews.com/a/6563538.html?nocache=1&fbclid=IwAR1xptihLmYTKy2yLIP9KTRYbVmn-QXXmfjnpITkNmslrJvnUpWMFA8GJ84>
3. Dmitry Luchihin, status FB 9 travnja o 17:04 URL: https://www.facebook.com/permalink.php?story_fbid=2098282377006400&id=100004739742130
4. Gavrilishin B. Za dva roki v Ukraïni pochnet'sja ekonomichne divo / Bogdan Gavrilishin Sajt «Iniciativna grupa «Pershogo grudnja» 04.02.2015 URL: <http://1-12.org.ua/2015/02/04/3379>
5. Tertichnij O.V. IT-MEREZhA «PERSONAL"NIJ MANDAT» JaK ShhODENNII PLEBISCIT IV KONGRES SOCIOLOGICHNOÏ ASOCIACIÏ UKRAÏNI TEZI DOPOVIDEJ Harkiv 28-29 zhovtnja 2021 roku. s.14-16 URL: <https://sau.in.ua/app/uploads/2021/12/tezy-iv-kongresu-sau.pdf>
6. Afonin E., Martinov A. UKRAÏNS'KE DIVO: vid depresii do social'nogo optimizmu / E. Afonin, A. Martinov. – K.: Vidavnicij dim «Kievo-Mogiljans'ka akademija», 2019. – 296 с.
7. Poveshhenko G., Chehovij Ju. Matematichna model' strukturnoi evoljucii suspil'nih produktivnih sil. / G.Poveshhenko, Ju.Chehovij // SOCIOLOGIJA: TEORIJA, METODI, MARKETING. – 2001. – №3. – s.41-60.
8. Koncepcija merezhanoi demokratii jak pozitivnij forsajt-scenarij. Tezi dopovidej II Kongres Sociologichnoi asociacii Ukraïni. Harkiv, 2013.. s.374-375.

9. Mishel' Maffesoli Perednova do franko-ukraïns'kogo perekladu knigi Zhil'bera Djurana "Antropologichni strukturi ujavnogo". NAUKOVE ZhITTJa: PODIĬ: FAKTI, VIDGUKI ISSN 1681-116X. Ukraïns'kij socium, 2021, № 1 (76): 125–129 PARADIGMATICHE POVERNENNJa URL: file:///C:/Users/admin/Downloads/125_129_No-176_2021_ukr.pdf
10. Tam samo
11. Tertichnij O.V. «Ukraïna majbutn'ogo: scenarij pozitivnogo perebigu podij. Pro garmonizaciju moral'nih, duhovnih i material'nih interesiv u social'nomu modeljuvanni» Zhurnal Nacional'nogo institutu strategichnih doslidzen' «Pro Futuro», traven' 2013. s.56-59. URL: <http://www.niss.gov.ua/public/File/Pro%20Futuro/block.pdf>
12. Burawoy M. For Public Sociology. 2004 Presidential Address // American Sociological Review, Vol. 70, February, 2005. P. 4–28.
13. Manifest demokratichnoï ukraïns'koï merezhi P'jaticja, 31 grudnja 2010, 13:16 URL: Manifest DUM | Portonik's Blog (wordpress.com)
14. Programnij manifest «Majdanu» (TEKST) URL: https://vgolos.com.ua/news/programnyj-manifest-majdanu-tekst_129175.html
15. Tertichnij Oleksandr. Dovira jak fundament Majbutn'ogo. Dosvid spil'nogo modeljuvannja ukraïns'kogo Proektu. III Mizhnarodna naukova konferencija «Mizhdisciplinari problemi social'noï roboti: psihologichni, sociologichni, pravovi aspekti» 20-21 ljutogo 2015r. Fakul'tet psihologii Kiïvs'kogo nacional'nogo universitetu imeni Tarasa Shevchenka. URL: https://docs.google.com/file/d/0BxN_LwAazETuNGdqUIU3UDN6OFE/edit
16. Oleksandr Tertichnij. Klasova selekcija: voleljubni i vidpovidal'ni. Redakcija NS.WRITER URL: https://newssky.com.ua/klasova-selekcziya-volelyubni-i-vidpovidalni/?fbclid=IwAR1fErCyet-RF6_Nh5mGo2CS73SSmyFdbly6AiqLx8FGNRKkPQzRQHADLpk
17. Personal'nij mandat mozhe zabezpečiti zvorotnij zv'jazok mizh viborcjami i deputatami – eksperti. Brifing v UKMC URL: uacrisis.org.ua/64252-personalnyj-mandat
18. Tertychnyi O. V. Ukrainian archetype as a source of European security INTERREGIONAL ACADEMY OF PERSONNEL MANAGEMENT. PUBLIC MANAGEMENT № 3 (18) — June 2019 (Special edition) r. 461-476
19. MEREZHA PERSONAL'NIH MANDATIV JaK MAJBUTNE DEMOKRATIĬ Dopovid': Materiali III Mizhnarodnoï naukoivoi konferencii. 26-27 bereznja 2021 r., m.Dnipro. Chastina II. / Nauk. red. O.Ju.Visoc'kij. – Dnipro: SPD «Ohotnik», 2021. s.92-96
file:///C:/Users/admin/Downloads/Ch_2.pdf
20. Tam samo
21. Pravila grupi Merezhi «Personal'nij mandat» https://m.facebook.com/groups/441206600315694/permalink/441207870315567/?ref=pages_profile_groups_tab
22. Serpom po rejtingu <https://www.serpom.org.ua>
23. «Tuga za Pravdoju, jaka vizvoljae». Vidkritij Pravoslavnij Universitet Svjatoï Sofii-Premudrosti URL: <http://oou.org.ua/2020/04/16/tuga-za-pravdoyu-yaka-vyzvolyaye/>
24. KIJaNI: NI - BREHNI! <https://www.facebook.com/groups/263856218490249>
25. Ortega-i-Gaset H. Bunt mas / H. Ortega-i-Gaset // Ortega-i-Gaset H. «Vibrani tvorij». — K. : Osnovi, 1994. —139 s.
26. Alekseev A. N., Lenchovskij R. I. Professija – sociolog (Iz opyta dramatičeskoj sociologii: sobytija v SI RAN 2008 / 2009 i ne tol'ko) : Dokumenty, nabljudenija, refleksii. t. 3. SPb.: Norma, 2010. s.508-515. [in Russian]
27. Support Ukrainians and they can help us build a fairer Europe. The Guardian, Friday 3 January 2014 21.00 GMT. URL: <http://www.theguardian.com/world/2014/jan/03/support-ukrainians-build-fairer-europe> Pereklad UP: [Elektronnij resurs]. – Rezhim dostupu: <http://www.pravda.com.ua/news/2014/01/4/7009018/>
28. Bernar Anri-Levi: Ukraïna nosit' ideju Evropi – [Elektronnij resurs]. – Rezhim dostupu: <http://hromadskeradio.org/2015/02/20/bernar-anri-levi-ukrayina-nosit-ideyu-yevropi/>

УДК: 351.862.4: 614.8

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-6\(24\)-167-176](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-6(24)-167-176)

Шестаковська Тетяна Леонідівна доктор наук з державного управління, доцент, Національний університет «Чернігівська політехніка», вул. Шевченка, 95, м. Чернігів, 14027, <https://orcid.org/0000-0002-8098-8439>

ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА КЛАСТЕРНОГО РОЗВИТКУ СФЕРИ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я В УМОВАХ НАДЗВИЧАЙНИХ СИТУАЦІЙ

Анотація. У статті визначені особливості удосконалення державної політики кластерного розвитку сфери охорони здоров'я в умовах виникнення надзвичайних ситуацій. Державну політику кластерного розвитку сфери охорони здоров'я в умовах надзвичайних ситуацій пропонується розглядати як неформальне утворення, що об'єднує провідні компанії, різноманітні науково-освітні організації та інші одностайні установи на громадських засадах. Особливості реалізації державної політики полягають у тому, що вона поєднує промислову, соціально-економічну та регіональну політику. У методичному плані дослідження формування та реалізації державної кластерної політики у сфері розвитку охорони здоров'я в умовах виникнення надзвичайних ситуацій має відбуватися за такими напрямками: визначення механізмів управління розвитком охорони здоров'я в умовах виникнення надзвичайних ситуацій; аналіз реалізації таких механізмів; проведення досліджень актуальних проблем, що виникають при реалізації державної політики розвитку охорони здоров'я в умовах виникнення надзвичайних ситуацій; різноманітні стратегічні напрямки розвитку охорони здоров'я й підвищення її якості до необхідного рівня світових стандартів у випадку виникнення надзвичайних ситуацій. Зокрема, державна політика кластерного розвитку охорони здоров'я в умовах виникнення надзвичайних ситуацій переслідує цілі, які тісно перетинаються з суспільством, державою та бізнесом щодо зміцнення здоров'я всього населення, управління надзвичайними ситуаціями, розвитку відповідної інфраструктури як безпосередньо в галузі охорони здоров'я, так і в окремих її специфічних складових, відкритий доступ до інновацій та технологій тощо. Особливістю організації кластерних структур для управління надзвичайними ситуаціями є його учасники, які не входять до нього в абсолютному вимірі, а є його складовою частиною, призначеною для досягнення мети (в цьому є його відмінність від загального системного підходу). Представлено організаційну структуру системи державної політики кластерного розвитку сфери охорони здоров'я для управління надзвичайними ситуаціями, яка дозволяє регулювати

питання збалансованого соціально-економічного розвитку країни, оцінки її інвестиційної привабливості, рівня економічної самостійності та стабільності функціонування відповідних інституцій та інших завдань.

Ключові слова: державна політика, надзвичайні ситуації, кластер, охорона здоров'я, управління, механізми, розвиток.

Shestakovska Tetiana Leonidivna Doctor of Science in Public Administration, Associate Professor of the National University "Chernihiv Polytechnic", Shevchenko St., 95, Chernihiv, 14027, <https://orcid.org/0000-0002-8098-8439>

STATE POLICY OF CLUSTER DEVELOPMENT IN THE FIELD OF HEALTHCARE IN EMERGENCY CONDITIONS

Abstract. The article identifies the features of improving the state policy of cluster development of health care in emergencies. It is proposed to consider the state policy of cluster development in the field of health care in emergency situations as an informal entity that unites leading companies, various scientific and educational organizations and other unanimous institutions on a voluntary basis. The peculiarities of the implementation of state policy are that it combines industrial, socio-economic and regional policy. According to the methodological plan, the study of the formation and implementation of state cluster policy in the field of health development in emergencies should take place in the following areas: determination of mechanisms for managing the development of health care in emergencies; analysis of the implementation of such mechanisms; conducting research on current issues that arise in the implementation of state policy for the development of health care in emergencies; various strategic directions of health care development and raising its quality to the required level of world standards in case of emergencies. In particular, the state policy of cluster development of health care in emergencies pursues goals that closely intersect with society, government and business to improve the health of the entire population, emergency management, development of relevant infrastructure directly in the field of health, and in some of its specific components, open access to innovation and technology, etc. The peculiarity of the organization of cluster structures for emergency management is its participants, which are not included in the absolute dimension, but are part of it, designed to achieve the goal (this is its difference from the general system approach). The organizational structure of the state policy of cluster development of health care for emergency management is presented, which allows to regulate the issues of balanced socio-economic development of the country, assess its investment attractiveness, level of economic independence and stability of relevant institutions and other tasks.

Keywords: state policy, emergencies, cluster, health care, management, mechanisms, development.

Постановка проблеми. З кожним роком галузь охорони здоров'я все більше орієнтується на об'єднання зусиль з іншими сферами (економічними, соціальними, освітніми та іншими) у напрямку збереження та зміцнення здоров'я, продовження активного життя та працездатності громадян. Іншими словами, один об'єкт вивчається з різних сторін, різноманітними методами, які відповідають певній галузі науки чи певним механізмам державного управління. Підтримуючи позицію великої кількості вчених про те, що всі галузі несуть відповідальність за стан життя, здоров'я, активізуючи тим самим механізми державного управління, вони нерозривно пов'язані між собою, а отже, ефективність функціонування та розвитку охорони здоров'я в умовах виникнення надзвичайних ситуацій можна досягти лише шляхом формування цілісної системи їх взаємодії. Існує нагальна потреба у впровадженні так званого міждисциплінарного підходу до вивчення стану здоров'я всього працездатного населення та управління надзвичайними ситуаціями. У результаті використання цього підходу виникає необхідність розробки структурно-ситуативної моделі державної політики розвитку кластеру здоров'я усього населення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Соціально-економічні аспекти інноватики та державного управління інноваційними процесами в різних сферах суспільного виробництва проаналізовано в працях І. Ансоффа, С. Білої, В. Бодрова, В. Василенка, А. Гальчинського, М. Гамана, В. Гейця, В. Гусева, В. Дорофієнка, П. Завліна, В. Іванова, М. Йохна, В. Колосюка, М. Коноваленко, М. Куцина, В. Патрушева, А. Сухорукова, А. Уваренка, Р. Фатхутдінова, Ю. Яковця та ін. Проте, сучасні економічні трансформації, які відбуваються в Україні, вимагають від науковців і практиків удосконалення системи державного управління розвитком охорони здоров'я у сфері надзвичайних ситуацій.

Мета статті – з'ясувати стан наукової розробленості проблематики державної політики розвитку охорони здоров'я в умовах надзвичайних ситуацій.

Виклад основного матеріалу. Кожна галузь має відповідну ринкову структуру, на якій досить активно працюють і конкурують підприємства та організації таких основних секторів, а саме державних, приватних та некомерційних. Охорона здоров'я в умовах виникнення надзвичайних ситуацій не є винятком. Тобто, щоб знайти інноваційні шляхи управління проблемами здоров'я, необхідно, перш за все, вирішити проблему пошуку на основі встановлених внутрішніх детермінованих зв'язків між різноманітними процесами, що відбуваються в системі «людина – навколишнє середовище». ; найбільш характерними для цієї сфери є параметри (зворотний зв'язок), які

дозволяють максимально ефективно і спонтанно привести таку систему в стабільний стан, тобто набуття нових якісних параметрів, які повинні відповідати поставленим цілям [1].

Проблема в реалізації державної політики розвитку охорони здоров'я в умовах виникнення надзвичайних ситуацій виникає через те, що вона знаходиться на межі промислової, соціально-економічної та регіональної політики, які певною мірою є компетенцією різних міністерств чи відомств, оскільки ринкова економіка не забезпечує безпосереднього управління галузями, як це було в адміністративний період. Таким чином, актуальними стають компетенції поєднувати сучасні вітчизняні розробки та досвід досліджень і, надавши їм рівень державного статусу, чітко відносити їх до певних сфер розвитку. Також держава може використовувати різні заходи підтримки малого та середнього бізнесу для стимулювання кластерних ініціатив у конкретних регіонах. Саме кластерний підхід забезпечує органам державної влади різних рівнів управління ефективну взаємодію з різними учасниками, бізнесом, точніше представляючи його характеристики та тактичні цілі, закладаючи таким чином основу для цілеспрямованого та чітко вмотивованого стратегічного планування. Таким чином, кластерний підхід залежно від визначених стратегічних пріоритетів регіонального розвитку може бути реалізований трьома різними функціонально-структурними підходами як специфічного типу: промислові агломерації, певні мережеві структури чи кластерні ініціативи. Таким чином, кластерна політика повинна відповідати двом основним процесам розвитку будь-якої економічної системи країни та її регіонів. Перший – це всебічне стимулювання виникнення кластерів, формування передумов для їх активізації, динамічного розвитку та підтримки діяльності вже існуючих кластерних утворень. Друге – стимулювати появу та реалізацію кластерних ініціатив як важливої передумови для виникнення кластерів та кластерних утворень [1-5].

Враховуючи, що кластерні ініціативи зазвичай розглядаються з позицій інституційної форми до процесу реалізації цілей державної політики країни та її регіонів, фасилітатором кластерної ініціативи є безпосередньо державний орган, який ініціює кластерну модель та забезпечує інституційні та організаційні та інформаційна підтримка. Таким чином, роль влади полягає не у формуванні кластерів безпосередньо, а у формуванні завдання та ініціації виникнення таких кластерів, формуванні відповідних мотивів і механізмів, надійного нормотворчого процесу.

Таким чином, кластерна політика передбачає узгоджену систему державних заходів та механізмів підтримки кластерів відповідними бізнес-структурами, які певним чином підвищують конкурентоспроможність національної економіки в цілому, а також суб'єктів господарювання, які

входять до таких кластерів (фінансова та технічна допомога, надання преференцій чи пільг, різноманітні консультаційні послуги). Перетворення кластерної ініціативи в ефективний громадський інструмент розвитку країни та її регіонів відбувається шляхом формування її учасниками чіткої стратегії розвитку кластеру та програми його реалізації, з представництвом відповідного координаційного органу між усіма зацікавленими сторонами. Сформована стратегія у вигляді конкретного документа є ефективною інституційною основою для формування заходів державної (або регіональної) підтримки відповідної кластерної ініціативи.

Система управління охороною здоров'я в умовах виникнення надзвичайних ситуацій передбачає подання управлінських функцій, конкретних цілей, які інтерпретуються в конкретних завданнях, стратегічних та оперативних діях учасників управління у відповідних секторах (державному, приватному, нетрадиційному) з метою досягнення соціально-економічних та екологічний ефект - збереження та зміцнення здоров'я всіх громадян, подовження тривалості та якості життя всього економічно активного населення України.

Також, аналізуючи сучасну сферу охорони здоров'я в умовах виникнення надзвичайних ситуацій за останні роки, ми виявляємо, що, незважаючи на багаторічні зусилля з підтримки галузі, важливе місце посідають проблеми, які певним чином унеможливають системі відповідати нагальних потреби населення. Це безпосередньо пов'язано з такими основними факторами: відсутність ефективних механізмів державного управління галуззю, неефективна організація медичної допомоги всьому населенню в умовах виникнення надзвичайних ситуацій, критичний стан медичних закладів, недостатнє використання наявного потенціалу медичних закладів насамперед не державна власність, а фізичні особи-підприємці, які мають відповідні ліцензії на медичне обслуговування.

Таким чином, галузь охорони здоров'я в умовах виникнення надзвичайних ситуацій є багаторівневою, різноманітною структурою. Має також велику кількість медичних закладів різної потужності (відповідні медичні установи, спеціалізовані центри первинної медико-санітарної допомоги, різноманітні диспансери тощо), заклади вищої медичної освіти, науково-дослідні інститути, неоднорідні за розміром та підходами до формування здоров'я населення. Кожна представлена організація визначається різною кількістю висококваліфікованих спеціалістів і персоналу, належить до різних форм власності та має різне підпорядкування - Верховній Раді України, Кабінету Міністрів України, Міністерству освіти і науки України, МОЗ України тощо. Тобто існує сукупність суб'єктів управління, які використовують певні механізми державного управління, що перебувають у взаємодії та виконують свої функції щодо відповідних підпорядкованих об'єктів.

Зокрема, державна політика переслідує цілі, які тісно перетинаються з суспільством, державою та бізнесом щодо зміцнення здоров'я всього населення, управління розвитком охорони здоров'я, розвитку відповідної інфраструктури як безпосередньо в галузі охорони здоров'я, так і в окремих її специфічних запчастини, відкритий доступ до інновацій та технологій тощо. Особливістю організації кластеру є його учасники, які не входять до нього в абсолютному вимірі, а лише його частина, призначена для досягнення мети (в цьому його відмінність від загального системного підходу).

У свою чергу, кластер також може включати абсолютно різні структури в різних галузях. Кластери утворюють унікальний ґрунт для прихильників формування стратегії широкомасштабного державно-приватного партнерства для інноваційно-інвестиційної діяльності. Вони також сприяють організації належного управління, підвищують адаптивність і мобільність окремих служб і підприємств [6-7].

На нашу думку, кластери відіграють важливу роль ефективного інструменту, який ефективно групує галузеві накопичення, можливе дублювання, нераціональне та недоцільне використання процесу фінансування, виявлення та узагальнення спільної мети з окремими окремими галузями, сферами послуг, галузями для вироблення підходів до спільного працювати. Це набагато ефективніше, ніж відповідні відомчі угоди, процес затвердження, затвердження тощо. Бюрократичне діловодство також не дозволяє вирішувати проблеми, які поступово минають щороку [3]. У науково-методичному плані дослідження питань формування кластерів має відбуватися за такими аспектами:

- визначення основних механізмів державного управління якістю здоров'я всього населення;
- аналіз реалізації функцій такими механізмами;
- проведення наукових досліджень з актуальних проблем, що виникають у державному управлінні державним захистом;
- різноманітні стратегічні напрями розвитку трудового капіталу та підвищення його якості до необхідного рівня світових стандартів [1].

Представляємо такі групи кластерів:

1. Об'єднання організацій у сфері соціального захисту населення, які утворюються на базі МОЗ України, Фонду соціального страхування України; Пенсійного фонду України та Управління праці та соціального захисту населення; Федерація профспілок України, Національна служба здоров'я України, Міністерство освіти і науки України.

2. Організація медичного захисту населення (задіяні: наука і освіта, долікарняна та госпітальна медична допомога, фармацевтична галузь,

реабілітація, фізична культура і спорт, здоровий спосіб життя, відповідна медична інфраструктура).

3. Об'єднання організацій праці та зайнятості (підтримка населення; навчання, перепідготовка; зайнятість на ринку праці; міграційні центри; міграція; зайнятість; профорієнтація; заробітна плата; допомога від нещасних випадків; фонди промислового страхування, взаємодопомога) .

4. Асоціація екологічного та санітарно-гігієнічного захисту населення (різні наукові організації праці; охорона навколишнього середовища; організація питания; комплексна боротьба зі шкідливими звичками; забезпечення охорони праці).

Представлені моделі кластеру допомагають вирішувати проблеми збалансованого розвитку економіки країни, оцінюючи інвестиційну привабливість відповідних галузей економіки.

Таким чином, кластерна модель механізмів державного управління охороною здоров'я в умовах виникнення надзвичайних ситуацій за низкою складових (соціальний захист, організація належного медичного захисту, екологічна та санітарна охорона, сприяння організації праці та зайнятості населення) є суб'єкт-суб'єктним та суб'єктно-об'єктної взаємодії відповідних взаємопов'язаних кластерів (сприяння соціальному захисту; екологічний та санітарний захист населення; організація належного медичного захисту; організація праці та зайнятості) та механізмів державного управління.

Досвід більшості країн, де використовується розвинена охорона здоров'я, показує, що проблеми, що виникають у цій сфері, не можуть бути вирішені без участі відповідного капіталу підприємця. Охорона здоров'я є однією із сфер соціальної сфери, де певним чином перетинаються відповідні соціально-економічні, морально-етичні та політичні інтереси всього суспільства. Без державного кластеру управління різними формами власності в цій сфері практично неможливо.

Механізми державного управління кластером охорони здоров'я в умовах виникнення надзвичайних ситуацій – це свідомий, законодавчий вплив органів виконавчої влади на відповідні медичні заклади усіх форм власності, економічні процеси та осіб, які працюють у процесі контролю за виконанням чинних законів, наказів міністерств. та інші нормативні акти. нормативно-правові акти чинного законодавства щодо збереження здоров'я населення всього працездатного населення. У представлених наукових джерелах можна знайти й інші визначення, але більшість із них характеризує відповідні функції управління [2-5].

Аналіз тенденцій стану управління охороною здоров'я в умовах виникнення надзвичайних ситуацій дозволив зробити наступні висновки: галузь охорони здоров'я в Україні, насамперед на регіональному рівні,

перебуває в стані кластерного розвитку, але цей процес представлений слабо, а тому не ще прийнято в теорії і практиці економіки та організації охорони здоров'я. Досить активним в організації належного пільгового постачання ліків є кластерний підхід. Органи фармацевтичного управління, уповноважені різними фармацевтичними організаціями, аптечними складами, медичними організаціями різних форм власності - сфера загального кластерного інтересу у напрямку забезпечення лікарськими засобами осіб, які мають пільги відповідно до чинного законодавства [7].

Сьогодні в Україні добре розвинена приватна мережа закладів охорони здоров'я. Як підсистема представленої загальнодержавної системи, вона також керується на основі загального законодавства про надану медичну допомогу. У свою чергу, досі немає інтересу до формування кластерів у приватних медичних закладах. Таким чином, система відомчих медичних закладів, сформована на основі галузевого підходу та існуючого картографічного поділу України, відповідно до вимог наближення відповідної медичної допомоги населенню, відповідно у міських селищах та селах, активно включається до загальномедичний кластер.

Сучасний стан та тенденції формування якісних людських ресурсів та особливості їх якісного розвитку в контексті кластерної політики держави визначається необхідністю реалізації комплексу основних стратегічних заходів, тобто:

- заходи, що впливають на охорону здоров'я в умовах виникнення надзвичайних ситуацій та демографічну ситуацію, спрямовані на сприяння розширеному відтворенню населення, всебічне збереження його статеві-вікової структури, підтримання загального здоров'я, збільшення тривалості життя, постійне стимулювання народжуваності, сприяння зниженню смертності;

- орієнтовані на загальний розвиток кожної людини, її розумові та фізичні здібності, збагачення відповідного інтелектуального, творчого та культурного потенціалу, зростання освітнього рівня знань, відповідного здорового способу життя та забезпечення ринку праці якісною робочою силою;

- цілеспрямовані заходи щодо забезпечення ефективності роботи центрів зайнятості, динамічних змін у тій чи іншій галузевій структурі зайнятості, комплексної підтримки мобільної робочої сили, зменшення прихованого безробіття, зменшення масового та тривалого безробіття, створення сприятливих умов для інтегрованого розвитку малого та середнього бізнесу, збалансоване постачання робочої сили для нагальних потреб у ньому;

- стратегічні заходи у сфері відновлення та розвитку національного виробництва споживчих товарів і попиту шляхом підвищення їх споживчих якостей; напрямки, орієнтовані на посилення впливу держави на зростання доходів і платоспроможного попиту всього населення; підприємницька та

ділова активність населення, комплексне стимулювання зростання доходів населення від використання власності;

- цілеспрямовані заходи щодо забезпечення системного та особистого захисту належного рівня охорони праці, мінімізації ризику втрати здоров'я та життя працівників на виробництві;

- стратегічні заходи, спрямовані на забезпечення захисту прав і гарантій громадян у сфері суспільних відносин; розвиток соціального партнерства.

Висновки. У сучасних умовах використовується низка умов, які можуть як активізувати, так і перешкодити розвитку кластерних ініціатив у вітчизняній охороні здоров'я в умовах виникнення надзвичайних ситуацій. Позитивними умовами є: наявність медико-технологічної та наукової інфраструктури; належна психологічна готовність до асоціацій. Негативними факторами, що впливають на розвиток кластерів, є: низький рівень якості бізнес-клімату у сфері охорони здоров'я, недостатній рівень розвитку асоціативних структур, які відповідно не справляються із завданням розвитку та поступового просування пріоритетів та інтересів охорони здоров'я; поточний горизонт процесу планування. Конкретні переваги комплексного розвитку кластеру з'являються лише через 5-7 років, а тому наявність ефективної стратегії розглядається як один із важливих факторів його ефективного розвитку в довгостроковій перспективі. Використання кластерної моделі управління розвитком охорони здоров'я в умовах виникнення надзвичайних ситуацій потребує формальної структурно-інституційної структури, яка певним чином координує розвиток кластерних об'єднань, утворених за участю відповідних підприємств, що входять до відповідної кластерної організації. У свою чергу, кластери вимагають від своїх безпосередніх учасників довіри один до одного і досить тривалого горизонту процесу планування. У цьому випадку певною адаптацією використання кластерного підходу для охорони здоров'я в умовах виникнення надзвичайних ситуацій вважаємо формування кластерів за допомогою органів державної влади з використанням ефективних класичних методів управління, тобто кластерного та традиційного підходів до управління охороною здоров'я в умовах виникнення надзвичайних ситуацій. Представлений підхід дозволяє розглядати сферу охорони здоров'я в умовах виникнення надзвичайних ситуацій, як у комплексному зв'язку із соціально-економічною системою держави чи її регіонів, так і як систему складних взаємопов'язаних соціально-економічних кластерів. Представлена структура системи державної кластерної політики розвитку охорони здоров'я в умовах виникнення надзвичайних ситуацій дозволяє регулювати питання збалансованого розвитку економіки країни, оцінки рівня інвестиційної привабливості окремих галузей, рівня економічної самостійності та стабільності кластерів та набір інших завдань.

Література:

1. Капля А. М., Чубань В. С., Снісар О. Г. Удосконалення державного управління систем запобігання і реагування на надзвичайні ситуації в Україні з використанням досвіду зарубіжних країн: проблеми та перспективи. Пожежна безпека: теорія і практика; Академія пожежної безпеки ім. Героїв Чорнобиля. 2013. № 14. С. 39–46.
2. Porter M. E. Competitive advantage of nations: creating and sustaining superior performance. Harvard. 2001. 457 p.
3. Литвиновський Є. Ю. Деякі результати спостереження за організацією функціонування територіальної підсистеми єдиної державної системи цивільного захисту. Науковий вісник : державне управління. №4(6). 2020. С. 160-185. URL: [https://doi.org/10.32689/2618-0065-2020-4\(6\)-160-185](https://doi.org/10.32689/2618-0065-2020-4(6)-160-185)
4. Вовченко С. Основні напрямки удосконалення функціонування органів управління щодо попередження та ліквідації надзвичайних ситуацій на регіональному рівні. Актуальні проблеми державного управління. 2012. Вип. 4. С. 56–61.
5. Салуквадзе І.М. Кластерні формування в регіональній економіці. Регіональний збірник наукових праць з економіки «Прометей». 2008. №3(27). С. 39-41.
6. Соколенко С.І. Стратегія конкурентоспроможності економіки України на основі інтеграційних систем – кластерів / С.І. Соколенко. Севастополь: Вид-во ТОВ «Рібест», 2006. 38 с.
7. Тарасюк О. Б. Кас'янова О. О. Сутність державного матеріального резервування. Актуальні проблеми економіки. 2012. № 6. С. 91–95.

References:

1. Kaplia, A. M., Chuban, V. S. & Snisar, O. H. (2013). Udoskonalennia derzhavnoho upravlinnia system zapobihannia i reahuvannia na nadzvychaini sytuatsii v Ukraini z vykorystanniam dosvidu zarubizhnykh krain: problemy ta perspektyvy [Improving public administration of emergency prevention and response systems in Ukraine using the experience of foreign countries: problems and prospects]. Pozhezhna bezpeka: teoriia i praktyka – Fire safety: theory and practice, 14, 39–46 [in Ukrainian].
2. Porter, M. E. (2001) Competitive advantage of nations: creating and sustaining superior performance. Harvard. 457 p. [in English].
3. Lytvynovskyi, Ye. Yu. Deiaki rezultaty sposterezhennia za orhanizatsiiei funktsionuvannia terytorialnoi pidsystemy yedynoi derzhavnoi systemy tsyvilnoho zakhystu. [Some results of observation of the organization of functioning of the territorial subsystem of the unified state system of civil defense]. Naukovyi visnyk : derzhavne upravlinnia - Scientific Bulletin: Public Administration, 4(6). 2020, 160-185 [in Ukrainian].
4. Vovchenko, S. (2012) Osnovni napriamky udoskonalennia funktsionuvannia orhaniv upravlinnia shchodo poperedzhennia ta likvidatsii nadzvychainykh sytuatsii na rehionalnomu rivni [The main directions of improving the functioning of government agencies for the prevention and elimination of emergencies at the regional level]. Aktualni problemy derzhavnoho upravlinnia – Actual problems of public administration, 4, 56–61 [in Ukrainian].
5. Salukvadze, I.M. (2008) Klasterni formuvannja v regional'nij ekonomici [Cluster formation of the regional economy]. Rehionalnyi zbirnyk naukovykh prats z ekonomiky «Prometei» - Prometheus Regional Collection of Scientific Papers on Economics, 3, 39-41 [in Ukrainian].
6. Sokolenko, S.I. (2006). Stratehiia konkurentospromozhnosti ekonomiky Ukrainy na osnovi intehtatsiinykh system – klasteriv [The strategy of Ukraine's economic competitiveness based integration systems – clusters]. Sevastopol: Ribest LLC Publishing House [in Ukrainian].
7. Tarasiuk, O. B. & Kasianova, O. O. (2012). Sutnist derzhavnoho materialnoho rezervuvannia [The essence of the state material reserve]. Aktualni problemy ekonomiky – Actual problems of economics, 6, 91-95 [in Ukrainian].

УДК 351.862.4: 614.8

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-6\(24\)-177-184](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-6(24)-177-184)

Яровой Тихон Сергійович доктор наук з державного управління, доцент, в. о. завідувача кафедри міжнародних відносин та політичного консалтингу, Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна», вулиця Львівська, 23, Київ, 03115, <https://orcid.org/0000-0002-7266-3829>

КОНЦЕПТ МОДЕРНІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ ЗАХИСТУ НАСЕЛЕННЯ ВІД НАДЗВИЧАЙНИХ СИТУАЦІЙ

Анотація. Встановлено, що проблеми безпеки носять міжвідомчий і міжрегіональний характер та вимагають використання на державному рівні комплексного підходу, формування єдиного економіко-правового простору, забезпечення відповідальності органів влади й керівників за результативність і наслідки прийнятих ними управлінських рішень. Встановлено, що в Україні переважно спостерігаються випадки настання та розвитку природних надзвичайних ситуацій, при цьому їх кількість збільшується. Переважно надзвичайні ситуації виникають на місцевому й об'єктовому рівні, й кількість надзвичайних ситуацій на місцевому рівні збільшується. Виділено напрями вдосконалення державної політики у сфері захисту населення і територій від надзвичайних ситуацій у контексті забезпечення продуктивності єдиної державної системи цивільного захисту:

1) дотримання єдності принципів формування та реалізації державної політики у сфері захисту населення і територій від надзвичайних ситуацій; 2) здійснення нормування рівнів ризиків; 3) формування дієвих механізмів державного управління ризиками настання та розвитку надзвичайних ситуацій. Відмічено, що вдосконалення державної політики у сфері захисту населення і територій від надзвичайних ситуацій повинно ґрунтуватися на принципах прийнятності, превентивності, мінімізації, повноти, адресності, вільного інформаційного обміну, а також визначення припустимої величини ризику, яка визначається в межах максимального і мінімального його значень з урахуванням доцільності та наявних ресурсів технічного, економічного і матеріального характеру, а також поточних соціально-економічних і політичних умов. Базисом державної політики у сфері захисту населення і територій від надзвичайних ситуацій і, відповідно, управління ризиками настання та розвитку надзвичайних ситуацій повинно стати відповідне міжнародне співробітництво у сфері управління ризиками для забезпечення

високої ефективності уникнення надзвичайних ситуацій масштабного характеру, а також нових типів погроз. Аргументовано, що практична діяльність щодо забезпечення ефективності державної політики у сфері захисту населення від надзвичайних ситуацій безпеки будується на таких принципах: пріоритету; інтегральної оцінки небезпек; виправданості практичної діяльності; стійкості соціально-економічних і екосистем; оптимізації витрат на захист.

Ключові слова: надзвичайні ситуації, державна політика, управління, система, цивільний захист.

Yarovoï Tykhon Serhiyovych Doctor of Science in Public Administration, Associate Professor, Acting Head of the Department of International Relations and Political Consulting of the Open International University of Human Development "Ukraine", Lvivska Street, 23, Kyiv, 03115, <http://orcid.org/0000-0002-7266-3829>

THE CONCEPT OF MODERNIZATION OF STATE POLICY IN THE FIELD OF PROTECTION OF THE POPULATION FROM EMERGENCY SITUATIONS

Abstract. It is established that security issues are interdepartmental and interregional in nature and require the use of an integrated approach at the state level, the formation of a single economic and legal space, ensuring accountability of authorities and leaders for the effectiveness and consequences of management decisions. It is established that in Ukraine there are mostly cases of occurrence and development of natural emergencies, and their number is increasing. Mostly emergencies occur at the local and facility levels, and the number of emergencies at the local level is increasing. The directions of improvement of the state policy in the field of protection of the population and territories from emergency situations in the context of ensuring productivity of the uniform state system of civil protection are allocated: 1) compliance with the unity of the principles of formation and implementation of state policy in the field of protection of the population and territories from emergencies; 2) implementation of rationing of risk levels; 3) formation of effective mechanisms of state management of risks of occurrence and development of emergency situations. It is noted that the improvement of state policy in the field of protection of the population and territories from emergencies should be based on the principles of acceptability, prevention, minimization, completeness, targeting, free information exchange, and determining the allowable risk, which is determined within its maximum and minimum values. taking into account the feasibility and available resources of technical, economic and material nature, as well as current socio-economic and political conditions. The basis of state policy in the

field of protection of the population and territories from emergencies and, accordingly, risk management and development of emergencies should be appropriate international cooperation in risk management to ensure high efficiency of large-scale emergencies and new types of threats. It is argued that the practical activities to ensure the effectiveness of state policy in the field of protection of the population from security emergencies is based on the following principles: priority; integrated risk assessment; justification of practical activities; sustainability of socio-economic and ecosystems; optimization of protection costs.

Keywords: emergencies, public policy, management, system, civil protection.

Постановка проблеми. Загальнодержавною проблемою в нашій країні є попередження надзвичайних ситуацій, максимальне зниження масштабів матеріальних, соціальних та інших втрат. У даний час стало зрозумілим, що сталого розвитку України та її регіонів може бути досягнуто шляхом ліквідації наслідків управління надзвичайними ситуаціями, а принципово іншим шляхом, зокрема за допомогою вчасного прогнозування таких надзвичайних ситуацій та їх попередження. Для реалізації нової стратегії сталого розвитку України та її регіонів, а також здійснення виваженого реформування системи публічного управління надзвичайними ситуаціями [1] безпосередньо необхідна розробка методів і засобів прогнозування та попередження і, насамперед, тих, що пов'язані з оцінюванням ризику, здійснення превентивних заходів щодо попередження та забезпечення публічними інституціями готовності до реагування на такі ситуації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-методологічні засади державного управління надзвичайними ситуаціями знайшли своє відображення у наукових доробках сукупності науковців: В. Бакуменко, В. Богданович, В. Воротін, В. Гошовська, Н. Грицяк, М. Іжа, В. Князев, О. Лебединська, В. Ліпкан, П. Надолішній, Н. Нижник, В. Олуйко, Л. Приходченко, І. Розпутенко, Г. Ситник, І. Шпильовий та інші.

Мета статті – вдосконалення державної політики у сфері захисту населення і територій від надзвичайних ситуацій.

Виклад основного матеріалу. Єдина державна системи цивільного захисту забезпечує поєднання органів державного управління, сил та засобів органів державної виконавчої влади, органів місцевого самоврядування й організацій, до повноважень яких відноситься рішення питань щодо захисту населення і територій від надзвичайних ситуацій.

Ключовими завданнями єдиної державної системи цивільного захисту є наступні:

- формулювання та впровадження норм правового й економічного характеру відносно забезпечення захисту населення і територій від надзвичайних ситуацій;

- реалізація програм цільового та науково-технічного призначення, орієнтованих на попередження випадків настання та розвитку надзвичайних ситуацій, а також забезпечення надійного функціонування організацій та об'єктів соціального призначення в умовах надзвичайних ситуацій;

- підтримка готовності до дій органів управління, сил і засобів, що сформовані та знаходяться у резерві, для недопущення та усунення наслідків надзвичайних ситуацій;

- збір, передача, зберігання обробка й обмін інформацією з питань захисту населення і територій від випадків виникнення надзвичайних ситуацій;

- підготовка населення до дій в умовах настання та розвитку надзвичайних ситуацій;

- забезпечення негайного інформування населення щодо настання надзвичайної ситуації в місцях масового перебування людей;

- аналіз і прогнозування наслідків настання та розвитку надзвичайних ситуацій з соціально-економічної точки зору;

- формування резервів ресурсів матеріального та фінансового характеру для усунення наслідків надзвичайних ситуацій;

- проведення експертизи, нагляду та контролю на державному рівні відносно захисту населення і територій від надзвичайних ситуацій;

- усунення наслідків надзвичайних ситуацій;

- впровадження заходів щодо забезпечення соціального захисту населення, що постраждало від негативного впливу надзвичайних ситуацій, проведення акцій гуманітарного характеру;

- забезпечення дотримання прав і обов'язків населення щодо захисту від випадків настання та розвитку надзвичайних ситуацій, а також осіб, що безпосередньо беруть участь в усуненні їх наслідків;

- активізація співробітництва на міжнародному рівні щодо захисту населення і територій від випадків настання та розвитку надзвичайних ситуацій [2].

Базовою вихідною характеристикою діяльності єдиної державної системи цивільного захисту є її продуктивність, розподілена в просторі й часі. Продуктивність єдиної державної системи цивільного захисту спрямована на підтримку добробуту держави та її регіонів. Критерієм добробуту є умова забезпечення цілісності соціально-економічного утворення протягом його життєвого циклу. Умова цілісності забезпечується дотриманням вимог закону збереження цілісності. Зі змістовної та фізичної точки зору задоволення вимог закону збереження цілісності проявляється, з одного боку, у неруйнуванні як

самого соціально-економічного утворення, так і його компонентів, а з іншого боку – це збереження призначення соціально-економічного утворення в умовах зміни структурно-функціональних властивостей єдиної державної системи цивільного захисту та її компонентів [3-4].

При цьому треба розуміти, що будь-яке соціально-економічне утворення існує на основі збалансованого обміну ресурсами з навколишнім середовищем. Якщо утворення – це регіон, то він здійснює обмін з державою, якій належить. Якщо це держава, то воно взаємодіє через ресурсний обмін або з певною державою, або зі співтовариством держав.

Розглянутий підхід до функціонування єдиної державної системи цивільного захисту у межах відносин двох сторін дозволяє розробити сукупність конструктивних методів і моделей побудови й використання компонентів системи.

Проте враховуючи результати оцінки поточного функціонування єдиної державної системи цивільного захисту впровадження новітніх принципів регулювання природної та техногенної безпеки здійснюється на території України повільно.

Необхідність упровадження концептуальних основ управління ризиками настання та розвитку надзвичайних ситуацій обумовлюється присутністю небезпечних факторів природного та техногенного походження, зокрема, таких:

- наявність на території суттєвої кількості потенційно небезпечних об'єктів;
- підвищений рівень травматизму і смертності населення, викликані подіями небезпечного характеру та нещасними випадками;
- висока кількість ризиків настання та розвитку природних надзвичайних ситуацій, що, в свою чергу, викликано тенденціями зміни клімату на глобальному та регіональному рівнях, підвищенням сейсмічної активності тощо, а також активізацією негативного техногенного впливу людської діяльності на навколишнє природне середовище;
- збільшення обсягів ризиків настання та розвитку техногенних надзвичайних ситуацій, що, відповідно, викликано критичним ступенем зносу основних фондів у промисловості й агропромисловому комплексі (понад 60-80 %);
- невідповідність розвитку державної системи моніторингу небезпечних факторів на технічному та технологічному рівнях [5].

Враховуючи досвід зарубіжних країн, найбільш ефективним є саме управління ризиками, яке базується на досягненні визначеного рівня безпеки та збалансованості витрат і вигоди стосовно визначеного об'єкта, території чи держави у цілому.

У нинішніх умовах механізми управління ризиками, орієнтовані на зниження їх кількісних значень, на жаль, не отримали широкого впровадження з

практичної точки зору. Так, оцінка ризиків з кількісної точки зору застосовується тільки на рівні окремих сфер, а саме в процесі аналізу безпеки функціонування атомних електричних станцій, а також при декларуванні безпеки об'єктів, що відносяться до категорії підвищеної небезпеки. Поряд із цим недосконалість методів управління ризиками нормативно-правового, організаційного й технічного характеру не уможлиблюють на сьогоднішній день досягнення таких рівнів ризиків, які встановлені в економічно розвинених країнах.

Зокрема, об'єднання роботи систем цивільного захисту України й інших держав з метою вирішення завдань удосконалення державної політики у сфері захисту населення і територій від надзвичайних ситуацій викликано, перш за все, наступними обставинами:

- глобальний характер, який може бути притаманний визначеним надзвичайним ситуаціям;
- можливість розповсюдження наслідків визначених надзвичайних ситуацій з території України та територію інших країн;
- наявність зобов'язань України на міжнародному рівні щодо недопущення настання та розвитку масштабних надзвичайних ситуацій, а також щодо інформаційної підтримки, усунення наслідків надзвичайних ситуацій і забезпечення допомоги у випадках їх настання та розвитку;
- необхідність активізації євроінтеграційних процесів в Україні стосовно приєднання до європейської мережі моніторингу надзвичайних ситуацій;
- наявність вигід від міжнародного співробітництва відносно державного управління ризиками настання та розвитку надзвичайних ситуацій [6].

Профілактику виникнення надзвичайних ситуацій у межах державної політики у сфері захисту населення і територій від надзвичайних ситуацій пропонується здійснювати як стосовно їх недопущення (зниження ризиків їх виникнення), так і відносно зниження рівня втрат і збитків, спричинених ними (зменшення наслідків). Відповідно, профілактика виникнення надзвичайних ситуацій повинна здійснюватися за такими напрямками:

- моніторинг і прогнозування надзвичайних ситуацій;
- раціональна локалізація продуктивних сил на території країни з прийняттям до уваги безпеки з природної та техногенної точки зору;
- впровадження превентивних заходів щодо недопущення у можливих межах визначених природних явищ і процесів несприятливого і небезпечного характеру через постійне зменшення їх накопиченого руйнівного потенціалу;
- недопущення випадків виникнення аварій і катастроф техногенного характеру через збільшення рівня технологічної безпеки процесів виробничого характеру та надійності обладнання з експлуатаційної точки зору;

- розробка та впровадження заходів інженерно-технічного характеру, орієнтованих на усунення можливих джерел виникнення надзвичайних ситуацій, зменшення їх наслідків, захист населення і матеріальних засобів;
- підготовка економічних об'єктів і систем життєзабезпечення населення до функціонування в умовах виникнення надзвичайних ситуацій;
- забезпечення безпеки промисловості;
- ліцензування діяльності об'єктів виробництва, що є небезпечними;
- страхування відповідальності за можливу шкоду в процесі експлуатації об'єкта виробництва, що є небезпечним;
- державна експертиза відносно недопущення випадків виникнення надзвичайних ситуацій;
- здійснення нагляду та контролю з боку держави стосовно природної і техногенної безпеки;
- надання населенню інформації щодо потенційних загроз природного та техногенного характеру на території проживання.

Висновки. З урахуванням необхідності профілактики природних і техногенних надзвичайних ситуацій пропонується відповідний комплекс заходів, що містить наступні організаційні, організаційно-економічні, інженерно-технічні та спеціальні компоненти:

- здійснення превентивної локалізації зон, на рівні яких можливим є вплив вражаючих факторів, та які можуть слугувати джерелами виникнення надзвичайних ситуацій;
- попередня підготовка до ліквідації надзвичайних ситуацій (зокрема, підтримка готовності територіальних і функціональних підсистем єдиної державної системи цивільного захисту до усунення наслідків надзвичайних ситуацій; формування запасів матеріальних засобів; проведення попередньої підготовки до робіт аварійно-рятувального характеру; підтримка формувань аварійно-рятувального призначення у стані готовності; модернізація засобів аварійно-рятувального призначення; формування документального страхового фонду тощо);
- забезпечення безперервного функціонування економічних об'єктів і систем життєзабезпечення населення в умовах виникнення надзвичайних ситуацій;
- захист населення (надання захисних засобів, підготовка заходів щодо евакуації тощо);
- першочергове життєзабезпечення у випадках виникнення надзвичайних ситуацій.

Література:

1. Капля А. М., Чубань В. С., Снісар О. Г. Удосконалення державного управління систем запобігання і реагування на надзвичайні ситуації в Україні з використанням досвіду зарубіжних країн: проблеми та перспективи. Пожежна безпека: теорія і практика; Академія пожежної безпеки ім. Героїв Чорнобиля. 2013. No 14. С. 39–46.

2. Потеряйко С. П., Барило О. Г. Напрями удосконалення інформаційно-аналітичного механізму державного управління у надзвичайних ситуаціях. Науковий збірник Інституту державного управління у сфері цивільного захисту. 2017. № 5. С. 62–74.

3. Литвиновський Є. Ю. Деякі результати спостереження за організацією функціонування територіальної підсистеми єдиної державної системи цивільного захисту. Науковий вісник : державне управління. №4(6). 2020. С. 160-185. URL: [https://doi.org/10.32689/2618-0065-2020-4\(6\)-160-185](https://doi.org/10.32689/2618-0065-2020-4(6)-160-185)

4. Вовченко С. Основні напрямки удосконалення функціонування органів управління щодо попередження та ліквідації надзвичайних ситуацій на регіональному рівні. Актуальні проблеми державного управління. 2012. Вип. 4. С. 56–61.

5. Кобко Є. В. Шляхи удосконалення адміністративно-правових заходів запобігання та ліквідації надзвичайних ситуацій техногенного характеру. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. серія юридична. 2017. Вип. 1. С. 202–211.

6. Тарасюк О. Б. Кас'янова О. О. Сутність державного матеріального резервування. Актуальні проблеми економіки. 2012. № 6. С. 91–95.

References:

1. Kaplia, A. M., Chuban, V. S. & Snisar, O. H. (2013) Udoskonalennia derzhavnoho upravlinnia system zapobihannia i reahuvannia na nadzvychaini sytuatsii v Ukraini z vykorystanniam dosvidu zarubizhnykh krain: problemy ta perspektyvy [Improving public administration of emergency prevention and response systems in Ukraine using the experience of foreign countries: problems and prospects]. *Pozhezhna bezpeka: teoriia i praktyka—Fire safety: theory and practice*, 14, 39–46 [in Ukrainian].

2. Poteriaiko, S. P. & Barylo, O. Hr. (2017) Napriamy udoskonalennia informatsiino-analitychnoho mekhanizmu derzhavnoho upravlinnia u nadzvychainykh sytuatsiiakh [Directions for improving the information and analytical mechanism of public administration in emergencies]. *Naukovyi zbirnyk Instytutu derzhavnoho upravlinnia u sferi tsyvilnoho zakhystu -Scientific collection of the Institute of Public Administration in the field of civil protection*, 5, 62–74 [in Ukrainian].

3. Lytvynovskyi, Ye. Yu. Deiaki rezultaty sposterezhennia za orhanizatsiiei u funktsionuvannia terytorialnoi pidsystemy yedynoi derzhavnoi systemy tsyvilnoho zakhystu. [Some results of observation of the organization of functioning of the territorial subsystem of the unified state system of civil defense]. *Naukovyi visnyk : derzhavne upravlinnia - Scientific Bulletin: Public Administration*, 4(6). 2020, 160-185 [in Ukrainian].

4. Vovchenko, S. (2012) Osnovni napriamky udoskonalennia funktsionuvannia orhaniv upravlinnia shchodo poperedzhennia ta likvidatsii nadzvychainykh sytuatsii na rehionalnomu rivni [The main directions of improving the functioning of government agencies for the prevention and elimination of emergencies at the regional level]. *Aktualni problemy derzhavnoho upravlinnia—Actual problems of public administration*, 4, 56–61 [in Ukrainian].

5. Kobko, Ye. V. (2017) Shliakhy udoskonalennia administratyvno-pravovykh zakhodiv zapobihannia ta likvidatsii nadzvychainykh sytuatsii tekhnogennoho kharakteru [Ways to improve administrative and legal measures to prevent and eliminate emergencies of man-made nature]. *Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikhsprav. seriia yurydychna—Scientific Bulletin of Lviv State University of Internal Affairs. legal series*, 1, 202-211 [in Ukrainian].

6. Tarasiuk, O. B. & Kasianova, O. O. (2012) Sutnist derzhavnoho materialnoho rezervuvannia [The essence of the state material reserve]. *Aktualni problemy ekonomiky—Actual problems of economics*, 6, 91-95 [in Ukrainian].

СЕРІЯ «ЕКОНОМІКА»

UDC 235.54.86

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-6\(24\)-185-202](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-6(24)-185-202)

Duginets Ganna Volodymyrivna Doctor of Economics, head of the Department of World Economy, State University of Trade and Economics, Kiev, Ukraine, Kyoto Street, 19, Kyiv, 02000, <https://orcid.org/0000-0003-3708-3666>.

Busarieva Tetiana Hennadiyivna Doctor of Economics, associate professor of the department of World Economy, State University of Trade and Economics, Kiev, Ukraine, Kyoto Street, 19, Kyiv, 02000, <https://orcid.org/0000-0001-9563-8120>

FEATURES OF SECURITY AND DEFENSE POLICY FORMATION IN EU

Abstract. The work is devoted to the research of a complex of problems of the European security policy, in particular the analysis of the new challenges to the priority directions of its development. The conceptual justification for the development of European integration in the field of security and defense policy are EU strategies developed in accordance with current challenges and threats. It is proved that the real institutional changes in the EU's foreign policy took place after the entry into force of the Lisbon Treaty and the establishment of the European External Action Service. The EU's common security and defense policy is a form of cooperation between EU states in the field of security and defense within the EU. It also includes a set of measures in the field of EU security and defense capability, compatible with NATO activities, for the implementation of which organizational structures and own operational capabilities have been established to carry out peacekeeping, conflict prevention and international security operations in accordance with UN Charter.

The study of various aspects of the phenomenon of EU security policy should be systematized according to the following methodological approaches: -the theory of behaviorism is based on the concept of security basic values of society. Security is one of the values of the state and objectively reflects the absence of threats to the basic values of society, and subjectively - the lack of fear about the possibility of their destruction; the school of political realism interprets the concept of security through the prism of national interests. In fact, international politics seeks to achieve

the following goals: the pursuit and benefit; avoiding disadvantaged situations; impartial attitude towards other state institutions, liberal-idealist paradigm involves the consideration of two different concepts of security; the first appeals to international institutions and legal norms (refers to the "rationalist" tradition); the second insists on the universality of moral values and respect for human rights as the main criteria of security (corresponds to the "revolutionary" tradition); - postmodern theory assumes that general security will be ensured only when its subjects will be considered simply as individuals, not citizens of any state and, moreover, not these states themselves. The new concept of security cannot be unified, unified and no one can have a monopoly on its interpretation.

Keywords: European Union, common security policy, EU defense, common foreign policy, EU, international security, EU security policy.

Дугінець Ганна Володимирівна доктор економічних наук, завідувач кафедри світової економіки, Державний торговельно-економічний університет, вулиця Кіото, 19, Київ, 02000, <https://orcid.org/0000-0003-3708-3666>

Бусарєва Тетяна Геннадіївна доктор економічних наук, доцент кафедри світової економіки, Державний торговельно-економічний університет, вулиця Кіото, 19, Київ, 02000, <https://orcid.org/0000-0001-9563-8120>

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИКИ БЕЗПЕКИ ТА ОБОРОНИ ЄС

Анотація. Робота присвячена дослідженню комплексу проблем європейської політики безпеки, зокрема аналізу нових викликів пріоритетним напрямом її розвитку. Концептуальним обґрунтуванням розвитку європейської інтеграції у сфері політики безпеки та оборони є стратегії ЄС, розроблені відповідно до актуальних викликів і загроз. Доведено, що реальні інституційні зміни у зовнішній політиці ЄС відбулися після набуття чинності Лісабонського договору та створення Європейської служби зовнішніх дій. Спільна політика безпеки та оборони ЄС є формою співпраці між державами ЄС у сфері безпеки та оборони в рамках ЄС. Він також включає комплекс заходів у сфері безпеки та обороноздатності ЄС, сумісних з діяльністю НАТО, для реалізації яких створено організаційні структури та власні оперативні можливості для здійснення миротворчих операцій, запобігання конфліктам та міжнародної безпеки відповідно.

Дослідження різних аспектів феномену політики безпеки ЄС слід систематизувати за такими методологічними підходами: -теорія біхевіоризму базується на концепції безпеки базових цінностей суспільства. Безпека є однією

з цінностей держави і об'єктивно відображає відсутність загроз базовим цінностям суспільства, а суб'єктивно - відсутність страху перед можливістю їх знищення; школа політичного реалізму трактує поняття безпеки крізь призму національних інтересів. По суті, міжнародна політика прагне досягти таких цілей: гонитва і користь; уникнення невігідних ситуацій; неупереджене ставлення до інших державних інститутів, ліберально-ідеалістична парадигма передбачає розгляд двох різних концепцій безпеки; перші звернення до міжнародних інституцій і правових норм (відноситься до «раціоналістичної» традиції); другий наполягає на універсальності моральних цінностей і дотриманні прав людини як основних критеріїв безпеки (відповідає «революційній» традиції); - теорія постмодерну передбачає, що загальна безпека буде забезпечена лише тоді, коли її суб'єкти будуть розглядатися просто як особи, а не громадяни будь-якої держави і, тим більше, не самі ці держави. Нова концепція безпеки не може бути уніфікована, уніфікована і ніхто не може мати монополію на її інтерпретацію.

Ключові слова: Європейський Союз, спільна політика безпеки, оборона, спільна зовнішня політика, ЄС, міжнародна безпека, політика безпеки ЄС.

Problem statement. The connection with important scientific or practical tasks. Today, the European Union is one of the most influential actors in international legal relations in the field of security policy. The basic principles of the EU security policy are based on the need to establish peaceful coexistence, ensure equal opportunities for access to guarantees in the political, economic, military and humanitarian spheres. The EU's common foreign policy is aimed at resolving military conflicts and achieving international understanding. The European Union's Common Foreign and Security Policy (CFSP), which was enshrined in the 1993 Maastricht Treaty on the EU, is a key area of EU action to ensure its foreign policy, security and defense objectives. Significant changes in architecture Institutions of the EU were implemented by the Amsterdam Treaty of 1997, primarily the possibility of developing joint strategies adopted by the European Council and implemented by the Union in areas important to the EU, including decisions needed to define and implement a common foreign and security policy. . Today, the European Union's security and defense policy remains a very painful topic of discussion. This can be explained both by the importance of preserving national sovereignty for the participating countries and by the fears of the new members of the Union about the weakening of relations with the United States and differences in the perception of threats. In practical terms, the most sensitive topic for implementation remains the functioning of the combined armed forces.

Achieving this goal involves the following scientific tasks: analyze the main stages of integration and key reforms in the process of becoming an EU; explore the

role of CFSP in pan-European integration; analyze the problems of implementation of initiatives to reform the EU CFSP; identify promising areas for the development of the Common Foreign and Security Policy.

The object of research is the process of security and defense policy formation in EU.

Analysis of recent research and publications. A large number of scientific papers have been devoted to the development of the EU's common foreign and security policy. Among the researchers of various aspects of this issue are, in particular, J. Manners, who analyzes some national foreign policies of European countries and the regulatory nature of the common foreign and security policy of the European Union, considers international relations in response to global challenges, S. Breserton and D. Vogler exploring the role of the EU as an international player. The evolution of EU foreign policy, its institutional development is analyzed in the scientific works of H. Magoni, M. Smith, S. Marsh and H. McEnstein. The research of M. Pollak and A. Vasconcelos is devoted to the security component and the issue of "militarization". Among domestic scientists, Yu. Kovbasyuk, O. Shapovalova, O. Shnyrkov provide general analysis of EU foreign policy, and O. Poshedin and others are devoted to the defense and security dimension of Ukraine's cooperation with the EU.

The subject of the study is the process of creating and reforming the EU's Common Foreign and Security Policy.

Presenting main material.

Based on the mentioned above it is important to present the concept of Europe as the power and its initiatives as far as the necessary condition for achieving the goals of European strategic autonomy is to strengthen and consolidation of technological and defense spheres (table 1)

Table 1.

The concept of Europe as the power and its initiatives

The concept of Europe as a civilian center of the power	Europe as a normative center of the power	EU Initiative
Growing economic interdependence leads to a situation when the lack of military force is no longer an obstacle to determination of status in the international system;	Definition: "regulatory force" - a force whose influence determined by norms more than a military arsenal or economic incentives. A force that can change the concept of "normality" EU foreign policy is based on values projected on partners	-EU integration model as a model for others (African Union, Mercosur, EEC) -Dissemination / imposition of norms and values through new policy initiatives (Barcelona Process, ENP,

• traditional military centers of power are losing influence; • The EEC as a “civilian center of power” should play a more prominent role in international relations. Use non-military tools to achieve goals, 3 dimensions of "civil force": 1) Diplomatic cooperation (multilateralism - multilateralism) 2) The predominance of economic potential (non-military) approach / non-military approach) 3) Legally binding supranational institutions (international law)	• The EU is shaping a new world order (democracy, rule of law, value of human rights and freedoms, social justice, solidarity, sustainable development - key principles that determine the international the identity of the EU and its foreign policy.	Eastern Partnership, Union for the Mediterranean) • Prohibition of the death penalty (Turkey) • environmental protection (Kyoto Protocol, Paris Agreement on Climate Change, European Green deal - Green Deal) • humanitarian law (International Criminal Court) • protection of human rights • development assistance (the EU accounts for 55% of the world) and humanitarian aid (to the EU - 36%) • Covid 19 - Team Europe (€ 38 billion), ACT initiative, COVAX, Global Health Summit (May 21, 2021, Rome)

Source: created by author based on [1]

Objectives of the EU's common foreign and security policy:

- (a) the protection of the values of the Union, fundamental interests, security, independence and integrity;
- (b) Consolidating and upholding democracy, the rule of law, human rights and the principles of international law;
- (c) maintaining peace, preventing conflict and strengthening international security in accordance with the UN Charter, the Helsinki Final Act and the Paris Charter for a New Europe;
- (d) promoting the sustainable economic, social and environmental development of developing countries, with the eradication of poverty as a primary goal;
- (e) promoting the integration of all countries into the world economy, including through the progressive abolition of restrictions on international trade;

(f) Assistance in the development of international measures to preserve and improve the quality of the environment and the sustainable management of natural resources for sustainable development;

g) assistance to the population, countries and regions affected by natural or man-made disasters;

(h) Promoting an international system based on strong multilateral cooperation and sound global governance

In December 1998, a Franco-British summit was held in Saint-Malo, at which the "Declaration on European Defense" was adopted. The document noted the EU's decision to gradually develop a common defense policy. The European Security and Defense Policy (ESDP) has been declared an operational component of the CFSP. The declaration called for the replacement of WEU by the EU in the operational and tactical organization of the defense industry, as well as in structural relations with the North Atlantic Alliance. Thus, in the long run, it became possible to develop cooperation in the field of security and defense not only within the WEU or NATO, but also within the Alliance itself.[2] European Security and Defense Policy (ESDP) is presented in figure 1.

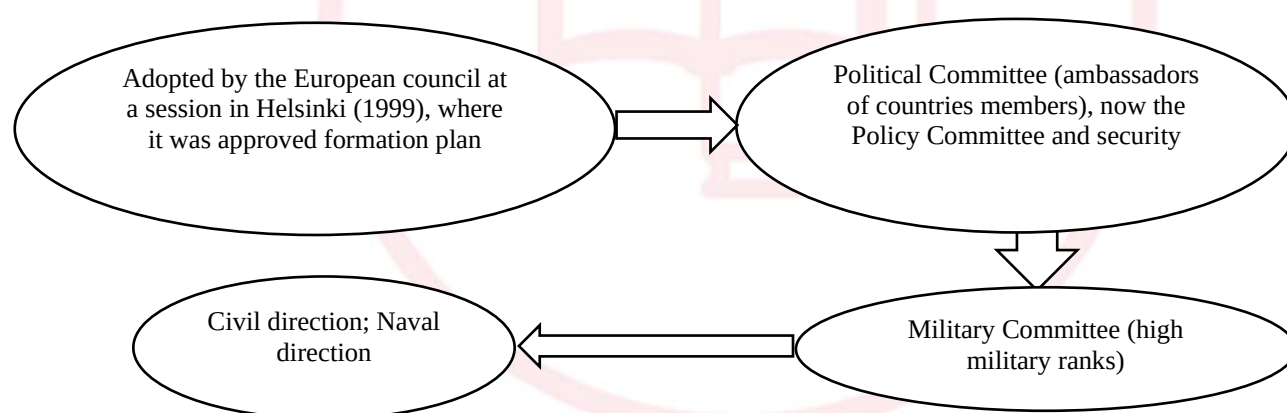

Fig.1. European Security and Defense Policy (ESDP)

Source: created by author based on [3]

The development of the concept of European security is characterized by an integrated approach, the identification of qualitatively new threats and at the same time emphasizes the recognition of common values for European countries.

1. Whereas in the past the EU countries relied entirely on NATO's political and defense mechanism and the OSCE and UN political mechanism, security issues have recently become more relevant to European policy and become an "internal priority" of the European Union. The EU's concern for its own security, the creation of an appropriate system and its organization was realized in an effort to intensify the

Common Foreign and Security Policy. However, since its inception, the CFSP has proved to be an ineffective political, legal and institutional mechanism. Therefore, in 1999, the European Union launched a new, more successful initiative called European Security and Defense Policy. It should be noted that the area of soft security, ie post-conflict settlement and assistance in civilian management, is currently the most successful and best-functioning element of the ESDP. The field of military settlement is still ambiguously perceived by the majority of EU member states and has many obstacles to achieving effective functioning.

2. The European Union is persistently and gradually approaching the possibility of influencing the solution of European and international security problems. Over the last decade, the EU has managed to significantly develop its military component as an important part of the ESDP. In particular, the creation and development of military contingents have allowed the European Union to undertake peacekeeping missions both on the European continent and beyond.

3. The intensification of EU efforts in the field of foreign and security policy was due to the EU's inability to resolve the conflict in the Balkans, awareness of its own military-technological backwardness, understanding of changes in the content and scale of threats and recognition of the need to respond. This has led to conceptual changes in European security policy and the emergence of initiatives to create their own European military instruments to influence world politics (within the so-called "tight security").

4. Over the last decade, the EU has conducted 23 civilian missions and military operations on three continents. These include, in particular: peacekeeping operations following the tsunami in Aceh (Indonesia); refugee protection in Chad; the fight against piracy in Somalia and the Horn of Africa. This shows that the EU's role as a security player is becoming more tangible. As of November 2010, the EU is conducting thirteen military and civilian missions simultaneously in 4 regions of the world: on the European continent (Balkans, Moldova / Ukraine), the Middle East, Asia and Africa. In addition, 11 military and civilian operations were completed in the Balkans, the South Caucasus, Asia and Africa. The EU uses NATO material and technical resources in its operations. Thus, we can talk about complementary efforts and mutually beneficial cooperation between the EU and NATO.

5. In the EU, the priority of further development of the ESDP is not the quantitative increase of indicators, but the qualitative realization of potential in this area, which, in turn, puts before the EU member states the following tasks: reaching consensus in all aspects of common security and defense policy; development and mastering of a new methodology of crisis management; effective use of opportunities for international cooperation; strengthening the defense industry and military technology.

6. Motivation to improve national security, stabilize internal and external situations, reduce dependence and further break free from Russian influence, and a

number of other reasons force Ukraine to be more active in foreign and security policy. The overall process of integration into the EU involves appropriate changes in all areas and spheres, including security, so further participation in the CFSP should have a positive impact on the position of our country in the security dimension of Europe's geopolitical space.

Achieving this goal is possible only if all political forces, the government and the president have a common interest in improving the geopolitical position of our country both in Europe and in the international arena. Based on the mentioned above it is possible to analyze the process of foreign policy decisions in the EU, that's presented in table 2.

Table 2.

The process of foreign policy decisions in the EU

EU policy	Examples	Aim	Voting in the Council
Common foreign and security policy	Diplomatic statements, declarations of sanctions	Intergovernmental	unanimity (possible voting QMV)
The EU's common security and defense policy	Military missions PESCO civilian missions	Intergovernmental	Unanimity
Other aspects of the EU's external relations policy	Humanitarian aid Development aid, ENP	International	qualified majority
External aspects of EU internal policy	Energy policy, environmental protection	International	qualified majority

Source: created by author based on [4]

To conclude, necessary to mention that the security policy, as a relatively new area of EU activity, has demonstrated its effectiveness and has stood the test of time. One of the main difficulties in the formation and implementation of the CFSP is the process of harmonizing approaches within the Union, ensuring the conformity of the national policy of the Member States with the common positions of the EU, adequate response to the new challenges of our time. At present, in the face of new internal and external challenges, the European Union is faced with the task of strengthening its role as a global player, strengthening the world order based on democratic and market values.

The historical development of Europe shows that ensuring security has been and remains the task of various types of international political blocs and organizations. With the exacerbation of non-traditional threats, there was a need to

strengthen the institutional and functional role of international organizations in the field of security.

Assessing the process of military-political cooperation in the EU after the Second World War, we can identify seven stages that reflect the emergence and formation of EU policy and strategy on international security. They include: search for general directions and forms of cooperation (1946-1949); rejection of supranational projects (1950-1954); the period of conceptual uncertainty (1955-1968); gradual revival of the dialogue on security issues (1969-1986); normative-legal and institutional definition of the sphere of security and defense cooperation (1987-1997); implementation and improvement of the institutional mechanism of European security and defense policy (EDBP, 1998 - mid-2000s); adaptation of the ESDP to the realities of the multipolar international system (since the mid-2000s)

In the process of European integration, the formation and development of a common foreign and security policy has gone through a number of stages. The first attempts at political integration within the European Community were made immediately after the creation in 1952 by six states (Germany, France, Italy, Belgium, the Netherlands, Luxembourg) of the European Coal and Steel Community. However, the Treaty on the European Defense Community and the project of creating a European political community of six states in 1954 were not supported by the National Assembly of France. As a result, European integration focused mainly on the economic sphere, while the foreign policy sphere remained within the competence of the member states. Issues of defense and political cooperation between the countries of Western Europe during the existence of the bipolar system of international relations were resolved and implemented within the framework of the foreign policy of national states, a certain coordination of which was carried out on the basis of the participation of countries in the North Atlantic Treaty Organization (NATO) and the Western European Union (WEU).

The second stage in the formation of the CFSP dates back to the late 1960s - early 1970s. In December 1969, at a conference in The Hague, the heads of state and government of the EU countries made important decisions to strengthen integration, including the start of political cooperation (the Davignon Plan). On the basis of the decisions taken in 1970, the European Political Cooperation (EPC) mechanism was put into action, which provided for regular summit meetings, discussion of common political approaches to international processes, and exchange of information between representatives of the foreign ministries of the EU member states. The practical implementation of this area of activity was entrusted to the Political Committee composed of the ambassadors of the member countries.

It should also be noted that during this period in the European Communities, two approaches to creating a security system based on the EU were formed: "Europeanists" (France, Germany), who advocated the creation of additional foreign

policy and defense structures in the EU; "Atlantists" (Great Britain), who traditionally focused on security issues in the United States and NATO. A new stage of European integration began in the second half of the 1980s. and was carried out in the favorable foreign policy conditions of the end of the Cold War, the dynamic development and sustainable growth of the EU economy. The Single European Act of 1986 finally formed the basis for intergovernmental cooperation in the field of foreign policy.

The Treaty on European Union (signed in February 1992, entered into force in November 1993) formalized the creation of the European Union based on three "pillars": 1) the European Communities; 2) common foreign and security policy; 3) cooperation in the field of internal affairs and justice. All three "pillars" were united by a single institutional structure. A feature of the "second pillar" (common foreign and security policy), like the third, was that the interaction of the EU member states was carried out exclusively on the basis of intergovernmental cooperation[5].

The main role in decision-making in the field of CFSP was assigned to the Council of the EU. In the second half of the 1990s - 2000s. in parallel with the deepening of integration and EU enlargement, the modernization of the CFSP was also carried out. The Amsterdam Treaty (1997) clarified and detailed the mechanism for implementing the CFSP, expanded the rights of the European Commission in this area, consolidated the principle of unanimity in the decisions of the EU Council on the CFSP, introduced the post of High Representative of the EU Council for Common Foreign and Security Policy - EU Secretary General. In accordance with the agreement, a Political Committee was created, which brought together the heads of political departments of the ministries and departments of foreign affairs of the member states.

The Amsterdam Treaty also put into practice such means of implementing the CFSP as "common strategies", "advanced cooperation of a group of members". The Treaty of Nice (2001) provided for the possibility of "enhanced cooperation" in the field of common foreign and security policy, expanded the powers of the European Council in this area, extended the scope of security policy to defense issues, formulated the concept of "European Security and Defense Policy" (ESDP), canceled the mention of the WEU as part of the development of the EU. In 2001, the permanent political and military bodies necessary for the implementation of the common foreign and security policy (Committee for Political and Security Affairs, the Military Committee of the European Union, the Military Headquarters of the European Union) were established, the deployment of military forces within the framework of the EEC was envisaged, and also civilian forces for crisis management.

The treaty establishing the EU Constitution, signed by the heads of state and government of the 25 member states in October 2004, provided for the strengthening of the legal personality of the EU, the strengthening of the role of supranational bodies and the simplification of decision-making in a number of areas. activities of

the EU, including the sphere of foreign policy. An important step that strengthened the position of the EU in the international arena was the introduction of the post of EU Minister for Foreign Affairs, accountable to the European Council and the European Commission. This post combined the functions of the High Representative of the Council of the EU for Foreign and Security Policy and the member of the European Commission for External Relations, which existed earlier. The failure to ratify the EU Constitution in May-June 2005 in referendums in France and the Netherlands meant that plans for the EU to become a "supranational state" were premature[6].

Instead of the EU Constitution, the Treaty of Lisbon was signed in December 2007 amending the Treaty on European Union and the Treaty establishing the European Community, which entered into force in December 2009. According to the treaty, the European Union became a "legal entity" (in particular, an international legal personality implies that the EU can conclude international treaties in all areas of its competence) and became the only integration structure to which the powers of the European Community were transferred. The Lisbon Treaty redefined the objectives of the EU in the international arena: the protection of values, fundamental interests, security, independence, human rights and freedoms; consolidation and support of democracy, the rule of law and the principles of international law; maintaining peace, preventing conflicts and strengthening international security; promoting the integration of all countries into the world economy; support for an international system based on multilateral cooperation and global governance.

Under the Maastricht, Amsterdam and Nice treaties, the European Union was to be based on three "pillars" - "pillars". The EU's Pillars, or Foundations, is a common metaphor for the European Union as a scientific work. Political science temple on three pillars. The pillars are components of the Treaty on European Union, namely: - the first "pillar" - the European Communities - the Treaties establishing the European Economic Community, the European Coal and Steel Community and the European Atomic Energy Community. Covers a wide range of activities defined in the treaties: common agricultural policy, customs union and common market, economic and monetary union, etc. ; - the second "pillar" - the Common Foreign and Security Policy (CFSP), defined in Section V of the EU Treaty; - The third "pillar" is cooperation in the field of justice and home affairs, as defined in Chapter VI of the EU Treaty. The first "pillar" includes the areas in which the Member States have delegated the right to decide to the Community. Instead, the second and third "pillars" are mostly interstate, so decisions are made here by consensus between states.

The official document that marked the beginning of the innovation was the EU Treaty (1992 Maastricht Treaty). Given the content of previous documents (the Treaty of Rome and the EEA), the authors of the Treaty included in its content everything related to the general approach to foreign policy and security. It was

assumed that the CFSP should be based on the concept of a common long-term defense policy, development of the disarmament process, arms control in Europe, as well as coordination of positions on other countries and the situation in the world as a whole. first, the protection of the common values of the Member States, the fundamental interests, the independence and the integrity of the Union; -secondly, strengthening the security of the Union and its members by all possible means; -thirdly, maintaining peace and strengthening international security in accordance with the principles of the Charter of the United Nations, the Helsinki Final Act and the objectives of the Paris Charter; international cooperation (Article 1.1, paragraph 2). The special nature of the EU CFSP / SBOP is presented in figure 2.

As of today, the hypothetical EU can deploy about 2 million military personnel, 2,500 combat units, and 800 combat troops to conduct missions. The Rapid Reaction Force can be seen as an indicator of the "military might" of the European Union. In addition to its own resources, the EU can also use NATO resources. This is provided for in the package of agreements "Berlin-Plus", adopted at the EU-NATO summit in 2002. The main thesis of the agreements is to reconcile the compatibility of ESDP and NATO actions and to eliminate possible duplication in the use of resources. The appointment of an EU representative to the post of Deputy Commander-in-Chief of NATO forces on the continent was also discussed. He also directs operations carried out within the framework of the EU. Together with the military, the civilian segment of the ESDP (police, administrative, expert structures) is actively developing. At the summit in June 2000, the EU member states took the first steps towards strengthening civilian crisis management (both at the European level and at the national level).

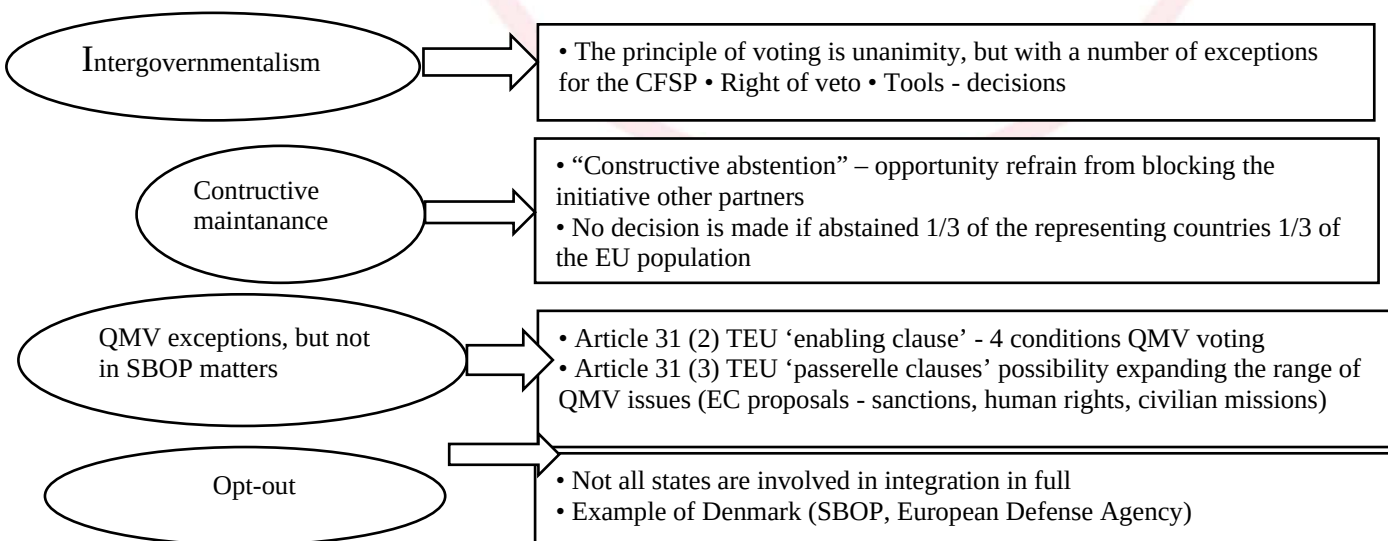

Figure2. The special nature of the EU CFSP / SBOP

Source: created by author based on [7]

Over the last few years, the development of European security cooperation has acquired a fundamentally new quality - the so-called "European strategic autonomy" proclaimed in the European Union's Global Strategy (Common Vision, Joint Action: A Stronger Europe). Union ", 2016). The new strategy is more focused on individual tasks aimed at addressing the risks and challenges that the EU may face in the future. Their order is characterized as follows: the interests of EU citizens; the principles that will guide the EU in pursuit of its interests; priorities pursued by these actions, as well as methods of implementation. The new security strategy creates an image of the European Union as a major world partner and defender of European values, while emphasizing the increasing responsibility of other 199 International law, international, regional organizations and government agencies.

The proposed approach was mixed with Eastern European partner countries, as their governments feared that the United States might end its commitment to Europe's military defense. At the same time, even the most ardent supporter of European strategic autonomy, France, has given a clear signal that the North Atlantic Alliance must continue to be the main guarantor of European security. Although strategic autonomy is understood differently in EU Member States, the common approach remains to work with partners when not possible and on their own when needed. European strategic autonomy involves cooperation in political, economic, humanitarian, military and other important areas, among which security and defense are the most sensitive. Therefore, gaining more effective strategic autonomy in this area is a key factor in the perception of the EU as an equal geopolitical guarantor of international security.

A key prerogative of European strategic autonomy in the field of security and defense is the ability to decide on the deployment of forces, including when American and European interests do not coincide. Therefore, the construction of the declared strategic autonomy should take into account the need to create institutions and governance structures that will allow EU member states and European NATO member states to identify common priorities and directions for the development of security and defense. However, the above political and institutional dimensions of the European security system are the most heated debates due to the differing understanding of the political leadership of a number of European states of threats to national interests.

In this regard, according to a number of researchers, the EU faces not only a lack of supply capacity, but also a problem of demand due to "chronic reluctance of most EU member states to act in the event of a crisis." The problem of "demand" is not due to the lack of organizations or formats that would allow it to form: the EU and NATO already have a wide range of political, legal and institutional instruments in the field of security and defense. However, European countries often create a number of other formats with diametrically different goals, which leads to reduced

efficiency and dispersion of decision-making processes. On the other hand, the need to harmonize all key documents by EU member states (unanimity principle) often leads to unjustified delays. Most researchers believe that the potential of the relevant mechanisms enshrined in the Lisbon Treaty (2007) needs to be used more widely to enhance the role and fulfillment of responsibilities as a guarantor of European security[8].

It states that the Common Security and Defense Policy must be an integral part of the Common Foreign and Security Policy. It must provide the Union with operational capabilities involving civilian and military assets. The Union may use them during missions outside its borders to maintain peace, prevent conflicts and strengthen international security in accordance with the principles of the UN Charter "(Article 28, paragraph 49 of the Agreement). In addition, the Treaty contains provisions on mutual assistance (Article 42.7) and provisions on solidarity in the event of terrorist threats or catastrophes (Article 222). Provisions for permanent structured cooperation between its members in the field of security and defense (Article 42.6 and Protocol 10) are extremely important, as well as the possibility to delegate CSDP missions to a group of states under the EU common flag (Article 44).

The current debate on EU-NATO cooperation is conducted in two main areas: - examining Europe's commitment to strategic autonomy through the prism of competition with NATO; - affirming the different roles, commitments and mandates of the EU and NATO, which makes any competition impossible. Obviously, the truth must be sought at the intersection of two theories - the possibilities of strategic partnership are quite significant, but NATO must continue to be somewhat "Europeanized" to effectively ensure the process of strategic autonomy.

In addition, the United States has rightly criticized the Alliance in the context of a fairer distribution of the organization's funding burden. This has raised concerns in Europe about further US security guarantees and the search for models for hedging potential risks. One option for a relevant European policy is to declare NATO's enduring value, while another involves building its own defense capabilities. While strategic autonomy in the field of security and defense remains a desirable rather than a mandatory component of EU security policy, increasing the EU's economic potential can lead to increased opportunities to overcome crises and conflicts without the use of military force. More effective tools in the form of diplomatic cooperation, the use of trade and investment mechanisms, visa policy, etc. can be used for this purpose.

As strategic autonomy makes it possible to limit the economic influence of other states on the EU (for example, Russia by restricting energy supplies, China by direct investment or the United States by extraterritoriality of its financial sanctions), multipolar competition can become an incentive for European security. policy. The European Union is not a supranational state, and therefore the expectations from its

security policy should not fully coincide with the standards applied in the practice of international relations with respect to individual leading states. It is this approach that will provide additional opportunities for pooling EU assets in terms of actors, mechanisms and formats of European security cooperation.

Among the main problems that the European Union is experiencing in the field of the Common Foreign and Security Policy, the following can be singled out, firstly, the reluctance of a number of countries to deepen cooperation in the defense sphere. Secondly, the difference in approaches between individual EU countries on the issue of the prospects for the development of the defense component (development of an autonomous system or reliance on NATO capabilities). The pro-Atlantic EU members are in favor of the option with NATO, while in France and Germany ideas are being discussed about the possible transformation of NATO from a military-political organization into a political one, which would undoubtedly give impetus to the development of the European defense component within the European Union, but without US involvement. Thirdly, the divergence of EU members on the issue of the foreign policy pursued by the United States and the use of forceful methods. Fourthly, the dissatisfaction of the small EU countries with the dictatorship of Paris and Berlin and, as a result, their orientation towards Washington, which also hinders the development of the European security and defense policy.

Speaking about the future of the CFSP, there are several main points. First, apparently despite the many difficulties in this process, this area will continue to develop. This process will be difficult and hardly quick. Secondly, in connection with the expansion of the European Union and, as a result, the strengthening of the pro-American pole within the EU, preference will be given to the development of a NATO-oriented defense component, but the development of autonomous European security and defense structures is not ruled out. Thirdly, it is likely that a number of EU countries that are more resolute in deepening the integration process (France, Germany, etc.) will create joint elements of a common defense without the participation of other EU members. Fourth, it is quite possible to further increase the role of the EU in a number of regions of the world. This is due to the fact that the American administration, pursuing its foreign policy line, may soon provoke a number of new conflicts, not only in the Middle East, but also in the Middle and Far East. This will lead to the fact that US attention to other regions of the world may be weakened, which the EU can take advantage of[9].

Conclusion. To conclude with, it is necessary to mention that the presentation of the EU Security Strategy was an application for a strategic vision, backed by real rapid reaction forces. The absorption of EU structures and the incorporation of security-free guarantees into EU structures are a testament to the process of building a European security identity. This is the situation with the duplication of security systems between the European and Euro-Atlantic ones. Most EU countries

acknowledge the dominance and indisputability of NATO's leadership in the security environment of the region, but a minority of countries openly criticize the security situation and build up the situation.

Thus, over the last 20 years, political and institutional changes in the EU have created the preconditions for a new perception of the concept of a "purely European" security space. The development of the concept of European security is characterized by an integrated approach, the identification of qualitatively new threats and at the same time emphasizes the recognition of common values for European countries.

1. Whereas in the past the EU countries relied entirely on NATO's political and defense mechanism and the OSCE and UN political mechanism, security issues have recently become more relevant to European policy and become an "internal priority" of the European Union. The EU's concern for its own security, the creation of an appropriate system and its organization was realized in an effort to intensify the Common Foreign and Security Policy. However, since its inception, the CFSP has proved to be an ineffective political, legal and institutional mechanism. Therefore, in 1999, the European Union launched a new, more successful initiative called European Security and Defense Policy. It should be noted that the area of soft security, ie post-conflict settlement and assistance in civilian management, is currently the most successful and best-functioning element of the ESDP. The field of military settlement is still ambiguously perceived by the majority of EU member states and has many obstacles to achieving effective functioning.

2. The European Union is persistently and gradually approaching the possibility of influencing the solution of European and international security problems. Over the last decade, the EU has managed to significantly develop its military component as an important part of the ESDP. In particular, the creation and development of military contingents have allowed the European Union to undertake peacekeeping missions both on the European continent and beyond. 3. The intensification of EU efforts in the field of foreign and security policy was due to the EU's inability to resolve the conflict in the Balkans, awareness of its own military-technological backwardness, understanding of changes in the content and scale of threats and recognition of the need to respond. This has led to conceptual changes in European security policy and the emergence of initiatives to create their own European military instruments to influence world politics (within the so-called "tight security").

4. Over the last decade, the EU has conducted 23 civilian missions and military operations on three continents. These include, in particular: peacekeeping operations following the tsunami in Aceh (Indonesia); refugee protection in Chad; the fight against piracy in Somalia and the Horn of Africa. This shows that the EU's role as a security player is becoming more tangible. As of November 2010, the EU is conducting thirteen military and civilian missions simultaneously in 4 regions of the

world: on the European continent (Balkans, Moldova / Ukraine), the Middle East, Asia and Africa. In addition, 11 military and civilian operations were completed in the Balkans, the South Caucasus, Asia and Africa. The EU uses NATO material and technical resources in its operations. Thus, we can talk about complementary efforts and mutually beneficial cooperation between the EU and NATO.

5. In the EU, the priority of further development of the ESDP is not the quantitative increase of indicators, but the qualitative realization of capacity in this area, which, in turn, puts before the EU member states the following tasks: reaching consensus in all aspects of common security and defense policy; development and mastering of a new methodology of crisis management; effective use of opportunities for international cooperation; strengthening the defense industry and military technology.

6. Motivation to improve national security, stabilize internal and external situations, reduce dependence and further break free from Russian influence, and a number of other reasons force Ukraine to be more active in foreign and security policy. The overall process of integration into the EU involves appropriate changes in all areas and spheres, including security, so further participation in the CFSP should have a positive impact on the position of our country in the security dimension of Europe's geopolitical space. Achieving this goal is possible only if all political forces, the government and the president have a common interest in improving the geopolitical position of our country both in Europe and in the international arena.

References:

1. Holjavko, N., Popova, L., Marich, M., Ganzhurenko, I., Koljadenko, S., Nicenko, V. (2020). Kompleksnij metodichnij pidhid do ocinjuvannja vplivu doslidnic'koї komponenti na rozvitok informacijnoї ekonomiki [A comprehensive methodological approach to assessing the impact of the research component on the development of information economy]. 4 (178), 192-199 [in Ukrainian].
2. Kodaneva, S.I. (2020). "Gibridnye ugrozy" bezopasnosti Rossii: vyjavenie i protivodejstvija ["Hybrid threats" to Russia's security: identification and counteraction]. 13(2), 44-71 [in Ukrainian].
3. Yi, Y., Meng, M., & Wei, Z. Bottom-up learning, strategic flexibility and strategic change. Journal of Organizational Change Management. 2017. № 30 (2). P. 161-183 [in English].
4. Karetna, O.O. (2019). Teoretichnij analiz interakcii vladi i gromadjans'kogo suspil'stva ta ih projavi v ukraїns'komu suspil'stvi [Theoretical analysis of the interaction of government and civil society and their manifestations in Ukrainian society]. Aktual'ni problemi politiki - Current policy issues, 63, 48-59 [in Ukrainian].
5. Baharun, R., Jing Mi, T., Streimikiene, D., Mardani, A., Shakeel, J. Innovation in healthcare performance among private brand's healthcare services in small and medium-sized enterprises (SMEs). Acta Polytechnica Hungarica. 2019. № 16(5). P. 151-172 [in English].
6. Awwad, M. Influences of Frege's Predicate Logic on Some Computational Models. Future Human Image. 2018. № 9. P. 5-19 [in English].
7. Lebedeva M.M., Kharkevich M.V., Zinov'eva E.S., Kuposova E.N. Arkhaizatsiya gosudarstva: rol' sovremennykh informatsionnykh tekhnologii [Archaization of a State: the Role of Modern Information Technologies. Polis. Political Studies. 2016. № 6. P. 22-36 [in English].

8. Breznik, K. Knowledge Management – from its Inception to the Innovation Linkage. *Procedia – Social and Behavioral Sciences*. 2018. P. 141-148 [in English].

9. Yi, Y., Meng, M., & Wei, Z. Bottom-up learning, strategic flexibility and strategic change. *Journal of Organizational Change Management*. 2017. №30 (2), C.161-183 [in English].

Література:

1. Холявко Н., Попова Л., Марич М., Ганжуренко І., Коляденко С. Ниценко В. Комплексний методичний підхід до оцінювання впливу дослідницької компоненти на розвиток інформаційної економіки. 2020. № 4 (178). С. 192-199.

2. Коданева С.І. “Гибридные угрозы” безопасности России: выявление и противодействия. 2020. 13(2). С. 44-71

3. Yi, Y., Meng, M., & Wei, Z. Bottom-up learning, strategic flexibility and strategic change. *Journal of Organizational Change Management*. 2017. № 30 (2). P. 161-183.

4. Каретна О.О. Теоретичний аналіз інтеракції влади і громадянського суспільства та їх прояви в українському суспільстві. Актуальні проблеми політики. 2019. № 63. С. 48-59.

5. Baharun, R., Jing Mi, T., Streimikiene, D., Mardani, A., Shakeel, J. Innovation in healthcare performance among private brand's healthcare services in small and medium-sized enterprises (SMEs). *Acta Polytechnica Hungarica*. 2019. № 16(5). P.151-172.

6. Awwad, M. Influences of Frege's Predicate Logic on Some Computational Models. *Future Human Image*. 2018. № 9. P. 5-19.

7. Lebedeva M.M., Kharkevich M.V., Zinov'eva E.S., Koposova E.N. Arkhaizatsiya gosudarstva: rol' sovremennykh informatsionnykh tekhnologii [Archaization of a State: the Role of Modern Information Technologies. *Polis. Political Studies*. 2016. № 6. P. 22-36.

8. Breznik, K. Knowledge Management – from its Inception to the Innovation Linkage. *Procedia – Social and Behavioral Sciences*. 2018. P. 141-148.

9. Yi, Y., Meng, M., & Wei, Z. Bottom-up learning, strategic flexibility and strategic change. *Journal of Organizational Change Management*. 2017. №30 (2), C.161-183.

УДК 332.14 : 338.2

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-6\(24\)-203-214](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-6(24)-203-214)

Бакурова Анна Володимирівна доктор економічних наук, професор, професор кафедри системного аналізу та обчислювальної математики, Національний університет "Запорізька політехніка", вул. Жуковського, 64, м. Запоріжжя, 69063, тел.: (050) 902-33-28, <https://orcid.org/0000-0001-6986-3769>

Діденко Анастасія Володимирівна кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри аналітичної економіки та менеджменту, Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, вул. Гагаріна, 26, м. Дніпро, 49005, тел.: 0679176761, <https://orcid.org/0000-0003-1136-403X>

ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ БЕЗПЕКИ ОБ'ЄДНАНИХ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД

Анотація. У статті розглянуто складові системи безпеки територіальної громади, основні проблеми у сфері безпеки та стійкості, джерела загроз і ризиків для існування та розвитку територій, завдання та індикатори сталого розвитку громади. Зауважено, що під час війни важливим завданням є пошук шляхів подолання негативних соціально-економічних наслідків, зміцнення безпеки місцевих громад та підвищення їх конкурентоспроможності як складової національної безпеки. Особлива увага приділяється економічній, інформаційній, екологічній та соціальній безпеці територіальної громади, а також зазначено про необхідність здійснення постійного моніторингу ризиків та загроз для функціонування громад, що породжує вимогу забезпечення комплексного підходу до цього процесу. Метою статті є виявлення взаємозв'язку між безпекою територіальних громад та сталим розвитком, визначення індикаторів безпеки територіальних громад для подальшого формування напрямів територіального розвитку та стратегій їх підвищення конкурентоспроможності. Відмічено роль системи соціальної безпеки, яка здатна попереджувати загрозливі стани, що негативно впливають на соціальний добробут. В роботі зазначено про важливість формування якісного кадрового складу територіальних громад, оскільки, за рахунок некомпетентності у розумінні стратегічних напрямків їх розвитку, виникає загроза утворенню спроможних об'єднаних територіальних громад. Особливу увагу акцентовано на розбудові інформаційної прозорості місцевої громади в економічній, соціальній та екологічній складових елементах безпеки для прийняття управлінських рішень щодо інвестування зацікавленими сторонами та, шляхом

покращення іміджу місцевої громади, підвищення її конкурентоспроможності. У статті відзначається важливість надання інформації про стан територій та наслідки екологічної шкоди у процесі формування іміджу територіальної громади. При цьому, оскільки відкритість даних несе певні ризики, зауважено про необхідність розробки зваженої політики щодо відкритих даних.

Ключові слова: об'єднані територіальні громади, ризики, загрози, безпека: економічна, соціальна, інформаційна, екологічна

Bakurova Anna Volodymyrivna Doctor of Science (Economics), Professor, Professor of the Department of System Analysis and Computational Mathematics, National University "Zaporizhzhia Polytechnic", 69063, Zaporizhzhia, Zhukovsky St., 64, tel.: (050) 902-33-28, <https://orcid.org/0000-0001-6986-3769>

Didenko Anastasiia Volodymyrivna Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Associate Professor of Analytical Economics and Management, Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs, 49005, Dnipro, Gagarina St., 26, tel.: (067) 917-67-61, <https://orcid.org/0000-0003-1136-403X>

FORMATION OF THE SECURITY SYSTEM OF THE UNITED TERRITORIAL COMMUNITIES

Abstract. The article considers the components of the security system of the territorial community, the main problems in the field of security and sustainability, sources of threats and risks to the existence and development of territories, tasks and indicators of sustainable community development. Notes that during the war the search for ways to overcome the negative socio-economic consequences, strengthen the security of local communities and increase their competitiveness as part of national security is an important task. Particular attention is paid to the economic, informational, environmental and social security of the territorial community. It is necessary to constantly monitor the identification of risks and threats to the functioning of communities, which creates the need to ensure an integrated approach to this process. The article aims to identify the relationship between the security of local communities and sustainable development, to identify indicators of security of local communities for further formation of areas of territorial development, and strategies to increase their competitiveness. The role of the social security system is noted, which is able to prevent threatening conditions that negatively affect social welfare. It is noted the importance of forming a high-quality staff of territorial communities, as due to incompetence in understanding the strategic directions of their development, there is a threat to the formation of capable UTG. Particular attention is paid to building information transparency of the local community in the

economic, social and environmental components of security for management decisions on investment by interested stakeholders and, through improving the image of the local community, increase its competitiveness. The article notes the importance of creating information transparency on the state of territories and the consequences of environmental damage to the formation of the image of the territorial community. However, it was emphasized that, since the openness of data carries certain risks, it is necessary to develop a balanced and prudent policy on open data.

Keywords: united territorial communities, risks, threats, security: economic, social, informational, ecological

Постановка проблеми. Реформа децентралізації сформувала нові суб'єкти-території, що володіють достатнім рівнем незалежності для прийняття управлінських рішень. Об'єднані територіальні громади (ОТГ) утворюють навколо себе простір, який має певний рівень територіального капіталу, елементи якого у процесі взаємодії утворюють різноманітні зовнішні ефекти та ефекти синергії [1, с. 22]. Формування спроможних ОТГ є одним із напрямів забезпечення національної безпеки, про що зазначено у Стратегії національної безпеки України від 14 вересня 2020 року. В умовах війни пошук напрямів щодо подолання негативних соціально-економічних наслідків, зміцнення безпеки територіальних громад та підвищення їх конкурентоспроможності як складової національної безпеки є важливою задачею. Наразі значної уваги потребує формування ефективної системи взаємодії та координації між державними органами безпеки та оборони, ОТГ та громадянами для оперативного реагування на загрози та подолання наслідків військових дій. Нажаль сьогодні можемо констатувати, що ця система не була розбудована, були відсутні механізми взаємодії для оборони територіальних громад та відповідне фінансування не тільки на загальнонаціональному рівні, а перш за все на рівні місцевих територіальних громад, де передусім й має бути сформована система реагування та протидії загрозам.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У дослідженні [2] виділяють показники, що є важливими для розвитку територій, а саме:

- якість інститутів,
- людський капітал,
- технологічна готовність,
- рівень діяльності бізнесу.

У роботі [3] відзначають такі важливі елементи для формування конкурентоспроможної території та світового господарства в цілому: громадяни, фірми та інші установи, що діють на відповідній території. Низький рівень конкурентоспроможності проявляється через погіршення рівня життя

населення, що призводить до його міграції, а отже, і втрати регіонального трудового потенціалу.

Багато дослідників приділяють особливу увагу таким складовим системи безпеки територіальної громади як економічна, інформаційна, екологічна та соціальна.

У роботі [4] економічну безпеку територіальної громади розглядають як стан рівня її життєздатності. При цьому життєздатність трактують як одночасне гарантування виконання місії і цілей її функціонування, сталість розвитку та забезпечення захищеності від внутрішніх і зовнішніх ризиків [4]. Також економічну безпеку територіальної громади розглядають як систему заходів по формуванню її захищеності від зовнішніх та внутрішніх загроз, здатності до фінансової спроможності та створення умов для забезпечення необхідного рівня якості населення громади за умов раціонального використання наявних ресурсів.

У монографії [5] представлено підхід до оцінки фінансово-бюджетної спроможності територіальної громади на основі аналізу та порівняння результатів фінансової діяльності новоутвореної територіальної громади з результатами інших громад, як своєї області, так і сусідніх. Такий підхід дає змогу сформулювати достатні ресурси для фінансування пріоритетних напрямів соціально-економічного розвитку громади та підвищити ефективність використання бюджетних коштів, оскільки для новоутворених ОТГ важливим є досягнення певного рівня фінансової безпеки та вміння здійснювати управління та регулювання власними фінансовими ресурсами.

Соціальна безпека є важливою складовою національної безпеки та сталого розвитку території, що зазвичай визначається через досягнення певного рівня якості життя населення. У роботі [6] вводять визначення соціальної безпеки саме територіальної громади як «її стан, за якого забезпечується захищеність життєво важливих інтересів територіальної громади, зокрема її ресурсне (включно з людськими ресурсами) та інституційне самовідтворення, яке забезпечує її ефективну життєдіяльність та сталий розвиток».

Екологічна безпека становить важливу ланку забезпечення як територіальної, так і національної безпеки, адже є індикатором здатності проводити політику щодо сталого та збалансованого розвитку. Важливість саме екологічної децентралізації зазначають у роботі [8], оскільки вона сприяє посиленню контролю за забрудненням навколишнього середовища. У світову практику ввійшло таке поняття як екологічно чистий або зелений бюджет, воно позначає формування бюджетної політики на засадах сталого розвитку з головним акцентом для сприяння досягненню екологічних цілей. Такий підхід дає змогу оцінити вплив бюджетної та фінансової політики на навколишнє природне середовище [9].

Важливим фактором становлення успішної та конкурентоспроможної громади є інформаційна прозорість, яка сприяє розумінню розподілу фінансових потоків, є одним з визначальних факторів, що формує позитивний імідж суб'єктів господарювання, їх інвестиційну привабливість, підвищує рівень довіри зі сторони стейкхолдерів через вільний доступ про різні напрями діяльності. В дослідженні [10] зазначають, що збільшення рівня інформаційної прозорості веде до зниження рівня корупції, що виступає фактором збільшення довіри інвесторів до суб'єктів господарювання. Важливим етапом формування загальної інформаційної прозорості територіальної громади є забезпечення прозорості бюджетного процесу, в тому числі і щодо розподілу бюджетних коштів у частині екологічного податку. Так, у звіті [11] наголошують, що прозорість бюджетних процесів є запорукою успішної розбудови та розвитку громад, в яких процеси управління місцевим бюджетом засновані на взаємній довірі та відповідальності сторін.

Мета статті – виявлення взаємозв'язку між безпекою територіальних громад та сталим розвитком, визначення індикаторів безпеки територіальних громад для подальшого формування напрямів територіального розвитку та формування ефективної системи взаємодії та координації у протидії зовнішнім та внутрішнім загрозам.

Виклад основного матеріалу. Державна політика по забезпеченню безпеки територіальних громад складається із сукупності стратегічних заходів, регуляторних механізмів, узгодженої взаємодії між різними ланками виконавчих органів з метою формування спроможних громад, які здатні протистояти негативним впливам внутрішніх та зовнішніх загроз. Серед складових системи безпеки територіальної громади особливу увагу зосередимо на економічній, інформаційній, екологічній та соціальній безпеці. Сформована система безпеки повинна забезпечувати захищеність відповідної територіальної громади від зовнішніх і внутрішніх загроз. Під загрозами розуміють сукупність негативних (деструктивних) тенденцій та чинників, що унеможливають чи ускладнюють або можуть унеможливити чи ускладнити реалізацію на території ОТГ або суміжних з нею територіях економічних, екологічних, соціальних інтересів місцевої громади та бізнесу [12].

В контексті зазначеного необхідно здійснювати постійний моніторинг індикаторів загроз безпеці ОТГ. У якості цих індикаторів оберемо індикатори цілей сталого розвитку (ЦСР), оскільки досягнення відповідного рівня по кожному із завдань є показником подолання бідності, захисту планети та покращення життя кожної людини, що перетинається з метою створення системи захисту та протидії загрозам безпеці ОТГ. ЦСР були прийняті у 2015 році як частина сталого розвитку ООН до 2030 року, моніторинг індикаторів цих цілей проводиться в рамках програми ООН «Сприяння

стратегічному плануванню та фінансуванню стійкого розвитку України як на національному, так і на регіональному рівні» [13]. Представимо на рис. 1 компоненти безпеки ОТГ та відповідні їм індикатори, що визначають досягнення певного рівня безпеки та виступають джерелом загроз і ризиків у разі низького значення цих показників. Визначення мінімально допустимих рівнів для зазначених індикаторів і є завданням забезпечення стійкого розвитку ОТГ.

У якості показника безпеки територіальної громади також можна використовувати індекс регіонального людського розвитку, який розраховують за трьома напрямками, що визначають за показниками добробуту, гідних умов праці, освіти, здоров'я та довголіття. Напрямок Довге та здорове життя визначається розрахунком таких показників: середня очікувана тривалість життя при народженні, загальний коефіцієнт приросту (скорочення) чисельності населення, коефіцієнт смертності від навмисного самоушкодження [14]. Напрямок Добробут та гідні умови праці характеризують такі показники: обсяг видатків місцевих бюджетів на одну особу, відношення середньої заробітної плати до мінімальної, рівень працевлаштування зареєстрованих безробітних. Напрямок Освіта визначають показники: чистий показник охоплення дошкільними навчальними закладами дітей віком три-п'ять років до загальної кількості дітей такого віку, кількість випускників закладів вищої освіти I–IV рівня акредитації до загальної кількості населення у віці 25–70 років [14].

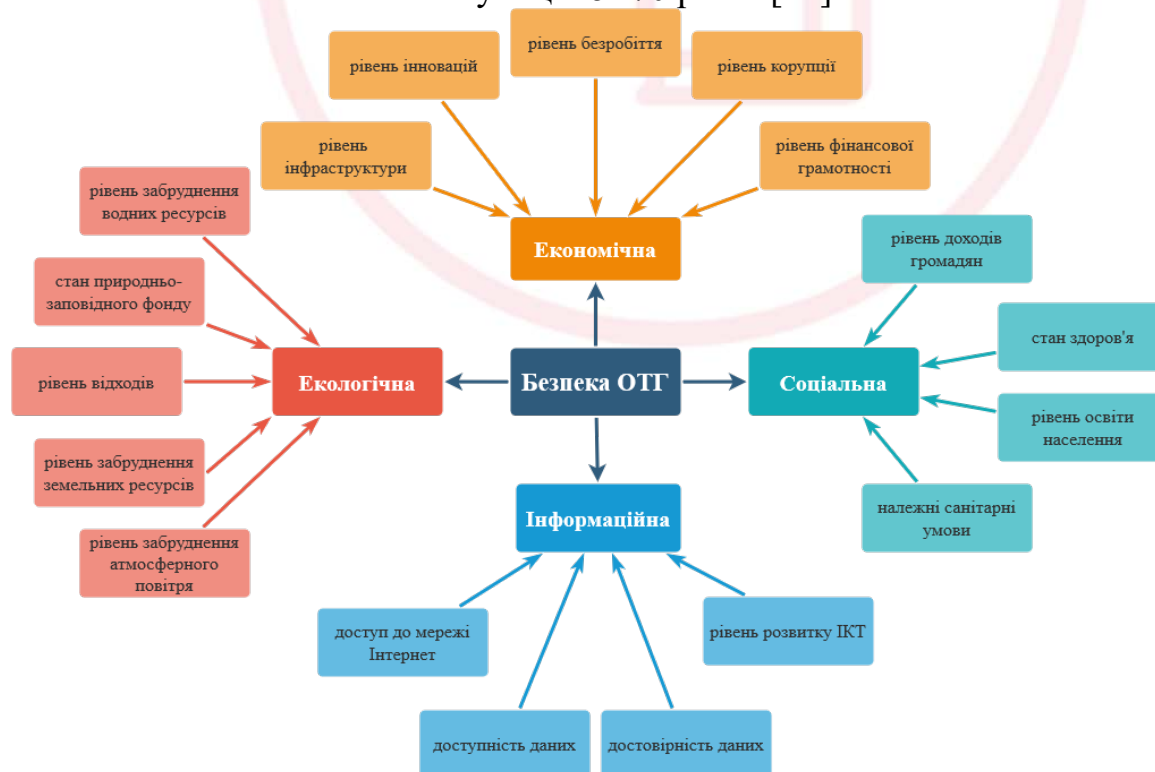

Рис. 1. Елементи безпеки ОТГ

Джерело: побудовано на основі [13]

Міністерством розвитку громад та територій України здійснюється постійний моніторинг соціально-економічного розвитку регіонів [15] за такими напрямками: економічна ефективність, інвестиційний розвиток та зовнішньоекономічна співпраця, фінансова самодостатність, ефективність ринку праці, розвиток інфраструктури, відновлювана енергетика та енергоефективність. Як бачимо більшість із зазначених показників визначають економічні процеси та явища, проте необхідно зазначити, що в основі більшості економічних взаємозв'язків знаходиться людська свідомість.

У більшості досліджень рівень безпеки регіонів виражають через певні інтегральні індекси, значення яких порівнюються з пороговими значеннями, але постає питання про відповідність цього рівня реальному стану безпеки регіону та можливості за цим показником оцінити спроможність громади до протидії та усунення негативних наслідків наявних загроз. Для оцінювання рівня безпеки територіальної громади також використовується методологія нечітких множин, яка дозволяє врахувати невизначеність та суб'єктивну оцінку при формуванні множини факторів та показників, що її й визначають.

Наразі значної уваги потребує формування системи соціальної безпеки, оскільки через наслідки війни погіршується соціальний добробут населення. Соціальну безпеку виражають через економічні показники, що відображають рівень життя населення та розвитку людського капіталу. Досягнення певного рівня соціальної безпеки можливе за умов залучення громадян, в тому числі через створення громадських організацій, до активного підвищення якості власного життя та оточуючого середовища, формування соціального капіталу території та суспільної свідомості. Досягнення певного рівня соціального капіталу можна відстежити за індексом соціального прогресу, який визначає соціальні та екологічні елементи діяльності країн, за кількістю балів за цим індексом країни згруповано на шість груп від найвищого до найнижчого значення соціального прогресу. У 2021 році індекс соціального прогресу України становив 75,78, що у порівнянні до 2017 року означає підвищення рейтингу з 64 місця на 48 місце та відповідає середньому рівню соціального прогресу (рис. 2) в світовому масштабі.

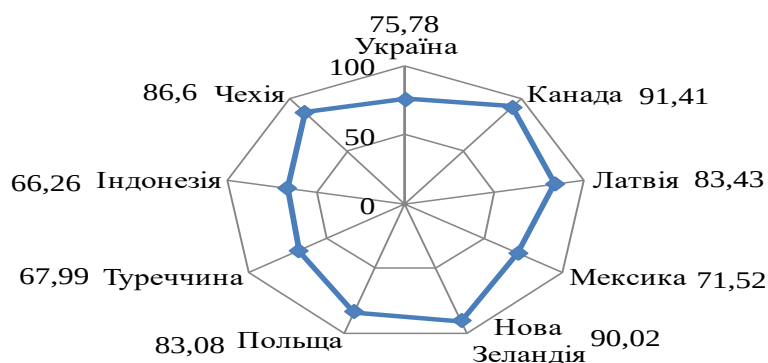

Рис. 2. *Індекс соціального прогресу 2021 року*
 Джерело: побудовано на основі [7]

Одним з факторів формування суспільної свідомості є інформаційна прозорість. Зазвичай при дослідженні інформаційної прозорості аналізується наявність чи відсутність відповідної інформації на офіційному веб-ресурсі організацій. Для ОТГ є можливість створення власних сайтів за усіма сучасними ІТ-стандартами на платформі Dosvit з необхідними базовими додатками, що забезпечить прозорість та відкритість діяльності громади, надасть інформацію про бізнес-можливості громади [16]. У дослідженні [16] відзначають важливість прозорості, що проявляється для мешканців у заощадженні часу за рахунок отримання необхідної інформації на сайті громади, що формує довіру до керівництва ОТГ.

Для місцевого бізнесу важливого значення набуває інформація щодо можливостей їх розвитку у громаді, отримання інформації щодо потенційних бізнес-партнерів та оцінювання власної конкурентоспроможності, дозвільних документів та іншої документації. Також громада зацікавлена у становленні інформаційної прозорості для залучення інвесторів, для цього важливою є чесна та актуальна інформація про всі бізнес-можливості громади для прийняття управлінських рішень щодо інвестування зацікавленими стейкхолдерами. Наявність інвестицій до громади не тільки створює нові робочі місця, поліпшує її інфраструктуру, а й створює додаткові ефекти у вигляді суспільного блага.

Створення інформаційної прозорості щодо стану територій та наслідків екологічної шкоди є важливим елементом формування іміджу територіальної громади. В цьому напрямку в Україні проводиться політика щодо відкритих даних про діяльність державних органів. Відповідно до Закону України від 13 січня 2011 р. № 2939-VI «Про доступ до публічної інформації» та постанови Кабінету Міністрів України від 21 жовтня 2015 р. № 835 «Про затвердження Положення про набори даних, які підлягають оприлюдненню у формі відкритих даних» було створено Єдиний державний веб-портал відкритих даних, метою діяльності якого є надання доступу до публічної інформації у формі відкритих даних. Разом з тим варто розуміти, що відкритість даних несе у собі певні ризики, про що й відзначають у дослідженні [17]: закріплення асиметрії влади, ухвалення неправильних рішень через неякісні дані, застереження щодо приватності. Тому варто формувати збалансовану та розсудливу політику щодо відкритих даних. Наразі за даних умов воєнного стану портал відкритих даних тимчасово став закритим.

У дослідженні [18] визначають наступні проблеми у сфері забезпечення безпеки та стійкості регіонів і територіальних громад, які можна згрупувати таким чином:

- суперечливість визначення термінів та відсутність узгодженої системи законодавчих та нормативно-правових актів, що породжує недосконалість

організаційного забезпечення процесів формування безпеки та стійкості регіонів і територіальних громад;

- незавершеність реформ щодо децентралізації утворює проблеми міжвідомчої взаємодії щодо розподілу функцій та координації дій в системі запобігання та реагування на загрози безпеці та стійкості регіонів і територіальних громад, що призводить до появи різних конфліктів, цьому також сприяє слабка комунікація з населенням щодо формування системи безпеки на рівні громад і регіонів;

- стратегічне планування стійкого розвитку регіонів і територіальних громад мають фрагментарний і невпорядкований характер у більшості випадків за рахунок некомпетентності у розумінні стратегічних напрямків розвитку та зміцненні спроможності - тому, важливою задачею є формування якісного кадрового складу територіальних громад, що буде здатний оцінювати сильні сторони своєї ОТГ та впроваджувати ефективні стратегії її розвитку; також відмічають, що хоча реалізація проєктів державно-приватного партнерства в ОТГ має всі необхідні організаційно-економічні передумови, проте ця форма взаємодії є ще слаборозвиненою.

Там же зазначають про важливу роль місцевих державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування в межах їхніх повноважень щодо формування системи координації діяльності у сфері забезпечення готовності та функціонування відповідних спроможностей громад, територій та підприємств у забезпеченні функціонування на місцях загальнодержавних систем і територіальної оборони [18]. На місцеві державні адміністрації, органи місцевого самоврядування і їх виконавчі комітети покладено важливу роль забезпечення обороноздатності, організації територіальної оборони, розвитку готовності населення, зокрема щодо «формування матеріальних, грошових та інших резервів для забезпечення потреб оборони держави та територіальної оборони», «виділення необхідних споруд та об'єктів інфраструктури, утримання запасу матеріально-технічних ресурсів, постачання техніки на збірні пункти та у військові частини» [18, с. 87]. Що стає додатковим тягарем на місцеві бюджети та потребує окремої статті витрат, адже відповідно до Статті 23 Закону України «Про основи національного спротиву» від 16 липня 2021 року фінансування та матеріально-технічне забезпечення сил територіальної оборони здійснюється також і за рахунок місцевих бюджетів, а отже необхідні додаткові кошти, які можливо отримати шляхом перерозподілу частини військового збору до місцевих бюджетів. У зв'язку з введенням воєнного стану відбулися певні зміни у бюджетному процесі: скасовано вимогу обов'язкового оприлюднення звітів місцевих бюджетів, складання прогнозів місцевих бюджетів, виконання регуляторного законодавства щодо встановлення місцевих податків, зборів та податкових пільг, рекомендовано спрямовувати

залишки коштів за освітньою субвенцією на заходи територіальної оборони та підтримку Збройних Сил.

Висновки. Отже, для формування спроможних територіальних громад необхідно здійснювати постійний моніторинг ризиків та загроз для функціонування громад, що породжує необхідність забезпечення комплексного підходу до цього процесу. Система безпеки ОТГ повинна забезпечувати її розвиток, що впливає на рівень безпеки держави та кожного члена громади. Оскільки на органи місцевого самоврядування покладено важливі функції щодо забезпечення обороноздатності країни, що передбачає цільове використання коштів на організацію та реалізацію заходів, пов'язаних із територіальною обороною та цивільним захистом, необхідно спрямовувати частину надходжень від військового збору до бюджетів відповідних територіальних громад. Тобто виникає необхідність у розробці механізму адміністрування такого збору на місцевому рівні.

Література:

1. Звіт про виконання кафедральної НДР 05038 «Математичне моделювання соціально-економічних процесів та систем» / Укл. А.В. Бакурова. Запоріжжя: НУ "Запорізька політехніка", кафедра САОМ, 2021. 99 с. URL : <http://eir.zntu.edu.ua/handle/123456789/8010> (дата звернення: 21.04.2022).
2. The European Regional Competitiveness Index 2019. European Commission. 2019. URL : https://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docgener/work/2019_03_rci2019.pdf. (дата звернення: 20.04.2022).
3. Valdaliso J.M., Wilson J.R. Strategies for shaping territorial competitiveness. Routledge, London. 2015. С. 95
4. Волосяк М.В., Сіренко І.В. Економічна безпека територіальної громади в системі забезпечення її сталого розвитку. *Економіка та держава*, 2021. № 6. С. 105-109. DOI: 10.32702/2306-6806.2021.6.105
5. Bakurova A.V., Didenko A.V. Analysis of structural features of the development of communities. Модели системного анализа в управлении экономическими процессами : монографія / Под ред. докт. экон. наук, проф. В.С. Пономаренко, докт. экон. наук, проф. Т.С. Клебановой, докт. экон. наук, проф. Л.С. Гурьяновой – Братислава-Харьков, ВШЭМ – ХНЭУ им. С. Кузнеця, 2021. С. 125-141
6. Мокій А.І., Павліха Н.В., Дацко О.І., Науменко Н.С., Гуменюк А.М. Соціальна безпека територіальних громад у контексті регіональної політики України. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України*. 2018, Випуск 6 (134). С. 42- 50
7. Social Progress Index. The Social Progress Imperative. URL : https://www.socialprogress.org/static/9e62d6c031f30344f34683259839760d/2021%20Social%20Progress%20Index%20Executive%20Summary-compressed_0.pdf. (дата звернення: 20.04.2022)
8. Li G., Guob F., Dic D. Regional competition, environmental decentralization, and target selection of local governments. *Science of The Total Environment*. 2020, vol. 755, part 1. <https://doi.org/10.1016/j.scitotenv.2020.142536>
9. What is Green Budgeting? Organisation for Economic Co-operation and Development, 2019. URL: <https://www.oecd.org/environment/green-budgeting/> (дата звернення: 20.04.2022)

10. Kucheroва Н., Диденко А., Кравець О. Modeling information transparency of economic entities under uncertainty. In *2019 7th International Conference on Modeling, Development and Strategic Management of Economic System (MDSMES 2019)*. Atlantis Press. 2019. URL : <https://www.atlantis-press.com/proceedings/mdsmes-19/125919215>: (дата звернення 07.03.2022).
11. Індекс прозорості місцевих бюджетів 2019. Об'єднані територіальні громади. URL : http://probudget.org.ua/db_pic/images/files/file_1574179990.8486.pdf (дата звернення 02.04.2021).
12. Про національну безпеку України: Закон України від 21 червня 2018 р. № 2469-VIII / Верховна Рада України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> (дата звернення: 26.04.2022).
13. Цілі сталого розвитку. URL : <https://sdg.ukrstat.gov.ua/uk/about/> (дата звернення: 16.04.2022).
14. Розрахунок індексу регіонального людського розвитку. Міністерство розвитку громад та територій України. URL : <https://www.minregion.gov.ua/napryamki-diyalnosti/derzhavna-rehional-na-polityka/monitorynh/monitorynh-monitorynh/rozrakhunok-indeksu-regionalnogo-lyudskogo-rozvytku/>
15. Рейтингова оцінка регіонів. Міністерство розвитку громад та територій України. URL : <https://www.minregion.gov.ua/wp-content/uploads/2021/12/rejtyngova-oczinka-za-sichen-veresen-2021-roku-prezentaczijni-materialy.pdf>
16. Цифрові громади. Як прозорість будує сильні та успішні ОТГ. Портал «Децентралізація». 2019. URL : <https://decentralization.gov.ua/news/11125> (дата звернення 01.04.2022).
17. Ковальчук А., Ханжин В., Кудлатський Я. Економічний потенціал відкритих даних для України. Київська школа економіки. 2018. 40 с.
18. Організація системи забезпечення національної стійкості на регіональному і місцевому рівнях : аналіт. доп. / [Резнікова О. О., Войтовський К. Є. Лепіхов А. В.] ; за заг. ред. О. О. Резнікової. Київ : НІСД, 2021. 140 с

References:

1. Zvit pro vykonannia kafedralnoi NDR 05038 «*Matematychni modeliuvannia sotsialno-ekonomichnykh protsesiv ta system*» - Report on the implementation of the cathedral research 05038 «*Mathematical modeling of socio-economic processes and systems*». (2021). In A.V. Bakurova (Ed.). Zaporizhzhia: NU "Zaporizka politekhnika", kafedra SAOM. Retrieved from <http://eir.zntu.edu.ua/handle/123456789/8010>. [in Ukrainian].
2. The European Regional Competitiveness Index 2019. European Commission. (2019). Retrieved from https://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docgener/work/2019_03_rci2019.pdf.
3. Valdaliso, J.M., & Wilson, J.R. (2015). Strategies for shaping territorial competitiveness. London : Routledge.
4. Volosiuk, M., Sirenko, I. (2021). Ekonomichna bezpeka terytorialnoi hromady v systemi zabezpechennia yii staloho rozvytku [Economic security of the territorial community in the system of providing its sustainable development]. *Ekonomika ta derzhava*, vol. 6, 105–109. DOI: 10.32702/2306-6806.2021.6.105. [in Ukrainian].
5. Bakurova, A.V., Didenko, A.V. (2021). Analysis of structural features of the development of communities. In V.S. Ponomarenko, T.S. Klebanova & L.S. Hurianova (Eds.), *Modely systemnoho analiza v upravleni ekonomicheskimi protsesami - Models of system analysis in the management of economic processes* (p. 125-141). Bratyslava-Kharkiv: VShEM – KhNEU im. S. Kuznetsia.
6. Mokiy, A., Pavlikha, N., Datsko, O., Naumenko, N., & Humenyuk, A. (2018). Sotsialna bezpeka terytorialnykh hromad u konteksti rehionalnoi polityky Ukrainy [Social security of territorial community in the Ukrainian regional policy]. *Sotsialno-ekonomichni problemy suchasnoho periodu Ukrainy - Socio-economic problems of the modern period of Ukraine*, 6 (134), 42– 50. [in Ukrainian].

7. Social Progress Index. The Social Progress Imperative. (2022). Retrieved from https://www.socialprogress.org/static/9e62d6c031f30344f34683259839760d/2021%20Social%20Progress%20Index%20Executive%20Summary-compressed_0.pdf.

8. Li, G., Guob, F., & Dic, D. (2020). Regional competition, environmental decentralization, and target selection of local governments. *Science of The Total Environment*, 755, part 1. <https://doi.org/10.1016/j.scitotenv.2020.142536>

9. What is Green Budgeting? Organisation for Economic Co-operation and Development. (2019). Retrieved from <https://www.oecd.org/environment/green-budgeting/>

10. Kucheroва, H., Didenko, A., & Kravets, O. (2019). Modeling information transparency of economic entities under uncertainty. In *2019 7th International Conference on Modeling, Development and Strategic Management of Economic System (MDSMES 2019)*. Atlantis Press. Retrieved from <https://www.atlantis-press.com/proceedings/mdsmes-19/125919215>

11. Indeks prozorosti mistsevykh biudzhetyv 2019. Obiednani terytorialni hromady. [Local Budget Transparency Index 2019. United Territorial Communities]. Retrieved from http://probudget.org.ua/db_pic/images/files/file_1574179990.8486.pdf [in Ukrainian].

12. Pro natsionalnu bezpeku Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 21 chervnia 2018 r. № 2469-VIII [On National Security of Ukraine: Law of Ukraine of June 21, 2018 № 2469-VIII]. *Verkhovna Rada of Ukraine*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> [in Ukrainian].

13. Tsili staloho rozvytku [Goals of sustainable development]. Retrieved from <https://sdg.ukrstat.gov.ua/uk/about/> [in Ukrainian].

14. Calculation of the regional human development index. Ministry for Communities and Territories Development of Ukraine. Retrieved from : <https://www.minregion.gov.ua/napryamki-diyalnosti/derzhavna-rehional-na-polityka/monitorynh/monitorynh-monitorynh/rozrahunok-indeksu-regionalnogo-lyudskogo-rozvytku/>

15. Rating assessment of regions. Ministry for Communities and Territories Development of Ukraine. Retrieved from : <https://www.minregion.gov.ua/wp-content/uploads/2021/12/rejtyngova-oczinka-za-sichen-veresen-2021-roku-prezentacijni-materialy.pdf>

16. Tsyfrovi hromady. Yak prozorist buduie sylni ta uspishni OTH [Digital communities. How transparency builds strong and successful UTC]. (2019). *Decentralization Portal*. Retrieved from <https://decentralization.gov.ua/news/11125>. [in Ukrainian].

17. Kovalchuk A., Khanzhyn V., Kudlatskyi Ya. (2018) Ekonomichnyi potentsial vidkrytykh danykh dlia Ukrainy [Economic potential of open data for Ukraine]. Kyiv School of Economics. 40 p. [in Ukrainian].

18. Reznikova, O.O., Voitovskyi, K.Ye., & Lepikhov, A.V. (2021). Orhanizatsiia systemy zabezpechennia natsionalnoi stiikosti na rehionalnomu i mistsvomu rivniakh [Organization of the system of ensuring national stability at the regional and local levels]. In O.O. Reznikova (Ed.). Kyiv : NISD. [in Ukrainian].

УДК 336.2

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-6\(24\)-215-229](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-6(24)-215-229)

Білоусова Олена Станіславівна доктор економічних наук, провідний науковий співробітник відділу державних фінансів, Державна установа «Інститут економіки та прогнозування НАН України», вул. Панаса Мирного, 26, м. Київ, 01011, <https://orcid.org/0000-0001-7434-3469>

БЮДЖЕТНО-ПОДАТКОВІ ІНСТРУМЕНТИ ДЛЯ ЗМЕНШЕННЯ НАСЛІДКІВ ГЛОБАЛЬНИХ ТОРГОВИХ ВІЙН ТА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ В УКРАЇНІ

Анотація. Досліджено актуальні проблеми вибору та застосування бюджетно-податкових інструментів для зменшення наслідків глобальних торгових війн та забезпечення економічного зростання в Україні. Визначено прямі та непрямі канали поширення економічних наслідків торгових війн на фіскальний простір країн-учасниць, третіх країн та України. Виявлено, що взаємозв'язки прямих та непрямих каналів поширення наслідків торгових війн на державні фінанси третіх країн обумовлені змінами у глобальних ланцюгах створення доданої вартості через господарські операції, які впливають на розмір бази оподаткування податком на прибуток, податком на доходи фізичних осіб, соціальних внесків, а також збільшенням потреби у бюджетній підтримці експортерів.

Аналіз сфер вразливості національних економік та державних фінансів різних країн показав, що найбільші ризики виникають при низькому рівні фінансового та інвестиційного потенціалу економіки через зниження рівня (або недосягнення належного рівня для країн, що розвиваються) конкурентоспроможності за ціною, якістю та інноваційністю продукції, та створюють фіскальні ризики стійкості державних фінансів у короткостроковому періоді та звуження фіскального простору у середньостроковій перспективі.

Узагальнено міжнародний досвід бюджетного стимулювання зовнішньої торгівлі та обґрунтовано перелік бюджетно-податкових інструментів для зменшення наслідків глобальних торгових війн та забезпечення стійкого економічного зростання в Україні, зокрема збільшення бюджетних видатків для реалізації Цілей сталого розвитку України в частині підтримки промисловості, інновацій та інфраструктури; державної підтримки експорту, зокрема експортні субсидії для пріоритетних галузей, розвиток програм імпортозаміщення для «стратегічних товарів життєзабезпечення населення», здійснення заходів із

захисту вітчизняного товаровиробника, податкові пільги, субсидії, створення вільних економічних зон для діяльності виробників-експортерів, податкові стимули для досліджень і розробок, впровадження та узгодження сприятливої торгової політики.

Ключові слова: глобальні торгові війни, торгові конфлікти, протекціонізм, зовнішня торгівля, податкові надходження, фіскальні наслідки, фіскальні ризики.

Bilousova Olena Stanislavivna Doctor of Economic Sciences, Leading Researcher of the Department of Public Finance, Institute for Economics and Forecasting of the National Academy of Sciences of Ukraine, Panasa Mirnogo St., 26, Kyiv, 01011, <https://orcid.org/0000-0001-7434-3469>

THE FISCAL INSTRUMENTS TO REDUCE THE EFFECTS OF GLOBAL TRADE WARS AND ENSURE ECONOMIC GROWTH IN UKRAINE

Abstract. The current problems of selection and application of budget and tax instruments to reduce the effects of global trade wars and ensure economic growth in Ukraine are studied. Direct and indirect channels for spreading the economic consequences of trade wars to the fiscal space of the countries participating in the trade war, third countries and Ukraine have been identified. It was found that the relationship of direct and indirect channels of trade wars on the public finances of third countries due to changes in global value chains through business transactions that affect the size of the tax base of income tax, personal income tax, social contributions, as well as increasing the need for budget support for exporters.

The analysis of vulnerabilities of national economies and public finances of different countries showed that the greatest risks arise at low levels of financial and investment potential of the economy due to reduced (or failure to reach the appropriate level for developing countries) competitiveness in price, quality and innovation, and create fiscal risks to the sustainability of public finances in the short term and the narrowing of the fiscal space in the medium term.

The international experience of budgetary stimulation of foreign trade is generalized and the list of budgetary and tax instruments for reduction of consequences of global trade wars and maintenance of steady economic growth in Ukraine is substantiated, in particular increase of budgetary expenses for realization of the Sustainable Development Goals of Ukraine; state support of exports, in particular export subsidies for priority industries; development of import substitution programs for "strategic livelihoods"; implementation of measures to protect domestic producers; tax benefits, subsidies, creation of free economic zones for the activities of

exporting producers, tax incentives for research and development, implementation and coordination of favorable trade policies.

Keywords: global trade wars, trade conflicts, protectionism, foreign trade, tax revenues, fiscal consequences, fiscal risks.

Постановка проблеми. Трансформація фіскального простору, як сукупності фінансових можливостей уряду надавати (через певну сукупність бюджетно-податкових інструментів) бюджетні ресурси для вирішення актуальних соціально-економічних завдань без порушення стійкості фінансової позиції уряду, відбувається під впливом збільшення зовнішніх викликів та посилення їх впливу на національну економіку [1]. У широкому значенні фіскальний простір передбачає формування фінансового потенціалу для забезпечення стійкості державних фінансів та розширення фіскального простору у середньостроковій перспективі через підтримку стійкого розвитку національної економіки, як передумови збільшення майбутніх фіскальних надходжень, а також зменшення видатків на попередження фіскальних ризиків від зовнішніх і внутрішніх загроз [2].

Політика розширення фіскального простору має враховувати обмеження, пов'язані із викликами та загрозами торгових війн, що змінюють світову торгівлю, загострюють боротьбу на ринках сировини, технологій, інновацій та інвестицій. Зовнішня торгівля товарами і послугами є важливим фактором, що впливає на фіскальний простір та забезпечення економічного зростання. Тож, потребують вирішення проблеми вибору та застосування бюджетно-податкових інструментів для зменшення наслідків глобальних торгових війн та забезпечення розвитку національної економіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. А.Берту, С.Стампер, К.Жарде, Д.Сієна і С.Урсула базуючись на модельних розрахунках, здійснених з використанням міжнародної макроекономічної моделі, кількісно оцінили наслідки підвищення ввізного мита, зокрема зниження загальної факторної продуктивності та уповільнення темпів економічного зростання [3]. А.Берту, К.Жарде, Д.Сієна, У.Щербович проаналізували економічні втрати від торгової війни між США та Китаєм (2018-2019 рр.) [4]. М.Мескіта дослідив вплив торгових війн на треті країни, зокрема на країни, що розвиваються [5]. С.О.Корабліним на основі аналізу економічних причин привабливості неоліберальної доктрини у міжнародних відносинах було виявлено, що принципи вільної конкуренції та саморегульованих ринків відстоюють країни, які мають на них явні конкурентні переваги [6]. Коли такі переваги зникають, країни починають застосовувати різні види протекціонізму. В.В.Небрат обґрунтовано вибір пріоритету національних інтересів економічного розвитку у визначенні зовнішньоторговельної політики [7]. Малодослідженими є проблеми

застосування бюджетно-податкових інструментів для зменшення наслідків глобальних торгових війн.

Метою статті є обґрунтування сукупності бюджетно-податкових інструментів для зменшення наслідків глобальних торгових війн та забезпечення економічного зростання в Україні.

Виклад основного матеріалу. Економічні наслідки торгових війн поширюються на фіскальний простір різними каналами та мають особливості розповсюдження для учасників торгової війни та для третіх країн. Розподіл на прямі та непрямі канали може здійснюватися залежно від рівня імовірності виникнення фіскальних втрат.

Учасники торгової війни зазнавали прямих втрат внаслідок прийнятих рішень щодо підвищення ввізного мита на певні групи товарів. До прямих каналів можна віднести: збільшення вартості імпорту; зменшення експорту товарів, на які підвищено ввізне мито, та обсягів іноземних замовлень на виробництво проміжної продукції; зниження конкурентоспроможності продукції та відповідних доходів, що безпосередньо впливають на зменшення бази оподаткування податком на прибуток компаній. Збільшення вартості імпорту через канал споживання призводить до зниження купівельної спроможності домогосподарств і опосередковано впливає на зменшення внутрішнього споживання (зменшуючи ВВП), або зменшення інвестицій.

До непрямих каналів поширення наслідків торгових війн на їх учасників можна віднести:

- підвищення країнового ризику, який збільшує вартість запозичень та фінансових витрат підприємства, опосередковано зменшуючи базу оподаткування податком на прибуток;

- збільшення видатків бюджету на підтримку заходів щодо кредитування експортерів;

- падіння сукупної продуктивності;

- зниження інвестиційного попиту через зростання невизначеності;

- коливання валютних курсів, що впливає на перерахунок монетарних статей балансу та зміну витрат (або доходів) підприємств;

- перенесення підприємством виробничих бізнес-процесів з однієї країни в іншу, що розриває усталений виробничий ланцюг, призводить до втрати податків і зборів, сплачуваних підприємством у господарській діяльності;

- зменшення асортименту продукції (опосередковано впливає на скорочення працівників та зменшення платежів з податку на дохід фізичних осіб та соціального внеску);

- зміни у використанні сировини через перехід на доступні імпортні проміжні продукти, що впливають на собівартість продукції та зменшення бази оподаткування; або перехід на доступні товари вітчизняного виробництва, що

позитивно позначиться на доходах підприємств (залежать від ступеня заміненості імпортованих товарів вітчизняними);

- уповільнення темпів зростання ВВП;
- зниження попиту на робочу силу, рівня зайнятості у підприємств-експортерів та витрат на оплату праці, зменшення бюджетних надходжень;
- падіння цін на акції та облігації, що негативно позначається на фінансовій сфері та зменшенні бази оподаткування компаній тощо.

Для третіх країн до вищенаведеного переліку (непрямий канал поширення) додаються фіскальні ризики, пов'язані із змінами глобальних ланцюгів створення доданої вартості. Це відбувається у наслідок витіснення підприємств таких країн більш конкурентоспроможними компаніями країн-учасниць торгової війни на ринках з низькими ставками ввізного мита та з іншими перевагами.

Країни, що розвиваються (які відносяться до третіх країн), зокрема, Мексика, Чилі, Колумбія та Перу, очікували уповільнення економічного зростання у 2019 р. до 2 в.п. ВВП та звуження фіскального простору через зменшення податкових надходжень та збільшення дефіциту бюджету. У Чилі і Перу – де мідь (товар на який оголошено підвищення мита) становила велику частку експорту (49% і 31%, відповідно), виникли ризики втрати доходів через підвищення мита, зниження попиту на сировинні товари [5] та відповідно на зменшення обсягу експорту.

За модельними розрахунками (здійсненими з використанням міжнародної макроекономічної моделі) підвищення тарифів на 10 в.п. призводить до зниження на 1,75% загальної факторної продуктивності, що негативно впливає на темпи економічного зростання [3]. Ці процеси обумовлювали зниження світового реального ВВП приблизно на 0,2 в.п. і досягатиме 0,5 в.п. через три роки [4]. Збільшення невизначеності щодо майбутніх умов ведення бізнесу, а також підвищення вартості фінансування капіталу через збільшення фінансового ризику позичальника призводять до зниження інвестиційного попиту. Отже, зростання невизначеності уповільнює інвестиційні процеси та через два роки зменшує інвестиції приблизно на 1,4%-2,8%. Нижчі інвестиції зменшують капітал і попит на робочу силу, що знижує заробітну плату та податкові платежі підприємств до бюджету, соціальні внески.

Економічні наслідки від підвищення тарифів між США та Китаєм поширюються на треті країни через непрямий канал – торгові та виробничі зв'язки, що виникають в межах глобальних ланцюгів створення доданої вартості. Виникає ефект кумулятивного тарифу, що збільшується з кожною проміжною ланкою глобального ланцюга. Найбільші втрати мають торгові партнери, які знаходяться на останніх ланках глобального ланцюгу поставок.

Отже, взаємозв'язки прямих та непрямих каналів поширення наслідків торгових війн на державні фінанси третіх країн обумовлені змінами у глобальних ланцюгах створення доданої вартості через господарські операції, що впливають на розмір бази оподаткування податком на прибуток, податком на доходи фізичних осіб, соціальних внесків, а також збільшенням потреби у бюджетній підтримці експортерів.

«Каскадне» підвищення торгових тарифів та поширення наслідків торгових війн, їх вплив на стан державних фінансів третіх країн залежить від можливостей держави взаємодіяти з підприємствами для зменшення таких ризиків. Аналіз сфер вразливості національних економік та державних фінансів різних країн показав, що найбільші ризики виникають при низькому рівні фінансового та інвестиційного потенціалу економіки через зниження рівня (або недосягнення належного рівня для країн, що розвиваються) конкурентоспроможності за ціною, якістю та інноваційністю продукції, та створюють фінансові ризики стійкості державних фінансів у короткостроковому періоді та звуження фінансового простору у середньостроковій перспективі.

Дослідження експортних можливостей України показали існування резерву сировини та виробничих потужностей для розширення географічного сегменту експорту у сферах: забезпечення продовольства, зокрема молочною продукцією, олійною продукцією; машинобудування, зокрема електричних машин, обладнання; легкої промисловості тощо. Проте, промисловість недостатньо успішно вирішує внутрішні проблеми підготовки до технологічних викликів Індустрії 4.0 [8]. При цьому слід враховувати, що Україна має високий науковий потенціал, який дозволить розвивати нові можливості для участі у поставках глобальних ланцюгів створення доданої вартості та виробництва інноваційної продукції.

Членство України в СОТ забезпечує покращення доступу українських товарів і послуг та їх постачальників до нових ринків. Дослідження умов доступу до ринків для товарів та послуг українських товаровиробників показав, що більшість країн підтвердили скасування мита для українських товарів, зняття торгових бар'єрів (зокрема щодо оформлення імпорتنих ліцензій, полегшення та спрощення митних процедур) входження на європейські ринки. Європейська комісія оголосила про надання додаткової підтримки українській інноваційній спільноті у розмірі 20 млн євро грантів [9]. При цьому модернізація вітчизняної промисловості з урахуванням технологічних викликів Індустрії 4.0 та вихід на нові ринки потребує також державної допомоги.

Крім цього, аналіз угод про торговельні відносини України з США та України з Китаєм, Угоди про асоціацію між Україною та ЄС показав, що норми угод охоплюють не лише торгівлю, а й додаткові сфери зовнішньої політики,

такі як міжнародні потоки інвестицій та робочої сили, а також захист прав інтелектуальної власності та навколишнього середовища. Ці правові домовленості мають норми про вільний рух товарів, послуг, капіталу, а також про інвестиційне співробітництво та спрямовані на створення поглибленої і всеохоплюючої зони вільної торгівлі. Для використання існуючих можливостей слід запроваджувати нові види державної підтримки експорту.

Практика останніх років щодо торгових обмежень, пов'язаних з карантинними заходами через COVID-19, показала необхідність розвитку внутрішнього ринку з можливостями «самозабезпечення критичною групою» товарів та послуг, системи доступу до отримання освітніх послуг.

За висновками спеціалістів ІЕПр пріоритетними для України є програми: державної підтримки забезпечення доступу до освіти соціально вразливих верств населення [10]; підтримки виробництва вітчизняної техніки та обладнання для агропромислового комплексу [11]; співфінансування модернізації у сфері ресурсозберігаючого землеробства, агропереробки, біобезпеки; сприяння розвитку сімейного фермерства, заохочення великих виробників у сфері тваринництва до розширення ними кормової бази; підтримки забезпечення технологічного розвитку до світових стандартів (що сприятиме приєднанню вітчизняних виробників до вищих ланок глобальних ланцюгів створення доданої вартості) [8], тощо. Реалізація зазначених та інших пріоритетів розвитку економіки потребує державної підтримки.

Для зменшення наслідків глобальних торгових війн та забезпечення стійкого економічного зростання в Україні вважаємо за доцільне застосовувати такі бюджетно-податкові інструменти:

- збільшення бюджетних видатків для реалізації Цілей сталого розвитку України в частині підтримки промисловості, інновацій та інфраструктури;
- державна підтримка експорту, зокрема експортні субсидії для пріоритетних галузей;
- розвиток програм імпортозаміщення для «стратегічних товарів життєзабезпечення населення»;
- здійснення заходів із захисту вітчизняного товаровиробника;
- підтримка освіти і науки;
- податкові пільги, субсидії, створення вільних економічних зон для діяльності виробників-експортерів, податкові стимули для досліджень і розробок, впровадження та узгодження сприятливої торгової політики.

Бюджетні видатки на економіку, які здійснювалися упродовж 2018-2021 рр., недостатні для належної підтримки підприємств та забезпечення розвитку промисловості, інновацій та інфраструктури. За даними Моніторингового звіту [12], підготовленого Державною службою статистики України, ціль 9 «Промисловість, інновації та інфраструктура» не досягнуто за багатьма показниками, зокрема, у

2020-2021 рр. Завдання 9.1 – «розвивати якісну, надійну, сталу та доступну інфраструктуру, яка базується на використанні інноваційних технологій, у т. ч. екологічно чистих видів транспорту» не було реалізовано на належному і очікуваному рівні. Показник 9.1.1 «Частка сільського населення, яке проживає на відстані понад 3 км від дороги з твердим покриттям, %», цільовий орієнтир якого у 2020 р. визначено у 3,0%, не досягнуто. У 2021 р. фактично цей показник становив 1,51%. У Вінницькій, Волинській, Дніпропетровській, Закарпатській, Одеській, Полтавській, Рівненській, Сумській, Черкаській та інших областях цей показник становив менше 1%. При цьому, видатки Зведеного бюджету України за статтею «Дорожнє господарство» у 2021 р. склали 178,4 млрд грн або 60,8% загального обсягу видатків на економічну діяльність (293,4 млрд грн). За нашими оцінками, що базуються на фактичних показниках бюджетних видатків та досягнутих результатах, бюджетні видатки, необхідні для реалізації цілі 9 (показник 9.1.1), становлять 354,4 млрд грн і значно перевищують можливості Зведеного бюджету. Це свідчить про необхідність підвищення ефективності використання бюджетних коштів для досягнення показника 9.1.1 Цілей сталого розвитку.

У 2020 р. не було досягнуто такі показники:

9.1.2 «Обсяг перевезених вантажів, млн тонн» (цільовий орієнтир, встановлений на 2020 р., 1650,0 млн тонн). У 2020 р. показник становив 1641 млн тонн, або 99,5% встановленого орієнтиру;

9.1.3 «Кількість перевезених пасажирів, млн осіб» (цільовий орієнтир, встановлений на 2020 р., 5200,0 млн осіб). У 2020 р. показник становив 2570,2 млн осіб або 49,4% встановленого цільового орієнтиру. Видатки Зведеного бюджету України за статтею «Транспорт» (крім видатків на дорожнє господарство) у 2020 р. становили 10,4 млрд грн, або 3,9% загального обсягу видатків на економічну діяльність (263,9 млрд грн). Оцінки бюджетних видатків, необхідних для реалізації цілі 9, показників 9.1.2-9.1.3, становлять близько 20 млрд грн;

9.1.4 «Ступінь зносу основних засобів за ВЕД «Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність», %» (цільовий орієнтир, встановлений на 2020 р., 49,0%). У 2020 р. показник становив 48,1%. Проте, ступінь зносу наземного і трубопровідного транспорту становив 50,9%, авіаційного транспорту 52,1%, що, відповідно, на 2,8 в.п. та 4 в.п. гірше за встановлений цільовий орієнтир;

9.2.1 «Частка електротранспорту у внутрішньому сполученні, %» (цільовий орієнтир, встановлений на 2020 р., 65,0%). У 2020 р. показник становив 63,2%, або 97,2% встановленого орієнтиру;

9.4.2 «Частка доданої вартості за витратами виробництва підприємств, які належать до середньо-високотехнологічного сектору переробної промисловості

(зокрема, виробництва хімічної продукції; електричного устаткування; машин та устаткування; автотранспортних засобів, причепів і напівпричепів; інших транспортних засобів відповідно до КВЕД) у загальній доданій вартості за витратами виробництва, %» (цільовий орієнтир, встановлений на 2020 р. 7,5%). У 2019 р. показник становив 3,8%, або 50,7% встановленого орієнтиру.

Не досягнуто також цільові орієнтири за показниками: 9.4.3 «Частка працівників, зайнятих на підприємствах, які належать до високо- та середньовисокотехнологічних секторів переробної промисловості (зокрема, з виробництва фармацевтичних продуктів і препаратів; хімічної продукції; машинобудування; комп'ютерів, електронної та оптичної продукції; повітряних і космічних літальних апаратів, супутнього устаткування відповідно до КВЕД), у загальній кількості зайнятих працівників у промисловості, %»; 9.5.1 «Частка витрат на виконання наукових досліджень і розробок у ВВП, %»; 9.5.2 «Частка реалізованої інноваційної продукції в обсязі промислової, %».

З метою державної підтримки досягнення Цілей сталого розвитку пропонуємо:

у податковій сфері: запровадити інноваційні податкові пільги та можливість додаткового списання витрат на амортизацію основних засобів, придбаних у 2020-2022 рр., зокрема для електротранспорту, що використовується у внутрішньому сполученні;

у бюджетній сфері: запровадити співфінансування інноваційно-інвестиційних проектів, спрямованих на досягнення Цілей сталого розвитку.

Досягнення зазначених Цілей опосередковано сприятиме розвитку зовнішньої торгівлі. Найбільш успішний міжнародний досвід державної підтримки експорту базується на застосуванні низки напрямів [13], зокрема:

-державні експортні кредитні гарантії федерального уряду для захисту експортерів від втрат імовірної безнадійної заборгованості через експорт в країни, що розвиваються, а також на ринки, до яких важко отримати доступ [14];

-пряме кредитування (здійснюється безпосередньо експортно-кредитним агентством), страхування;

-підтримка процентної ставки, покриття ризику процентної ставки за кредитом протягом усього терміну позики;

-проектне фінансування;

-пов'язана допомога у формі позики офіційної допомоги розвитку, грантів;

-рефінансування від KfW [15];

-програми підтримки транскордонної торгівлі та великого німецького експорту в Африку (KfW IPEX-Bank);

-інструменти дольового співфінансування федеральним урядом, ТНК, банками, страховими компаніями;

-викуп дебіторської заборгованості; експортний акредитив;

-спеціальні умови фінансування певних галузей промисловості, зокрема суднобудування, (програма гарантування CIRР – процентної ставки, яка розраховується та публікується щомісяця ОЕСР на основі ринкових процентних ставок) [16].

Банк розвитку KfW підтримує експортну економіку різними способами. Від імені федерального уряду забезпечуються три програми сприяння експорту: фінансування німецького експорту до країн, що розвиваються (Програма експортного фінансування ERP); програма фінансування суднобудування (застосування ставок CIRР); програма фінансування експорту до африканських країн-замовників [17]. У рамках програми ERP можуть надаватися позики іноземним покупцям німецьких експортних товарів або банкам країни-замовника за мінімальною процентною ставкою. ERP це спеціальний фонд, який походить від Плану Маршалла після закінчення Другої світової війни як «Програма відновлення Європи», і яким KfW керує від імені федерального уряду для забезпечення просування бізнесу в Німеччині [18].

У 2019 р. Федеральний уряд Німеччини взяв на себе гарантію замовлень на суму близько 21 млрд євро або близько 1,6% загального німецького експорту. Державні експортні кредитні гарантії Федерального уряду (чисте покриття) – за товарними кредитами за експортними поставками до країн, що розвиваються (зокрема, Центральної та Східної Європи та країни СНД) у 2019 р. становила близько 75%. Рішення щодо державної підтримки великих експортних операцій, вибору інструментів фінансування приймається Міжміністерським комітетом (створює умови для координації рішень міністерств, сприяє узгодженості економічної, фінансової та зовнішньої політики для забезпечення зростання національної економіки). У 2019 р. було видано 58 інвестиційних гарантій на суму близько 3,3 млрд євро для 38 проектів. Це майже втричі більше, ніж у попередньому році (1,2 млрд євро). Федеральні гарантії можуть надаватися на проекти, які служать для забезпечення постачання Німеччини сировиною (проекти з розробки, видобутку та транспортування сировини до Німеччини).

В Україні створено правові передумови для запровадження успішних підходів до державної підтримки підприємств. Також прийнято Закон України «Про забезпечення масштабної експансії експорту товарів (робіт, послуг) українського походження шляхом страхування, гарантування та здешевлення кредитування експорту», яким визначено основні завдання державної підтримки експортної діяльності вітчизняних підприємств. Проте, найбільш дієвою у 2021-2022 рр. є програма «Доступні кредити 5-7-9». За цією програмою здійснюється підтримка посівної для сільськогосподарських товаровиробників [19], а також підтримка поточної господарської діяльності

малих і середніх підприємств. Державна допомога надається також для підтримки та активізації підприємництва на період дії воєнного стану за програмою «Доступні кредити 5-7-9» терміном до 5 років «інвестиційні кредити» та до 3 років «на поповнення обігових коштів» у розмірі до 60 млн грн за ставкою 0% на період воєнного стану та 5% річних після припинення воєнного стану до кінця строку кредиту. Розмір кредитної гарантії становить до 50% від суми кредиту.

Надання фінансової державної підтримки суб'єктам підприємництва (часткової компенсації процентних ставок за кредитами, надання гарантій уповноваженим банкам на забезпечення виконання зобов'язань за кредитами) здійснюється Фондом розвитку підприємництва. Законодавством передбачено надання спільної підтримки у рамках регіональних та місцевих програм розвитку малого і середнього підприємництва, Фондом розвитку підприємництва з відповідними місцевими держадміністраціями та органами місцевого самоврядування. Страхування експортних операцій здійснюється Експортно-кредитним агентством, яким за 2021 р. [20] укладено 6 договорів страхування з об'ємом підтриманого експорту на 96,3 млн грн та отримання експортерами фінансування на 12,6 млн грн. Однак цього не достатньо для підтримки експорту.

Розмір наданої державної допомоги суб'єктам господарювання у 2019 р. становив менше 4 млрд грн (за даними центральних та місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування) [21]. Допомога надавалася у вигляді: субсидій (736 млн грн), гарантій (493,6 млн грн), компенсації збитків суб'єктам господарювання (441,5 млн грн), дотацій (151,4 млн грн), податкових пільг (129,9 млн грн), збільшення державної частки у статутному капіталі суб'єктів господарювання (58,2 млн грн), зменшення фінансових зобов'язань суб'єктів господарювання (0,7 млн грн), інше [21].

Такі результати свідчать про необхідність підвищення ефективності діяльності цього Агентства та інших центральних і місцевих органів влади, що надають державну підтримку суб'єктам господарювання, а також запровадження бюджетно-податкових інструментів підтримки підприємств, включаючи спеціальні види підтримки експортерів. Запровадження інструментів, які успішно застосовуються у країнах ЄС, дозволять здійснювати коригування фіскального простору для зменшення негативних наслідків торгових війн, активізації інноваційних факторів розвитку та забезпечення стійкого економічного зростання в Україні.

Для України доцільні були б такі бюджетно-податкові інструменти підтримки: державні експортні кредитні гарантії; пряме кредитування ЕКА; підтримка процентної ставки та покриття ризику процентної ставки за кредитом; проектне фінансування; пов'язана допомога у формі грантів;

рефінансування; програми підтримки експорту в Африку; інструменти дольового співфінансування урядом, ТНК, банками, страховими компаніями, підприємствами та населенням (через облігації розвитку територій та проектні облігації); викуп дебіторської заборгованості; експортний акредитив; спеціальні умови фінансування певних галузей промисловості, зокрема літакобудування та суднобудування.

У попередніх наукових дослідженнях [10; 22] нами було обґрунтовано застосування бюджетно-податкових інструментів, які залишаються актуальними, зокрема: інноваційні податкові пільги з податку на прибуток підприємств, які ґрунтуються на витратах на НДДКР; інноваційно бюджетні трансферти підприємствам для реалізації інноваційно-інвестиційних проектів (для наукових досліджень, технічного розвитку та інноваційної діяльності підприємств в межах 200 тис. євро на три роки одному суб'єкту господарювання); програми співфінансування великомасштабних і середньострокових інноваційно-інвестиційних проектів підприємств за окремими етапами їх реалізації (підготовка; розробка або придбання інноваційних технологій, здійснення інших етапів проекту, введення в експлуатацію новостворених об'єктів, окупність інвестицій); програми співфінансування однотипних інноваційно-інвестиційних проектів регіональних виробничих кластерів, які ведуть свою діяльність в економічно слабких регіонах, і проектів малих підприємств, із застосуванням інвестиційних платформ.

Важливим напрямом розвитку фіскального простору є фінансовий контроль над наданням державної підтримки різними бюджетно-податковими інструментами, а також моніторинг фіскальних ризиків, пов'язаних із зовнішньо-економічною діяльністю підприємств.

Висновки. Аналіз підходів до визначення наслідків глобальних торгових війн дозволив узагальнити інструментарій оцінки таких наслідків, зокрема за допомогою моделей економічної рівноваги, що враховують економічні наслідки підвищення митних тарифів та часові горизонти їх дії, канали поширення впливу таких наслідків, рівень нестабільності, етапів циклу ділової активності. Прямі і непрямі канали поширення наслідків торгових війн на фіскальний простір третіх країн, зокрема включають: прямі – підвищення торгових тарифів та вартості імпорту; непрямі – зменшення продуктивності, зростання витрат на підтримку експортерів, зниження інвестиційного попиту через зростання невизначеності.

Доведено, що наслідки глобальних торгових війн опосередковано впливають на фіскальний простір України, як країни з малою, відкритою та переважно сировинною економікою, зокрема у результаті зменшення експортних операцій, обсягів іноземних замовлень на виробництво продукції, ВВП, рівня зайнятості на підприємствах-експортерах.

Опосередкований вплив наслідків глобальних торгових війн на фінансовий простір України свідчить про необхідність (для забезпечення стратегічного розвитку економіки) мінімізації втрат та використання можливостей від ефекту заміщення контрагентів на зовнішніх ринках, отримання нових іноземних замовлень на виробництво продукції (експортного попиту) у промисловості. Це потребує запровадження належного бюджетно-податкового інструментарію для зменшення наслідків глобальних торгових війн та забезпечення економічного зростання в Україні.

Реалізація цього можлива за умови ефективної взаємодії держави та вітчизняних підприємств, що може бути предметом подальших досліджень.

Література:

1. Heller P. 2005. Understanding Fiscal Space. *IMF Policy Discussion Paper* 05/4. International Monetary Fund. URL: <https://www.imf.org/external/pubs/ft/pdp/2005/pdp04.pdf> (дата звернення: 05.05.2022).
2. Goto T., Takahashi S. 2018. IMF's Lagarde laments 'wasted opportunity' from trade war. URL: <https://asia.nikkei.com/Editor-s-Picks/Interview/IMF-s-Lagarde-laments-wasted-opportunity-from-trade-war> (дата звернення: 05.05.2022).
3. Berthou A., Jardet C., Siena D. and Ursula S. 2018. Costs and consequences of a trade war: a structural analysis. *Rue de la Banque, Banque de France*. no. 72. URL: https://publications.banque-france.fr/sites/default/files/medias/documents/818459_rdb72_en_v5.pdf (дата звернення: 05.05.2022).
4. Berthou A., Jardet C., Siena D., Szczerbowicz U. 2018. Costs and consequences of a trade war: a structural analysis". *Rue de la Banque, Banque de France*. 72. URL: https://publications.banque-france.fr/sites/default/files/medias/documents/818459_rdb72_en_v5.pdf (дата звернення: 05.05.2022).
5. Mesquita M. 2019. How a trade war would impact global growth. URL: <https://www.weforum.org/agenda/2019/01/how-trade-war-would-impact-global-growth-tariff> (дата звернення: 05.05.2022).
6. Кораблін С.О. Неоліберальний мейнстрім: коли Америка проти. *Економіка України*. 2017. № 5-6. С. 90-105.
7. Небрат В.В. Історичний вимір трендів зовнішньоекономічної політики. *Економіка України*. 2017. № 5-6. С. 151-169.
8. Виклики майбутнього для промислового розвитку України: наукова доповідь / за ред. д-ра екон. наук Л.В. Дейнеко; НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогноз. НАН України». Київ, 2022. 184 с.
9. ЄС додатково підтримуватиме українські інноваційні технологічні компанії та стартапи. 2022. URL: https://imp.export.gov.ua/news/3889-the_eu_will_additionally_support_ukrainian_innovative_technology_companies_and_startups (дата звернення: 05.05.2022).
10. Стійкість державних фінансів України у довгостроковій перспективі: кол. моногр. / Луїна І.О., Білоусова О.С., Твердохлібова Д.В. та ін. ; за ред. д.е.н., І.О.Луїної ; НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогнозув. НАН України». Київ, 2020. 364 с.
11. Корпоратизація аграрного сектора економіки України: колективна монографія / за ред. д-ра екон. наук Шубравської О.В.; НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогнозув. НАН України». Київ, 2020. 205 с.
12. Моніторинговий звіт «Цілі сталого розвитку. Україна 2021». Державна служба статистики України, офіс ЮНІСЕФ в Україні та офіс Координатора системи ООН в Україні.

2021. URL: <https://www.unicef.org/ukraine/reports/sustainable-development-goals-ukraine-2020-monitoring-report> (дата звернення: 05.05.2022).

13. Finanzinstitutionen, Trade & Commodity Finance. 2021. URL: <https://www.kfw-ipex-bank.de/Internationale-Finanzierung/KfW-IPEX-Bank/Gesch%C3%A4ftssparten/Finanzinstitutionen-Trade-Commodity-Finance/index-3.html> (дата звернення: 05.05.2022).

14. Die Auslandsgewährleistungen des Bundes. 2021. URL: https://www.bundesfinanzministerium.de/Web/DE/Themen/Internationales_Finanzmarkt/Finanz_und_Waehrungspolitik/Auslandsgewaehrleistungen_des_Bundes/auslandsgewaehrleistungen.html

15. Arrangement on officially supported export credits. 2019. TAD/PG(2019)1. Trade and Agriculture directorate participants to the Arrangement on officially supported export credits. 147 p.

16. Förderung für die deutsche Werftindustrie. 2021. URL: <https://www.kfw-ipex-bank.de/Internationale-Finanzierung/KfW-IPEX-Bank/Unternehmen/Unsere-Rolle-in-der-Au%C3%9Fenwirtschaftsf%C3%B6rderung/Schiffs-CIRR-Programm/> (дата звернення: 05.05.2022).

17. Unsere Rolle in der Außenwirtschaftsförderung. 2021. URL: <https://www.kfw-ipex-bank.de/Internationale-Finanzierung/KfW-IPEX-Bank/Unternehmen/Unsere-Rolle-in-der-Au%C3%9Fenwirtschaftsf%C3%B6rderung/> (дата звернення: 05.05.2022).

18. Wir bringen unser Know-how als erfahrener Spezialfinanzierer ein. 2021. URL: <https://www.kfw-ipex-bank.de/%C3%9Cber-uns/Unsere-Rolle-in-der-Au%C3%9Fenwirtschaftsf%C3%B6rderung/Unser-Know-how/> (дата звернення: 05.05.2022).

19. Про надання фінансової державної підтримки. Постанова Кабінету Міністрів України від 24 січня 2020 р. № 28 (зі змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/28-2020-%D0%BF#n9> (дата звернення: 05.05.2022).

20. Звіт про управління ПАТ «Експортно-кредитне агентство» за 2021 р. URL: <https://www.eca.gov.ua/finansova-informatsiya-eka/#.YrBCgXZBzIU> (дата звернення: 05.05.2022).

21. Звіт Антимонопольного комітету України за 2020 рік. Розпорядження Антимонопольного комітету України від 11.03.2021 № 7-рп. URL: <https://amcu.gov.ua/> (дата звернення: 05.05.2022).

22. Білоусова О.С. Фінансова взаємодія держави та підприємств для розвитку економіки. Автореф. дис. на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук за спец. 08.00.08 – гроші, фінанси і кредит. ДУ "Інститут економіки та прогнозування НАН України", Київ, 2019. 40 с.

References:

1. Heller, P. (2005). Understanding Fiscal Space". *IMF Policy Discussion Paper* 05/4. International Monetary Fund. Retrieved from <https://www.imf.org/external/pubs/ft/pdp/2005/pdp04.pdf>.

2. Goto, T. & Takahashi S. (2018). IMF's Lagarde laments 'wasted opportunity' from trade war. Retrieved from <https://asia.nikkei.com/Editor-s-Picks/Interview/IMF-s-Lagarde-laments-wasted-opportunity-from-trade-war>

3. Berthou, A., Jardet, C., Siena, D. & Ursula, S. (2018). Costs and consequences of a trade war: a structural analysis. *Rue de la Banque, Banque de France*, [Online], no 72. Retrieved from https://publications.banque-france.fr/sites/default/files/medias/documents/818459_rdb72_en_v5.pdf

4. Berthou, A., Jardet, C., Siena, D. & Szczerbowicz, U. (2018). Costs and consequences of a trade war: a structural analysis". *Rue de la Banque, Banque de France*. 72. Retrieved from https://publications.banque-france.fr/sites/default/files/medias/documents/818459_rdb72_en_v5.pdf

5. Mesquita, M. (2019). How a trade war would impact global growth. Retrieved from <https://www.weforum.org/agenda/2019/01/how-trade-war-would-impact-global-growth-tariff>

6. Korablin, S.O. (2017). Neoliberal'nyj mejnstrim: koly Ameryka proty [Neoliberal mainstream: when America is against]. *Ekonomika Ukrainy – Ukraine economy*, 5-6, 90-105 [in Ukrainian].

7. Nebrat, V.V. (2017). Istorychnyj vymir trendiv zovnishn'oekonomichnoi polityky [Historical dimension of foreign economic policy trends]. *Ekonomika Ukrainy – Ukraine economy*, 5-6, 151-169 [in Ukrainian].
8. Dejneko, L.V. (2022). *Vyklyky majbutn'oho dlia promysloвого rozvytku Ukrainy [Challenges of the future for the industrial development of Ukraine]*. Kyiv: DU «In-t ekon. ta prohnnoz. NAN Ukrainy» [in Ukrainian].
9. Sait “Diia Business”. YeS dodatkowo pidtrymuvatyme ukrains'ki innovatsijni tekhnolohichni kompanii ta startapy [The EU will additionally support Ukrainian innovative technology companies and startups]. Retrieved from https://imp.export.gov.ua/news/3889-the_eu_will_additionally_support_ukrainian_innovative_technology_companies_and_startups [in Ukrainian].
10. Lunina, I.O., Bilousova, O.S. & Tverdokhlibova, D.V. (2020). *Stijkist' derzhavnykh finansiv Ukrainy u dovhostrokovij perspektyvi [Sustainability of public finances of Ukraine in the long run]*. Kyiv: DU «In-t ekon. ta prohnzuv. NAN Ukrainy» [in Ukrainian].
11. Shubravs'koi, O.V. (2020). *Korporatyzatsiia ahrarnoho sektora ekonomiky Ukrainy [Corporatization of the agricultural sector of the economy of Ukraine]*. Kyiv: DU «In-t ekon. ta prohnzuv. NAN Ukrainy» [in Ukrainian].
12. Monitorynhovij zvit «Tsili staloho rozvytku. Ukraina 2021» [Monitoring report "Sustainable Development Goals. Ukraine 2021"]. (n.d.). Retrieved from <https://www.unicef.org/ukraine/reports/sustainable-development-goals-ukraine-2020-monitoring-report> [in Ukrainian].
13. Finanzinstitutionen, Trade & Commodity Finance. 2021. (n.d.). Retrieved from <https://www.kfw-ipex-bank.de/Internationale-Finanzierung/KfW-IPEX-Bank/Gesch%C3%A4ftssparten/Finanzinstitutionen-Trade-Commodity-Finance/index-3.html>
14. Die Auslandsgewährleistungen des Bundes. 2021. (n.d.). Retrieved from https://www.bundesfinanzministerium.de/Web/DE/Themen/Internationales_Finanzmarkt/Finanz_und_Waehrungspolitik/Auslandsgewaehrleistungen_des_Bundes/auslandsgewaehrleistungen.html
15. Arrangement on officially supported export credits. 2019. TAD/PG(2019)1. Trade and Agriculture directorate participants to the Arrangement on officially supported export credits. 147 p.
16. Förderung für die deutsche Wertindustrie. 2021. (n.d.). Retrieved from <https://www.kfw-ipex-bank.de/Internationale-Finanzierung/KfW-IPEX-Bank/Unternehmen/Unsere-Rolle-in-der-Au%C3%9Fenwirtschaftsf%C3%B6rderung/Schiffs-CIRR-Programm/>
17. Unsere Rolle in der Außenwirtschaftsförderung. 2021. (n.d.). Retrieved from <https://www.kfw-ipex-bank.de/Internationale-Finanzierung/KfW-IPEX-Bank/Unternehmen/Unsere-Rolle-in-der-Au%C3%9Fenwirtschaftsf%C3%B6rderung/> (дата звернення: 05.05.2022).
18. Wir bringen unser Know-how als erfahrener Spezialfinanzierer ein. 2021. (n.d.). Retrieved from <https://www.kfw-ipex-bank.de/%C3%9Cber-uns/Unsere-Rolle-in-der-Au%C3%9Fenwirtschaftsf%C3%B6rderung/Unser-Know-how/>
19. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy Pro nadannia finansovoi derzhavnoi pidtrymky vid 24.01.2020 № 28 (zi zminamy) [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine On providing financial state support of 24 January 2020 № 28 (as amended)]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/28-2020-%D0%BF#n9> (Accessed 5 May 2022) [in Ukrainian].
20. Zvit pro upravlinnia PAT «Eksportno-kredytne ahentstvo» za 2021 r. [Management Report of PJSC "Export Credit Agency" for 2021]. Retrieved from <https://www.eca.gov.ua/finansova-informatsiya-eka/#.YrBCgXZBzIU> [in Ukrainian].
21. Zvit Antymonopol'noho komitetu Ukrainy za 2020 rik [Report of the Antimonopoly Committee of Ukraine for 2020] vid 11.03.2021 № 7-rp. Retrieved from <https://amcu.gov.ua/> [in Ukrainian].
22. Bilousova, O.S. (2019). Finansova vzaiemodiia derzhavy ta pidpriemstv dlia rozvytku ekonomiky [Financial interaction of the state and enterprises for economic development]. *Extended abstract of Doctor's thesis*. Kyiv, DU "Instytut ekonomiky ta prohnzuvannia NAN Ukrainy" [in Ukrainian].

ISSN (print) 2708-7530

Наукові перспективи № 6(24) 2022

УДК 33.332

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-6\(24\)-230-241](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-6(24)-230-241)

Благун Іван Іванович доктор економічних наук, доцент, професор кафедри менеджменту і маркетингу, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 76018, м. Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57, тел.: (099) 631-25-26, <https://orcid.org/0000-0002-5178-6002>

Судук Наталія Василівна кандидат економічних наук, доцент кафедри економічної кібернетики, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 76018, м. Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57, тел.: (097) 228-08-38, <https://orcid.org/0000-0002-9720-7061>

ЗЕМЕЛЬНІ РЕСУРСИ ЯК СКЛАДОВА ЕКОНОМІЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ КРАЇНИ

Анотація. У статті розглянуто розвиток земельних ресурсів в деяких країнах Європи. Проаналізовано за європейськими країнами вартість оренди землі під посівні угіддя. Визначено особливості врахування потенціалу земельних ресурсів в загальному економічному потенціалі країни. Виокремлено відповідні види потенціалу земельних ресурсів, які пропонується розглядати як технічний та економічний. Проаналізовано нормативну грошову оцінку земельних ресурсів в розрізі областей України, на основі чого було визначено регіони з найбільш високим та низьким рівнем оцінки. Визначено у розрізі регіонів обсяги виробництва культур зернових, що дало змогу за аналізований період визначити регіони лідери та аутсайдери. На основі чого було зроблено зіставлення з оцінкою оренди земельних ділянок для сільськогосподарського призначення, що дозволило встановити відсутність диференціації земель для оренди з врахуванням їх потенціалу. Було виокремлено особливості при врахуванні економічного потенціалу земельних ресурсів в загальному економічному потенціалі країни.

Удосконалено розрахунок економічний потенціал земельних ресурсів, який включає врахування потенційних можливостей та витрат на розвиток та використання ресурсів з урахуванням очікуваної вигоди. Визначено, що неповне використання потенціалу земельних ресурсів у зв'язку з недостатнім рівнем фінансування в наслідок кризи, потребує зміни алгоритму розрахунку відповідних показників економічного потенціалу земельних ресурсів. Встановлено необхідність поліпшення інвестиційних процесів в розвитку земельних ресурсів на засадах впровадження ринку землі, оскільки ринкове

середовище сприятиме формуванню необхідних умов щодо ефективного використання цих ресурсів. Запропоновано для розвитку економічного потенціалу земельних ресурсів формування державної політики в сфері природокористування, яка заснована на використанні нових інструментів щодо регулювання їх споживання, а саме платежі за екосистемі послуги.

Ключові слова: економічний потенціал, земельні ресурси, ефективність, політика, оцінка.

Blagun Ivan Ivanovych Doctor of Economics, Associate Professor, Professor of the Department of Management and Marketing, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, 76018, Ivano-Frankivsk, Str. Shevchenko, 57, tel.: (099) 631-25-26, <https://orcid.org/0000-0002-5178-6002>

Suduk Nataliia Vasilivna Phd in Economics, Associate Professor of the Department of Economic Cybernetics, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, 76018, Ivano-Frankivsk, Str. Shevchenko, 57, tel.: (097) 228-08-38, <https://orcid.org/0000-0002-9720-7061>

LAND RESOURCES AS A COMPONENT OF THE ECONOMIC POTENTIAL OF THE COUNTRY

Abstract. The article considers the development of land resources in some European countries. The cost of renting land for sown land is analyzed by European countries. Peculiarities of taking into account the potential of land resources in the general economic potential of the country are determined. Relevant types of potential of land resources are singled out, which are proposed to be considered as technical and economic. The normative monetary valuation of land resources in the context of the regions of Ukraine was analyzed. On the basis of which the regions with the highest and lowest level of valuation were identified. The volumes of grain crops production were determined in terms of regions, which made it possible to determine the regions of leaders and outsiders during the analyzed period. On the basis of which a comparison was made with the assessment of the lease of land for agricultural purposes, which allowed to establish the lack of differentiation of land for lease, taking into account their potential. Peculiarities of taking into account the economic potential of land resources in the overall economic potential of the country were highlighted.

The calculation of the economic potential of land resources has been improved, which includes taking into account the potential opportunities and costs for the development and use of resources, taking into account the expected benefits. It is determined that incomplete use of the potential of land resources due to insufficient

level of funding due to the crisis, requires a change in the algorithm for calculating the relevant indicators of economic potential of land resources. The need to improve investment processes in the development of land resources on the basis of the introduction of the land market, as the market environment will contribute to the formation of the necessary conditions for the efficient use of these resources. It is proposed for the development of economic potential of land resources to form a state policy in the field of nature management, which is based on the use of new tools to regulate their consumption, namely payments for ecosystem services.

Keywords: economic potential, land resources, efficiency, policy, rating.

Постановка проблеми. Сучасні реалії розвитку нашої держави пов'язані з російською агресією, яка вплинула не тільки на людські ресурси але й земельні, як в питаннях адміністративно-територіального устрою так і в питаннях економічного розвитку держави. Для забезпечення сталого розвитку держави необхідним є розв'язання проблеми яка пов'язана із подоланням розриву між ефективністю функціонування економіки та раціонального використання природних ресурсів. Така проблема існує в більшості країн світу, які мають власну ресурсну базу. Основною метою в таких країнах є формування відповідної платформи для взаємодії економіки та природними ресурсами з максимально ефективним їх розвитком та використанням. При ощадному використанні природних ресурсів, які мають властивості ринкових характеристик, будуть формуватися відповідні стабільні фінансові потоки, що є позитивним в розвитку економіки держави та регіонів. Розвиток та використання земельних ресурсів як складової економічного потенціалу держави на сьогодні має актуальне та першочергове значення, оскільки в Україні аграрний сектор є в пріоритеті, що й обумовило актуальність обраного дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питаннями раціонального та ефективного використання природних ресурсів присвячено роботи таких вчених як Бистрякова І.К., Борисова В.А., Будзак В.М., Дорогунцова С.І., Зіновчук Н.В., Коваль Я.В., Лавейкіна М.І., Сохнич А.Я., Степаненко А.В., та інших. Земельні ресурси як елемент економічного потенціалу розглядалися в працях таких вчених як Бачевський Б. Є., Дацій О.І., Дем'яненко М.Я., Кісіль М.І., Лайко П.А., Міщенко В.С., Олійник О.В., та інші. Проте питання розвитку економічного потенціалу країни на основі ефективного та раціонального використання природних ресурсів у післявоєнний період потребують формуванню нових підходів та напрямів.

Мета статті – визначення особливостей використання земельних ресурсів як складової економічного потенціалу країни.

Виклад основного матеріалу. У світовому масштабі природні ресурси відіграють ключову роль у економічному розвитку держави та формують її конкурентні переваги. Запаси нафти та газу в країнах є головним чинником їх економічного зростання та розвитку, дозволяють таким країнам впливати на глобальні перетворення в світі. Для сталого розвитку держави та її регіонів доцільно розглядати землю як еколого-соціальний ресурс природи, який є засобом продовольства. Через стан природного середовища, його використання та збереження залежить екосистема держави що позначається не тільки на екологічному середовищі але й на соціально-демографічному стані населення. В залежності від ґрунтових характеристик земля в умовах товарно-грошових відносин відіграє роль каталізатора особливої форми доходів у вигляді земельної ренти. В аграрній сфері продуктивність праці залежить від природних чинників, серед яких кліматичні умови, хіміко-механічний склад земельних ресурсів, біологічні фактори та інше. В залежності від цих факторів витрати та результат праці будуть суттєво відрізнятися. Тому на сьогодні в питання економічного використання землі як засобу виробництва доцільно використовувати земельну ренту, яка сприяє диференціації земель в залежності від їх природньо-географічних характеристик. Збільшення земельної ренти відбувається на основі розподілу земель в залежності від їх родючості від вищої до середньої та нижчої, за умови що ринкова ціна отриманого врожаю визначаються на основі вартості на його вирощування на більш гірших умовах або з меншою продуктивністю та додатковими капіталовкладеннями. Родючість землі визначається кількістю посівного врожаю за певний сезон з урахуванням задоволення необхідних потреб. Якщо розглядати вартість оренди земельних ресурсів в країнах Європи, то визначено, що важливу роль також відіграють земельні ресурси які є основою аграрного виробництва. Країни, які окрім земельних ресурсів, не мають великої ресурсної бази, завдяки ефективному використанню землі, характеризуються високим економічним розвитком. В таких країнах земля відіграє головну роль у формуванні їх бюджету та сприяє добробуту населення. Обробка, оренда землі під сільськогосподарські потреби в різних країнах світу має відповідні цінові коливання, в залежності від виду та типу земельних угідь. Так, за офіційними даними Eurostat, оренда земель під сільськогосподарські потреби має тенденцію до збільшення. За країнами Європи дані за період 2015-2019 наведено на рис. 1. [1]

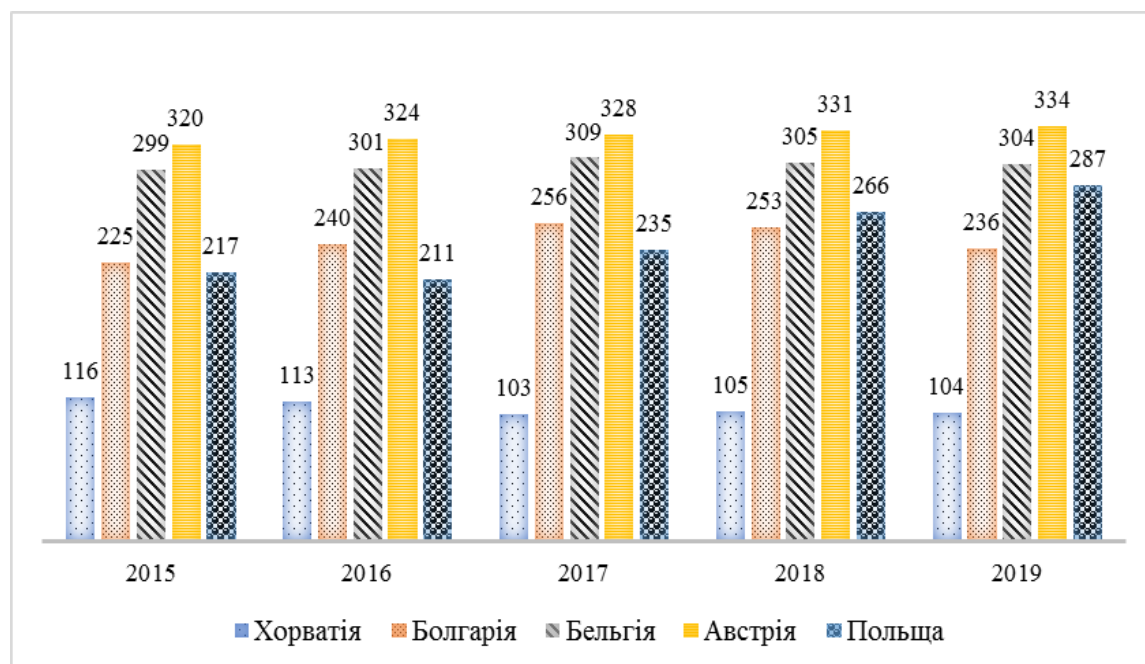

Рис. 1. Вартість оренди сільськогосподарських земель (євро/гектар)

Згідно наведених даних щ обраних країн найвища вартість оренди за землю є в Австрії та Бельгії (334 та 287 євро за гектар відповідно). Країни Європи використовують землі під сільськогосподарське призначення, розвиток екологічного виробництва. За інформацією профільного комітету, в Україні 43% експорту складає продукція агарного сектору, а саме зернові культури, що характеризує важливість ефективного та екологічного використання природних ресурсів. В Україні згідно її природньо-географічного розташування та розвитку сільського господарства, диференційованість земельних ресурсів є досить обширною. В Україні станом на 1 січня 2022 року вартість грошової оцінки одиниці площі земельних ресурсів в розрізі областей наведено на рис. 2.

Так, згідно наведених даних, найвищий рівень грошової оцінки земельних ресурсів у Черкаській області, Чернівецькій області, Харківській області, Кіровоградська область. Найменша вартість земельних ресурсів у Житомирській області, Львівській області, Волинській області та Рівненській області [2].

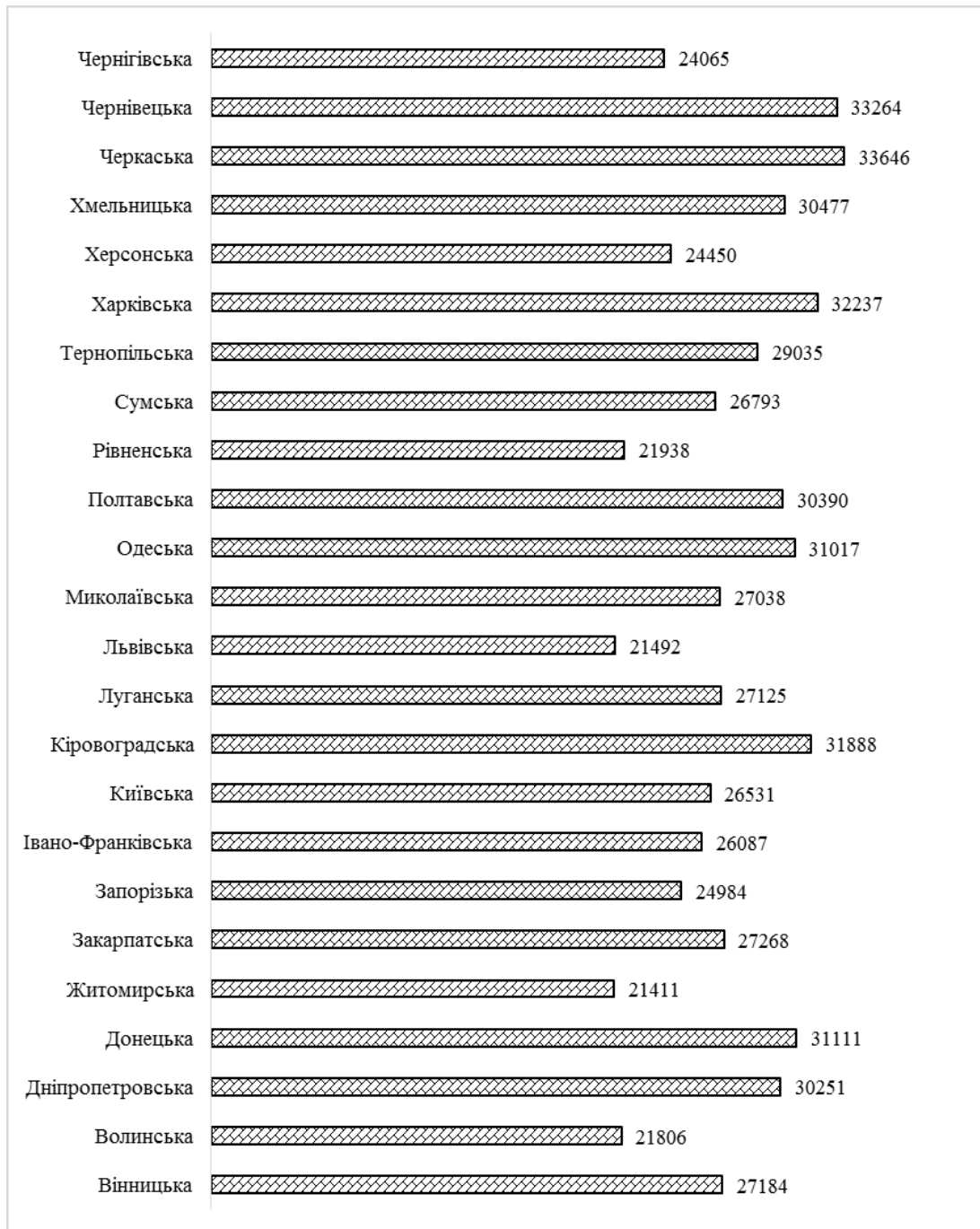

Рис. 2. Нормативна грошова оцінка земельних ресурсів в розрізі областей України на 2022 рік (грн./1 гектар)

Згідно методики економічної оцінки землі враховується урожай зерна, коренеплодів, насіння та інше. Побічна продукція в методиках оцінки майже не враховується, хоча має відповідні витрати на її вирощування. Якщо розглядати землю як носія потенціалу, то її властивості складають економічний інтерес для суб'єктів оцінки та діагностики [3]. Тому потенціал земельних

ресурсів в економічному аспекті слід розглядати як потенціал природних ресурсів. Згідно визначених характеристик потенціал природних ресурсів – це їх внутрішні властивості, обумовлені хімічним складом та фізичним станом, які складають економічний інтерес для суб'єктів діагностики та оцінки, і використання яких обмежується умовами доступу (віддаленість, глибина залягання, потужність пластів) та рівнем знань щодо обсягів та маловідомих властивостей ресурсу [4].

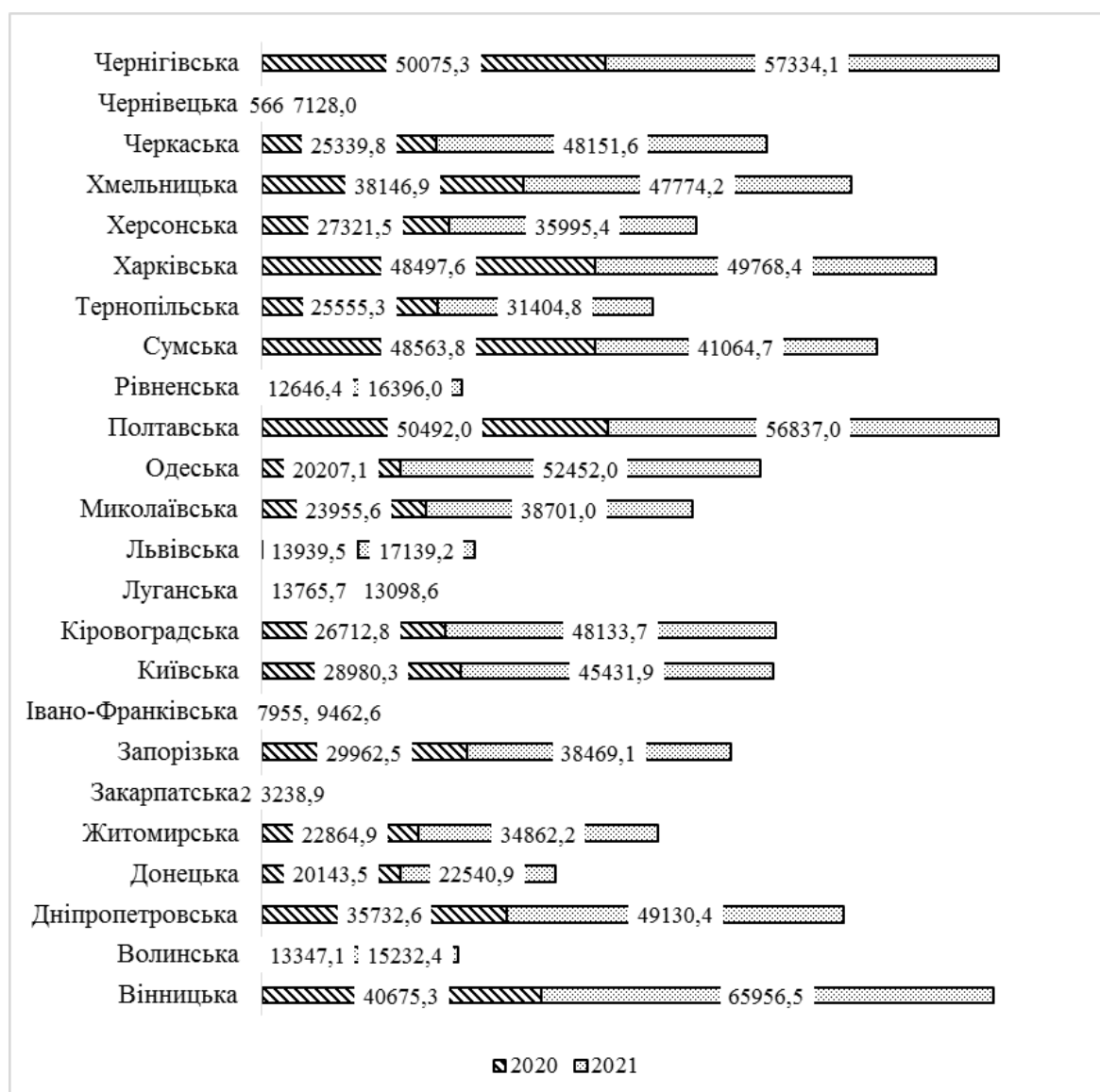

Рис. 3. Обсяг виробництва культур зернових і зернобобових в регіональному розрізі за період 2020-2021 років (тис. ц)

Якщо розглядати потенціал земельних ресурсів з точки зору оцінки обсягів виробництва врожайності то лідерами є Вінницька область,

Чернігівська область та Полтавська область, що вказує на розбалансованість у диференціації земельних ресурсів в регіональному аспекті.

Потенціал земельних ресурсів розподіляється на технічний та економічний, які розглядаються як самостійна частина або елемент потенціалу території, проте має певні особливості. Так земля знаходячись у стані природного ресурсу, до її використання, не приймає участі і створенні товарних потоків, але наприклад природні копалини у родовищах є об'єктом купівлі продажу або застави, тим самим формуючи відповідні грошові потоки території є вони розташовані. Слід відмітити, врахування потенціалу землі у формі ресурсу, розраховується до моменту створення юридичної або фізичної особи, які мають відповідні юридичні повноваження щодо залучення її у ринкові відносини. За таких умов потенціал земельних ресурсів стає частиною потенціалу нового носія, та у складі якого приймає участь у створенні готового продукту для забезпечення суспільних потреб. При визначенні потенціалу земельних ресурсів слід виокремити його технічну та економічну складову. Включення землі у ринкові відносини можливе лише за наявності власника, який є учасником господарської діяльності згідно чинного законодавства. При цьому земля має економічний потенціал на основі включення його у склад впорядкованого майна власника. За таких умов слід враховувати наступні особливості:

Земельні ресурси реалізують свій економічний потенціал лише як частина загального потенціалу учасників господарської діяльності (юридичної або фізичної особи) згідно чинного законодавства як прибуток від їх використання за певний період;

Земельні ресурси, які на час оцінки економічного потенціалу не знаходилися в експлуатації, доцільно оцінювати за плановими або прогнозними показниками прибутковості згідно принципу найкращого використання за відповідний період.

Згідно наведених особливостей, економічний потенціал земельних ресурсів доцільно розраховувати як суму найбільше вірогідних прибутків за певний період часу, за період стабільного використання землі з врахуванням можливих змін носія та зовнішнього середовища, оскільки при його зміні необхідним буде коригування очікуваних результатів. Так, деякі вчені пропонують наступний алгоритм розрахунку економічний потенціал земельних ресурсів слід розраховувати як [4]

$$П^e_{зем} = (П^e_{нв} \times k_{вик} - B_n / T_{ок} - B_{зб} / T_{ок} \times k_{рн}) \times k_{фл} \quad (1)$$

де $П^e_{зем}$ – економічний потенціал земельного ресурсу;

$П^e_{нв}$ – вірогідний прибуток від використання земельного ресурсу, який

розраховано з врахуванням тенденцій базового періоду, стану у поточному періоді за умовою його найкращого використання та розвитку впродовж прогностичного періоду, як реалізований за структурою потенціалу;

$k_{вик}$ – середній коефіцієнт використання економічного потенціалу земельного ресурсу впродовж прогностичного періоду з врахуванням внутрішніх обмежень об'єкта,

B_n – передбачені стратегічним планом витрати на земельні поліпшення ділянки;

$B_{зб}$ – передбачені стратегічним планом витрати на попередження збитковості ділянки (страхування на випадок посухи, закріплення ґрунтів від зсуву тощо);

$T_{ок}$ – строк окупності капітальних вкладень;

$k_{рн}$ – ймовірність реалізації негативного потенціалу без прийняття антикризових явищ (у діапазоні від одиниці до близької нулю);

$k_{фл}$ – коефіцієнт врахування обмежуючого (або стимулюючого) впливу факторів зовнішнього середовища щодо використання земельного ресурсу.

Така схема розрахунку дозволяє врахувати невикористаний резерв, який формується на основі агротехнічних умов, за якими при виснаженні земельних ділянок для їх відновлення потрібен певний час, внаслідок чого відновлюються втрачені можливості. Неповне використання потенціалу земельних ресурсів також пов'язане з недостатнім рівнем фінансування в наслідок кризи, при такому необхідним є зміна алгоритму розрахунку відповідних показників економічного потенціалу земельних ресурсів. Наведений спрощений алгоритм розрахунку економічного потенціалу земельних ресурсів має певні особливості, а саме:

якщо базовий період відсутній, то найбільш ймовірний рівень прибутку визначається на основі вивчення результатів використання аналогічних об'єктів з врахуванням відповідних відмінностей;

при відсутності в базовому періоді прибутку або є збиток, який пов'язаний з впливом факторів зовнішнього середовища, при розрахунку слід враховувати показники при звичайних умовах функціонування об'єкта без врахування результатів в наслідок кризи. При такій ситуації доцільним є врахування витрат, які пов'язані з антикризовими заходами, оскільки збитковість свідчить про нестабільний стан та необхідність застосування відповідних заходів. Очікуваний прогностичний прибуток в даному випадку слід зменшити на суму антикризових витрат.

При отриманні в базовому періоді негативного або нульового результату, який не пов'язаний із системною кризою, слід його враховувати за принципом виключення з розрахунку мінімальних або максимальних значень як прибутку так і збитку.

Слід відмітити, що земля як ресурс у процесі свого розвитку та експлуатації змінює свої властивості тим самим збільшуючи або зменшуючи свій потенціал від первісного стану. При цьому слід враховувати витрати, які пов'язані з її оцінкою, виміром, реалізацію заходів спрямованих на зниження або усунення впливу негативних факторів техногенного та природнього впливу. Оціночна діяльність земельних ресурсів здійснюється на основі використання результатного, витратного або порівняльного методів їх оцінки. Але для розрахунку економічного потенціалу земельних ресурсів доцільно використовувати результатний підхід, згідно якого пріоритетом є отримання прибутку за виключенням витрат на її оцінку з врахуванням факторів позитивного та негативного впливу, які сприяють або протидіють максимально ефективному використанню земельних ресурсів [5-8].

Важливим аспектом використання земельних ресурсів є їх перерозподіл, який регулюється подальшим способом її обробки та використання. Так, М. Дуке наголошував, що основним завданням земельної економіки є роз'яснення економічних стимулів які впливають на визначення використання земельних ресурсів та формуванні земельної політики. Земельна політика досліджує витрати та вигоди, від прийнятих управлінських рішень з питань землекористування. До таких витрат та прибутку належить ті, які пов'язані з економічними, екологічними наслідками. Земельна економіка сприяє підвищенню ефективності розподілу та використання земельних ресурсів. На сьогодні одним з напрямів взаємодії природних ресурсів та економіки є капіталізації земельних ресурсів. Капіталізація розраховується як відношення прибутковості від використання земельного ресурсу до його вартості. Якщо капіталізація земельних ресурсів складає менше 15%, то такий ресурс вважається недокапіталізованим. В Україні рівень капіталізації активів становить 14,5%, що вказує на зниження показників через локалізацію таких ресурсів та низькою ринковою активністю. В Україні, за даними державної установи «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку Національної академії наук України», потенційна капіталізації земельних ресурсів складає 10,8%, що вказує на низький розвиток капіталізації земельних ресурсів. Така ситуація пояснюється незбалансованими характеристиками природних ресурсів та низьким рівнем ринкових умов їх функціонування.

Слід зазначити, що капіталізація земельних ресурсів не можлива без довгострокового інвестування приватного капіталу. Загалом аграрний сектор та земельні ресурси в Україні є привабливими для інвестування. Тому одним з головних напрямів держави є створення відповідних умов щодо збільшення рівня інвестицій саме в сектор використання земельних ресурсів.

Необхідним напрямом щодо поліпшення інвестиційних процесів в розвитку земельних ресурсів є запровадження ринку землі, оскільки ринкове

середовище сприятиме формуванню необхідних умов щодо ефективного використання цих ресурсів. Як результат підвищення вартісних характеристик земельних ресурсів оскільки на сьогодні, як свідчить практика, вони є недооціненими. Одним з елементів ефективності використання земельних та природних ресурсів є платежі за їх використання а також інвестиційні проекти. В реаліях українського законодавства такі платежі на сьогодні не є дієвим інструментом щодо розвитку економічного потенціалу земельних ресурсів. З України до ЄС експортують природні ресурси не тільки офіційно але й незаконно. Тому необхідним є більш суворий контроль за дотриманням законодавства щодо незаконного використання та експорту природних ресурсів держави.

Висновки. Для підвищення економічного потенціалу земельних ресурсів важливим є запровадження державної політики в сфері природокористування, яка заснована на використанні нових інструментів щодо регулювання їх споживання, а саме платежі за екосистемі послуги. Екосистемі послуги складають преференції, які можливо використовувати для збільшення потенціалу природних ресурсів та їх збереження, такі як переробка відходів, зменшення забруднення навколишнього середовища, водо регуляція та інше. На сьогодні позитивним є створення відповідної платформи щодо взаємодії між економікою та природними ресурсами на основі формування системних ефектів, розвитку нових форм та методів взаємодії. Проте такі процеси носять фрагментарний характер та не в повному обсязі враховують потенціал земельних ресурсів, оскільки законодавство в сфері землі знаходиться на стадії розробки та впровадження. На основі вже створених методик та напрямів необхідним є запровадження заходів щодо формування відповідних умов для розвитку ринку та зближення циклів ринкових процесів та земельних ресурсів; розробка відповідного інституційного забезпечення; удосконалення підходів щодо використання інструментів регулювання з урахуванням їх потенціалу розвитку; впровадження нових інструментів регулювання цих процесів; залучення бізнесу в питання формування відповідного нормативно-правового та інституційного забезпечення. При дотриманні означених умов потенціал земельних ресурсів у складі економічного потенціалу держави буде збільшуватися.

Література:

1. Офіційний сайт Евростату. https://ec.europa.eu/eurostat/cache/metadata/en/apri_lpr_esms.htm
2. Офіційний сайт Державної служби України з питань геодезії, картографії та кадастру. <https://land.gov.ua/informatsiia-shchodo-normativnoi-hroshovoi-otsinky-odnytsi-ploshchirilli-v-rozrizi-oblastei/>
3. Офіційний сайт Державної служби статистики України. <http://www.ukrstat.gov.ua/>
4. Бачевський Б. Є. Заблудська І.В., Решетняк О.О. Потенціал і розвиток підприємства. Київ 2009. 400с.

5. Земельний кодекс України. № 2768-III. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text>
6. Конституція України. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
7. Закон України “Про охорону навколишнього природного середовища”. № 1268-XII. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text>.
8. Наказ “Про затвердження Порядку нормативної грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення”. №z0679-17. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0679-17#Text>

References:

1. Oficialniy sait Evrostat. [Official site Evrostat.] Retrieved from https://ec.europa.eu/eurostat/cache/metadata/en/apri_lpr_esms.htm [in English].
2. Oficialniy sait Dergavnoi slugbi Ukraini z pitan geodezii, kartografii ta kadastru [Official site of the State Service of Ukraine for Geodesy, Cartography and Cadastre]. Retrieved from <https://land.gov.ua/informatsiia-shchodo-normativnoi-hroshovoi-otsinky-odnyntsi-ploshchi-rilli-v-rozrizi-oblastei/> [in Ukrainian].
3. Oficialniy sait Dergavnoi slugbi statistiki [Official site of the State Statistics Service of Ukraine]. Retrieved from <http://www.ukrstat.gov.ua/> [in Ukrainian].
4. Bachevsky B.E. Zablodskaya I.V, Reshetnyak O.O. Potencial i rozvitok pidpriemstva [Potential and development of the enterprise]. Kyiv 2009. 400 p. [in Ukrainian].
5. Zemelnyy kodeks Ukraini [Land Code of Ukraine]. № 2768-III. (n.d.). [zakon.rada.gov.ua](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text> [in Ukrainian].
6. Konstituciya Ukraini [The Constitution of Ukraine]. (n.d.). [zakon.rada.gov.ua](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian].
7. Zakon Ukraini “Pro ohoronu navkolisnogo prirodnogo seredovisha” [Law of Ukraine “On Environmental Protection”]. № 1268-XII. (n.d.). [zakon.rada.gov.ua](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text> [in Ukrainian].
8. Nakaz “Pro zatverdgeniya poryadku normativnoi groshovoi osinki zemel silskogospodarskogo priznachenya” [Order “On approval of the Procedure for normative monetary valuation of agricultural lands”]. №z0679-17. (n.d.). [zakon.rada.gov.ua](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0679-17#Text). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0679-17#Text> [in Ukrainian].

ISSN (print) 2708-7530

Наукові перспективи № 6(24) 2022

УДК 553.3

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-6\(24\)-242-252](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-6(24)-242-252)

Бодюк Адам Васильович кандидат економічних наук, старший науковий співробітник, науковий керівник, Науково-дослідний заклад «Ресурси», вул.Казимира Малевича 84 (Боженка 84) Київ 03150 Україна, <https://orcid.org/0000-0002-6200-1784>

ОБҐРУНТУВАННЯ ПОНЯТТЯ МІНЕРАЛЬНИХ РЕСУРСІВ

Анотація. Проведено дослідження понятійного апарату геологічного вивчення надр. Обґрунтовані поняття мінеральних ресурсів, їх види, зокрема за ознакою мірності, натуральні та вартісні ресурсні оцінки. Рекомендована формула оцінки економічних ресурсів заліза Fe у рудах.

Мінеральні ресурси потрібно трактувати як природні, утворені геологічними та комічними процесами, речовини з властивим їм конкретним хімічним складом, фізичними властивостями, кристалічною будовою, які визначають їх господарське застосування.

Сутність мінералогії коротко визначається по двох факторах: об'єктного (за об'єкти досліджень слугують мінерали); мети досліджень (пізнання природної історії утворення мінералів як ресурсів з властивостями, що визначають їх як потрібні для практичного застосування).

Обґрунтовується, що в ширшому тлумаченні мінералогію логічно визнати як науку, що вивчає: потреби народу, економіки країни, внутрішньої й міжнародної торгівлі у мінеральних ресурсах; корисні копалини в ресурсних поняттях; природні середовище і умови утворення і сучасне розміщення у надрах мінеральних ресурсів; природну суть мінералів як речовин; їх потрібнісні параметри для визначення сфери господарського використання.

Ключові слова: корисні копалини, ресурси, мінерали, хімічний склад, фізичні властивості, мінералогія.

Bodyuk Adam Vasyl'ovych Candidate of Economic Sciences, Senior Research Fellow, Supervisor Research institution «Resource», 84 Kazymyra Malevycha Street (84 Bozhenka) Kyiv 03150 Ukraine, <https://orcid.org/0000-0002-6200-1784>, Kyiv,

JUSTIFICATION OF THE CONCEPT OF MINERAL RESOURCES

Abstract. A study of the conceptual apparatus of geological study of subsoil. The notions of mineral resources, their types, in particular on the basis of

dimensionality, natural and cost resource estimates are substantiated. Recommended formula for estimating the economic resources of iron Fe in ores.

Mineral resources should be interpreted as natural, formed by geological and comic processes, substances with their specific chemical composition, physical properties, crystalline structure, which determine their economic application.

The essence of mineralogy is briefly determined by two factors: object (the objects of research are minerals); research goals (knowledge of the natural history of the formation of minerals as resources with properties that determine them as necessary for practical application).

It is substantiated that in a broader sense it is logical to recognize mineralogy as a science that studies: the needs of the people, the country's economy, domestic and international trade in mineral resources; minerals in resource terms; natural environment and conditions of formation and modern location in the bowels of mineral resources; the natural essence of minerals as substances; their required parameters to determine the scope of economic application.

Keywords: minerals, resources, minerals, chemical composition, physical properties, mineralogy.

Постановка проблеми. Сучасна мінералогія є фундаментальною природничо-історичною наукою, яка будується на генетичній основі.

Мінералогія належить до геологічних наук, що, як прийнято у літературі, вивчає мінерали, їх хімічний склад, фізичні властивості, доісторичні процеси й умови утворення та поширення в природі, а також придатність до використання у промисловості.

Мінералогія, крім наукових задач, з практичним значенням вирішує проблеми сприяння задоволенню людства у мінеральній сировині та її раціональному використанні.

У сучасній мінералогії чітко визначилося коло її об'єктів дослідження: мінерали-кристали будь-якої форми. За основну особливість мінералу визнано його кристалічний стан, обумовлений закономірним розташуванням будівельних частинок (атомів, іонів, молекул) у просторі й підпорядкований законам симетрії. Не кристалічні (тверді) природні утворення (речовини з аморфним, метаміктним, інколи колоїдним станом) належать не до мінералів, а до іншої множини сполук, названих мінералоїдами. Хоча вони також належать до об'єктів досліджень мінералогії або суміжних їй геологічних наук, оскільки пов'язані з мінералами генетично й парагенетично.

В Україні значний вклад у розвиток мінералогії як науки внесли науковці: Є.К.Лазаренко, О.С.Поваренних, О.І.Матківський, О.М.Платонов, В.І. Павлишин, Л.А.Крижанівський та ін. Дослідження з мінералогії проводять

в Інституті геохімії, мінералогії та рудоутворення імені М. П. Семененка НАН України, в Інституті геологічних наук, профільних університетах і т. ін.

Разом з тим, дослідження і розробки понятійного апарату надрокористування продовжуються, з врахуванням визначень мінеральних ресурсів. Зокрема причиною є той факт, що інформація взагалі, геологічна зокрема, належать до понять відносних. Творчість фахівців формує зміст інформації за їх потребами.

Тому і поняття ресурсів, мінералів та інших, з ними пов'язаними, формуються з різним змістом, призначенням, потребують сучасного трактування і т.д.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Взагалі розробкам понятійного апарату вивчення геології надр, надрокористування, його раціоналізації, економіки, фінансування, екології присвячені праці відомих науковців, зокрема І.Д. Андрієвського, О.Б. Боброва, С.В. Гошовського, С.О. Довгого, М.М. Коржнева, М.Д. Красножона, М.М. Курило, О.І. Левченка, Б.І. Малюка, В.С. Міщенко, В.А. Михайлова, О.В. Плотнікова, Г.І. Рудька, О.М. Сухіної, В.М. Шестопалова та ін. [1; 2; 3; 4].

Однак ми, перш за все, вважаємо за необхідне відмітити, що в їхніх дослідженнях не приділялося належної уваги висвітленню теоретичних відображень вивчення геології надр (ВГН) у названому нами геолого-ресурсному аспекті. Їх визначення поняття ресурсів зводиться до можливих кількісних оцінок корисних копалин у не відкритих родовищах.

Метою статті є дослідження мінералів за принципом *n*-мірності та їх потреби для формування мінералогії.

Виклад основного матеріалу. Для наших подальших обґрунтувань спершу обґрунтуємо визначення поняття ресурсів, оскільки мінерали мають певний хімічний склад, фізичні властивості, що дані природою. Але ресурси можна аналізувати за потребами, відображати різного змісту інформацією.

Відомі науковці – фахівці з економічної геології Михайлов В. А., Курило М.М., посилаючись на визначення інших авторів, пишуть, що «Ресурси корисних копалин (mineral resources) – кількість корисних копалин і компонентів невідкритих родовищ, оцінених як потенційно можливі для видобутку і переробки за сучасного техніко-економічного рівня розробки родовищ даного виду мінеральної сировини; виділяють перспективні й прогнозні ресурси» [1, с. 422–423]. Отже, вони вважають, що поняття «ресурси корисних копалин» необхідно розуміти як поняття показникові, кількісні, передбачувані і т.д.

Малюк Б.І., Бобров О.Б., Красножон М.Д. приводять законодавче визначення поняття «ресурси корисних копалин і компонентів – обсяги

корисних копалин і компонентів невідкритих родовищ, оцінені як можливі для видобутку і переробки при сучасному техніко-економічному рівні розробки родовищ даного виду мінеральної сировини» [2, с. 180]. Це, як законодавче, поняття «ресурси корисних копалин» необхідно розуміти ширше, ніж як поняття показникові кількісні. Бо поняття обсягу за словником тлумачиться як розмір, величина, межі чогось, у розмовному розуміється як охоплюване [5, с. 481].

У наведених визначеннях застосовуються слова «мінеральної сировини». Але ж дане поняття відноситься не до геологорозвідки, а до застосування природних речовин для переробки у виробничих процесах. Дане застосування підтверджується і наступним визначенням: «мінеральна сировина – корисна копалина, видобута і перероблена на товарну продукцію гірничого виробництва» [2, с. 171]. Якщо вести мову про переробку, то логічно згадати, що поняття сировини належить до процесу дійсно переробки у цеху промислового підприємства.

Далі, за Гірничим законом України, гірнича справа трактується як «діяльність, пов'язана з видобуванням з надр корисних копалин на основі новітніх досягнень науки і техніки», а «гірнича (гірничодобувна) промисловість - комплекс галузей важкої промисловості з розвідування родовищ корисних копалин, їх видобутку з надр землі та збагачення». Гірничодобувна промисловість поєднує гірництво тобто видобування корисних копалин і їх переробку (як сировини). Тому потрібно розуміти, що гірниче підприємство не переробляє корисні копалини як сировину у товарну продукцію. Гірничі підприємства продають видобуті ними корисні копалини як товари природного походження.

Корисні копалини нами розглядаються за принципом двоїстості: речовини далекого природного походження, сучасні економічні об'єкти (товарні, сировинні). Тому визначення: «мінеральна сировина – корисна копалина, видобута і перероблена на товарну продукцію гірничого виробництва» логічно подати в іншій редакції:

Як згадувалося, у наведених визначеннях застосовуються слова «мінеральної сировини», як поняття воно відноситься до застосування мінеральних речовин для переробки у виробничих процесах. Це підтверджується і наступним визначенням: «мінеральна сировина – корисна копалина, видобута і перероблена на товарну продукцію гірничого виробництва» [2, с. 171]. Але ж гірниче підприємство займається видобуванням корисних копалин. Якраз у родовищах знаходиться, на наш погляд, мінеральна речовина (так пропонується її називати). Тому це підприємство видобуває корисні копалини, їх як природні за походженням і за економічною значимістю продає як товар.

Отже, товарна продукція гірничого підприємства треба розуміти корисні копалини у природному стані чи збагачені, призначені для продажу, тобто їх можна називати товарними ресурсами, а не мінеральною сировиною.

Взагалі-то поняття сировини розуміється як природні, антропогенні або техногенні речовини та матеріали, безпосередньо з яких виробляється продукція. У словнику сировина трактується як «Вихідний матеріал для подальшої промислової обробки та одержання напівфабрикатів або готових виробів» [5, с. 652]. Далі, нафта як корисна копалина також переробляється в товарну продукцію нафтопереробним заводом. Але ж нафта не відноситься до мінеральних речовин. Таким чином, поняття мінеральної сировини як поняття речовини в надрах або видобутої з надр не логічне.

За словником мінерал (лат. *minera* – руда) визначено як «Природна неорганічна речовина, що входить до складу земної кори і є складовою частиною гірських порід і руд»

Отже, з проаналізованих визначень можна зробити висновок, що поняття «ресурси корисних копалин», «мінеральні ресурси», «мінеральні сполуки» і т. п. потребує все-таки наукового обґрунтування.

Окремо відмітимо, що поняття «ресурс» трактується: *resource* – «від джерела» грецьк. Πηγή *f* – «джерело» лат. *Resurgere* – «знову виникати» фр. *Ressource* – «відновлюватися» англ. *Resource* – «джерело» латиськ. *Kalpošanas* – «крок» норв. *Levetid* – «строк» турецьк. та ін. [6].

За згаданим словником також поняття «ресурси» з французького означає [... «підіймаюсь, виникаю знову». Матеріальні засоби, цінності, запаси, кошти, які у разі потреби можна використати, напр.: природні ресурси, економічні ресурси» [5, с. 422 – 423]. Тому, з врахуванням природного фактора, наприклад, під поняттям «мінеральні ресурси» логічно розуміти сукупність хімічних сполук та простих речовин, що утворились внаслідок геологічних та космічних процесів у надрах, мають кристалічну будову, чітко визначений хімічний склад, фізичні властивості.

Але ж розвідка корисних копалин здійснюється з метою формування геологічної інформації, необхідної для обґрунтувань господарської діяльності їх подальшого вилучення їх з надр. Вилучені з надр корисні копалини реально і конкретно застосовуються за потребами у суспільному виробництві.

Таким чином, мінеральні ресурси потрібно трактувати як природні, утворені геологічними та комічними процесами, речовини з властивим їм конкретним хімічним складом, фізичними властивостями, кристалічною будовою, які визначають їх господарське застосування.

Для наших обґрунтувань застосуємо пропонований нами принцип *n*-мірності досліджуваних об'єктів, явищ, процесів у природокористуванні, надрокористуванні зокрема. Крім того, об'єкти досліджуються за потрібнісними ознаками.

За ознакою двомірності мінеральні ресурси логічно розглядати:

1) природні за походженням речовини з певними хімічним складом, фізичними властивостями, кристалічною будовою;

2) як речовини з певними, якісними ознаками, потрібними параметрами, які і визначають їх перспективне господарське застосування (або можуть бути частковими, повними, періодичними та за іншими видами «визначальниками»).

За ознакою чотиримірності мінеральні ресурси логічно розглядати:

- 1) складові природних об'єктів (надр, гірських об'єктів);
- 2) природні за походженням речовини з певними хімічним складом, фізичними властивостями, кристалічною будовою;
- 3) як речовини з певними, якісними ознаками, потрібними параметрами, які і визначають їх перспективне господарське застосування (або можуть бути частковими, повними, періодичними та за іншими видами виокремлення «визначальниками»);
- 4) як економічні об'єкти (майбутні сировина, товари).

Як згадувалося, за словником поняття «ресурси» включає матеріальні засоби, цінності, запаси, кошти, які за потребами можна використати, напр.: природні ресурси, економічні ресурси. Тому повторимось: під поняттям «мінеральні ресурси» логічно розуміти сукупність хімічних сполук та простих речовин, що утворились внаслідок геологічних та космічних процесів у надрах, мають кристалічну будову, чітко визначений хімічний склад, фізичні властивості, за які і здійснюються технологічні процеси їх економічного застосування.

З визначеністю понять ресурси і мінерали можна перейти до визначення і мінералогії як специфічної науки.

Поняття мінералогії сформовано з застосуванням понять [фр. *mineral* походить від давньолат. *minera* – руда, далі гр. *logos* – наука]. Отже, мінералогія визначається як геологічна наука про *мінерали*, що вивчає особливості їх складу, структури, властивостей, а також природні та техногенні процеси, що зумовлюють їх утворення, розподіл у природі та зміни складу, властивостей.

Безумовно, що для обґрунтувань необхідно згадати, що наші далекі предки займалися видобуванням і господарським застосуванням корисних копалин, зокрема і мінеральних, тому формувався і відповідний словесний апарат. З використання цього апарату з часом формувалися і тодішні творчі визначення, які увійшли в сучасні поняття мінералогії.

У геологічній літературі прийнято вважати, що початок формування мінералогії як науки починається близько 2 тис. рр. тому. Італійським дослідником Бернардом Цезієм заснований термін «мінералогія» (1636 р.). Як наука мінералогія сформована в кінці XIX – на початку XX ст.

За точкою зору проф. Д.П. Григор'єва, головною метою мінералогії є «пізнання природної історії мінерального царства». Взагалі-то, царство

розуміється як вища з категорій і означає панування. Отже мінералогію треба розуміти як панівну.

Тому і сучасна мінералогія має значну кількість різноманітних теоретичних і прикладних напрямків. Виділяються описовий, генетичний, регіональна, прикладний, техногенний та інші.

За баченням Є.К. Лазаренка, мінералогія оперує понад 14 тис. термінів, які включають окремі слова і словосполучення і застосовуються у цій науці.

У складі основних завдань мінералогії виділяються:

розробка наукової класифікації мінералів;

встановлення закономірних зв'язків між змінами складу, структури, властивостей і умовами утворення та існування в природі;

створення наукових основ для пошуків і оцінки родовищ мінеральної сировини;

залучення нових видів мінеральної сировини до промислового використання тощо.

Прийнято вважати, що метою цієї науки є сприяння задоволенню потреб людства у мінеральній сировині [8].

У вислові «створення наукових основ для пошуків і оцінки родовищ мінеральної сировини» слова «мінеральної сировини» логічно замінити на слова «мінеральної речовини», які об'єктивно відносяться до розміщення її в родовищах; сировина як поняття відноситься до процесу переробки видобутої в надрах речовини у промисловому цеху.

Мінералогічні дослідження у минулому проводили Пліній Старший, Ж.Л. Бюффон, М. В.Ломоносов, М.І.Кокшаров, В.І. Вернадський та інші, на науковій базі яких сформував визначення мети згаданий проф. Д.П. Григор'єв.

Сучасна мінералогія визнана фундаментальною природничо-історичною наукою, що розбудована і розвивається на генетичній основі.

Завершеність і значимість статусу мінералогії, як і будь-якої іншої науки, можна визначити виокремленням за принципом трьохмірності таких основних факторів:

об'єктами дослідження, до яких належать мінерали та їх родовища;

метою дослідження цих об'єктів є пізнання історії природного походження мінералів та за походженням, складом, властивостями визначення перспектив їх господарського застосування;

завданнями як надто важливими у визначності застосування мінералів у народному господарстві.

З врахуванням визначень, наданих в [8 <https://uk.wikipedia.org/wiki/Мінералогія>], до основних завдань мінералогії, на наш погляд, логічно віднести:

дослідження хімічного складу, будови та фізичних властивостей мінералів;

обґрунтування походження мінералів;
дослідження наявності, виявлення та оцінювання значимості, внутрішніх творювальних як пропонується їх називати, зв'язків між змінами складу, будови, властивостей речовин, умовами утворення та знаходження їх в надрах;
розробка наукової класифікації мінералів та їх компонентів, а також і родовищ;
створення наукових основ проведення пошуків і оцінки родовищ мінералів;
розробки інформаційних новацій по вдосконаленню технологій переробки мінералів;
обґрунтування щодо утворення і залучення нових видів мінеральної сировини в промислове застосування;
розробка методів штучного вирощування і облагороджування кристалів цінних мінералів та ін.

До природних за походженням мінеральних речовин належить залізни, мідні, марганцеві та інші руди, на які багаті надра України.

Залізни руди, наприклад, визначаються як «природні мінеральні утворення з вмістом заліза у таких кількостях, за яких його економічно вигідно видобувати» [9]. По-перше, видобування залізних руд може здійснюватися з потребами, які не обов'язково враховують економічний фактор. По-друге, вигідність видобування цих руд може залежати і не від їх вмісту основного компоненту, а наприклад, від попиту на залізорудну продукцію.

Взагалі вигідність залежить від низки геологічних, гірничотехнічних, технологічних, економічних чинників, найважливішими з яких є:

кількість запасів руд та умови їхнього залягання у родовищі;
відсоток видобутку корисного компонента з руди;
складність технологічного процесу видобування руди;
обсяг капітальних вкладень у майбутнє гірниче підприємство, що проектується;
відпускні ціни на готову гірничу продукцію тощо.

Нами пропонується застосовувати такі види ресурсних оцінок руди: натуральні (склад, процент заліза та інших корисних компонентів у руді та ін.);

кількісний ресурсний потенціал руди у її родовищі (кількість руди, обсяг родовища);

економічний ресурсний потенціал реалізації видобутої руди (прибуток, ціни на товарну продукцію);

соціальна значимість розробки родовища руди.

Прогнозні ресурси руди (Рп) оцінюються категорією Р₃, а перспективні – категоріями Р₂ й Р₁.

Орієнтовно вартість залізної руди можна обчислювати за простою формулою:

$$V_{Fe} = R_p \times C \times K_v \quad (1)$$

де: R_p – прогнозна кількість Fe, натуральні одиниці;

C – ціна 1 т Fe (або і корисного компонента) в товарному концентраті, грн;

K_v – коефіцієнт вірогідності точності визначення показника R_p .

Михайлов В. А. і Курило М. М. ціну однієї тонни руди рекомендують визначати за формулою [1, с. 413]:

$$C = \frac{100}{S \times K_{v_{\text{влуч}}} \times K_p} \times (C_d + C_o), \quad (2)$$

Оцінку економічних ресурсів заліза Fe у рудах (E_{Fe}), з врахуванням рекомендованої формули, можна обчислювати за такою формулою:

$$E_{Fe} = R_p \times C \times K_v = R_p \times \frac{100}{S \times K_{v_{\text{влуч}}} \times K_p} \times (C_d + C_o) \times K_v, \quad (3)$$

де: C – ціна 1 т Fe (або і корисного компонента) в товарному концентраті, грн;

$(C_d + C_o)$ – витрати на 1 т корисної копалини (видобування, переробка, загальнорудні витрати), грн;

S – мінімальний промисловий вміст Fe (або корисного компонента), %;

$K_{v_{\text{влуч}}}$ – коефіцієнт вилучення Fe (або корисного компонента) при переробці руди;

K_p – коефіцієнт збіднювання корисної копалини при видобуванні [1, с. 413];

R_p – прогнозна кількість Fe, натуральні одиниці;

K_v – коефіцієнт вірогідності точності визначення показника R_p .

Автори також вважають, що «розрахунки зручніше виконувати, виходячи з вартості 1 т концентрату», тоді в чисельнику цієї формули додається S_k – вміст корисного компонента в концентраті, %, яка має такий склад:

$$S = \frac{100 \times S_k}{C \times I_{\text{заг}} \times K_p} \times (C_d + C_o). \quad (4)$$

Безумовно, що для виконання точних розрахунків вартостей, цін, інших економічних та фінансових показників наявності та застосування руд, мінералів, для потреб бухгалтерського статистичного обліку, оподаткування звітності необхідні офіційно визнані показники, методики їх обчислення, обліку, документального відображення, та й практики застосування відповідної звітної документації, аналітичних досліджень і т.д.

Висновки. Проведено дослідження понятійного апарату геологічного вивчення надр. Обґрунтовані поняття мінеральних ресурсів, їх види, зокрема за ознакою двомірності, натуральні та вартісні ресурсні оцінки. Рекомендована формула оцінки економічних ресурсів заліза Fe у рудах.

Під поняттям «мінеральні ресурси» логічно розуміти сукупність природних за походженням хімічних сполук та простих речовини, що утворились внаслідок геологічних та космічних процесів у надрах, мають кристалічну будову, чітко визначений хімічний склад, фізичні властивості, які визначають їх господарське застосування.

З комплексом понять мінералів і ресурсів сформована така наукова галузь, як мінералогія.

Мінералогія належить до геологічних наук, як прийнято у літературі, вивчає мінерали, їх фізичні властивості, хімічний склад, доісторичні процеси й умови утворення та поширення в природі, а також придатність до використання у промисловості. Мінералогія, крім наукових задач, з практичним значенням вирішує проблеми сприяння задоволенню людства у мінеральній сировині та її раціональному використанні.

У сучасній мінералогії чітко визначилося коло її об'єктів дослідження: мінерали-кристали будь-якої форми. За основну особливість мінералу визнано його кристалічний стан, обумовлений закономірним розташуванням будівельних частинок (атомів, іонів, молекул) у просторі й підпорядкований законам симетрії. Не кристалічні (тверді) природні утворення (речовини з аморфним, метаміктним, інколи колоїдним станом) належать не до мінералів, а до іншої множини сполук, названих мінералоїдами. Хоча останні також належать до об'єктів досліджень мінералогії або суміжних їй геологічних наук, оскільки пов'язані з мінералами генетично й парагенетично.

Обґрунтовується, що в ширшому тлумаченні мінералогію логічно визнати як науку, що вивчає:

- потреби народу, економіки країни, внутрішньої й міжнародної торгівлі у мінеральних ресурсах;
- корисні копалини в ресурсних поняттях;
- природні середовище і умови утворення і сучасне розміщення у надрах мінеральних ресурсів;
- природну суть мінералів як речовин;

хімічний склад мінеральних ресурсів;
фізичні властивості мінеральних ресурсів;
кристалічну будову мінералів, обумовлену закономірним розташуванням їх будівельних складників (атомів, іонів, молекул) у просторі й підпорядкований законам симетрії;

класифікації за різними ознаками мінеральних ресурсів;
господарське застосування різних видів мінеральних ресурсів.

Таким чином, сучасну мінералогію логічно трактувати значно ширше, ніж прийнято в літературі вивчення мінералів як хімічних речовин, їх будови, складу, фізичних властивостей.

Література:

1. Михайлов В. А. Базові терміни і поняття економічної геології: навч. посіб. / В. А. Михайлов, М. М. Курило. К.: ВПЦ «Київський університет», 2014. 527 с.
Режим доступу: http://www.geol.univ.kiev.ua/lib/economic_geology_dictionary.pdf
2. Малюк Б.І., Бобров О.Б., Красножон М.Д. Надкористування у країнах Європи і Америки: Довідкове видання. К.: Географіка, 2003. 197 с
3. Основи економічної геології: Навч. посіб. для студ. геол. спец. вищ. закл. освіти / М.М. Коржнев, В.А. Михайлов, В.С. Міщенко та ін. К.: «Логос», 2006. 223 с.
4. Реструктуризація мінерально-сировинної бази України та її інформаційне забезпечення / С.О. Довгий, В.М. Шестопалов, М.М. Коржнев та ін. К.: Наукова думка, 2007. 347 с.
5. Сучасний тлумачний словник української мови: 50 000 слів/ За заг. ред. д-ра філол. наук, проф. В.В. Дубічинського. Х.: ВД «ШКОЛА», 2006. 832 с.
6. Етимологічний словник української мови: У 7 т./ Т.6: У – Я/ уклад. Г. П. Півторак та ін., 2012. С. 65.
7. МІНЕРАЛОГІЯ | Геологічний словник (geodictionary.com.ua).
8. Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Мінералогія>.
9. Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Залізні_руди.

References:

1. Mihajlov, V. A. (2014). *Bazovi termini i ponjattja ekonomichnoi geologii* [Basic terms and concepts of economic geology]. K.: VPC «Kiivs'kij universitet» [in Ukrainian]
2. Maljuk, B.I., Bobrov, O.B., Krasnozhon, M.D. (2003). *Nadkoristuvannja u kraïnah Evropi i Ameriki* [Subsoil use in Europe and America]. K.: Geografika [in Ukrainian]
3. Korzhnev, M.M. , Mihajlov, V.A. , Mishhenko, V.S. (2006). *Osnovi ekonomichnoi geologii* [Fundamentals of economic geology]. K.: "Logos" [in Ukrainian]
4. Dovgij, S.O. , Shestopalov, V.M. , Korzhnev, M.M. (2007). *Restrukturizacija mineral'no-sirovinnoi bazi Ukraïni ta її informacijne zabezpečennja* [Restructuring of the mineral resource base of Ukraine and its information support]. K.: Naukova dumka [in Ukrainian].
5. Dubichins'kiy, V.V. (2006). *Suchasnij tлумachnij slovník ukraïns'koï movi: 50 000 sliv* [Modern explanatory dictionary of the Ukrainian language: 50 000 words]. H.: VD «ShKOLA» [in Ukrainian].
6. Pivtorak, G. P. (2012). *Etimologichnij slovník ukraïns'koï movi* [Etymological dictionary of the Ukrainian language] [in Ukrainian].
7. MINERALOGIJA | Geologichnij slovník [MINERALOGY | Geological dictionary]. geodictionary.com.ua [in Ukrainian].
8. [uk.wikipedia.org](https://uk.wikipedia.org/wiki/Mineralogija) Retrieved from <https://uk.wikipedia.org/wiki/Mineralogija> [in Ukrainian].
9. [uk.wikipedia.org](https://uk.wikipedia.org/wiki/Zalizni_rudi) Retrieved from https://uk.wikipedia.org/wiki/Zalizni_rudi [in Ukrainian].

УДК 338

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-6\(24\)-253-262](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-6(24)-253-262)

Бригілевич Галина Михайлівна асистент кафедри туризму географічного факультету, Львівський Національний Університет імені І. Франка, вул. Дорошенка, 41, м. Львів, 79000, тел.: (032) 239-46-03, <https://orcid.org/0000-0002-5306-3684>

МІЖНАРОДНИЙ ТУРИЗМ ЯК ІНСТРУМЕНТ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ЕКОНОМІКИ : ДОСВІД КРАЇН ЄС

Анотація. У статті проаналізовано роль міжнародного туризму як невід'ємної частини світової економічної системи. Виокремлено статус міжнародного туризму як економічного феномену. Досліджено роль країн-членів ЄС у привабленні туристичних потоків. Окреслено тенденції притоку туристів до Європи за період 1950-2020 рр. Визначено основні види туризму ЄС, а також — роль туризму Європи як частини господарського механізму. Здійснено компаративний аналіз привабливості окремих країн ЄС для туристичних відвідувань відповідно до наявної динаміки. Акцентовано увагу на ролі супутніх структур як інструменту забезпечення туристично-економічного добробуту ЄС.

Окреслено, що зростання туризм-індустрії Європи, в той же час, є причиною стійкого економічного становлення країн-членів Союзу — зокрема, доходи від туризм-діяльності перетворюються у «валютно-урядові резерви».

Зазначено, що, наразі, не існує окремих специфічних прийомів визначення економічної привабливості туризм-політики ЄС. Враховуючи специфіку туризм-галузі, аспекти галузевого розвитку відображаються через ценз споживання та економічний аналіз, що виступає аналізатором соціально-економічного підґрунтя туризму. Основні статистичні показники щодо даного питання публікуються Євростатом.

Відмічено, що політику ЄС у сфері туризму побудовано на підході «економічного стимулювання. Так, доходи від туризм-діяльності залежать від ефективності пов'язаних господарсько-комерційних операцій — продаж турів, надання туристичної інформації, віртуалізація онлайн-туризму тощо. На додаток, економічна ефективність туризму ЄС визначається за якістю, ефективністю «додаткових туристичних підприємств» — готелів, ресторанів, дистриб'юторів туризм-послуг — котрі підвищують загальний рівень привабливості основних туристичних пам'яток (пляжі, історичні місця,

архітектурні світлини тощо).

Ключові слова: міжнародний туризм, економічна ефективність, туризм-політика.

Bryhilevych Halyna Mykhailivna Assistant of the Department of Tourism, Faculty of Geography, Ivan Franko National University of Lviv, Doroshenko St., 41, Lviv, 79000, tel.: (032) 239-46-03, <https://orcid.org/0000-0002-5306-3684>

INTERNATIONAL TOURISM AS A TOOL FOR IMPROVING THE EFFICIENCY OF THE ECONOMY: THE EXPERIENCE OF EU COUNTRIES

Abstract. The article analyzes the role of international tourism as an integral part of the world economic system. The status of international tourism as an economic phenomenon is highlighted. The role of EU member states in attracting tourist flows is studied. The tendencies of the inflow of tourists to Europe for the period 1950-2020 are outlined. The main types of EU tourism are determined, as well as the role of European tourism as a part of the economic mechanism. A comparative analysis of the attractiveness of individual EU countries for tourist visits in accordance with the current dynamics. Emphasis is placed on the role of related structures as a tool for ensuring the tourism and economic well-being of the EU.

It was outlined that the growth of Europe's tourism industry, at the same time, is the reason for the sustainable economic development of the member states of the Union - in particular, revenues from tourism activities are transformed into "currency and government reserves".

It is noted that, at present, there are no specific methods of determining the economic attractiveness of EU tourism policy. Given the specifics of tourism-industry, aspects of sectoral development are reflected through the qualification of consumption and economic analysis, which serves as an analyzer of the socio-economic basis of tourism. The main statistical indicators on this issue are published by Eurostat.

It is noted that the EU policy in the field of tourism is based on the approach of "economic incentives. Thus, revenues from tourism activities depend on the effectiveness of related business operations - the sale of tours, the provision of tourist information, the virtualization of online tourism, and so on. In addition, the economic efficiency of EU tourism is determined by the quality, efficiency of "additional tourism enterprises" - hotels, restaurants, distributors of tourism services - which increase the overall attractiveness of major tourist attractions (beaches, historical sites, architectural photographs, etc.).

Keywords: international tourism, economic efficiency, tourism policy.

Постановка проблеми. В умовах загальносвітової глобалізації, міжнародний туризм (МТ) є не лише соціальним, проте й економічно-системним явищем. Швидкі темпи зростання та розвитку МТ дозволяють називати його «економічним феноменом сучасності». Туристичні дестинації ЄС та привабливість Союзу для мандрівників створюють прецедент глобальності туризм-економічної діяльності. Водночас, масштабність та всеохоплюваність туризм-руху в ЄС є структурно неоднорідною : кожне географічне місце є «індивідуально популярним». Європейський континент — основний «центр приваблення» туризм-мандрівників. Через це, доцільним є аналіз позитивних туризм-зрушень ЄС як підсистемного чинника економіко-фінансової ефективізації Союзу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Економічне поле функціонування міжнародного туризму ЄС визначається вагомим науково-дискурсним «вашингтоном» сучасності. Застосовним вважаємо теоретичний доробок О. Тюріної, В. Ярового, С. Волкова, Г. Петрович, М. Штек, Б. Філіпіак, Г. Зуруба та ін.

Мета статті — концептуалізувати ключові риси туризму ЄС як інструменту підвищення ефективності функціонування економіки.

Виклад основного матеріалу. Туризм ЄС можна визначити координатором та спрямовувачем національних економік країн-членів. Політика привабливих дестинацій Європи — системне явище, що включає економічний, культурний та загальний розвиток Союзу. Функціональне призначення туризм-діяльності передбачає прямий та опосередкований вплив на ВВП. Крім того, туристичний сектор ЄС — інструмент забезпечення можливостей працевлаштування, розподільчо-дохідних статей бюджетування, туристичного оподаткування та створення додаткового товарно-послугового попиту. Зростання туризм-індустрії Європи, в той же час, є причиною стійкого економічного становлення країн-членів Союзу — зокрема, доходи від туризм-діяльності перетворюються у «валютно-урядові резерви».

За даними Всесвітньої туристичної організації (World Tourism Organization — WTO), Європа є пріоритетним світовим туристичним напрямком із часткою ринку 50%. На часі, індустрія туризму генерує (прямо або опосередковано) 10,2 % загального ВВП ЄС (2021 р.). За прогнозами, до 2027 р. очікується зростання «туристичного ВВП» до 11,2 % [1].

Туризм відіграє значну роль в економіці ЄС. За даними Єврокомісії, за своєю «соціально-економічною розмірністю» дане ремесло займає третє місце в Союзі (після торговельно-розподільчої та будівельної галузей відповідно), позитивно впливаючи на аспекти економічного зростання та зайнятості населення. Культурна та природна спадщина Союзу підтримується у належному стані та розвивається завдяки ролі туризму ЄС як «розвиткового

механізму регіону Європи» [2].

Окрім того, за даними WTO, ЄС охоплюється 40% міжнародних туристичних прибутків та 31% міжнародних туристичних доходів. Ключова причина — населення ЄС у розмірі 509 млн. жителів (7% світового населення, третя після Китаю та Індії чисельність світової популяції [1].

Наразі не існує окремих специфічних прийомів визначення економічної привабливості туризм-політики ЄС. Враховуючи специфіку туризм-галузі, аспекти галузевого розвитку відображаються через ценз споживання та економічний аналіз, що виступає аналізатором соціально-економічного підґрунтя туризму. Основні статистичні показники щодо даного питання публікуються Євростатом.

Специфіка туристичної діяльності ЄС — надання послуг для задоволення потреб мандрівника — є сегментом «туристичної економіки». Члени ЄС, враховуючи популярність Європи як туризм-дестинації, відносять до «країн туристичного попиту». Світова туризм-нерівномірність, сукупно із дотаційно-розвитковими туризм-витратами ЄС, зумовлюють зональну привабливість Союзу як єдиного економічного об'єднання.

В свою чергу, дослідження Євростату на предмет економічної ефективності туризм-політики ЄС складаються із чотирьох незалежних напрямків : кількість туристично активних підприємств; кількість туризм-задіяних працівників; туристичний оборот, заснований на попиті та пропозиції; сегментарні показники доданої вартості за факторними туризм-витратами — на рівні ЄС як економічної зони та країн-членів Союзу — як складників економічного простору.

Дослідник Г. Петкович слушно відмічає привілейований експортно-галузевий статус туризм-сфери ЄС. Туризм впливає на оплату праці в країнах-членах ЄС, а також — визначає контекст мультифінансового впливу на бюджетно-дохідні ринки країн-членів Союзу. Окрім іншого, збільшений туристичний потік до країн Європи — джерело залучення фахової «робочої сили» до туристичної галузі. За таких умов, кількість працівників «неділової діяльності», що обслуговує туристичну галузь ЄС, зростає. У період 2016-2021 р. надходження від туризм-сфери ЄС до загальноєвропейської економіки склали 10%, при цьому було задіяно 2,4 млн підприємств із сумарною кількістю зайнятих осіб у розмірі 13, 6 млн працівників. Пов'язані туристичні галузі — як-от сфера послуг — становили 21,7% бюджетно-фінансових надходжень до економіки Союзу. Найбільш туризм-економічно привабливими країнами ЄС є Німеччина, Італія та Іспанія (враховано показники цінової політики для туриста та оплати праці для виконавця туризм-завдань — найманого працівника) [3].

Політику ЄС у сфері туризму побудовано на підході «економічного стимулювання. Так, доходи від туризм-діяльності залежать від ефективності

пов'язаних господарсько-комерційних операцій — продаж турів, надання туристичної інформації, віртуалізація онлайн-туризму тощо. На додаток, економічна ефективність туризму ЄС визначається за якістю, ефективністю «додаткових туристичних підприємств» — готелів, ресторанів, дистриб'юторів туризм-послуг — котрі підвищують загальний рівень привабливості основних туристичних пам'яток (пляжі, історичні місця, архітектурні світлини тощо).

Координація подібної політики потребує фахового економіко-правового регулювання, що забезпечується Єврокомісією та її структурними фондами — Європейським фондом регіонального розвитку, Європейським соціальним фондом, Європейським фондом управління сільським господарством та Європейською комісією подорожей [4].

Таким чином, Єврокомісія реалізовує основоположну функцію економічного спрямування туризм-діяльності ЄС як вищий орган виконавчої влади Союзу. Задля даних цілей використовуються структурні фонди ЄК — наймасштабніше джерело інвестування в туристичну індустрію Союзу.

Європейським фондом регіонального розвитку — European Regional Development Fund — ERDF (ЄФРР) здійснюється фінансування інфраструктурних проєктів, інвестиційні вклади щодо питань створення робочих туризм-місць, реалізація проєктів розвитку окремих територій, а також — фінансова допомога малим та середнім підприємствам туризм-галузі (МСП). Діяльність фонду охоплює транспортну, комунікаційно-технологічну, дослідницько-інноваційну, соціально-інфраструктурну, професійно-підготовчу та структурно-перепрофілювальну економічні площини.

Водночас, Європейський соціальний фонд — European Social Fund — ESF (ЄСФ) виконує функцію сприяння реалізації політики зайнятості населення в туризм-сфері. Орган фінансує проєкти, спрямовані на підвищення кваліфікації та перепідготовку кадрів з метою зростання цензу трудової ефективності. До компетенції ЄСФ також віднесено стимулювання діяльності малих та середніх туристичних підприємств (МСП) в країнах ЄС як елемент економічного стимулювання.

Європейський фонд управління сільським господарством (European Agricultural fund for rural development — EAFRD) спрямовує грошові суми на розвиток сільської місцевості та здійснює допомогу населенню, зайнятому у галузі «натурального» виробництва, паралельно розвиваючи структури агро- та екотуризму ЄС.

Європейська комісія подорожей (European Travel Commission — ETC) відповідальна за розвиток туризму у окремих регіонах ЄС та Союзі (27 країнах-членах) загалом. За своїм статусом це — некомерційне об'єднання, що складається із 39-ти національних туризм-організацій країн-членів ЄС.

Актуально-дискурсним, водночас, автору видається питання щодо впливу

туризму ЄС на зростання ВВП. Так, Дж. Лі вважає, що кооперація туризм-політики та економічного розвитку створили концепцію «туризм-орієнтований розвиток» («tourism-driven development»). Як результат — роль туристичної галузі як ключового системного елементу економіки ЄС [5]. Продовжуючи дану сентенцію, М. Роман акцентує увагу на вагомому внескові туризму ЄС у валовий інтернаціональний (Союз загалом) та національний (окремі країни-члени ЄС) продукт та зайнятість завдяки масштабній соціально-економічній природі [6].

Важливість туризму ЄС як елементу ВВП, зайнятості та зовнішньої торгівлі підтверджується аналітичним матеріалом Євростату. Так, загальна частка туристичного сектору ЄС у світовому ВВП за 2019 рік — 9,4%, прямий вплив туризму на світовий ринок ВВП — 3,7% (врахуємо, що розрахунок зазначених показників за 2020-2022 роки є неоднорідним та неінформативним через спалах COVID-19 на початку 2020 р.). Окрім того, варто враховувати поняття «розміру туризму», його якості та аспект туристичного потенціалу. Також зазначимо, що туризм ЄС пов'язаний із супутніми підвидами туристичної промисловості — це, відповідно, додаткова причина його впливу на ВВП [7].

Таким чином, непрямий (супутній) внесок туризму ЄС до ВВП демонструє партикулярний туризм-економічний потенціал. Питання реалізації останнього, в свою чергу, залежить від політики туризм-сприяння, обраного кожного країною-членом ЄС. Загалом, туризм-розвиток ЄС будується на концепції «значного інвестиційного залучення» (державна та приватна площини), інфраструктурного забезпечення (будівництво дорожніх, транспортних мереж, доступ до електричних мереж, розподіл питної води та водно-земельних ресурсів та ін.).

Відповідно даних Всесвітньої ради подорожей і туризму (World Travel and Tourism Council — WTTC), стабільний внесок туризму у валовий внутрішній продукт (ВВП) ЄС складає понад 9%. У дослідженні вказано, що туризм має економічний та соціальний контексти функціонування, адже сприяє зменшенню рівня безробіття та боротьбі із негативним економічними спадами. Туризм ЄС також відносять до «галузей, що розвиваються». Так, за період 2010 р. — дотепер частка туризму Союзу у ВВП коливається від 8,6% до 9,4% відповідно (тенденція зростання). Аналогічними є показники щодо прямого впливу туризму на ВВП — 3,3% у 2010 р. та 3,7% в умовах сьогодення (2019-2022 р.) відповідно [8].

Водночас, викликом для туризм-економіки ЄС є COVID-19. За статистичними прогнозами, до закінчення 2023 року передбачається падіння показників європейського туризму нижче рівня 2019 р. Крім того, у 2020 р. спостерігалось зниження туризм-потоків ЄС на 44% порівняно із 2019 р.

Сумарні втрати робочих місць туризм-сфери за зазначений період склали 29,5 млн. [2].

Отже, доцільно звернути увагу на інструменти, застосовані для подолання економіко-туристичної кризи ЄС. Спочатку Єврокомісією було прийнято Інструкцію (C(2020)1830) [9] щодо прав пасажирів ЄС в умовах розповсюдження COVID-19, після чого Рада ЄС опублікувала концептуальні основи прикордонних перевірок під час COVID-19 (C(2020)1753) [10] задля мінімізації негативного впливу на туризм-привабливість.

У травні 2020 р. Єврокомісією було представлено Повідомлення (COM (2020)550) під назвою «Туризм та транспорт у 2020 році та далі». У документі було об'єднано вказівки та рекомендації відносно безпечного відновлення необмеженого вільного пересування туристів, правил перетину кордону, відновлення оперативного транспортно-туристичного сполучення, вирішення проблеми економічної туризм-ліквідності та відновлення туризм-довіри за умови гарантування безпечного пересування, перебування та розміщення [11].

В той же час, Європарламент, обговорюючи аспекти негативного впливу COVID-19 з точки зору його економічної сутності, ухвалив наступні ініціативи : (P9_TA(2020)0042) щодо нарощування інвестиційних обсягів у відповідь на COVID-19 (Coronavirus Response Investment Initiative) від 26.03.2020 р. та (P9_TA(2020)0043) щодо розширення Фонду солідарності ЄС для покриття надзвичайних ситуацій у сфері громадського здоров'я (EU Solidarity Fund to cover public health emergencies). Окрім іншого, на пленарному засіданні від 19.06.2020 р. Європарламент прийняв Резолюцію про туризм і транспорт у 2020 р. та в подальшому, закликаючи до короткострокової та довгострокової підтримки транспортного та туристичного секторів для забезпечення їх виживання та конкурентоспроможності, а також — модернізації туризму ЄС в економічному розрізі [2].

У 2021 році Європарламент розробив ініціативу під назвою «Створення стратегії ЄС для сталого туризму» (P9_TA(2021)0109), де країни-члени ЄС було закликано запровадити спільні та скоординовані ініціативи щодо формування безпечного туризму в умовах COVID-19. Одним із елементів даного підходу є цифровізація — як елемент відповіді на глобальні, в тому числі економічні, туризм-перетворення Європи [2].

Крім того, Європарламент ініціював створення узагальнено-недискримінаційного Протоколу ЄС з питань безпеки здоров'я (EU Health Safety Protocol), що, окрім іншого, включає технології швидкого тестування під час подорожей у COVID-еру задля підвищення привабливості туризму та рівня пасажиропотоку в умовах пандемії.

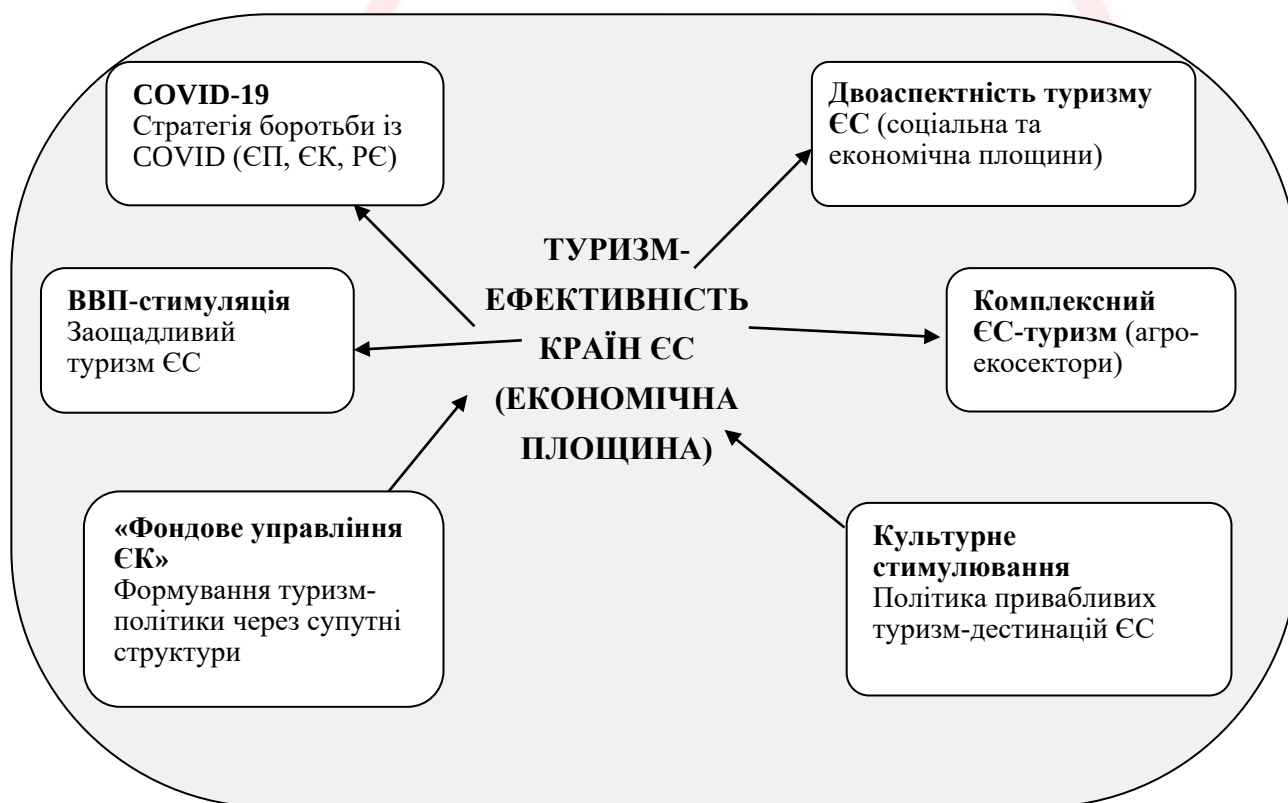
Європарламентом також акцентовано увагу на відсутності бюджетно-фінансової допомоги країнам-членам ЄС. Як наслідок, на період 2020–2024 рр.

було встановлено знижені ставки ПДВ (єдині) разом зі спеціальним «стимуляційним пакетом» для малих та середніх підприємств (МСП).

В рамках COVID-туристичної політики, 17.03.2021 р. Єврокомісією було опубліковано Повідомлення (COM (2021) 0129) під назвою «Загальний шлях до безпечного повторного відкриття» («A common path to safe and sustained re-opening») [12], що, сукупно із пропозиціями щодо регламентації використання сертифікатів про вакцинацію, одужання та ПЛР-тестів на COVID-19, складають сутнісну основу туризм-політики ЄС в умовах пандемії — зі збереженням економіко-фінансового інтересу країн-членів ЄС та концепції «свободи пересування» як ключового права громадянина Союзу.

На Рис. 1 представлено ключові, на нашу думку автора, положення щодо ефективного функціонування туризм-економіки у країнах-членах ЄС.

Таким чином, говоримо про багатовимірний характер сучасної туризм-політики ЄС : економічна привабливість останньої забезпечується соціально-управлінськими, комплексними та нормативно-регулятивними аспектами (Європарламент, Єврокомісія, Рада Європи).

Висновки. Дослідження аспектів міжнародного туризму як системного елемента підвищення економічної ефективності (на прикладі країн ЄС) дозволило дійти наступних умовиводів.

По-перше, туризм ЄС є економічною галуззю, що розвивається. Відтак, тенденції 2010-2019 рр. (за основу взято статистику, що передувала COVID-19) демонструють підвищення рівня «туристичного ВВП» та прямої частки туристичної дохідності у бюджетах країн-членів ЄС та Союзу загалом.

По-друге, на виконання цілей сталого туристично-економічного розвитку, Єврокомісією було створено структурні підрозділи (фонди) — Європейський фонд регіонального розвитку, Європейський соціальний фонд, Європейський фонд управління сільським господарством та Європейську комісію подорожей, що виконують власні функції відповідно до означеної компетенції.

По-третє, заслуговує на увагу політика ЄС протидії COVID-19 у контексті розвитку туризму. Задля цього Єврокомісія, Європарламент та Рада Європи створили законодавчий масив (базис) : метою нормативно-правових актів є створення безбар'єрного, привабливого та «швидкого» туризму задля підтримання тенденції економічного зростання туризм-сфери ЄС.

Література :

1. UNWTO (United Nations World Tourism Organization) : Reports // UNWTO official website // Режим доступу : <https://www.unwto.org/sustainable-development/reports-oneplanet-stp>
2. EP : Tourism (Fact Sheets on the EU) // EP official website // Режим доступу : <https://www.europarl.europa.eu/factsheets/en/sheet/126/tourism>
3. Petkovic, G., Pindzo, R. Tourism and new economic challenges : Journal of the Serbian Association of Economists, 2012. — № 60 (1-2). — p. 117-126.
4. Волков, С. Европейский туризм как эффективная отрасль экономики : «Сфера Экономики», Волгоград, 2010. — с. 79-94.
5. Lee, J. W., Brahmasrene, T. Investigating the influence of tourism on economic growth and carbon emissions: Evidence from panel analysis of the European Union : Tourism management, 2013. — № 38. — p. 69-76.
6. Roman, M., Roman, M., Niedziółka, A. Spatial Diversity of Tourism in the Countries of the EU : Sustainability, 2020. — № 12 (7). — p. 2713-2729.
7. Eurostat : Tourism statistics // EC official website // Режим доступу : https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Tourism_statistics
8. World Travel and Tourism Council (WTTC) : Economic Impact Reports // WTTC official website // Режим доступу : <https://wttc.org/Research/Economic-Impact>
9. Commission Notice Interpretative Guidelines on EU passenger rights regulations in the context of the developing situation with Covid-19 2020/C 89 I/01 from 18.03.2020 : EurLex (EU Law) // Режим доступу : [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:52020XC0318\(04\)](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:52020XC0318(04))
10. Council of the EU : COVID-19 Guidelines for border management measures (C(2020)1753) from 16.03.2020 // EU official website // Режим доступу : <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-6842-2020-INIT/en/pdf>
11. EC Communication COM/2020/550 final from 13.05.2020 : EurLex (EU Law) // Режим доступу : <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52020DC0550>
12. EC Communication COM/2021/129 final from 17.03.2021 : EurLex (EU Law) // Режим доступу : <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/GA/TXT/?uri=CELEX:52021DC0129>

References:

1. UNWTO (United Nations World Tourism Organization) : Reports // UNWTO official website // Режим доступу : <https://www.unwto.org/sustainable-development/reports-oneplanet-stp>
2. EP : Tourism (Fact Sheets on the EU) // EP official website // Режим доступу : <https://www.europarl.europa.eu/factsheets/en/sheet/126/tourism>
3. Petkovic, G., Pindzo, R. Tourism and new economic challenges : Journal of the Serbian Association of Economists, 2012. — № 60 (1-2). — p. 117-126.
4. Волков, С. Европейский туризм как эффективная отрасль экономики : «Сфера Экономики», Волгоград, 2010. — с. 79-94.
5. Lee, J. W., Brahmasrene, T. Investigating the influence of tourism on economic growth and carbon emissions: Evidence from panel analysis of the European Union : Tourism management, 2013. — № 38. — p. 69-76.
6. Roman, M., Roman, M., Niedziółka, A. Spatial Diversity of Tourism in the Countries of the EU : Sustainability, 2020. — № 12 (7). — p. 2713-2729.
7. Eurostat : Tourism statistics // EC official website // Режим доступу : https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Tourism_statistics
8. World Travel and Tourism Council (WTTC) : Economic Impact Reports // WTTC official website // Режим доступу : <https://wtcc.org/Research/Economic-Impact>
9. Commission Notice Interpretative Guidelines on EU passenger rights regulations in the context of the developing situation with Covid-19 2020/C 89 I/01 from 18.03.2020 : EurLex (EU Law) // Режим доступу : [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:52020XC0318\(04\)](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:52020XC0318(04))
10. Council of the EU : COVID-19 Guidelines for border management measures (C(2020)1753) from 16.03.2020 // EU official website // Режим доступу : <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-6842-2020-INIT/en/pdf>
11. EC Communication COM/2020/550 final from 13.05.2020 : EurLex (EU Law) // Режим доступу : <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52020DC0550>
12. EC Communication COM/2021/129 final from 17.03.2021 : EurLex (EU Law) // Режим доступу : <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/GA/TXT/?uri=CELEX:52021DC0129>

УДК 339.138:[316.472.4:004

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-6\(24\)-263-272](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-6(24)-263-272)

Гамова Ірина В'ячеславівна кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри журналістики та реклами, Державний торговельно-економічний університет, м. Київ, вул. Кіото, 19, тел.: (096) 501-55-55, <https://orcid.org/0000-0002-2032-8578>.

МОДЕЛІ МАРКЕТИНГОВИХ КОМУНІКАЦІЙ В СОЦІАЛЬНИХ МЕРЕЖАХ

Анотація. Розвиток сучасних інформаційних технологій сприяв появі нових тенденцій у комунікаціях між людьми. Враховуючи складність залучення споживача в процес спілкування з підприємством, фахівцям з маркетингу доводиться вивчати та впроваджувати сучасні моделі маркетингових комунікацій. Особливої уваги потребує побудова комунікацій в соціальних мережах, яка є ключових трендом впізнаваності бренду. Автором проаналізовано загальну кількість інтернет-користувачів та їх позитивну динаміку за останні 5 років. Здійснено аналіз зареєстрованих облікових записів та охоплення інтернет-користувачів в Instagram та Facebook у світі.

Соціальні мережі – це потужний канал для створення автентичності бренду, масштабування трафіку веб-сайту, полегшення взаємодії зі споживачами/клієнтами, генерування безкоштовного трафіку та ефективного збільшення частки потенційних клієнтів. Модель маркетингових комунікацій в соціальних мережах — це шлях, який спрямовує користувачів до бажаної дії — здійснення покупки. За допомогою моделі комунікації можна знайти точки, де втрачаються відвідувачі та потенційні споживачі.

Автор розглянула типову модель маркетингових комунікацій в соціальних мережах, що складається з 5 етапів: зацікавленість, вершина, середина, дно та купівля та проаналізувала етапи кругової подорожі споживача. Здійснено порівняльний аналіз різновидів моделей офлайн та онлайн маркетингових комунікацій (МК). Для перевірки результативності роботи моделі маркетингових комунікацій запропоновано використовувати А/В-тестування. Популярності в мережі Інтернет набувають такі моделі маркетингових комунікацій як: ODC, BAB та PAS, на противагу поширеним моделям RACE, MEBC та UUUU, що передбачають розробку звернень, апелюючи до досвіду покупців і використовують мову, яку вони здатні декодувати. Тому знати сучасні моделі та впроваджувати їх у свою рекламну діяльність є запорукою успішної побудови бізнесу.

Ключові слова: моделі маркетингових комунікацій, соціальні медіа, гайд, кросспостинг, конверсії, ODC, BAB, PAS, подорож споживача, CRO, A/B-тестування.

Gamova Iryna Vyacheslavivna Ph.D., Lecturer, Associate Professor of Department of Journalism and Advertising, State University of Trade and Economics, Kioto St., 19, Kyiv, tel.: (096) 501-55-55, <https://orcid.org/0000-0002-2032-8578>.

MODELS OF MARKETING COMMUNICATIONS IN SOCIAL MEDIA

Abstract. The development of modern information technologies has contributed to the emergence of new trends in communication between people. Given the complexity of involving consumers in the process of communicating with the company, marketers have to study and implement modern models of marketing communications. Particular attention needs to be paid to building communications on social media, which is a key trend in brand awareness. The author analyzed the total number of Internet users and their positive dynamics over the last 5 years. An analyzed of registered accounts and coverage of Internet users on Instagram and Facebook in the world.

Social media is a powerful channel for creating brand authenticity, scaling website traffic, facilitating interaction with consumers/customers, generating free traffic, and effectively increasing the share of potential customers. The model of marketing communications in social media is a way that directs users to the desired action - making a purchase. With the help of the communication model, you can find points where visitors and potential consumers are lost.

The author considered a typical model of marketing communications in social media, consisting of 5 stages: interest, top, middle, bottom and purchase and analyzed the stages of the consumer's circular journey. A comparative analysis of the types of models of offline and online marketing communications (MC). It is proposed to use A/B-testing to check the effectiveness of the marketing communications model. Models of marketing communications such as ODC, BAB and PAS are gaining popularity on the Internet, in contrast to the common models of RACE, MEBC and UUUU, which provide for the development of appeals, appealing to customer experience and using a language they can decode. Therefore, knowing modern models and implementing them in your advertising activities is the key to successful business building.

Keywords: models of marketing communications, social media, guide, cross-posting, conversions, ODC, BAB, PAS, consumer journey, CRO, A/B-testing.

Постановка проблеми. Новітні технології створили плацдарм для введення комерційної діяльності в цифровому просторі та мінімізували шлях споживача до товарів. Достатньо одного кліку для взаємодії з підприємством та лише декілька маніпуляцій для придбання товару. Тому онлайн середовище диктує свої правила та створює можливості для чесної конкуренції.

Соціальні мережі є одним з найпопулярніших цифрових видів діяльності в усьому світі, і не дивно, що проникнення соціальних мереж у всіх регіонах постійно зростає. У 2021 році на різних платформах соціальних мереж нараховується близько 3,78 мільярда користувачів. За попередніми даними прогнозується перетнути до 2025 року позначку в 4,41 мільярда [1].

Згідно звіту DataReportal, то загальна чисельність користувачів соціальних мереж станом на травень 2022 року становить 4,62 мільярда, що в 3,1 рази перевищує цифру в 1,48 мільярда, яка була опублікована в 2012 році, і означає, що чисельність користувачів соціальних мереж за останнє десятиліття зросла на 12 % [2].

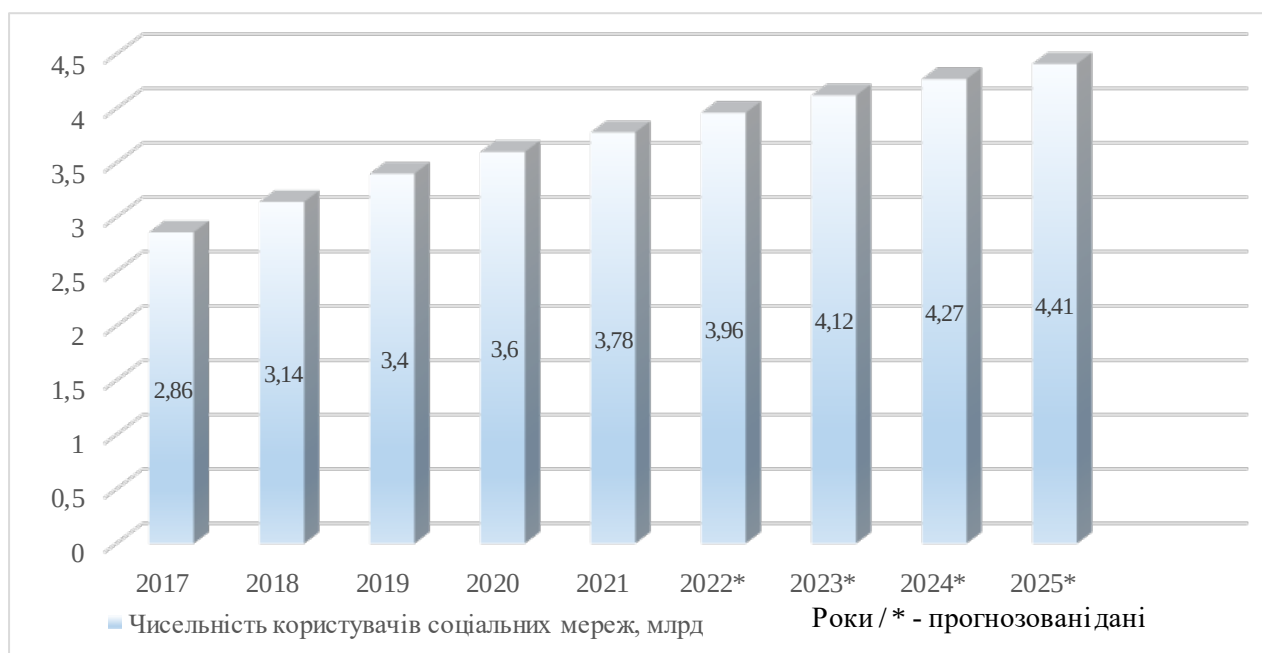

Рис. 1. Чисельність користувачів соціальних мереж з 2017 по 2025 рр., млрд. [1]

Позитивна динаміка чисельності користувачів соціальних мереж з 2017 по 2021 рр. становить в середньому 0,07 %, а прогнозовані дані з 2022 по 2025 рр. зростуть в середньому на 0,04 %.

Станом на січень 2022 року Західна Європа посідала перше місце за рівнем проникнення глобальних соціальних мереж із 84 %. Північна Америка посіла третє місце з рівнем проникнення 82 %. Загалом середній показник у світі склав 58,4 %. Китай є найбільшим ринком соціальних медіа у світі, випереджаючи Індію і становить близько 639 мільйонів поточних користувачів соціальних мереж [3].

Соціальні мережі є невід'ємною частиною життя сучасної людини в ХХІ сторіччі. У середньому користувачі Інтернет витрачають 147 хвилини на день (станом на 2022 рік) у соціальних мережах та програмах для обміну повідомленнями, що більше на півгодини, ніж у 2015 році. У середньому користувачі Інтернет в Латинській Америці мали найвищий середній час, проведений на день у соціальних мережах. Країною з найбільшою кількістю часу в соціальних мережах на день є Філіппіни, де користувачі онлайн проводять у соціальних мережах в середньому три години 53 хвилини щодня. Для порівняння, щоденний час, проведений у соціальних мережах у США, становив лише дві години і три хвилини.

Що стосується популярних соціальних мереж у світі, то останні дані GWI показують, що Instagram обійшов Facebook і посів друге місце у світовому рейтингу. Але це все ще близько: 14,8% глобальних користувачів Інтернету визначають Instagram як свою улюблену платформу, порівняно з 14,5% для Facebook. Проте ще одна мета-платформа – WhatsApp – лідирує у світовому рейтингу: 15,7% користувачів Інтернету працездатного віку обирають програму месенджера як свою улюблену соціальну мережу [4].

Facebook перевищив мільярд зареєстрованих облікових записів і наразі має понад 2,89 мільярда активних користувачів на місяць. Компанія також володіє чотирма найбільшими платформами соціальних мереж, кожна з яких має понад мільярд активних користувачів щомісяця: Facebook (основна платформа), WhatsApp, Facebook Messenger та Instagram. У третьому кварталі 2021 року Facebook повідомляв про понад 3,58 мільярда щомісячних користувачів основного сімейного продукту.

Більшість рейтингових соціальних мереж із понад 100 мільйонами користувачів виникли в Сполучених Штатах, але такі сервіси, як китайські соціальні мережі WeChat, QQ або додаток для обміну відео Douyin, також завоювали популярність у своїх регіонах завдяки контенту та змісту. Популярність Douyin призвела до того, що платформа випустила міжнародну версію своєї мережі: додаток під назвою TikTok.

Станом на грудень 2021 року Instagram досяг позначки 2 мільярди активних користувачів у всьому світі. Instagram є найпопулярнішою соціальною мережею в Індії із загальною кількістю користувачів 201,1 мільйона, наступна країна США з 157,1 мільйоном і Бразилія з 114,9 мільйонами активних

користувачів. Instagram є четвертою за популярністю соціальною мережею у світі після Facebook, YouTube і WhatsApp відповідно. Станом на жовтень 2021 року Бруней був країною з найвищим охопленням аудиторії Instagram: 92% населення користувалися платформою. Наступний щабель займає Гуам з 79,2% і Кайманові острови з 78,8% охоплення аудиторії [2].

Майже всі платформи соціальних мереж можна використовувати безкоштовно, але багато ресурсів витрачається на створення креативних ідей та підготовку вірального контенту. Соціальні мережі створили онлайн індустрію з такими професіями як: сторісмейкери, таргетологи, копірайтери та блогери. Соціальні мережі – це потужний канал для: підвищення впізнаваності бренду; створення автентичності бренду; масштабування трафіку веб-сайту; полегшення взаємодії зі споживачами/клієнтами; генерування безкоштовного трафіку та ефективного збільшення частки потенційних клієнтів.

Модель маркетингових комунікацій в соціальних мережах — це шлях, який спрямовує користувачів до бажаної дії — здійснення покупки. За допомогою моделі комунікацій можна знайти точки, де втрачаються відвідувачі та потенційні споживачі. Типова модель маркетингових комунікацій в соціальних мережах складається з 5 етапів: зацікавленість, вершина, середина, дно та купівля. Розпочнемо з розгляду першого етапу моделі маркетингових комунікацій: зацікавленість користувачів вашим брендом. Головною метою даного етапу є збільшення трафіку, інформування, навчання, підвищення обізнаності, створення бренду, формування іміджу та вплив на впізнаваність бренду. Будь-яка взаємодія користувача з підприємством онлайн називається конверсією, що має наступні рівні: макро- та мікро-. Найпростіший спосіб досягти максимальних результатів в макроконверсіях – це використовувати цільову сторінку та СТА, тобто вхідні сторінки та заклик до дії. Цільові сторінки – це сторінки, на які ви спрямовуєте відвідувача, щоб отримати найбільш релевантну інформацію на теми, які ви шукаєте. Дієвими інструментами для залучення більшої кількості користувачів є: публікації в блозі, пости в соціальних мережах Instagram, Pinterest, LinkedIn, реклама у Facebook, медійна рекламна кампанія в Adwords, реклама в Youtube, прес-релізи, веб-сайт тощо. Мікроконверсіями вважаються лайки, шері, коментарі, тобто реакції користувачів на ваш допис [5].

Вершина моделі маркетингових комунікацій (ToFu) в соціальних мережах налічує 85% користувачів від загальної кількості. На даному етапі важливим елементом є визначення аватара користувача та його потреб (болей). Користувачі знаходяться на етапі збору інформації про товар/послугу та шукають шляхи вирішення своєї проблеми. Дієвими маркетинговими онлайн інструментами на даному етапі є: чат-боти, опитування, вікторини, розіграші, відеотренінги, callback, інструкції, підписки, ігри, подкасти, поради, безкоштовні шаблони, скрипти та інше.

Наступним етапом є середина моделі маркетингових комунікацій (MoFu), що зосереджується на генерації потенційних споживачів, які складають 10% від загального трафіку. На даному етапі варто враховувати, що користувач вже добре орієнтується в асортименті, має загальні уявлення про ринок та орієнтується в ціновому діапазоні цін на бажаний товар/послугу. Лише тригерні маркетингові інструменти можуть вплинути на рішення користувача щодо переходу на інший етап моделі, наприклад, застосування лід-магнітів (отримання персональної інформації): реєстрація, безкоштовний вебінар, знижки, купони, семплінг, інфографіка, призи, мерч-матеріали та ін. Для підтримання зв'язку з вже наявною цільовою аудиторією рекомендовано використовувати ретаргетинг та поштову розсилку зі спеціальними пропозиціями. Щоб лід-магніт був результативним потрібно впровадити миттєву винагороду, тобто очевидну фінансову вигоду, готове рішення проблеми, персоніфіковані комунікації [6].

Важливим етапом моделі маркетингових комунікацій в соціальних мережах є нижня частина (BoFu). На цьому етапі основна увага буде сконцентрована на цільовій дії - конверсії, а потім на утриманні. Середній коефіцієнт конверсії для всіх галузей та джерел онлайн-трафіку становить близько 3-5%. Коефіцієнт конверсії — це відсоток людей, які відвідають сайт, а потім виконують додаткові дії, наприклад, здійснять покупку або заповнять форму потенційного споживача. Варто врахувати, що користувач володіє всією необхідною інформацією щодо товару/послуги та конкурентного середовища. Користувач оцінює цінність, яку отримує за заданою ціною. Дієвими маркетинговими інструментами є надання безкоштовних консультацій, демо-версій програм, програм лояльності, можливості онлайн порівнянь, безкоштовних пропозицій та ін.

Заключним етапом моделі маркетингових комунікацій є купівля товару/послуги. Для здійснення повторних покупок пропонуємо використовувати ремаркетинг та поштову розсилку для повторного проходження користувача по моделі комунікацій.

На кожному етапі моделі є можливість використовувати декілька інструментів для впливу на поведінку користувача, щоб спрямувати його на цільову дію. Успішне завершення моделі маркетингових комунікацій в соціальних мережах відбувається у тому випадку, коли користувач стає справжнім амбасадором бренду [7].

Етапи моделі маркетингових комунікацій в соціальних мережах можуть відрізнятися в залежності від сфери діяльності бізнесу. Незалежно від того, як здійснюються комунікації, подорож споживача проходить за базовою схемою, яка веде до цільової дії: покупки. Подорож — відображена моделлю маркетингових комунікацій, яка демонструє всі контрольні точки, на яких

користувачі будуть взаємодіяти з вашим брендом, перш ніж вони будуть готові зробити покупку. Щоб побудувати успішну комунікативну стратегію, модель маркетингових комунікацій має бути розроблена досконало. Модель маркетингових комунікацій в соціальних мережах охоплює усі точки дотику, маркетингові канали та ключові показники (метрики), які впливають на рішення про покупку та допомагають краще зрозуміти, які повідомлення та канали мають найбільшу результативність на різних етапах подорожі споживача.

З точки зору інтернет-користувачів, можна виділити наступні етапи кругової подорожі споживача:

- початковий розгляд;
- активна оцінка (дослідження потенційних покупок);
- закриття (придбання);
- після покупки (досвід взаємодії з товаром/послугою або брендом).

Типові моделі маркетингових комунікацій, які часто використовуються в офлайн просторі не адаптовані та фактично вже втратили свою актуальність в онлайн. Здійснення маркетингових комунікацій налічує більше 4 етапів, а це означає довгий період залучення споживача та удорожчання вартості 1 ліда. Більшість соціальних мереж почало вводити обмеження щодо обсягів рекламного тексту, скоротивши його до 50 символів. Дані зміни спричинили зміни в системі комунікацій, а отже, і в моделях маркетингових онлайн комунікацій. Зменшення обсягу рекламного оголошення внесло корективи в моделі маркетингових комунікацій, скоротивши до 3 етапів. Обмежень щодо обсягу тексту в каруселі поки що немає і кількість стандартних символів складає 220. Покращення моделі маркетингових комунікацій значно збільшить кількість конверсій. Оптимізація коефіцієнта конверсії (CRO) надає значні можливості для бізнесу будь-якого розміру. Для мінімізації витрат на рекламу PPC або інші методи цифрового маркетингу, щоб залучити більше трафіку, краще перетворювати поточний трафік у потенційних клієнтів або продажі, тобто покращити CRO. Тому на зміну типовим моделям офлайн комунікацій прийшли нові адаптивні моделі маркетингових онлайн комунікацій, які відповідають вимогам рекламистів та задовольняють попит користувачів мережі Інтернет.

Таблиця 1

Різновиди моделей офлайн та онлайн маркетингових комунікацій (МК)

№	Типові моделі офлайн МК		Адаптивні моделі онлайн МК	
	Найменування моделі	Опис	Найменування моделі	Опис
1	AIDA	Увага-Інтерес-Бажання-Дія	RACE	Охоплення-Дія-Конверсія-Залучення
2	ACCA	Увага-Сприяння-Переконання-Дія	ODC	Пропозиція-Термін-Дія
3	DIBABA	Потреба-Пропозиція-Стимул-Реакція-Бажання-Дія	PMHS	Біль-Більше болю-Надія-Рішення-
4	DAGMAR	Інтерес-Обізнаність-Переконання-Дія	AIEBA	Увага-Інтерес-Доказ-Вигода-Дія
5	ADD	Потреба-Інтерес-Оцінка-Перевірка-Схвалення	PADS	Проблема-Агітація-Дискредитація-Закріплення
6	AIDMA	Увага-Інтерес-Бажання-Досвід-Дія	MEBC	Мета-Емоції-Візуалізація-Дія
7	Левіджа і Стейнера	Поінформованість-Знання-Симпатія-Перевага-Впевненість-Покупка	BAB	Біль та страх-Вирішення проблеми-Результат
8			PAS	Проблема-Увага-Рішення
9			UUUU	Корисність-Швидкість-Унікальність-Специфічність

Для перевірки результативності роботи моделі маркетингових комунікацій використовують А/В-тестування, тобто пропонується два різних варіанти веб-сторінки або цільової сторінки та надається однакова кількість трафіку кожному. Потім вимірюється кількість конверсій для кожного варіанта й обирається кращий варіант, що генерує найбільшу кількість конверсій. Тестуванню можуть підлягати наступні елементи: кольорові схеми, заголовки, копія цільової сторінки, тексти, пояснювальне відео, копія заклику до дії, вимоги до інформації про кредитну картку, зображення, шаблони сторінок, концепції домашньої сторінки. Однією з найпоширеніших платформ для проведення А/В-тестування є Unbounce [8].

Популярності в мережі Інтернет набувають такі моделі маркетингових комунікацій як: ODC, BAB та PAS, витісняючи поширені моделі RACE, MEBC та UUUU. За рахунок розгляду потреб споживачів з точки зору болю

(морального або фізичного), який виникає при відсутності товару або послуги. Також при побудові моделі маркетингових комунікацій варто враховувати кросспостинг, тобто дублювання контенту в різних соціальних мережах, враховуючи різні цільові аудиторії. Спеціалістами з маркетингу повинен бути розроблений гайд – інструкція в якій описується порядок дій для досягнення певних комунікативних цілей за допомогою моделі маркетингових комунікацій.

Розглянемо детально такі моделі маркетингових комунікацій в соціальних мережах, як: ODC, BAB та PAS. ODC складається з: Offer (Пропозиція), Deadline (Термін дії вищезгаданої пропозиції), Call to action (Заклик до дії). Варто звернути увагу, що пропозиція має бути ємною і дуже конкретною – жодних загальних фраз. Термін дії – чим він коротший, тим більше користувачів буде реагувати на вашу пропозицію. Ідеальний варіант 2-3 дні. Заклик до дії – завжди дієслово у наказовому способі (дзвоніть, клікайте, реєструйтесь) з конкретною вказівкою контактих даних, тощо.

Модель маркетингових комунікацій BAB, яка розшифровується наступним чином: "Before (До) – After (Після) – Bridge (Міст)", тобто До – описуються болі та страхи, тобто ситуація, в якій опинився користувач зараз. Після – показуємо ймовірний світ користувача, де всі проблеми вже вирішено. Міст – пропонуємо засіб, який допоможе користувачеві перейти зі світу «до» у світ «після». Модель можна використовувати для рекламних текстів різних розмірів на практично будь-яку тематику.

Відома модель маркетингових комунікацій PAS має такі структурні елементи: Problem (Проблема), Attention (Увага) та Solution (Рішення). Відмінно зарекомендувала себе в нішах, пов'язаних з подоланням людиною будь-яких перешкод і складнощів (наприклад, боротьба із зайвою вагою, курінням або побудовою бізнесу). Ідеально підходить для ніш з високим рівнем конкуренції (виробництво продуктів харчування, продаж одягу, дизайн тощо). Проблема – робимо акцент на проблемі та болях своєї ЦА. Агітація – посилюємо цю проблему, згущуючи фарби. Дискредитація – дискредитуємо головне заперечення клієнта «я перепробував – не допомагає» і намагаємося переконати, що з нашим продуктом у нього точно все вийде. Закріплення – робимо клієнту бездоганну пропозицію.

Висновки. У період видозміни маркетингу та впровадження інноваційних технологій щодо оптимізації процесу комунікацій з цільовою аудиторією, моделі маркетингових комунікацій в соціальних мережах стають дієвим інструментом збільшення конверсій. Застосування сучасних моделей маркетингових комунікацій передбачає розробку звернень, що апелюють до досвіду покупців і використовують мову, яку вони здатні декодувати. Тому

знати сучасні моделі та впроваджувати їх у свою рекламну діяльність є запорукою успішної побудови бізнесу.

Література:

1. Munir S. 5 Stages of Social Media Marketing Funnel: Everything You Need To Know. Social Champ, 2019. Retrieved from <https://www.socialchamp.io/blog/social-media-marketing-funnel>.
2. Kemp S. Digital 2022: Global Overview Report. DataReport, 2022. Retrieved from <https://datareportal.com/reports/digital-2022-global-overview-report>.
3. Kemp S. Algorithms: the future of everything. Kepios, 2022. Retrieved from <https://kepios.com/blog/2017/7/4/algorithms-the-future-of-everything?rq=social%20media>.
4. The biggest US social media trends for 2022. GWI, 2022. Retrieved from <https://www.gwi.com/reports/us-social-media-trends>.
5. Chan J. How to build your Instagram sales funnel. Teachable: blog, 2022. Retrieved from <https://teachable.com/blog/instagram-sales-funnel>.
6. Bischof G. Sales funnel. BGMarketing, 2022. Retrieved from <https://www.bgmarketing.hu/ertekesitesi-tolcser-sales-funnel>.
7. Varga D. Értékesítési tölcser: felépítése, optimalizálása és példák. Modern Marketing, 2022. Retrieved from <https://daniellavarga.hu/ertekesitesi-tolcser>.
8. Beginner's Guide to Conversion Optimization, QuickSprout, 2021. Retrieved from <https://www.quicksprout.com/beginners-guide-conversion-optimization>.

References:

1. Munir S. 5 Stages of Social Media Marketing Funnel: Everything You Need To Know. Social Champ, 2019. Retrieved from <https://www.socialchamp.io/blog/social-media-marketing-funnel>.
2. Kemp S. Digital 2022: Global Overview Report. DataReport, 2022. Retrieved from <https://datareportal.com/reports/digital-2022-global-overview-report>.
3. Kemp S. Algorithms: the future of everything. Kepios, 2022. Retrieved from <https://kepios.com/blog/2017/7/4/algorithms-the-future-of-everything?rq=social%20media>.
4. The biggest US social media trends for 2022. GWI, 2022. Retrieved from <https://www.gwi.com/reports/us-social-media-trends>.
5. Chan J. How to build your Instagram sales funnel. Teachable: blog, 2022. Retrieved from <https://teachable.com/blog/instagram-sales-funnel>.
6. Bischof G. Sales funnel. BGMarketing, 2022. Retrieved from <https://www.bgmarketing.hu/ertekesitesi-tolcser-sales-funnel>.
7. Varga D. Értékesítési tölcser: felépítése, optimalizálása és példák. Modern Marketing, 2022. Retrieved from <https://daniellavarga.hu/ertekesitesi-tolcser>.
8. Beginner's Guide to Conversion Optimization, QuickSprout, 2021. Retrieved from <https://www.quicksprout.com/beginners-guide-conversion-optimization>.

УДК 338.431:658.14:63:94(477)"18/19"

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-6\(24\)-273-292](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-6(24)-273-292)

Каденюк Олександр Степанович доктор історичних наук, професор, професор кафедри права, професійної і соціально-гуманітарної освіти, Подільський державний університет, вулиця Шевченка, 13, Кам'янець-Подільський, Хмельницька область, 32316, <https://orcid.org/0000-0002-2173-6055>

Сажко Василь Володимирович кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри українознавства, культури та документознавства, Національний університет «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка Першотравневий проспект, 24, Полтава, Полтавська область, 36000, <https://orcid.org/0000-0002-4372-3570>

ЗМІНИ АГРАРНИХ ВІДНОСИН В УКРАЇНІ В ПЕРІОД КАПІТАЛІЗАЦІЇ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА В КІНЦІ XIX- ПОЧАТКУ XX СТОЛІТЬ

Анотація. В статті розглянуті передумови та фактори становлення ринкових відносин в сільському господарстві України на початку XX ст. Особлива увага приділена питанню про вплив столипінської реформи на процеси розвитку товарності сільського господарства та подальший його капіталізації. У статті розглядаються особливості столипінської аграрної реформи на українських землях, що входили до складу Російської імперії на початку XX ст. На основі наукових досліджень, зроблених в останньому десятилітті, робляться висновки про те, що інтерес до цієї проблеми не зменшився і потребує подальшого дослідження.

Необхідність вивчення досвіду ефективного регулювання відносин в аграрній сфері щодо утворення, управління нових видів підприємницької діяльності в минулому, які вплинули на зміни в аграрних відносинах, вимагає чіткого вирішення багатьох практичних та теоретичних проблем в сільськогосподарській сфері економіки на сучасному етапі

Зазначено, що завдання реформування аграрного сектору є надзвичайно актуальним для нашої держави, вивчення досвіду розробки проектів перетворень у даній сфері та втілення їх в життя, повинно бути вартим уваги не лише дослідників, а й відповідних державних структур. Це допоможе краще зрозуміти сутність тенденцій нинішнього розвитку сільського господарства України, дозволить уникнути попередніх помилок і прорахунків на сучасному етапі.

Ключові слова: аграрна реформа, селянське землеволодіння, приватна власність на землю, кооперативний рух, аграрне переселення.

Kadeniuk Oleksandr Stepanovych Doctor of Historical Sciences, Professor, Professor of the Department of law, professional and social-humanitarian education, Podilsky State University, Shevchenko Street, 13, Kamyanets-Podilsky, Khmelnytsky region, 32316, <https://orcid.org/0000-0002-2173-6055>

Sazhko Vasil Volodymyrovych Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of Ukrainian Studies, Culture and Documentology Department, National Technical University "Poltava Polytechnic named after Jury Kondratyuk", Pervomaiskyi Avenue, 24, Poltava, Poltava region, 36000, <https://orcid.org/0000-0002-4372-3570>

CHANGES IN AGRARIAN RELATIONS IN UKRAINE DURING THE PERIOD OF AGRICULTURAL CAPITALIZATION AT THE END OF THE XIX-BEGINNING OF THE XX CENTURY

Abstract. Introduction. The critical state of the rural economy increases the interest in society and scientific communities to social and economic problems, especially to the process of forming the market relations. The events and processes that took place on the territory of Ukraine in the past require, due to this, profound analytical and synthesized assessments. Regardless of the fact that even at the beginning of the XXI century the task of reforming the agrarian sector is extremely urgent for our state, the experience of developing projects of changes in this sphere and their implementation into life must be worthy of attention not only of researchers, but also of the corresponding state structures. This will help to understand better the essence of the current trends of Ukrainian rural economy development and will enable to avoid previous errors and oversights at the current stage.

Purpose. The purpose of the research is to identify the peculiarities of the capital agrarian reform on the territory of Ukraine that was part of the Russian Empire. In order to achieve this goal, the following tasks were solved: to show the urgency of the reform of the rural economy at the beginning of the twentieth century; to identify the peculiarities of the implementation of capitalist transformations; to understand the social and economic consequences of the agrarian relations reform.

Methods. The study is based on the use of such methods as: concrete-historical and using a social approach. The principles of objectivity and comprehensiveness allow the best use of methods of analysis and synthesis to achieve the objectives

Results. The article reveals the need for reforms in the rural economy at the turn of XIX-XX century. The main idea of the state agrarian reforms was to give

broad rural credit to the villagers, on the order of the reshuffle of land ownership and the introduction of private land ownership. Only under these conditions could the farmer transform his or her household into a profit and commodity economy and, by doing so, free himself or herself from the need of the age. The Russian industrial bourgeoisie's interest in the rise of rural prosperity, which, in their opinion, would lead to a deepening of the domestic market, was a significant factor, and, therefore, to increase the purchasing power of the villagers, all of which could not be achieved without capitalist changes in the countryside. The Russian tsarist regime tried to create a class of dependent landowners in the countryside as a support for itself and a guarantee that the village revolution of 1905-1907 would not be repeated in the future. The government also proposed a number of measures to solve the agrarian problem. For example, it was planned to increase the land holdings of small farmers by creating a state land fund, which could consist of state land, homestead land and private land offered for sale. Villagers were to receive land from this fund on a share basis, and the state was to bear part of the costs of land purchase. It was further proposed: to make it easier to obtain land for private land, to regulate resettlement, and to create a broad system of credit for the rural population. The aim of the reform was to divide all land into subsistence plots and hutia farms and to introduce private land ownership, which enabled a quick transition to intensive forms of land ownership.

Originality. An element of scientific novelty of the research is the attempt to analyze Peculiarities of agrarian transformations in the rural economy of the Ukrainian provinces of the Russian Empire, which differed from the solutions of the imperial provinces. This diversity is determined by the structure of social and economic life and the mentality of the rural population.

Conclusion. The agrarian reform in the Ukrainian provinces had little specificity due to the dominance of subsistence farming and the virtual disappearance of the community before the legal acts on its legal liquidation were passed. Compared to other regions of the Russian Empire, Ukraine had the best results of the agrarian sector reform. The positive consequences of agrarian reform for Ukraine can include the following: The number of stable middle-class and cost-effective agricultural enterprises has grown; the hateful farming system, a prototype of the modern farming system, the cooperative movement in Ukrainian villages has developed further; the level of agricultural technology of farms has risen. The negative consequences of the lessons of the state agrarian reform of the early XX century can include the following: economic disruption on the way of obtaining land by farmers to expand their property, first of all the negative, in our opinion, role of the Village Bank, which contributed to the establishment of significantly overpriced land, inaccessible to the villagers; bureaucratic obstacles to the creation of economically efficient rural households, which were created by land management committees that acted in the

interests of landowners and not the villagers; Lack of sufficient debt financing for rural households; lack of changes in tax laws (villagers continued to bear the main burden of taxes); Demographic changes associated with the irrational deployment of productive forces, which led to the forced resettlement of a significant number of Ukrainian villagers to the neighboring regions of the Russian Empire.

Keywords: agrarian reform, rural landownership, private land ownership, cooperative movement, agrarian resettlement.

Постановка проблеми. Кризовий стан сільського господарства підвищує в суспільстві і наукових колах інтерес до соціально-економічних проблем, особливо до процесу формування ринкових відносин. Явища й процеси, що відбувалися на терені України в минулому потребують у зв'язку з цим глибоких аналітичних і синтезованих оцінок.

Зважаючи на те, що й на початку ХХІ століття завдання реформування аграрного сектору є надзвичайно актуальним для нашої держави, вивчення досвіду розробки проєктів перетворень у даній сфері та втілення їх в життя, повинно бути вартим уваги не лише дослідників, а й відповідних державних структур. Це допоможе краще зрозуміти сутність тенденцій нинішнього розвитку сільського господарства України, дозволить уникнути попередніх помилок і прорахунків на сучасному етапі. На сьогоднішній день багато українських дослідників зробили вагомий внесок у вивчення окремих аспектів проведення аграрної реформи в Україні на початку ХХ століття – це Реєнт О.П., Падалка С.С., Романюк І.М., Майстренко В.С., Бочаров В.В., Власюк І.М., Ігнатова Л.Р., Герасимчук О.М. та ін. [1- 10]. В науковій літературі тема аграрного реформування початку ХХ століття в Україні ще не набула характеру окремого та цілісного вивчення зі своїми національними та історичними особливостями, з його специфікою селянського землеволодіння та особливостями аграрних відносин, переосмислення значення введення приватної власності на землю.

Метою дослідження є визначення особливостей проведення столипінської аграрної реформи на території України, що входила до складу Російської імперії. Досягнення поставленої мети передбачає вирішення наступних таких завдань: показати актуальність реформування сільського господарства на початку ХХ ст.; визначити особливості реалізації столипінських перетворень; з'ясувати соціально-економічні наслідки реформування аграрних відносин. Методологічною основою дослідження є комплекс загальнонаукових принципів, провідними з яких є принципи історизму та багатофакторності на основі використання конкретно-історичного, порівняльного, статистико-аналітичного та системного методів.

Виклад основного матеріалу. Потребу в проведенні реформ у сільському господарстві на рубежі ХІХ-ХХ ст.. розуміли представники

пануючих станів. Так, наприклад, Головний управляючий землеустроєм і землеробством Васильчиков, у своїй доповіді “Про найближчі заходи по аграрному питанню” у 1905 році, писав, що, по політичним причинам, подальша відстрочка заходів в області аграрних реформ є неможливою, що не можна обмежуватись відкиданням або критикою внесених в Думу проектів різних партій, що необхідно виступити з урядовою програмою з цього питання. Ця програма не може обмежуватись лише земельною реформою, а повинна включати в себе цілий ряд заходів, спрямованих на підняття продуктивних сил населення, зайнятого сільським господарством [11, С.1].

Дана доповідь Васильчикова, на наш погляд, цікава ще й тим, що вона містить ряд рекомендацій актуальних і для сучасної аграрної реформи. Ці заходи не були застосовані в процесі столипінської аграрної реформи в необхідних розмірах. В доповіді підкреслюється думка про те, що перерозподіл земельної власності сам по собі не дасть нічого. Навіть коли розділити всю землю на відрубні ділянки і запровадити приватну власність на землю, це не дасть можливості для швидкого переходу до культурного господарства. Для цього необхідні кошти, а їх може дати лише правильно організований сільськогосподарський кредит. Кредит повинен мати спеціальний характер. Наприклад, кредит меліоративний в широкому розумінні цього слова (створення господарства, придбання с.г. інвентаря, добрив, осушення, зрошення, заліснення, боротьба з ярами, перехід до спеціальних с.г. культур); сільськогосподарський промисловий кредит (переробна промисловість); продовольчий і вексельний кредити.

Таким чином, головною ідеєю урядової аграрної реформи було надання широкого сільськогосподарського кредиту селянам, поряд з перерозподілом земельної власності й запровадженням приватної власності на землю. Лише за таких умов селянин зміг би перетворити своє господарство на прибуткове й товарне і, тим самим, вибратися з вікової нужди.

Крім вказаних уже, свої пропозиції подавали ще ряд бюрократичних комісій, таких як, так звані, “комісія Коковцева”, “комісія Гурка”, а також з’їзд уповноважених дворянських комітетів [12, С. 79 - 83]. Отже, столипінське аграрне законодавство було наслідком роботи всіх цих урядових комісій та комітетів, які займались земельним питанням й шукали шляхи його вирішення.

Розвиваючи свої погляди на земельне питання і використовуючи пропозиції своїх попередників, П.А. Столипін ініціював розробку ряду законопроектів по аграрному питанню. Основним серед них став указ від 9 листопада 1906 року, який дав селянам право вийти з общини і закріпити свій наділ в особисту приватну власність, вийти на хутір чи відруб. 10 травня 1907 року у Державній Думі П.А. Столипін виклав точку зору уряду на аграрне питання.

Полемізуючи зі своїми політичними опонентами, він, перш за все, засудив і відкинув ті аграрні програми що містили в собі ідею націоналізації землі. Заперечення націоналізації чи часткової націоналізації землі П.А. Столипін мотивував тим, що їх реалізація призведе до такого соціального перевороту, до такого переміщення всіх цінностей, до такої зміни всіх соціальних, правових, громадянських відносин, якого ще не бачила історія [13, С. 87]. Голова уряду висунув тезу про те, що земля стане спільною як вода чи повітря і у селян зникне стимул до праці. Хороший, винахідливий господар буде позбавлений можливості прикласти свої знання і працю до землі. Будуть знищені культурні господарства. Будуть тимчасово збільшені селянські наділи, але при швидкому рості населення всі вони знову будуть роздроблені і вся ця розпорошена земля буде надсилати в міста масу пролетаріату. І все це, на думку П.А. Столипіна, повинно було призвести до такого потрясіння, до такого соціального перевороту, який “відобразиться на самій цілісності Росії” [13, С. 90]. Таким чином, уряд вважав революційне розв’язання аграрного питання прямою загрозою для існування Росії, як імперії.

Перш за все була визначена мета уряду, яка полягала в тому, що уряд бажав підняти селянське землеволодіння, що він бажав бачити селянина багатим, так як там де є достаток, там і освіта, там і справжня свобода. Для досягнення цієї мети пропонувалось звільнити селянина від обмежень, які на нього накладала община і надати йому можливість закріпити за собою результати своєї праці в приватну власність. Але це не означало повсюдного примусового руйнування общини. Слід було діяти залежно від місцевих умов. Власність повинна бути спільна там, де община ще не віджила, подвірна там, де община вже не життєздатна, але вона повинна бути міцною і спадковою. Іншими словами, уряд ставив собі за мету створення дрібної особистої земельної власності на селі [13, С. 100]. Російський царизм намагався створити на селі клас дрібних земельних власників як опору для себе і гарантію того, що в майбутньому не повториться селянська революція 1905 - 1907 років.

Уряд пропонував ще ряд заходів для вирішення аграрного питання. Так, наприклад, малоземельним селянам планувалося збільшити земельні ділянки шляхом створення державного земельного фонду, який мали б скласти державні, удільні та, запропоновані на продаж, приватні землі. Селяни повинні були отримувати землю з цього фонду на пільгових умовах, причому частину витрат, при купівлі селянами землі, держава повинна була взяти на себе. Далі пропонувалося: полегшити одержання позичок під надільні землі, впорядкувати переселення, створити широкий меліоративний кредит.

П.А. Столипін допускав обов’язкове відчуження землі, але лише для покращення землекористування як, наприклад, для влаштування водопою, будівництва дороги, ліквідації шкідливого черезсмужжя.

Такими були основні пропозиції уряду по вирішенню земельного питання з якими виступив П.А. Столипін в Державній Думі 10 травня 1907 року. Вони знайшли втілення в ряді указів і законів. Основними стали: указ від 9 листопада 1906 року про вихід з общини, який став законом 14 червня 1910 року і тимчасові правила про землеустрій від 4 березня 1906 року, які стали законом 29 травня 1911 року [14, С. 195].

Об'єктивною була зацікавленість російської промислової буржуазії в підйомі селянського добробуту, що, на їхню думку, мало призвести до поглиблення внутрішнього ринку, а значить до збільшення купівельної спроможності селян, а все це було неможливо досягти без капіталістичних перетворень на селі.

З метою перебудови аграрного побуту селян царизмом було створено великий спеціальний апарат. Указом від 4 березня 1906 року було засновано комітети по землевпорядних справах, а також губернські та повітові землевпорядні комісії [15, С. 41]. До кола обов'язків цих комісій входило: сприяння сільським громадам в усуненні недоліків в землеволодінні і землекористуванні, посередництво між селянами та приватними власниками в розверстанні черезсмужних земель, загальних володінь, сервітутів, сприяння через Селянський банк купівлі селянами землі у приватну власність, сприяння переселенню селян на казенні землі.

До складу землевпорядних комісій увійшли головним чином дворяни та чиновники. Так, наприклад, з десяти членів повітової комісії лише троє були з селян. Відповідно і діяльність цих комісій була спрямована на відстоювання інтересів поміщиків. Газета "Рада", яка була легальною трибуною для представників майже усіх українських національних політичних сил, в грудні 1907 року так, наприклад, писала про землевпоряджувальні комісії: "Ці комісії діла ніякого не зроблять, мужикові від них не полегшає. З початку люди було кинулися до них, думали що закон дав їм право встановлювати правдиву ціну на землю, думали, що закон стоїть на їх боці, не дасть панам дерти з мужика по три шкури ... бо мужик купує землю не для комерційної спекуляції, а щоб мати з неї шматок хліба, якого зараз у нього немає... Отже, як показує діло, поміщики не милують голодного мужика і хочуть збудувати своє щастя на його могилі. Селяни це зараз же побачили і зрозуміли. Вони побачили і зрозуміли, що ця комісія - місце нечистого гешефту" [16].

Закон про землеустрій (від 29 травня 1911 року) розширив права землевпорядних комісій, маючи на меті прискорити у примусовому порядку справу розверстання черезсмужжя і переходу до відрубного та хутірського господарства. До рук цих комісій було віддано практично все. Але столипінське аграрне законодавство не зачіпало поміщицького землеволодіння, всіляко його оберігало. Яскравим свідченням роботи землевпорядних комісій є конкретні

повідомлення з місць, які публікували газети того часу. Так, наприклад, газета української соціал-демократії "Слово" 4 серпня 1907 року писала, що на Полтавщині Полтавська землевпорядна комісія вирішила, що встановлена Селянським банком ціна землі в 225 рублів за десятину дуже низька і її треба підняти до 270 рублів [17].

Таким чином, замість сприяння селянам у придбанні землі, землевпорядні комісії піднімали ціну на землю. Значна частина не тільки селянства, а й української інтелігенції, яка складала основу українських політичних партій, вважала землевпорядні комісії декорацією для прикриття та сприяння діяльності Селянського поземельного банку.

Царський уряд покладав надії у розв'язанні аграрного питання на розвиток відрубних і хутірських господарств. Кожному домохазяїну надавалось право свої укріплені наділи звести в одну ділянку - хутір чи відруб. Вся діяльність землевпорядних комісій була спрямована на розверстання цілих селянських общин, подвірно-ділянкових земель на хутори і відруби, на виділення хутірських і відрубних земель окремим господарям, що виходили з общини.

В Україні общинне землеволодіння серед надільних селянських земель було незначним. Так, наприклад, в Київській губернії воно складало 6,7 % від надільних земель, Полтавській - 5,9 %, Подільській - 5,4 %. А в тих українських губерніях, де общинне землеволодіння було переважаючим (Катеринославська - 95 % надільної землі, Харківська - 95,3 %, Херсонська - 88,8 %), воно не було таким у справжньому розумінні цього терміну. Навіть, якщо сільська громада й була суб'єктом землеволодіння, дуже рідко проводилися періодичні переділи землі і, фактично, форма землеволодіння залишалася подібною до подвірної [18, С. 24].

Подвірне володіння було такою формою користування землею, якій були властиві ще деякі елементи общини (спільна сівозміна, спільна толока, окремі спільні ділянки землі - вигони), але в ній уже були помітні також риси індивідуального володіння. Так, наприклад, польові угіддя нерідко перетворювались в садиби поблизу села. Характерною рисою в місцевостях подвірного землеволодіння була особиста власність селян на землю. Розселення селян хуторами тільки закінчувало процес формування земельного ладу, ліквідовувало надзвичайно заплутані земельні відносини подвірних власників. Зміни зводилися до відміни спільної сівозміни, спільної толоки, спільних вигонів. Сусідські відносини примусового характеру зводилися до мінімуму і встановлювалися нові відносини на основі індивідуального землеволодіння.

В Україні переважало подвірне землеволодіння, як за кількістю селянських господарств, так і за кількістю землі, яка до нього належала. Найбільше селянських господарств, які мали подвірне землеволодіння, було

зосереджено на Правобережній Україні, а найменше - в Південному регіоні України. Общинне землеволодіння - навпаки, найбільші земельні площі займало на Півдні [18, С. 166]. Згідно з указом від 9 листопада 1906 року, землі подвірного землеволодіння закріплювалися у приватну власність.

Здійсненню аграрної політики П.А. Столипіна мав сприяти, створений ще 18 травня 1882 року, Державний поземельний селянський банк, який мав такі основні напрямки діяльності: 1) купівля поміщицької землі, 2) перепродаж цих земель селянам, 3) видача селянам грошових позичок, якщо вони купують землю самі, а не через банк. Після революції 1905 – 1907 років вся діяльність Селянського банку була спрямована на сприяння розвитку хутірського та відрубного господарства. Через банк царський уряд сподівався організувати на пільгових умовах продаж землі заможній верхівці села.

Повністю вирішити проблему забезпечення селян землею в Україні через Селянський банк було неможливо. Та уряд такого завдання перед Селянським банком і не ставив. Завдання, яке стояло перед Банком, було чітко сформульовано в інструкції про порядок ліквідації банківських земель, затвердженій Комітетом по землепорядних справах 19 лютого 1908 року, згідно з якою основним завданням ліквідації кожного окремого маєтку, придбаного Селянським поземельним банком, полягало в найбільш продуктивному його використанні для насадження міцних селянських господарств [19, С. 47].

Отже, діяльність Селянського поземельного банку була зведена до того, що, даючи певну користь селянам у справі забезпечення їх землею, штучно створити такі ціни на землю, які були вигідні для тих, кому потрібно було продати свої землі або для тих хто наживав капітали, спекулюючи землею, хоча повинен би був кредитувати селянські господарства.

Важливою складовою урядової аграрної реформи 1906 року було переселення селян, особливо українських, в інші частини імперії. Шляхом переселення царський уряд сподівався перемістити революційно налаштованих і невдоволених селян з внутрішніх регіонів Росії до Сибіру та інших окраїн імперії. Столипінська аграрна реформа сприяла новому курсу в галузі переселенської політики. Закріпивши надільну землю в особисту приватну власність, селянин мав право її продати, а за виручені кошти він сподівався купити більше землі на нових місцях.

Переселення стало, поряд з указом від 9 листопада 1906 року, основою аграрної політики уряду. Але, якщо при розробці указу від 9 листопада 1906 року увага була зосереджена на сильних і міцних, в економічному відношенні, селянах, на тому, щоб відібрати землю у слабих селянських господарств і передати її міцним, то переселенська політика була спрямована на те, щоб якнайбільше слабих, в економічному відношенні, селян перемістити до Сибіру.

Якщо до указу від 9 листопада 1906 року переселенець міг повернутись на свою стару надільну землю, то після указу така можливість відпала, бо селяни, зважившись на переселення, продавали свої землі.

Переселення не виправдало надій, які на нього покладав царський уряд в силу ряду причин. На основні з них вказав, згаданий вище, переселенський з'їзд: 1) ділянок землі, придатних для хліборобства не вистачає, а якщо вони є то не розмежовані; 2) не вистачає землемірів для розмежування землі; 3) нестача води; 4) погані дороги; 5) немає худоби для роботи і для харчів; 6) немає сільськогосподарських знарядь, навіть якщо є гроші їх немає де купити; 7) мізерна грошова допомога переселенцям (найбільше переселенець одержував 50 карбованців, а потрібно було - 300) [20].

Негативно відображалось на результатах переселення і незнання переселенцями кліматичних умов, особливостей ґрунтів та найбільш ефективних способів обробки землі на новому місці. Селяни-переселенці застосовували ті ж технології, що й на Батьківщині, а це не завжди давало позитивний результат і часто призводило до неврожаїв та розорення.

Стримувала розвиток переселення відсутність будь-якої інфраструктури. Навіть, якщо селянину вдалося перебороти всі труднощі, влаштуватися на новому місці, завести господарство, виростити гарний урожай, у нього виникала неминуче нова проблема - проблема збуту. Адже до найближчого міста може бути 200 - 300 а то й більше верст. Везти самому не вигідно - дорога буде коштувати дорожче хліба, тому селяни й продавали добірну пшеницю по 5 - 9 копійок за пуд, тоді як в центральній Росії у 1900 - 1909 роках в середньому ціна такої пшениці була близько 71 копійки за 1 пуд [19, С. 49].

Виходячи з вище сказаного, можна зробити висновок, що для успіху переселенської політики потрібно було, перш за все, створити відповідну інфраструктуру (побудувати дороги і залізничні колії), провести меліоративні роботи за рахунок держави, організувати влаштування переселенців на нових місцях через спеціальних численних агентів та відповідну грошову допомогу, упорядкувати доставку переселенців на нові місця поселення. За цих умов переселенська політика дала б певний позитивний результат. А без цього вона лише привела до нових бідувань українських селян, які повірили царським чиновникам і покинули рідні оселі в пошуках кращої долі.

Для України переселенська політика російського царизму мала негативні наслідки, так як це було ще одним масовим знекровленням українського народу, втратою, як це часто бувало на протязі нашої історії, значної частини працездатного населення.

За кількістю переселенців до східних регіонів Російської імперії українські губернії значно відрізнялися між собою, причому майже у три рази переважали вихідці із Лівобережної України (Чернігівська, Полтавська,

Харківська губернії) порівняно із представниками Правобережної України (Київська, Волинська, Подільська губернії). Велика різниця у кількості переселенців між Правобережною і Лівобережною Україною можна пояснити ще й тим що з Правобережжя частина селян переселялась до Америки. На цей факт вказує С. Петлюра у своїй статті “Українське село і еміграція в Америку” [10, с. 67-71]. Він наводить дані про те, що є такі волості де відсоток переселенців до Америки дуже високий (Єрківська волость, Звенигородського повіту на Київщині - 7 % переселенців на 1500 душ всього населення волості; містечко Богуслав, Канівського повіту, містечко Монастирище, Липовецького повіту, містечко Паволоч, Сквирського повіту, Київської губернії та багато інших) [20, С. 68]. Цьому сприяли різні агенти-посередники, які за певний відсоток від заробітку переселенця організовували його поїздки до Америки. Приваблювали селян і вищі заробітки (2-3 долари порівняно з 30 - 50 копійками щоденно вдома), і вільне життя. Адже приїхавши до Америки український селянин мав можливість читати газету рідною мовою, засновувати культурно-просвітницькі товариства, школи, бібліотеки, він мав можливість скуштувати вільного і незалежного політичного життя. Тому селяни Правобережної України стали більше надій покладати на Америку, ніж на, так званий, “спасенний та уславлений “Зелений Клин”. Звичайно, кількість селян, що виїхали до Америки, до загальної кількості переселенців незначна, але стійка тенденція до цього на початку ХХ століття з’явилася.

Період з 1906 по 1913 роки став часом розквіту в Російській імперії, так званої, “громадської агрономії”. Було впроваджено інститут дільничних агрономів. Агрономічна робота проводилася під керівництвом земств і була зосереджена в сільськогосподарських товариствах. Держава вважала їх важливим засобом піднесення сільського господарства. Вони повинні були сприяти розвитку сільськогосподарського виробництва просвітницькими та економічними заходами. Сільськогосподарські товариства організовували фахові школи, дослідні станції, сільськогосподарські виставки, поширювали землеробські знаряддя і машини, влаштовували механічні майстерні, поширювали книги з сільського господарства, нові агрономічні технології, нові сорти сільськогосподарських культур, породи домашніх тварин тощо.

В Україні агрономічну роботу започаткували з’їзди сільських господарів і товариства сільського господарства. На протязі 1906-1914 рр. в українських губерніях було повністю сформовано земську агрономічну організацію, яка включала в себе дільничну агрономію, колегіальні органи - економічні або сільськогосподарські з’їзди для вироблення сільськогосподарських заходів при земських управах, їхніми виконавчими органами - сільськогосподарськими бюро та інститутом агрономічних нарад. На 1 січня 1914 року у 9 губерніях України працювало 1922 сільськогосподарських спеціалісти, з них на

державній службі - 12,4 %, на громадській - 87,6 %. Найбільше дільничних агрономів працювало у губерніях: Херсонській - 57, Полтавській - 55, Катеринославській - 52, Чернігівській - 48. В Україні агрономів на громадській службі було більше ніж у Росії, де вони становили 74,5 % агрономічного персоналу [21, С. 42].

Напередодні першої світової війни агрономічна допомога населенню набрала чіткої системи. Серед освітніх заходів знайшли поширення просвітницькі читання, лекції, бесіди, курси, видання фахових брошур, плакатів, листівок, організація складів літератури, бібліотек, пересувних виставок. Велике значення мали показові ділянки, поля, господарства, сади, городи, виноградники. Проводилися виставки-аукціони з птахівництва, свинарства, плідівництва, які, крім культурно-просвітницького, мали заохочувально-змагальний характер. Учасників преміювали за досягнення в сільськогосподарському виробництві. Наприклад, на Полтавщині у 1912 році сільськогосподарські товариства мали у селянських господарствах показових полів - 112, садів - 7, городів - 23, було влаштовано 35 виставок, які відвідали 10 000 осіб [22, С. 44].

В українських губерніях витрати на агрономічну допомогу населення були досить значними (у 1913 р. 7,38 млн. руб. земських витрат і 3 млн. руб. державних асигнувань). Земства України мали найвищий у Російській імперії коефіцієнт асигнувань на розвиток агрокультури.

Аграрна реформа 1906 року дала поштовх до розвитку кооперації на селі. Найбільшого поширення здобули такі форми кооперації, як торгівельна кооперація (товариські крамниці), позичкові товариства, хліборобські товариства.

Найширшого розвитку кооперація в Україні набула в Київській, Полтавській, Чернігівській губерніях. Так, наприклад, на кінець 1908 року на Київщині діяли 449 споживчих товариств, з них у 1907 - 1908 роках були створені 400, позичкових товариств на початок 1909 року діяло 37, які нараховували 12 600 членів. В той же час на Полтавщині діяли 92 сільськогосподарські товариства, 116 кредитових і 150 споживчих товариств, крім того 100 сільськогосподарських гуртків, які об'єднували близько 40 000 селян [23]. Причиною цього явища було те, що в кооперативи йшло здебільшого заможне і середнє селянство. У вказаних губерніях був значним прошарок середнього селянства, яке порівняно з російськими середняками, відрізнялось більшою господарською силою [24]. Українське селянство, в порівнянні з російським, відрізнялось значно глибшою соціальною диференціацією. В Україні формувався прошарок заможних селян, які мали можливість частину своїх коштів вкласти в кооперацію. Вони створювали господарські спілки, банки, кооперативні крамниці [25].

Певну допомогу в створенні кооперативних спілок надавали селянам земства. Це була допомога не лише кваліфікованих спеціалістів, а й фінансова. Поширенню ідей кооперації сприяли, в основному, земські службовці, які або належали, або співчували демократичним, лівим партіям. Підтвердженням цього був, наприклад, рапорт помічника начальника Київського головного жандармського управління в Уманському, Звенигородському, Липовецькому повітах начальнику Київського Головного жандармського управління, в якому зазначалося, що про кооперативи більшість селян має дещо неповну уяву. Але там, де вони є, там вони користуються співчуттям і підтримкою населення. Розмноженню кооперативів, насадженню товариств споживачів і прищеплення населенню ідей кооперації головним чином сприяють дрібні земські службовці — агрономи, інструктори і агенти різних найменувань, медичний персонал, а на місцях - учителі, волосні установи, і, в меншості, молодь, що побувала в містах. Коли підприємливі люди влаштовують що-небудь, тоді селяни охоче приймають участь в подальшій роботі [26, С. 27].

Спочатку царський уряд вважав кооперацію опозицією інтелігенції режимові, але ряд голодних років виявили успішну самодопомогу селянства саме через кооперацію і тоді уряд полегшив формальну процедуру заснування кооперативів. Так, наприклад, в 1895 році було видано закон про організацію кооперативного кредиту.

Кооперативи сприяли селянам при купівлі землі. Так, наприклад, Гадяцьке кредитне товариство надавало позички селянам для купівлі землі в розмірі 1/3 або навіть 2/3 від ціни. Селяни купували по 2 - 3 десятини і, виплативши протягом 2-3 років борг, ставали власниками землі [27, С. 2].

Усього, за даними преси, в Україні станом на початок 1909 року діяли 1100 споживчих, 200 сільськогосподарських і близько 1000 кредитових та позичково-ощадних товариств, усього - 2 300 кооперативних товариств. Взагалі Україна мала, на той час найбільш розвинуту кооперацію в Російській імперії, так як в Україні діяла третина усіх кооперативних товариств імперії [28, 1]. А відсоток сільських споживчих товариств в Україні був ще вищий - 75% від усіх споживчих товариств станом на перше січня 1912 року [29, С. 118].

Справжня епоха української кооперації почалася з часів століпінської аграрної реформи. Кооперативна діяльність набула значного поширення в сільському господарстві. За період реформи сільськогосподарська кооперація набула розгалуженої інфраструктури, започаткувала ринкові економічні відносини [30, С. 13]. Основною причиною активізації кооперативного руху в Україні в той час були нові можливості, які століпінська аграрна реформа відкрила перед сільськогосподарським товаровиробником, і які вимагали суттєвого стартового і оборотного капіталу. Найпростіший шлях до нього і найвигідніші умови здатна була забезпечити лише кооперація. Саме тому новий

етап розвитку селянської кредитної кооперації відбувався одночасно з аграрною реформою [31, С. 15].

Пояснити успішний розвиток кооперативного руху в Україні, на нашу думку, можна тим, що українці намагалися використати кооперативний рух як важливу передумову свого національного і соціального визволення. У кооперативних організаціях вони вбачали одну з можливостей свого соціально-економічного розвитку, освіти широких народних мас, мобілізації національних сил.

Реформа не була реалізована, в повному обсязі, по цілому ряду причин, які мали об'єктивний і суб'єктивний характер. Так, об'єктивно держава не мала достатніх коштів необхідних для її проведення, Росія не отримала необхідних 20 років спокою, які просив П.А. Столипін для реформування країни.

В силу означених причин, аграрна політика П.А. Столипіна не виконала свого основного завдання - буржуазного перетворення сільського господарства Російської імперії. Ломка існуючих аграрних відносин не змогла повністю усунути непрогресивні форми господарювання, тому що вона проводилася поміщиками, які залишили в своїх руках владу і землю. Певний вплив на незавершеність аграрних перетворень мало й те, що не була сформована, в повній мірі, політична структура тодішнього суспільства. Мається на увазі те, що існуюча, на той час, політична палітра в Російській імперії характеризувалася як суперечлива, тобто не було інтегрованого протистояння політичних партій впровадженню урядом аграрних перетворень та протистояння консервативному напрямку в баченні майбутнього економічного розвитку держави. Але, незважаючи на це, все ж таки відбулися певні позитивні зрушення в структурі сільськогосподарського виробництва.

В результаті проведення урядової аграрної реформи в Україні з'явилися міцні хутірські і відрубні господарства, зросла кількість найманих сільськогосподарських робітників. Столипінська аграрна реформа зумовила посилення соціальної диференціації на селі. Заможні селяни, накопичуючи у своїх руках землю, створювали товарні господарства, які використовували сільськогосподарські машини, будували підприємства по переробці сільськогосподарської продукції. Укріпивши надільну землю в особисту власність, селянська біднота змушена була продавати її і вирушати до великих міст, переселятися за Урал, їхати до Америки і шукати там кращої долі.

Якщо порівнювати з іншими частинами Російської імперії, в Україні урядова аграрна реформа мала найбільший успіх. Кількість селян, які до 1 січня 1916 року закріпили землю в індивідуальну власність було значно більшим ніж в Росії. Тоді як в 40 губерніях Європейської Росії близько 24% господарів вийшли з общини, то на Правобережній Україні закріпили землю 50,7% селян, Півдні України - 34,2%, Лівобережжі - 13,8%. Безумовно, що фактором який

негативно вплинув на хід аграрних перетворень в Україні, були надто високі ціни на поміщицькі землі, що їх встановлював Селянський банк. Такі ціни робили землю практично недосяжною для більшості селян.

Слід зазначити, що в українських губерніях, а особливо в Полтавській та Чернігівській, значну допомогу селянам надавали земства. Ця допомога полягала в купівлі та передачі в тимчасове користування селян сільськогосподарських машин, будівництві елеваторів, організації збуту продукції селянських господарств за кордон, організації так званих "злучних" пунктів для селянської худоби, для яких купували чистопорідних тварин за кордоном. Земства дбали про меліорацію, ліквідацію ярів, засівали піщані пустоші. Полтавське земство, наприклад, придбало пароплав для вивозу селянського збіжжя. Для незаможних селян земства допомагали створювати різні кустарні промисли, які давали їм можливість підробляти, не йдучи зі свого села.

В наслідок урядової аграрної реформи 1906 року, перш за все, відбулися зміни в розподілі земельної власності між селянськими господарствами. Результати цього розподілу представлено в таблиці 1 [32, С. 5].

Таблиця 1

Диференціація селянських господарств в Україні (1913 р.)

Розмір земельної ділянки	Кількість землі десятин / %	Селянські родини кількість / %
До 3 десятин	1 506 000 / 6 %	870 000 / 20 %
3-5 десятин	4 000 000 / 15 %	1 000 000 / 22 %
5-8 десятин	7 200 000 / 27 %	950 000 / 21 %
8-10 десятин	5 300 000 / 21 %	600 000 / 13 %
10-20 десятин	4 200 000 / 16 %	300 000 / 8 %
Більше 20 десятин	4 000 000 / 15 %	80 000 / 1 %

Порівняльний аналіз даних, дає змогу констатувати, що в період з 1905 по 1913 рік в Україні відбувся значний кількісний ріст селянських родин, яких можна віднести до середняків, тобто тих кому належало від 5 до 10 десятин землі (на 394 333 родини). Зросла також кількість землі, яка їм належала (на 4 230 768 десятин). Помітним був також ріст заможної частини селянства, тих кому належало більше 10 десятин землі (на 340 253 родини); відповідно кількість землі що належала цим родинам зросла на 2 494 335 десятин.

Отже, середні (ті, хто мав від 5 до 10 десятин землі) та заможні (більше 10 десятин) селянські родини складали на 1913 рік 43 відсотки усіх селянських родин в Україні. Вони були власниками 79 відсотків селянських земель. Важливим, для України, наслідком реформ був також ріст урожайності

зернових культур, які займали більш ніж 90 відсотків усіх посівних площ. Збір зернових, в пудах з 1 десятини у середньому за рік (за період з 1906 по 1917 рік), наведені в таблиці 2 [33, С. 109; 111; 116].

Таблиця 2

Збір зернових в Україні

Губернії	Роки	Збір у землевласників пудів / дес.	Роки	Збір у селян пудів / дес.
Київська	1908-17	100	1908-17	74
Подільська	1912-16	95	-	-
Харківська	1906-15	95	1909-16	72
Полтавська	1909-13	92	1909-17	70
Катеринославська	1906-15	71	1911-15	65
Таврійська	-	-	1911-15	53
Херсонська	1906-15	65	1911-15	49

Внаслідок загального росту посівних площ та урожайності зернових культур, в Україні збільшився валовий збір зерна. Наприклад, пересічний річний валовий збір усіх зернових культур за 1909 - 1913 роки склав 22,1 млн. тон. Такі збори зернових дали можливість українським губерніям зайняти одне з провідних місць у світі по експорту зерна, адже у 1913 році з 9 українських губерній було вивезено 6,7 млн. тон збіжжя, що склало 62,3% загальноросійського експорту і 16,7% світового [34, С. 806; 807].

Отже, можна стверджувати, що навіть не завершена й не досконала, аграрна реформа 1906 року дала в Україні певні позитивні результати.

Необхідність проведення реформ в аграрному секторі на початку ХХ століття була закладена “Положенням ...” 1861 року, так як в цей час закінчувався 49-річний термін, визначений для остаточного розрахунку селян за отриману надільну землю.

Висновки. Отже в Україні проведення аграрної реформи мало певну специфіку, пов’язану з переважанням подвірного землеволодіння і фактичним відмиранням общини ще до видання законодавчих актів про її юридичну ліквідацію. Порівняно з іншими регіонами Російської імперії, в Україні були найкращі результати реформування аграрного сектору. До позитивних, для України, наслідків аграрної реформи можна віднести такі: відбувся ріст кількості міцних середняцьких та заможних селянських господарств, отримала подальший розвиток хутірська система господарювання, прототип сучасного фермерського господарства, набув помітного розвитку в українському селі

кооперативний рух, підвищився агротехнічний рівень господарств. На всі ці явища, які відбулися внаслідок урядової аграрної реформи, відповідним чином відреагували політичні партії та громадсько-політичні організації України, як в підтримку впровадження аграрних перетворень так і в не сприйняття окремих положень реформи.

До негативних наслідків та уроків урядової аграрної реформи початку ХХ століття можемо віднести такі: економічні перепони на шляху придбання селянами землі для розширення своїх площ, в першу чергу слід вказати на негативну, на нашу думку, роль Селянського банку, який сприяв встановленню значно завищених цін на землю, недоступних селянам; бюрократичні перепони на шляху створення економічно ефективних селянських господарств, які виникали з боку землевпорядних комісій, що діяли в інтересах поміщиків, а не селян; відсутність достатнього пільгового кредитування селянських господарств; відсутність змін у податковому законодавстві (селяни продовжували нести основний тягар податків); демографічні зміни, які пов'язані з нераціональним розміщенням продуктивних сил, що привело до насильницького переселення значної кількості українського селянства до східних регіонів Російської імперії.

Література:

1. Майстренко В.С. Столипінська аграрна реформа в Харківській губернії. Автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. іст. наук: 07.00.01. Харків. держ. ун-тет. Харків, 1997. 17 с.
2. Бочаров В.В. Столипінська аграрна реформа в Катеринославській і Харківській губерніях (1906-1916 рр.): Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 Донецький національний університет. Донецьк, 2001. 19 с.
3. Власюк І.М. Вплив столипінської аграрної реформи на соціально-економічний розвиток Правобережної України (1906-1914 рр.): Автореф. дис...канд.іст.наук: 07.00.01 НАН України. Інститут історії України, К., 2000. 20 с.
4. Ігнатова Л.Р. Аграрна реформа П.А. Століпін і її здійснення в Україні (1906–1914 рр.): дис. ...канд. іст. наук: 07.00.01. К., 2002. 190 с.
5. Падалка С. С., Кириленко І. Г., Вергунов В. А. Аграрна історія України. У 3-х ч. Ч. І: Від найдавніших часів до початку ХХ століття, Київ: Аграрна наука, 2019. 332 с.
6. Герасимчук О.М. Реалізація Столипінської аграрної реформи в Чернігівській губернії 1906-1917 рр.).): Автореф. дис... канд.іст.наук: 07.00.01. Чернігівський національний педагогічний університет ім. Т.Г. Шевченка, Чернігів, 2014. 20 с.
7. Власюк, І., 2006. Економічні наслідки столипінської аграрної реформи на Правобережній Україні (1906–1914 рр.). *Український селянин*, вип. 10, с. 32– 39.
8. Присяжнюк, Ю., 2006. Ментальні «почування» українського селянства в умовах проведення столипінської аграрної реформи. *Український селянин*, вип. 10, с. 22–25.
9. Реєнт, О., 2006. Столипінська аграрна реформа: основні події, періодизація, особливості, наслідки. *Український селянин*, вип.10, с. 6–16.
10. Романюк, І., Рудь, О., 2006. Вплив столипінської аграрної реформи на продаж та оренду землі у Подільській губернії в 1906–1914 рр. *Український селянин*, вип. 10, с. 35–37.

11. Державний архів Російської Федерації (далі ДАРФ). Ф. 543. Оп. 1. Од. зб. 243. Васильчиков. *О ближайших мероприятиях по аграрному вопросу*. - 1907. 8 арк.
12. ДАРФ. Ф. 543. Оп. 1. Од. зб. 501. *Всеподданейшие записки по крестьянскому вопросу: Д.С. Сипягин - Об учреждении Особого совещания по делам крестьянского сословия (1898 г.); Д.С. Сипягин - О способах решения вопроса о крестьянском сословии (1902 г.); С.Ю. Витте - О порядке рассмотрения Особым совещанием о нуждах сельскохозяйственной промышленности крестьянского вопроса (1898 г.); С.Ю. Витте - О неудовлетворительном экономическом и правовом положении крестьянского сословия (1898 г.); С.Ю. Витте - О создании Особой комиссии и Особого совещания по крестьянскому вопросу и их составе (1898 г.); А. Половцев - Об устройстве юридического быта крестьян (1895 г.); Справки об особых совещательных учреждениях по крестьянским делам (1895, 1898, 1902 гг.). 1905. - 83 арк.*
13. Столыпин П.А. Нам нужна Великая Россия ...: Поли. собр. речей в Государственной Думе и Государственном Совете. 1906 - 1911 гг. М.: Молодая гвардия., 1991. 411 с.
14. Каденюк О.С. Історія формування української моделі розвитку сільського господарства (з найдавніших часів до сьогодення). Київ, 2003. 244 с.
15. Василевский Е.Г. Идейная борьба вокруг столыпинской аграрной реформы. М.: Соцэкгиз. 1960. 227 с.
16. Рада: Газета політична, економічна і літературна. Щоденно. К., 1907, № 6.
17. Слово: Щотижнева газета. К., 1907, № 9.
18. Лось Ф.Є., Михайлюк О.Г. Класова боротьба в українському селі. 1907 - 1914. К.: Наукова думка, 1976. 283 с.
19. Дубровский С.М. Очерки русской революции. Вып. I: Сельское хозяйство. М.: Новая деревня, 1923. 93 с.
20. Рада. 1910, № 2.
21. Петлюра С. Статті. Листи. Документи. Нью-Йорк: Українська вільна академія наук у США, 1956. 480 с.
22. Рева-Родіонова Л. Українське товариство "Сільський господар". 1899 - 1944 рр. Історія. Досвід. Тернопіль: "Підручн. і посібники", 2000. 368 с.
23. Слово. 1909, № 1.
24. Рада. 1909. 22 лютого
25. Рада. 1907. 16 жовтня
26. Центральний Державний історичний архів України (м. Київ). (Далі ЦДІАК України). Ф. 274. Оп. 4. Од. зб. 456. *Доклады министру внутренних дел, записки начальника Киевского ГЖУ, рапорты и донесения помощников начальника Киевского ГЖУ о революционном движении и политическом настроении населения Киевской губ. 1915. 85 арк.*
27. Слово. 1906. № 10.
28. Слово. 1909. № 8.
29. Витанович І. Історія Українського кооперативного руху. Нью-Йорк: Говерла, 1964. 624 с.
30. Беренштейн Л.Ю., Каденюк О.С. та ін. Українська модель сільськогосподарської кооперації: етапи формування і розвитку. К.: НАУ, 2002. 100 с.
31. Каденюк О. Аграрна історія України. Кам'янець-Подільський: Абетка, 2005. 300 с.
32. Кушнір М. Земельна справа на Україні. К.: Час, 1917. 32 с.
33. Кривченко Г. К вопросу о возможных пределах повышения крестьянских урожаев на Украине. К.: Б. в., 1917. 121 с.

34. Енциклопедія Українознавства: Словникова частина. Наукове товариство імені Т. Шевченка у Львові. Перевид. в Україні. Репр. відтворення вид. 1955 - 1984 рр. Львів: НТШ, 1994. т. 3. С. 805-1200; т. 4. С. 1205-1600.

References:

1. Majstrenko, V.S. (1997). Stolipins'ka agrarna reforma v Harkivs'kij gubernii [Stolypin's agrarian reform in the Kharkiv province]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Harkiv: Harkiv. derzh. un-tet. [in Ukrainian].
2. Bocharov, V.V. (2001). Stolipins'ka agrarna reforma v Katerinoslavs'kij i Harkivs'kij gubernijah (1906-1916 rr.) [Stolypin's agrarian reform in the Ekaterinoslav and Kharkiv provinces (1906-1916)]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Donec'k: Donec'kij nacional'nij universitet [in Ukrainian].
3. Vlasjuk, I.M. (2000). Vpliv stolipins'koї agrarnoї reformi na social'no-ekonomichnij rozvitok Pravoberezhnoї Ukraїni (1906-1914 rr.) [The influence of Stolypin's agrarian reform on the socio-economic development of the Right Bank of Ukraine (1906-1914)]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kiev: NAN Ukraїni. Institut istorii Ukraїni [in Ukrainian].
4. Ignatova, L.R. (2002). Agrarna reforma P.A. Stolipina i її zdijsnennja v Ukraїni (1906–1914 rr.) [Agrarian Reform PA Stolypin and its implementation in Ukraine (1906-1914)]. *Candidate's thesis*. Kiev [in Ukrainian].
5. Padalka, S. S., Kirilenko, I. G., Vergunov, V. A. (2019). *Agrarna istorija Ukraїni. Vid najdavnishih chasiv do pochatku XX stolittja* [Agrarian history of Ukraine. From ancient times to the beginning of the XX century]. (vol. 1-3). Kiїв: Agrarna nauka [in Ukrainian].
6. Gerasimchuk, O.M. (2014). Realizacija Stolipins'koї agrarnoї reformi v Chernigivs'kij gubernii 1906-1917 rr.).) [Implementation of the Stolypin agrarian reform in the Chernihiv province in 1906-1917)]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Chernigiv: Chernigivs'kij nacional'nij pedagogichnij universitet im, T.G. Shevchenka [in Ukrainian].
7. Vlasjuk, I., (2006). Ekonomichni naslidki stolipins'koї agrarnoї reformi na Pravoberezhnii Ukraїni (1906–1914 rr.) [Economic consequences of Stolypin's agrarian reform in the Right Bank Ukraine (1906-1914)]. *Ukraїns'kiї seljanin - Ukrainian peasant*, 10, 32– 39 [in Ukrainian].
8. Prisjazhnjuk, Ju. (2006). Mental'ni «pochuvannja» ukraїns'kogo seljanstva v umovah provedennja stolipins'koї agrarnoї reformi [Mental "feelings" of the Ukrainian peasantry in the conditions of Stolypin's agrarian reform]. *Ukraїns'kiї seljanin - Ukrainian peasant* , 10, 22–25 [in Ukrainian].
9. Reent, O. (2006). Stolipins'ka agrarna reforma: osnovni podii, periodizacija, osoblivosti, naslidki [Stolypin's agrarian reform: main events, periodization, features, consequences]. *Ukraїns'kiї seljanin - Ukrainian peasant* , 10, 6–16 [in Ukrainian].
10. Romanjuk, I., Rud', O. (2006). Vpliv stolipins'koї agrarnoї reformi na prodazh ta orendu zemli u Podil's'kiї gubernii v 1906–1914 rr. [The impact of Stolypin's agrarian reform on the sale and lease of land in the Podolsk province in 1906-1914]. *Ukraїns'kiї seljanin - Ukrainian peasant* , 10, , 35–37 [in Ukrainian].
11. Derzhavnij arhiv Rosijs'koї Federacii (dali DARF). F. 543. Op. 1. Od. zb. 243. Vasil'chikov. O blizhajshih meroprijatijah po agrarnomu voprosu. - 1907. 8 ark.
12. DARF. F. 543. Op. 1. Od. zb. 501. Vsepoddanejschie zapiski po krest'janskomu voprosu: D.S. Sipjagin - Ob uchrezhdenii Osobogo soveshhanija po delam krest'janskogo soslovija (1898 g.); D.S. Sipjagin - O sposobah reshenija voprosa o krest'janskom soslovii (1902 g.); S.Ju. Vitte - O porjadke rassmotrenija Osobym soveshhaniem o nuzhdah sel'skohozjajstvennoj promyshlennosti krest'janskogo voprosa (1898 g.); S.Ju. Vitte - O neudovletvoritel'nom jekonomicheskom i pravovom polozhenii krest'janskogo soslovija (1898 g.); S.Ju. Vitte - O

sozdanii Osoboj komissii i Osobogo soveshhanija po krest'janskomu voprosu i ih sostave (1898 g.); A. Polovcev - Ob ustrojstve juridicheskogo byta krest'jan (1895 g.); Spravki ob osobyh soveshhatel'nyh uchrezhdenijah po krest'janskim delam (1895, 1898, 1902 gg.). 1905. - 83 ark.

13. Stolypin, P.A. (1991). *Nam nuzhna Velikaja Rossija ... [We need a Greater Russia]*. M.: Molodaja gvardija [in Russian].

14. Kadenjuk, O.S. (2003). *Istorija formuvannja ukraïns'koï modeli rozvitku sil's'kogo gospodarstva (z najdavnishih chasiv do s'ogodennja) [History of the formation of the Ukrainian model of agricultural development (from ancient times to the present)]*. Kiïv [in Ukrainian].

15. Vasilevskij, E.G. (1960). *Idejnaja bor'ba vokrug stolypinskoj agrarnoj reformy [The ideological struggle around Stolypin's agrarian reform]*. M.: Socjkgiz [in Russian].

16. Rada: *Gazeta politichna, ekonomichna i literaturna. Shhodenno [Council: Political, economic and literary newspaper. Every day]*. K. [in Ukrainian].

17. Slovo: *Shhotizhneva gazeta [Word: Weekly newspaper]*. K. [in Ukrainian].

18. Los', F.E., Mihajljuk, O.G. (1976). *Klasova borot'ba v ukraïns'komu seli. 1907 – 1914 [Class struggle in the Ukrainian countryside. 1907 - 1914]*. K.: Naukova dumka [in Ukrainian].

19. Dubrovskij, S.M. (1923). *Ocherki russkoj revoljucii [Essays on the Russian Revolution]*. Sel'skoe hozjajstvo - Agriculture, 1, 93 [in Russian].

20. Rada [Council] [in Russian].

21. Petljura, S. (1956). *Statti. Listi. Dokumenti [Articles. Leaves. Documents]*. N'ju-Jork: Ukraïns'ka vil'na akademija nauk u SshA [in Ukrainian].

22. Reva-Rodionova, L. (1899). *Ukraïns'ke tovaristvo "Sil's'kij gospodar". 1899 - 1944 rr. Istorija. Dosvid [Ukrainian Society "Farmer". 1899 - 1944. History. Experience]*. Ternopil: "Pidruchn. i posibniki" [in Ukrainian].

23. Slovo [World] [in Ukrainian].

24. Rada [Council] [in Russian].

25. Rada [Council] [in Russian].

26. Central'nij Derzhavnij istorichnij arhiv Ukraïni (m. Kiïv). (Dali CDIAK Ukraïni). F. 274. Op. 4. Od. zb. 456. Doklady ministru vnutrennih del, zapiski nachal'nika Kievskogo GZhU, raporty i donesenija pomoshchnikov nachal'nika Kievskogo GZhU o revoljucionnom dvizhenii i politicheskom nastroenii naselenija Kievskoj gub. 1915. 85 ark.

27. Slovo [World] [in Ukrainian].

28. Slovo [World] [in Ukrainian].

29. Vitanovich, I. (1964). *Istorija Ukraïns'kogo kooperativnogo ruhu [History of the Ukrainian cooperative movement]*. N'ju-Jork: Goverla [in Ukrainian].

30. Berenshtejn, L.Ju., Kadenjuk, O.S. ta in. (2002). *Ukraïns'ka model' sil's'kogospodars'koï kooperacii: etapi formuvannja i rozvitku [Ukrainian model of agricultural cooperation: stages of formation and development]*. K.: NAU [in Ukrainian].

31. Kadenjuk, O. (2005). *Agrarna istorija Ukraïni [Agrarian history of Ukraine]*. Kam'janec'-Podil's'kij: Abetka [in Ukrainian].

32. Kushnir, M. (1917). *Zemel'na sprava na Ukraïni [Land affairs in Ukraine]*. K.: Chas [in Ukrainian].

33. Krivchenko, G. (1917). *K voprosu o vozmoznyh predelah povyshenija krest'janskih urozhaev na Ukraine [On the question of the possible limits of increasing peasant yields in Ukraine]*. K.: B. v. [in Ukrainian].

34. *Enciklopedija Ukraïnoznavstva: Slovnikova chastina [Encyclopedia of Ukrainian Studies: Dictionary part]*. L'viv: NTSh [in Ukrainian].

УДК 339.187

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-6\(24\)-293-305](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-6(24)-293-305)

Коваленко-Марченкова Євгенія Вікторівна кандидат економічних наук, доцент кафедри аналітичної економіки та менеджменту, Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, пр. Гагаріна, 26, м. Дніпро, 49005, тел.: (099) 078-69-65, <https://orcid.org/0000-0001-7350-7740>

Протопопова Наталія Андріївна старший викладач кафедри аналітичної економіки та менеджменту, Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, пр. Гагаріна, 26, м. Дніпро, 49005, тел.: (050) 1405256, <https://orcid.org/0000-0002-0207-9301>

Іванчук Юлія Гнатівна викладач кафедри аналітичної економіки та менеджменту, Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, пр. Гагаріна, 26, м. Дніпро, 49005, тел.: (050) 0451905, <https://orcid.org/0000-0002-4645-3000>

СУЧАСНИЙ СТАН ЛІЗИНГОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ

Анотація. Лізинг є перспективним напрямом та відкриває нові можливості для суб'єктів господарювання та фізичних осіб. За допомогою лізингу можна профінансувати оновлення основних фондів, також він забезпечує низку додаткових послуг для своїх клієнтів.

Лізинг – складне та багатогранне економічне явище, яке поєднує в собі операції купівлі-продажу, оренди, кредитування й інвестування фінансової та підприємницької діяльності, є однією з найпродуктивніших форм залучення капіталу. Цей фінансовий інструмент сприяє мобілізації коштів для інвестування, активізує інвестиційний процес, забезпечує гарантоване використання інвестиційних ресурсів на цілі реконструкції та розвитку виробництва, дає можливість стабілізувати фінансовий стан господарюючих суб'єктів.

Ринок лізингових послуг відіграє суттєву роль у русі капіталу, забезпечує економічне оновлення й зростання виробництва, а також підвищує рівень конкуренції в межах ринку фінансових послуг.

В даний час концепція застосування лізингу в проєктному фінансуванні є актуальною темою. Адже дієвим інструментом здійснення інвестицій і запровадження інновацій, є лізинг. Він має ряд переваг порівнюючи з банківськими кредитами. За допомогою лізингу можна профінансувати

оновлення основних фондів, також він забезпечує низку додаткових послуг для своїх клієнтів. В умовах сьогодення, за низької платоспроможності товаровиробників і в період економічної кризи, він значно полегшує доступ до новинок науки та техніки на умовах відтермінування платежів, забезпечує оновлення основного капіталу підприємств, який у свою чергу, сприяє виробництву конкурентоспроможної.

Світовий досвід свідчить, що лізинг є одним із ефективних методів інвестування, який дає змогу без різкої фінансової напруги підприємства забезпечити формування матеріально-технічної бази та найпрогресивніших методів матеріально-технічного забезпечення.

Дослідження даної теми спрямовано на оцінку питань функціонування лізингу в проєктному фінансуванні, на аналізі юридичних осіб (лізингодавців), виявлення актуальних проблем розвитку лізингової діяльності та вирішення цих проблем.

Ключові слова: лізинг, фінансовий лізинг, лізинг в проєктному фінансуванні, лізингодавець.

Kovalenko-Marchenkova Yevheniia Viktorivna, Associate Professor, Candidate Of Economical Sciences, Analytical Economy And Management Department, Dnipropetrovsk State University Of Internal Affairs, Gagarina Ave., 26, Dnipro, 49005, tel.: (099) 078-69-65, <https://orcid.org/0000-0001-7350-7740>

Protopopova Nataliia Andreevna, Senior Lecturer Analytical Economy And Management Department, Dnipropetrovsk State University Of Internal Affairs, Gagarina Ave., 26, Dnipro, 49005, tel.: (050) 140-52-56, <https://orcid.org/0000-0002-0207-9301>

Ivanchuk Yuliia Hnativna, Lecturer Analytical Economy And Management Department, Dnipropetrovsk State University Of Internal Affairs, Gagarina Ave., 26, Dnipro, 49005, tel.: (050) 045-19-05, <https://orcid.org/0000-0002-4645-3000>

CURRENT STATE OF THE LEASING ACTIVITY IN UKRAINE

Abstract. Leasing is a promising area and opens up new opportunities for businesses and individuals. With the help of leasing you can finance the renewal of fixed assets, it also provides a number of additional services for its customers. Leasing is a complex and multifaceted economic phenomenon that combines the sale, lease, lending and investment of financial and business activities, is one of the most productive forms of raising capital. This financial instrument promotes the mobilization of funds for investment, intensifies the investment process,

provides guaranteed use of investment resources for the reconstruction and development of production, provides an opportunity to stabilize the financial condition of economic entities. The market of leasing services plays a significant role in the movement of capital, provides economic renewal and growth of production, as well as increases the level of competition within the financial services market. Currently, the concept of the leasing in project financing is a topical issue. After all, leasing is an effective tool for investment and innovation. It has a number of advantages over bank loans. Leasing is useful in financing the renewal of fixed assets, it also provides a number of additional services to its customers. Nowadays, considering the economic crisis, it greatly facilitates access to new science and technology in terms of deferred payments, provides renewal of fixed capital of enterprises, which in turn contributes to the production of competitive. World experience shows that leasing is one of the effective methods of investment, which allows without sharp financial stress of the enterprise to ensure the formation of material and technical base and the most advanced methods of material and technical support. The research of this topic is aimed at assessing the functioning of leasing in project financing, the analysis of legal entities (lessors), identifying current problems in the development of leasing activities and solving these problems.

Keywords: leasing, financial leasing, leasing in project financing, lessor.

Постановка проблеми. Явище ефективності лізингу як інструменту виробничих інвестицій викликає науковий і методологічний інтерес. Варто наголосити на тому, що створення та реалізація будь-якого інвестиційного проекту повинна базуватися на вирішенні двох завдань. Перше завдання полягає в оцінці вигідності реалізованої схеми фінансування. Друге завдання полягає в порівнянні декількох варіантів схем і вибору з них найкращого з точки зору економічної, комерційної та іншої ефективності.

Для адекватної оцінки того, які умови реалізації лізингового процесу повинні піддатися вдосконалення та оптимізації на певному етапі його розвитку, необхідний якісно новий підхід до оцінки ефективності лізингового процесу і системи лізингу в цілому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематику проектного фінансування у своїх наукових працях висвітлюють зарубіжні та вітчизняні вчені-економісти, серед яких Т. Куриленко, А. Пересада, Т. Майорова, О. Ляхова, В. Катасонов, Д. Морозов, Я. Мелкумов та ін. Сучасний стан та перспективи розвитку фінансового лізингу досліджували: О. Годованець, О. Горбатенко. Використання фінансового лізингу як інструменту залучення інвестиційних ресурсів відображається у працях К. Захожая, Б. Наконечного,

А. Ляшанова та Н. Ментуха, який досліджував лізинг як одну із найпривабливіших форм інвестування

Мета статті – дослідження особливостей поняття «лізинг», розгляд особливостей використання лізингу як інструменту інвестування, дослідження сучасного стану ринку лізингових послуг в Україні, аналіз лізингодавців та окреслення проблем і перспектив його подальшого розвитку спираючись на міжнародний досвід.

Виклад основного матеріалу. Лізинг – це відносно новий та дуже перспективний напрям господарсько-економічної діяльності який розуміється як вид підприємницької діяльності, спрямованої на інвестування тимчасово вільних або залучених фінансових коштів. Розвиток лізингу сприяє поліпшенню фінансових умов в країні.

Дослідження лізингу як інструменту виробничих інвестицій та його класифікація розглядається у багатьох наукових працях вітчизняних вчених (табл. 1).

Таблиця 1

Аналіз наукових досліджень

Вітчизняні вчені	Дослідження
В. Гайдук, В. Гончаров, В. Козик, В. Хобт, С. Боренець.	Використання лізингу як інструменту підвищення ефективності господарювання
А.М. Абазин, Дж. Адамс, Д. Блум, В.В. Вітрянський, В.Д. Газман, Л.А. Головніна, В.А. Горемикін, І.Г. Костирко, Дж. Спенсер, П.Т. Саблук, А.М. Турило, Е.М. Чекмарьова.	Становлення та розвитку лізингових відносин.
А.Г. Барабаш, Н.Н. Внукова, А.Г. Завгородній, В.В. Іванишин, В.С. Різник, В.І. Міщенко, Т.І. Топішко, А.М. Турило.	Класифікації лізингу.
С. Амелін, В. А. Горемикін, В. Д. Газман, В. М. Джуха, Б. В. Дергалюк, О. В. Кабатова, Ю. Н. Лапигін, І. П. Мойсеєнко, І. В. Онім, О. В. Сокольських, Т. Г. Філософова.	Проблема класифікації лізингових відносин.
В. Бойко, Н. Внукова, В. Газман, А. Левкович, О. Ольховиков, Ю. Сосюрко, Г. Холодний.	Аспекти регулювання лізингової діяльності.

*Джерело: складено на основі [1; 2, 3].

Лізинг вважається формою інвестування, яка може значно поживати оновлення виробництва через розширення та оновлення матеріально-технічної бази лізингоодержувача. У сучасному трактуванні лізинг – це фінансовий інструмент інвестування капіталу у вигляді довгострокової оренди основних засобів виробництва, умови якого обумовлені лізинговою угодою [4].

Об'єктом лізингу вважається будь-яке рухоме та нерухоме майно, що відноситься за діючою класифікацією до основних засобів, крім майна, яке заборонено до вільного обігу на ринку.

Суб'єктами лізингу виступають:

- лізингодавець - юридична особа, яка здійснює передачу в лізинг за договором спеціально придбаного для цього майна;
- лізингоодержувач - особа, яка отримує майно в користування за договором лізингу;
- підприємства з іноземними інвестиціями.

Лізинг можна вважати фінансовим лише за умови правильно складеного договору з включенням в себе певних необхідних елементів (див. рис. 1).

Лізинг вважається фінансовим, якщо договір містить такі умови

балансова (залишкова) вартість об'єкта лізингу на момент закінчення дії лізингового договору становить не більш як 25 % первісної вартості ціни такого об'єкта лізингу, що діє на початок строку дії лізингового договору

об'єкт лізингу передається на строк, протягом якого амортизується не менш як 75% його первісної вартості, а орендар зобов'язаний придбати об'єкт лізингу у власність протягом строку дії лізингового договору або в момент його закінчення за ціною, визначеною у такому лізинговому договорі

майно, що передається у фінансовий лізинг, виготовлене за замовленням лізингоотримувача (орендаря) та після закінчення дії лізингового договору не може бути використаним іншими особами, крім лізингоотримувача (орендаря), виходячи з його технологічних та якісних характеристик

сума лізингових (орендних) платежів з початку строку оренди дорівнює первісній вартості об'єкта лізингу або перевищує її

Рис. 1. Фінансовий лізинг

*Джерело: складено на основі [5].

Варто звернути увагу на ряд інвестиційних переваг у фінансовому лізингу.

До першої переваги можна віднести те, що підприємствам і компаніям отримати майно в лізинг набагато легше порівняно з позикою для його купівлі. Другою перевагою є те, що лізинг забезпечує 100% вартості операції й значно прискорює оборот таким чином він не потребує значної частки власних коштів в порівнянні з наданням кредиту банком, який зазвичай надається під 75-80% вартості придбаного майна. Третьою перевагою можна відзначити інвестування у формі майна, що знижує ризик неповернення коштів (лізингодавець зберігає права власності на майно); Четверта перевага - лізинг дає можливість зекономити кошти таким чином, щоб спрямовувати їх на вирішення інших інвестиційних завдань фірми чи підприємства.

Фінансовий лізинг є одним із позикових джерел фінансування, а його механізм є окремим різновидом проектного фінансування за рахунок запозичених засобів.

Пропонуємо удосконалити поняття «фінансовий лізинг як джерело проектного фінансування» і трактувати в наступному визначенні: «це вид довгострокового та середньострокового фінансування зі страхуванням предмету лізингу, яке дозволяє поєднати різні форми залучення коштів (кредитування, акціонування) у різноманітний спосіб та залучити ресурси з різноманітних джерел».

Переваги цього виду фінансування наведено на рисунку 2.

Рис. 2. Переваги фінансового лізингу, як джерело фінансування

**Джерело: розроблено авторами.*

Залучення інвестицій із меншим ризиком для інвестора є перевагою лізингу в фінансуванні через те, що лізингова компанія бере на себе частину

цих ризиків. Це відбувається в наслідок того, що лізингова компанія зберігає власність на об'єкт лізингу.

Також переваги лізингу можна визначити порівнюючи його з банківським кредитом. Наприклад: сума банківського кредиту обмежена лімітом встановленим банком на одного позичальника, а в лізингу визначено, що сума інвестованих кредиторами коштів не може становити більше 75% вартості майна, що надається в лізинг. Що стосується застав та гарантій, то банківський кредит потребує обов'язкову заставу і (або) гарантію повернення кредиту під відсоток, а в лізингу розмір гарантій зменшується на вартість об'єкта лізингу, який виступає гарантією, застава є необов'язковою. Ще одним прикладом порівняння банківського кредиту та лізингу є витрати, пов'язані з отриманням позики у банківському кредиті, вони покриваються за рахунок отриманих підприємством доходів, на які нараховуються всі передбачені податки та збори, а лізингові платежі відносяться на собівартість продукції і зменшують базу оподаткування та стимулюють розвиток виробництва.

Світовому лізинговому ринку характерно розширення і об'єднання міжнародного лізингу, інтенсивними інтеграційними процесами. Інтеграція у сфері лізингової діяльності вимагає від урядів країн гармонізації законодавчої бази, яка займається регулюванням лізингових відносин [6].

На сучасному етапі в зарубіжній практиці часто використовуються лізинг із залученням фінансових засобів від інвестора, який передбачає участь у фінансуванні кількох компаній, а також застосовують консорціальний та акціонерний лізинг. В консорціальному лізингу лізингодавцем виступає консорціум та використовується для здійснення операцій з дорогими обладнанням у випадках, коли потрібно розподілити ризики. Акціонерний лізинг- передбачає залучення акціонерного капіталу.

Варто звернути увагу на те, що для перетворення лізингу у потужний та надійний інструмент розвитку економіки важливо мати державне регулювання лізингової діяльності. В зарубіжних країнах існують різні підходи та методи для забезпечення регулювання лізингу. Такі країни як Франція і Італія мають спеціальні закони, що регулюють лізингові угоди, Англія і Швейцарія мають особливе спеціальне лізингове законодавство [7].

Слід зауважити, що опираючись на міжнародну практику помітно, що навіть розвинуті ринкові інститути не дозволяють повною мірою реалізувати переваги фінансового лізингу як інвестиційного інструменту. Для ефективного регулювання лізингу держава повинна постійно вдосконалювати інституційну базу та більш глибоко й уважно відслідковувати всі ринкові процеси.

Розглянувши поняття та сутність лізингодавця як суб'єкта підприємницької діяльності проведено аналіз показників юридичних осіб з 2017 по 2020 роки (табл. 2).

Таблиця 2

Юридичні особи (лізингодавці)

Рік	Кількість зареєстрованих установ	Кількість установ, які мають діючу ліцензію на право надання послуг з фінансового лізингу, станом на кінець періоду, (од.)	Вартість діючих договорів фінансового лізингу, (млн. грн.)	Кількість діючих договорів фінансового лізингу, (од.)	Вартість договорів фінансового лізингу, укладених за звітний період, (млн. грн.)	Кількість договорів фінансового лізингу, укладених за звітний період, (од.)
2017	183	94	22417,9	13939	12814,2	7699
2018	188	96	24486,6	14306	3700,7	1995
2019	167	122	25788,4	14823	5024,1	2029
2020	154	110	29930,4	17566	5233,1	2787

*Джерело: складено на основі [6].

Згідно даної статистики протягом 2017-2020 років простежуються такі зміни (див. додаток А):

- кількість зареєстрованих установ має найвищий показник у 2018 році (188 шт.), а найнижчий у 2020 (154 од.)
- кількість установ, які мають діючу ліцензію на право надання послуг з фінансового лізингу, станом на кінець змінювалися мали найбільший показник у 2019 році (122 од.), найменший – у 2017 році (94 од.).
- вартість діючих договорів фінансового лізингу змінювалася за чотири останні роки від найнижчого показника 22417,9 млн.грн у 2017 до найвищого - 29930,4 млн. грн у 2020 році.
- кількість діючих договорів фінансового лізингу від 13939 од. до 17566 од.
- вартість договорів фінансового лізингу, укладених за звітний період найнижчий показник показала у 2018 році, що становило 3700,7 млн. грн і найвищий у 2017 з показником - 12814,2 млн.грн.
- кількість договорів фінансового лізингу, укладених за звітний період також як і вартість договорів мали найнижчі показники у 2018 році (1995 од.), а найвищі у 2017 році (7699 од.).

Розглядаючи кількість зареєстрованих установ за період від 2017 по 2020 рік простежується помірний спад показників починаючи з 2018 року. У 2020

році показник зменшився до 154 од., що на 34 од. (18%) менше від показника у 2018 році (188 од.). На основі статистики вираховано темп приросту, темп зростання та абсолютний приріст показників, які показали, що абсолютний приріст і темп приросту знизилися за останні два роки та мають від'ємні значення, темп приросту має додатний показник (0,2), але знизився у порівнянні з попередніми роками. (рис. 2).

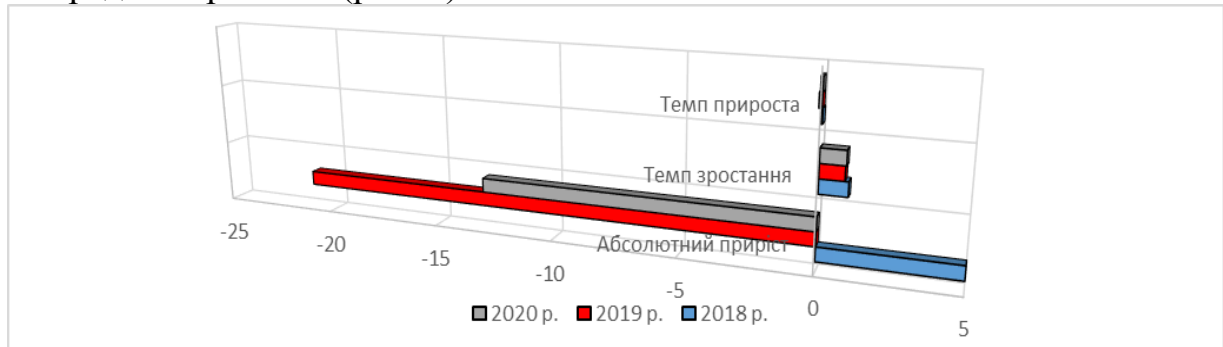

Рис. 2. Кількість зареєстрованих установ

*Джерело: розроблено авторами.

Кількість установ, які мають діючу ліцензію на право надання послуг з фінансового лізингу помірно зростало у період з 2017 по 2019 рік. У 2020 році ситуація змінилась і показники пішли на спад. Порівнюючи з найвищим за чотири роки показником у 2019 році – 122 од. показники 2020 року, що становлять 110 од. зменшилися на 9,8% (12 од.). Темп приросту, зростання та абсолютний приріст представлено на рис. 3.

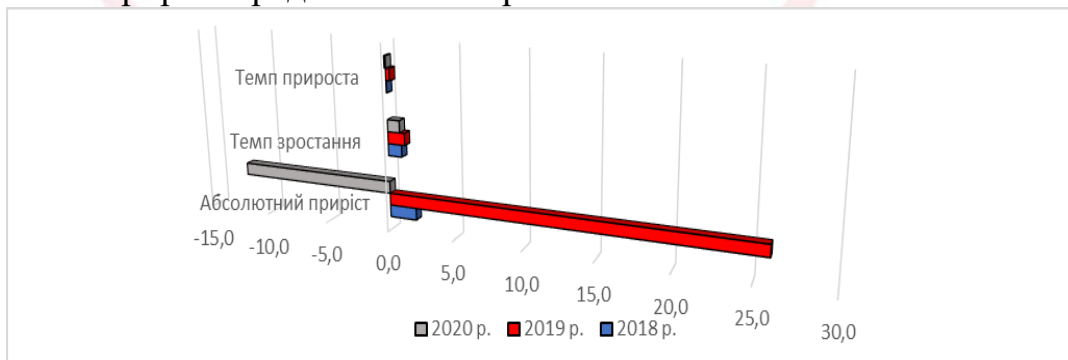

Рис. 3. Установи, які мають діючу ліцензію на право надання послуг з фінансового лізингу, станом на кінець періоду, (од.)

*Джерело: розроблено авторами.

Розглядаючи вартість діючих договорів фінансового лізингу акцентується увага на стабільності показників у період з 2017 до 2020 року. Показники за даний період помірно зростають від 22417,9 млн. грн. до 29930,4 млн. грн. Проведені розрахунки абсолютного приросту, темпу приросту, та темпу

зростання показали зростання всіх показників (рис. 4).

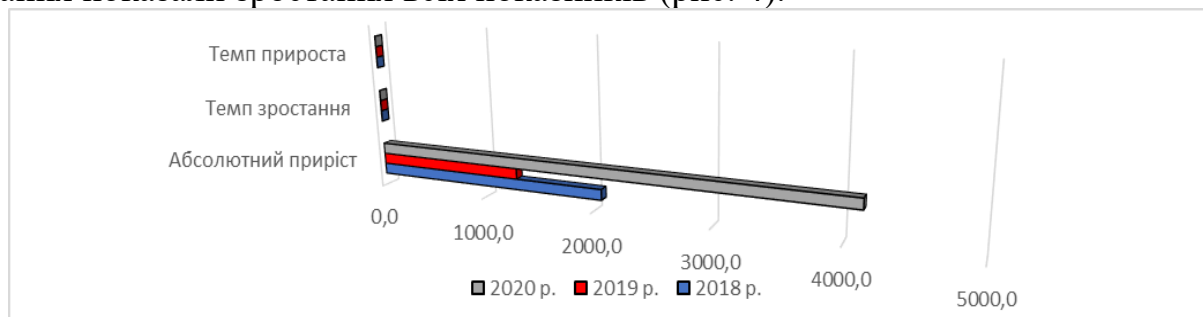

Рис. 4. Вартість діючих договорів фінансового лізингу

*Джерело: розроблено авторами

У кількості діючих договорів фінансового лізингу простежується стабільність у період 2018-2019 років. Різкий зріст відбувся саме у 2020 році і становив 17566 од., що на 15,6% більше від попереднього. Абсолютний приріст, темп приросту і темп зростання кількості договорів показали покращення та збільшення всіх показників (рис. 5).

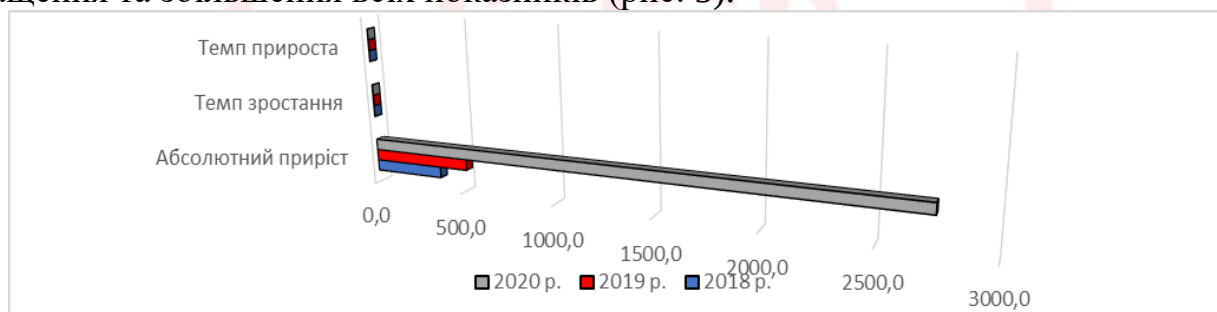

Рис. 5. Діючі договори фінансового лізингу

*Джерело: розроблено авторами

Вартість договорів фінансового лізингу, укладених за звітний період змінювалася від показника 12814,2 млн. грн. у 2017 році до 5233,1 млн. грн. у 2020 році. Таким чином показник у 2020 році менший від найбільшого у 2017 році на 59,2 % (7581,1 млн. грн.), але більший від 2019 р. (5024, 1 млн. грн.) на 3,9%.

Лізингодавці – це важливий елемент функціонування лізингової діяльності адже вони виступають учасником договору лізингу. Провівши аналіз юридичних осіб (лізингодавців) за період від 2017 до 2020 років можна зробити ряд висновків:

1. Показники за період від 2018 до 2019 року доволі стабільні.
2. Покращення та зростання у 2020 році набули показники: вартості та кількості діючих договорів фінансового лізингу, вартості договорів фінансового лізингу та кількості договорів фінансового лізингу, укладених за звітний період.
3. Кількість діючих договорів фінансового лізингу та їх вартість стрімко зростала починаючи з 2017 року і набула найвищих показників у 2020 році.

4. Спад показників у 2020 році простежується у кількості зареєстрованих установ та кількості установ, які мають діючу ліцензію на право надання послуг з фінансового лізингу на кінець періоду.

Розглянувши лізингову діяльність та світовий досвід в її використанні можна сказати, лізинг є ефективним інвестиційним механізмом і важливим елементом державної економічної та інвестиційної політики. Саме тому важливо розуміти та проводити аналіз нагальних проблем функціонування лізингової діяльності для опрацювання методів їх вирішення.

За останні роки економіка України гостро потребує інвестицій для структурної перебудови, що зумовлено передусім несприятливим станом основних виробничих фондів [16]. Лізинг можна вважати значним джерелом капіталу. Для малих та середніх підприємств він являється дешевшим способом для формування основних фондів. Використання лізингових операцій сприяє активізації оновлення матеріально-технічного забезпечення підприємств та полягає в можливості отримання доступу до найновішої техніки [8].

Висновки. Отже, можна підсумувати, що тема лізингу доволі актуальна адже це відносно новий та перспективний напрям господарсько-економічної діяльності. На даний час рівень використання лізингу в Україні залишається низьким та знаходиться в процесі розвитку, тому потребує детального розгляду та аналізу. Роль лізингу дуже важлива в світовій економіці, і вона здатна принести великий внесок в розвиток економік країн світу. Але, слід зазначити, що лізингова діяльність потребує постійного удосконалення і правильного державного регулювання. Багато країн мають позитивний досвід у ефективному використанні лізингу, який може стати гарним поштовхом для розвитку лізингу в Україні [9].

Враховуючи, що лізингова діяльність в Україні перебуває у стадії розвитку виникає не мало нагальних проблем до яких можна віднести: недосконалість українського законодавства; несформованість на загальнодержавному рівні політики розвитку лізингу; жорстку систему оподаткування лізингових операцій; низький попит на товари вітчизняного виробництва [10]; низьку платоспроможність усіх категорій споживачів; слабо розвинутий сублізинг; не відповідність міжнародним стандартам; низька фінансова стійкість лізингодавців; залежність лізингових компаній від кредитних коштів банків; не чітке державне регулювання.

Для вирішення даних проблем пропонуємо: розробити та прийняти державну програму розвитку лізингу; надати податкові пільги при купівлі високотехнологічного та енергоефективного обладнання та устаткування; вдосконалити законодавство з питань лізингу та знизити вартість нотаріальних послуг для зменшення навантаження на суб'єкти лізингових угод; активізувати роботу з міжнародними організаціями та фінансовими компаніями; перейняти

досвід європейських країн та активно впроваджувати вендорне фінансування; оновити нормативну базу лізингу; знайти стабільні джерела фінансування для лізингової діяльності; популяризувати лізингову діяльність та контактувати з міжнародними фінансовими групами.

Література:

1. Дергалюк Б.В. Методичні підходи до класифікації лізингу в Україні: проблеми та перспективи. URL: <https://ela.kpi.ua/bitstream/123456789/5286/1/36.pdf>
2. Ментух Н., О. Шевчук. Теоретичні аспекти класифікації лізингу. URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/..pdf>
3. Шем'якіна Н.В., А.А. Пономаренко. Лізинг як важлива складова інвестиційного механізму оновлення технічної бази виробництва. URL: <http://dspace.nbu.gov.ua>
4. Яцук О.О. Теоретичне та нормативно-правове забезпечення лізингових операцій. URL: <http://elar.tsatu.edu.ua/bitstream.pdf>
5. Борисюк О. В., О.М. Гуменюк. Фінансовий лізинг в Україні: переваги та недоліки. URL: http://www.ej.kherson.ua/journal/economic_05/212.pdf
6. Павліков В.В., Р.Н. Натрошвілі. Світовий досвід лізингової інтеграції і практика реалізації лізингового накопичення в Україні. *Вісник КНУТД*. №5. 2010. URL: <https://er.knutd.edu.ua/bitstream.pdf>
7. Амелін С.К. Міжнародний досвід регулювання лізингових відносин. URL: http://www.investplan.com.ua/pdf/24_2009/16.pdf
8. Антонюк Н.А., Кужель І.М. Проблеми та перспективи розвитку лізингових відносин в Україні. URL: <https://essuir.sumdu.edu.ua>
9. Разумова Г.В., Оскома О.В., Волощук В.В. Лізингова діяльність: проблеми та перспективи розвитку. *Бізнес Інформ*. 2021. №7. С. 202–207
10. N. Verkhoglyadova, I. Kononova, Ye. Morozova, O. Kubetska, Ye. Kovalenko-Marchenkova. Management of structural changes in the system of economic formation of sustainable development. *Naukovyi Visnyk Natsionalnoho Hirnychoho Universytetu, Economy and management*. 2022, № 2. P. 135–141.

References:

1. Derhalyuk B.V. Methodychni pidkhody do klasyfikatsiyi lizynhu v Ukrayini: problemy ta perspektyvy [Methodical approaches to the classification of leasing in Ukraine: problems and prospects]. URL: <https://ela.kpi.ua/bitstream/123456789/5286/1/36.pdf>
2. Mentukh N., O. Shevchuk. Teoretychni aspekty klasyfikatsiyi lizynhu [Theoretical aspects of leasing classification]. URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/..pdf>
3. Shem'yakina N.V., A.A. Ponomarenko. Lizynh yak vazhlyva skladova investytsiynoho mekhanizmu onovlennya tekhnichnoyi bazy vyrobnytstva [Leasing as an important component of the investment mechanism for updating the technical base of production]. URL: <http://dspace.nbu.gov.ua>
4. Yatsukh O.O. Teoretychne ta normatyvno-pravove zabezpechennya lizynhovykh operatsiy [Theoretical and regulatory support of leasing operations]. URL: <http://elar.tsatu.edu.ua/bitstream.pdf>
5. Borysyuk O. V., O.M. Humenyuk. Finansovyy lizynh v Ukrayini: perevahy ta nedoliky [Financial leasing in Ukraine: advantages and disadvantages]. URL: http://www.ej.kherson.ua/journal/economic_05/212.pdf

6. Pavlikov V.V., R.N. Natroshvili (2010). Svitovyy dosvid lizynhovoyi intehtratsiyi i praktyka realizatsiyi lizynhovoho nakopychennya v Ukraini [World experience of leasing integration and practice of realization of leasing accumulation in Ukraine.]. Visnyk KNUTD. №5. URL: <https://er.knutd.edu.ua/bitstream.pdf> [in Ukrainian].

7. Amelin S.K. Mizhnarodnyy dosvid rehulyuvannya lizynhovykh vidnosyn [International experience in leasing regulation]. URL: http://www.investplan.com.ua/pdf/24_2009/16.pdf

8. Antonyuk N.A., Kuzhel' I.M. Problemy ta perspektyvy rozvytku lizynhovykh vidnosyn v Ukraini [Problems and prospects for the development of leasing relations in Ukraine]. URL: <https://essuir.sumdu.edu.ua>

9. Razumova H.V., Oskoma O.V., Voloshchuk V.V. (2021). Lizynhova diyal'nist': problemy ta perspektyvy rozvytku [Leasing activity: problems and prospects of development]. *Biznes Inform.* №7. (pp. 202–207) [in Ukrainian].

10. N. Verkhoglyadova, I. Kononova, Ye. Morozova, O. Kubetska, Ye. Kovalenko-Marchenkova (2022). Management of structural changes in the system of economic formation of sustainable development [Management of structural changes in the system of economic formation of sustainable development]. *Naukovyi Visnyk Natsionalnoho Hirnychoho Universytetu, Economy and management.* № 2. (pp. 135–141) [in Ukrainian].

ISSN (print) 2708-7530

Наукові перспективи № 6(24) 2022

УДК 314.72

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-6\(24\)-306-319](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-6(24)-306-319)

Комарницька Ганна Омелянівна доктор економічних наук, доцент, завідувачка кафедри публічного адміністрування та управління бізнесом, Львівський національний університет імені Івана Франка, вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000, <https://orcid.org/0000-0002-5533-6439>

Ястремська Наталя Миколаївна кандидат економічних наук, доцент кафедри державно-правових дисциплін, Донецький державний університет внутрішніх справ, вул. Тільги Степана 21, м. Кривий Ріг, 50065, <https://orcid.org/0000-0002-4867-9652>

Павленко Наталія Вікторівна кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри соціальних та економічних дисциплін, Харківський національний університет внутрішніх справ, пр-т Льва Ландау, 27, м. Харків, 61080, <https://orcid.org/0000-0001-7460-7380>

ВИМУШЕНА МІГРАЦІЯ ТА ЇЇ ВПЛИВ НА РИНОК ПРАЦІ В УКРАЇНІ

Анотація. Вимушена міграція виступає неконтрольованим явищем, так як часто в умовах небезпеки для життя та здоров'я у людини немає можливості повністю оцінити напрямок її переміщення та можливості для повноцінної організації свого життя на новому місці. Вперше Україна стикнулася із поняттям вимушеної міграції у 2014 році через анексію Автономної Республіки Крим та військово-політичного конфлікту на сході країни. Проте, у цьому випадку ситуацію вдалось оперативно взяти під контроль. Події останніх декількох місяців спричинили багатомільйонну хвилю вимушених мігрантів, які хаотично розмістились на півночі, центрі та заході України. У таких умовах закономірним є критичний вплив на всю економічну, соціальну, медичну та освітню сфери. Одним із найбільших викликів є її вплив на ринок праці в Україні, як джерело для отримання фінансових ресурсів громадян для забезпечення їх життєдіяльності. Відтак, у науковій статті розглянуто масштаби вимушеної міграції в 2014 році та ключові проблеми, якими вона супроводжувалась. Проведено порівняльну характеристику вимушеної та добровільної міграції. Досліджено статистику вимушеної міграції внаслідок збройної агресії держави-окупанта. Наведено класифікацію населених пунктів у країні, яка знаходиться в стані війни. Вивчено кількість населення до початку

війни і після міграційної хвилі. Встановлено рівень заощаджень громадян на момент початку війни. Проаналізовано проблему вимушеної міграції, пов'язану із диспропорціями у рівні оплати праці та кількості робочих місць на ринку праці у регіонах походження та регіонах переміщення громадян. Проаналізовано для цих цілей середню заробітну плату в таких регіонах за 2019-2021 роки. Досліджено кількістю вакансій у регіональних центрах зайнятості та рівень безробіття у регіонах, куди прибуло найбільше вимушених мігрантів. Наведено основні проблеми на ринку праці України в умовах війни та окреслено шляхи їх вирішення. Встановлено перспективи зміни попиту на спеціалістів на ринку праці у поточних умовах.

Ключові слова: ринок праці, внутрішньо переміщені особи, вимушена міграція, рівень безробіття, середня заробітна плата, вакансії.

Komarnytska Hanna Omelyanivna Doctor of Economic Sciences, Associate Professor, Head of Department of Public administration and Business management, Ivan Franko National University of Lviv, Universytetska St., 1, Lviv, 79000, <https://orcid.org/0000-0002-5533-6439>

Yastremska Natalia Mykolayivna PhD of in Economics, Associate Professor of the Department of State and Legal Disciplines, Donetsk State University of Internal Affairs, Tilgi Stepan St., 21, Kryvyi Rih, 50065, <https://orcid.org/0000-0002-4867-9652>

Pavlenko Nataliya Viktorivna Ph.D. in Economics, associate professor, assistant professor of Social and Economic Disciplines Department, Kharkiv National University of Internal Affairs, L. Landau Ave., 27, Kharkiv, 61080, <https://orcid.org/0000-0001-7460-7380>

FORCED MIGRATION AND ITS IMPACT ON THE LABOR MARKET IN UKRAINE

Abstract. Forced migration is an uncontrollable phenomenon, as often in conditions of danger to life and health a person is not able to fully assess the direction of its movement and the opportunity to fully organize their lives in a new place. Ukraine first encountered the notion of forced migration in 2014 due to the annexation of the Autonomous Republic of Crimea and the military-political conflict in the east of the country. However, in this case the situation was quickly brought under control. The events of the last few months have caused a multimillion-dollar wave of forced migrants to settle chaotically in northern, central and western Ukraine. In such conditions, a critical impact on the entire economic, social, medical and educational spheres is natural. One of the biggest challenges is its impact on the

labor market in Ukraine, as a source of financial resources for citizens to ensure their livelihoods. Thus, the scientific article examines the scale of forced migration in 2014 and the key problems that accompanied it. A comparative characterization of forced and voluntary migration is carried out. The statistics of forced migration due to the armed aggression of the occupying power are studied. The classification of settlements in a country at war is given. The population before the war and after the migration wave was studied. The level of savings of citizens at the time of the war has been established. The problem of forced migration related to disparities in the level of wages and the number of jobs in the labor market in the regions of origin and regions of movement of citizens is analyzed. For these purposes, the average salary in such regions for 2019-2021 is analyzed. The number of vacancies in regional employment centers and the unemployment rate in the regions with the largest number of forced migrants were studied. The main problems in the labor market of Ukraine during the war are presented and ways to solve them are outlined. Prospects for changing the demand for specialists in the labor market in the current conditions have been established.

Keywords: labor market, internally displaced persons, forced migration, unemployment rate, average salary, vacancies.

Постановка проблеми. Протягом не одного сторіччя люди у пошуках кращого життя покидали свої домівки та переїжджали до інших країн. Критеріями вибору напрямку міграції, як правило, виступала можливість працевлаштування з гідною оплатою праці. З великою хвилею еміграції Україна, як незалежна держава, вперше стикнулася після розпаду Радянського Союзу. Великі масштаби міграції зберігались аж до 2008-2009 років, після чого почали зменшуватись. Так, згідно із всеукраїнським дослідженням трудової міграції, у період з 2005 року до 2008 року близько 1,5 млн. українських громадян працювали за кордоном, в той час як у 2010-2012 роках цей показник зменшився до 1,2 млн. [1]. Основою причиною скорочення була глобальна економічна криза, і як наслідок, зменшення пропозиції робочих місць для іноземних заробітчан. При цьому, спочатку найбільш популярними країнами для еміграції були Росія, Італія та Чехія. З роками фокус українських заробітчан перемістився ще й на Польщу. У довоєнний період вибір країн для переміщення відбувався за раціональним підходом і носив переважно економічний характер. Більше того, до 2014 року українці практично не подавали заяви про надання статусу біженців у країнах Європейського Союзу (ЄС).

Вперше незалежна України стикнулася із поняттям вимушеної міграції у 2014 році, коли в умовах розгортання конфлікту на сході, громадяни у пошуках безпеки, покинули свої домівки. Проте, в той час необхідність вимушеної

міграції торкнулась лише декількох областей східної частини України і не набула значних масштабів. Так, згідно з оцінкою, проведеною Німецькою консультативною групою в Україні, у 2017 році, порівняно із 2012, міграція з України зросла на 7% [2]. Очевидно, що описані процеси значно не впливали на ринок праці в Україні, який вже тривалий час перенасичений спеціалістами з вищою освітою.

24 лютого 2022 року внаслідок збройної агресії держави-окупанта і її повномасштабного вторгнення, в Україні Указом Президента України було введено воєнний стан [3]. В перший день війни Україна піддалась інтенсивному ракетному обстрілу як з боку держави-окупанта, так і з території Республіки Білорусь. В умовах реальної загрози життю та здоров'ю значна велика частина громадян внутрішньо перемістилась або виїхала за кордон. Відтак, ця ситуація створює значний вплив на регіональні ринки праці як в Україні, так і за її межами. З урахуванням вищенаведеного, дослідження практичних форм прояву впливу вимушеної міграції на процеси на вітчизняному трудовому ринку набувають значної актуальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення впливу міграційних процесів на ринки праці є темою, яка не втрачає своєї актуальності не одне десятиліття. Зокрема, вагомий вклад у розкриття даної тематики здійснили Пуйо Г. [4], Андреев В., Борисов О. [5], Чернобай Л., Ясинська Т., Кузів О. [6], Скаршевський В., Міщенко С., Купрій О, Кушнарєнко О., Безтелесна Л., Колот А., Маршавін Ю. та інші.

В контексті вивчення впливу вимушеної міграції, в тому числі в умовах воєнного стану, на ринок праці значний вклад зробили Пономаренко С., Філіпчук Л., Ломоносова Н., Сирбу О., Кабанець Ю. [7], Гелетій М., Лібанова Е., Філатов В., Швець І, Следь О. та ін. Проте, не применшуючи вклад зазначених авторів, вважаємо, що на поточний момент відсутнє дослідження, яке б проводило систематизацію даних щодо тенденцій вимушеної міграції в умовах війни з проекцією на вплив цих процесів на ринок праці.

Мета статті – полягає у вивченні тенденцій вимушеної міграції в Україні в регіональному контексті крізь призму аналізу їх впливу на ситуацію на вітчизняному ринку праці.

Виклад основного матеріалу. Вперше для України, як незалежної держави, проблема вимушеної міграції постала внаслідок подій у Автономній Республіці Крим та на сході країни, коли число внутрішньо переміщених осіб згідно офіційних даних сягнуло близько 1,5 млн. громадян. Внаслідок військово-політичного конфлікту в країні, зокрема у її східній частині, відбувся значний занепад економіки, розподіл суспільства і формування окремого прошарку внутрішньо переміщених осіб (ВПО). Згідно із офіційними статистичними даними, станом на 01.01.2014 року кількість громадян України

складала 45,3 млн., з них пів мільйона тих громадян, які протягом року переважно перебувають за кордоном. Анексія Автономної Республіки Крим зменшила кількість громадян на 2 млн. на підконтрольній Україні території та спричинила переміщення 3,6 млн. громадян в зону окупації. Офіційно, на контрольовану Україною територію з цих 5,6 млн. осіб повернулось близько 1,5 млн. Це найбільша кількість вимушено переміщених осіб починаючи з 1991 року.

Для повноти відображення дослідження, зазначимо, що згідно із Законом України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» до таких осіб відносяться громадяни України, іноземці або особи без громадянства, які перебувають на території України законно та мають право на постійне місце проживання, яких змусили залишити або покинуте своє звичне місце проживання у результаті або переслідуючи мету уникнення впливу на них наслідків збройного конфлікту, тимчасової окупації, проявів насильства, порушень прав людини та надзвичайних ситуацій природного або техногенного походження [8].

Ключовими проблемами, які спровокувало зростання кількості ВПО внаслідок вимушеної міграції, є збільшення навантаження на місцеві ринки праці, проблеми із недостатністю житла та зростання ціни на нього, забезпечення для таких осіб безперешкодного доступу до медичних послуг, освітніх та громадських послуг, а також, при потребі, надання психологічної допомоги. З іншого боку, вважається, що високі темпи переміщення громадян всередині країни, є вагомим поштовхом для формування потенціалу соціального, економічного та гуманітарного розвитку на довгострокову перспективу. Це пов'язується із тим, що зростання кількості населення в певному регіоні є поштовхом для зміни мережі розселення людей, розвитком інфраструктури для забезпечення їх потреб, а також провокує соціальне та культурне єднання вітчизняного суспільства.

Погіршує ситуацію також і той факт, що проблеми вимушеної міграції до подій 2014 року в Україні взагалі не виникало, а отже були відсутні будь-які напрацювання в цьому напрямку. Так, аналіз міжнародного досвіду існування поняття вимушеної міграції та його впливу на економіку країни, нашою справою є прояви аналогічних процесів у таких країнах як Азербайджан, Вірменія, Грузія, Молдова, проте повною мірою впровадити такий досвід у вітчизняну практику не можливо. Причиною цьому є виникнення численної кількості вимушених мігрантів, територіальна протяжність їх розселення, довга тривалість збройного конфлікту в умовах гібридної війни, соціальний та політичний розподіл суспільства, а також низька здатність держави оперативно та ефективно реагувати на проблеми, утворені внаслідок масового переміщення людей.

Вимушена міграція, на відміну від добровільної, спричинює відчутне погіршення добробуту громадян, а також зменшення або повну втрату всіх

джерел надходжень. При цьому, проблему вимушеної міграції можна оцінювати з позиції кількісного, часового та географічного виміру. У переважній більшості випадків переміщення громадян відбувається у райони, які близькі до місця їх постійного проживання, що зумовлене очікуваннями швидкого повернення до них. Так, у 2014 році регіонами для переміщення людей зазвичай були Харківська, Дніпропетровська та Запорізька області. Оцінка наслідків зростання кількості громадян у цих регіонах, з урахуванням ВПО, показує, що попри обмежені можливості по прийому людей, кількість переселенців, особливо у перші місяці збройного протистояння практично не зменшувалась. Подальший аналіз обсягів вимушеної міграції в Україні у період з 2014 року і до 2018 року дозволяє сформулювати висновки, що кількість переселенці поступово стабілізувалась. Це дозволило оперативно зменшити навантаження на ринок праці, житловий сектор і соціальну сферу у регіонах прийому переселенців без критичного впливу на них.

24 лютого 2022 року через збройну агресію держави-окупанта розпочалась повномасштабна російсько-українська війна, яка спричинила не бачену до цього часу масштабну міграцію населення і утворення феномену багатомільйонних вимушених мігрантів, ВПО, біженців, переселенців, шукачів притулку та мігрантів.

Згідно з даних, опублікованих на офіційних джерелах Організації Об'єднаних Націй (ООН), а саме Управлінням Верховного комісара у справах біженців, за півтора місяці з моменту початку активної фази воєнних дій свої домівки були вимушені покинути близько 11,4 млн. українських громадян. Окрім того, очікується, що в підсумку ця цифра може досягнути 16,0 млн, а в умовах реалізації найгіршого сценарію близько 25 млн. людей можуть потребувати гуманітарної допомоги до кінця 2022 року [9].

Станом на 1 травня 2022 року межі України покинуло 5,563 млн. українців. Окрім того, згідно з аналізом, проведеним Міжнародною організацією з міграції ООН ще близько 7,7 млн. українців стали ВПО. У своєму повідомленні Міністерство освіти і науки України зазначило, що за статистичною оцінкою, орієнтовно четвертина з усіх вимушених переселенців є школярами або студентами [9]. Проте, у цій статистиці не було враховано громадян інших країн, які на момент початку війни проходили навчання у вітчизняних ЗВО. Зусиллями посольств країн-походження таких студентів вдалось забезпечити їх переміщення за межі території України.

Виконавчий директор Асоціації міст України Слобожан О. провів класифікацію всіх типів населених пунктів у воюючій країні, розподіливши їх наступним чином: тиллові міста, міста на лінії фронту, міста в облозі та окуповані громади. Відповідно до такого розподілу до першої групи віднесено Львівську, Тернопільську, Волинську, Чернівецьку, Закарпатську,

Івано-Франківську, Рівненську та донедавна Дніпропетровську області. Саме сюди перемістилось найбільше громадян. Проведено аналіз зростання кількості населення у зазначених областях на основі табл. 1.

Таблиця 1

**Кількість населення у тилових регіонах до та після збройної агресії
держави-окупанта, тис. осіб**

Область	Населення станом на 01.02.2022	Кількість офіційно zareєстрованих ВПО з 24.02	Кількість ВПО згідно з оцінкою мобільних операторів з 24.02
Вінницька	1507,7	55,0	142,0
Волинська	1020,8	52,4	61,0
Дніпропетровська	3093,2	55,0	140,0
Закарпатська	1243,7	110,0	до 380,0
Івано-Франківська	1350,6	35,0	42,0
Львівська	2476,1	311,0	350,0
Полтавська	1350,6	579,54	до 100,0
Рівненська	1140,9	450,0	52,0
Тернопільська	1021,0	66,0	75,0
Хмельницька	1227,5	33,0	до 150 (з урахуванням транзиту)
Чернівецька	889,9	100,0	дані відсутні

Джерело: власна розробка авторів на основі [10].

З табл.1 можемо побачити, що найбільше ВПО було zareєстровано у Полтавській та Рівненській областях. Окрім того, офіційна статистика зазначає, що у Львівській, Закарпатській та Івано-Франківській областях zareєстровано майже 600 тис. переселенців і приблизно оцінюється така ж кількість не zareєстрованих. Їх кількість опосередковано оцінюється за даними активності, зафіксованими мобільними операторами. Найбільша кількість ВПО припадає на обласні центри.

Переважає більшість ВПО потребують не лише безпеки, а й можливості здійснювати трудову діяльність. Згідно дослідження, проведеного порталом Work.ua більше половини українців (54%) не мають ніяких заощаджень; 19% – мають у розпорядженні «фінансову подушку» на місяць; 15% – накопичення на термін від 2 до 4 місяців; 11% – на термін 6 місяців і більше. Таким чином, не важко дійти висновку, що за 115 днів війни ресурси більшості українців майже повністю вичерпані.

Складність у ситуації, яка виникла, полягає в тому, що хвиля міграції прямує з тих регіонів, де найвищі середні заробітні плати та найбільше робочих місць, до тих регіонів, де ці показники є менш привабливими (табл. 2).

Таблиця 2

Середньомісячна заробітна плата в Україні в регіональному розрізі

Область	2019	2020	2021
Вінницька	10661	12251	15472
Волинська	10333	11625	14568
Дніпропетровська	12084	13163	15791
Закарпатська	11005	13106	15776
Івано-Франківська	9625	12088	13988
Львівська	10415	12518	15262
Полтавська	10906	12711	15990
Рівненська	11552	14088	17202
Тернопільська	9651	11945	14384
Хмельницька	10844	12951	16194
Чернівецька	9608	11853	14323
Харківська	10410	11969	14843
Миколаївська	12833	14605	18414
Запорізька	12249	13620	16867
Луганська	10195	12765	15783
Донецька	13177	14720	17191
Київська	13259	14300	17409
Херсонська	9828	11586	14253

Джерело: власна розробка авторів на основі [11].

Винятковими із зазначеної тенденції є Дніпропетровська область. Окрім того, за словами дослідників Work.ua до випадків виключення слід віднести також і Вінницю, де кількість вимушених переселенців корелює з відносно активним, навіть в умовах воєнного стану, ринком праці. З іншого боку, всі західні регіони за виключенням Львова у довоєнний час характеризувались низькою активністю ринку праці та наявністю вакантних пропозицій по працевлаштуванню.

Описана тенденція перебивається і з опублікованою статистикою регіональних центрів зайнятості, і з дослідженнями проведеними порталом Mind. Так, в областях з найбільшою кількістю переселенців кількість вакансій подекуди обчислюється сотнями (табл. 3).

Таблиця 3

Тенденції на ринку праці в регіонах з найбільшою кількістю ВПО

Область	Середня зарплата за січень 2022, грн.	Рівень безробіття працездатного населення на 01.01.2022, %	Кількість вакансій, офіційно зареєстрованих у Державному центрі зайнятості, шт.
Вінницька	12555	11,4	1704
Волинська	11735	13	745
Дніпропетровська	14479	9,1	3392
Закарпатська	12115	11,5	581
Івано-Франківська	11827	9,2	755
Львівська	12936	7,9	2824
Полтавська	13412	12,8	1859
Рівненська	13358	10,5	896
Тернопільська	11455	12,3	775
Хмельницька	12352	10,8	1161
Чернівецька	11326	10,5	594

Джерело: розробка авторів на основі [10].

Аналізуючи табл. 3 у сукупності із даними табл. 1, можемо побачити, що у Чернівецькій області на 100 тисяч переміщених осіб центром зайнятості запропоновано лише 600 вакансій. При цьому, середня заробітна плата у цьому регіоні є однією із найнижчих по всій Україні. В Івано-Франківській області ситуація із середньою заробітною платою ще гірше, проте співвідношення по кількості переміщених осіб та наявних робочих місцях складає 40 тисяч до 755. Навіть у Дніпропетровській та Вінницькій областях, які вважаються більш благополучними, на близько 140 ВПО наявні 1704 та 3392 вакантні місця відповідно.

Підтвердженням описаної тенденції є статистика, опублікована регіональними Державними центрами зайнятості. Так, зокрема до Хмельницької служби зайнятості із 567 ВПО, які звернулись з метою пошуку роботи, було працевлаштовано лише 26 осіб (4,5%); 196 особам надано статус безробітного (35%). У Чернівецькій області до служби зайнятості звернулося близько 700 ВПО, з них працевлаштовано лише 99 (14,1%) [10].

Проте, часто невелика кількість вакансій компенсується тим, що небагато громадян звертаються до Центрів зайнятості у пошуках роботи. З іншого боку, більшість затребуваних професій вимагають наявності у працівника відповідних навичок, які у переважній більшості випадків відсутні.

Найбільший попит на ринку праці в досліджених регіонах відстежується на такі професії як швачка, водій, кухар, фармацевт, працівник готельно-ресторанного бізнесу, менеджер (адміністратор), бухгалтер, працівник охорони,

тракторист, працівник у сфері благоустрою, інженер, токарь, замішувач тіста тощо. Таким чином, можемо побачити, що обсяги пропозиції універсальних робочих місць є мізерно низькими навіть в обласних центрах, не враховуючи навіть менші міста та села, де у довоєнний час високий рівень безробіття стимулював відтік трудових ресурсів за кордон.

Складність у врівноваженні попиту та пропозиції на наявні вакансії на фоні масштабної вимушеної міграції зумовлюється наступними факторами. В першу чергу це те, що громадяни, які приймають рішення про міграцію, у переважній більшості випадків обирають напрямок без аналізу можливостей працевлаштування, а керуючись лише наміром перемістити себе та свою родину у безпечне місце. Більшість з них сподіваються, що їх проживання на новому місці буде не тривалим.

З іншого боку, навіть якби ВПО мали можливість проаналізувати географію розміщення вакантних посад, систематизована статистика у регіональної та загальнодержавної влади щодо таких вакансій з урахуванням актуальних оновлень відсутня. Представники місцевої влади у деяких регіонах для вирішення ситуації запровадили анкетування тих, хто приїхав, з метою отримання повної інформації про ВПО та їх професійні навички. В подальшому така інформація вноситься до єдиної бази. Проте, і в цьому випадку перешкодою виступає той факт, що не всі переміщені особи офіційно реєструють своє нове місце проживання, а отже не можуть бути враховані у загальному аналізі.

Поруч із цим, при аналізі впливу міграції на ринок праці необхідно також враховувати той факт, що обсяги та географія міграції не є сталими величинами, вони змінюються у прямій залежності від напрямків розгортання воєнних дій. Таким чином, в той час, як частина ВПО повертається до Києва та Київської області, Чернігівської та Сумської областей, все більше мігрантів переміщується із Харківської, Донецької, Дніпропетровської та Харківської областей, тобто регіонів, де бойові дії перебувають у найбільш активній фазі.

Настільки мінливе зовнішнє середовище повністю усуває можливість для органів місцевого самоврядування по формуванню напрямків економічного зростання та працевлаштування громадян навіть на найближчу перспективу.

З іншого боку, під впливом нових умов, в яких живе країна уже не один місяць, зростає попит і на професії, які потребують концептуально нових навичок. Зокрема, професійні військові (офіцери), психологи, у тому числі військові психологи, медичні працівники, працівники сфери будівництва та архітектури, енергетики, працівники сфери оборони [12]. Так, без професійних військових неможливо ефективно захищати країну, тому закономірно, що працівники цієї професії користуватимуться високою потребою. Протягом останніх років психологи вже почали користуватись високим попитом, проте в

умовах війни їх роль значно зростає. Пандемія коронавірусу ще до моменту початку війни забезпечила вихід професії медичного працівника на принципово новий рівень. В умовах війни потреба у працівниках медицини зумовлює значне зростання рівня оплати їх праці та зростання обсягів інвестицій не лише у медичну інфраструктуру, а й у навчання та науку.

Відбудова країни після наслідків агресивної війни РФ обов'язково почнеться. В цьому випадку очікується зростання попиту на будівельників та архітекторів. Проте, зростатимуть і вимоги до їх професійної кваліфікації. Зокрема, це зумовлено тим, що відновлення країни не відбуватиметься шляхом ремонту старих будівель. Очевидно, що в подальшому з боку державних органів, та і самих громадян, буде покладено вимогу будувати будинки повністю пристосовані до умов ведення війни: із придатними для використання у ролі бомбосховищ підвалами, обов'язкової наявності аварійних сходів та обмеженнями щодо висоти таких будинків. Окрім того, в умовах обмеження робочої сили із наявною необхідною кваліфікацією, зросте попит на автоматизацію будівництва. Все це формує собою необмежені можливості для підприємців, які втратили свій бізнес і працівників, які зацікавлені в отриманні високооплачуваної роботи.

Найбільший поштовх у післявоєнний час отримає оборонна промисловість. Так, для формування дієздатного та ефективного оборонного комплексу очікується зростання попиту на висококваліфікованих розробників, інженерів, науковців та підприємців, адже найбільш ефективним власником вважається приватний.

При цьому варто розуміти, що оперативно ситуація на ринку праці в Україні не зміниться. Створення робочих місць це тривалий та трудомісткий процес, який крокує поруч із розвитком самих регіонів. Проте, на активний притік інвестицій для їх розвитку до моменту закінчення військових дій розраховувати не варто.

Висновки. Підсумовуючи проведені дослідження, можемо сформулювати висновки, що категорія вимушеної міграції для України є поняттям досить новим. Так, вперше країна стикнулася із масштабним її проявом у 2014 році внаслідок військово-політичного конфлікту на сході країни та в результаті анексії Кримського півострова. Проте, в цьому випадку ситуацію вдалось швидко взяти під контроль і негативних наслідків як для економіки країни, так і для ринку праці, вдалось уникнути.

У лютому 2022 року розпочалась російсько-українська війна. Її наслідком стала наймасштабніша хвиля міграцій за всю історію незалежності України. Як наслідок, утворився вагомий прошарок внутрішньо-переміщених осіб, яким для забезпечення свого життя необхідна робота. Підтверджує потребу в працевлаштуванні й дослідження, проведені порталом Work.ua, згідно з яким

стає очевидним, що всі заощадження, які були у розпорядженні громадян до війни практично вичерпані. В такій ситуації об'єктивно виникає ряд проблем.

Однією із них є те, що хвиля міграції прямує з регіонів з високим рівнем оплати праці та найбільш трудомістким ринком праці, у регіони, які по цих показниках значно відстають. Окрім того, проблемою виступає відсутність у розпорядженні органів державної влади актуальної статистики по ВПО, так як близько половини з них, через надію на швидке повернення на місця їх постійного проживання, не реєструються на нових місцях.

Дещо врівноважує ситуацію той факт, що не всі зареєстровані ВПО звертаються до Державних центрів зайнятості у пошуках роботи. Проте, навіть ті, хто звертаються, не завжди можуть її отримати, так як наявні вакансії потребують від кандидатів на них відповідного рівня кваліфікації, чого часто не можливо забезпечити. Зокрема, найбільшим попитом користуються такі професії як швачка, водій, кухар, фармацевт, працівник готельно-ресторанного бізнесу, менеджер (адміністратор), бухгалтер, працівник охорони, тракторист, працівник у сфері благоустрою, інженер, токар, замішувач тіста тощо. У найближчій перспективі очікується зростання попиту на такі професії як професійні військові, військові психологи, медики, працівники сфери будівництва, енергетики. При цьому, важливо розуміти, що найближчим часом явної стабілізації ринку праці досягнути не вдасться, тому що навіть створення нових робочих місць є тривалим процесом, який потребує додаткового вкладення коштів, чого в умовах війни досягнути неможливо.

Література:

1. Дрбохлава Д., Ярошевич М. Українська міграція в часи кризи: вимушена і трудова мобільність. Прага: Карлів університет, 2017. 169 с. URL: <https://europewb.org.ua/wp-content/uploads/2016/12/Migr-mobility-ukr.pdf>
2. Заха Д., Луке М. Кінця-краю не видно: трудова міграція з України може сповільнитися, проте, швидше за все, триватиме. Вокс Україна. 2020. URL: <https://voxukraine.org/kintsya-krayu-ne-vidno-trudova-migratsiya-z-ukrayini-mozhe-spovilnititsya-prote-shvidshe-za-vse-trivatime/>
3. Про введення воєнного стану в Україні. Указ Президента України №64/2022 від 24 лютого 2022 року. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397>
4. Пуйо Г. Вплив трудової міграції на функціонування регіонального ринку праці (на прикладі Закарпатської області). Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Політологія, Соціологія, Філософія. 2010. №14. С. 231-236.
5. Вплив трудової міграції українських працівників на ринки праці України і ЄС (на прикладі будівельників) / упоряд. В. Андреев, О. Борисов. Київ : Профспілка працівників будівництва і промисловості будівельних матеріалів України. 2018. 32 с. URL: <https://www.civic-synergy.org.ua/wp-content/uploads/2018/04/Vplyv-trudovoyi-migratsiyi-ukrayinskyh-pratsivnykiv-na-rynky-pratsi-Ukrayiny-i-YES-na-prykladi-budivelnykiv-1.pdf>

6. Чернобай Л., Ясінська Т., Кузів О. Дослідження ринку праці в Україні та країнах-реципієнтах українських трудових мігрантів в контексті сталого розвитку. Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство. 2021. №36. С. 164-168.

7. Філіпчук Л., Ломоносова Н., Сирбу О., Кабанець Ю. Вимушена міграція і війна в Україні (24 лютого – 24 березня 2022 року). Gedos. 2022. URL: <https://cedos.org.ua/researches/vymushena-migracziya-i-vijna-v-ukrayini-24-lyutogo-24-bereznaya-2022/>

8. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб: Закон України від 28.12.2014 №1. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#Text>

9. Рендюк Т. Вимушена міграція в умовах російсько-української війни та її негативні наслідки для генофонду України. Національна академія наук України. 2022. URL: <https://www.nas.gov.ua/UA/Messages/news/Pages/View.aspx?MessageID=9149>

10. Кравченко В. Куди переселився – там і знадобився: чи можуть ВПО знайти роботу. Mind. 2022. URL: <https://mind.ua/publications/20240690-kudi-pereselivsyia-tam-i-znadobivsyia-chi-mozhut-vpo-znajti-robotu>

11. Середня заробітна плата. Мінфін. 2022. URL: <https://index.minfin.com.ua/labour/salary/average/2021/>

12. Філатов В. Як зміниться ринок праці в Україні через війну. Економічна правда. 2022. URL: <https://www.epravda.com.ua/rus/columns/2022/04/1/685047/>

References:

1. Drbokhlava, D., & Yaroshevych, M. (2017). *Ukrainska mihratsiia v chasy kryzy: vymushena i trudova mobilnist [Ukrainian migration in times of crisis: forced and labor mobility]*. Praha: Karliv universytetu europewb.org.ua. Retrieved from <https://europewb.org.ua/wp-content/uploads/2016/12/Migr-mobility-ukr.pdf> [in Ukrainian].

2. Zakh, D., & Luke, M. (2020). Kintsia-krai ne vydno: trudova mihratsiia z Ukrainy mozhe spovilnytysia, prote, shvydshe za vse, tryvatyme [The end of the region is not visible: labor migration from Ukraine may slow down, but is likely to continue]. *Voks Ukraina – Vox Ukraine*. voxukraine.org. Retrieved from <https://voxukraine.org/kintsya-krayu-ne-vidno-trudova-migratsiya-z-ukrayini-mozhe-spovilnitysia-prote-shvidshe-za-vse-trivatyime/> [in Ukrainian].

3. Pro vvedennia voiennoho stanu v Ukraini. Ukaz Prezydenta Ukrainy №64/2022 vid 24 liutoho 2022 roku [On the imposition of martial law in Ukraine. Decree of the President of Ukraine №64 / 2022 of February 24, 2022]. www.president.gov.ua. Retrieved from <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397> [in Ukrainian].

4. Puio, H. (2010). Vplyv trudovoi mihratsii na funktsionuvannia rehionalnoho rynku pratsi (na prykladi Zakarpatskoi oblasti) [The impact of labor migration on the functioning of the regional labor market (on the example of the Transcarpathian region)]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Serii: Politolohiia, Sotsiolohiia, Filosofiia – Scientific Bulletin of Uzhgorod University. Series: Political Science, Sociology, Philosophy*, 14, 231-236 [in Ukrainian].

5. Andreiev, V., & Borysov, O. (Eds). (2018). *Vplyv trudovoi mihratsii ukrainskykh pratsivnykiv na rynky pratsi Ukrainy i YeS (na prykladi budivelnikiv) [The impact of labor migration of Ukrainian workers on the labor markets of Ukraine and the EU (on the example of builders)]*. Kyiv : Profspilka pratsivnykiv budivnytstva i promyslovosti budivelnikiv materialiv Ukrainy. www.civic-synergy.org.ua. Retrieved from <https://www.civic-synergy.org.ua/wp-content/uploads/2018/04/Vplyv-trudovoi-migratsiyi-ukrayinskykh-pratsivnykiv-na-rynky-pratsi-Ukrainy-i-YeS-na-prykladi-budivelnikiv-1.pdf> [in Ukrainian].

6. Chernobai, L., Yasinska, T., & Kuziv, O. (2021). Doslidzhennia rynku pratsi v Ukraini ta krainakh-retsypientakh ukrainskykh trudovykh mihrantiv v konteksti staloho rozvytku [Labor market research in Ukraine and recipient countries of Ukrainian labor migrants in the context of sustainable development]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Serii: Mizhnarodni ekonomichni vidnosyny ta svitove hospodarstvo – Scientific Bulletin of Uzhgorod University. Series: International Economic Relations and the World Economy*, 36, 164-168 [in Ukrainian].

7. Filipchuk, L., Lomonosova, N., Syrбу, O., & Kabanets Yu. (2022). Vymushena mihratsiia i viina v Ukraini (24 liutoho – 24 bereznia 2022 roku) [Forced migration and war in Ukraine (February 24 - March 24, 2022)]. *cedos.org.ua*. Retrieved from <https://cedos.org.ua/researches/vymushena-migracziya-i-vijna-v-ukrayini-24-lyutogo-24-bereznia-2022/> [in Ukrainian].

8. Zakon Ukrainy Pro zabezpechennia prav i svobod vnutrishno peremishchenykh osib: vid 28.12.2014 №1. [Law on Ukraine on ensuring the rights and freedoms of internally displaced persons from December 28 2014 №1]. *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#Text> [in Ukrainian].

9. Rendiuk, T. (2022). Vymushena mihratsiia v umovakh rosiisko-ukrainskoi viiny ta yii nehatyvni naslidky dlia henofondu Ukrainy [Forced migration in the Russian-Ukrainian war and its negative consequences for the gene pool of Ukraine]. *Natsionalna akademiia nauk Ukrainy – National Academy of Sciences of Ukraine*. *www.nas.gov.ua*. Retrieved from <https://www.nas.gov.ua/UA/Messages/news/Pages/View.aspx?MessageID=9149> [in Ukrainian].

10. Kravchenko, V. (2022). Kudy pereselyvsia – tam i znadobyvsia: chy mozhut VPO znaiti robotu [Where he moved – there he needed: can IDPs find work]. *mind.ua*. Retrieved from <https://mind.ua/publications/20240690-kudi-pereselivsia-tam-i-znadobivsya-chi-mozhut-vpo-znaiti-robotu> [in Ukrainian].

11. Serednia zarobitna plata [Average salary]. (2022). Minfin – Ministry of Finance. *index.minfin.com.ua*. Retrieved from <https://index.minfin.com.ua/labour/salary/average/2021/> [in Ukrainian].

12. Filatov, V. (2022). Yak zminytsia rynek pratsi v Ukraini cherez viinu [How will the labor market in Ukraine change due to the war]. *Ekonomichna pravda – Economic Truth*. *www.epravda.com.ua*. Retrieved from <https://www.epravda.com.ua/rus/columns/2022/04/1/685047/> [in Ukrainian].

ISSN (print) 2708-7530

Наукові перспективи № 6(24) 2022

УДК 330.3

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-6\(24\)-320-331](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-6(24)-320-331)

Кузнєцова Марина Аркадіївна кандидат економічних наук зі спеціальності економічна теорія, доцент, Державний університет інформаційних технологій і зв'язку, вул. Кузнєчна, 1, м. Одеса, 65023, тел.: (048) 705-04-74, <https://orcid.org/0000-0002-7055-7168>

Караченцева Катерина Анатоліївна викладач, Державний університет інформаційних технологій і зв'язку, вул. Кузнєчна, 1, м. Одеса, 65023, тел.: (048) 705-04-74, <https://orcid.org/0000-0001-6266-2438>

ПЕРЕДУМОВИ ВИНИКНЕННЯ ТЕОРЕТИЧНОЇ МОДЕЛІ НООНОМІКИ

Анотація. Сучасний світ характеризується прискоренням науково-технічного прогресу. Особливо наочно дана тенденція проявляється у інформаційно-комунікаційній сфері, що сьогодні стає матеріальною базою формування нової системи соціально-економічних зв'язків. Інфокомунікаційні технології, маючи надгалузевий характер, проникають у всі сфери життєдіяльності людства, перетворюючи при цьому як матеріальну складову, так і зміст суспільних відносин. Опосередковано-суспільні відносини поступово втрачають своє панівне становище. Їм на зміну приходить нова система соціально-економічних зв'язків. Ці процеси отримали широке висвітлення в рамках теорій «інформаційного суспільства», «інформаційної економіки», «цифрової економіки», концепції «Індустрія 4.0». Проведений у статті узагальнений аналіз тенденцій індустріального розвитку суспільства, представлений у теоретичних розробках сучасних вчених та економістів, дав можливість автору дійти висновку про те, що основною рушійною силою аналізованого процесу є зміни в інфокомунікаційній сфері. Разом з тим, автор вказує, що найбільш суттєві перетворення спостерігаються у змісті суспільних зв'язків, які у процесі свого розвитку об'єктивно перетворюються у напрямку формування нових економічних відносин, що виключають вартісну основу. В роботі вказується, що характерною рисою сучасних перехідних відносин є зростання у виробничих витратах частки наукових розробок. Знання та інформація стають найважливішим ресурсом. Результати наукових розробок, представлені у вигляді високоефективного обладнання та технологій, сьогодні взаємодіють із високорозвиненою інформаційною сферою, що призводить до формування якісно нового типу виробничих відносин, який можна характеризувати як

«економіку знань». У статті автор акцентує увагу на відповідну зміну ролі працівника у виробництві. Відчужені від людини знання у формі капіталу поступово повертаються до людини як носія інтелекту, творчої, перетворюючої особистості. У цьому контексті, на думку автора, виникає необхідність переосмислення ролі освітньої сфери у процесі забезпечення прогресу суспільства. Проаналізовані тенденції розглянуті автором як причини виникнення теоретичної моделі ноономіки як концепції подальшого розвитку суспільства.

Ключові слова: інфо-комунікаційні технології, NBIC-конвергенція, індустрія 4.0, постіндустріальна економіка, інформаційна економіка, економіка знань, НІС.2, ноономіка.

Kuznetsova Maryna Arkadiivna Doctor of Philosophy in Economics, docent, State University of Intellectual Technologies and Communications, Kuznechna St., 1, Odesa, 65023, tel.: (048) 705-04-74, <https://orcid.org/0000-0002-7055-7168>

Karachentseva Kateryna Anatoliivna Lecturer, State University of Intellectual Technologies and Communications, Kuznechna St., 1, Odesa, 65023, tel.: (048) 705-04-74, <https://orcid.org/0000-0001-6266-2438>

PREREQUISITES FOR THE EMERGENCE OF A THEORETICAL MODEL OF NOONOMICS

Abstract. The modern world is characterized by the acceleration of scientific and technological progress. This trend is especially evident in the information and communication sphere, which today is becoming the material basis for the formation of a new system of socio-economic ties. Infocommunication technologies which have a supra-branch character penetrate into all spheres of human activity wherein are transforming both the material component and the content of social relations. Indirect-social relations are gradually losing their dominant position. They are being replaced by a new system of socio-economic ties. These processes have received wide coverage within the framework of the theories of «information society», «information economy», «digital economy», the concept of «Industry 4.0». The generalized analysis of trends in the industrial development of society, which has presented in the theoretical developments of modern scientists and economists, for the author made it possible to come to the conclusion that the main driving force of the process under consideration are changes in the infocommunication sphere. At the same time, the author points out that the most significant transformations are observed in the content of social relations, which are objectively transformed in the process of their development in the direction of the formation of new economic

relations that exclude the value basis. The research indicates that a characteristic feature of modern transitional relations is an increase in the production costs of the share of scientific developments. Knowledge and information become the most important resource. The results of scientific developments, which have presented in the form of highly efficient equipment and technologies, today interact with the highly developed information sphere, which leads to the formation of a qualitatively new type of relations of production, which can be characterized as the «knowledge economy». In the article, the author focuses on the corresponding change in the role of the worker in production. Knowledges which have alienated from a person in the form of capital gradually return to a person as a bearer of intellect, a creative, transformative personality. In this context, according to the author, there is a need to rethink the role of the educational sphere in the process of ensuring the progress of society. The analyzed trends are considered by the author as prerequisites for the emergence of a theoretical model of noonomics as a concept for the further development of society.

Keywords: info-communication technologies, NBIC-convergence, Industry 4.0, post-industrial economy, information economy, knowledge economy, NIS.2, noonomics.

Постановка проблеми. Бурхливий розвиток інформаційно-комунікаційної сфери та її конвергенція із сучасними інноваційними технологіями у виробництві призводить до зміни матеріальної основи розвитку суспільства, що, у свою чергу, зумовлює трансформацію опосередкованих ринкових відносин у напрямі формування нетоварних суспільних зв'язків. Розглянуті тенденції є предметом дослідження багатьох вчених, які у своїх роботах фіксують цей процес, відзначаючи особливість сучасних економічних перетворень, пов'язану з посиленням ролі знань, наукових розробок у забезпеченні задоволення суспільних потреб. Дані дослідження набули свого розвитку в теоріях «інформаційної економіки», «економіки знань», «ноономіки». Разом з цим, виникає потреба більш поглиблено проаналізувати тенденції формування нової теоретичної моделі подальшого розвитку суспільства – ноономіки, охопивши аналізом як матеріальні передумови, так і наявні теоретичні концепції, що досліджують дані проблеми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз періодизації розвитку суспільства з урахуванням виділення технологічних укладів було представлено Й. Й. Шумпетером. Надалі ця методологія була використана такими вченими як Яковець Ю.В., Нижегородцев Р.М., Перес К., В.В. Клімов, А.А.Ситник, Бодрунов С.Б., Глазьев С.Ю., Іванов С.А. та ін. Особливості матеріальної складової розвитку сучасного суспільства досліджують у рамках теорії NBIC-конвергенції М. Роко, У. Бейнбріджем. Концепція «Індустрія 4.0»

аналізується у роботах С. Грінгарда, Д. Роджерса, А. Росса, К. Шваба, Я. Сміта, С. Крейцера, К. Меллера, М. Карлберга, О. Амоша, Н. Брюховецької, О. Кушніренко, Н. Гаховича та інших. Сучасні зміни в економічній сфері досліджували такі вчені Дж. К. Гелбрейт, А. Турен, Д. Белл, Е. Тоффлер, М. Кастельс, Т. Сакайя, Дж. Ріфкін та інші.

Мета статті – дослідження технологічних змін у матеріальній основі економічного розвитку суспільства та відповідних теоретичних концепцій, що фіксують адекватні їм сутнісні трансформації виробничих відносин, як передумов виникнення теоретичної моделі ноономіки.

Виклад основного матеріалу. Нині на глобальному рівні ми можемо спостерігати суттєві технологічні перетворення у матеріальному виробництві. Вони пов'язані насамперед із бурхливим розвитком інфо-комунікаційних технологій та їх конвергенцією з інноваційними технологіями в більшості сфер матеріального виробництва. Ми вважаємо, що сучасний стан і рівень використання інформаційних технологій у всіх сферах життєдіяльності людей дає нам підставу говорити, що відбувається зміна матеріальної основи розвитку суспільства.

Ряд вчених, такі як Бодрунов С.Б., Іванов С.А. та інші у своїх дослідженнях характеризують сучасний етап розвитку суспільства на глобальному рівні як процес формування шостого технологічного укладу, «характерною властивістю якого є широке поширення гібридних технологій. Таке об'єднання технологій забезпечується сучасними інформаційно-комунікаційними технологіями, що дозволяють координувати перебіг різноманітних технологічних процесів» [1, С. 137]. Поняття технологічного укладу базується на виділенні основних технологічно сполучених виробництв, які пов'язані технологічними ланцюгами на основі домінуючої у певний період технології. Її використання забезпечує видобуток і переробку ресурсів, а також створення продуктів кінцевого споживання в обсязі, що відповідає суспільним потребам у даному періоді. Таку позицію стосовно визначення сутності «технологічного укладу» можна знайти у наукових працях таких науковців як Яковець Ю.В., Нижегородцев Р.М., Перес К., В.В. Ситник та інших. Більш розширений підхід до аналізу поняття «технологічний уклад» був представлений Й. Й. Шумпетером. Він трактував це поняття на основі циклічності економіки, а також нерівномірності виникнення та розвитку інновацій, водночас вказуючи, що дане явище необхідно розглядати як «сукупність інституційних, економічних, соціальних та політичних елементів суспільства» [2, С.198]. Перехід до шостого технологічного устрою здійснюється на основі комплексу взаємодоповнюючих технологій у сферах нано- та біоінженерії, розвитку когнітивних технологій та інформаційно-комунікаційної сфери.

Твердження, згідно з яким у сучасному світі відбувається взаємопроникнення та взаємовплив найпросунутіших, інноваційних технологій, таких як інфо-, біо-, нано-технологій та когнітивної науки, фіксується появою нового поняття – NBIC-конвергенції. Цей термін вперше був представлений М.Роко та У. Бейнбріджем у звіті Всесвітнього центру оцінки технологій [3, Р. 1]. Аналіз компонент NBIC-технологій та процесу їх взаємодії дає можливість зробити висновок про те, що саме інформаційну сферу та її розвиток необхідно розглядати як основний об'єднуючий фактор, який є базою конвергенції. Це пояснюється тим, що інфокомунікаційні технології сьогодні виступають як надгалузеві, такі, які знаходять своє застосування у всіх сферах діяльності людства. Прогресивні технології у зв'язку, що застосовуються в біо-, нано-індустрії та когнітивній сфері, призводять до поступового стирання межі між матеріальним та нематеріальним, живим та неживим, і в цій якості формує гібридність цих понять. На думку вчених NBIC-конвергенції характеризуються наявністю суттєвого синергетичного ефекту від взаємодії різних технологічних галузей та широкого охоплення предмета дослідження, що, своєю чергою, забезпечує виявлення перспектив та можливостей подальшого суспільного розвитку.

Іншу позицію щодо характеристики та особливостей сучасного етапу розвитку суспільства висловлюють такі вчені як С. Грінгард, Д. Роджерс, А. Росс, К. Шваб, Я. Сміт, С. Крейцер, К. Меллер, М. Карлберг Ю, О. Амоша, Н. Брюховецька, О. Кушніренко, М. Гахович та інші. На їхню думку, найточнішим визначенням, що вказує на специфіку сучасного рівня технологічного розвитку, є концепція «Індустрія 4.0». В основі цієї концепції лежить ініціатива, яка була висунута вченими Х. Кагерманном, В. Вальстером і В.-Д. Лукасом у 2011 році та представлена громадськості на Ганноверському промисловому ярмарку [4]. Метою цієї ініціативи був пошук нових конкурентних переваг на основі розвитку та використання новітніх цифрових технологій у виробничій сфері. Надалі ця концепція була підтримана вченими, представниками бізнесу та державного управління не тільки у Німеччині, а й використана у створенні стратегічних напрямів інноваційного розвитку більшості країн світу.

Концепція «Індустрія 4.0» базується на процесі цифровізації виробничих процесів та переході до інтелектуальних технологій та формування та використання кіберфізичних систем. До найпоширеніших технологій, що розвиваються в рамках «Індустрії 4.0», вчені та фахівці відносять адитивні технології, віртуальну реальність, технології використання автономних роботів, промислове впровадження інтернету речей, хмарних технологій, розвиток інтеграційних виробничих процесів та «розумних» фабрик [5]. Безперервне виникнення та запровадження нових технологій призводить до постійного

розширення цього переліку. Так, сьогодні його можна доповнити новими технологіями визначення безпеки бізнес-процесів, використанням кіберфізичних систем, процесів аналізу результативності окремих технологій 4.0 в тощо [6]. Фахівці компанії PWC відзначають, що для концепції «Індустрія 4.0» характерно:

1. Цифровізація та інтеграція вертикальних та горизонтальних ланцюжків створення вартості.
2. Цифровізація товарів та послуг.
3. Цифрові бізнес-моделі та доступ клієнтів. (Всесвітній огляд реалізації концепції «Індустрія 4.0» за 2016 рік [7].

Наведені основні особливості та тенденції розвитку суспільства в технологічному аспекті дають можливість нам стверджувати, що базовою рушійною силою цього процесу є зміни в інфокомунікаційній сфері, які докорінно впливають на всю індустрію. Крім того, ті перетворення, які ми спостерігаємо в науковій та технологічній сферах, також призводять до зміни суспільних, соціальних зв'язків, що, на думку ряду вчених, є найбільш суттєвою трансформацією, ніж зміна технологічного фундаменту. На думку Д. Сноуера, сучасний світ стоїть на порозі глобальних трансформацій у напрямку формування нових економічних відносин, що виключають вартісну основу. «Ця трансформація ґрунтовно змінить характер нашої економічної взаємодії та соціальну динаміку, яка лежить в його основі. Що, проте, вже сьогодні зрозуміло, так це те, що на відміну від попередніх трансформацій ця вплине не тільки на всі наші економічні відносини, а й на соціальні, які їх підтримують» [8]. Цю позицію поділяють багато вчених. Наприклад, Барбер М., Доннеллі К., Різві С. вказують, що «поєднання глобалізації та нових технологій змінює принцип розвитку світової економіки» [9, С.161]. Професор Женевського університету Клаус Шваб, будучи президентом Всесвітнього економічного форуму в Давосі, у своїй книзі «Четверта промислова революція» говорить про те, що «ми є свідками кардинальних змін по всіх галузях, які відзначені народженням нових бізнес-моделей, дизруптивним впливом на усталені традиційні компанії, і навіть корінним перетворенням систем виробництва, споживання, транспортування та поставки» [10, С.8]. Цей етап розвитку суспільства він характеризує як четверту промислову революцію, яка «не має аналогів у всьому попередньому досвіді людства» [10, С.8]. «Фундаментальний і глобальний характер цієї революції означає, що вона стане невід'ємною частиною всіх країн, економічних систем, галузей та громадян» [10, С.9].

З середини ХХ століття на виникнення змін в економічній сфері, які сьогодні набули глобального масштабу, вказували у своїх роботах такі вчені як Дж. К. Гелбрейт, А. Турен та Д. Белл [11].

Д. Белл вказує, що сучасні трансформаційні процеси в напрямку становлення постіндустріального суспільства необхідно розглядати як певну парадигму, що характеризує нові напрями соціальної організації та стратифікації в розвиненому західному суспільстві [11, С.241].

У своїй книзі «Нове індустріальне суспільство» Дж. К. Гелбрейт фіксує зміну ролі нових виробничих технологій, «застосування дедалі більш складної та досконалої техніки у сфері матеріального виробництва. Машини замінили примітивну ручну працю, і, у міру того як вони все ширше використовуються для керування іншими машинами, вони починають виконувати простіші функції людського мозку» [12, С. 28]. На його думку, це призвело до виникнення адекватних їм суб'єктів господарювання, здатних акумулювати необхідний збільшений обсяг капіталу – корпорацій. Саме з появою та бурхливим розвитком корпорацій як панівних економічних суб'єктів Дж. К. Гелбрейт пов'язує зміну економічної ролі держави. Він констатує, що «...державна бере на себе завдання регулювання сукупного доходу, який витрачається на придбання товарів та послуг, у масштабі всієї економіки. Воно прагне забезпечити досить високий рівень купівельної спроможності, що дозволяє реалізувати всю продукцію, яку може виробити існуюча на даний момент робоча сила» [12, С. 29]. Дж. К. Гелбрейт фіксує сутнісні трансформації в процесі розвитку виробничих відносин, що спостерігаються в середині ХХ століття, викликані зміною технологічної основи економічної системи. Відмінною характеристикою «нового індустріального суспільства» стає встановлення панування великих корпорацій як найбільш прогресивних суб'єктів господарювання, можливість їх маніпулювання ринковими процесами відповідно до їхніх інтересів.

Представники наукових кіл, що досліджують проблеми постіндустріального суспільства, є єдиними у думці щодо виявлення найбільш характерних рис, які притаманні новому етапу розвитку економічної системи та відповідної трансформації соціальних зв'язків. У багатьох наукових працях вчені вказують зміни технологічної основи економіки, переорієнтацію її структури під впливом посилення ролі інфокомунікаційних технологій. Концепції «інформаційного суспільства», «інформаційної економіки», «цифрової економіки», «економіки знань», «мережевого суспільства» були представлені та отримали широкий розвиток у працях Д. Белла, Е. Тоффлера, М. Кастельса, Т. Сакаїя та багатьох інших вчених.

Як найважливішу відмінну характеристику інформаційного суспільства вчені виділяють особливу роль інформації та знань. На думку М. Кастельса «...знання та інформація є критично важливими елементами у всіх способах розвитку... Проте специфічним для інформаційного способу розвитку є вплив знання на знання як головне джерело продуктивності» [13]. У цьому питанні

М. Кастельс поділяє позицію Д. Белла, який вказує, що в інформаційному суспільстві з'являється принципово новий тип ресурсів - інформація та знання, які не тільки стають джерелом інновацій, а й забезпечують прогрес суспільства в цілому [11, С. 188].

Слід зазначити, що прагнення людства досягнути навколишній світ, осмислити, систематизувати інформацію про нього, представивши її у формі знань, завжди служило локомотивом економічного прогресу суспільства. Результати наукового пізнання світу, що втілювалися в технологіях матеріального виробництва, виступають базисом у суспільному розвитку, забезпечуючи зростання продуктивності праці, найефективніше використання ресурсів для максимального задоволення суспільних потреб. Разом з тим, збільшення наукової складової у витратах, пов'язаних зі створенням нової продукції, сьогодні супроводжується розвитком та повсюдним проникненням інформаційних технологій як у матеріальне виробництво, так і у соціо-культурну сферу суспільства. Цей процес, з нашого погляду, призводить до переходу до нового рівня технологічного прогресу. Синтез високорозвиненої промисловості та інформаційних технологій стає основою формування якісно нового типу виробничих відносин, який можна характеризувати як «економіку знань», як «економіку, засновану на знанні» (knowledge-based economy). На думку Джеремі Ріфкіна, в результаті дії розглянутих тенденцій повинна сформуватися нова соціальна структура, а панівним фактором формування страт – знання [14].

Висока міра знанняінтенсивності технологій матеріального виробництва формує новий тип найманих працівників. Сучасні вимоги припускають, що основною характеристикою сучасного працівника стає його здатність освоювати і генерувати нові знання, які надалі трансформуються в знанняемні технології, а на зміну трудовому процесу приходить процес творчого перетворення матеріального світу. У даному випадку працівники повинні розглядатися не як певний виробничий ресурс, залучений у виробництво як «часткові працівники», додаток машини, а як носії людського капіталу, який перетворює матеріальне виробництво у бік інноваційного розвитку. Важливо відзначити, що інноваційністю сьогодні характеризуються матеріальне виробництво, різні технологічні процеси, управлінські структури та технології, форми виробничої кооперації, механізми інтеграції виробничої та наукової діяльності, конкурентне середовище та загалом економічні відносини.

Концепція нового індустріального суспільства Дж. К. Гелбрейта отримала розвиток у теоретичних розробках С.Д.Бодрунова [15]. Сучасну стадію економічного розвитку він трактує як другий етап розвитку нового індустріального суспільства (НІС.2), визначивши його як процес переходу до ноономії. Цей термін є поєднанням грецьких слів «ноос» – розум, «що

спирається на критеріальну базу істини як усвідомленої неперехідної цінності» [15, С.65], і «номос» – «закон, порядок, принцип організації господарювання, господарство» [15, С. 66]. С.Д. Бодрунов вказує на зміну сутності економічних процесів, на їх перехідний характер у бік від економіки до ноономіки. Якщо економіка досліджує виробничі відносини – відносини, що виникають між різними групами людей щодо характеру їхньої участі у процесах виробництва, розподілу, обміну та споживання, то ноономіка досліджує «відносини з приводу ноовиробництва, що розвивається без прямої участі людини, але регульованої та спрямовуваної людським розумом» [15, С.167]. Таким чином, змінюється природа суспільних зв'язків, а теорії, що оперують кількісними економічними показниками (прибуток, капітал, ВВП) і не враховують у повній мірі рівень якісного прогресу, вимагають переосмислення.

На думку вченого, процес розвитку суспільства у напрямі від економіки до ноономіки передбачає тривалий рух, що передбачає реалізацію наступних тенденцій:

- зміна сутності трудової діяльності, яка пов'язана зі зростанням частки інтелектуальної діяльності працівників, реалізації в цьому процесі їх творчого потенціалу як безпосередніх носіїв знань;
- повсюдне використання досягнень НДДКР у виробничій сфері, що поступово призводить до зниження напруженості у питанні задоволення матеріальних потреб, знімає загрозу недоспоживання;
- відповідна зміна структури споживання – воно виходить на більш високий рівень споживання духовних благ, засобів розвитку та вдосконалення людської особистості, змінюється «раціональність» поведінки споживача. При цьому констатується необхідність уникнення задоволення утилітарно-симулятивних потреб, обсяг яких сьогодні у світі неухильно зростає, що викликає зростання неефективного витрачання ресурсів і перешкоджає реальному суспільному прогресу [15, С. 78-79].

Дані тенденції вказують на зміну ролі освітньої сфери у забезпеченні еволюційного руху суспільства, оскільки «саме знання стануть головним ресурсом майбутнього часу» [15, С.73]. Сучасна система освіти, як на рівні середньої освіти, так і у вищій школі, в основному, характеризується комерціалізацією та підпорядкована меті формування у здобувачів вузькоспеціалізованих знань. Такі знання суттєво обмежують сферу їх застосування і, відповідно, можливість їх позитивного впливу на розвиток суспільства, оскільки їхня затребуваність передбачає наявність певного виду уречевлених знань, представлених у інноваційному обладнанні та технологіях, що застосовується, і виконують функцію носіїв капіталу. У цьому випадку працівники зберігають своє реальне підпорядкування капіталу, їх соціально-економічні функції відчужені, а категорія праці зберігає свій економічний зміст.

Більш детально цей процес було розглянуто нами у [16]. Разом з тим, в умовах формування нового типу зв'язків, що змінюють економічні відносини, відповідно має змінитись і освітня сфера. Цілепокладання її діяльності має бути спрямоване на формування цілісної системи знань, що сприяє реалізації творчого потенціалу індивіда, його здатності до пізнання та перетворення світу, що адекватно відображатиме тенденції розвитку суспільства від економіки до ноономіки.

Висновки. На основі проведених досліджень можна зробити висновок про те, що теоретична концепція розвитку суспільства від економіки до ноономіки є актуальним поглядом на зміни в сучасному світі. Узагальнення наукових розробок з цієї проблематики, а також наукових поглядів щодо змін, що відбуваються в індустріальному секторі, дають змогу виділити основні передумови формування даної концепції та сформулювати її особливість. Теорія ноономіки розкриває зміну ролі працівника у виробничому процесі, необхідність розвитку індивіда як високоінтелектуальної особистості, що у майбутньому має послужити основою вирішення соціальних проблем у суспільстві.

Література:

1. Бодрунов С. Д. Ноономика как стратегический проект. *Стратегирование: теория и практика*. 2021. Т. 1. № 2. С. 136–150. URL: <https://doi.org/10.21603/2782-2435-2021-1-2-136-150> (дата звернення: 2.11.2021).
2. Шумпетер Й. Капитализм, социализм и демократия: пер. с англ. Москва: Экономика, 1995. 540 с.
3. Roco M., Bainbridge W. Overview Converging Technologies for Improving Human Performance. Converging Technologies for Improving Human Performance: Nanotechnology, Biotechnology, Information Technology and Cognitive Science (NBIC). *Converging Technologies for Improving Human Performance nanotechnology, biotechnology, information technology and cognitive science NSF/DOC-sponsored report*. Arlington, 2004. URL: <https://obamawhitehouse.archives.gov/sites/default/files/microsites/ostp/bioecon-%28%23%20023SUPP%29%20NSF-NBIC.pdf> (Last accessed: 16.01.2022).
4. Kagermann H., Lukas W.-D., Wahlster W. Industrie 4.0: Mit dem Internet der Dinge auf dem Weg zur 4. industriellen Revolution. *VDI Nachrichten*. 2011. 1 April. URL: http://www.wolfgang-wahlster.de/wordpress/wp-content/uploads/Industrie_4_0_Mit_dem_Internet_der_Dinge_auf_dem_Weg_zur_vierten_industriellen_Revolution_2.pdf (Antragsdatum: 10.10.2021).
5. Hirman M., Benesova A., Steiner F., Tupa J. Project Management during the Industry 4.0 Implementation with Risk Factor Analysis. *Procedia Manufacturing*. 2019. №38. P. 1181–1188.
6. Gallo T., Cagnetti C., Silvestri C., Ruggieri A. Industry 4.0 tools in lean production: A systematic literature review. *Procedia Computer Science*. 2021. №180. P. 394–403.
7. PwC publishes results of global survey on technology, jobs and skills. *PwC Global*. 2019.09.09. URL: <https://www.pwc.com/gx/en/news-room/press-releases/2019/global-skills-survey-2019.html> (Last accessed: 12.03.2020).

8. Сноуэр Д. Грядущая смерть homo economicus. *BRICS. Business magazine* URL: <https://www.bricsmagazine.com/ru/articles/gryaduschaya-smert-homo-economicus> (дата обращения: 5.04.2021).
9. Барбер М., Доннелли К., Ризви С. Накануне схода лавины. Высшее образование и грядущая революция. *Вопросы образования*. 2013. № 3. С.152- 236. URL: https://vo.hse.ru/data/2014/08/04/1314334660/2013-3_Barber%20et%20al.pdf (дата обращения: 12.06.2021).
10. Шваб К. Четвертая промышленная революция. Москва. Эксмо, 2016. 138 с.
11. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования. Москва: Academia, 2004. 788 с.
12. Гэлбрейт Дж. К. Новое индустриальное общество. Москва: Прогресс, 1969. 480 с.
13. Castells Manuel. *The Information Age: Economy, Society, and Culture: Volume 1: The Rise of the Network Society*. Wiley-Blackwell. 2009. 656 p.
14. Rifkin J. *The end of work. The Decline of the Global Labor Force and the Dawn of the Post-Market Era*. New York: G. P. Putnam's Sons, 1995. 336 p. URL: <http://pinguet.free.fr/rifkin1995.pdf> (Last accessed:10.02.2022).
15. Бодрунов С.Д. Ноономика: монография. Москва–Санкт-Петербург–Лондон: Культурная революция, 2018. 432 с.
16. Кузнецова М.А. Роль науки та освіти в процесі становлення «економіки знань». *Бізнес інформ*. 2021. С.6-11. URL: http://business-inform-2021-4_0-pages-6_11.pdf

References:

1. Bodrunov S. D. (2021). Noonomika kak strategicheskii projekt. [Noonomics as a strategic project]. *Strategirovanie: teoriya i praktika - Strategizing: theory and practice*. Retrieved from: <https://doi.org/10.21603/2782-2435-2021-1-2-136-150>. [in Russian].
2. Shumpeter I. (1995). *Kapitalizm, sotsializm i demokratiya*. [Capitalism, socialism and democracy]. Moskva: Ekonomika. [in Russian].
3. Roco M., & Bainbridge W. (2004). Overview Converging Technologies for Improving Human Performance. *Converging Technologies for Improving Human Performance: Nanotechnology, Biotechnology, Information Technology and Cognitive Science (NBIC). Converging Technologies for Improving Human Performance nanotechnology, biotechnology, information technology and cognitive science NSF/DOC-sponsored report*. Retrieved from: <https://obamawhitehouse.archives.gov/sites/default/files/microsites/ostp/bioecon-%28%23%20023SUPP%29%20NSF-NBIC.pdf>. [in English].
4. Kagermann H., & Lukas W.-D., & Wahlster W. (2011). Industrie 4.0: Mit dem Internet der Dinge auf dem Weg zur 4. industriellen Revolution. *VDI Nachrichten*. Retrieved from: http://www.wolfgang-wahlster.de/wordpress/wp-content/uploads/Industrie_4_0_Mit_dem_Internet_der_Dinge_auf_dem_Weg_zur_vierten_industriellen_Revolution_2.pdf. [in German].
5. Hirman M., & Benesova A., & Steiner F., & Tupa J. (2019). Project Management during the Industry 4.0 Implementation with Risk Factor Analysis. *Procedia Manufacturing*. №38. P. 1181–1188. [in English].
6. Gallo T., & Cagnetti C., & Silvestri C., & Ruggieri A. (2021). Industry 4.0 tools in lean production: A systematic literature review. *Procedia Computer Science*. №180. P. 394-403. [in English].
7. PwC publishes results of global survey on technology, jobs and skills. (2019). *PwC Global*. Retrieved from: <https://www.pwc.com/gx/en/news-room/press-releases/2019/global-skills-survey-2019.html> [in English].
8. Snouer D. Gryadushchaya smert' homo economicus. [The coming death of homo economicus]. *BRICS. Business magazine*. Retrieved from: <https://www.bricsmagazine.com/ru/articles/gryaduschaya-smert-homo-economicus> [in Russian].

9. Barber M., & Donnelly K., & Rizvi S. (2013). Nakanune skhoda laviny. Vysshee obrazovanie i gryadushchaya revolyutsiya. [Before the avalanche. Higher education and the coming revolution]. *Voprosy obrazovaniya - Questions of education*. № 3. S.152- 236. Retrieved from: https://vo.hse.ru/data/2014/08/04/1314334660/2013-3_Barber%20et%20al.pdf. [in Russian].
10. Shvab K. (2016). *Chetvertaya promyshlennaya revolyutsiya. [Fourth industrial revolution]*. Moskva: Eksmo. [in Russian].
11. Bell D. (2004). *Gryadushchee postindustrial'noe obshchestvo. Opyt sotsial'nogo prognozirovaniya. [The coming post-industrial society. The experience of social forecasting]*. Moskva: Academia, [in Russian].
12. Gelbreit Dzh. K. (1969). *Novoe industrial'noe obshchestvo. [New industrial society]*. Moskva: Progress. [in Russian].
13. Castells Manuel. (2009). *The Information Age: Economy, Society, and Culture: Volume 1: The Rise of the Network Society*. Wiley-Blackwell. [in English].
14. Rifkin J. (1995). *The end of work. The Decline of the Global Labor Force and the Dawn of the Post-Market Era*. New York: G. P. Putnam's Sons. Retrieved from: <http://pinguet.free.fr/rifkin1995.pdf>
15. Bodrunov S.D. (2018). *Noonomika. [Noonomics]*. Moskva–Sankt-Peterburg- London: Kul'turnaya revolyutsiya. [in Russian].
16. Kuznetsova M.A. (2021). Rol' nauki ta osviti v protsesi stanovlennya «ekonomiki znan'». [The role of science and education in the process of becoming a «knowledge economy»]. *Biznes inform - Business inform*. S.6-11. Retrieved from: http://business-inform-2021-4_0-pages-6_11.pdf

ISSN (print) 2708-7530

Наукові перспективи № 6(24) 2022

УДК 659.1:004.738.5

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-6\(24\)-332-344](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-6(24)-332-344)

Лифар Владислава Віталіївна доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри «Маркетинг та логістика», Національний університет «Запорізька політехніка», вул. Жуковського, 64, м. Запоріжжя, 69063, тел.: (061)769-85-01, <https://orcid.org/0000-0003-2758-9575>

Борисенко Олена Євгенівна кандидат економічних наук, доцент кафедри «Маркетинг та логістика», Національний університет «Запорізька політехніка», вул. Жуковського, 64, м. Запоріжжя, 69063, тел.: (061)769-85-79, <https://orcid.org/0000-0003-0143-2625>

СТРАТЕГІЯ РЕКЛАМНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В МЕРЕЖІ ІНТЕРНЕТ: СУТНІСТЬ ТА ЗНАЧЕННЯ

Анотація. Стрімке поширення в останні роки світової пандемії та запровадження радикальних заходів по її стримуванню мало негативний вплив на просування товарів та послуг на ринок. Мережа Інтернет стала тією рушійною силою, яка за допомогою сучасних цифрових технологій дозволила не тільки відновити торгові операції, але й змінити види та методи реклами. Кардинальні зміни, що відбулися в поведінці цільової аудиторії, вплинули на комунікаційну політику і рекламну діяльність підприємств в мережі Інтернет. Зокрема це стосується формування стратегії рекламної діяльності, а саме переосмислення її сутності та значення як елемента маркетингової стратегії підприємства.

Вивчення сучасних трактувань таких понять як «рекламна діяльність», «рекламна стратегія» дозволили виявити існуючі розбіжності та уточнити поняття «стратегія рекламної діяльності», а також більш точно визначити місце рекламної діяльності в маркетинговій стратегії підприємства. Встановлено, що зв'язок між стратегією рекламної діяльності та маркетинговою стратегією підприємства відбувається через комплекс маркетингу. Досягнення основних цілей стратегії рекламної діяльності у межах кожної складової комплексу маркетингу повинно відбуватись за допомогою підбору відповідних дієвих заходів та інструментів.

Визначено особливості стратегії рекламної діяльності в мережі Інтернет, її основну мету та завдання. Проведений порівняльний аналіз існуючих сучасних видів Інтернет-реклами за такими критеріями як: основна мета, способи оплати, тривалість отримання рекламного ефекту та показники їх

результативності. Це сприятиме обґрунтованому підбору до стратегії рекламної діяльності підприємства тих видів Інтернет-реклами, що дозволять досягати максимального ефекту від комунікацій зі споживачем в залежності від встановленої мети та наявних ресурсів. Напрямком подальших досліджень може стати розроблення системи або алгоритму оцінювання результатів рекламної діяльності в мережі Інтернет.

Ключові слова: рекламна діяльність, маркетингова стратегія, комунікація, інтернет-реклама, цільова аудиторія.

Lyfar Vladyslava Vitaliyivna D.Sc. (Economic), Professor, Head of Department «Marketing and Logistics», National University “Zaporizhzhia Polytechnic”, Ukraine, Zhukovsky St., 64, Zaporizhia, 69063, tel.: (061)769-85-01, [ehttps://orcid.org/0000-0003-2758-9575](https://orcid.org/0000-0003-2758-9575)

Borysenko Olena Yevhenivna PhD (Candidate of Economics), Associate Professor of "Marketing and Logistics", National University “Zaporizhzhia Polytechnic”, Ukraine, Zhukovsky St., 64, Zaporizhia, 69063, tel.: (061)769-85-79, <https://orcid.org/0000-0003-0143-2625>

INTERNET ADVERTISING ACTIVITY STRATEGY: ESSENCE AND SIGNIFICANCE

Abstract. In recent years the rapid spread of the global pandemic and the introduction of radical measures to curb it have had a negative impact on the promotion of goods and services on the market. The Internet has become the driving force that, with the help of modern digital technologies, has allowed not only to resume trade operations, but also to change the types and methods of advertising. Radical changes in the target audience behavior have affected the communication policy and advertising activities of enterprises on the Internet. In particular, this applies to the formation of advertising strategy, namely the rethinking of its essence and significance as an element of enterprise marketing strategy.

The study of modern interpretations of such concepts as "advertising", "advertising strategy" allowed to identify existing differences and clarify the concept of "advertising strategy", as well as more accurately determine the place of advertising in the marketing strategy of the enterprise. It is established that the connection between the advertising strategy and marketing strategy of the enterprise is through the marketing complex. Achieving the main goals of advertising strategy within each component of the marketing complex should be through the selection of appropriate effective measures and tools.

The peculiarities of the advertising activity strategy on the Internet, its main purpose and tasks are determined. The comparative analysis of the existing modern types of Internet advertising on such criteria as: the main purpose, methods of payment, duration of advertising effect reception and indicators of their efficiency is carried out. This will facilitate a sound selection of the enterprise's advertising strategy for those types of Internet advertising that will achieve the maximum effect of communication with the consumer, depending on the purpose and available resources. The direction of further research may be the development of a system or algorithm for evaluating the advertising results on the Internet.

Keywords: advertising activity, marketing strategy, communication, online advertising, target audience.

Постановка проблеми. Швидке проникнення інформаційних технологій у всі сфери господарювання підвищує актуальність даної теми та обґрунтовується необхідністю створення ефективних каналів взаємодії з контрагентами та покупцями через мережу Інтернет. Сучасні методи реклами дозволяють формувати окрему стратегію рекламної діяльності, яка потребує інноваційного підходу, визначення умов використання інтелектуальної та креативної складової у виробництві рекламного продукту.

Сьогодні в умовах карантинних обмежень через пандемію COVID-19 та воєнних дій в Україні спостерігається значне підвищення інтересу до використання маркетингових стратегій в мережі Інтернет. Вчені та провідні фахівці в області маркетингу прогнозують ще більше зростання ступеню використання мережі Інтернет як комунікаційного способу та нового бізнес-середовища. Інтернет посідає ключову роль в процесі економічної глобалізації, оскільки він збільшує та полегшує доступ до інформаційних, фінансових, виробничих та трудових ресурсів, надзвичайно спрощує ведення глобальних комунікацій, дозволяє зменшувати витрати на збут, а також швидше виходити як на національні, так і на глобальні ринки. Через це зростає актуальність застосування нових підходів в інформуванні клієнтів про продукцію та послуги, в рекламуванні цієї продукції та послуг з урахуванням особливостей інтернет-середовища. Тому у збутовій політиці підприємства доцільно приділити увагу не просто активізації рекламної діяльності, а формуванню стратегії рекламної діяльності саме в мережі Інтернет.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у визначення сутності маркетингової стратегії зробили такі українські вчені як: Куденко Н.В. [1], Балабанова Л. В. [2], Левченко К.А. [3], Біловодська О.А. [4], Блішук К. [5], Ніколайчук О. [6], Шульга Л.В. [7], Ковальчук В.В. [8] та ін. Теоретико-методичні питання, пов'язані з дослідженням рекламної стратегії, розкриті у працях Войнаренко С.М. [9], Ястремської О.М. [10], Луференко Л.Ю. [11],

Розумей С.Б. [12], зокрема визначення місця рекламної стратегії підприємства, проблеми організації рекламної діяльності (Партич Т.І. [13], Луфєренко Л.Ю. [11], Чорна О.Ю. [14]). Сучасні інструменти інтернет-реклами висвітлено в роботах Мальчика М.В., Адасюка І.П. [15], Федоричука В. [16] та інших професіоналів з інтернет-маркетингу. Вивчення наукових джерел визначило необхідність у з'ясуванні сутності саме стратегії рекламної діяльності як складової маркетингової стратегії підприємства, більш глибокого дослідження видів інтернет-реклами через сучасні зміни а тенденції у бізнес-середовищі.

Мета статті (постановка завдання) – визначити сутність та значення стратегії рекламної діяльності підприємства в мережі Інтернет як складової маркетингової стратегії підприємства; проаналізувати існуючі види інтернет-реклами.

Виклад основного матеріалу. Рекламна діяльність є важливою складовою маркетингової діяльності підприємства. Загально прийнято під рекламною діяльністю розуміти діяльність суб'єктів господарювання, пов'язану з визначенням потреби створення і розміщення реклами задля досягнення стратегічних і поточних завдань їхнього розвитку. Рекламну діяльність, як об'єкт управління, розглядають в сукупності взаємопов'язаних елементів однієї складної динамічної системи, що перебуває у стані постійних змін під впливом багатьох внутрішніх і зовнішніх чинників, які діють на процеси перетворення набору вхідних ресурсів (матеріальних, технічних, інформаційних, інтелектуальних тощо) у інший вихідний ресурс – рекламний продукт [13].

В табл.1 представлено порівняння існуючих трактувань поняття «рекламна діяльність».

Таблиця 1

Аналіз трактувань поняття «рекламна діяльність»

Автор	Визначення	Власний коментар
Лук'янець Т.І. [17, С. 16]	створення рекламного продукту, доведення його до потенційних покупців у такий спосіб, щоб вони зрозуміли, чим саме товар, послуга або ідея позитивно відрізняються від подібних до них, а виробник зміг перетворити цю новацію в капітал	обмежується лише діями по створенню рекламного продукту
Обрицько Б.А. [18, С.12-13]	комплекс організаційних і технічних рекламних заходів, спрямованих на створення і підтримку необхідного рівня продажу продукції, швидке реагування на зміну ринкової кон'юнктури, прийняття необхідних заходів для нейтралізації діяльності конкурентів, забезпечення позитивного іміджу фірми і її торгової марки	не враховує інструменти

Чорна О.Ю., Христенко Л.М., Горбас К.О. [14, С.139]	сукупність процесів дослідження ринку збуту і визначення потреби в рекламі, дослідження ринку рекламних засобів та рекламної аудиторії, формування стратегії та програми рекламної діяльності, створення рекламного продукту, його публікації чи показу в засобах масової інформації задля підвищення попиту на нього	найбільш точно передана сутність цього поняття
Луференко Л.Ю. [11, С.41]	інструмент імплементації бізнес-стратегії та маркетингової стратегії підприємства	занадто узагальнено
Партин Т.І. [13, С.228]	діяльність суб'єктів господарювання, пов'язана з визначенням потреби створенням і розміщенням реклами задля досягнення стратегічних і поточних завдань їхнього розвитку	обмежується лише визначенням потреби

Оскільки рекламна діяльність є важливою складовою маркетингової діяльності підприємства, то доцільно й стратегію рекламної діяльності розглядати як складову маркетингової стратегії підприємства. Зв'язок між маркетинговою стратегією підприємства та стратегією рекламної діяльності відбувається через комплекс маркетингу (рис.1).

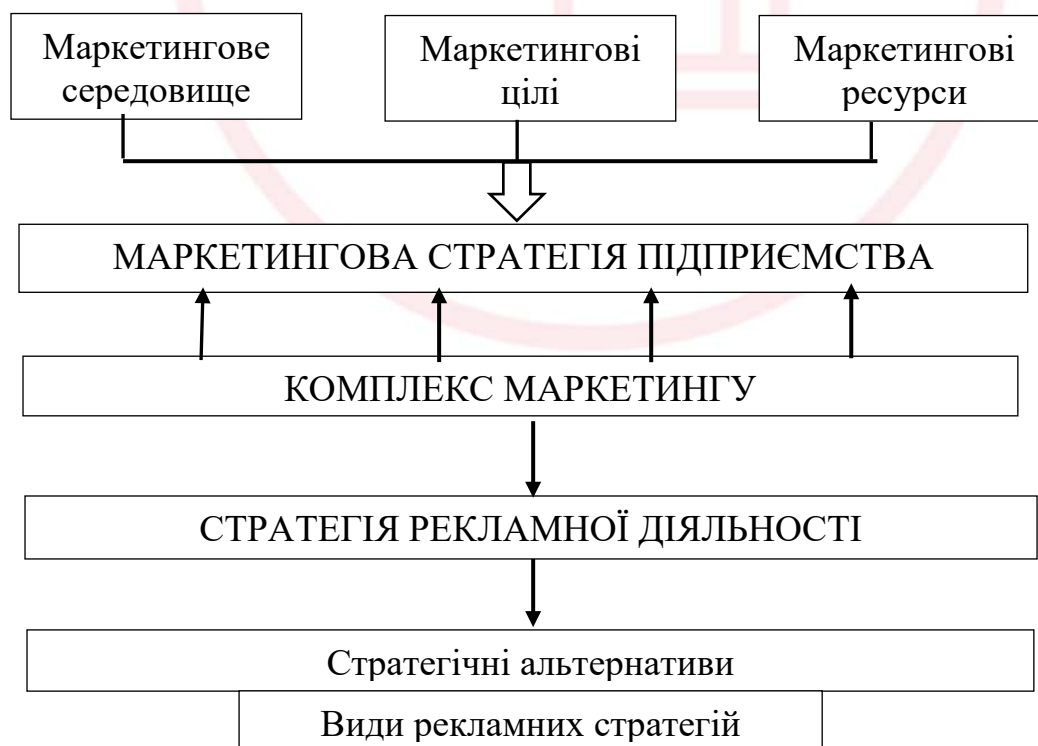

Рис. 1 Стратегія рекламної діяльності як складова маркетингової стратегії підприємства (складено авторами)

В рамках стратегічного підходу підприємства розглядають і можуть використовувати різні рекламні стратегії. Однак не слід ототожнювати поняття «рекламна стратегія» і «стратегія рекламної діяльності». Поняття «рекламної стратегії» найбільш точно представила Ястремська О.М., яка вважає, що це «...комплексні сплановані дії для створення поінформованості у споживачів, які відносяться до певної цільової аудиторії, про рекламований продукт шляхом створення рекламного повідомлення, у відповідності з їх потребами та основними характеристиками рекламованої продукції виробничо-технічного призначення» [10]. Поняття «стратегія рекламної діяльності підприємства» є більш широким, оскільки включає не тільки створення поінформованості споживачів про рекламований продукт, але й охоплює сукупність процесів дослідження ринку збуту і визначення потреби в рекламі, дослідження ринку рекламних засобів та рекламної аудиторії, створення рекламного продукту, його публікації чи показу в засобах масової інформації, дослідження ефективності здійснення рекламних акцій та рекламної діяльності загалом.

Отже, під стратегією рекламної діяльності підприємства пропонується розуміти оптимальний набір заходів та інструментів рекламної діяльності підприємства, пов'язаних з досягненням довгострокових рекламних цілей через комплекс маркетингу у межах маркетингової стратегії підприємства.

З метою підтвердження взаємозв'язку стратегії рекламної діяльності з маркетинговою стратегією підприємства представлено таблицю відповідності основних цілей стратегії рекламної діяльності підприємства основним складовим комплексом маркетингу (табл.2).

Таблиця 2

**Відповідність цілей стратегії рекламної діяльності підприємства
складовим комплексом маркетингу (складено авторами)**

Основні цілі стратегії рекламної діяльності	Заходи	Інструменти реалізації	Складова комплексу маркетингу
Інформування про новинки та модифікації в товарі; виправлення невірних уявлень про продукт чи розвіювання сумнівів споживача	Формування маркетингового оточення товарів; розроблення нових товарів; організація сервісного обслуговування	Активна участь в інформаційно-пошукових системах; глобальних системах дистрибуції, глобальних системах резервування; Push-повідомлення; чат-боти	Продукт
Інформування про зміну ціни; стимулювання споживача; заохочення до негайної покупки	Побудова гнучкого ціноутворення; акції	Глобальні системи дистрибуції; інтернет-аукціони; онлайн-ринки	Ціна

Збільшення обсягів продажу; нагадування про товар	Організація збуту, оплати товарів через інтернет; стимулювання збуту	Сайт; інтернет-магазин; інтернет-аукціони; інтернет-біржі; глобальні системи дистрибуції; E-mail розсилка; мобільний трафік; залучення лідерів думок та інфлуенсерів	Розподіл
Збір інформації про споживача, його звички, реакція на рекламу	Опитування, відгуки, діалоги в соцмережах, використання контент-маркетингу	Google Analytics, Amplitude, SimilarWeb, Яндекс.Метрика; Mixpanel; чат-бот, статті, інфографіка, моделі прискорення прийняття рішення	Комунікації
Побудова комунікації; формування іміджу	Проведення рекламних кампаній; формування інтернет-бренду; стимулювання збуту	Банерна, контекстна реклама, медіа реклама; оптимізація веб-сайту в пошукових системах; e-mail-реклама; розсилка інформації через мобільні додатки; CRM для Instagram	

Враховуючі сучасні тенденції зміни світового та вітчизняного рекламного ринку, що відбуваються в умовах економічної, соціальної, політичної нестабільності, воєнних дій в Україні, вірусних інфекцій (COVID-19, мавпяча віспа), рекламну діяльність підприємствам слід проводити, більшою мірою, в мережі Інтернет. Результатом є масовий перехід цільових аудиторій в інтернет-середовище та відповідне перетікання рекламних бюджетів від традиційних каналів поширення реклами у цифрові. І вже сьогодні, в умовах воєнних дій, що відбуваються в Україні, формування та реалізація стратегій рекламної діяльності підприємств в інтернет-середовищі стало умовою виживання бізнесу.

Перерозподіл рекламного ринку і зростання частки Інтернет реклами є загальносвітовою тенденцією. Менш ніж за п'ять років витрати на Інтернет рекламу в світі майже подвоїлися і на цифрові канали припадає більше половини загальних витрат на рекламу [19]. Зміни у медіа ландшафті і поведінці цільових аудиторій змушують рекламодавців постійно адаптувати свої медіа стратегії.

Правильно сформована стратегія рекламної діяльності підприємства дозволяє швидко розповсюджувати інформацію про товари підприємства в мережі Інтернет, охоплювати значну кількість потенційних споживачів в

короткі терміни при незначних обсягах залучених фінансових коштів. Саме розробка і реалізація оптимальної стратегії рекламної діяльності підприємства в мережі Інтернет сьогодні дозволяє своєчасно виявляти тенденції ринкового середовища та вносити відповідні зміни у виробництво продукції чи надання послуг з метою збереження ринкових позицій підприємства та його взаємовідносин з покупцями.

Основною метою такої стратегії є одержання максимального ефекту від звернень до потенційних споживачів в мережі Інтернет. Головною особливістю стратегії рекламної діяльності в мережі Інтернет є те, що формується зворотній зв'язок підприємства з покупцями в режимі реального часу. Це дозволяє відокремити цільову аудиторію за певними ознаками (географічними, поведінковими, економічними тощо), у тому числі й вузькоспеціалізованими, й донести до неї рекламну інформацію. Отже, Інтернет, будучи особливою формою масової комунікації, створює інформаційний простір як інтерактивне середовище з потужним двостороннім зв'язком.

Стратегію рекламної діяльності необхідно переглядати кожні один-два місяці на основі оцінки ефективності її реалізації. Оцінка її ефективності в мережі Інтернет здійснюється шляхом проведення певних маркетингових досліджень (статистики пошукових систем, характеристик продукції, існування зворотного зв'язку зі споживачами або постачальниками).

В цілому, рекламна діяльність в мережі Інтернет допомагає вирішити багато завдань, зокрема:

- розширити аудиторію веб-сайту, сторінки у соціальній мережі, генерацію лідів;
- покращити впізнаваність бренда;
- розширити нові канали продажу;
- знайти нових контрагентів (клієнтів, партнерів);
- збільшити продажі;
- налагодити зворотний зв'язок із клієнтами;
- сформулювати прихильність аудиторії до продукту, вебсайту, компанії;
- інформувати аудиторію про нові продукти [10, С.77].

Для виконання зазначених завдань саме в мережі Інтернет постійно змінюються рекламні рішення, інструменти просування та налаштування на вимогу дуже вибагливій віртуальній аудиторії, які повинні знаходити своє відображення у стратегії рекламної діяльності підприємства. Зокрема, це стосується видів інтернет-реклами, доступних до використання. Сьогодні доступний широкий вибір видів Інтернет-реклами, порівняльна характеристика яких представлена у табл. 3.

Таблиця 3

Порівняльна характеристика видів інтернет-реклами*

Види реклами	Показники			
	Основна мета	Спосіб оплати	Тривалість отримання рекламного ефекту	Основні показники результативності
1	2	3	4	5
Контекстна (PPC)	прямі продажі	за кількість переходів на сайт, покази, взаємодію, клік	короткостроковий період	визначається рейтингом кліків (CTR- переходи за посиланням), показник ROI (відношення отриманих вигід до витрат на рекламу)
Відеоролики на YouTube	інформування, збільшення продажів	за кількість показів, термін розміщення	короткостроковий період	покази, частота показів, бюджет
Таргетингова	інформування, упізнаваність, прямі продажі	за кількість показів, кліків, переходів, переглядів відео	середньо- та довгостроковий період	покази, частота показів, рекламний бюджет, лід, ціна за лід, CTR, індекс конверсії (кількість продажів/ кількість показів)
SEO-оптимізація (пошукова)	прямі продажі	безкоштовна	довгостроковий період	рівень підняття веб-сторінки у браузері у разі введення ключових слів
E-mail розсилка	інформування, прямі продажі	безкоштовна	довгостроковий період, рідше коротко- та середньостроковий	індекс конверсії (кількість продажів/ кількість розсилок)
Класичний та динамічний ремаркетинг	інформування, повернення споживача	за кількість переходів на сайт, покази, взаємодію, клік	середньо- та довгостроковий період	покази, частота показів, індекс конверсії
Google Shopping «Товарні об'яви»	збільшення трафіку, прямі продажі	за кількість переходів на сайт, покази, взаємодію, клік	довгостроковий період, рідше коротко- та середньостроковий	рівень підняття вебсторінки у браузері, (кількість продажів/ кількість показів)

1	2	3	4	5
CTR-тизер	мікс з медійної та контекстної реклами для просування товарів емоційного спросу та недорогих продуктів	тариф за термін розміщення на інтернет ресурсах	короткостроковий період	рівень підняття вебсторінки у браузері, (кількість продажів/ кількість показів
Push-повідомлення	нагадувати користувачеві про оновлення або зміни умов	оплата підписки	довготривалий період	кількість підписок
Чат бот	інформування, прямі продажі, повернення споживача	одноразова інвестиція	короткостроковий період	кількість повернень клієнтів за певний проміжок часу, зростання прибутку
Viber-розсилка	мікс з медійної та контекстної реклами	оплата тільки за доставлені повідомлення	короткостроковий період	визначається рейтингом кліків (CTR- переходи за посиланням), показник ROI (відношення отриманих вигід до витрат на рекламу)

* дороблено авторами на основі [15, С.81; 16]

Кожне підприємство в залежності від виду господарської діяльності, масштабів діяльності, стратегічних цілей і задач буде обирати ті види реклами, що дозволять досягти максимального ефекту від комунікацій зі споживачем.

При проектуванні стратегії рекламної діяльності необхідно визначити ті комунікації, які можуть бути перенесені в Інтернет. Базовим елементом рекламної діяльності в Інтернеті для підприємства є сайт. В залежності від цілей, які ставить підприємство перед комунікаційною діяльністю в мережі Інтернет, визначаються структура і контент сайту, використовувані на ньому модулі, вимоги до функціональності.

Інтернет-комунікації віртуально протікають між користувачем і сайтом підприємства. Такі комунікації включають всі переваги Інтернет як каналу розповсюдження – масовість, швидкість, низькі витрати. В той момент, коли в спілкування з користувачем вступає спеціаліст, комунікація перетворюється на реальний особистий діалог – по телефону або скайпу. Перенос частини комунікацій в мережу Інтернет є засобом для досягнення цілей підприємства. Досягнення таких цілей можливе при умові залучення відвідувачів на сайт

підприємства, контент і структура якого, повинні спочатку стимулювати відвідання сайту, а потім, стимулювати купівлю. За рахунок залучення користувачів на сайт можуть бути досягнуті наступні цілі:

- збір маркетингової інформації про споживачів, їх потреби та реагування на рекламні заходи;

- зниження витрат на комунікацію з клієнтами;

- встановлення особистого контакту з потенційним покупцем;

- збільшення лояльності клієнтів.

Отже, комплексне використання сучасних інструментів інтернет-маркетингу відповідно до інтересів цільової аудиторії дозволяє досягти стратегічних цілей підприємства з максимальним ефектом від комунікацій в цифровому середовищі.

Висновки. Проведене дослідження дозволило отримати наступні результати: на основі аналізу та синтезу існуючих визначень таких понять як «рекламна діяльність», «рекламна стратегія» запропоновано авторське трактування поняття «стратегія рекламної діяльності підприємства», що визначає її сутність; розкрито взаємозв'язок стратегії рекламної діяльності з маркетинговою стратегією підприємства через складові комплексу маркетингу; визначено заходи та інструменти реалізації цих заходів для досягнення основних цілей стратегії рекламної діяльності у межах кожної складової комплексу маркетингу; проведений порівняльний аналіз видів інтернет-реклами через показники: основна мета, спосіб оплати, тривалість отримання рекламного ефекту, основні показники результативності – надає можливість підприємству при формуванні стратегії рекламної діяльності обирати ті види реклами, що дозволять досягти максимального ефекту від комунікацій зі споживачем.

Перспективи подальших досліджень пов'язані з розробкою системи або алгоритму оцінювання результатів рекламної діяльності в мережі Інтернет.

Література:

1. Куденко Н.В. Стратегічний маркетинг: [навч. посіб.]; вид. 2-е. Київ: КНЕУ. 2006. 152 с.
2. Балабанова Л. В., Холод В. В., Балабанова І.В. Стратегічний маркетинг: підручник. Київ : Центр учбової літератури, 2012. 630 с.
3. Левченко К. А. Маркетингова стратегія підприємства на ринку промислових товарів України: порядок формування та стратегічні ризики. *Економіка та держава*. 2018. № 3. С. 113-117.
4. Біловодська О.А., Сигида Л.О. Маркетингова політика розподілу: принципи управління та показники ефективності. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Логістика. Львів*, 2016. № 846. С. 16-20. URL:http://nbuv.gov.ua/UJRN/VNULPL_2016_846_5.
5. Бліщук К. Сучасні маркетингові стратегії. *Ефективність державного управління*. 2016. Вип. 4 (49). Ч. 2. С.301-308.
6. Ніколайчук О. Маркетингова стратегія: сутність й особливості. *Галицький економічний вісник*. 2019. № 6 (61). URL: https://doi.org/10.33108/galicianvisnyk_tntu (дата звернення: 28.05.2022).

7. Шульга Л. В., Терещенко І. О., Шарлай О. В. Сучасні маркетингові стратегії управління підприємством. *Ефективна економіка*. 2020. № 9. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=8192> (дата звернення: 29.10.2021). DOI: 10.32702/2307-2105-2020.9.63
8. Ковальчук В.В., Маркетингова стратегія підприємства: суть поняття, особливості формування в сучасних умовах господарювання. *Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики*. 2018. №9. С. 156-165.
9. Войнаренко С. М. Рекламна стратегія в системі формування маркетингової політики підприємства. *Економіка: реалії часу. Науковий журнал*. 2015. № 6 (22). С. 175-179. URL: <http://economics.opu.ua/files/archiv>
10. Ястремська О. М., Поклонська Л. С. Рекламна стратегія: теоретичні положення та класифікація. *Економіка розвитку: наук. журн.* Харків: ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2015. №2(74). С. 70-78
11. Луфенко Л.Ю. Основні тенденції рекламної діяльності молокопереробних підприємств. *Агросвіт*. 2012. №2. С.40-44.
12. Розумей С.Б., Ніколаєнко І.В., Долук А.В. Розроблення рекламної стратегії нового товару. *Економіка та управління АПК*. 2020. №1. С.129-140.
13. Партин Т.І. Рекламна діяльність та її інформаційне забезпечення. 2007. С. 227-230. URL:http://ena.lp.edu.ua/bitstream/ntb/33907/1/42_227-230.pdf (дата звернення: 28.10.2021)
14. Чорна О.Ю., Христенко Л.М., Горбас К.О. Значимість рекламної діяльності для успішного функціонування підприємств харчової галузі в умовах зростаючої економічної конкуренції. *Вісник східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля* 2020. № 6 (262). С. 136-145. DOI: <https://doi.org/10.33216/1998-7927-2020-262-6-136-1>
15. Мальчик М. В., Адасюк І. П. Реклама в Інтернеті: теоретичний аналіз та особливості. *SEMI*. 2021. Випуск 5, № 1. С. 75-85. URL: <https://doi.org/10.23939/semi2021.01.075>
16. Федоричак В. Реклама в Інтернеті: 17 основных видов и их особенности. Lemarbet: вебсайт. URL: <https://lemarbet.com/razvitie-internet-magazina/reklama-v-internete-8-osnovnyh-vidov-i-ih-osobennosti/> (дата звернення: 28.05.2022).
17. Лук'янець Т.І. Рекламний менеджмент: навч. посіб. Київ : ХНЕУ, 1998. 276 с.
18. Обритько Б. А. Реклама і рекламна діяльність: Курс лекцій. Київ: МАУП, 2002. 240с.
19. Visualizing the Evolution of Global Advertising Spend (1980-2020). URL: <https://www.visualcapitalist.com/evolution-global-advertising-spend-1980-2020/> (дата звернення: 28.05.2022).

References:

1. Kudenko N.V. (2006). *Stratehichniy marketynh [Strategic marketing]* Kyiv: KNEU [in Ukrainian].
2. Balabanova L. V., Kholod V. V., Balabanova I.V. (2012). *Stratehichniy marketynh [Strategic marketing]*. Kyiv : Tsentr uchbovoi literatury [in Ukrainian].
3. Levchenko K. A. (2018). Marketynhova stratehiia pidpriemstva na rynku promyslovykh tovariv Ukrainy: poriadok formuvannia ta stratehichni ryzyky [Marketing strategy of the enterprise in the market of industrial goods of Ukraine: the order of formation and strategic risks]. *Ekonomika ta derzhava - Economy and state*, 3, 113-117 [in Ukrainian].
4. Bilovodska O.A., Syhyda L.O. (2016) Marketynhova polityka rozpodilu: pryntsyipy upravlinnia ta pokaznyky efektyvnosti [Distribution marketing policy: management principles and performance indicators]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhnika». Lohistyka. Lviv - Bulletin of the National University "Lviv Polytechnic". Logistics. Lviv*, 846, 16-20. URL:http://nbuv.gov.ua/UJRN/VNULPL_2016_846_5 [in Ukrainian].
5. Blishchuk K. (2016) Suchasni marketynhovi stratehii [Modern marketing strategies]. *Efektivnist derzhavnoho upravlinnia - Efficiency of public administration*, 4, 301-308 [in Ukrainian].

6. Nikolaichuk O. (2019) Marketynhova stratehiia: sutnist y osoblyvosti [Marketing strategy: essence and features]. *Halytskyi ekonomichnyi visnyk - Galician Economic Bulletin*, 6, URL: https://doi.org/10.33108/galicianvisnyk_tntu [in Ukrainian].
7. Shulha L. V., Tereshchenko I. O., Sharlai O. V. (220). Suchasni marketynhovi stratehii upravlinnia pidpriemstvom [Modern marketing strategies for enterprise management]. *Efektivna ekonomika - Efficient economy*, 9, URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=8192>. DOI: 10.32702/2307-2105-2020.9.63 [in Ukrainian].
8. Kovalchuk V.V. (2018). Marketynhova stratehiia pidpriemstva: sut poniattia, osoblyvosti formuvannia v suchasnykh umovakh hospodariuvannia [Marketing strategy of the enterprise: the essence of the concept, features of formation in modern business conditions]. *Ekonomika. Finansy. Menedzhment: aktualni pytannia nauky i praktyky - Economy. Finances. Management: current issues of science and practice.*, 9, 156-165 [in Ukrainian].
9. Voinarenko S. M. (2015). Reklamna stratehiia v systemi formuvannia marketynhovoï polityky pidpriemstva [Advertising strategy in the system of marketing policy of the enterprise]. *Ekonomika: realii chasu. Naukovyi zhurnal - Economics: the realities of time. Scientific journal*, 6, 175-179. URL: <http://economics.opu.ua/files/archiv> [in Ukrainian]
10. Yastremska O. M., Poklonska L. S. (2015). Reklamna stratehiia: teoretychni polozhennia ta klasyfikatsiia [Advertising strategy: theoretical provisions and classification]. *Ekonomika rozvytku - Economics of Development*, 2, 70-78
11. Luferenko L.Yu. (2012). Osnovni tendentsii reklamnoi diialnosti molokopererobnykh pidpriemstv [The main trends in the advertising activities of dairy enterprises]. *Ahrosvit -Agrosvit*. 2, 40-44 [in Ukrainian].
12. Rozumei S.B., Nikolaenko I.V., Doliuk A.V. (2020). Rozroblennia reklamnoi stratehii novoho tovaru [Development of advertising strategy for a new product]. *Ekonomika ta upravlinnia APK - Economics and management of agro-industrial complex*. 1, 29-140 [in Ukrainian].
13. Partyn T.I. (2007) Reklamna diialnist ta yii informatsiine zabezpechennia [Advertising activity and its information support]. URL: http://ena.lp.edu.ua/bitstream/ntb/33907/1/42_227-230.pdf [in Ukrainian].
14. Chorna O.Yu., Khrystenko L.M., Horbas K.O. (220). Znachymist reklamnoi diialnosti dlia uspishnoho funktsionuvannia pidpriemstv kharchovoi haluzi v umovakh zrostaiuchoï ekonomichnoi konkurentsii [The importance of advertising for the successful operation of food industry enterprises in conditions of growing economic competition]. *Visnyk skhidnoukrainskoho natsionalnoho universytetu imeni Volodymyra Dalia - Bulletin of the Volodymyr Dahl East Ukrainian National University*, 6, 136-145. DOI: <https://doi.org/10.33216/1998-7927-2020-262-6-136-1> [in Ukrainian].
15. Malchyk M. V., Adasiuk I. P. (2021). Reklama v Interneti: teoretychnyi analiz ta osoblyvosti [Advertising on the Internet: theoretical analysis and features]. *SEMI*, 5 (1). 75-85. URL: <https://doi.org/10.23939/semi2021.01.075> [in Ukrainian].
16. Fedorychak V. Reklama v Ynternete: 17 osnovnykh vydov y ykh osobennosti. Lemarbet: vebсайт [Advertising on the Internet: 17 main types and their features]. Lemarbet: website. URL: <https://lemarbet.com/razvitie-internet-magazina/reklama-v-internete-8-osnovnyh-vidov-i-ih-osobennosti/> [in Ukrainian].
17. Lukianets T.I. (1998). *Reklamnyi menedzhment [Advertising management]*. Kyiv : KNEU [in Ukrainian].
18. Obrytko B. A. (2002). *Reklama i reklamna diialnist [Advertising and promotional activities]*. Kyiv: MAUP [in Ukrainian].
19. Visualizing the Evolution of Global Advertising Spend (1980-2020). URL: <https://www.visualcapitalist.com/evolution-global-advertising-spend-1980-2020/>

УДК 338.21

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-6\(24\)-345-353](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-6(24)-345-353)

Меметов Айяр Назім огли, аспірант, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 03022, м. Київ, вул. Васильківська, 90А

Титок Вікторія Вікторівна, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економіки будівництва, Київський національний університет будівництва і архітектури, 03037, м. Київ, проспект Повітрофлотський, 31, <https://orcid.org/0000-0002-9527-3006>

Покотило Тетяна Василівна, кандидат наук з державного управління, доцент, доцент кафедри управління персоналом, Навчально-науковий інститут «Інститут державного управління» Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна, 61001, м. Харків, Московський проспект, 75, <https://orcid.org/0000-0002-2706-6371>

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ДІДЖИТАЛ-СТРАТЕГІЇ В СИСТЕМІ ЦИФРОВОЇ ЕКОНОМІКИ

Анотація. У статті досліджуються теоретичні засади формування діджитал-стратегії в системі цифрової економіки. Встановлено, що діджиталізація визначається як діяльність, заснована на інноваціях, точніше, на інформаційних технологіях. Розкрито сутність поняття діджитал-стратегії, яка визначається як застосування цифрових технологій до бізнес-моделей для формування нових диференційованих можливостей бізнесу. Встановлено, що найчастіше діджитал-стратегія включає зміну бізнес-моделі, оскільки нові технології дозволяють підприємству надавати послуги, які раніше були неможливими. Визначено, що в основу діджитал-стратегії все ж покладена базова бізнес-модель підприємства. Встановлено, що чимала кількість компаній реагують на виникаючі потреби, ретельно досліджують свої бізнес-моделі, шукають шляхи оптимізації бізнес-процесів. Визначено, що вирішення виникаючих проблем з-за сучасних умов на підприємствах полягає у впровадженні інформаційних систем управління бізнесом, до яких можна віднести: CRM, BPMS, CSRP, HRM системи, штучний інтелект. Визначено два підходи організації бізнесу: цифровізація виробництва «Industrie 4.0» та цифровізація в контексті розвитку інтелектуальних послуг. Відображено матрицю ефективності цифрових моделей бізнесу та виділено кілька бізнес-траєкторій як послідовної зміни моделей бізнесу. Практичне значення

проведеного дослідження полягає в тому, що висновки та рекомендації, розроблені авторами та запропоновані в статті, можуть бути застосовані для: уникнення перешкод під час формування діджитал-стратегії в системі цифрової економіки. Перспективним напрямом подальших досліджень з даної проблематики є оцінка ефективності забезпечення реалізації діджитал-стратегії, що представляє, як наукову, так і прикладну цінність, та розробка оптимальної методики, що дозволить у короткий термін та з мінімальними витратами запровадити інноваційні та цифрові технології на підприємстві.

Ключові слова: діджитал-стратегія, система цифрової економіки, моделі бізнесу.

Memetov Aiiar Nazim ogli, graduate student, Taras Shevchenko National University of Kyiv, 03022, Kyiv, str. Vasylykivska, 90A

Tytok Viktoriya Viktorivna, PhD. (Economics), Associate Professor, Associate Professor at the Department of Construction Economics, Kyiv National University of Construction and Architecture, 03037, Kyiv, Prospect Povitroflotsky 31, <https://orcid.org/0000-0002-9527-3006>

Pokotylo Tetiana Vasylivna, PhD in Public Administration, Associate Professor, Associate Professor at the Personnel Management and Entrepreneurship Department, Educational and Scientific Institute «Institute of Public Administration» V. N. Karazin Kharkiv National University, 61001, Kharkiv, Moscow Avenue, 75, <https://orcid.org/0000-0002-2706-6371>

THEORETICAL FUNDAMENTALS OF DIGITAL STRATEGY FORMATION IN THE DIGITAL ECONOMY SYSTEM

Abstract. The article investigates the theoretical foundations of the formation of digital strategy in the digital economy. It is established that digitalization is defined as an activity based on innovations, more precisely, on information technologies. The essence of the concept of digital strategy, which is defined as the application of digital technologies to business models for the formation of new differentiated business opportunities. It is established that most often the digital strategy involves changing the business model, as new technologies allow the company to provide services that were previously impossible. It is determined that the digital strategy is still based on the basic business model of the enterprise. It is established that a large number of companies respond to emerging needs, carefully research their business models, looking for ways to optimize business processes. It is determined that the solution of emerging problems due to modern conditions in

enterprises is the introduction of business management information systems, which include: CRM, BPMS, CSRP, HRM systems, artificial intelligence. Two approaches to business organization are identified: digitalization of production "Industrie 4.0" and digitalization in the context of the development of intelligent services. The efficiency matrix of digital business models is displayed and several business trajectories are highlighted as a sequential change of business models. The practical significance of the study is that the conclusions and recommendations developed by the author and proposed in the article can be used to: avoid obstacles in the formation of digital strategy in the digital economy. A promising area of further research on this issue is to assess the effectiveness of digital strategy, which represents both scientific and applied value, and the development of optimal methods that will allow in a short time and with minimal costs to introduce innovative and digital technologies in the enterprise.

Key words: digital strategy, digital economy system, business models.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Формування сучасної конкурентоспроможної економіки та досягнення незворотного економічного зростання навряд чи можливо без реалізації діджиталізаційного підходу. У XXI столітті провідна роль у довгостроковому зростанні національної економіки лежить у інноваційних та революційних технологіях, здатних сформулювати та підтримати довгострокове економічне зростання та соціальний добробут. Інноваційний розвиток та наукове зростання неможливе без цифрового технологічного розвитку та діджиталізаційних процесів. У сучасній світовій економіці цифрові технології одержують інтенсивне застосування у всіх галузях економіки і можуть бути включені в будь-яку частину суспільного життя, в результаті чого, ці процеси тягнуть за собою постійну еволюцію діджитал-стратегії, бізнес-моделей, які з часом стають дедалі більше діджиталізованими.

Цифрова трансформація як світовий тренд цифрової економіки відкриває унікальні можливості для розвитку підприємств та покращення якості життя в країні загалом. Пришвидшується перехід компаній, підприємств та державних установ на цифрові технології, які сприяють економічному зростанню країни. Цифрова трансформація впливає на моделі бізнесу, діджитал-стратегії та економіку кожної країни світу, ініціюючи синергетичні ефекти. На виклики цифрової економіки сучасні фірми відповідають переходом до нових моделей бізнесу та діджитал-стратегій, тому актуальним являється розгляд теоретичних засад формування діджитал-стратегії в системі цифрової економіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тематику теоретичних засад формування діджитал-стратегії в системі цифрової економіки досліджує незначна кількість науковців. Зокрема, наукові праці А. М. Колот,

Л. С. Шевченко, М. В. Руденко, О. О. Герасименко, Р. М. Лісова присвячені аналізу деяких аспектів та особливостей теоретичних засад формування діджитал-стратегії в рамках діджиталізаційних процесів, які вплинули на генезис та становлення цифрової економіки.

Мета статті. Метою роботи є дослідження теоретичних засад формування діджитал-стратегії в системі цифрової економіки. Для досягнення мети визначено наступні завдання:

- 1) розкрити сутність та описати теоретичні засади формування діджитал-стратегії;
- 2) дослідити фази цифрової трансформації моделі бізнесу та матрицю ефективності цифрових моделей бізнесу.

При проведенні дослідження були використані загальнонаукові й спеціальні методи дослідження, зокрема аналіз і синтез, порівняння, узагальнення, системно-структурний аналіз.

Виклад основного матеріалу дослідження. Значна чисельність сучасних компаній усвідомлюють, що застосування діджитал-стратегії та розробка веб-сторінок в Інтернеті є досить важливим кроком задля успішного ведення бізнесу. Проте, більшість компаній, які тільки починають впроваджувати сучасні технології, не мають визначеного чіткого напрямку руху бізнесу. Саме тому використання діджитал-стратегії є найкращим варіантом для підвищення конкурентоспроможності та подальшого розвитку підприємства, з наступним впровадженням інновацій [1].

Загалом, діджитал-стратегія – це план дій, який призначений для досягнення бізнес-цілей за допомогою впровадження цифрових ініціатив. Діджитал-стратегія зосереджена на застосуванні сучасних технологій для підвищення ефективності бізнесу, незалежно від того, чи будуть створені нові продукти або суттєво змінені поточні процеси. Діджитал-стратегія вказує напрямок, у якому підприємство буде створювати нові конкурентні переваги, а також тактику, яку буде використовувати для досягнення цих змін [2].

Під діджитал-стратегією розуміють стратегічну відповідь на внутрішні та зовнішні рушійні сили цифрової економіки. Науковці розглядають діджитал-стратегію як еволюцію ІТ-стратегії [2], яка завжди була узгоджена з бізнес-стратегією та підпорядкована їй. Однак, враховуючи вплив цифрових технологій на зміну ціннісної пропозиції бізнесу, стверджується, що діджитал-стратегія має бути поєднанням ІТ- та бізнес-стратегії [3]. Дослідники зазначають, що діджитал-стратегія орієнтована на бізнес і клієнта, а не на технології [4].

Отже, під діджитал-стратегією пропонуємо розуміти застосування цифрових технологій до бізнес-моделей для формування нових диференційованих можливостей бізнесу. Діджитал-стратегія зосереджується на

використанні технологій для підвищення ефективності бізнесу, незалежно від того, чи означає це створення нових продуктів або переосмислення поточних бізнес процесів. У діджитал-стратегії вказується напрямок, у якому організація буде створювати нові конкурентні переваги за допомогою технологій, а також тактику, яку вона використовуватиме для досягнення цих змін. Визначення діджитал-стратегії є ключовим компонентом процесу трансформації та гарантує, що технологія впроваджується таким чином, щоб підтримувати цілі бізнесу [5].

Тому, формулювання та впровадження діджитал-стратегії стало ключовою проблемою для багатьох організацій, враховуючи трансформаційний вплив цифрових технологій майже на всі аспекти внутрішнього та зовнішнього середовища організації [6].

Найчастіше діджитал-стратегія включає зміну бізнес-моделі, оскільки нові технології дозволяють підприємству надавати послуги, які раніше були неможливими. В основу діджитал-стратегії все ж покладена базова бізнес-модель підприємства. Науковці вважають, що починати розробку діджитал-стратегії доречно з дослідження наступних елементів, які відображені в табл. 1.

Таблиця 1.

Процес розробки діджитал-стратегії

№	Елемент	Опис
1	Команда	Успіх розробки буде напряму залежати від зусиль розробників, їх обізнаності у специфіці роботи підприємства та кваліфікованості.
2	Процес	Наступним кроком є точне визначення того, як буде взаємодіяти людський капітал в середині компанії та як він буде інтегрувати роботу один з одним для повноцінного впровадження діджитал-стратегії.
3	Платформа	Тільки після того, як будуть сформовані цілі, команда та налагоджені процеси, необхідно обрати платформу, на якій буде це здійснено. Платформа обирається від індивідуальних цілей компанії; вона може включати в себе хмарні сервіси, системи аналізу даних, штучний інтелект, гео-додатки тощо.
4	Продукт	Після визначення необхідної платформи визначаються окремі продукти, які складатимуть діджитал-стратегію. Це можуть бути програми, носії, адаптивні веб-сайти, смарт-продукти, доповнена реальність тощо.
5	Канал	Маючи на підприємстві певний цифровий продукт, необхідно його пов'язати з користувачами. Для вдалого вибору каналу необхідно враховувати специфіку діяльності підприємства та особистий досвід. Можливо застосовувати електронну пошту, соціальні мережі, Інтернет, веб-сайти тощо.
6	Клієнти	Ефективна цифрова трансформація також оптимізує досвід ваших співробітників, ваших постачальників, партнерів і зацікавлених сторін.

Примітка: сформовано на основі [1].

Уже зараз чимала кількість компаній реагує на виникаючі потреби, ретельно досліджують свої бізнес-моделі, шукають шляхи оптимізації бізнес-процесів. Вирішенням таких проблем є впровадження інформаційних систем управління бізнесом, до яких можна віднести: CRM, BPMS, CSRP, HRM системи, штучний інтелект тощо [7].

Компанії, які прагнуть реалізувати діджитал-стратегію, на основі застосування відповідної нової цифрової моделі бізнесу, повинні вносити зміни до своєї організації бізнесу. Існують два різні підходи: перший – цифровізація виробництва «Industrie 4.0», що формує розподілену структуру бізнесу. Цифровізація означає, що інформація поширюється по всій компанії, а процес прийняття рішень стає децентралізованим. Таким чином, цей процес децентралізації виводить організаційні зміни, пов'язані з автоматизацією та новими системами планування ресурсів підприємства – ERP, на новий рівень.

Другий підхід – цифровізація в контексті розвитку інтелектуальних послуг, яка полягає в створенні центральних організаційних підрозділів для розробки та реалізації ідей навколо інтелектуальних послуг. Випробування нових цифрових технологій спонукає компанії використовувати можливості, відкриті цифровізацією, та використовувати нові цифрові моделі бізнесу для зростання.

Ефективність впровадження діджитал-стратегії може оцінюватися як внесок цифрових технологій в забезпечення зростання вартості підприємства, проте важливо оцінити чутливість вартості компанії до впровадження цифрових технологій за «вартістю без цифровізації – вартістю з цифровізацією». На рис. 2 відображено матрицю ефективності цифрових моделей бізнесу. У матриці можна виділити кілька бізнес-траєкторій як послідовної зміни моделей бізнесу.

Рис. 2. Матриця ефективності цифрових моделей бізнесу

Примітка: сформовано на основі [8].

Траєкторія трансформації DBM 4 - DBM 3 - DBM 2 - DBM 1 (DBM – це цифрова модель бізнесу) вимагає глобальної перебудови всіх елементів підприємства, при послідовній трансформації знизиться ризик втрати вартості від переходу до нової моделі. Рішенням в такій ситуації стане діджитал-стратегія цифрової кооперації на всіх стадіях переходу.

Траєкторія трансформації DBM 4 - DBM 2 - DBM 1 вимагає істотної перебудови всіх елементів підприємства. Прискорена трансформація знизить ризик втрати вартості від переходу до нової моделі за рахунок застосування інновацій. За часом така траєкторія більш конкурентоспроможна, ніж попередня.

Траєкторія трансформації DBM 4 - DBM 1 практично неможлива на основі власних ресурсів і без інвестицій в унікальні інноваційні технології [8].

Тобто в результаті розвитку інформаційних технологій цифрова економіка характеризується такими тенденціями, як: збільшення концентрації економічної діяльності на цифрових платформах; розширення можливостей використання сервісних моделей, підвищення їх надійності; активне використання моделі спільного споживання з використанням спеціальних майданчиків [9, с. 85-86].

Отже, діджитал-стратегія найбільше стосується змін у бізнес-моделях і використовує технології для створення можливостей, які необхідні компанії, щоб стати цифровим бізнесом.

Висновки з проведеного дослідження. Таким чином, визначено, що у сучасних умовах формування діджитал-стратегії в системі цифрової економіки є важливим, задля забезпечення економічного зростання країни. Ефективне ведення бізнесу в умовах діджиталізації вимагає застосування цифрових технологій у бізнес-процесах, управлінні, моделях бізнесу та діджитал-стратегіях в цілому, адже здатність підприємств до тривалого функціонування залежить від того, наскільки продуманими є їхні діджитал-стратегії з погляду створення споживчої вартості. На ринку залишаються ті компанії, які зможуть правильно розробити діджитал-стратегії під сучасні тенденції, а також ефективно використовувати нові технології і можливості, які надаються цифровою економікою. Компанії, які зможуть правильно скористатися новими можливостями і впоратися з виникаючими для них проблемами, не тільки будуть конкурентоспроможними, але можуть зайняти лідируючі позиції.

Практичне значення проведеного дослідження полягає в тому, що висновки та рекомендації, розроблені авторами та запропоновані в статті, можуть бути застосовані для: уникнення перешкод під час формування діджитал-стратегії в системі цифрової економіки.

Перспективним напрямом подальших досліджень з даної проблематики є оцінка ефективності забезпечення реалізації діджитал-стратегії, що представляє, як наукову, так і прикладну цінність та розробка оптимальної методики, що дозволить у короткий термін та з мінімальними витратами запровадити інноваційні та цифрові технології на підприємстві.

Література:

1. Burnes B. Managing Change: 7th edition. New York: Pearson, 2017. 673 p.
2. Заяц О. Теоретичні основи формування діджитал стратегії в умовах VUCA-світу. Вісник студентського наукового товариства «ВАТРА» Вінницького торговельно-економічного інституту ДТЕУ. Вінниця: Редакційно-видавничий відділ ВТЕІ ДТЕУ, 2022. Вип.143. С. 251-256.
3. Vial G. Understanding Digital Transformation: A Review And A Research Agenda, Journal of Strategic Information Systems. 2019. № 28(2). Pp. 118–144.

4. Bharadwaj A., El Sawy O., Pavlou P. A., Benkatraman N. Digital Business Strategy: Towards A Next Generation Of Insights, *MIS Quarterly*. 2013. № 37(2). Pp. 471–482.
5. Lifegray. What is Digital Strategy? 2022. URL: <https://www.liferay.com/resources/l/digital-strategy>
6. Chanias S., Myers M. D., Hess T. Digital Transformation Strategy Making In PreDigital Organizations: The Case Of A Financial Services Provider, *The Journal of Strategic Information Systems*. 2019. № 28(1). Pp. 1–17.
7. Гадецька З. М., Кузьмінський В. В. Інноваційні методи та технології управління підприємством в умовах економіки мінімального контакту. *Економіка та суспільство*. 2021. № 3. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-23-4>
8. Digital business models for Industrie 4.0. Federal Ministry for Economic Affairs and Energy (BMWi). Public Relations Division. Berlin. 2019. URL: https://www.bmwi.de/Redaktion/EN/Publikationen/Industry/digital-business-models-industry-4-0.pdf?__blob=publicationFile&v=3
9. Гарифуллин Б. М., Зябриков В. В. Виды бизнес-моделей компаний в цифровой экономике. *Креативная экономика*. 2019. Том 13. № 1. С. 83-92.

References:

1. Burnes, B. (2017). *Managing Change: 7th edition*. New York: Pearson, 2017. 673 p. [in English].
2. Zaiats, O. (2022). *Teoretychni osnovy formuvannia didzhytal stratehii v umovakh VUCA-svitu. [Theoretical bases of digital strategy formation in the conditions of VUCA-world]*. Visnyk studentskoho naukovohto tovarystva «VATRA» Vinnytskoho torhovelno-ekonomichnoho instytutu DTEU. Vinnytsia: Redaktsiino-vydavnychiy viddil VTEI DTEU – Bulletin of the student scientific society "VATRA" of Vinnytsia Trade and Economic Institute of DTEU. Vinnytsia: Editorial and Publishing Department of VTEI DTEU, 143, 251-256 [in Ukrainian].
3. Vial, G. (2019). *Understanding Digital Transformation: A Review And A Research Agenda*. *Journal of Strategic Information Systems*, 28(2), 118–144 [in English].
4. Bharadwaj, A., El Sawy, O., Pavlou, P. A. and Benkatraman, N. (2013). *Digital Business Strategy: Towards A Next Generation Of Insights*, *MIS Quarterly*, 37(2), 471–482 [in English].
5. Lifegray. (2022). What is Digital Strategy? [www.liferay.com](https://www.liferay.com/resources/l/digital-strategy). Retrieved from <https://www.liferay.com/resources/l/digital-strategy> [in English].
6. Chanias, S., Myers, M. D. and Hess, T. (2019). Digital Transformation Strategy Making In PreDigital Organizations: The Case Of A Financial Services Provider. *The Journal of Strategic Information Systems*, 28(1), 1–17 [in English].
7. Hadetska, Z. M., Kuzminskyi, V. V. (2021). Innovatsiini metody ta tekhnolohii upravlinnia pidpriemstvom v umovakh ekonomiky miinimalnoho kontaktu. [Innovative methods and technologies of enterprise management in the economy of minimal contact]. *Ekonomika ta suspilstvo – Economy and society*, 3. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-23-4> [in Ukrainian].
8. Digital business models for Industrie 4.0. Federal Ministry for Economic Affairs and Energy (BMWi). (2019). Public Relations Division. Berlin. www.bmwi.de. Retrieved from https://www.bmwi.de/Redaktion/EN/Publikationen/Industry/digital-business-models-industry-4-0.pdf?__blob=publicationFile&v=3 [in English].
9. Garifullin, B. M., Zyabrikov, V. V. (2019). Vidyi biznes-modeley kompaniy v tsifrovoy ekonomike. [Types of business models of companies in the digital economy]. *Kreativnaya ekonomika – Creative economy*, 13. 1, 83-92 [in Russian].

ISSN (print) 2708-7530

Наукові перспективи № 6(24) 2022

УДК 656.078.1.001.891.3

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-6\(24\)-354-367](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-6(24)-354-367)

Тимечко Ірина Романівна доктор економічних наук, старший науковий співробітник, ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М.І. Долішнього НАН України», вул. Я. Мудрого 1/28, м. Львів, 79018, <https://orcid.org/0000-0002-7022-9412>

Анісімова Марія Вікторівна кандидат економічних наук, асистент кафедри «Економіки підприємства та інвестицій» ІНЕМ, НУ "Львівська політехніка", <https://orcid.org/0000-0002-1447-0930>

ТРАНСФОРМАЦІЯ СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ АКТИВАМИ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Анотація. В статті розкрито передумови та підстави для розробки концептуальних засад розвитку територіальної громади. Об'єктивовано *територіальну громаду* як: соціум (спільність людей, що живуть на певній території); суб'єкт власності (комунальної); суб'єкт місцевого самоврядування; підсистему держави, що акумулює все більше функцій і фінансових ресурсів; суб'єкт транскордонного співробітництва. Запропоновано актив-орієнтований підхід розвитку територіальної громади – концентрацію на можливостях і ресурсах громади й стимулювання використання цих можливостей для підвищення конкурентоспроможності останньої. Визначено активи розвитку територіальної громади. Означено роль суб'єктів територіальної громади в контексті управління активами розвитку. Виділено тріаду інтересів територіальної громади: державний інтерес, інтерес громади (спільний інтерес), інтерес суб'єктів (індивідуальний інтерес). Виокремлено принципи доброго врядування для забезпечення доброго місцевого й регіонального управління у країнах – членах Ради Європи стосується низки завдань, зокрема, щодо внутрішніх взаємовідносин між місцевою і регіональною владою, їхніх відносин з іншими органами влади та громадянами. Запропоновано правила, яких слід дотримуватись в процесі управління активами територіальної громади. Розглянуто функціонування місцевого самоврядування в умовах воєнного стану. Визначено критерії пріоритетності прийняття рішень щодо управління активами територіальної громади як: 1) задоволення нагальних потреб жителів цих громад у невідкладних послугах. Дії щодо управління активами територіальних громад впливають з нагальних потреб, спонукальними мотивами є лише ці потреби, інтереси і лише вони відіграють головну роль;

2) доцільне, економне та ефективне використання майна територіальних громад в інших інтересах їх жителів

Ключові слова: територіальна громада, активи територіальної громади, управління активами, місцеве самоврядування, розвиток територіальної громади.

Tymechko Iryna Romanivna Doctor of Economics, Senior Researcher, State Institution «Institute of Regional Research named after M. I. Dolishniy of NAS of Ukraine», J. Mudry St., 1/28, Lviv, 79018, <https://orcid.org/0000-0002-7022-9412>

Anisimova Mariia Viktorivna PhD, Assistant of the Department of Economics of Enterprise and Investment INEM, Lviv Polytechnic National University, <https://orcid.org/0000-0002-1447-0930>

TRANSFORMATION OF THE ASSET MANAGEMENT SYSTEM OF THE TERRITORIAL COMMUNITY IN THE CONDITIONS OF MARTIME

Abstract. The article reveals the development of the territorial community for the development of conceptual ambushes. Proponents of asset-planning for the development of the territorial community - focusing on the capabilities and resources of the community and stimulating the development of opportunities for the development of the competitiveness of the community. The following activities are assigned to the development of the territorial community: (1) the human asset - knowledge, ministry, tips and information; (2) social activities of the community, organization and institute, including the norms of mutual relations and mutual trust, such as being in the middle of the community; (3) political activity is based on the ability to invest in resources; (4) financial assets hunt for resources, tied with a penny and access to finance, for example, sparing, come, grants are scarce; (5) cultural values - the value of values and going to life, which may be both economical and non-economical; (6) infrastructure assets; (7) natural assets; (8) information asset. The role of sub-entities of the territorial community in the context of asset management and development is indicated. A triad of interests of the territorial community has been seen: state interest, interest of the community (social interest), interest of subordinates (individual interest). The principle of good design is imperative for the preservation of good religious and regional government in the countries - members For the sake of Europe, the buildings are low, the winter season, even the internal government bodies of the local government The rules have been proclaimed to be followed in the process of managing the assets of the territorial

community. The criteria for the priority capitalization of the assets of the territorial community have been determined: (1) the activities of managing the assets of the territorial communities are drawn from the brutal needs, sponucal motives to deprive consumers, interest and deprive the stench of playing a leading role. (2) economically and efficiently vicarious land of territorial communities in the interests of their inhabitants.

Keywords: territorial community, assets of the territorial community, asset management, local self-government, development of the territorial community.

Постановка проблеми . Визначення сутності територіальної громади має вагоме глибинне значення в процесі виявлення, виокремлення, розробки та відбору ефективних інструментів управління активами територіальних громад. Так, об'єктивовано *територіальну громаду* [1] як:

- соціум (спільність людей, що живуть на певній території). Висувається на перший план відтворення соціального життя (населення і трудових ресурсів, освіти, охорони здоров'я, культури, навколишнього середовища та ін.). Цей підхід охоплює культурні, освітні, медичні, соціально-психологічні, політичні та інші аспекти життя соціуму, синтезу яких регіональна наука від самого початку приділяла неабияку увагу;

- суб'єкт власності (комунальної). Територіальні громади стають учасниками конкурентної боротьби, маючи ресурсний потенціал для саморозвитку. Розширення економічної самостійності територіальних громад (через передачу економічних прав від «центру») є одним з основних напрямів ринкових реформ;

- суб'єкт місцевого самоврядування. Передбачає гарантоване державою право жителів села чи добровільного об'єднання у сільську громаду жителів кількох сіл, селища, міста самостійно або під відповідальність органів та посадових осіб місцевого самоврядування вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України;

- підсистему держави, що акумулює все більше функцій і фінансових ресурсів, котрі раніше належали «центру» в результаті формування та реалізації цілей, заходів, засобів та узгоджених дій центральних і місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування та їхніх посадових осіб для забезпечення високого рівня якості життя людей на всій території України з урахуванням природних, історичних, екологічних, економічних, географічних, демографічних та інших особливостей регіонів, їхньої етнічної і культурної самобутності;

- суб'єкт транскордонного співробітництва [2].

В період воєнного стану в Україні вважаємо за доцільне розглядати перш за все *територіальну громаду як підсистему держави*.

Важливо звернути увагу на те, що не існує універсального набору правил управління активами територіальної громади, які б підходили для всіх громад і типів активів. Тим паче 270 територіальних громад розташовані в районах проведення воєнних (бойових) дій, або які перебувають в тимчасовій окупації, оточенні (блокуванні) [3] (станом на 30 квітня 2022 р.).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розвиток громади завжди мав різноманітний набір цілей: вирішення місцевих проблем, вирішення проблем нерівності, сприяння демократії та згуртованості тощо, що визначено різними концепціями, включаючи місцевий економічний розвиток, надання адміністративних послуг, програми забезпечення житлом, розвитку житлово-комунального господарства, інтегрованого планування та професійного навчання.

Мета статті - обґрунтування трансформації системи управління територіальних громад на основі активів. Зосередившись на сильних сторонах та активах життєдіяльності територіальних громад дозволяє створити зовсім іншу картину до тієї, що базується на потребах. Відмінність між потребами та активами не означає, що суб'єкти при прийнятті рішень повинні застосовувати той чи інший підхід. У багатьох випадках може мати сенс розпочати з виявлення активів громади, а пізніше оцінити його потреби.

Виклад основного матеріалу. Ідеологія розвитку територіальної громади пов'язана з низкою понять, що характеризують походження поняття «розвиток», його спрямованість, ресурсне забезпечення, напрями і методи забезпечення, результати та ін. Проте, слід відзначити, що процес розвитку громади починається з організації життєдіяльності, яка передбачає: оцінку ресурсів територіальної громади, вибір підходу до розвитку громади (наприклад, актив-орієнтований чи проблем-орієнтований розвиток з точки зору «корисності» або «шкідливості» для громади), організацію зусиль щодо покращання умов життєдіяльності через розроблені програми, заохочення самоорганізації, впровадження інструментів громадського фінансування (зокрема, краудфандинг), ефективне використання людського потенціалу (залучення креативних людей, громадський рух, що дає змогу виявити лідерів, розбудувати нові організації та інституції, які активно просуватимуть ідеї розвитку, доноситимуть ціннісні аспекти цього процесу членам громади) тощо.

24 лютого 2022 року є відправним пунктом для осмислення проблеми організації життєдіяльності територіальної громади в умовах воєнного стану. Обговорення потреб і проблем майже неминуче в процесах організації життєдіяльності територіальної громади в умовах воєнного стану і часто слугує для мобілізації жителів. Проблема, що стосується виключно потреб, полягає в тому, що громада часто негайно переходить до вирішення проблеми, а не до

визначення цілей. Нині основною потребою територіальних громад є їхня безпека життєдіяльності.

Інтереси територіальної громади в державі ґрунтуються на «триаді інтересів»:

- державний інтерес;
- інтерес громади (спільний інтерес, враховуючи індивідуальний інтерес);
- інтерес суб'єктів (індивідуальний інтерес).

Виходячи з того, що результативне управління активами територіальних громад передбачає задоволення нагальних потреб жителів, слід зауважити - як правило, жителі – члени територіальної громади мають різні думки. Ці думки варіюють від уявлення про те, що є благом, до небажання змінювати що-небудь у своєму житті. Як вже зазначали, що потреби жителів досить різноманітні, що впливає на прийняття рішень. І тут важливо відзначувати *державний інтерес* - дбаючи про забезпечення прав і свобод людини та гідних умов її життя згідно з Конституцією України.

Важливо відмітити, що дії, які здійснюються в інтересах громади (жителів), здійснюються через органи місцевого самоврядування, органи самоорганізації населення, громадські об'єднання тощо. Тобто метою вказаних інституцій є підтримка і просування інтересів громади. Однак допустиме існування інституцій, які можуть ігнорувати необхідність сприяння інтересам своїх жителів, а слугувати інтересам певних осіб.

Інтереси громади (спільний), зароджуючись у кожній окремій особистості, що ідентифікує себе як члена територіальної громади, первісно усвідомлюються як такі, що є спільними з іншими особами і можуть бути реалізованими лише за допомогою спільних дій. Інтереси громади, зумовлені соціально-економічними, територіальними, історичними та іншими особливостями існування та функціонування територіальних громад, спрямовуються на забезпечення належних умов для їхньої життєдіяльності й розвитку.

Інтерес суб'єктів (індивідуальний) – рушійна сила і є надзвичайно важливим компонентом у питаннях управління активами територіальних громад. Усі члени територіальної громади є носіями спільних інтересів.

Слід відмітити, що інтереси конкретного жителя – члена територіальної громади можуть нести в собі як позитивний, так і негативний соціально-економічний потенціал, тобто збігатися або не збігатися з інтересами громади та держави. Таке взаємне врахування всієї сукупності інтересів, що складаються на рівні територіальної громади, їхні взаємокомпромісність і

гармонізація є гарантом визнання, існування і функціонування територіальної громади.

Проте доцільно зауважити, що територіальна громада, базуючись на інституційному підході, це об'єднання індивідів із власними функціями корисності та інтересами, як було зазначено. Учені з питань культурної антропології доводять, що функція різних ціннісних орієнтацій полягає в забезпеченні «культурної відповідності»: зміна цінностей – це еволюційний процес, під час якого «природний відбір» проходять ті цінності, що найбільшою мірою придатні для життя в конкретних життєвих умовах. В умовах воєнного стану в Україні відбувається формування безпекової культури та налагодження взаємодії суб'єктів територіальної громади. З метою посилення взаємодії суб'єктів територіальної громади доцільно врахувати такі гіпотези:

- *контактна гіпотеза*: чим більше людей взаємодіють між собою, тим більше шансів, що вони стають близькими [5]
- *якість взаємодії*: чим позитивніший досвід і відносини, тим тісніший зв'язок. Успіх сприяє згуртованості [6];
- *закриття подій*: якщо взаємодія є неоднозначною і завдання громади залишаються невирішеними, злагодженість групи гальмуватиметься [8];
- *загальна гіпотеза подій*: чим важливіший спільний захід для тих, хто бере участь, тим більше об'єднання [7];
- *інвестиції*: сприяють більше, ніж просто підтримка інфраструктури та когнітивного дисонансу. Інвестиції визначають значення члена в історії громади та поточного стану [8]. Наприклад, члени громади, які вклали час і гроші в неї, ймовірно, відчуватимуть вплив життєвих подій цієї громади;
- *вплив честі і приниження на членів громади*: винагорода або приниження в присутності громади істотно впливає на привабливість останньої для людини [9];
- *духовний зв'язок*: присутній тією чи іншою мірою у всіх громадах; Д. Бернард [10] називає цей чинник «спільність духу».

Отож важливо наскільки корисною для результатів, досягнутих територіальною громадою, є дія кожного окремого її суб'єкта, а їхня кількість відходить на другий план. Відзначаємо важливість згуртованості та самоорганізації територіальних громад.

Виокремлено та типізовано активи територіальної громади:

1. *Людські активи* – знання, вміння, навички та інформація, якими володіють люди. Вміння та навички, що забезпечують спроможність людям самовдосконалюватись, заробляти на життя, зміцнювати громаду.

! *Важливо звернути увагу на:*

мобільність людського активу та *потенційний* людський актив за межами громади за кордоном;

доступ до освіти та розвиток знань, навчання та формування навичок, діяльність та зусилля з розбудови та розширення місцевого управління.

2. *Соціальні активи* це мережі, організації та інститути, включаючи норми взаємності та взаємної довіри, які існують всередині громади. Тісні зв'язки, які будують *згуртованість* спільноти, а також слабші зв'язки ззовні, які сприяють реалізації широкомасштабних завдань.

!Важливо звернути увагу на:

міжнародний (транскордонний) соціальний простір, на приклад міста-побратими надають допомогу українським громадам - надсилають необхідні вантажі (продукти харчування, медичні засоби тощо), а також приймають у себе вимушених переселенців;

волонтерського руху в суспільних процесах, Україна посідає 20 місце з 114 в рейтингу «Світовий індекс благодійності - 2021» [11];

безпеку соціальних активів;

3. *Політичні активи* стосуються спроможності спільноти впливати на розподіл ресурсів. Спроможність впливати з застосуванням правил, норм та стандартів.

!Важливо звернути увагу на:

посилення ризиків місцевого самоврядування в період воєнного стану, що обумовлено трансформацією системи місцевого самоврядування.

4. *Фінансові активи* охоплюють ресурси, пов'язані з грошима та доступом до фінансування, наприклад заощадження, доходи, гранти тощо.

!Важливо звернути увагу на:

фінансовий актив, який може бути генерований через громадські об'єднання, бізнес.

5. *Культурні цінності* - це цінності та підходи до життя, що мають як економічні, так і неекономічні вигоди. Цінності, норми, вірування та традиції, які люди успадковують від сім'ї, школи та громади. Також включає товари, вироблені в певний час і місце (наприклад, картини, книги), що мають історичне чи культурне значення. Культурні заходи / фестивалі; музична спадщина, бібліотеки; музеї; історичні асоціації.

!Важливо звернути увагу на:

збереження культурних цінностей;

ідентичність, жертва стала тісно пов'язаною з ідентичністю, яка є важливою складовою культури;

інтеграцію українських традицій у створення продуктів та їхнього просування; розширення міжнародної співпраці та підтримку ініціатив

щодо зміцнення культурних зв'язків; посилення спроможності у сфері культури і креативних індустрій.

6. *Інфраструктурні активи* відносяться до всього, що фізично зроблено людьми, включають житло, заводи, школи, дороги, громадські центри, енергосистеми, системи водопостачання та каналізації, телекомунікаційну інфраструктуру, бази відпочинку, транспортні системи тощо.

Важливо звернути увагу на те, що в період воєнного стану, територіальна громада як підсистема держави, в процесі формування та реалізації заходів, засобів та узгоджених дій щодо прийняття рішень для забезпечення нагальних потреб у невідкладних послугах для людей з усієї території України.

7. *Природні активи* - ландшафт, повітря, вода, ґрунт та біорізноманіття рослин і тварин.

Важливо звернути увагу на:

збереження природнього активу та зменшення ризиків ренторієнтованої поведінки.

8. *Інформаційний актив*. Як впливає з концептуальної моделі зв'язку між даними і процесом розвитку [14], дані самі по собі не вирішують проблем розвитку: головними дійовими особами, які перетворюють дані в корисну інформацію, здатну створювати важливі знання, є люди.

Слід відмітити, що ринкова економіка функціонує в умовах асиметричної інформації. У реальній економіці інформація, на основі якої суб'єкти територіальної громади приймають рішення, складна й багатогранна, доступність до інформації різна, що призводить до послаблення мотивів громад до капіталізації активів, в умовах асиметричної інформації підвищується регулююча роль держави. Дані, як і капітал, земля і праця, є одним з факторів досягнення цілей розвитку у всіх трьох каналах: 1) використання даних урядами і міжнародними організаціями на підтримку розробки державної політики на основі доказів; 2) використання даних громадськістю в цілях моніторингу та впливу на прийняття управлінських рішень на всіх рівнях, а також окремими громадянами з метою здійснення контролю і отримання доступу до державних і комерційних послуг; 3) використання даних приватними підприємствами в процесі виробництва, що стимулює їх власне зростання і розвиток економіки в цілому. Однак, на відміну від капіталу, землі і праці, одноразове використання даних не зменшує їх цінності. Дані, які зібрані для однієї мети, можуть бути повторно використані для абсолютно іншої мети.

Важливо звернути увагу на:

інформаційну безпеку в умовах воєнного стану;

Відзначаємо, що більшість заходів з розвитку громади базуються на цих формах активів громади.

Сьогодні в Україні тривають дискусії щодо функціонування місцевого самоврядування. Згідно з Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні» [12] територіальній громаді належить майно у *комунальній власності*, у тому числі грошові кошти. Управління майном здійснюють безпосередньо територіальна громада та утворені нею органи місцевого самоврядування. згідно з Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні»: матеріальною і фінансовою основою місцевого самоврядування є рухоме і нерухоме майно, доходи місцевих бюджетів, інші кошти, земля, природні ресурси, що є у комунальній власності територіальних громад сіл, селищ, міст, районів у містах, а також об'єкти їхньої спільної власності, що перебувають в управлінні районних і обласних рад.

Територіальні громади села, селища, міста безпосередньо або через утворені ними органи місцевого самоврядування: управляють майном, що є в комунальній власності; затверджують програми соціально-економічного та культурного розвитку і контролюють їхнє виконання; затверджують бюджети відповідних адміністративно-територіальних одиниць і контролюють їхнє виконання; встановлюють місцеві податки і збори відповідно до закону; забезпечують проведення місцевих референдумів та реалізацію їхніх результатів; утворюють, реорганізують та ліквідовують комунальні підприємства, організації та установи, а також здійснюють контроль за їхньою діяльністю; вирішують інші питання місцевого значення, віднесені законом до їхньої компетенції. Метою наділення територіальних громад правом комунальної власності є в першу чергу використання майнових об'єктів для задоволення нагальних потреб жителів цих громад у *невідкладних послугах*, і лише в другу чергу право цієї форми власності призначено для *доцільного, економного та ефективного використання* майна територіальних громад в інших інтересах їх жителів.

Виходячи з зазначеного критеріями пріоритетності прийняття рішень щодо управління активами територіальної громади є:

1. Задоволення нагальних потреб жителів цих громад у *невідкладних послугах*. Дії щодо управління активами територіальних громад впливають з нагальних потреб, спонукальними мотивами є лише ці потреби, інтереси і лише вони відіграють головну роль.

2. *Доцільне, економне та ефективне використання* майна територіальних громад в інших інтересах їх жителів

Відповідно до ч. 2 ст. 9 8 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» [13], органи місцевого самоврядування і далі здійснюють повноваження, надані їм Конституцією України, цим та іншими законами України. Військове командування разом із Міністерством внутрішніх справ України, іншими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування має

забезпечити передбачені Законом України «Про правовий режим воєнного стану» заходи й повноваження, необхідні для забезпечення оборони України, захисту безпеки населення та інтересів держави.

На територіях, де введено воєнний стан утворюватися тимчасові державні органи - військові адміністрації. Військові адміністрації населених пунктів утворюються в одному чи декількох населених пунктах (селах, селищах, містах), в яких сільські, селищні, міські ради та/або їхні виконавчі органи не здійснюють покладені на них Конституцією та законами України повноваження, у тому числі внаслідок фактичного саморозпуску або самоусунення від виконання своїх повноважень, або їх фактичного невиконання, або припинення їх повноважень згідно із законом. Відповідно до статті 8 Закону України «Про правовий режим воєнного стану», військове командування разом із військовими адміністраціями (у разі їх утворення) можуть самостійно або із залученням органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування запроваджувати та здійснювати ряд заходів в межах тимчасових обмежень конституційних прав і свобод людини і громадянина, а також прав і законних інтересів юридичних осіб, передбачених указом Президента України про введення воєнного стану

Районні, обласні військові адміністрації здійснюють на відповідній території, поряд із повноваженнями місцевих державних адміністрацій, повноваження із запровадження та здійснення заходів правового режиму воєнного стану, а районні, обласні військові адміністрації, утворені у зв'язку з нескликанням сесії відповідно районної, обласної ради у встановлені Законом України "Про місцеве самоврядування в Україні" строки, також здійснюють повноваження із [14]:

1) складання та затвердження відповідно районних, обласних бюджетів, внесення змін до них, затвердження звітів про їх виконання; розподілу переданих з державного бюджету коштів у вигляді дотацій, субвенцій відповідно між районними бюджетами, місцевими бюджетами міст обласного значення, сіл, селищ, міст районного значення;

2) здійснення управління об'єктами спільної власності територіальних громад сіл, селищ, міст, районів у містах, що перебувають в управлінні районних і обласних рад (крім вирішення питань відчуження, у тому числі шляхом приватизації, таких об'єктів); призначення і звільнення їх керівників;

3) вирішення відповідно до закону питань регулювання земельних відносин (крім вирішення питань відчуження з комунальної власності земельних ділянок);

4) вирішення згідно із законом питань про надання дозволу на спеціальне використання природних ресурсів відповідно районного, обласного значення, а також про скасування такого дозволу;

5) встановлення правил користування водозабірними спорудами, призначеними для задоволення питних, побутових та інших потреб населення, зон санітарної охорони джерел водопостачання, обмеження або заборони використання підприємствами питної води у промислових цілях;

6) прийняття у межах, визначених законом, рішень з питань захисту населення і територій від надзвичайних ситуацій, ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій, боротьби зі стихійним лихом, епідеміями, епізоотіями;

7) встановлення посиленої охорони важливих об'єктів національної економіки та об'єктів, які забезпечують життєдіяльність населення;

8) прийняття рішень про звернення до суду щодо визнання незаконними актів місцевих органів виконавчої влади, підприємств, установ та організацій, які обмежують права територіальних громад у сфері їх спільних інтересів;

9) заслуховування інформації прокурорів та керівників органів Національної поліції про стан законності, боротьби зі злочинністю, охорони громадської безпеки і порядку та результати діяльності на відповідній території;

10) встановлення у порядку та межах, визначених законодавством, тарифів на житлово-комунальні послуги;

11) прийняття рішень про заборону торгівлі зброєю, сильнодіючими хімічними і отруйними речовинами, а також алкогольними напоями та речовинами, виробленими на спиртовій основі;

12) забезпечення в умовах воєнного стану реалізації державних гарантій, визначених законами України.

Верховна Рада України прийняла за основу Законопроект №7269 щодо функціонування місцевого самоврядування у період дії воєнного стану (21 квітня 2022 р.), що передбачає:

1) збільшення повноважень сільського, селищного, міського голови територіальної громади (де не ведуться бойові дії та не утворена військова адміністрація), який зможе приймати ряд рішень з питань бюджету, кадрових питань тощо.

2) сільський, селищний, міський голова або керівник виконавчого органу може призначати осіб на посади:

- в органах місцевого самоврядування,
- керівників комунальних підприємств, установ, організацій сфери управління їх органу місцевого самоврядування.

3) у період дії воєнного стану на акти органів місцевого самоврядування, військово-цивільних адміністрацій та військових адміністрацій, а також їх посадових осіб не поширюються вимоги пункту 3 частини першої (у частині оприлюднення проектів актів), частини четвертої статті 15 Закону України «Про доступ до публічної інформації», Закону

України «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності» та Закону України «Про державну допомогу суб'єктам господарювання»;

4) за умови утворення військової адміністрації населеного пункту, повноваження селищної\сільської\ міської рад, її виконавчих органів переймає військова адміністрація, а повноваження голови – начальник військової адміністрації;

5) кандидат на посади в органах місцевого самоврядування, посади керівника комунального підприємства, установи, організації

- не подає е-декларацію особи;
- не надає документ рівня володіння державною мовою;
- не проводяться перевірки за ЗУ «Про запобігання корупції», «Про очищення влади».

6) в умовах воєнного стану у виключних випадках звільнення осіб з посад, що належить до повноважень сільського, селищного, міського голови, начальника військової адміністрації, може здійснюватися у разі невиконання працівником законних вимог свого безпосереднього керівника, зміни організаційної структури юридичної особи, з якою працівник перебуває у трудових відносинах, іншої зміни істотних умов праці. Таке звільнення здійснюється без дотримання вимог законодавства про працю щодо попередження про наступне вивільнення, переважного права на залишення на роботі, отримання згоди виборного органу первинної профспілкової організації (профспілкового представника), неприпустимості звільнення окремих категорій осіб.

7) повноваження обласних (у разі окупації або оточення адміністративного центру області) та районних рад переймає обласна/районна військова адміністрація.

Висновки. Зазначене обумовлює підвищення рівня ризиків в прийнятті рішень на місцевому рівні, яка є найважливішою функцією управління, успішне здійснення якої забезпечує досягнення територіальною громадою її цілей. Враховуючи кадрову слабкість громад, через невміння якісно і раціонально здійснювати цей процес, через відсутність ефективних механізмів управління майном, страждають жителі. Враховуючи, що Україна посідала 122 місце із 180 країн в рейтингу «Індекс сприйняття корупції- 2021» [15], можна припустити, що раціональні економічні агенти прагнутимуть і надалі впливати на рішення органів влади та органів місцевого самоврядування, зокрема скерувати законодавчу та регулюючу діяльність у вигідне для себе русло. Прагнення вплинути на розподіл влади визначається метою отримання ренти, при цьому витрачаючи значні кошти і зусилля на створення нових джерел отримання рент.

Тож збільшення повноважень сільського, селищного, міського голови територіальної громади (де не ведуться бойові дії та не утворена військова

адміністрації), який зможе приймати ряд рішень з питань бюджету, кадрових питань тощо та водночас недосконалість інструментів впливу представників інтересів територіальної громади (депутат) та громадськості (жителі, громадські організації та ін.) на прийняття рішень підвищує рівень ризиків [16]: ризик виникнення інституційної пастки; ризик нівелювання місцевої демократії; ризик посилення «ресурсного прокляття»; ризик виникнення/посилення ренторієнтованої поведінки; ризик виникнення/посилення конфлікту інтересів; ризик виникнення дилем (дилема в'язня); ризик неефективного управління майном в умовах невизначеності; ризик потенційних колаборантів. Життєдіяльність територіальної громади в період воєнного стану залежить від інклюзивної узгодженої взаємодії суб'єктів територіальної громади.

Література:

1. Тимечко І. Узагальнення підходів щодо сутності територіальної громади України. *Науковий вісник Мукачівського державного університету*. Серія «Економіка». Випуск 1(7). 2017. С. 163-169
2. Про транскордонне співробітництво: Закон України. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1861-15#Text>
3. Оновлено перелік громад в зонах бойових дій, на тимчасово окупованих територіях та тих, що в оточенні. <https://decentralization.gov.ua/news/14871>
4. Festinger L. Group attraction and membership. *Group dynamics: Research and theory*. Evanston, IL: Row, Peterson, 1953.
5. Cook S. Motives in conceptual analysis of attitude related behavior. *Proceedings of the Nebraska Symposium on Motivation*. Lincoln, NE: University of Nebraska Press, 1970.
6. Hamblin C. L. Questions. *The Australasian Journal of Philosophy*. 1958. Vol. 36. P. 159–168.
7. Wilson W., Miller N. Shifts in evaluations of participants following intergroup competition. *The Journal of Abnormal and Social Psychology*. 1961. Vol. 63(2). P. 428-431.
8. Peterson J. A., Martens R. Success and residential affiliation as determinants of team cohesiveness. *Research Quarterly*, 1972. P. 63–76.
9. James A., Lott A. Reward frequency and the formation of positive attitudes toward group members. *Journal of Social Psychology*, 1964. P. 1–115.
10. ¹Bernard J. S. The sociology of community. Glenview, IL: Scott, Foresman, 1973.
11. CAF WORLD GIVING INDEX 2021 https://www.cafonline.org/docs/default-source/about-us-research/cafworldgivingindex2021_report_web2_100621.pdf
12. World Development Report 2021: Data for Better Lives. URL: <https://www.worldbank.org/en/publication/wdr2021>
13. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text>
14. Про правовий режим воєнного стану: Закон України <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>
15. Індекс сприйняття корупції — 2021 <https://cpi.ti-ukraine.org/>
16. Тимечко І. Інституційні особливості управління власністю територіальної громади. *Економіка України*. 2020 (9): 37–47 http://economyukr.org.ua/?page_id=774&aid=410

References:

1. Tymechko, I. (2017). Uzahal'ennya pidkhodiv shchodo sutnosti terytorial'noyi hromady Ukrainy. [Generalization of approaches to the essence of the territorial community of Ukraine] *Naukovyy visnyk Mukachivs'koho derzhavnoho universytetu. Seriya «Ekonomika»*. - Scientific Bulletin of Mukachevo State University. "Economics" series. Issue 1 (7). pp. 163–169. [in Ukrainian].
2. Zakon Ukrainy Pro transkordonne spivrobitnytstvo : pryiniaty 24 cherv. 2004 roku № 1861-IV [Law of Ukraine on cross-border cooperation from June 24 2004, № 1861-IV]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1861-15#Text> [in Ukrainian].
3. Onovleno perelik hromad v zonakh boyovykh diy, na tymchasovo okupovanykh terytoriyakh ta tykh, shcho v otochenni [The list of communities in combat zones, in the temporarily occupied territories and those in the vicinity has been updated]. (2022) Ministerstvo z pytan' reintehratsiyi tymchasovo okupovanykh terytoriy Ukrainy [Ministry of Reintegration of the Temporarily Occupied Territories of Ukraine] Retrieved from <https://decentralization.gov.ua/news/14871> [in Ukrainian].
4. Festinger L. (1953) Group attraction and membership. *Group dynamics: Research and theory*. Evanston, IL: Row, Peterson.
5. Cook S. (1970) Motives in conceptual analysis of attitude related behavior. *Proceedings of the Nebraska Symposium on Motivation*. Lincoln, NE: University of Nebraska Press.
6. Hamblin C. L. (1958) Questions. *The Australasian Journal of Philosophy*. Vol. 36. P. 159–168.
7. Wilson W., Miller N. (1961) Shifts in evaluations of participants following intergroup competition. *The Journal of Abnormal and Social Psychology*. Vol. 63(2). P. 428–431.
8. Peterson J. A., Martens R. (1972) Success and residential affiliation as determinants of team cohesiveness. *Research Quarterly*. P. 63–76.
9. James A., Lott A. (1964) Reward frequency and the formation of positive attitudes toward group. members. *Journal of Social Psychology*. P. 1–115.
10. Bernard J. S. (1973) The sociology of community. Glenview, IL: Scott, Foresman.
11. CAF WORLD GIVING INDEX 2021 Retrieved from https://www.cafonline.org/docs/default-source/about-us-research/cafworldgivingindex2021_report_web2_100621.pdf
12. World Development Report 2021: Data for Better Lives. Retrieved from <https://www.worldbank.org/en/publication/wdr2021>
13. Zakon Ukrainy Pro mistseve samovryaduvannya v Ukraini: pryiniaty 21 trav. 1997 roku № 280/97 [Law of Ukraine on local self-government in Ukraine from May 21 1997, № 280/97]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian].
14. Zakon Ukrainy Pro pravovyy rezhym voyennoho stanu»: pryiniaty 12 trav. 2015 roku № 389-VIII. [Law of Ukraine on the legal regime of martial law from May 12 2015]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> [in Ukrainian].
15. Indeks spryynyattya koruptsiyi — 2021 [Corruption Perceptions Index]. Retrieved from <https://cpi.ti-ukraine.org/> [in Ukrainian].
16. Tymechko, I. (2020) Instytutsiyni osoblyvosti upravlinnya vlasnistyu terytorial'noyi hromady [Institutional features of territorial community property management]. *Ekonomika Ukrainy [Ukraine economy]*. Vol.(9): 37–47 Retrieved from http://economyukr.org.ua/?page_id=774&aid=410 [in Ukrainian].

ISSN (print) 2708-7530

Наукові перспективи № 6(24) 2022

СЕРІЯ «Право»

УДК 346.1+347.77

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-6\(24\)-368-380](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-6(24)-368-380)

Бахур Олександр Валерійович адвокат, асистент кафедри цивільного права і процесу, Донецький національний університет імені Василя Стуса, вулиця Грушевського, 2, м. Вінниця, 21000, <https://orcid.org/0000-0002-5725-5210>

ПРО ПІДСТАВИ ЗАХИСТУ ПРАВ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ СУБ'ЄКТІВ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню сутності і правової природи підстав захисту щодо невизнання та оспорування прав інтелектуальної власності суб'єктів підприємницької діяльності. У чинних нормативних актах різняться види підстав захисту, а також підходи до їхнього формулювання. У зв'язку із цим, як у наці, так і на практиці вказані підстави захисту часто ототожнюють або змішують, що на думку автора є неправильним. Поряд із цим, такий стан призводить до різнобічної практики правозастосування у цій сфері, а також негативно впливає на правовий господарський порядок.

Автором з'ясовано, що визначення і розмежування понять «невизнання» і «оспорування» в законодавстві не надається. Крім того обґрунтовано невідповідність підходів у законодавстві до зазначених понять, а саме у статті 15 та статті 431 Цивільного кодексу України, оскільки у сфері права інтелектуальної власності законодавець закладає інакший підхід до співвідношення зазначених підстав захисту. Зокрема, у статті 431 Цивільного кодексу України порушення визначається як різновиди – невизнання та посягання.

У статті з урахуванням наукових поглядів правознавців, положень законодавства та судової практики автором доведено, що невизнання та оспорування прав інтелектуальної власності суб'єктів підприємницької діяльності є самостійними підставами захисту, відмінними від правопорушення. Також з урахуванням проведеного дослідження щодо невизнання та оспорування прав інтелектуальної власності суб'єктів підприємницької діяльності автором розмежовано ці підстави захисту та визначено їхні сутнісні ознаки.

На думку автора застосування запропонованих ознак для кваліфікації і розмежування зазначених підстав захисту сприятиме формуванню одностайної

практики правозастосування у цій сфері, належному правовому господарському порядку, захисту прав та інтересів учасників відносин інтелектуальної власності, а також для притягнення винних до господарсько-правової відповідальності.

Ключові слова: підстави захисту прав, об'єкти інтелектуальної власності, підприємницька діяльність, обмеження прав, невизнання прав, оспорування прав, охорона прав, господарсько-правова відповідальність, правовий господарський порядок, правове регулювання.

Bakhur Oleksandr Valeriyovych Lawyer, assistant of the Department of Civil Law and Procedure in Donetsk National University named after Vasyl Stus, Hrushevskoho St., 2, Vinnytsia, 21000, <https://orcid.org/0000-0002-5725-5210>

ABOUT THE REASONS OF THE DEFENCE THE INTELLECTUAL PROPERTY RIGHTS OF THE ENTREPRENEURIAL ACTIVITY SUBJECTS

Abstract. The article is devoted to the investigation of the essence and legal nature of the grounds for the defense against the non-recognition and the contestation of the intellectual property rights of the entrepreneurial activity subjects. The types of defense grounds differ in the current regulations and also the approaches to their formulation. In this regard, both in the science and in practice, these grounds of the defense are often identified or confused, which the author believes is incorrect. In addition, this situation leads to a variety of law enforcement practices in this area, as well as negatively affects legal and economic order.

The author found that the definition and delimitation of the concepts "non-recognition" and "contestation" in the law is not provided. In addition, it is justified the inconsistency of approaches in the legislation to these concepts, namely at the Article 15 and the Article 431 of the Civil Code of Ukraine, as in the field of the intellectual property law, the legislator takes a different approach to the ratio of these grounds of the defense. In particular, the Article 431 of the Civil Code of Ukraine defines violations as the non-recognition and the encroachment.

In the article, taking into account the scientific views of jurists, the provisions of law and jurisprudence, the author proves that the non-recognition and the contestation of the intellectual property rights of the entrepreneurial activity subjects are independent grounds of the defense, other than the offense. Also, taking into account the study on the non-recognition and the contestation of the intellectual property rights of the entrepreneurial activity subjects, the author distinguishes between these grounds of the defense and identifies their essential features.

According to the author, the application of the proposed features for the qualification and delimitation of these grounds of the defense will contribute to the formation of a unanimous practice of law enforcement in this area, the defense of the rights and interests of the participants in the intellectual property relations, and also for bringing the perpetrators to the economic and legal justice.

Keywords: the reasons of the defense of the rights, the objects of intellectual property, the entrepreneurial activity, the restriction of rights, the non-recognition of rights, the contestation the rights, the protection of rights, economic and legal responsibility, the legal economic order, the legal regulation.

Постановка проблеми. Відповідно до ст. 55 Конституції України захист права інтелектуальної власності може здійснюватися судами, Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини чи самостійно. Згідно вказаної статті кожен має право будь-якими не забороненими законом способами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань [1]. Держава забезпечує захист прав усіх суб'єктів права власності і господарювання (ст. 13 Основного Закону).

Суб'єкти підприємницької діяльності мають широке коло майнових і немайнових прав, належна реалізація яких забезпечується, серед іншого, наявністю ефективних способів захисту цих прав у разі їх порушення, оспорування, невизнання. Ефективним способом захисту є такий, застосування якого призводить до реального поновлення порушеного права (забезпечує припинення його невизнання чи оспорування), а в разі неможливості вказаного – забезпечує отримання необхідного відшкодування [2, с. 167].

У законодавстві загальні положення про підстави захисту суб'єктивних прав визначено у статті 15 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України), яка закріплює право кожної особи на захист свого права в разі його порушення, невизнання чи оспорування [3]. Зазначені підстави відрізняються між собою за характером дії або бездіяльності, що складає їх зміст, правовими наслідками, що застосовуються до особи, яка вчинила відповідні дії.

Правильне визначення підстави захисту прав інтелектуальної власності суб'єктів господарювання, їхнє співвідношення і розмежування, а також задля правомірного притягнення винного до господарсько-правової відповідальності, неможливе без врахування особливостей кожної з них.

Тому, з огляду на зазначене, **метою статті** є дослідження сутності і правової природи підстав захисту – невизнання та оспорування прав інтелектуальної власності у сфері господарювання з уточненням критеріїв їх розмежування.

Виклад основного матеріалу. М.М. Дякович зазначає, що захист прав має бути направлений на усунення будь-яких перепон на шляху здійснення

суб'єктами своїх прав і недопущення правопорушень, відновлення первісного становища або ж тих прав, які існували до порушення, проте, звернення за захистом є можливим не тільки у зв'язку з порушенням або оспорюванням права, а і у випадку його невизнання [4, с. 28].

О.О. Штефан досліджуючи проблеми охорони суб'єктивних авторських прав досить ґрунтовно характеризує підстави захисту цивільних прав, виокремлюючи загальні ознаки, особливості та сутність кожної із передбачених законодавством підстав, що характерні цій галузі права. На думку вченої у сфері авторського права, невизнання права полягає у пасивному запереченні наявності у особи авторського права на твір, яке безпосередньо не завдає шкоди суб'єктивному праву суб'єкта авторського права, проте створює непевність у правовому статусі носія цього права в тому числі й у його відносинах з третіми особами щодо використання об'єкта авторського права; оспорювання авторських прав – це активне (виражене у зверненні до юрисдикційних органів) заперечення з боку особи щодо приналежності іншій особі права на твір, що пов'язано з невизначеністю правового статусу суб'єкта авторського права [5, с. 17-18].

Отже, і законодавець у ст. 15 ЦК України, і науковці розмежовують поняття порушення, невизнання або оспорювання права. Але визначення і розмежування понять «невизнання» і «оспорювання» в законодавстві не надається. Більш того, має місце певна невідповідність підходів: в ст. 15 ЦК України ці три підстави захисту чітко розмежовані, а в ст. 431 ЦК України визначається як різновиди порушення – невизнання та посягання. Тобто, у сфері права інтелектуальної власності законодавець закладає інакший підхід до співвідношення зазначених підстав захисту, ніж передбачене ст. 15 ЦК України.

Відповідно до наведеного формулювання у ст. 431 ЦК України, невизнання права вважається різновидом правопорушення, а отже, як наслідок, є підставою для притягнення особи, що не визнає право, до юридичної відповідальності, що слід визнати таким, що не відповідає приписам Конституції України про те, що ніхто не може відповідати за діяння, які на час їх вчинення не визнавалися законом як правопорушення (ст. 58).

З огляду на зазначене, задля впорядкування законодавчих підходів до визначення підстав захисту прав інтелектуальної власності, має бути закріплено узгоджений їхній перелік із відокремленням таких підстав, як невизнання і порушення прав, в якості двох самостійних підстав захисту, що тягнуть за собою застосування різних правових наслідків: порушення – весь спектр способів захисту (заходи захисту і заходи відповідальності), а невизнання і оспорювання – лише заходів захисту (наприклад, визнання права).

У частині 2 статті 16 ЦК України визначено перелік способів захисту цивільних прав та інтересів, з яких визнання права є першим за розташуванням.

При цьому слід зауважити, що легального визначення визнання права в національному законодавстві не надано. Разом з тим, у науці також відсутній єдиний підхід до розуміння вказаного способу захисту, оскільки сфера застосування і сам предмет визнання права є значно широкими. Таким чином, розробити універсальне визначення цієї підстави захисту вбачається досить проблематичним завданням.

У науковій літературі пропонуються відповідні визначення. Так, О.І. Харитонova зазначає, що невизнання цивільного права полягає у пасивному запереченні приналежності особі суб'єктивного цивільного права [6, с. 36]. На думку Я.В. П'янової невизнання права визначається як дія або бездіяльність, які за змістом становлять заперечення існування суб'єктивного цивільного права іншої особи, проте не містить ознак порушення права – ліквідації або обмеження свободи його реалізації [7, с. 7-8].

Подібну характеристику надає цим поняттям Р.О. Стефанчук: невизнання – це дії учасника цивільних правовідносин, який несе юридичний обов'язок перед уповноваженою особою, що мають бути спрямовані на заперечення у цілому або у певній частині суб'єктивного права іншого учасника цивільних правовідносин, внаслідок якого уповноважена особа позбавлена можливості реалізувати своє право. Оспорювання полягає у тому, що між учасниками має існувати спір з приводу наявності чи відсутності суб'єктивного права у сторін, а також приналежності такого права певній особі. Оспорене право за своєю суттю є таким, що ще не порушене, але при цьому у особи виникає невизначеність у праві, що зумовлена поведінкою іншої особи стосовно уповноваженого [8].

В останньому визначенні невизнання права розуміється як певні дії учасника, натомість невизнанням можуть бути і випадки прояву бездіяльності, що ставить пасивний бік цієї підстави.

Поряд з наведеними науковими позиціями стосовно розкриття невизнання і оспорювання прав в загальному розумінні, М.Ю. Потоцький наводить їх визначення для прав інтелектуальної власності. Так, невизнання права інтелектуальної власності – це діяння (дія або бездіяльність) особи щодо ігнорування права інтелектуальної власності, яке безпосередньо не порушує право, але створює невизначеність у правовому статусі власника прав. Оспорювання прав інтелектуальної власності – це дії особи, спрямовані на зміну спірного права інтелектуальної власності шляхом звернення до суду з заявою про визнання наявності свого права та (або) визнання відсутнім права опонента [9, с. 211-212].

Етимологія слів «невизнання» та «оспорювання» вказує про їх неоднозначність. Так, за Словником української мови, слово «оспорювати» має два значення: 1) висловлювати свою незгоду з ким-, чим-небудь, брати під

сумнів щось; заперечувати; 2) домагатися відновлення свого права на щонебудь через суд [10, с. 782]. Невизнання подається як становище, коли кого-, щонебудь не визнають або не оцінюють по заслугі, належним чином [10, с. 257].

За тлумачним словником В. Даля слово «оспаривать» означає оспорити когось, щось, спорити проти чогось, спростовувати, не погоджуватись, заперечувати, відстоювати свої переконання, бути іншої думки та доказувати свою правоту [11, с. 586].

З наведеного вбачається, що оспорювання пов'язане з активними діями (відстоювати, спростовувати, заперечувати), які породжують спір між суб'єктами, в тому числі і судовий. Невизнання, в свою чергу, окреслює стан невизначеності щодо ситуації або особи, який є переважно пасивним. Таким чином, ці два поняття є різними за своїм як лексичним, так і юридичним значенням.

На думку А. Штанько, при оспорюванні права щодо доведення приналежності суб'єктивного права особою не здійснюються заходи, які характерні при невизнанні прав, а саме щодо звернення до суду з вимогою про визнання існування його права. В цьому випадку володілець прав отримує вимогу про оспорювання та зобов'язаний довести приналежність суб'єктивного права. Розмежовуючи між собою підстави захисту невизнання та оспорювання прав, необхідно застосовувати ту чи іншу підставу в залежності від факту зазіхання або не зазіхання особи на це право, що полягатиме у невизнанні або оспорюванні. У разі невизнання суб'єктивного права іншою особою, вона не заявляє приналежність на це право, на відміну від оспорювання, коли така особа претендує на це право [12, с. 205].

Характерною ознакою невизнання та оспорювання прав, що притаманне їм обом, є поведінка, яка ставить під сумнів належність суб'єктивного права його носію – правовласнику, на відміну від порушення, яке пов'язане з посяганням на право. При цьому зазначені юридичні факти стають підставою захисту лише в разі, коли призводять до такої невизначеності у правовому статусі суб'єкта прав інтелектуальної власності, яка становить перепони, ускладнює, унеможлиблює належне здійсненні ним своїх прав та інтересів. Суб'єкт, який вимагає захисту свого права в разі невизнання, має довести наявність зазначених умов.

З урахуванням вищезазначеного розмежування можна констатувати, що невизнання права характеризується як пасивне заперечення, а оспорювання – активне, що здійснюється шляхом звернення до юрисдикційних органів.

Не завжди в науці наведене розмежування підстав враховується. В.О. Хома та О.В. Кошонько змішують їх, зазначаючи, зокрема, що порушення права інтелектуальної власності можливе у трьох формах: дія (посягання на права інтелектуальної власності), бездіяльність (невизнання права) та змішана

форма (невизнання права інтелектуальної власності з подальшим неправомірним використанням цією ж особою результатів чужої інтелектуальної або творчої діяльності [13, с. 149].

З урахуванням наведених позицій науковців можна зробити висновок, що невизнання права інтелектуальної власності характеризується пасивною дією або бездіяльністю будь-яким із учасників правовідносин, що створює невизначеність у праві володільця. Невизнання права інтелектуальної власності – це дія або бездіяльність суб'єкта, яка полягає у ігноруванні права інтелектуальної власності, що безпосередньо не порушує таке право, однак створює певну невизначеність у правовому статусі правовласника або законного користувача. Оспорювання прав інтелектуальної власності – це активні дії суб'єкта, спрямовані на звернення до юрисдикційного органу за захистом свого права із вимогою про відсутність прав іншої сторони.

Практичне здійснення захисту визначається як через право (можливість) правовласника, так і через обов'язок зобов'язаного суб'єкта здійснити дії щодо визнання або поновлення порушеного ним права. Правовласник здійснює своє право через самостійне здійснення порушеного права і у межах визначених законодавством (самозахист), або шляхом звернення до уповноваженого органу за захистом свого права або інтересу, де останні зобов'язані відповідно до визначеної законом компетенції здійснити такий захист.

У судовій практиці прикладом невизнання прав інтелектуальної власності у сфері господарювання є справа № 922/4031/20, що розглядалась Господарським судом Харківської області [14]. У цій справі позивач обґрунтовував свої вимоги тим, що між ним та відповідачем було укладено договір, відповідно до умов якого відповідач як власник торговельної марки (далі – ТМ), передав всі майнові права інтелектуальної власності на знак для товарів і послуг, які випливають із свідоцтва для всього переліку послуг, для яких зареєстровано знак, а позивач, як правонаступник, – їх прийняв. В подальшому між контрагентами було уточнено умови договору, а саме те, що учасники спірних правовідносин діють в інтересах та за рахунок інших суб'єктів господарювання. Пізніше уповноваженим органом у встановленому законом порядку відбулась реєстрація відомостей про передачу прав на знак позивачу. Однак через деякий час позивач отримав претензію від відповідача, зміст якої полягав у тому, що в реєстрі відсутня інформація про перехід права власності до позивача, а відтак він не будучи власником цього свідоцтва не має права використовувати ТМ. Як з'ясувалось у реєстрі найменування позивача було вказано не повністю, як передбачалось укладеним із відповідачем договором.

З огляду на це, за твердженнями позивача, з чим і погодився суд, така невідповідність створює невизначеність щодо особи – власника ТМ, та

дозволяє іншій особі – колишньому власнику оспорювати та не визнавати наявності у позивача права власності, ставити під сумнів факт переходу права власності до позивача, що і стало підставою для звернення позивача до суду з відповідним позовом.

Суд задовольняючи позов, вказав, що з урахуванням норм законодавства, наявні статуси юридичних осіб за вказаним договором, що між ними укладався, передбачає перехід прав на всі майнові права інтелектуальної власності у законний спосіб. Крім того, на чинність прав, за ліцензією або іншим договором, та інших прав на відповідний об'єкт права інтелектуальної власності, зокрема на право ліцензіата на звернення до суду за захистом свого права не впливає відсутність державної реєстрації.

Ще одним із поширених спорів щодо визнання прав інтелектуальної власності у сфері господарювання, є справи щодо визнання ТМ добре відомою. Єдиний державний реєстр судових рішень містить рішення, у яких відповідачами у таких спорах виступають державний орган, що здійснює повноваження у сфері інтелектуальної власності – Міністерство економічного розвитку і торгівлі України (з 21.05.2021р. назва Міністерство економіки України) та суб'єкт підприємницької діяльності.

У складі Міністерства економіки України було створено Державне підприємство «Український інститут інтелектуальної власності» (УКРПАТЕНТ), який є інституційною складовою державної системи правової охорони інтелектуальної власності в Україні та виконує функції Національного органу інтелектуальної власності [15] (далі – НОІВ). У складі УКРПАТЕНТУ створена Апеляційна палата, до повноважень якої, зокрема, віднесено розгляд заяв про визнання ТМ добре відомою в Україні.

Згідно абзаців 1 та 12 ст. 1 Закону України «Про охорону прав на знаки для товарів і послуг» Апеляційна палата – це колегіальний орган НОІВ для розгляду різних справ, зокрема, щодо набуття прав на об'єкти інтелектуальної власності, заяв про визнання ТМ добре відомою в Україні та інших питань. У статті 25 цього ж Закону зазначається, що визнати ТМ добре відомою можливо шляхом звернення до Апеляційної палати або суду [16].

Так, як приклад, Колегія Апеляційної палати Міністерства економічного розвитку і торгівлі України Рішенням від 24 лютого 2020 року за наслідками розгляду заяви, поданої від ТОВ «Нова пошта» про визнання знака «НОВА ПОШТА, зобр.» добре відомим в Україні, дійшла висновку, що зібрані заявником документи, матеріали, докази та доводи є обґрунтованими, а тому зазначений знак слід визнати добре відомим в Україні [17]. Апеляційна палата на підставі норм національного законодавства, міжнародних документів, з урахуванням обставин справи під час розгляду з'ясовувала фактори, що серед іншого, стали підставою для визнання знака добре відомим в Україні. До таких

факторів було віднесено: ступені відомості у суспільстві; тривалість, обсяг та географічний район будь-якого використання, просування, оприлюднення, представлення знака та інше. Також було встановлено, що ТОВ є власником патенту на промисловий зразок та корисну модель, близько 20 знаків для товарів і послуг, в тому числі, словесних та комбінованих знаків, які містять словесні елементи «НОВА ПОШТА», «НОВАЯ ПОЧТА», «NOVA POSHTA», зображувального знака. Таким чином, уповноважений орган встановив, що заявником протягом тривалого часу здійснюються усі необхідні дії, пов'язані із забезпеченням правової охорони знака, як в Україні, так і за кордоном.

Таким чином, аналізуючи вказане рішення, можна встановити, що Апеляційна палата надає оцінку та здійснює перевірку поданих документів та доказів, якими заявник обґрунтовує необхідність у визнанні знака добре відомим, перевіряє наявність чи відсутність факторів та обставин, на підставі яких приймається рішення щодо доцільності визнання ТМ добре відомою. У зазначеному прикладі також можна побачити, що відсутній спір, який б зумовлював звернення до цього органу за захистом, тобто відсутні неправомірні дії з боку інших суб'єктів, які б могли вплинути на статус заявника з приводу прав на об'єкт права інтелектуальної власності.

Наведена практика свідчить, що у відносинах інтелектуальної власності визнання права може здійснюватися як стосовно засвідчення факту первинного набуття прав, так і щодо підтвердження вже існуючого права.

Крім того, згідно вимог чинного законодавства більшість об'єктів промислової власності підлягають державній реєстрації (отримання дозвільних документів: патенту на винахід і корисну модель, свідоцтва на ТМ та промисловий зразок тощо) та відповідні реєстри є відкритими для необмеженого кола осіб, які мають змогу отримати до них доступ. З огляду на це, презюмується, що будь-хто може знати про наявність прав на об'єкт у іншого суб'єкта, а тому у разі невизнання прав промислової власності переважно є умисним запереченням.

Як зазначалось вище, оспорювання є активною дією, що здійснюється шляхом звернення до юрисдикційних органів. Оспорювання прав інтелектуальної власності у сфері господарювання, як підстава для їх захисту, може полягати найчастіше у зверненні суб'єкта, який заперечує наявність права, до судового органу з вимогою про визнання патенту (свідоцтва) недійсним без належних підстав, визначених законодавством.

У справі № 910/8842/19 Господарський суд міста Києва за позовом ТОВ «Алкогільно-безалкогольний комбінат Дніпро» до ТОВ «Буклет-Юг» та Міністерства економічного розвитку і торгівлі України про визнання недійсними патентів, дійшов висновку, що патенти на промислові зразки мають бути визнанні недійсними з огляду на їх невідповідність умовам надання

правової охорони – новизни. Задовольняючи позовну заяву суд дійшов висновку, що патенти, що були отримані відповідачем ТОВ «Буклет-Юг» дійсно є такими, що не відповідають патентоспроможності промислових зразків, а тому порушують права позивача. Оспорюючи свої права щодо вказаних патентів позивач вірно обрав спосіб захисту, а тому суд правомірно задовольнив позов [18].

Аналогічним чином оспорюються і свідоцтва на ТМ. Так, у справі № 910/5887/21 Господарський суд міста Києва задовольнив позовні вимоги про визнання недійсним свідоцтва на ТМ щодо всіх товарів, яке належить відповідачу. Суд виходив із того, що відповідач володіє свідоцтвом на ТМ, яка є схожою настільки, що її можна сплутати з раніше зареєстрованою ТМ позивача, а тому підлягає визнанню недійсним повністю, оскільки позначення за вказаним свідоцтвом не відповідає умовам надання правової охорони. ТМ за свідоцтвом відповідача не відповідає умовам надання правової охорони станом на дату подання заявки на його реєстрацію, оскільки знак є схожим до ступеня змішування із раніше зареєстрованим знаком позивача для таких самих товарів та є таким, що може ввести в оману особу, яка виробляє товар або надає послуги [19].

Висновки. Отже, враховуючи вище викладене, можна дійти висновку, що невизнання та оспорювання прав інтелектуальної власності у сфері господарювання є самостійними підставами захисту, відмінними від правопорушення.

Узагальнюючи викладене, підстава захисту у вигляді невизнання прав інтелектуальної власності у сфері господарювання має наступні ознаки: 1) пасивне заперечення наявності в особи відповідного права або бездіяльність; 2) ускладнює та унеможлиблює нормальне здійснення прав та інтересів суб'єктом прав інтелектуальної власності, створює невизначеність у правовому становищі суб'єкта господарювання; 3) виступає самостійним предметом спору; 4) має правовим наслідком застосування лише заходів захисту, а не заходів відповідальності; 5) є переважно умисною у разі невизнання прав промислової власності.

Оспорювання прав інтелектуальної власності у сфері господарювання має наступні ознаки: 1) активний характер у формі дії, що полягає у зверненні до суду або Апеляційної палати; 2) ускладнює та унеможлиблює нормальне здійснення прав та інтересів суб'єктом прав інтелектуальної власності; 3) породження у правоволодільця правової невизначеності у праві, що зумовлює неможливість його повного або часткового здійснення; 4) виступає самостійним предметом спору, який може стосуватись як визнання наявності свого права або визнання відсутнім прав опонента; 5) можливість створення

загрози порушення; 6) має наслідком застосування лише заходів захисту, а не заходів відповідальності; 7) завжди є цілеспрямованою (умисною).

Застосування запропонованих ознак для кваліфікації і розмежування двох підстав захисту прав інтелектуальної власності – невизнання і оспорювання сприятиме формуванню одностайної практики правозастосування у цій сфері, належному правовому господарському порядку, захисту прав та інтересів учасників відносин інтелектуальної власності, а також для притягнення винних до господарсько-правової відповідальності.

Література:

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. Відомості Верховної Ради України. 1996. №30. ст. 141.
2. Цивільний кодекс України : Науково-практичний коментар. Т. 1: Загальні положення. Особи / за ред. І. В. Спасибо-Фатєєвої. Х. : ЕКУС, 2020. 928 с.
3. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року № 435-IV. Відомості Верховної Ради України. 2003. № 40-44. Ст. 35.
4. Дякович М. М. Охорона і захист сімейних прав та інтересів нотаріусом: Монографія. К.: Істина, 2014. 520 с.
5. Штефан О.О. Поняття порушення суб'єктивного авторського права: теоретичний аспект. Теорія і практика інтелектуальної власності № 6/2020. С. 15-23.
6. Гражданские правоотношения интеллектуальной собственности, возникающие в результате творчества (концептуальные основы) : монография. Е. И. Харитонов. 2-е изд., перераб. и доп. О. : Фенікс, 2012. 409 с.
7. П'янова Я.В. Судовий захист майнових цивільних прав : автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.03; Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. - Х., 2009. - 20 с.
8. Стефанчук Р. О. Цивільне право України: Навчальний посібник. Р. О. Стефанчук. К.: Прецедент, 2005. URL: https://www.ebk.net.ua/Book/law/stefanchuk_tsivpu/part3/302.htm (дата звернення 23.02.2022).
9. Потоцький М.Ю. Господарсько-правовий захист інтелектуальної власності в Україні: монографія. М.Ю. Потоцький. К.: ДП «Видавничий дім «Персонал», 2014. 620 с.
10. Словник української мови в 11т. под ред. В.О. Винника, Л.А. Юрчука. К. : «Наукова думка», 1974. Т. 5 : Н-О. 840 с.
11. Даль В.И. Толковый словарь живого великорусского языка в 4-х томах. Даль В.И. М. : Олма-Пресс, 2001. Т.2 : И-О. 672 с.
12. Штанько А. Ефективність визнання права як способу захисту майнових цивільних прав та інтересів. Науковий часопис Національної академії прокуратури України. 2014. № 4(4). С. 200–211.
13. Хома В.О., Кошонько О.В. Шляхи вдосконалення організаційно-правового механізму протидії порушенням митних правил щодо об'єктів права інтелектуальної власності. Право і суспільство. 2018. С. 147-152.
14. Рішення Господарського суду Харківської області від 10 лютого 2021 року у справі №922/4031/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95032527> (дата звернення 23.02.2022).
15. Офіційний веб-сайт Державного підприємства «Український інститут інтелектуальної власності» (Укрпатент). URL: <https://ukrpatent.org/uk/articles/about> (дата звернення 23.02.2022).

16. Про охорону прав на знаки для товарів і послуг: Закон України від 15 грудня 1993 р. № 3689-XII. Відомості Верховної Ради України. 1994 р., № 7, ст.36.
17. Рішення Колегії Апеляційної палати Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 24 лютого 2020 року. URL: <https://ukrpatent.org/atachs/nova-poshta-zobrwk-res-2020.pdf> (дата звернення 22.06.2021).
18. Рішення Господарського суду міста Києва від 05 листопада 2019 року у справі №910/8842/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/85469990> (дата звернення 23.02.2022).
19. Рішення Господарського суду міста Києва від 18 серпня 2021 року у справі №910/5887/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/99297005> (дата звернення 23.02.2022).

References:

1. Konstytutsiia Ukrainy [Constitution Ukraine]. (1996, June 28). Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine. Kyiv: Parlam. vyd-vo [in Ukrainian].
2. Spasybo-Fatieieva I.V. (Eds.). (2020). *Tsyvilnyi kodeks Ukrainy: Naukovo-praktychnyi komentar. [Civil Code Ukraine: Scientific and practical commentary]*. (Vols. 1). Kharkiv: EKUS [in Ukrainian].
3. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy [Civil Code Ukraine]. (2003, January 16). Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine. Kyiv: Parlam. vyd-vo [in Ukrainian].
4. Diakovych M.M. (2014). *Okhorona i zakhyst simeinykh prav ta interesiv notariusom [Protection and defense of family rights and interests by a notary]*. Kyiv: Istyna [in Ukrainian].
5. Shtefan O.O. (2020). Poniattia porushennia subiektyvnoho avtorskoho prava: teoretychnyi aspekt [The concept of subjective copyright infringement: a theoretical aspect]. *Teoriia i praktyka intelektualnoi vlasnosti – Theory and practice of intellectual property*, 6/2020, 15-23 [in Ukrainian].
6. Kharitonova E.Y. (2012). *Hrazhdanskie pravootnosheniia intelektualnoi sobstvennosti, vznikaiushchie v rezultate tvorchestva (kontseptualnye osnovy) [Civil Legal Relations of Intellectual Property Arising as a Result of Creativity (Conceptual Framework)]*. 2-e izd., pererab. I dop. Odesa: Feniks [in Russian].
7. Pianova Ya.V. (2009). Sudovyi zakhyst mainovykh tsyvilnykh prav [Judicial protection of civil property rights]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kharkiv: NLU [in Ukrainian].
8. Stefanchuk R.O. (2005). *Tsyvilne pravo Ukrainy: Navchalnyi posibnyk [Civil law of Ukraine: Tutorial]*. Kyiv: Pretsedent. Retrieved from https://www.ebk.net.ua/Book/law/stefanchuk_tsivpu/part3/302.htm [in Ukrainian].
9. Pototskyi M.Iu. (2014). *Hospodarsko-pravovyi zakhyst intelektualnoi vlasnosti v Ukraini [Commercial-legal protection of intellectual property in Ukraine]*. Kyiv: DP «Vydavnychiy dim «Personal» [in Ukrainian].
10. Vynnyk V.O. & Yurchuk L.A. (Ed.). (1974). *Slovnyk ukraïnskoi movy [Dictionary of the Ukrainian language]*. (Vols 1-11). Kyiv: «Naukova dumka» [in Ukrainian].
11. Dal V.Y. (2001). *Tolkovy slovar zhyvoho velykorusskoho [Explanatory Dictionary of the Living Great Russian Language]*. (Vols 14). Moscow: Olma-Press [in Russian].
12. Shtanko A. (2014). Efektyvnist vyznannia prava yak sposobu zakhystu mainovykh tsyvilnykh prav ta interesiv [The effectiveness of the recognition of law as a way to protect property civil rights and interests]. *Naukovyi chasopys Natsionalnoi akademii prokuratury Ukrainy – Scientific Journal of the National Academy of the Prosecutor's Office of Ukraine*, № 4(4), 200–211 [in Ukrainian].
13. Khoma V.O. & Koshonko O.V. (2018). Shliakhy vdoskonalennia orhanizatsiino-pravovoho mekhanizmu protydyi porushenniam mytnykh pravyl shchodo obektiv prava intelektualnoi vlasnosti [Ways to improve the organizational and legal mechanism for combating violations of customs regulations on intellectual property rights]. *Pravo i suspilstvo – Law and society*, 147-152.

14. Rishennia Hospodarskoho sudu Kharkivskoi oblasti u spravi № 922/4031/20 vid 10 liutoho 2021 roku [Decision of the Commercial Court of Kharkiv region in case № 922/4031/20 of February 10, 2021]. Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95032527> [in Ukrainian].

15. Ofitsiyni veb-sait Derzhavnoho pidpriemstva «Ukrainskyi instytut intelektualnoi vlasnosti» (Ukrpatent) [Official website of the State Enterprise «Ukrainian Institute of Intellectual Property» (Ukrpatent)]. ukrpatent.org/uk. Retrieved from: <https://ukrpatent.org/uk/articles/about> [in Ukrainian].

16. Zakon Ukrainy Pro okhoronu prav na znaky dlia tovariv i posluh : vid 15 hrudnia 1993 roku № 3689-XII [Law of Ukraine on protection of rights to marks for goods and services from December 15 1993, № 3689-XII]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine*. Kyiv: Parlam. vyd-vo [in Ukrainian].

17. Rishennia Kolehii Apeliatsiinoi palaty Ministerstva ekonomichnoho rozvytku i torhivli Ukrainy vid 24 lutogo 2020 roku [Decision of the Board of Appeal of the Ministry of Economic Development and Trade of Ukraine of February 24, 2020] Retrieved from <https://ukrpatent.org/atachs/nova-poshta-zobr-wk-res-2020.pdf> [in Ukrainian].

18. Rishennia Hospodarskoho sudu mista Kyieva u spravi №910/8842/19 vid 05 lystopada 2019 roku [Decision of the Commercial Court of the city of Kyiv in case №910/8842/19 of November 5, 2019]. Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/85469990> [in Ukrainian].

19. Rishennia Hospodarskoho sudu mista Kyieva u spravi №910/5887/21 vid 18 serpnia 2021 roku [Decision of the Commercial Court of the city of Kyiv in case 910/5887/21 of August 18, 2021]. Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/99297005> [in Ukrainian].

УДК 343.13

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-6\(24\)-381-392](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-6(24)-381-392)

Галай Михайло Михайлович студент гр. 01-19-04 ФП, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, вул. Пушкінська, 106, м. Харків, 61023, тел.: (067)369-00-20, <https://orcid.org/0000-0001-8082-9334>

Тахтаров Данило В'ячеславович студент гр. 01-19-04 ФП, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, вул. Пушкінська, 106, м. Харків, 61023, тел.: (095)432-89-92, <https://orcid.org/0000-0002-4131-7886>

Шашко Максим Дмитрович студент гр. 01-19-04 ФП, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, вул. Пушкінська, 106, м. Харків, 61023, тел.: (050)853-13-36, <https://orcid.org/0000-0002-4131-7886>

ЗАХОДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ НА СТАДІЇ ПІДГОТОВЧОГО ПРОВАДЖЕННЯ

Анотація. У статті узагальнені та проаналізовані норми чинного Кримінального процесуального кодексу України щодо застосування заходів забезпечення кримінального провадження. Аналіз дає можливість запропонувати у науковому колі певні варіанти вирішення колізій, які можна зустріти у положеннях статей, а також труднощів у одноманітному застосуванні відповідних положень КПК України на практиці. Тема заходів забезпечення у кримінальному процесі і надалі залишається однією з найактуальніших у сфері юриспруденції, а пропозицій щодо правильного застосування статей, зміни положень у чинному кримінальному процесуальному кодексі, які присвячені заходам забезпечення, висловлює не мала кількість дослідників. Дана стаття не є виключенням, її метою є дослідження та аналіз норм процесуального законодавства, визначення ролі заходів забезпечення на стадії підготовчого провадження, встановлення та вирішення конкретних спірних питань в їх застосуванні.

При аналізі чинного кримінального процесуального законодавства України особливу увагу було приділено стадії підготовчого провадження. Стадії підготовчого провадження притаманні власні специфічні завдання, коло суб'єктів, об'єктів, законодавчо закріплені строки. Були детально розглянуті перелічені ознаки підготовчого провадження, встановлено роль заходів забезпечення на етапі підготовчого провадження. Досліджено головні функції та завдання заходів забезпечення. Так як на сьогодні визначення «заходів

забезпечення» відсутнє у КПК України, у статті запропоновано власне для подальшого можливого включення до процесуального законодавства. Розглянуто проблеми процедури застосування заходів забезпечення. Авторами приділено увагу спірним питанням та колізіям, які потребують вивчення науковцями у майбутньому. Також значну увагу було приділено розгляду питань щодо заходів забезпечення кримінального провадження у підготовчому судовому засіданні. При аналізі судової практики було встановлено низку спірних аспектів, пов'язаних із заходами забезпечення кримінального провадження, а також варіанти їх вирішення.

Ключові слова: заходи забезпечення, кримінальне провадження, підготовче провадження, процесуальне законодавство, судова практика, запобіжні заходи.

Galay Mikhail Mikhailovich Student gr. 01-19-04 FP, Yaroslav Mudryi National Law University, Pushkinskaya St., 106, Kharkiv, 61023, tel. : (067) 369-00-20, <https://orcid.org/0000-0001-8082-9334>

Takhtarov Danilo Vyacheslavovich Student gr. 01-19-04 FP, Yaroslav Mudryi National Law University, Pushkinskaya St., 106, Kharkiv, 61023, tel. : (095) 432-89-92, <https://orcid.org/0000-0002-4131-7886>

Shashko Maxim Dmitrovich Student gr. 01-19-04 FP, Yaroslav Mudryi National Law University, Pushkinskaya St., 106, Kharkiv, 61023, tel. : (050) 853-13-36, <https://orcid.org/0000-0002-4131-7886>

MEASURES TO ENSURE CRIMINAL PROCEEDINGS AT THE STAGE OF PREPARATORY PROCEEDINGS

Abstract. This article summarizes and analyzes the norms of the current Criminal Procedure Code of Ukraine regarding the application of measures to ensure criminal proceedings. The analysis enables us to propose some variants of solutions to conflicts, which can be found in the regulations of the articles, as well as difficulties in uniform application of the relevant regulations of the CCP of Ukraine in practice. The topic of security measures in criminal proceedings is still one of the most topical in the realm of jurisprudence, and propositions regarding the proper implementation of the articles and amendments to the current Criminal Procedure Code, which relate to security measures, are expressed by a considerable number of researchers. This article is not exclusive, its purpose is to investigate and analyze the norms of procedural law, to identify the role of security measures at the stage of

preparatory proceedings, to establish and resolve specific controversial issues in their application.

When analyzing the current criminal procedural legislation of Ukraine, special attention was paid to the stages of the preparatory procedure. The stages of the preparatory procedure had their own specific tasks, a number of subjects, objects, and legislatively fixed terms. Listed features of the preparatory procedure were examined in detail, the role of security measures at the stage of the preparatory procedure was established. The main functions and tasks of security arrangements were investigated. Since today the definition of "security measures" is absent in the CPC of Ukraine, the article proposes its own for further possible inclusion into the procedural legislation. The problems of the procedure of enforcement of security measures were considered. The authors have paid attention to controversial issues and collisions, which require to be studied by scientists in the future. Significant attention was also paid to the consideration of the issues of criminal proceedings in the preparatory court session. An analysis of court practice revealed a low number of controversial aspects related to the measures to ensure criminal proceedings, as well as the options for their resolution.

Keywords: security measures, criminal proceedings, preparatory proceedings, procedural legislation, precautions, court practice.

Постановка проблеми. Внаслідок доволі складного порядку застосування заходів забезпечення кримінального провадження, що встановлений чинним Кримінальним процесуальним кодексом, вважаємо за необхідне дослідити та проаналізувати положення та практику застосування цього інституту саме на стадії підготовчого провадження. Одним із головних заходів забезпечення належної поведінки громадян є переконання. Заходи примусу застосовуються, як правило, в тих випадках, коли метод переконання є недостатнім для виконання покладених обов'язків на особу. Сьогодні згідно з Указом Президента України № 64/2022 «Про введення воєнного стану в Україні» та Указом Президента України «Про продовження строку дії воєнного стану в Україні» затвердженим Законом № 2263-IX від 22.05.2022 в Україні діє воєнний стан, тому зараз необхідно чітко розуміти та застосувати заходи процесуального примусу, що є особливо актуально на стадії кримінального процесу- підготовчому провадженні. Слід розуміти пов'язаність кожної дії щодо заходів забезпечення кримінального провадження на стадії підготовчого провадження із гарантуванням прав і свобод громадян у Конституції України. Особливо гостра ця проблема стосується обмеження прав і свобод громадян. Тому для мотивованого і правильного застосування заходів процесуального

примусу на стадії підготовчого провадження необхідно знати їх правову природу, підстави, умови та порядок подальшого застосування.

Аналіз останніх досліджень. Кримінальна процесуальна діяльність у підготовчому судовому провадженні стала об'єктом досліджень таких вчених як В.Г. Гончаренко, С.І. Дячук, О.В. Єні, О.В. Калужинський, О.Б. Комарницька, О.В. Копіца, Т.В. Лукашкіна, В.В. Луцик, М.А. Погорецький, В.О. Попелюшко, Н.П. Сиза, Л.І. Фесенко, А. Алексєєв, З. Зінатулін, З. Коврига, Ю. Лівшиць, П. Лупінська, В. Михайлов, І. Петрухін, В. Бринцев, Ю. Грошевий, В. Назаров, В. Зеленецький, В. Малярєнко, В. Махов, Б. Булатов, але, на нашу думку, варто зауважити, що саме застосування заходів забезпечення на стадії підготовчого провадження не є достатньо дослідженим питанням внаслідок того, що воно дослідження були доволі поверхневими або внаслідок того що вони не були основним предметом дослідження, або навпаки, дослідженню підлягали лише певні заходи забезпечення на стадії підготовчого провадження, внаслідок чого цей субінститут не був досліджений повністю.

Метою статті є аналіз та дослідження особливостей застосування заходів забезпечення кримінального провадження на стадії підготовчого провадження.

Виклад основного матеріалу. Перед тим як вести мову щодо заходів забезпечення кримінального провадження на стадії підготовчого провадження варто визначитися, що саме варто розуміти під стадією підготовчого провадження та заходами забезпечення кримінального провадження.

На думку Бабаєвої О. В. під підготовчим провадженням слід розуміти самостійну стадію кримінального судочинства, яка має свої, притаманні їй завдання, коло суб'єктів, врегульовані строки, рішення, якими вирішуються поставлені завдання та кінцеве рішення, та складається з певних етапів[1]. Також авторка у своєму дослідженні визначає, що підготовче провадження – це перша стадія судового провадження, яка полягає в тому, що суд у визначеному законом порядку шляхом проведення підготовчого судового засідання, встановлюючи наявність достатніх підстав, вирішує питання про затвердження угоди, звільнення особи від кримінальної відповідальності або про призначення судового розгляду матеріалів кримінального провадження, що надійшли від прокурора (обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру) для розгляду їх по суті [1]. Не можна не погодитись з такою думкою, адже визначення та доводи підтверджується аналізом чинних норм Кримінального процесуального кодексу (далі-КПК). Про те що підготовче провадження є самостійною стадією свідчать ознаки, які притаманні такому етапу кримінально-процесуального провадження як стадія, а ці ознаки вже містяться в нормах норми Глави 27 КПК. Так,

наприклад, однією з ознак є певне коло суб'єктів, які реалізують свої права та обов'язки з повноваженнями. Коло суб'єктів вказується у частині 2 статті 314 Глави 27 КПК, відповідно підготовче судове засідання відбувається за участю обвинуваченого (крім випадків, коли здійснювалося спеціальне досудове розслідування), прокурора, захисника, потерпілого, його представника та законного представника, цивільного позивача, його представника та законного представника, цивільного відповідача та його представника, представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, згідно з правилами, передбаченими цим Кодексом для судового розгляду. Також ознакою, яка характеризує підготовче провадження як стадію є наявність відповідних завдань, кримінально-процесуальної форми та властивими для даного етапу процесуальними актами і рішеннями. Згідно з частиною 3 статті 314 Глави 27 КПК у підготовчому судовому засіданні суд має право прийняти 6 рішень:

1. затвердити угоду або відмовити в затвердженні угоди та повернути кримінальне провадження прокурору для продовження досудового розслідування в порядку, передбаченому статтями 468-475 Кодексу;
2. закрити провадження у випадку встановлення підстав, передбачених пунктами 4-8, 10 частини першої або частиною другою статті 284 Кодексу;
3. повернути обвинувальний акт, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру прокурору, якщо вони не відповідають вимогам Кодексу;
4. направити обвинувальний акт, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру до відповідного суду для визначення підсудності у випадку встановлення непідсудності кримінального провадження;
5. призначити судовий розгляд на підставі обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру;
6. доручити представнику персоналу органу пробації скласти досудову доповідь.[2].

А завданнями є контроль за законністю угод про примирення і про визнання винуватості, укладених під час досудового розслідування, та обвинувального акту і клопотання про застосування примусових заходів медичного характеру чи примусових заходів виховного характеру; підготовка до розгляду обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного характеру чи примусових заходів виховного характеру у судовому засіданні, що полягає у створенні відповідних умов для цього; вирішення питання про затвердження угод про примирення і про

визнання винуватості; вирішення питання про звільнення особи від кримінальної відповідальності. Усе це свідчить про підготовче провадження як стадію кримінального процесу. Цієї ж думки дотримується і науковець Олена Василівна Єні, зазначаючи, що при аналізі глави 27 КПК можна дійти висновку, що підготовче судове провадження відповідає всім вимогам, які висуваються саме до стадій[3]. Проте на цій стадії суд не тільки здійснює процесуальну діяльність на виконання вказаних завдань, він також визначається із застосуванням заходів кримінально-процесуального примусу, зокрема запобіжних заходів. А готуючись до цього провадження, суд надсилає учасникам виклики, що також є заходом кримінально-процесуального примусу. Тобто питання про застосування цих заходів з різних приводів виникає до і неодноразово після його початку. Практично вирішення судом питання про обмеження прав і свобод чи їх поновлення – одне з найголовніших завдань цієї стадії кримінального процесу.[4]

Для повного розуміння статусу та застосування заходів забезпечення на стадії підготовчого провадження слід визначити, насамперед, саме поняття заходів забезпечення кримінального провадження, їх функції та завдання. У КПК відсутнє нормативне визначення поняття заходів забезпечення кримінального провадження, однак, можна погодитись із визначенням, яке надають науковці, а саме - це передбачені кримінальним процесуальним законом засоби державно правового примусу, що застосовуються уповноваженими державними органами та посадовими особами у встановленому законом порядку до підозрюваного, обвинуваченого, потерпілого, свідка та інших осіб, котрі залучаються до сфери кримінальної процесуальної діяльності, з метою запобігання та припинення їхніх неправомірних дій, забезпечення виявлення та закріплення доказів і досягнення дієвості кримінального провадження [5]. Вважаємо це визначення цілком логічним та обширним, адже відповідно до частини 1 статті 131 КПК Глави 10: “Заходи забезпечення кримінального провадження застосовуються з метою досягнення дієвості цього провадження.” Саме “досягнення дієвості” є важливою функцією, яку виконують заходи забезпечення, адже без встановлення певних важелів впливу на учасників провадження, важко уявити дотримання принципів судового провадження, які перелічені у КПК. Згідно з ч.2 ст. 131 КПК заходами забезпечення кримінального провадження є: виклик слідчим, прокурором, судовий виклик і привід (ст. ст. 133–143 КПК); накладення грошового стягнення (ст. ст. 144–147 КПК); тимчасове обмеження у користуванні спеціальним правом (ст. ст. 148–153 КПК); відсторонення від посади (ст. ст. 154–158 КПК); тимчасовий доступ до

речей і документів (ст. ст. 159–166 КПК); тимчасове вилучення майна (ст. ст. 167–169 КПК); арешт майна (ст. ст. 170–175 КПК); затримання особи (ст. ст. 188–192 КПК, ст. ст. 207–213); запобіжні заходи (глава 17 ст. ст. 176–213 КПК)[2]. Кожен з вищеперелічених заходів має своє завдання та застосовується за необхідних підстав індивідуалізовано до кожного конкретного суб'єкта кримінального правопорушення. Доречною є думка Фаринника В.І., що кожний із заходів кримінального процесуального примусу має свою мету, але загальною метою є забезпечення виконання завдань кримінального судочинства [6]. З цим не можна не погодитись, тому що завданням є охорона прав та законних інтересів фізичних і юридичних осіб, які беруть в ньому участь, а також швидке і повне розкриття злочинів, а заходи забезпечення неабияк цьому сприяють. Особливо гостро це питання торкається підготовчого провадження, адже як уже зазначалося метою підготовчого провадження є процесуальне та організаційне забезпечення проведення судового розгляду, ефективність якого залежить від повноти, всебічності та ретельності його підготовки та при цьому суд вирішує питання щодо відповідності обвинувального акта вимогам КПК, наявності підстав для зупинення або закриття кримінального провадження, призначення судового розгляду або затвердження угоди, щодо заходів забезпечення кримінального провадження, розгляду клопотань учасників провадження. Роль же заходів забезпечення кримінального провадження полягає у виконанні хоча й в деякому вигляді допоміжної, але при цьому досить важливої функції дієвості. Не зрозуміло чому займаючи важливе місце на стадії підготовчого провадження заходи забезпечення кримінального провадження так часто залишаються в стороні як у наукових дослідженнях, так і на практиці.

Варто розкрити питання спірних аспектів та суперечностей тих статей, що регулюють застосування заходів забезпечення кримінального провадження. Уваги заслуговує розгляд питань щодо заходів забезпечення кримінального провадження у підготовчому судовому засіданні. Так, О.В. Бабаєва вказує, що відповідно до норм КПК України 1960 року, що регулювали питання заходів забезпечення, наявність підстав для зміни, скасування або обрання запобіжного заходу входило до кола питань, які підлягали обов'язковому з'ясуванню судом при попередньому розгляді справи. Нині це питання врегульовано статтею 315 КПК України. Це свідчить про те, що законодавець розглядає обрання, зміну чи скасування цих заходів в контексті питань, пов'язаних з підготовкою до судового розгляду, хоча і виносить його окремо. Варто зробити висновок, що така побудова є нелогічною, адже прийняття судом рішення про застосування заходів забезпечення кримінального провадження прирівнюється до організаційно-розпорядчого питання, яким за своєю юридичною природою воно не є і не може бути.

Виходячи із змісту ч. 3 ст. 315 КПК України, розгляд судом відповідних питань відбувається лише за клопотанням учасників судового провадження, а за їх відсутності застосування заходів забезпечення кримінального провадження, обраних під час досудового розслідування, вважається продовженням. Таким чином, на стадії підготовчого провадження передбачається, що дії таких заходів будуть продовжені автоматично. Ця ситуація створювала загрозу порушення прав особи, особливо прав особи обвинуваченого, до якого були обрані запобіжні заходи, що передбачали обмеження особистої свободи громадян [7].

Цей недолік в свою чергу призводить до складнощів для сторони обвинувачення. Мова йде про те, що, наприклад, перед стороною обвинувачення постає проблема своєчасного продовження запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою на стадії судового розгляду.

Розкриваючи питання проблематики доцільно було б згадати також положення ст. 331 КПК та ст. 211 КПК відповідно.

Згідно з положеннями ч. 3 ст. 331 КПК «Незалежно від наявності клопотань суд зобов'язаний розглянути питання доцільності продовження тримання обвинуваченого під вартою до спливу двомісячного строку з дня надходження до суду обвинувального акту, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру чи з дня застосування судом до обвинуваченого запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою», але при цьому існує можливість того, що двомісячний строк тримання обвинуваченого під вартою може минути, що відбудеться раніше за момент спливу двомісячного строку з дня надходження обвинувального акту до суду.

Щодо положень статті 211 КПК України, то тут варто зазначити, що відповідно до ч. 1 «Строк затримання особи без ухвали слідчого судді, суду не може перевищувати сімдесяти двох годин з моменту затримання», а відповідно до частини 2 цієї ж статті, особа, що була затримана без ухвали слідчого судді або суду повинна бути звільнена або доставлена до суду для розгляду клопотання про обрання запобіжного заходу щодо неї не пізніше шістдесяти годин з моменту затримання. Це також призводить до певних складнощів, адже, як зазначила О.Д. Калайнова, аналізуючи практику органів досудового розслідування, шістдесятигодинний строк часто буває занадтокороткий для того, аби повноцінно зібрати матеріали, яких би було достатньо для обрання слідчим суддею запобіжного заходу. Авторка слушно стверджує на тому, що, на її переконання, строк затримання і супроводження особи до суду має бути збільшений до 240 годин (10 діб) [8].

Для вирішення встановлених проблем пропонуємо такі зміни до КПК України (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2013, № 9-10, № 11-12, № 13, ст.88):

Щодо статті 211 КПК, доповнити частиною 3 відповідного змісту:

«3. У випадках, якщо для обрання затриманому запобіжного заходу необхідно додатково вивчити дані щодо особи затриманого чи для з'ясування інших обставин, які мають значення для прийняття рішення з цього питання, слідчий суддя вправі продовжити строк затримання особи до десяти діб».

Виходячи із вищезазначеного, слід звернутися до практики судів у цьому питанні. Звертаємо увагу на ч. 3 статті 315 КПК «Під час підготовчого судового засідання суд за клопотанням учасників судового провадження має право обрати, змінити чи скасувати заходи забезпечення кримінального провадження, в тому числі запобіжний захід, обраний щодо обвинуваченого. При розгляді таких клопотань суд дотримується правил, передбачених розділом II цього Кодексу. За відсутності зазначених клопотань сторін кримінального провадження застосування заходів забезпечення кримінального провадження, обраних під час досудового розслідування, вважається продовженим». У КПК визначено, що положення третього речення частини третьої статті 315 втрачає чинність, як таке, що не відповідає Конституції України (є неконституційним) згідно з Рішенням Конституційного Суду № 1-р/2017 від 23.11.2017. У цій справі Конституційний Суд України вважає, що продовження судом під час підготовчого судового засідання застосування заходів забезпечення кримінального провадження щодо запобіжних заходів у виді домашнього арешту та тримання під вартою за відсутності клопотань прокурора порушує принцип рівності усіх учасників судового процесу, а також принцип незалежності та безсторонності суду, оскільки суд стає на сторону обвинувачення у визначенні наявності ризиків за статтею 177 Кодексу, які впливають на необхідність продовження домашнього арешту або тримання під вартою на стадії судового провадження у суді першої інстанції. Коли суддя за відсутності клопотань сторін (прокурора) ініціює питання продовження тримання обвинуваченого під вартою або домашнім арештом, він виходить за межі судової функції і фактично стає на сторону обвинувачення, що є порушенням принципів незалежності і безсторонності судової влади [9]. Отже, ми бачимо, що деякі положення КПК стосовно регламентації застосування запобіжних заходів не відповідають нормам Основного закону, порушуючи права і свободи громадян. Слід проаналізувати і практику застосування заходів забезпечення. Наприклад, узагальнення судової практики розгляду клопотань про застосування заходів забезпечення кримінального провадження зазначає, що заходи забезпечення можуть застосовуватися до суб'єктів кримінально-процесуальної діяльності, а саме - підозрюваного, обвинуваченого, підсудного, свідка та інших осіб в залежності від обставин кримінального провадження. Також практика визначає мету та вимоги до застосування певного запобіжного заходу, наприклад арешту майна: «Метою застосування арешту є забезпечення можливості конфіскації майна або цивільного позову. При цьому слід

пам'ятати, що сторона кримінального провадження, яка подає клопотання про арешт майна зобов'язана навести підстави, у зв'язку з якими потрібно здійснити арешт майна (правову кваліфікацію правопорушення, яке передбачає покарання у вигляді конфіскації майна, докази факту завдання шкоди і розміру цієї шкоди)". Важливо наголосити, що учасники справи мають можливість подати апеляційну скаргу на ухвали суду, щодо неправомірного застосування запобіжного заходу, що є різновидом заходів забезпечення. Про це зазначається у Постанові Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 17 лютого 2022 року у справі № 243/7977/18, а також у Постанові Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 14 лютого 2022 року у справі № 991/3440/20 [10, 11].

Висновки. Отже, підготовче провадження є собою першою стадією судового провадження, яка полягає в тому, що суд у визначеному законом порядку шляхом проведення підготовчого судового засідання, встановлюючи наявність достатніх підстав, вирішує питання про затвердження угоди, звільнення особи від кримінальної відповідальності або про призначення судового розгляду матеріалів кримінального провадження, що надійшли від прокурора. Як і будь-яка інша самостійна стадія кримінального судочинства, вона має свої, притаманні їй завдання, коло суб'єктів, врегульовані строки, рішення, якими вирішуються поставлені завдання та кінцеве рішення, включає в себе декілька етапів. Задля забезпечення досягнення дієвості кримінально-процесуального провадження та вирішення завдань кримінального провадження, а також тоді, коли іншими заходами завдання кримінального провадження досягнути неможливо, використовуються заходи забезпечення кримінального провадження. Заходи забезпечення кримінального провадження це передбачені кримінальним процесуальним законом засоби державно-правового примусу, що застосовуються у встановленому законом порядку до визначеного кола осіб, котрі залучаються до сфери кримінальної процесуальної діяльності. У ході аналізу норм КПК, наукової доктрини та практики було визначено основні проблеми, зокрема суперечне положення статті 211 та статті 331 та частини 3 статті 315 Глави 27 КПК. На підставі практики Конституційного суду, а також постанов Касаційного кримінального суду у складі Верховного суду, констатуємо факт, що наявні проблемні питання вирішені, а заходи забезпечення кримінального провадження на стадії кримінального ефективно виконують усі поставлені завданням Кримінальним процесуальним кодексом.

Література:

1. Бабаєва О. Підготовче провадження як самостійна стадія в системі кримінального судочинства україн. *Науковий вісник Ужгородського національного*

університету. 2015. Т. 3, № 35. С. 126–131. URL: [http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=nvuzhpr_2015_35\(2.3\)__34](http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=nvuzhpr_2015_35(2.3)__34) (дата звернення: 20.06.2022).

2. Кримінальний процесуальний кодекс України: Кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI: станом на 8 черв. 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 24.06.2022)

3. Єні О. В., Матієк Л. Підготовче провадження як елемент судового провадження в суді першої інстанції. *Часопис Київського університету права*. 2013. № 2. С. 286–289.

4. Лиманська М. Застосування заходів кримінально-процесуального примусу у підготовчому провадженні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2014. Т. 3, № 27. С. 115–120.

5. Фірман О. В. Заходи забезпечення кримінального провадження та їх класифікація. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2014. № 6. С. 234–237. URL: http://www.lsej.org.ua/6_2014/65.pdf (дата звернення: 21.06.2022).

6. Фаринник В. Заходи забезпечення кримінального провадження у новому кримінальному... процесуальному законодавстві: сутність та класифікація. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 1. С. 133–142. URL: http://vkslaw.univ.kiev.ua/images/verstka/1_2015_Farinnik.pdf (дата звернення: 21.06.2022).

7. Бабаєва О. В. Вирішення питання щодо запобіжних заходів під час підготовчого судового засідання у кримінальному провадженні України. *Articularitățile adaptării legislației republicii moldova și ucrainei la legislația uniunii europene*, м. Кишинів, 1 листоп. 2019 р. Кишинів, 2019. С. 232–236. URL: https://ibn.idsi.md/vizualizare_articol/152490 (дата звернення: 21.06.2022).

8. Копіца О. В. Проблемні питання застосування заходів забезпечення кримінального провадження. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2015. № 2. Р. 166–168. URL: <http://sulj.oduvs.od.ua/archive/2015/2/50.pdf> (date of access: 13.06.2022).

9. Рішення Конституційного суду України від 23.11.2017 р. у справі № № 1-28/2017. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-17#n63> (дата звернення: 21.06.2022).

10. Постанова Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 17.02.2022 р. у справі № 243/7977/18.

11. Постанова Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 14.02.2022 р. у справі № 991/3440/20.

References:

1. Babayeva, O. (2015). Preparatory proceedings as an independent stage in the system of criminal justice of Ukraine. *Scientific Bulletin of Uzhhorod National University*, 3 (35), 126–131. [http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=nvuzhpr_2015_35\(2.3\)__34](http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=nvuzhpr_2015_35(2.3)__34)

2. Criminal Procedure Code of Ukraine, Code of Ukraine № 4651-VI (2022) (Ukraine). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>

3. Yeni OV, Mathieu L. (2013). Preparatory proceedings as an element of court proceedings in the court of first instance. *Bulletin of Kyiv Law University*, (2), 286–289.

4. Limanskaya, M. (2014). Application of measures of criminal procedural coercion in the preparatory conduct. *Scientific Bulletin of Uzhhorod National University*, 3 (27), 115–120.

5. Firman, OV (2014). Measures to ensure criminal proceedings and their classification. Legal Scientific Electronic Journal, (6), 234–237. http://www.lsej.org.ua/6_2014/65.pdf
6. Farinnik, V. (2015). Measures to ensure criminal proceedings in the new criminal ... procedural legislation: Essence and classification. Bulletin of Criminal Procedure, (1), 133–142. http://vkslaw.univ.kiev.ua/images/verstka/1_2015_Farinnik.pdf
7. Preparatory proceedings as an element of court proceedings in the court of first instance. (2013). Journal of Kyiv University of Law, (2), 286–289.
8. Babayeva, OV (2019). Resolving the issue of precautionary measures during the preparatory hearing in the criminal proceedings of Ukraine. Y Articularitățile adaptării legislației republicii moldova i ukrainei la legislația uniunii europene (s. 232–236). https://ibn.idsi.md/vizualizare_articol/152490
9. Kopitsa, OV (2015). Problematic issues of application of measures to ensure criminal proceedings. South Ukrainian Law Journal, (2), 166–168. <http://sulj.oduvs.od.ua/archive/2015/2/50.pdf>
10. JUDGMENT OF THE CONSTITUTIONAL COURT OF UKRAINE in the case of the constitutional tax of the Verkhovna Rada of Ukraine Commissioner for Human Rights on the constitutionality of the third review of the third review of Article 315 of the Criminal Procedure Code of Ukraine, Constitutional Court of Ukraine, 27 / 21-17 November 2017 . <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-17#n63>
11. Criminal Court of Cassation of the Supreme Court, February 17, 2022, 243/7977/18 [Ukraine].
12. Criminal Court of Cassation of the Supreme Court, February 14, 2022, 991/3440/20 [Ukraine].

УДК 344.65

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-6\(24\)-393-405](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-6(24)-393-405)

Лісіцина Юлія Олександрівна кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінально-правових дисциплін, Інститут права Львівського державного університету внутрішніх справ, вул. Городоцька, 26, м. Львів, 79000, <https://orcid.org/0000-0001-5631-9297>

Серкевич Ірина Ростиславівна кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінально-правових дисциплін, Інститут права Львівського державного університету внутрішніх справ, вул. Городоцька, 26, м. Львів, 79000, <https://orcid.org/0000-0001-7678-0291>

ВИКОРИСТАННЯ НОВІТНІХ ДОСЯГНЕНЬ ПСИХОЛОГІЧНИХ ЗНАНЬ У ТАКТИЦІ ДОПИТУ НЕПОВНОЛІТНІХ ПОТЕРПІЛИХ ВІД СЕКСУАЛЬНОГО НАСИЛЬСТВА: ЗАРУБІЖНІ МЕТОДИКИ

Анотація. Стаття присвячена окремим аспектам організації допиту неповнолітніх потерпілих, які зазнали сексуального насильства. Наголошено, що саме допит є показником рівня професіоналізму слідчого. Вміло підготовлений і тактично правильно проведений допит має велике значення бодай тому, що показання людей у багатьох випадках пов'язані між собою, утворюючи цілісну, логічно пов'язану систему доказів, а по-друге, пояснюють і закріплюють інші докази, якими слідчий володіє уже на початковому етапі розслідування. Особливу увагу приділено участі психолога у процесі здійснення цієї слідчої (розшукової) дії, встановленню психологічного контакту та взаємодії з жертвою статевих злочинів. Зазначено, що потрібна скрупульозна підготовка та проведення комплексу заходів із вивчення особи допитуваного. Слідчі дії будуть ефективними лише за умови встановлення психологічного контакту з дитиною та правильно організованої роботи з нею.

Предметом дослідження є закономірності вибору та застосування особою, яка здійснює досудове розслідування, тактичних прийомів допиту неповнолітніх – жертв злочинів проти статевої недоторканності. Об'єктом цього дослідження є організація і тактика допиту неповнолітніх потерпілих.

У статті використано загальнонаукові та приватно-наукові методи пізнання, до яких належать: системно-структурний, порівняльний, формально-юридичний та статистичний методи.

За результатами дослідження зроблено висновок, що при здійсненні допиту потрібно враховувати вік, індивідуальні особливості та рівень психосексуального розвитку. Сформульовані рекомендації щодо організації допиту неповнолітніх, жертв статевих злочинів різних вікових груп. Визначено порядок взаємодії слідчого, неповнолітнього потерпілого та психолога.

Ключові слова: неповнолітній, злочини сексуального характеру, психосексуальний розвиток, тактика допиту, психологічний контакт, психологічний захист, психологічний вплив, психотравмувальна подія.

Lisitsyna Yuliia Oleksandrivna PhD, Associate Professor at the Department of Criminal Law of the Institute of Law, Lviv State University of Internal Affairs, Gorodotska St., 26, Lviv, 79000, <https://orcid.org/0000-0001-5631-9297>

Serkevich Iryna Rostyslavivna PhD, Associate Professor at the Department of Criminal Law of the Institute of Law, Lviv State University of Internal Affairs, Gorodotska St., 26, Lviv, 79000, <https://orcid.org/0000-0001-7678-0291>

THE USE OF LATEST ACHIEVEMENTS OF PSYCHOLOGICAL KNOWLEDGE IN TACTICS OF INTERROGATION OF MINOR VICTIMS FROM SEXUAL VIOLENCE: FOREIGN METHODS

Abstract. The article is devoted to certain aspects of the organization of interrogation of minor victims of sexual violence. It was emphasized that the interrogation is an indicator of the level of professionalism of the investigator. Skillfully prepared and tactically correct interrogation is important at least because the testimony of people in many cases are interconnected, forming a coherent, logically connected system of evidence, and secondly, explain and consolidate other evidence that the investigator already has at the initial stage of the investigation. Particular attention is paid to the participation of a psychologist in the process of carrying out this investigative (search) action, establishing psychological contact and interaction with the victim of a sexual crime. It is noted that meticulous preparation and implementation of a set of measures to study the identity of the interrogated is required. Investigative actions will be effective only if psychological contact is established with the child and properly organized work with her.

The subject of the research is the regularities of the choice and application by a person conducting a pre-trial investigation of tactical methods of interrogation of minors - victims of crimes against sexual integrity. The object of this study is the organization and tactics of interrogation of juvenile victims.

The article uses general scientific and private-scientific methods of cognition, which include: system-structural, comparative, formal-legal and statistical methods.

According to the results of the study, it was concluded that the interrogation should take into account age, individual characteristics and level of psychosexual development. Recommendations for the organization of interrogation of minors, victims of sexual crimes of different age groups are formulated. The order of interaction between the investigator, the minor victim and the psychologist is determined.

Keywords: minor, sexual crimes, psychosexual development, interrogation tactics, psychological contact, psychological protection, psychological influence, psycho-traumatic event.

Постановка проблеми. Допит є однією із найскладніших і водночас значущих слідчих дій, які проводяться під час розслідування злочинів проти статевої недоторканності неповнолітніх. Допит дає змогу отримати найбільше доказової інформації у кримінальній справі. Саме допит є показником рівня професіоналізму слідчого. Вміло підготовлений і тактично правильно проведений допит має велике значення бодай тому, що показання людей у багатьох випадках пов'язані між собою, утворюючи цілісну, логічно пов'язану систему доказів, а по-друге, пояснюють і закріплюють інші докази, якими слідчий володіє уже на початковому етапі розслідування [1, с. 102]. Тож метою допиту неповнолітнього потерпілого є отримання за допомогою певних тактичних прийомів якомога більше достовірної, повної і точної інформації, щоб визначити, чи вчинялися відносно дитини (неповнолітнього) розпусні дії і якщо так, то ким.

Як слушно зауважує М. І. Скригонюк, психологічні можливості дітей не тільки менші, ніж у дорослих, а й інші за якістю, що змушує з особливою увагою ставитися до організації і проведення допитів малолітніх [2, с. 96]. У зв'язку із цим на повноту й достовірність сприйняття, запам'ятовування та відтворення дитиною обставин вчиненого насильства впливають: вік та стать малолітнього, особливості його розвитку, роль потерпілого при вчиненні злочину; його ставлення до встановлення істини; розуміння потерпілим наслідків злочину; ставлення до злочинця; позиція найближчого оточення потерпілого щодо скоєного злочину і злочинця; взаємини з насильником, ставлення до вчиненого насильства тощо [3, с. 102]. Саме тому процес підготовки й отримання показань від неповнолітніх потерпілих може бути пов'язаний із безліччю чинників, які безпосередньо впливають на результат цієї слідчої дії. Насамперед варто виходити з того, що жертва сексуального посягання є одним із перших та важливих джерел інформації про злочин. Потрібно також враховувати, що психотравмувальна подія може мати для потерпілої особи, тим паче неповнолітнього або малолітнього, серйозні наслідки в майбутньому, призводити до виникнення різних за глибиною і

тривалістю психогенних розладів. Важливо зважати й на те, що негативні спогади про насильство, що відбувається в процесі допиту, викликають додатковий стрес, вторинну психотравматизацію.

Використання новітніх досягнень психологічних досліджень у сучасній методиці і тактиці розслідування розпусних дій дасть змогу удосконалити цей процес, оптимізувати діяльність слідчого й отримати всю необхідну інформацію для висунення розшукових і слідчих версій. Численні методики опитувань і співбесід, розроблені психологами для роботи з неповнолітніми – жертвами розпусних дій, за останні роки зазнали значних змін.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Поняття спеціальних знань та їх застосування в тактиці допиту досить докладно висвітлено у працях багатьох вітчизняних та зарубіжних учених у галузі кримінального права та процесу. Зокрема, це напрацювання В. В. Семенова, А. В. Мировської, В. М. Тертишника, А. М. Лазебного, В. Я. Марчака, В. Ю. Шепітька та багатьох інших.

Мета статті – дослідження психологічних особливостей організації допиту неповнолітніх потерпілих, які зазнали сексуального насильства.

Виклад основного матеріалу. Допит для неповнолітнього є стресовою ситуацією, оскільки пов'язаний із відтворенням події з насильством. Під час стресових ситуацій в організмі задіюється частина мозку амігдала, яка відповідає за реакції виживання «бий – біжи – замри – здавайся». Коли активізується амігдала, дитині складно мислити логічно, вона не може міркувати аргументовано. Неповнолітній може бути надмірно активним або мовчазним або ж піддаватися впливу дорослого, намагаючись виправдати всі його очікування [4, с. 21].

Саме тому під час допиту неповнолітніх потерпілих від насильницьких злочинів потрібно залучати психолога – 92,1 %; педагога – 50,0 %; психіатра – 2,6 %. Водночас під час анкетування опитані майже одногосно (97,4 %) заявили про доцільність залучення до процесу розслідування саме спеціаліста-психолога, 36,8 % опитаних вважають слушним призначення та проведення судово-психологічної експертизи, 26,3 % відчують необхідність у взаємодії з консультантом-психологом і лише 2,6 % не відчують потреби в залученні професійних психологів [3, с. 124].

Проведені в останні роки дослідження дали змогу отримати цінну інформацію про ефективні й належні методи інтерв'ювання потерпілого, до яких належать: «сліпе інтерв'ю з твердженнями», «відкриті питання», «когнітивні інтерв'ю», «дискусії «правда-брехня», «сенсорне опитування» та використання анатомічно деталізованих ляльок [5]. У комплексі з тими прийомами допиту, які вже стали традиційними, ці методи дозволяють за умови встановлення психологічного контакту інтерв'юера і респондента – опитуваного неповнолітнього – допомогти останньому відновити обставини

події, простимулювати його до надання більшого обсягу відомої йому інформації, важливої для встановлення істини у справі [6].

На жаль, в Україні під час проведення допитів неповнолітніх потерпілих на стадії досудового розслідування методи інтерв'ю використовуються вкрай рідко. Практика допиту неповнолітніх потерпілих від злочинних дій сексуального характеру багато в чому розвивається стихійно. Це частково пояснюється тим, що проведення інтерв'ю вимагає відповідного рівня професіоналізму інтерв'юера; слідчий повинен бути навчений всім особливостям використання цього методу, знати етапи й методичні принципи інтерв'ювання тощо [7]. Формування якісної, надійної та порівняльної інформації про злочин в рамках інтерв'ю передбачає врахування комплексу чинників, що впливають на розкриття інформації респондентом і тому мають піддаватися аналізу й контролю з боку слідчого.

Інтерв'ю, проведене з порушенням методики і техніки, може призвести до серйозних негативних наслідків, скажімо, згодом буде виявлено помилкові твердження, піддання дітей і сімей непотрібному стресу, зниження довіри до неповнолітнього потерпілого в суді тощо, фактів зниження ймовірності засудження винних осіб. Щоб уникнути цього, потрібно розробити нові і вдосконалити наявні методи проведення інтерв'ю в процесі допиту потерпілого. Метою цієї статті є вивчення сучасних методів інтерв'ю, що використовуються в тактиці допиту неповнолітніх потерпілих від розпусних дій, а також розробка рекомендацій для ефективної інтеграції техніки інтерв'ю в тактику допиту.

Дії сексуального характеру часто є дуже особистою і складною темою для обговорення, тим паче, коли це стосується дітей. Неповнолітні, незалежно від віку, неохоче розкривають інформацію про сексуальні зловживання, а часто й приховують такі факти від дорослих [8]. Водночас важливою проблемою в цьому випадку є розкриття здатності дитини сприймати обставини, що мають значення для справи, розуміти характер і значення дій обвинуваченого [9, с. 44]. Тому в процесі підготовки до допиту слідчий має вивчити фактори, що перешкоджають (сприяють) розкриттю потерпілим інформації. У психологічній літературі до чинників, які безпосередньо впливають на розкриття неповнолітнім інформації про вчинені щодо нього розпусні дії [10], зараховано індивідуальні особливості неповнолітнього (рівень розвитку дитини, його вік), характеристики інтерв'юера (передусім його стать) та специфіку процедури проведення інтерв'ю.

Незважаючи на те, що стать дитини є важливим чинником, який треба враховувати під час підготовки до інтерв'ю, найповніше вивченою характеристикою дитини, що впливає на розкриття інформації, є її вік [11, с. 18]. Існує чимало досліджень, які доводять, що діти молодшого віку, як правило, у

спілкуванні з інтерв'юером надають менше деталей і дають коротші відповіді, ніж діти шкільного віку. Так, у дослідженні ізраїльських дослідників, оснований на 142 криміналістичних інтерв'ю з дітьми, потерпілими від сексуальних злочинів у віці від 4 до 13 років, виявлено, що 4–6-річні діти дають більш короткі відповіді на питання й описують набагато менше деталей, ніж діти 7–13 років [12]. При цьому виявлено, що у відповідь на навідні й опціональні питання діти дошкільного віку дають значно більш розгорнуті відповіді.

Дж. М. Девіс у своєму дослідженні зазначає, що на відкриті питання діти у віці від 12 до 14 років дають більш розгорнуті і точні відповіді, а діти у віці від 14 до 18 років дають довші відповіді і більш точну інформацію [13]. Загалом можна зробити висновок, що подробиці й повнота інформації, отриманої від дітей у процесі інтерв'ю, значно збільшуються з віком.

Вікові відмінності також можна простежити і в способі розкриття інформації. Так, дошкільнята можуть розкривати інформацію випадково, часто після ініціювання події, а діти шкільного віку, зазвичай розкривають інформацію навмисно [14]. Дошкільнята частіше виявляють фізичні та/або поведінкові симптоми (наприклад, нічні кошмари, мастурбація, агресія), ніж діти шкільного віку. У наукових колах побутує думка, що ці відмінності також потрібно враховувати під час допиту неповнолітніх [14]. Зокрема, при опитуванні дітей дошкільного віку варто враховувати, окрім усних висловлювань, і поведінкові симптоми.

Під час збору інформації в потерпілого щодо посягання сексуального характеру важливо дотримуватися етичних аспектів цієї процедури, застосовуючи індивідуальний підхід у кожному конкретному випадку [15]. Вплив інтерв'юера визначається його особистісно-психологічними, професіональними характеристиками й безпосередньо залежить від наявних у нього навичок інтерв'ювання. Як чинник, пов'язаний із розкриттям інформації у випадку дій сексуального характеру, вчинених щодо неповнолітніх, розглядається стать інтерв'юера. У зв'язку із цим варте уваги дослідження зарубіжного вченого Л. Е. Ламба, який проаналізував 672 судово-медичні інтерв'ю дітей у віці від 4 до 14 років у різних країнах [16]. Результати досліджень показали, що жінки-інтерв'юери задавали значно більше питань хлопчикам, ніж дівчаткам, тим часом як чоловіки-інтерв'юери не демонстрували таких відмінностей. Крім того, доведено, що дівчата надають жінкам-інтерв'юерам значно більше інформації, ніж інтерв'юерам-чоловікам, на відміну від хлопчиків. Діти віком від 4 до 6 років дають більш детальні відповіді на навідні запитання, задані інтерв'юерами протилежної статі. Отже, збіг між статтю інтерв'юера і статтю дитини може істотно вплинути на розкриття інформації в процесі допиту.

Отож, виходячи із зарубіжної практики використання інтерв'ю в розслідуванні сексуальних злочинів, цей метод найбільш ефективний під час допиту неповнолітніх потерпілих [6]. Конкретні методи інтерв'ювання так само, як і особисті характеристики дитини й інтерв'юера, можуть впливати на показники розкриття інформації. У літературі розглянуто різні методи, деякі з яких, як видається, досить ефективні для отримання необхідних відомостей у процесі допиту неповнолітніх потерпілих. Ідеться про сліпе інтерв'ю з твердженнями, відкриті питання, когнітивні методи інтерв'ю, дискусії «правда-брехня», сенсорні опитування і використання анатомічно деталізованих ляльок.

Останнім часом у практиці розслідувань сексуальних злочинів, що здійснюються проти неповнолітніх, набув популярності набір з чотирьох методів інтерв'ювання, відомий як «когнітивне інтерв'ю». Його авторами є американські фахівці Рональд Фішер та Едвард Гейзельман, які ще в 1980-х роках розробили його для використання під час опитування повнолітніх свідків і потерпілих. Цей метод передбачає уявну реконструкцію події (тобто відновлення ментального контексту), повідомлення кожної деталі події (незалежно від сприйнятої важливості), згадування події в різних послідовностях та опис події з різних точок зору. Загалом, дослідження показали, що когнітивні інтерв'ю ефективні для стимулювання й активізації дитячої пам'яті, відновлення обставин події, щоправда, цей метод визнаний більш перспективним для опитування дітей старшого віку [17].

Пізніше відомий дослідник К. Дж. Сайвіц адаптував метод когнітивного інтерв'ю для опитування дітей різного віку [18] та дослідив результативність такого методу на практиці, зокрема щодо ситуації, пов'язаної із вчиненням стосовно дитини злочином [18]. До слова, серед дітей у віці від 8 до 12 років простежувалася суперечка щодо того, чи використовувати проектор для слайд-шоу про події, пов'язані зі скоєним злочином [18]. Результати показали, що когнітивне інтерв'ю, коли порівняти зі стандартними методами інтерв'ювання, сприяло поліпшенню згадування правильних фактів на 26 %.

Також у багатьох дослідженнях було порівняно ефективність таких компонентів когнітивного інтерв'ю, як відновлення ментального контексту і відновлення фізичного контексту [12]. Відновлення фізичного контексту передбачає ознайомлення людини з фактичною обстановкою, в якій відбулася подія (тобто ознайомлення неповнолітнього з передбачуваним місцем злочину). Дослідження показали, що діти з групи «відновлення психічного контексту» давали більш розгорнуті і докладні відповіді, ніж діти з групи «відновлення фізичного контексту». Ці результати дають підстави припустити, що відновлення психічного контексту може бути корисним компонентом когнітивного інтерв'ю в тактиці допиту неповнолітнього.

Наразі наявні методи інтерв'ю постійно вивчаються й удосконалюються в межах психологічних і криміналістичних досліджень. Щоправда, з'явилося кілька нових напрямів у криміналістичному інтерв'юванні, які заслуговують особливої уваги. Зокрема, важливим у тактиці допиту неповнолітніх потерпілих від розпусних дій є використання структурованих і напівструктурованих інтерв'ю. Переваги використання структурованого підходу передбачають обмежені вимоги до компетенцій слідчого, зручні та гнучкі протоколи, доведеність ефективності структурованих інтерв'ю в розглядуваних випадках та значне поліпшення якості інформації, яку отримують [19; 20].

За результатами аналізу наявних досліджень можна запропонувати низку рекомендацій для вдосконалення застосовуваних методик і тактик розслідування злочинних дій сексуального характеру, зокрема на стадії попереднього розслідування. Так, важливим видається звернути увагу слідчого на етапи проведення криміналістичного інтерв'ю.

На початковому етапі слідчий повинен дати можливість допитуваній дитині заспокоїтися, щоб освоїтися в незвичній обстановці, встановити з нею психологічний контакт для активізації бажання неповнолітнього дати правдиві свідчення і підтримувати процес спілкування. Уважність до дитини, підвищена емпатія, прояв особливої чуйності і співчуття, м'якість у голосі допомагають дитині швидше освоїтися й довіритися незнайомій людині. Тож слідчий повинен мати досвід роботи з дітьми, попередню підготовку у використанні методу інтерв'ю, знати особливості розвитку дитини [21, с. 116]. Важлива об'єктивна й неупереджена позиція слідчого і його здатність конструктивно сприймати отриману інформацію. Коли це можливо, інтерв'ю варто проводити в безпечній, нейтральній і переважно сприятливій для дітей обстановці.

Успішні інтерв'ю неповнолітніх повинні відповідати рівню їх розвитку. Діти з проблемними або комунікативними навичками, що розвиваються, можуть потребувати експертної допомоги для спілкування на своєму рівні. Таким дітям має бути дозволено, серед іншого, малювати або робити письмові записи як доповнення до усних відповідей на запитання слідчого [6].

Вибираючи методи інтерв'ю, варто враховувати вік дитини. При плануванні допитів має враховуватися і стать інтерв'юера. Для структурованих інтерв'ю доцільно використовувати протоколи у зв'язку з їхньою ефективністю, простотою використання та обмеженими вимогами до навчання.

До завдань слідчого входить пояснення мети інтерв'ю допитуваному неповнолітньому та інструктаж про те, що в процесі інтерв'ю необхідна максимальна концентрація, точність і послідовність показань. Основні правила мають бути викладені для дитини на початку інтерв'ю, зокрема те, що має статися, якщо дитина не знає відповіді, не розуміє питання, не пам'ятає щось, не хоче відповідати на питання або якщо інтерв'юер робить помилку. Перш ніж

обговорювати твердження про зловживання, інтерв'юер повинен обговорити з дитиною різницю між правдою і брехнею, наслідки брехні й отримати згоду дитини говорити правду.

Для того щоб ініціювати вільну розповідь, слідчий повинен задавати питання, що сприяють викладенню події, уважно слухати і фіксувати отримані відповіді, ставити уточнювальні запитання.

Для уточнення конкретної інформації варто запропонувати дитині сконцентруватися на події і постаратися її описати більш детально. Когнітивні методи інтерв'ю треба використовувати, коли це можливо (особливо з дітьми старшого віку), щоб отримати більш детальну інформацію про зловживання. Дотики можуть бути використані як метод для виявлення хороших і поганих дотиків, які дитина відчула, щоправда, цей метод варто застосовувати в поєднанні з іншими емпірично підтвердженими методами. Заразом важливо враховувати рівень розвитку дитини при визначенні того, які методи можуть бути найкорисніші [22].

На оглядовому етапі слідчий має зачитати все, що було зафіксовано в протоколі, і запропонувати допитуваному доповнити свої свідчення. Для забезпечення реальної можливості допитуваного розкрити всю інформацію про подію, що сталася, може знадобитися більше одного інтерв'ю. Недавні дослідження показують, що проведення більш ніж одного інтерв'ю може мати перевагу з погляду отримання нової або більш детальної інформації [23]. Деяким дітям потрібно більше часу і знайомства, щоб почуватися комфортно й розвивати довіру і до процесу, і до інтерв'юера. Зарубіжні дослідження показують, що численні сеанси когнітивного інтерв'ю можуть дати малолітнім, надмірно затиснутим або травмованим дітям можливість більш чітко і повною мірою обмінюватися інформацією [5]. При цьому важливо уникнути вторинної травматизації дитини, яка може статися, наприклад, якщо дитина змушена неодноразово говорити про неприємні для неї події [5].

Завершальний етап вимагає уточнення необхідної інформації про особу допитуваного та надання контактної інформації допитуваному або його представникові для уточнення даних показань. Крім того, варто виразити подяку дитині і похвалити її за допомогу слідству.

Наведені рекомендації за умови інтеграції їх у тактику допиту неповнолітніх потерпілих від дій сексуального характеру сприятимуть підвищенню ефективності слідчих дій, якнайповнішому відновленню обставин події, стимулюванню потерпілого до надання більшого обсягу відомої йому інформації, важливої для встановлення істини у справі.

Висновки. Отже, під час допиту потрібно вирішити низку важливих завдань, зокрема: визначити емоційний стан, психологічний статус потерпілого і на підставі цього вирішити питання про доцільність проведення слідчих дій;

виявити індивідуальні особливості неповнолітнього, рівень його психічного розвитку та особливості його соціальної й сімейної ситуації, щоб визначити спосіб найефективнішого проведення слідчих дій; встановити особистісний контакт із потерпілим, що сприятиме нормалізації його емоційного стану, подоланню страху та відмови говорити про травматичну подію; підготувати неповнолітнього до майбутніх слідчих дій (роз'яснити на доступному для дитини рівні процедуру проведення слідчих дій, мінімізувати тривогу, вибрати спосіб надання показань); сформуувати в неповнолітнього мотивацію до співпраці зі слідчим; виконати комплекс заходів, спрямованих на отримання від неповнолітнього якнайповнішої інформації про злочин з мінімальними спотвореннями (ігрові, арт-терапевтичні та інші психотерапевтичні методики); виявити ознаки спотворення інформації з урахуванням аналізу цілісної картини поведінки потерпілого під час слідчих дій.

Водночас у процесі допиту важливо враховувати вік неповнолітнього. Відповідно, тактика допиту неповнолітніх – жертв сексуальних посягань – різних вікових категорій має будуватися з урахуванням цих відмінностей.

Не можна залишити без уваги й те, що слідчому під час проведення допиту доведеться зіткнутися з певними особливостями поведінки дитини, які обумовлені механізмом психологічного захисту, що сформувався внаслідок скоєного статевого злочину. Психологічний захист може виражатися в різних поведінкових реакціях, а саме: агресія, спричинена негативними спогадами; самозамикання; відмова від дачі показань; забування, пов'язане з витісненням з пам'яті інформації про обставини сексуального зазіхання.

Наприкінці хочемо зауважити, що допит потерпілих – жертв сексуальних злочинів – має свою специфіку і вимагає терпіння з боку слідчого. Потрібна скрупульозна підготовка та проведення комплексу заходів із вивчення особи допитуваного. Слідчі дії будуть ефективними лише за умови встановлення психологічного контакту з дитиною та правильно організованої роботи з нею.

Література:

1. Чернявський С. С. Кримінальне провадження щодо неповнолітніх: досвід застосування нового кримінального процесуального кодексу України. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2014. Вип. 2. С. 91–103.
2. Скригонюк М. І. Проблемні аспекти криміналістичної тактики: монографія. Київ: Вид.-поліграф. центр «Київ. ен-т», 2012. Ч. 1. 159 с.
3. Гірук О. В. Тактика допиту малолітніх потерпілих від насильницьких злочинів: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / Нац. акад. внутр. справ. Київ, 2021.
4. Мілорадова Н. Е. Особливості проведення допиту неповнолітніх, які постраждали від насильства. *Право і безпека*. 2020. № 2 (77). С. 19–26.

5. Cross T. P., Jones L. M., Walsh W. A., Simone M., Kolko D. Child forensic interviewing in Children's Advocacy Centers: Empirical data on a practice model. *Child Abuse and Neglect*. 2007. № 31. P. 1031–1052.
6. Korkman J., Pakkanen T., Laajasalo T. Child Forensic Interviewing in Finland: Investigating Suspected Child Abuse at the Forensic Psychology Unit for Children and Adolescents. *Johansson S., Stefansen K., Bakketeig E., Kaldal A. (eds) Collaborating Against Child Abuse*. Palgrave Macmillan, Cham, 2017.
7. Newlin C., Steele L. C., Chamberlin A. Child Forensic Interviewing: Best Practices. *Juvenile Justice Bulletin*, U.S. Department of Justice, 2015. URL: <http://www.ojjdp.gov/pubs/248749.pdf>
8. Гірук В. В. Допит малолітніх потерпілих від насильницьких злочинів: тактичні особливості та процесуальні засади. *Юридична наука*. 2020. № 2. С. 199–205.
9. Сексуальне насильство над дітьми: причини, наслідки, профілактика: інформ.-метод. посіб. / авт.-упор.: Т. П. Цюман, Ю. М. Малієнко; за заг. ред. Т. П. Цюман. Київ: ФОП Пономаренко Я. М., 2011. 76 с.
10. Нікітіна-Дудікова Г. Ю. Розслідування насильницького задоволення статевої пристрасті неприродним способом, вчиненого щодо малолітньої особи: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2017. 305 с.
11. Семенов В. В. Спеціальні знання в розслідуванні злочинів: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2006. 212 с.
12. Hershkowitz I., Orbach Y., Lamb M., Sternberg K. J. A comparison of mental and physical context reinstatement in forensic interviews with alleged victims of sexual abuse. *Applied Cognitive Psychology*. 2002. № 16. P. 429–441.
13. Davies G. M., Westcott H. L., Horan N. The impact of questioning style on the content of investigative interviews with suspected child sexual abuse victims. *Psychology, Crime, and Law*. 2000. № 6. P. 81–97.
14. Lanning K. Criminal investigation of sexual victimization of children. *Myers J. E. B., Berliner L., Briere J., Hendrix C. T., Jenny C., Reid T. A. (eds). The APSAC handbook on child maltreatment* (Second edition). Thousand Oaks, CA: Sage Publications, Inc., 2002.
15. Мозгова В. Тактико-психологічні особливості допиту неповнолітніх, які постраждали від сексуального насильства. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2015. № 4. С. 94–104.
16. Lamb M. E., Fauchier A. The effects of question type on self-contradictions by children in the course of forensic interviews. *Applied Cognitive Psychology*. 2001. № 15. P. 483–491.
17. Методичні рекомендації щодо опитування дітей, що стали свідками та/або жертвами насильства, а також вчинили насильство: метод. посіб. / Д. Пурас, О. Калашник, О. Кочемировська, Т. Цюман; за заг. ред. Т. Цюман. Київ: ФОП КЛИМЕНКО, 2015. 114 с.
18. Saywitz K. J., Geiselman R. E., Bornstein G. K. Effects of cognitive interviewing and practice on children's recall performance. *Journal of Applied Psychology*. 1992. № 77. P. 744–756.
19. Cantlon J., Payne G., Erbaugh C. Outcome-based practice: Disclosure rates of child sexual abuse comparing allegation blind and allegation informed structured interviews. *Child Abuse and Neglect*. 1996. № 20. P. 1113–1120.
20. LaRooy D., Brubacher S., Aromäki-Stratos A. The NICHD Protocol: A Review of an Internationally-used Evidence-Based Tool for Training Child Forensic Interviewers. *Journal of Criminological Research, Policy and Practice*. 2015. № 1. P. 76–89.
21. Процюк О. М. Кримінальна процесуальна регламентація й тактика допиту неповнолітнього підозрюваного: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2017. 243 с.

22. Boat B., Everson M. Concerning practices of interviewing when using anatomical dolls in child protective services. *Child Maltreatment*. 1996. № 1. P. 96–104.

23. Poole D. A., Dickinson J. J. Evidence Supporting Restrictions on Uses of Body Diagrams in Forensic Interviews. *Child Abuse and Neglect*. 2011. № 35. P. 659–669.

References:

1. Cherniavskiy S. S. (2014). Kryminalne provadzhennia shchodo nepovnolitnikh: dosvid zastosuvannia novoho kryminalnogo protsesualnogo kodeksu Ukrainy [Juvenile criminal proceedings: experience in applying the new Criminal Procedure Code of Ukraine]. *Naukovyi visnyk Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav - Scientific Bulletin of the National Academy of Internal Affairs*, 2, 91–103 [in Ukraine].

2. Skryhoniuk M. I. (2012). Problemni aspekty kryminalistychnoi taktyky [Problematic aspects of forensic tactics]: monohrafiia. Kyiv: Vyd.-polihraf. tsentr «Kyiv. un-t» [in Ukraine].

3. Hiruk O. V. (2021). Taktyka dopytu malolitnikh poterpilykh vid nasylnytskykh zlochyniv [Tactics of interrogation of juvenile victims of violent crimes]. *Candidate's thesis*. Kyiv : National Academy of Internal Affairs [in Ukraine].

4. Miloradova N. E. (2020). Osoblyvosti provedennia dopytu nepovnolitnikh, yaki postrazhdaly vid nasylstva [Features of interrogation of minors who have suffered from violence]. *Pravo i bezpeka - Law and security*, 2, 19–26 [in Ukraine].

5. Cross T. P., Jones L. M., Walsh W. A., Simone M., Kolko D. (2007). Child forensic interviewing in Children's Advocacy Centers: Empirical data on a practice model. *Child Abuse and Neglect*, 31, 1031–1052.

6. Korkman J., Pakkanen T., Laajasalo T. (2017). Child Forensic Interviewing in Finland: Investigating Suspected Child Abuse at the Forensic Psychology Unit for Children and Adolescents. *Johansson S., Stefansen K., Bakketeig E., Kaldal A. (eds) Collaborating Against Child Abuse*. Palgrave Macmillan, Cham.

7. Newlin C., Steele L. C., Chamberlin A. (2015). Child Forensic Interviewing: Best Practices. *Juvenile Justice Bulletin*, U.S. Department of Justice, URL: <http://www.ojjdp.gov/pubs/248749.pdf>

8. Hiruk V. V. (2020). Dopyt malolitnikh poterpilykh vid nasylnytskykh zlochyniv: taktychni osoblyvosti ta protsesualni zasady [Interrogation of juvenile victims of violent crimes: tactical features and procedural principles]. *Yurydychna nauka - Legal science*, 2, 199–205 [in Ukraine].

9. Tsiuman T. P. Malienko Yu. M. (2011). Seksualne nasylstvo nad ditmy: prychny, naslidky, profilaktyka [Sexual abuse of children: causes, consequences, prevention] T. P. Tsiuman (Ed.). Kyiv: FOP Ponomarenko Ya. M. [in Ukraine].

10. Nikitina-Dudikova H. Yu. (2017). Rozsliduvannia nasylnytskoho zadovolennia statevoi prystrasti nepryrodnyim sposobom, vchynenoho shchodo malolitnoi osoby [Investigation into the unnatural gratification of sexual pleasure committed against a minor]. *Candidate's thesis*. Kyiv : National Academy of Internal Affairs [in Ukraine].

11. Semenov V. V. (2006). Spetsialni znannia v rozsliduvanni zlochyniv [Special knowledge in crime investigation]. *Candidate's thesis*. Kyiv : National Academy of Internal Affairs [in Ukraine].

12. Hershkowitz I., Orbach Y., Lamb M., Sternberg K. J. (2002). A comparison of mental and physical context reinstatement in forensic interviews with alleged victims of sexual abuse. *Applied Cognitive Psychology*, 16, 429–441.

13. Davies G. M., Westcott H. L., Horan N. (2000). The impact of questioning style on the content of investigative interviews with suspected child sexual abuse victims. *Psychology, Crime, and Law*, 6, 81–97.

14. Lanning K. (2002). Criminal investigation of sexual victimization of children. Myers J. E. B., Berliner L., Briere J., Hendrix C. T., Jenny C., Reid T. A. (eds). *The APSAC handbook on child maltreatment* (Second edition). Thousand Oaks, CA7 Sage Publications, Inc.
15. Mozghova V. (2015). Taktyko-psykholohichni osoblyvosti dopytu nepovnitnikh, yaki postrazhdaly vid seksualnoho nasylstva [Tactical and psychological features of interrogation of minors who have suffered from sexual violence]. *Naukovyi chasopys Natsionalnoi akademii prokuratury Ukrainy - Scientific Journal of the National Academy of the Prosecutor's Office of Ukraine*, 4, 94–104 [in Ukraine].
16. Lamb M. E., Fauchier A. (2001). The effects of question type on self-contradictions by children in the course of forensic interviews. *Applied Cognitive Psychology*, 15, 483–491.
17. Puras D., Kalashnyk O., Kochemyrovska O., Tsiuman T. (2015). Metodychni rekomendatsii shchodo opytuvannia ditei, shcho staly svidakamy ta/abo zhertvamy nasylstva, a takozh vchynyly nasylstvo [Guidelines for interviewing children who have witnessed and / or been victims of violence and who have committed violence]. T. P. Tsiuman (Ed.). Kyiv: FOP KLYMENKO [in Ukraine].
18. Saywitz K. J., Geiselman R. E., Bornstein G. K. (1992). Effects of cognitive interviewing and practice on children's recall performance. *Journal of Applied Psychology*, 77, 744–756.
19. Cantlon J., Payne G., Erbaugh C. (1996). Outcome-based practice: Disclosure rates of child sexual abuse comparing allegation blind and allegation informed structured interviews. *Child Abuse and Neglect*, 20, 1113–1120.
20. LaRooy D., Brubacher S., Aromäki-Stratos A. (2015). The NICHD Protocol: A Review of an Internationally-used Evidence-Based Tool for Training Child Forensic Interviewers. *Journal of Criminological Research, Policy and Practice*, 1, 76–89.
21. Protsiuk O. M. (2017). Kryminalna protsesualna rehlamentatsiia y taktyka dopytu nepovnitnoho pidozriuvanoho [Criminal procedural regulation and tactics of interrogation of an under-age suspect]. *Candidate's thesis*. Kyiv : National Academy of Internal Affairs [in Ukraine].
22. Boat B., Everson M. (1996). Concerning practices of interviewing when using anatomical dolls in child protective services. *Child Maltreatment*, 1, 96–104.
23. Poole D. A., Dickinson J. J. Evidence (2011). Supporting Restrictions on Uses of Body Diagrams in Forensic Interviews. *Child Abuse and Neglect*, 35, 659–669.

ISSN (print) 2708-7530

Наукові перспективи № 6(24) 2022

УДК 332.2

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-6\(24\)-406-415](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-6(24)-406-415)

Літошенко Олена Святославівна кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри підприємницького та корпоративного права, Державний вищий навчальний заклад «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана», проспект Перемоги, 54/1, м. Київ, 03057, <https://orcid.org/0000-0003-0437-3149>

Науменко Сергій Геннадійович доктор філософії в галузі права, доцент кафедри економічної безпеки та фінансових розслідувань, Національна академія внутрішніх справ, пл. Солом'янська, 1, м. Київ, 03035, <https://orcid.org/0000-0001-7664-0512>

РИНОК ЗЕМЛІ ЯК ІНСТРУМЕНТ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ АГРОСФЕРИ

Анотація. У статті аналізуються аспекти, пов'язані із реалізацією земельної реформи в Україні, основні характеристики даного процесу, переваги та недоліки, що можуть бути детерміновані як фактори впливу на активізацію підприємницької діяльності у аграрній сфері. Визначено, що на сучасному етапі прослідковується значна актуалізація проблем, що виникли не лише внаслідок відсутності реальних стимулів для розвитку агропромислового сектору, а і в результаті деструктивного, навіть руйнівного впливу воєнних подій сьогодення на діяльність аграріїв. Створення ринку землі в Україні є важливим етапом осучаснення процесів використання земельного і ресурсного потенціалу; відповідно, як детерміновано у науковій роботі, актуальні реформації можуть стати безпрецедентним кроком, який дасть поштовх в контексті розвитку вітчизняного агробізнесу, а також підвищення привабливості АПК як об'єкту для залучення фінансових ресурсів від іноземних інвесторів. Отже, наукова стаття являє собою оригінальне дослідження процесів формування вітчизняного ринку землі, що передбачено земельною реформою України, а також вплив актуальних трансформаційних кроків на розвиток підприємництва у сфері аграрної діяльності. Вивчення проблематики здійснювалось завдяки застосуванню методів порівняння, абстракції, аналізу та узагальнення, а також системно-структурного дослідження. В результаті проведеного дослідження було детерміновано сутність ринку землі, процес його формування та основні аспекти становлення, що узагальнені та заплановані до реалізації в рамках земельної реформи України. Авторами узагальнено важливість зростання

продуктивності та економічної ефективності діяльності саме аграріїв, а також складність підтримки роботи господарюючих суб'єктів в умовах війни. На основі досліджених тенденцій було визначено переваги процесу побудови ринку землі в Україні, а також виклики, які стоять перед державними органами влади, що мають повноваження у сфері реалізації реформаційних заходів, а також представниками агробізнесу; дані аспекти було вивчено у контексті потреби адаптації і земельної реформи, і земельних відносин до умов сьогоденної нестабільності.

Ключові слова: земельна реформа, ринок землі, аграрно-промисловий комплекс, сталий розвиток, аграрні підприємства, земельні відносини, обіг земельних ділянок, ефективність.

Litoshenko Olena Svyatoslavivna PhD in Laws, associate professor, Associate Professor at the Department of Business and Corporate Law, Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman, Prospect Peremogy, 54/1, Kyiv, 03057, <https://orcid.org/0000-0003-0437-3149>

Naumenko Serhii Hennadiyovych Doctor of Philosophy, Field of Study «Law», Associate professor at the Department of Security and Financial Investigations, National academy of Internal Affairs, Solomjanska Square, 1, Kyiv, 03035, <https://orcid.org/0000-0001-7664-0512>

LAND MARKET AS A TOOL TO ENSURE THE EFFICIENCY OF AGROSPHERE FUNCTIONING

Abstract. The article describes the key aspects of implementation of the land reform in Ukraine, the fundamental features of the reform process, advantages and disadvantages, which must be taken into account when we look at the sustainable development of domestic agricultural enterprises. It is defined that problems, which related with the lack of any real market incentive to development of agricultural sector and the presence of destructive war influence agricultural enterprises on activity, are constantly updated nowadays. The establishment of land market in Ukraine is an important step that would eventually lead to current organization of the land relations and more effective use of resource potential. Accordingly, the actual reform, as indicated in the science paper, could become unprecedented move, provide impetus for agricultural business development, as well as enhance the attractiveness of the investments in the agro-industrial complex of Ukraine. So, the article is devoted to the analysis of the process of forming a land market in Ukraine, which is the aim of land reform, as well as the impact of current transformation steps on development of Ukrainian agricultural enterprises. Comparison, methods of

abstraction, analysis, generalization and method of systemic and structural research are the research methods which were used in the article. In this science paper the essence of land market, the process of forming a Ukrainian land market and key aspects, which are compiled and planned in the current land reform of Ukraine, were determined. The importance of productivity growth and economic effectiveness business activity of agricultural enterprises, as well as the challenges faced in supporting of economic entities under war conditions was compiled by authors. As a result of the study the author's own vision about the advantages from the created of land market in Ukraine, as well as challenges confronting the responsible authorities and representatives of agribusiness. So, all this aspects have been studied in the context of need to adapting of land reform and land relations to nowadays instability.

Keywords: land reform, land market, agro-industrial complex, sustainable development, agricultural enterprises, land relations, land turnover, efficiency.

Постановка проблеми. Проте, найбільш проблемним питанням до сьогодні є організація відносин, пов'язаних із використанням вітчизняних земель, порядок взаємодії учасників земельного ринку, який на законодавчому рівні вже створено, проте у практичному вимірі запропонована організація і механізм співпраці сторін не можна вважати досконалими. Власне, під час війни проблема набула найбільшого загострення, а відсутність кардинальних, ефективних кроків лише дедалі руйнує агро-бізнес. Отже, саме сьогодні з'являється потреба у пошуку оптимальних інструментів для відновлення АПК та подальшого розвитку діяльності агро-підприємств. Таку стратегію дій доцільно детермінувати самостійним вектором пост-воєнного відновлення економіки України, а її основою, на наш погляд, має залишатись вже сформована ідея реструктуризації земельних відносин та повноцінного впровадження практики функціонування ринку землі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання створення і регулювання ринку землі в Україні, особливості використання земель в умовах його функціонування досліджується такими науковцями, як З. Паньковим та Ю. Швець [1] та ін. Аспекти впливу земельної реформи та зміни структур земельних відносин на ефективність діяльності підприємств аграрної сфери вивчають такі науковці, як О. Будзяк, В. Будзяк [2], М. Зось-Кіор, Ю. Лупенко, М. Ксенофонов, Ю. Бакун, Т. Власенко, Т. Сіренко [3], В. Бойко, В. Крупа [4] та ін. Ю. Швець та І. Грінберг також є прихильниками кроку щодо «зняття мораторію з ринку землі і впровадження відкритої ринкової організації земельних відносин задля того, щоб залучити іноземних та вітчизняних інвесторів» [1, с. 164]. О. Будзяк та В. Будзяк аналізують особливості використання сільськогосподарських земель аграрними підприємствами, характерні зміни у практиці, що мають місце в ході реалізації реформи.

Науковці вказують на стабільний ріст показника ефективного використання земель протягом 2000-2018 рр.; дослідники визначають, що в перспективі запропоновані в рамках актуальних реформ та стратегій розвитку аграрного сектору вектори забезпечать актуалізацію діяльності «середніх сільськогосподарських підприємств, а також фермерських господарств і кооперативів, які займаються виробництвом зернових і технічних культур» [2]. Функціонування суб'єктів великого бізнесу в умовах реформи земельних відносин, а також історичні та економічні передумови стратегічного розвитку агропромислових корпорацій у створеному в результаті проведених трансформацій конкурентному економічному просторі України залишаються особливо актуальними питаннями для дискусій серед науковців [3], [4]. Так, А. Гуторов, Ю. Лупенко, М. Ксенофонов та ін. наголошують на беззаперечних перевагах розвитку великого бізнесу у сфері АПК України, підтримують утворення складних інтегрованих структур у аграрній сфері, діяльність яких в умовах створеного ринку землі є прозорішою, зокрема в частинах «організації і оптимізації рентної політики, зміни в системах оподаткування сільськогосподарських товаровиробників, механізмах розподілу коштів державної підтримки тощо» [3, с. 53]. Проте, на противагу цьому погляду виступає дослідження В. Бойко та В. Крупи, які вважають, що «одним із наслідків діяльності агрохолдингів є зменшення зайнятості населення та його міграція, значні перешкоди для розвитку малого і середнього аграрного бізнесу» [4, с. 4].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Дискусії навколо проблематики тривають, хоча праці вище зазначених науковців детально розкривають сутність процесу створення ринку землі в Україні. Але, умови війни безпрецедентно руйнують агробізнес в Україні, що акцентує увагу на важливості практичного аспекту реалізації реформацій, аніж теоретичного; отже, сьогоденні події вимагають пошуку шляхів вдосконалення механізмів функціонування ринку землі та організації земельних відносин задля збереження агропромислового потенціалу України та активізації підприємницької діяльності.

Мета статті – аналіз процесів функціонування вітчизняного ринку землі, який було створено в ході реалізації земельної реформи України, а також вплив актуальних трансформаційних кроків на розвиток підприємництва у сфері аграрної діяльності. Для досягнення поставленої мети було сформовано та вирішено такі завдання, як:

– детермінувати сутність ринку землі, особливості його формування та основні аспекти становлення відповідно до земельної реформи, реалізація якої триває в Україні;

– дослідити важливість збереження ефективності і активізації підприємницької діяльності саме аграріїв, а також складність підтримки роботи господарюючих суб'єктів в умовах війни;

– узагальнити переваги, що надає функціонування ринку землі для агробізнесу.

Виклад основного матеріалу. Утворений в ході реалізації реформи ринок землі (відповідно до Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо умов обігу земель сільськогосподарського призначення» [5]) являє собою простір, функціонування якого побудовано на основі надання дозволу продажу або відчуження іншими способами виключно земель сільськогосподарського призначення приватної власності. Основними особливостями функціонування ринку є такі:

по-перше, землю можна продавати тільки на електронних земельних аукціонах, таким чином, механізм організації земельних відносин стає прозорим (окрім того, під час транзакції проводиться обов'язкова реєстрація цін на землю);

по-друге, скасована заборона на передачу прав на сільськогосподарську власність від однієї особи до іншої;

по-третє, придбати землю можуть громадяни України, територіальні громади, держава в особі державних юридичних осіб, а також юридичні особи України, створені і зареєстровані за законодавством України, учасниками (акціонерами, членами) яких є лише громадяни України та/або держава, та/або територіальні громади [5]. Також є певні аспекти, пов'язані із придбанням сільськогосподарських земель юридичними особами. Так, таким правом фактично вони наділяються із 1 січня 2024 року, вимога щодо складу учасників юридичної особи залишається незмінною. Кінцевий бенефіціар одного або кількох господарюючих суб'єктів може консолідувати сукупно не більш як 10 тис. га.

Таким чином, передбачено, що відбувається узгодження земельної реформи із аспектами реформи децентралізації; в рамках реформаційних заходів має місце передача значної частини державних земель у власність громад, які стають повноцінними господарями на своїй території і мають можливості визначати подальші вектори управління земельним потенціалом, зокрема підтримувати перерозподіл земель між приватними власниками, визначати в інтересах місцевих мешканців долю земель та інших природних ресурсів, самостійно вирішувати питання будівництва, соціальної сфери, економіки, фінансів, екології, охорони культурної спадщини тощо завдяки комплексним планам просторового розвитку.

Основні результати, яких вдалось досягнути із моменту повномасштабного введення у дію роботи ринку земель (із 01 липня 2021 року),

пов'язані із значними змінами у структурі права власності на ділянки. В умовах трансформації земельних відносин обіг земель помітно оптимізувався, тепер домінантні позиції займають приватні землі, а кількість земель, власником яких є держава, поступово продовжує знижуватись (так, загальна власність сільськогосподарських угідь становить 41,4 млн га, з них комунальна власність становить 1,7 млн га, державна – 8,7 млн га, а приватна – 31 млн га, тобто орієнтовно 74,9% від загального обсягу) [6]. На наш погляд, такі тенденції зберігатимуться в умовах підтримки реформаций та вдосконалення роботи ринку, проте лише в тому випадку, якщо органи влади реалізують оновлення стратегічного курсу із врахуванням воєнних подій та втрат, спричинених війною.

При цьому, основою для розвитку підприємництва у аграрній сфері є саме земля. Функціонування ринку землі це:

- можливість для селянських господарств, які бажають розширювати власне виробництво сільськогосподарської продукції, придбати додаткові землі, активізувати темпи зростання і масштаби діяльності та трансформуватися у малі аграрні підприємства;
- можливість для інших учасників ринку, що є власниками сільськогосподарських земель, отримати грошові кошти в результаті реалізації землі та перенаправити їх відповідно до власних інтересів.

Відповідно, навіть такі тенденції вже можна розглядати як поштовх для розвитку приватного агробізнесу – маючи власні земельні ресурси, підприємець прагне максимізувати ефективність їх використання задля отримання прибутків, подальшого реінвестування фінансів у розширення і оптимізацію підприємництва, що, власне, найкраще забезпечує підтримку і бізнес-сектору, і соціально-економічного розвитку держави; відсутність права управління та розпорядження землями знижує активність підприємців. Зокрема, характерною рисою підприємництва в умовах обмеженого обігу земель була відсутність можливості довгострокового планування розвитку бізнесу (нажаль, це є невід'ємною характеристикою мінливого та залежного від впливу зовнішніх факторів ринкового середовища України); така організація значно обмежувала прагнення підприємців до інвестування і реінвестування ресурсів у підтримку АПК.

Відсутність механізму кредитування під заставу сільськогосподарських земель це недоотримання інвестицій у зростання аграрного сектору. Так, у звіті Київської школи економіки (далі – KSE) вказано, що за результатами листопада 2021 року сукупна кількість землі у заставі зросла на 38,8% – з 584 гектарів станом на 09.2021 р. до 810 гектарів станом на 11.2021 р.. Переважний обсяг кредитів під заставу земель, 86,9% від сукупного обсягу кредитів, виданих у жовтні – це кредити, терміном у понад 5 років [7]. Тобто, це інвестиції у розвиток підприємств аграрного сектору у довгостроковій перспективі.

На жаль, війна руйнує перспективи розвитку аграрного сектору в умовах функціонування ринку земель, воєнні події мають вплив і на активність операцій купівлі-продажу, і на динаміку кредитування під заставу земель сільськогосподарського призначення, і на загальну ефективність використання земельно-ресурсного потенціалу України. Відповідно, росте ступінь ризикованості операцій із кредитування, а невизначеність та безпрецедентне унеможливлення експорту продукції, що виробляють вітчизняні аграрії, зовсім дестимулюють активність галузі.

Основними втратами є ресурси – людські та земельні. Так, KSE разом із Міністерством аграрної політики та продовольства України узагальнили втрати вітчизняного аграрного сектору і підприємств, зокрема, в умовах війни (рис. 1).

Рис. 1. Загальні втрати вітчизняного аграрного сектору від війни станом на 08.06.2022 р., млн дол США

Джерело: складено авторами за даними [8].

Загальні втрати аграрного сектору України, а, відповідно, у більшій мірі приватного бізнесу, за три з половиною місяці війни (результати дослідження були опубліковані станом на 08.06.2022 р.) становили 4 292,3 млн дол США.

Як стверджують експерти, до закінчення війни неможливо коректно розрахувати обсяг пошкоджень, котрих зазнав український агросектор. Для розрахунків використовуються базисні показники, які першочергово і безпосередньо мають вплив на активність підприємницької діяльності, а це – обсяг ресурсів, розташованих на територіях, що постраждали від активних бойових дій, ще до початку повномасштабного вторгнення держави-окупанта, розрахункові коефіцієнти пошкоджень, що визначаються для кожної категорії пошкоджених активів.

Основним документом, що врегульовує земельні відносини під час війни, а тим самим підтримує підприємництво і роботу ринку землі, є прийнятий

Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо особливостей регулювання земельних відносин в умовах воєнного стану» [9].

На наш погляд, війна не має стати причиною занепаду ринку землі в Україні, підтримка реформаций у зазначеному секторі повинна тривати, адже діяльність агробізнесу є стратегічно важливою для України. Беззаперечною потребою у подальшому розвитку вітчизняного ринку землі є наявність наступних переваг:

- по-перше, чіткий розподіл відповідальності за сільськогосподарські землі України;
- по-друге, врахування інтересів і можливостей учасників земельних відносин;
- по-третє, забезпечення цільового використання земельного потенціалу, що належить конкретній громаді, яка володіє достовірною інформацією щодо стану і якості власних земель. Децентралізація є своєрідною підтримкою ефективного використання земельного потенціалу, адже лише на місцях, використовуючи індивідуальні характеристики місцевості, клімату, фінансових можливостей громади можливо підібрати сукупність інноваційно орієнтованих та високотехнологічних засобів захисту ґрунтів, їх родючості. Окрім того, це реальна можливість організації безпосереднього управління інвестиційною спроможністю територіальної громади на місцях;
- по-четверте, високий ступінь прозорості відносин між учасниками земельних відносин, захист їх інтересів як суб'єктів правовідносин;
- по-п'яте, це механізм, що дозволяє досягнути балансу між активізацією ефективного використання земельно-ресурсного потенціалу тими суб'єктами підприємництва, що мають прагнення і можливості розвитку агробізнесу, ідеї щодо його розширення шляхом придбання нових територій та відчуженням земель тими суб'єктами, що не мають стратегічного курсу щодо ефективного розпорядження ресурсами, власниками яких вони є.

Висновки. В ході проведеного дослідження було визначено, що ринок землі в Україні – це сучасний механізм організації земельних відносин, що передбачає спрощення процедур обігу земельних ділянок між суб'єктами економічної системи. Це своєрідний механізм підтримки розвитку сільськогосподарських земель на місцях, оскільки він забезпечує систематизацію земельних відносин не лише між приватними власниками, а і між державою і територіальними громадами.

Земельна реформа в Україні є процесом довготривалим, а результати її реалізації досі корегуються задля пошуку оптимальних інструментів забезпечення використання і управління ресурсно-земельним потенціалом України. Активізація підприємництва досягається через розширення

можливостей приватних власників в контексті купівлі-продажу земельних ділянок. А, відтак, користувачами стають ті суб'єкти, що мають реальні можливості розвивати ці землі, інвестувати у їх ефективне використання, а, відповідно, родючість і прибутковість. Ринковий механізм є достатньо ефективним і в контексті створення інструментів кредитування під заставу земельної ділянки, що, власне, можна детермінувати як важливе джерело залучення інвестицій у розвиток бізнесу. Ключовою причиною втрати ефективності роботи ринку є війна, а саме втрата ресурсів, земель, що є основним в аспекті функціонування агробізнесу.

Подальша перспективність дослідження даної теми пов'язана із розробкою стратегічного курсу відновлення роботи земельного ринку на етапі пост-воєнної відбудови сільського господарства України.

Література:

1. Швець Ю. О., Грінберг І. О. Аналіз ринку землі України за сучасних умов. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2020. Вип. 29. С. 164–170.
2. Будзяк О. С., Будзяк В. М. Ефективне використання земель України: аналіз, динаміка та регіони з найбільш затребуваним попитом на інноваційні агропроекти. *Ефективна економіка*. 2020. № 4. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7816>
3. Hutorov A., Lupenko Y., Ksenofontov M., Bakun Y., Vlasenko T., Sirenko O. Strategical development of agri-food corporations in the competitive economic space of Ukraine. *Independent Journal of Management & Production*. 2022. Vol. 1 (13). Pp. 37–55.
4. Бойко В. В., Крупа В. Р. Механізми та інструменти управління розвитком суб'єктів малого підприємництва. *Агросвіт*. 2019. № 20. С. 3–10.
5. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо умов обігу земель сільськогосподарського призначення: Закон України №552-IX 31.03.2020. *Офіційний вісник України*. 2020. №36. С. 7. Ст. 1185.
6. Земельний довідник України 2020. URL: <https://agropolit.com/spetsproekty/705-zemelniy-dovidnik-ukrayini--baza-danih-pro-zemelniy-fond-krayini>
7. Огляд стану земельних відносин в Україні, листопад 2021. Київ: Kyiv School of Economics, Міністерство аграрної політики та продовольства України, Держгеокадастр, 2021. URL: https://kse.ua/wp-content/uploads/2021/12/vol4_land_monitoring12132020.pdf
8. Огляд збитків від війни в сільському господарстві України. Непряма оцінка пошкоджень. Київ: Kyiv School of Economics, Міністерство аграрної політики та продовольства України, 2022. URL: https://minagro.gov.ua/storage/app/sites/1/uploaded-files/Damages_report_issue1_ua.pdf
9. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо особливостей регулювання земельних відносин в умовах воєнного стану: Закон України № 2247-IX від 12.05.2022. *Урядовий кур'єр*. 2022. №131.

References:

1. Shvec', Ju. O., Grinberg, I. O. (2020). Analiz rynku zemli Ukraïny za suchasnyh umov [Analysis of the land market of Ukraine under modern conditions]. *Naukovyj visnyk Uzhgorods'kogo nacional'nogo universytetu – Scientific Bulletin of Uzhhorod National University*, 29, 164–170 [in Ukrainian].

2. Budzyak, O. and Budzyak, V. (2020). Efektyvne vykorystannja zemel' Ukrai'ny: analiz, dynamika ta regiony z najbil'sh zatrebuvanym popytom na innovacijni agroproekty [Effective use of Ukrainian land: analysis, dynamics and regions with the biggest demand for innovative agricultural projects]. *Efektivna ekonomika – Efficient economy*, [Online], 4, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7816>
3. Hutorov, A., Lupenko, Y., Ksenofontov, M., Bakun, Y., Vlasenko, T., Sirenko, O. (2022). Strategical development of agri-food corporations in the competitive economic space of Ukraine. *Independent Journal of Management & Production*, 1 (13), 37–55. DOI: 10.14807/ijmp.v13i1.1620
4. Bojko, V. V., Krupa, V. R. (2019). Mehanizmy ta instrumenty upravlinnja rozvytkom sub'ektiv malogo pidpryjemnyctva [Mechanisms and tools for managing the development of small businesses]. *Agrosvit – Agrosvit*, 20, 3–10 [in Ukrainian].
5. Zakon Ukrai'ny Pro vnesennja zmin do dejakyh zakonodavchyh aktiv Ukrai'ny shhodo umov obigu zemel' sil'skogospodars'kogo pryznachennja: pryiniaty 31.03.2020 roku №552-IX [Law of Ukraine on Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine Concerning the Conditions of Circulation of Agricultural Lands from March 31 2020, №552-IX]. *Oficijnyj visnyk Ukrai'ny – Official Gazette of Ukraine*, 2020, 36, 7, 1185 [in Ukrainian].
6. Zemel'nyj dovidnyk Ukrai'ny 2020 [Land Directory of Ukraine 2020], available at: <https://agropolit.com/spetsproekty/705-zemelniy-dovidnik-ukrayini--baza-danih-pro-zemelniy-fond-krayin> [in Ukrainian].
7. Kyiv School of Economics (2021). Ogljad stanu zemel'nyh vidnosyn v Ukrai'ni, lystopad 2021 [Review of the state of land relations in Ukraine, November 2021], available at: https://kse.ua/wp-content/uploads/2021/12/vol4_land_monitoring12132020.pdf [in Ukrainian].
8. Kyiv School of Economics (2022). Ogljad zbytkiv vid vijny v sil's'komu gospodarstvi Ukrai'ny. Neprjama ocinka poshkodzhen' [Review of losses from the war in agriculture of Ukraine. Indirect assessment of damage], available at: https://minagro.gov.ua/storage/app/sites/1/uploaded-files/Damages_report_issue1_ua.pdf [in Ukrainian].
9. Zakon Ukrai'ny Pro vnesennja zmin do dejakyh zakonodavchyh aktiv Ukrai'ny shhodo osoblyvostej reguljuvannja zemel'nyh vidnosyn v umovah vojenного stanu: pryiniaty 12.05.2022 roku №2247-IX [Law of Ukraine on amendments to some legislative acts of Ukraine on the peculiarities of the regulation of land relations in martial law from May 12 2022, №2247-IX]. *Urjadovyj kur'jer – Government courier*, 2022, 131 [in Ukrainian].

УДК 342.25

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-6\(24\)-416-426](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-6(24)-416-426)

Марченко Володимир Юрійович аспірант Науково-дослідного інституту державного будівництва та місцевого самоврядування Національної академії правових наук України, вул. Чернишевська, 80, м. Харків, 61002, провідний юрисконсульт Державного підприємства «Завод імені В.О.Малишева», вул. Плеханівська, 126, м. Харків, 61037, тел.: (067) 601-32-06, <https://orcid.org/0000-0002-3663-6399>.

КОНСТИТУЦІЙНІ ПРИНЦИПИ МУНІЦИПАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ: АРХЕТИПНИЙ ПІДХІД

Анотація. Дане дослідження присвячене аналізу конституційних принципів муніципально-правової політики та визначенню їх зв'язку із конституційними архетипами українського суспільства.

Автором розглянуто генезу поняття «архетип» та наведено його визначення. Проаналізовано думки вчених щодо можливості виділення юридичних архетипів. Обґрунтовано наявність юридичних архетипів у праві сучасної України та, на підставі вивчення наукових джерел, зазначено про наявність конституційно-правових архетипів та надано їх перелік.

Наведено загальнонаукове розуміння поняття «принцип» та викладено його основні визначення, які надаються у правовій доктрині. На підставі аналізу наукових праць щодо принципів правової політики автор доходить висновку про наявність конституційних принципів муніципально-правової політики. Наголошується на необхідності врахування конституційних принципів муніципально-правової політики при проведенні реформ в Україні.

У дослідженні сформульовано авторське бачення поняття «конституційні принципи муніципально-правової політики». Встановлено, що основними конституційними принципами муніципально-правової політики, які відображають конституційно-правові архетипи, є: 1) принцип пріоритету прав і свобод людини; 2) принцип законності; 3) принцип забезпечення пропорційного співвідношення інтересів особи, суспільства та держави; 4) принцип гуманістичної спрямованості муніципально-правової політики; 5) принцип дотримання демократичних процедур при формуванні органів місцевого самоврядування; 6) принцип автономії місцевого самоврядування; 7) принцип фінансової підтримки місцевих органів влади з боку держави. У дослідженні надано розгорнуту характеристику кожного принципу.

Автором наголошується, що конституційні принципи муніципально-

правової політики склалися протягом десятиліть, відображають конституційно-правові архетипи, а тому обов'язковими до врахування при формуванні та реалізації муніципально-правової політики. Зазначено, що врахування принципів є важливим перш за все для уникнення протиріч у суспільстві, а також між окремими особами та органами влади. Визначено, що конституційні принципи муніципально-правової політики є основою для побудови системи регулювання відносин на місцях.

Ключові слова: муніципальне право, архетипіка, архетип, конституційно-правовий архетип, правова політика, муніципально-правова політика, принципи, принципи правової політики, конституційні принципи муніципально-правової політики.

Marchenko Volodymyr Yuriiovych Post-graduate student of Scientific Research Institute of State Building and Local Government of National Academy of Law Sciences of Ukraine, Chernyshevsk St., 80, Kharkiv, 61002, leading legal adviser of State Enterprise «Malyshev Plant», Plekhanivska St., 126, Kharkiv, 61037, tel.: (067) 601-32-06, <https://orcid.org/0000-0002-3663-6399>.

CONSTITUTIONAL PRINCIPLES OF MUNICIPAL LEGAL POLICY IN UKRAINE: AN ARCHETYPAL APPROACH

Abstract. This study is devoted to the analysis of the constitutional principles of municipal law policy and determination of their connection with the constitutional archetypes of Ukrainian society.

The author considers the genesis of the concept of «archetype» and gives its definition. The opinions of scientists on the possibility of distinguishing legal archetypes are analyzed. The existence of legal archetypes in the legal system of modern Ukraine is substantiated. The existence of constitutional and legal archetypes is indicated and their list is given based on the study of scientific sources.

The general scientific understanding of the concept of «principle» is given and its main definitions, which are stated in the doctrine of law, are noted. Based on the analysis of scientific works on the principles of legal policy, the author concludes that there are constitutional principles of municipal legal policy. It was emphasized the need to take into account the constitutional principles of municipal legal policy in carrying out reforms in Ukraine.

The author formulates his own vision of the concept of «constitutional principles of municipal legal policy». It is established that the main constitutional principles of municipal legal policy, which reflect the constitutional and legal archetypes, are: 1) the principle of priority of human rights and freedoms; 2) the principle of legality; 3) the principle of ensuring the proportional balance of interests

of the individual, society and the state; 4) the principle of humanistic orientation of municipal legal policy; 5) the principle of observance of democratic procedures during the formation of local self-government bodies; 6) the principle of autonomy of local self-government; 7) the principle of financial support of local authorities by the state. The study provides a detailed description of each principle.

The author emphasizes that the constitutional principles of municipal legal policy have developed over the decades, reflect the constitutional and legal archetypes, and therefore must be taken into account during the formation and implementation of municipal legal policy. It is noted that taking into account the principles is important primarily to avoid contradictions in society, as well as between individuals and authorities. It is determined that the constitutional principles of municipal legal policy are the basis for building a system of regulation of relations on the local level of public authorities.

Keywords: municipal law, the science about archetypes, archetype, constitutional archetype, legal policy, municipal legal policy, principles, principles of legal policy, constitutional principles of municipal legal policy.

Постановка проблеми. Ефективне функціонування сучасної, правової, соціальної держави повинно супроводжуватися врахуванням основних традицій, зокрема, архетипів, що склалися на теренах держави впродовж віків. Це дозволить мінімізувати суспільні протиріччя при перебудові існуючих систем влади та правового регулювання муніципальних відносин, а також сприятиме швидшому переходу на світові стандарти регулювання суспільних відносин. На жаль, більшість сучасних реформ, напрямків розробки та впровадження політики не враховують основні архетипи, які склалися в українському соціумі, що у подальшому призводить до несумісності змін із українською реальністю та виникненню соціальної напруги, зокрема, у сфері формування та подальшої реалізації муніципально-правової політики. Особливо це стосується конституційних принципів муніципально-правової політики, які є обов'язковими для врахування при здійсненні управління на місцях. Принципи є основоположними засадами, на основі яких будується будь-яка із галузей правової політики, вони не повинні суперечити відносинам, що склалися у суспільстві, тому при визначенні конституційних принципів муніципально-правової політики важливим є вивчення їх зв'язку із архетипами українського суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науковій літературі до висвітлювання поняття принципів правової політики зверталися такі вчені, як І. Фролов, В. Авер'янов, О. Малько, В. Затонський, М. Ісаков. Дослідження конституційно-правових архетипів проводили Г. Гаджиєв, В. Кочетков.

У той же час недостатньо розробленим залишається питання принципів

муніципально-правової політики. Також наразі відсутні будь-які дослідження стосовно зв'язку конституційних принципів муніципально-правової політики із архетипами, що склалися в українському суспільстві, тому актуальним залишається надання характеристики основним конституційним принципам муніципально-правової політики з подальшим дослідженням їх зв'язку із архетипами, що склалися на теренах України в даній сфері суспільних відносин. Проведення такого наукового дослідження дозволить створити підґрунтя для формування та реалізації муніципально-правової політики, що буде враховувати традиції українського суспільства. Подібні наукові розвідки також слугуватимуть основою для подальших наукових досліджень з питання вивчення зв'язку архетипів українського суспільства із муніципально-правової політикою, зокрема, її принципами.

Мета статті – охарактеризувати конституційні принципи муніципально-правової політики, а також вивчити їх зв'язок із конституційними архетипами українського суспільства.

Виклад основного матеріалу. Проблемні питання, пов'язані із принципами муніципально-правової політики, є дуже різноплановими за своїм характером, науково-пізнавальними цілями, методами вирішення та іншими аспектами. Така проблематика за своєю сутністю не може бути розглянута виключно в рамках використання понятійно-категоріального апарату та методів однієї науки. Тому аналіз принципів муніципально-правової політики можна назвати міждисциплінарним.

Так, в рамках даного дослідження, для визначення конституційних принципів муніципально-правової політики необхідне використання напрацювань конституційного права, а для характеристики їх зв'язку із правовими архетипами, що склалися в українському суспільстві, необхідне використання соціологічних інструментів, зокрема, напрацювань підгалузі соціології – архетипіки.

З метою вивчення конституційних принципів муніципально-правової політики та встановлення, чи мають вони зв'язок із архетипами українського суспільства, перш за все необхідно надати визначення поняттям «архетип» та «конституційні принципи муніципально-правової політики».

Розвиток вчення про архетипи на науковому рівні розпочинається на початку XX століття, коли К. Г. Юнг (1875-1961) застосовує поняття «архетип» для характеристики загальних образів колективного несвідомого. Архетип (з грецької – «першообраз») – первісний образ, який визначає подальший розвиток явища. Тобто це певна несвідома основа, яка детермінує можливі напрями розвитку. Архетипи проявляють себе скрізь історію, культурні трансформації, фольклор, художню творчість. Можна сміливо сказати, що юридичні, чи правові, архетипи є основою розуміння права, юридичних фактів,

правових норм, звичаїв, традицій, цінностей.

Слід зазначити, що поняття «архетип» активно вивчається конституціоналістами. Так, наприклад, Г. Гаджиев говорить про особистий досвід освоєння конституційно-правової реальності як «відображення деяких конституційно-правових архетипів суспільства, що в кінцевому рахунку дозволяє автору вийти на рівень такого розуміння безперервності конституційно-правового розвитку, в рамках якого конституційно-правові ідеї набувають позачасового змісту і стають частиною конституційної дійсності, сучасності, визначають ідеологічні основи сьогодення та майбутнього» [1]. За результатами аналізу наукової літератури [6] можемо визначити основні конституційно-правові архетипи. Це архетипи: правової держави, свободи, справедливості, людської гідності, прав та обов'язків, пріоритет приватної та публічної автономії особи та громадянина.

Тобто юридичні, конституційно-правові архетипи проявляються у символізації, системі цінностей, уявленнях та соціальних інститутах, що впливають на процес правової соціалізації кожної особи. Відповідно вони є внутрішньою позицією більшості членів суспільства, які виробили однакові правові уявлення (у зв'язку із цим можна згадати постулати психологічної школи права, заснованої Л.І. Петражицьким), а також є рушійною силою утворення мотивів, «які можуть значно коливатися в деталях, не втрачаючи своєї базової схеми» [9, с. 56]. Тому правові архетипи отримують конкретне змістовне навантаження лише тоді, коли вони проникають до свідомості людей та підкріплюються політико-правовим досвідом кожної особи.

Звертаючись до визначення конституційних принципів муніципально-правової політики слід сказати, що муніципально-правова політика, як галузь правової політики, набуває все більшого значення. В останні роки відбувається активна перебудова інституту місцевого самоврядування відповідно до сучасних потреб суспільства. Проте ці зміни здебільшого проводяться фрагментарно, у багатьох сферах без урахування особливостей окремих місцевих громад. Більше того, досить часто відкидаються навіть основні конституційні принципи, на які повинні спиратися подібні зміни.

Врахування принципів у проведенні реформ є дуже важливим, тому що принципи є основоположними ідеями, засадами, на яких будується процес чи явище. Тобто вони виконують функцію загальної основи суспільних відносин [4, с. 43]. У філософії принципи – це основа системи, узагальнення та поширення будь-якого положення на всі явища тієї галузі, з якої даний принцип було абстраговано [8, с. 362].

Поняття «принцип» походить від лат. *prīncipium* – основа, початок і трактується як: 1) основне, вихідне положення теорії, вчення тощо, керівна ідея, основне правило діяльності; 2) внутрішнє переконання, погляд, що означає

норму поведінки; 3) основа устрою, дії будь-якого механізму, приладу [2, с.30].

Слід зазначити, що на даний час конституційним принципам муніципально-правової політики присвячено дуже мало наукових праць. Крім того, у науці відсутнє визначення конституційних принципів муніципально-правової політики. Надамо визначення, спираючись на дослідження вчених з питань принципів правової політики.

Зазначимо, що деякі вчені (О. Малько, В. Затонський та ін.) характеризують принципи правової політики як «систему основних та визначальних ідей, що зумовлюють загальні підходи громадянського суспільства та державної влади щодо стратегічно орієнтованої діяльності у сфері правового регулювання соціальних відносин» [7, с. 177].

Підтримує вищенаведену думку й М. Ісаков, який визначив принципи правової політики як «вихідні визначальні ідеї, установки, що становлять моральнісну та організаційну основу виникнення, розвитку і функціонування правової політики» [3, с. 161].

На підставі проведеного аналізу наукової літератури сформулюємо авторське визначення поняття «конституційні принципи муніципально-правової політики». Це передбачені Конституцією України вихідні, керівні ідеї, основоположні засади, установки, які служать основою для формування та реалізації муніципально-правової політики. Таким чином, конституційні принципи муніципально-правової політики відображають конституційно-правові архетипи українського суспільства на сучасному етапі його розвитку у конкретній сфері правового регулювання.

До основних конституційних принципів муніципально-правової політики, що відображають основні конституційно-правові архетипи, можна віднести: 1) принцип пріоритету прав і свобод людини; 2) принцип законності; 3) принцип забезпечення пропорційного співвідношення інтересів особи, суспільства та держави; 4) принцип гуманістичної спрямованості муніципально-правової політики; 5) принцип дотримання демократичних процедур при формуванні органів місцевого самоврядування; 6) принцип автономії місцевого самоврядування; 7) принцип фінансової підтримки місцевих органів влади з боку держави.

Характеризуючи *принцип пріоритету прав і свобод людини* необхідно звернутися до ст. 3 Конституції України, у якій закріплено, що «людина, її життя, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави ... Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави». Із даної статті зрозуміло, що Конституція України проголошує людину, її права і свободи найвищою цінністю держави. Держава повинна всіма доступними

способами, у тому числі і через проведення муніципально-правової політики, забезпечувати дотримання прав і свобод людини. Проведення муніципально-правової політики є важливим компонентом у забезпеченні дотримання ст.3 Конституції України, тому що саме громади, місцевий рівень органів влади є тією основою, на яку повинні спиратися всі процеси у державі, у тому числі з проведення реформ.

Принцип законності є одним із основоположних принципів права загалом і муніципально-правової політики зокрема. Відповідно до ст. 6, 140 Конституції України органи законодавчої, виконавчої та судової влади, так само як і органи місцевого самоврядування, діють «у встановлених цією Конституцією межах і відповідно до законів України». Законність є своєрідним стрижнем, який пронизує всі сфери функціонування суспільства. Він повинен бути дотриманий на всіх рівнях для запобігання хаосу. Проте, відповідно до останніх тенденцій, дотримуватися цього принципу стає все складніше через чисельні зміни до законодавства, які створюють плутанину у регулюванні окремих питань, а також досить часто створюють ситуації, за яких нормативні акти протирічать один одному.

Незважаючи на те, що дотримання принципу законності є досить складним питанням у сучасній Україні, вважаємо, що муніципально-правова політика повинна формуватися та реалізовуватися лише із урахуванням норм діючого законодавства, а за потреби також із внесенням змін до правих актів, що регулюють питання функціонування влади та суспільні відносини на місцях, з метою приведення регулювання до сучасних реалій, проте, тільки за умови, що загальне становище людей буде покращене, а нормативні акти будуть доповнювати один одного, без створення додаткових правових колізій.

Наголосимо, що відповідно до ст.1 Конституції України «Україна – суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава», що також свідчить на підтримку тези про те, що загальне становище людей у нашій державі повинне тільки покращуватись, проте обов'язково слід дотримуватися діючого законодавства.

У процесі формування концепції вирішення проблем суспільства досить важливим є дотримання ще одного принципу – *забезпечення пропорційного співвідношення інтересів особи, суспільства та держави*. Враховуючи, що при формуванні та реалізації муніципально-правової політики необхідне дотримання принципу пріоритету прав і свобод людини, важливим є розмежування прав і свобод окремих осіб із інтересами держави та суспільства.

Інтереси особи мають суб'єктивний характер, а їх метою є забезпечення власних бажань та амбіцій. Коли інтереси декількох осіб збігаються, то такі інтереси стають колективними, тобто об'єктивуються. Відповідно інтереси суспільства можна визначити як збіг інтересів більшості осіб у суспільстві.

Звісно, у різних груп суспільства є свої інтереси, тому для їх упорядкування, розмежування та задоволення створюються органи держави, що створює підґрунтя для виникнення інтересів держави.

Зазначимо, що окремі особи самотійно реалізують свої бажання та амбіції в рамках діючого законодавства, при збігу інтересів декількох осіб формуються інтереси суспільства, які потім проходять опрацювання з боку сформованих суспільством державних органів і, якщо більшість населення підтримує висунуті ідеї, відбувається реалізація таких ідей на державному рівні. Відповідно існує три окремих рівня інтересів: особи, суспільства і держави. Найбільш упорядкованими є інтереси держави, які у більшості випадків повинні збігатися з інтересами суспільства. У той же час вся ця система спирається на інтереси окремих осіб, тому що відповідно до ст.3 Конституції України людина є найвищою соціальною цінністю. При цьому повинен бути забезпечений баланс між особистими, суспільними і державними інтересами для того, щоб не було хаосу та превалювання репресивного державного апарату над всіма інтересами суспільства, що ми можемо спостерігати в країнах з авторитарними режимами.

Одним із основоположних принципів є *принцип гуманістичної спрямованості муніципально-правової політики*. Його сутність проявляється в орієнтації муніципально-правової політики на людину, як найважливішу цінність у нашій державі (ст.1 Конституції України). Процеси формування та реалізації муніципально-правової політики повинні бути не тільки в межах діючого законодавства, а й бути спрямованими на людину. У ситуаціях, коли постає вибір між реалізацією якогось проекту та нагальними потребами людей, органи влади повинні спрямовувати свої зусилля на задоволення потреб людей. Проте, завжди треба враховувати обставини та ситуацію, в якій робиться відповідний вибір.

Не менш важливим при реалізації муніципально-правової політики є *принцип дотримання демократичних процедур при формуванні органів місцевого самоврядування*. Відповідно до ст. 140 Конституції України місцеве самоврядування є правом територіальної громади самотійно вирішувати питання місцевого значення, а у ст. 141 Конституції України визначено право жителів обирати органи місцевого самоврядування. Державі необхідно дотримуватися позиції невтручання у проведення місцевих виборів для надання населенню права самотійно обрати місцеву владу, проте, на жаль, центральна влада в Україні все ще намагається впливати на результати голосування. Так само держава повинна надавати можливість прозоро висвітлювати сам процес формування органів місцевого самоврядування і не допускати безпідставних заборон на доступ до інформації з цього питання, яка не є конфіденційною.

Принцип автономії місцевого самоврядування передбачає правову,

організаційну, фінансову та матеріальну автономії. Розділ XI Конституції України висвітлює всі типи автономії місцевого самоврядування. Правова автономія передбачає, що органи місцевого самоврядування наділені своїми власними повноваженнями у межах, передбачених Конституцією і чинним законодавством України. Використовуючи надані повноваження органи місцевого самоврядування можуть вирішувати питання місцевого значення, а також видавати нормативно-правові акти та інші акти регулювання. Організаційна автономія проявляється в можливості органів місцевого самоврядування самостійно встановлювати та розбудувати свою внутрішню структуру для того, щоб вона відповідала місцевим потребам та забезпечувала ефективне управління. Матеріальна та фінансова автономії органів місцевого самоврядування передбачають їх можливість володіти і розпоряджатися коштами і майном, яке належить територіальній громаді для здійснення своїх функцій та повноважень.

Окремо слід виділити *принцип фінансової підтримки місцевих органів влади з боку держави*. Відповідно до ст. 142 Конституції України держава фінансово підтримує місцеве самоврядування. Важливо, щоб така підтримка надавалась на постійній основі. Тільки за державної підтримки можливо забезпечити реалізацію більшості програм розвитку, а також масштабні проекти (наприклад, будівництво соціального житла, оновлення стадіонів, аеропортів тощо).

Висновки. У дослідженні було визначено, що *архетип* – це певна несвідома основа, яка детермінує можливі напрями розвитку. За результатами аналізу наукових джерел автором надається власне визначення поняття «конституційні принципи муніципально-правової політики»: це передбачені Конституцією України вихідні, керівні ідеї, основоположні засади, установки, які служать основою для формування та реалізації муніципально-правової політики.

На підставі проведеного аналізу наукової літератури та положень законодавства було зроблено висновок, що конституційні принципи муніципально-правової політики відображають конституційно-правові архетипи. Було виділено та надано характеристику таким основним конституційним принципам муніципально-правової політики: 1) принцип пріоритету прав і свобод людини; 2) принцип законності; 3) принцип забезпечення пропорційного співвідношення інтересів особи, суспільства та держави; 4) принцип гуманістичної спрямованості муніципально-правової політики; 5) принцип дотримання демократичних процедур при формуванні органів місцевого самоврядування; 6) принцип автономії місцевого самоврядування; 7) принцип фінансової підтримки місцевих органів влади з боку держави.

Зазначимо, що при проведенні реформ, а також формуванні та реалізації муніципально-правової політики важливо дотримуватися принципів, що були проаналізовані у даному дослідженні. Вважаємо, що вивчені принципи відповідають міжнародним стандартам, відображають конституційні архетипи українського суспільства на сучасному етапі його розвитку, а їх врахування при проведенні реформ допоможе уникнути суспільного напруження. Наголосимо, що науковий доробок з питання конституційних принципів муніципально-правової політики досить незначний, тому дане питання потребує подальшого більш глибокого вивчення.

Література:

1. Гаджиев Г. А. О пространственно-временном мышлении в конституционном праве (вопросы юридической онтологии и аксиологии). Сравнительное конституционное обозрение. 2011. № 6 (85). С. 82-93.
2. Державне управління: теорія і практика / за заг. ред. В. Б. Авер'янова. Київ: Юрінком Інтер, 1998. 432 с.
3. Исаков Н. В. Правовая политика современной России: проблемы теории и практики: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01 / Ростовский юридический институт. Ростов-на-Дону, 2004. 459 с.
4. Колодій А. М. Принципи права: генеза, поняття, класифікація та реалізація. *Альманах права*, 2012, вип. 3. С. 42-46. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/63807/08-Kolodiy.pdf?sequence=1> (дата звернення: 28.04.2022).
5. Конституція України. Закон України № 254к/96-ВР від 28.06.1996. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 28.04.2022).
6. Кочетков В.В. Идеи конституционализма в отечественной политико-правовой мысли второй половины XIX – начала XX века: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01 / Московский юридический университет имени О.Е. Кутафина. Москва, 2017. 487 с.
7. Малько А. В., Затонский В. А. Правовая политика: основы теории и практики: учебно-методический комплекс. Москва: Проспект, 2015. 352 с.
8. Философский словарь / под ред. И. Т. Фролова. Москва: Политиздат, 1991. 560 с.
9. Юнг К.Г. Архетип и символ. Москва, 1991. URL: <https://gtmarket.ru/library/basis/4229/4232> (дата звернення: 28.04.2022).

References:

1. Gadzhiev, G.A. (2011). O prostranstvenno-vremennom myishlenii v konstitutsionnom prave (voprosy yuridicheskoy ontologii i aksiologii) [On spatio-temporal thinking in constitutional law (questions of legal ontology and axiology)]. *Sravnitel'noe konstitutsionnoe obozrenie – Comparative Constitutional Review*, 6 (85), 82-93 [in Russian].
2. Averianov, V.B. (Eds.). (1998). *Derzhavne upravlinnia: teoriia i praktyka* [Public administration: theory and practice]. Kyiv: Yurinkom Inter [in Ukrainian].
3. Isakov, N.V. (2004). Pravovaya politika sovremennoy Rossii: problemyi teorii i praktiki [Legal policy of modern Russia: problems of theory and practice]. *Doctor's thesis*. Rostov-na-Donu [in Russian].
4. Kolodii, A.M. (2012). Pryntsypy prava: geneza, poniattia, klasyfikatsiia ta realizatsiia [Principles of law: genesis, understanding, classification and implementation]. *Almanakh prava – Law almanac*. 3, 42-46. Retrieved from <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/63807/08-Kolodiy.pdf?sequence=1> [in Ukrainian].

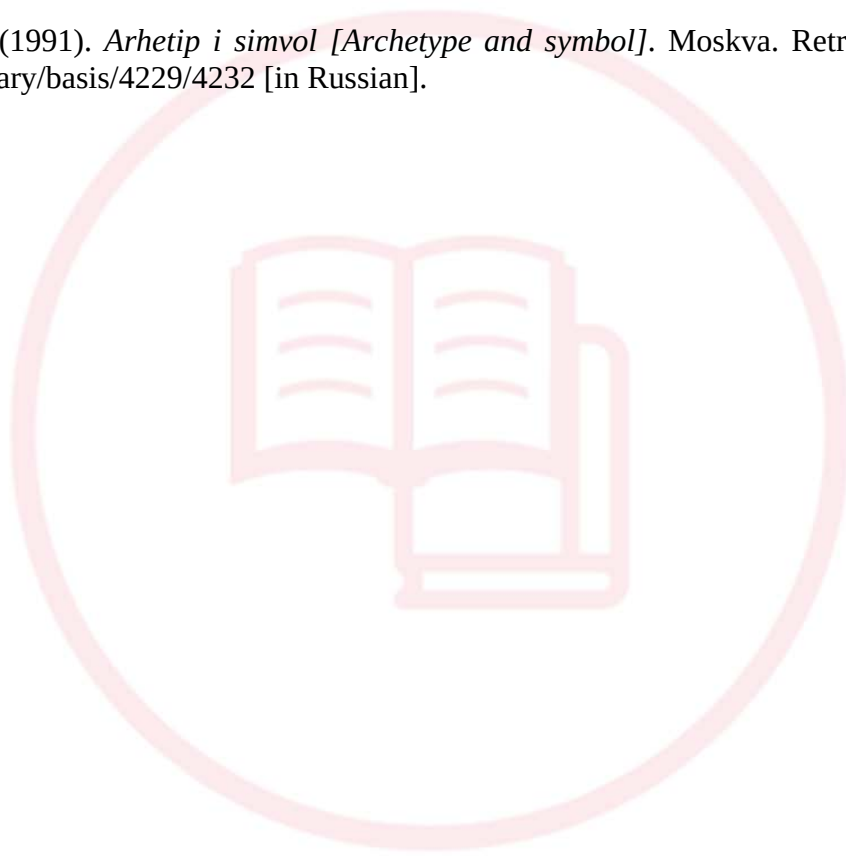
5. Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine] (1996). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> [in Ukrainian].

6. Kochetkov, V.V. (2017). Idei konstitutsionalizma v otechestvennoy politiko-pravovoy myisli vtoroy poloviny XIX – nachala XX veka [Ideas of constitutionalism in the domestic political and legal thought of the second half of the 19th - early 20th]. *Doctor's thesis*. Moskva [in Russian].

7. Malko, A.V. & Zatonskiy, V.A. (2015). *Pravovaya politika: osnovyi teorii i praktiki: uchebno-metodicheskiy kompleks* [Legal policy: fundamentals of theory and practice: educational and methodological complex]. Moskva: Prospekt [in Russian].

8. Frolov, I.T. (Eds.). (1991). *Filosofskiy slovar* [Philosophical Dictionary]. Moskva: Politizdat [in Russian].

9. Yung, K.G. (1991). *Arhetip i simvol* [Archetype and symbol]. Moskva. Retrieved from <https://gtmarket.ru/library/basis/4229/4232> [in Russian].

УДК 341.63

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-6\(24\)-427-435](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-6(24)-427-435)

Петрина Володимир Нестерович кандидат юридичних наук, доцент кафедри економічної безпеки та фінансових розслідувань, Національна академія внутрішніх справ, пл. Солом'янська, 1, м. Київ-ДСП, 03035, тел.: (050) 334-18-32, <https://orcid.org/0000-0002-1093-7089>

МІЖНАРОДНИЙ КОМЕРЦІЙНИЙ АРБІТРАЖ: ПОНЯТІЙНІ ПРОБЛЕМИ В УКРАЇНСЬКОМУ ПРАВІ

Анотація. У статті розглянуто деякі понятійні проблеми українського права у сфері міжнародного комерційного арбітражу.

Зокрема, у статті досліджується значення таких понять, як «арбітраж», «арбітражний суд», «арбітражна установа» та «третейський суд», що вживаються в українському праві і, зокрема, в Законі України «Про міжнародний комерційний арбітраж». Розглядаються також проблеми співвідношення вищезазначених понять українського права з такими поняттями міжнародного права, як «arbitration», «arbitral tribunal» та «arbitral institution».

В статті досліджуються причини невідповідності значення вищезгаданих понять українського права у сфері міжнародного комерційного арбітражу значенню відповідних понять і міжнародному праві.

Також в даній роботі розглядаються деякі проблеми, пов'язані із колізією норм права, направлених на регулювання міжнародного комерційного арбітражу, з іншими нормами українського права та шляхи вирішення такою колізією.

Значна увага в статті приділяється проблемі невизначеності в українському праві такого поняття, як «арбітражна установа» (англ. arbitration institution). Частиною цієї проблеми, що є предметом розгляду в даній статті, є принципово відмінне від міжнародного права розуміння в українському праві правового статусу арбітражних установ. Зокрема, розглядається принципово відмінне визначення правового статусу такої української арбітражної установи, як Міжнародний комерційний арбітражний суд при Торгово-промисловій палаті України, від, наприклад, такої центральної і провідної у світі арбітражної установи як Міжнародний комерційний арбітражний суд при Міжнародній торговельній палаті (англ. ICC International Court of Arbitration), що знаходиться у м. Париж, Франція.

Іншою значною понятійною проблемою, що розглядається в статті, є надання в українському праві таким поняттям, як інституційний арбітраж (англ.

institutional arbitration) та арбітраж ad hoc (англ. ad hoc arbitration) іншого значення, ніж ці поняття мають в міжнародному праві.

Ключові слова: арбітраж, третейський суд, арбітражний трибунал, арбітражна установа, арбітражний суд.

Petryna Volodymyr Nesterovych Candidate of Legal Sciences (Ph.D.) Associate Professor of the Economic Security and Financial Investigation Department, National Academy of Internal Affairs, 03035, Kyiv-ДСП, Solomianska Squre, 1, tel.: (050) 334-18-32, <https://orcid.org/0000-0002-1093-7089>

INTERNATIONAL COMMERCIAL ARBITRATION: CONCEPTUAL PROBLEMS IN UKRAINIAN LAW

Abstract. Certain conceptual problems of Ukrainian law on international commercial arbitration are discussed there in this article.

Specifically, there is discussed the meaning of such notions as «арбітраж», «арбітражний суд», «арбітражна установа» та «третейський суд» that are used in Ukrainian law including the Law of Ukraine “On International Commercial Arbitration”. There are discussed the problems on consistency of the said Ukrainian notions with such relevant notions of international law as «arbitration», «arbitral tribunal» and «arbitral institution» as well.

The reasons of inconsistency of the meaning of the said Ukrainian law notions in the sphere of international commercial arbitration with the meaning of respective notions of international law are analyzed in this paper as well.

Also in this article there are considered some problems related to conflict of the norms of Ukrainian law aimed to regulate international commercial arbitration with other norms of Ukrainian law and the ways to solving these problems.

Significant attention in this article is given to the problem of ambiguity in Ukrainian law of the notion “arbitration institution”. Essential part of the above problem discussed herein is the principle difference in understanding of the legal status of arbitration institutions between Ukrainian and international law. Particularly, it is considered the fundamental difference in the legal status of the International Commercial Arbitration Court at the Ukrainian CCI and, for instance, the ICC International Court of Arbitration, the world’s leading arbitration institution.

Another significant conceptual problem of Ukrainian law discussed in this paper is the problem of giving to the notions “institutional arbitration” and “ad hoc arbitration” the different meaning than these notions have in international law.

Keywords: arbitration, arbitral tribunal, arbitral institution, court of arbitration

Постановка проблеми. Арбітраж є найбільш поширеним способом вирішення зовнішньоекономічних спорів. У цьому зв’язку важливо, щоб норми,

які регулюють відносини у сфері міжнародного комерційного арбітражу, в усіх країнах світу були гармонізовані для того, щоб суб'єкти міжнародних комерційних відносин будь-яких країн, вдаючись до арбітражу для вирішення спорів між ними, однаково розуміли ці норми в силу їх уніфікованості.

Необхідність гармонізації усіма країнами світу законодавства про міжнародний комерційний арбітраж визнана в документах Організації Об'єднаних Націй, зокрема в резолюції Генеральної Асамблеї ООН № 40/72 від 11.12.1985 р., якою було схвалено Типовий закон про міжнародний комерційний арбітраж (англ. UNCITRAL Model Law on International Commercial Arbitration), розроблений Комісією ООН з права міжнародної торгівлі (UNCITRAL), та рекомендовано усім країнам-членам ООН врахувати положення цього типового закону з метою уніфікації законодавства цих країн з міжнародного комерційного арбітражу.

На підставі вищезазначеної резолюції Генеральної Асамблеї ООН практично кожна країна-член ООН прийняла свій власний закон про міжнародний комерційний арбітраж, в основу якого було покладено вищезгаданий Типовий закон Юнсітрал про міжнародний комерційний арбітраж. Україна 24 лютого 1994 року також прийняла такий закон, а саме Закон України «Про міжнародний комерційний арбітраж», зазначивши в його преамбулі, що *«цей Закон... враховує положення про такий арбітраж, які є в міжнародних договорах України, а також в типовому законі, прийнятому в 1985 році Комісією ООН з права міжнародної торгівлі і схваленому Генеральною Асамблеєю ООН для можливого використання державами у своєму законодавстві»*.

Проте, прийнявши Закон України «Про міжнародний комерційний арбітраж», Україна все ж таки не в достатній мірі досягла цілей гармонізації свого законодавства про міжнародний комерційний арбітраж з нормами міжнародного права. Норми Закону України «Про міжнародний комерційний арбітраж» часом суттєво відрізняються від положень, передбачених Типовим Законом Юнсітрал про міжнародний комерційний арбітраж, і головним чином це стосується термінології, що застосовується в ЗУ про МКА. Навіть саме поняття «арбітраж» в ЗУ про МКА концептуально відрізняється від поняття «арбітраж» (англ. arbitration), що застосовується в актах міжнародного права та права економічно розвинутих країн.

Такий стан речей в українському законодавстві про міжнародний комерційний арбітраж, яке є частиною законодавства України з врегулювання господарських спорів, призводить до того, що Україна займає нижні сходинки у відповідних світових рейтингах. До того ж, завдяки цій проблемі українські юристи, що набувають знань про міжнародний комерційний арбітраж виключно з українських джерел (та інших джерел з пострадянських країн),

зазвичай не цілком адекватно розуміють суть та механізм міжнародного комерційного арбітражу, що відбувається поза межами України та пострадянських країн.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Темі міжнародного комерційного арбітражу присвячені роботи низки українських правознавців, серед яких К.Вітман, А.Довгерт, В.Кисіль, В.Комаров, В.Луць, О.Перееверзнєва, І.Побірченко, М.Приходько, І.Проценко, Ю.Рилач, А.Цірат, Г.Цірат, Ю.Шемшученко та інші. Проте, ці роботи носять головним чином описовий характер, ознайомлюючи читачів з українською концепцією міжнародного комерційного арбітражу, з нормами українського законодавства про міжнародний комерційний арбітраж та джерелами міжнародного права у цій сфері. В українській літературі не проводився аналіз на відповідність понять і термінів, що використовуються в українському законодавстві про міжнародний комерційний арбітраж, поняттям і термінам, що використовуються у відповідних актах міжнародного права.

Мета статті – висвітлення певних відмінностей в понятійному апараті у сфері міжнародного комерційного арбітражу, що існують між українським правом та міжнародним правом, та причин, що породили ці відмінності.

Виклад основного матеріалу. В міжнародному праві та праві економічно розвинутих країн поняття «арбітраж» (англ. arbitration; франц. arbitrage) визначається, як *«спосіб вирішення спорів із залученням однієї або більшої кількості нейтральних третіх осіб, які зазвичай визначаються за домовленістю сторонами спору та чиє рішення є обов'язковим до виконання»* [1, С. 100].

Згідно зі статтею 2 Закону України «Про міжнародний комерційний арбітраж» міжнародний комерційний арбітраж – це *«будь-який арбітраж (третейський суд) незалежно від того, чи утворюється він спеціально для розгляду окремої справи, чи здійснюється постійно діючою арбітражною установою, зокрема Міжнародним комерційним арбітражним судом або Морською арбітражною комісією при Торгово-промисловій палаті України (додатки N 1 і N 2 до цього Закону)»* [2].

В одному цьому визначенні міжнародного комерційного арбітражу, що дається в статті 2 Закону України «Про міжнародний комерційний арбітраж», міститься низка положень, які суперечать як нормам міжнародного права, так і деяким нормам національного права України.

Так, по-перше, арбітраж з зазначеному вище законі визначається як певна організаційна структура, а саме третейський суд. В той час, як в міжнародному праві і в праві економічно розвинутих країн арбітраж (французькою - arbitrage, англійською - arbitration) не є якоюсь організацією (*«постійно діючою, чи такою, що утворюється спеціально для розгляду окремої справи»*) [2], а є ніщо

інше, як «спосіб вирішення спорів» [1, С. 100], тобто є певним процесом. У цьому зв'язку арбітраж не може утворюватися, він здійснюється.

По-друге, згідно з міжнародним правом не існує будь-яких арбітражних установ (англ. arbitration institutions), що розглядають і вирішують міжнародні комерційні спори (ні постійно діючих, ні таких, що утворюються спеціально для розгляду окремої справи), як про це йдеться в статті 2 Закону України «Про міжнародний комерційний арбітраж». *«Комерційний арбітраж є приватною формою розгляду та прийняття обов'язкових рішень з вирішення спорів, що здійснюється неупередженим трибуналом, утвореним за згодою сторін спору... Арбітраж, зазвичай, здійснюється одним або трьома арбітрами, які в будь-якому випадку іменуються арбітражним «трибуналом»* [3, С. 2].

Арбітражні установи (англ. arbitration institutions), центральною і найбільш відомою з яких є Міжнародний комерційний арбітражний суд при Міжнародній торгівельній палаті (англ. International Court of Arbitration of the International Chamber of Commerce), згідно з міжнародним правом та правом економічно розвинутих країн не розглядають і не вирішують міжнародні комерційні спори. Ці організації тільки надають платні послуги з адміністрування арбітражу, тобто послуги з організації та проведення міжнародного комерційного арбітражу. Розглядають і вирішують міжнародні комерційні спори, зокрема приймають арбітражні рішення, арбітражні трибунали (англ. arbitral tribunals), про які, на превеликий подив, в українському законодавстві, направленому на регулювання суспільних відносин з міжнародного комерційного арбітражу, взагалі не згадується. Так, наприклад, в статті 1 Арбітражного регламенту Міжнародної торговельної палати (англ. ICC Arbitration Rules) чітко зазначено, що Міжнародний комерційний арбітражний суд при Міжнародній торгівельній палаті *«не вирішує спори. Він адмініструє вирішення спорів, яке здійснюється арбітражними трибуналами»* [4]. Так само в статті 2 Додатку I до Регламенту Арбітражного інституту при Торговій палаті Стокгольму (надалі – «ТПС») зазначається, що *«ТПС сам не вирішує спори. Функцією ТПС є: (i) адмініструвати внутрішні та міжнародні спори згідно з Арбітражним регламентом ТПС чи з іншими процедурами чи правилами, на які погодились сторони спору; та (ii) надавати інформацію стосовно питань щодо арбітражу та медіації»* [5, С. 32].

В міжнародному праві арбітраж, в якому (за рішенням сторін міжнародного комерційного спору) певна арбітражна установа (англ. arbitral institution) надає платні послуги з адміністрування арбітражу, називається інституційним арбітражем (англ. institutional arbitration) [3, С. 13]. Арбітраж, в якому певна арбітражна установа (англ. arbitral institution) не надає послуги з адміністрування арбітражу, називається арбітражем ad hoc (англ. ad hoc arbitration) [3, С. 48].

Також треба зауважити, що *«спеціально для розгляду окремої справи»* ніяких арбітражних установ не утворюється, не дивлячись на те, що говориться в статті 2 Закону України «Про міжнародний комерційний арбітраж». Для вирішення міжнародного комерційного спору як шляхом інституційного арбітражу, так і шляхом арбітражу ad hoc, завжди тимчасово утворюється арбітражний трибунал. Як уже зазначалося, *«арбітраж, зазвичай, здійснюється одним або трьома арбітрами, які в будь-якому випадку іменуються арбітражним «трибуналом»* [3, С. 2].

У цьому зв'язку треба звернути увагу на те, що Міжнародний комерційний арбітражний суд при Торгово-промисловій палаті України також відноситься до арбітражних установ. Проте, не дивлячись на міжнародне право і міжнародну практику та керуючись вищезазначеним хибним визначенням поняття «арбітраж», що міститься в Законі України «Про міжнародний комерційний арбітраж», в Положенні про Міжнародний комерційний арбітражний суд при Торгово-промисловій палаті України, що є Додатком № 1 до вищезазначеного закону, мова йде про те, що Міжнародний комерційний арбітражний суд при Торгово-промисловій палаті України вирішує міжнародні комерційні спори. Так, зокрема в частині другій пункту 2 зазначеного положення говориться, що *«Зовнішньоекономічні відносини, спори з яких можуть бути передані на вирішення Міжнародного комерційного арбітражного суду, стосуються, зокрема, відносин купівлі-продажу...»* [6]. Таким чином, можемо бачити різницю: Міжнародний комерційний арбітражний суд при Міжнародній торгівельній палаті та інші арбітражні установи розвинутих країн світу не вирішують міжнародні комерційні спори, а тільки надають послуги з адміністрування арбітражу, а Міжнародний комерційний арбітражний суд при Торгово-промисловій палаті України - вирішує.

По-третє, положення статті 2 Закону України «Про міжнародний комерційний арбітраж» (*«арбітраж» - будь-який арбітраж (третейський суд)...»* [2]), згідно з якими поняття «міжнародний комерційний арбітраж» і «третейський суд» розглядаються як синоніми, вступає в колізію з нормами Закону України «Про третейські суди», який є спеціальним законом для визначення порядку утворення та діяльності третейських судів в Україні.

Так, стаття 6 Закону України «Про третейські суди» зазначає, що *«Третейські суди в порядку, передбаченому цим Законом, можуть розглядати будь-які справи, що виникають із цивільних та господарських правовідносин, за винятком: ... 12) справ, коли хоча б одна із сторін спору є нерезидентом України»* [7]. Враховуючи те, що міжнародний комерційний арбітраж за визначенням передбачає участь у спорі сторони, що є нерезидентом (бо інакше він би не був міжнародним), то є очевидним, що згідно із Законом України

«Про третейські суди» третейські суди не можуть розглядати міжнародні комерційні спори шляхом міжнародного комерційного арбітражу, і, відповідно, є очевидним те, що міжнародний комерційний арбітраж та третейський суд є не тотожними поняттями, не дивлячись на те, що це зазначено в статті 2 Закону України «Про міжнародний комерційний арбітраж». Адже, для визначення порядку утворення та діяльності третейських судів в Україні спеціальним законом є саме Закон України «Про третейські суди» і, таким чином, за правилами вирішення колізій між нормами права норми саме цього закону мають застосовуватись при вирішенні питань чи можуть третейські суди розглядати міжнародні комерційні спори шляхом міжнародного комерційного арбітражу і, відповідно, чи є поняття «третейський суд» та поняття «міжнародний комерційний арбітраж» тотожними.

Висновки. Значення поняття «арбітраж» (англ. arbitration) в українському праві суттєво відрізняється від значення цього поняття в міжнародному праві та праві економічно розвинутих країн.

Першопричиною такої відмінності є те, що в українському праві до цього часу послуговуються визначенням арбітражу, взятим із радянського права, не дивлячись на те, що радянське поняття арбітражу і поняття арбітражу в міжнародному праві гуртуються на принципово різних концепціях. Так, якщо в міжнародному праві міжнародним комерційним арбітражем називається виключно спосіб вирішення спорів між суб'єктами господарювання-особами приватного права, кваліфікуючою ознакою якого є не залучення до цього процесу державних органів, то в Радянському Союзі суб'єкти господарювання були особами публічного права і спори між ними вирішувала держава в особі системи спеціальних органів, які називалися державним арбітражем, або просто «арбітражем». Таким чином, в українській юридичній літературі, так само як і в радянській, ігноруючи відповідні положення міжнародного права, до цього часу *«терміном «арбітраж» позначають три взаємопов'язаних поняття, які відображують різні аспекти цього явища: по-перше, під міжнародним комерційним арбітражем розуміють орган, завданням якого є вирішення міжнародних комерційних спорів; по-друге, цей термін означає процедуру (механізм, порядок) вирішення спорів; по-третє, міжнародним комерційним арбітражем називають конкретний склад арбітражу, що вирішує певний спір»* [8]. Міжнародний комерційний арбітражний суд при Торгово-промисловій палаті України був побудований, виходячи саме з такого пострадянського розуміння міжнародного комерційного арбітражу. І, таким чином, на подив міжнародній юридичній спільноті, він став особою публічного права, яка вирішує міжнародні комерційні (зовнішньоекономічні) спори, замість того, щоб бути арбітражною установою (англ. arbitral institution), тобто особою приватного права, яка не вирішує міжнародні комерційні спори, а лише

надає послуги з адміністрування арбітражу, як, скажімо, Міжнародний комерційний арбітражний суд при Міжнародній торговій палаті та усі інші арбітражні установи (незалежно від того, як вони називаються: суди, центри, асоціації тощо) економічно розвинутих країн.

В той же час, в міжнародному праві: 1) для позначення відповідного способу вирішення спорів вживається термін «арбітраж» (англ. arbitration); 2) не існує *«органу, завданням якого є вирішення міжнародних комерційних спорів»*, а існують лише арбітражні установи (англ. arbitral institutions), які за згодою сторін спору можуть надавати їм послуги з адміністрування арбітражу. В міжнародному праві термін «арбітраж» (англ. arbitration) ніколи не використовується для позначення терміну «арбітражна установа» (англ. arbitral institution), так як цими термінами позначаються два цілком різних поняття; 3) конкретний склад арбітрів, що вирішує певний спір, називається арбітражним трибуналом (англ. arbitral tribunal). В міжнародному праві термін «арбітраж» (англ. arbitration) ніколи не використовується для позначення терміну «арбітражний трибунал» (англ. arbitral tribunal), так як цими термінами позначаються два цілком різних поняття.

Така невідповідна інтерпретація поняття «міжнародний комерційний арбітраж» в українському праві призводить до того, що українські юристи, що набували свої знання про міжнародний комерційний арбітраж виключно із положень українського права, зазвичай, не адекватно розуміють такий інститут міжнародного права, як міжнародний комерційний арбітраж, і, як правило, не готові до самостійного ведення комерційних арбітражних справ поза межами України. Приведення положень українського права про міжнародний комерційний арбітраж у відповідність до положень міжнародного права, на нашу думку, вирішило би цю проблему.

Література:

1. Black's Law Dictionary (7th ed.). (1999). St. Paul, MN: West Publishing Co.
2. Закон України «Про міжнародний комерційний арбітраж». [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4002-12>.
3. Latham & Watkins. Guide to International Arbitration. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.lw.com/thoughtleadership/guide-to-international-arbitration-2017>.
4. ICC Arbitration Rules. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://iccwbo.org/dispute-resolution-services/arbitration/rules-of-arbitration/#article_1.
5. Arbitration Rules of the Arbitration Institute of the Stockholm Chamber of Commerce. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://sccinstitute.com/media/1407444/arbitrationrules_eng_2020.pdf.
6. Положення про Міжнародний комерційний арбітражний суд при Торгово-промисловій палаті України. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4002-12#Text>.
7. Закон України «Про третейські суди». [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1701-15#Text>.

8. Міжнародне приватне право. Особлива частина: підручник / за ред. А.С. Довгєрта, В.І. Кисіля. - Київ: Правова єдність, 2013. – 399 с. – Режим доступу: http://pidruchniki.com/1728092456831/pravo/mizhnarodniy_komertsiiyniy_arbitrazh.

References:

1. Black's Law Dictionary (7th ed.). (1999). St. Paul, MN: West Publishing Co.
2. Zakon Ukrainy «Pro mizhnarodny comerciyny arbitrazh» [The Law of Ukraine “On international commercial arbitration”]. (n.d.). zakon4.rada.gov.ua. Retrieved from <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4002-12> [in Ukrainian].
3. Latham & Watkins. Guide to International Arbitration. Retrieved from: <https://www.lw.com/thoughtleadership/guide-to-international-arbitration-2017>.
4. ICC Arbitration Rules. Retrieved from https://iccwbo.org/dispute-resolution-services/arbitration/rules-of-arbitration/#article_1.
5. Arbitration Rules of the Arbitration Institute of the Stockholm Chamber of Commerce. Retrieved from https://sccinstitute.com/media/1407444/arbitrationrules_eng_2020.pdf.
6. Polozhenia pro Mizhnarodny comerciyny arbitrazhny sud pry Torgovo-promyslovy palati Ukrainy [The Regulation of Ukraine On International commercial arbitration court at the Trade and Industry Chamber of Ukraine]. (n.d.). zakon4.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4002-12#Text> [in Ukrainian].
7. Zakon Ukrainy «Pro treteysky sudy [The Law of Ukraine “On treteysky courts”]. (n.d.). zakon4.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1701-15#Text> [in Ukrainian].
8. Dovgert A.S., Kysyl V.I. (Ed.). (2013). *Mizhnarodne pryvatne pravo. Osoblyva chastyna [International private law. Special part]*. Kyiv: Pravova Yednist. Retrieved from http://pidruchniki.com/1728092456831/pravo/mizhnarodniy_komertsiiyniy_arbitrazh [in Ukrainian].

ISSN (print) 2708-7530

Наукові перспективи № 6(24) 2022

УДК 343. 13:004

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-6\(24\)-436-444](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-6(24)-436-444)

Чиж Вікторія Олександрівна студентка 3 курсу факультету прокуратури, Національний юридичний університет ім. Ярослава Мудрого, вул. Металістів, 17, м. Київ, 02000

Бондаренко Ольга Володимирівна студентка 3 курсу факультету прокуратури, Національний юридичний університет ім. Ярослава Мудрого, вул. Металістів, 17, м. Київ, 02000, <https://orcid.org/0000-0002-1960-4977>

Нестеров Борис Борисович студент 3 курсу факультету прокуратури, Національний юридичний університет ім. Ярослава Мудрого, вул. Металістів, 17, м. Київ, 02000, <https://orcid.org/0000-0003-0015-2963>

“ДІДЖИТАЛІЗАЦІЯ” ОБШУКУ VS ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню змін до Кримінального процесуального кодексу України (далі - КПК) в ч. 6 ст.236 , що відтепер надає слідчому, дізнавачу, прокурору, які під час обшуку виявили доступ чи можливість доступу до комп'ютерних систем або їх частин, мобільних терміналів систем зв'язку, для виявлення яких не надано дозвіл на проведення обшуку, але щодо яких є достатні підстави вважати, що інформація, що на них міститься, має значення для встановлення обставин у кримінальному провадженні, можливість здійснити пошук, виявлення та фіксацію комп'ютерних даних, що на них міститься, на місці проведення обшуку.

Запровадження до КПК зміни, як убачається, надаватимуть стороні обвинувачення дискреційні повноваження під час проведення обшуку, що може, за відсутності підстав, породжувати безпідставне вилучення приватної інформації про особу. Тому під час дослідження цього питання, на наше переконання, виникла особлива потреба в аналізі можливого неправомірного втручання в права людини, що може спричинити порушення права на приватність, а також порушення інших гарантованих Конституцією України прав.

Зважаючи на те, що відповідно до ст. 2 КПК, одним із завдань кримінального провадження є, зокрема, охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження, важливим також стало дослідження окреслених змін до КПК з урахуванням забезпечення прав людини.

Ключові слова: діджиталізація, обшук, комп'ютерні дані, електронний пристрій, право на приватність.

Chyzh Victoria Oleksandrivna 3rd year student of the Faculty of Prosecution, National Law University Yaroslava Mudroho, Metalistiv St., 17, Kyiv, 02000

Bondarenko Olha Volodymyrivna 3rd year student of the Faculty of Prosecution, National Law University Yaroslava Mudroho, street Metalistiv, 17, Kyiv, 02000, <https://orcid.org/0000-0002-1960-4977>

Nesterov Borys Borysovych 3rd year student of the Faculty of Prosecutor's Office National Law University Yaroslava Mudroho, street Metalistiv, 17, Kyiv, 02000, <https://orcid.org/0000-0003-0015-2963>

DIGITIZATION OF SEARCH VS HUMAN RIGHTS

Abstract. The article is devoted to the study of amendments to the Criminal Procedure Code of Ukraine, Part 6 of Article 236, which now provides for investigators, prosecutors, who during the search found access or access to computer systems or their parts, mobile communication system terminals for which no search permit has been issued, but for which there are sufficient grounds to believe that the information contained therein is important for establishing the circumstances of the criminal proceedings, the ability to search, detect and record computer data contained on them at the place of search.

The innovations in the Criminal procedure Code of Ukraine now give the investigator or prosecutor discretionary powers during the search, which may, in the absence of grounds, lead to unjustified seizure of private information about the person. Therefore, when researching this issue, it was important to analyze possible wrongful interference with human rights, which may result in violation of the right to privacy, as well as violation of other rights guaranteed by the Constitution of Ukraine.

According to Article 2 of the Criminal procedure Code, one of the tasks of criminal proceedings is, in particular, the protection of rights, freedoms and legitimate interests of participants in criminal proceedings. Therefore, in view of the amendments to the Criminal procedure Code, it would be appropriate to consider them in the light of human rights.

Amendments to Part 6 of Article 236 of the Criminal procedure Code of Ukraine in terms of the right of the investigator or prosecutor during the search to overcome logical protection systems and have access to electronic information

contained on electronic media or devices is an unauthorized interference with private communication of a person and a violation of the right of private property, since such interference is carried out without the appropriate permission provided in the search decision, and without the use of judicial control.

Therefore, in order for criminal procedural law to function in pursuance of the tasks specified in the Criminal procedure Code of Ukraine, this process should be regulated through the use of double judicial control, that is, taking into account foreign experience in using the concept of a "closed container".

Keywords: digitalization, search, computer data, electronic device, right of privacy.

Постановка проблеми. Серед ключових завдань кримінального провадження, закріплених у ст. 2 КПК, є захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, а також охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження. Це пояснюється тим, що Україна є соціальною державою, в якій людину було проголошено найвищою соціальною цінністю. Тому як кримінальне, так і кримінальне процесуальне право, зважаючи на карально-виправну природу цих галузей права, повинні, насамперед, забезпечити повагу до людської гідності, сприяти дотриманню прав і свобод людини, які задекларовані в міжнародних нормативно-правових актах та Конституції України.

Мета досліджень. Дослідження імплементації досвіду зарубіжних країн у національне право України. Аналіз новел кримінального процесуального права крізь призму захисту прав і свобод людини.

Аналіз останніх досліджень. Під час підготовки матеріалів було досліджено праці вітчизняних вчених, таких як: Демура М.І., Клепка Д.І., Крицька І.О., Шило А.В. та інших. У наукових роботах опосередковано досліджувалися проблеми «діджиталізації» кримінального провадження та перейняття Україною зарубіжного досвіду в галузі кримінального процесуального права.

Виклад основного матеріалу. Обшук, як одна із слідчих (розшукових) дій, спрямована на виявлення та фіксацію відомостей про обставини вчинення кримінального правопорушення, відшукування знарядь кримінального правопорушення або майна, яке було здобуте у результаті його вчинення, а також встановлення місцезнаходження розшукуваних осіб. При цьому зауважимо, що юридичною підставою проведення обшуку є ухвала слідчого судді, що сприяє забезпеченню належної правової процедури досудового розслідування.

Якщо звернути увагу на правила проведення обшуку, регламентовані ст. 236 КПК України [1], то можна виокремити основне:

- ухвала про дозвіл на обшук житла чи іншого володіння особи може бути виконана лише слідчим чи прокурором;
- така слідча (розшукова) дія повинна проводитись у час, у який найменше заподіюється шкода звичайним заняттям особи, яка володіє відповідним житлом або іншим володінням;
- перед початком проведення обшуку слідчий чи прокурор повинні пред'явити особі, в житлі якої здійснюється обшук, чи за її відсутності - іншій особі, - ухвалу про проведення обшуку та залишити її копію;
- під час проведення обшуку слідчому, прокурору заборонено перешкоджати присутності адвоката особи, в житлі якої здійснюється обшук;
- обшук на підставі ухвали слідчого судді повинен проводитися в обсязі, необхідному для досягнення мети обшуку.

Резюмуючи, відмітимо, що наведені положення спрямовані на створення необхідних умов для забезпечення прав людини. На підтвердження цього свідчить: (а) визначення обмеженого кола осіб, уповноважених на проведення обшук; (б) обов'язковість судового контролю при проведенні цієї слідчої (розшукової) дії; (в) вимога щодо пропорційності (співмірності) вчинюваних при проведенні обшуку дій; (г) гарантування права особи на захист або представництво під час його проведення; (д) врахування приватних інтересів особи шляхом посилення на врахування найменш обтяжливого для неї часу проведення цієї процесуальної дії.

Останні роки в Україні були нерозривно пов'язані з процесом «діджиталізації», що торкнувся, зокрема, й кримінального провадження. На продовження цього шляху, у березні 2022 року було внесено зміни до ч. 6 ст. 236 КПК, що регламентує порядок проведення обшуку.

За попередньою редакцією ч. 6 ст. 236 КПК слідчий, прокурор під час проведення обшуку були і залишаються бути наділені правом на відкриття закритих приміщень, сховищ, речей, якщо особа, присутня при обшуку, відмовляється їх відкрити або обшук здійснюється за відсутності відповідних осіб. Водночас змінами, що нами розглядаються, наведений обсяг повноважень слідчого, прокурора доповнено правилом, згідно з яким, вони вправі долати системи логічного захисту, якщо особа, присутня при обшуку, відмовляється зняти (деактивувати) систему логічного захисту.

При цьому розглядувану ч. 6 ст. 236 КПК доповнено ще двома новими абзацами. Так, у новому другому абзаці вказано, що «слідчий, прокурор, у разі виявлення під час обшуку комп'ютерів чи мобільних телефонів, для виявлення яких не надано дозвіл на проведення обшуку, вправі здійснити пошук, виявлення та фіксацію комп'ютерних даних, що на них міститься, на місці

проведення обшуку. Отже, судового контролю щодо доступу до цих даних на цьому етапі, так само як й надалі, не передбачено.

Абзац 3 ч. 6 ст. 236 КПК передбачає можливість осіб, які володіють інформацією про зміст комп'ютерних даних та особливості функціонування комп'ютерних систем або їх частин, мобільних терміналів систем зв'язку, повідомити про це слідчого, прокурора під час здійснення обшуку, відомості про що вносяться до протоколу обшуку. Тобто, йдеться про те, що особи, які присутні під час проведення обшуку, можуть повідомити слідчому, прокурору пароль від ноутбука чи комп'ютера, за допомогою якого сторона обвинувачення може отримати доступ до інформаційних систем пристрою.

Навіть поверхневий аналіз вказаних змін ставить під сумнів ступінь дотримання при цьому права особи на приватність та права власності людини, у житлі якої проводиться обшук.

У світлі цього слід додати, що доступ до комп'ютерних даних – це доступ до приватної інформації про особу, оскільки окрім файлів, що містяться в пам'яті жорсткого диску комп'ютера, де можуть бути знайдені документи, фотографії та ін., також може бути здійснено вхід до соціальних мереж в мережі Інтернет, а також хмарних сховищ, що, без сумніву, може буде оцінено як втручання у приватне спілкування.

У контексті зазначеного варто звернути увагу на Резолюцію Ради ООН з прав людини, в якій зазначено, що в Інтернеті мають захищатися ті ж права, якими люди користуються за його межами [2]. Резолюція прямо поширює права, передбачені Декларацією прав людини, Міжнародним пактом про громадянські та політичні права та Міжнародним пактом про економічні, соціальні та культурні права на Інтернет-простір, підкреслюючи принцип – «права, які належать людям офлайн, мають захищатися і у мережі Інтернет». Це положення декларативно визначає обсяг прав людини в Інтернеті, однак de-facto не вирішує проблеми створення механізму захисту цих прав.

Тобто, внесення законодавчих змін до ч. 6 ст. 236 КПК, потребує також і вдосконалення механізму захисту права власності, що пов'язано із застосуванням, зберіганням та обробкою електронної інформації.

Щодо права на приватність, про яке вже зазначалося вище, можна згадати вдалий приклад, який наводять М.І. Демура, Д.І. Клепка, І.О. Крицька у своїй науковій праці. Дослідниці вказують на доволі поширені у правозастосовній практиці ситуації, пов'язані із можливим втручанням у приватне спілкування за результатами проведення таких дій, як обшук та огляд – йдеться про випадки так званого «огляду предмета –цифрового пристрою» (смартфона, планшета, комп'ютера тощо) з метою виявлення та копіювання цифрової інформації, яка зберігається на цих носіях, для її дослідження та використання у

кримінальному провадженні. При цьому науковці зауважують, що слідчий, вилучивши певний цифровий пристрій (телефон, комп'ютер, планшет) і оглядаючи цей предмет, зазвичай не обмежується візуальним спостереженням його зовнішніх ознак (що є оглядом предмета у його традиційному розумінні), а намагається отримати інформацію іншого характеру – про смс-повідомлення, повідомлення в Viber, WhatsApp, Telegram, прослухати записані телефонні розмови (оскільки деякі смартфони передбачають таку функцію). На переконання М. І. Демури, Д. І. Клепки та І. О. Крицької, характер таких дій по суті означає втручання у приватне спілкування особи, яке вимагає обов'язкового судового контролю; до того ж огляд предмета в його класичному розумінні як візуального спостереження ознак певного матеріального об'єкта, апріорі, не відповідає характеру тих дій, які здійснюються з метою дослідження інформації, що може зберігатися у відповідному девайсі [3, с. 296].

У зв'язку з цим нерідко пропонується використовувати поняття «цифровий обшук» або «обшук цифрового пристрою», зважаючи на те, що характер вчинюваних дій більше відповідатиме саме природі обшуку.

А.В. Шило підкреслює, що оскільки інформація, яка міститься на вилучених у ході процесуальних дій електронних пристроях, не може ототожнюватися із самим електронним пристроєм як її фізичним носієм, то вона є окремим об'єктом права власності та об'єктом права на приватність, а тому її вилучення та/або копіювання вимагає отримання окремого судового рішення – ухвали слідчого судді про залучення експерта для проведення експертизи [4]. На необхідність отримання окремого рішення слідчого судді для подібних ситуацій вказує й І. О. Крицька, однак, на її переконання має бути застосовано процедуру отримання тимчасового доступу до цифрової інформації [5, с. 132-133].

Водночас, під час проведення обшуку, якщо виникає необхідність у доступі до електронної інформації, яка міститься у цифрових пристроях, але щодо яких не було надано доступ в ухвалі про проведення обшуку, з урахуванням змін до ст.242-243 КПК щодо порядку залучення експерта в кримінальному провадженні, можливим залишається застосування в цьому випадку порядку тимчасового доступу до цифрової інформації шляхом ознайомлення з нею та її копіювання.

Якщо для такого доступу необхідне подолання логічного захисту (тобто цифровий пристрій захищений паролем), то необхідним є залучення спеціаліста [3, с.297].

Саме право проведення огляду комп'ютерних даних передбачено ст. 237 КПК. Водночас можливість подолання при цьому системи логічного захисту не під час обшуку, а після його завершення – законом прямо не передбачена.

Однак доводиться припускати, що слідчий, прокурор і після завершення обшуку має таке право. При цьому має значення наявність попереднього судового контролю при санкціонуванні обшуку (якщо телефони, комп'ютери вказані в ухвалі про дозвіл на обшук) або при накладенні арешту майна (якщо телефони, комп'ютери в ухвалі про дозвіл на проведення обшуку не зазначені). Слідчий, прокурор може поставити відповідні питання щодо змісту телефону експертові, призначивши експертизу.

Задля гарантування права на приватність у процесі обшуку за ч.6 ст.236 можливою є конвергенція положень законодавства окремих зарубіжних країн до вітчизняного законодавства. Йдеться про концепцію так званого «закритого контейнеру», яким передбачався б подвійний судовий контроль за обмеженням права особи на таємницю приватного спілкування.

Американське правило «закритого контейнеру», як вказує А. Скрипник, органічно впливає з концепції розумного очікування на приватність (Reasonable Expectation of Privacy), яке ґрунтується на конституційній гарантії, закріпленій у Четвертій поправці до Конституції США [6,с.29].

При цьому прецедентна практика США передбачає необхідність презумпції розумного очікування на приватність. Таким чином, навіть маючи санкцію на обшук, правоохоронець не може без окремого судового дозволу або прямої вказівки у попередньо виданому дослідити зміст закритого контейнеру. Тобто, по суті йдеться про двоступеневий порядок санкціонування доступу до змісту «закритого контейнеру», яким слід вважати той, вміст якого недоступний для візуального дослідження без відкриття самого контейнеру.

Отже, на переконання А Скрипника, для дослідження інформації, наявної на цифровому носії, має бути пряма вказівка на це в ордері на обшук або ж окрема санкція [6,с.29].

Виходячи з цього, попри плюралістичність позицій американських судів щодо розуміння контейнеру, який слід вважати закритим (зокрема, повністю електронний пристрій (носій) чи розміщену на ньому окрему папку чи файл), у літературі констатовано, що: «а) інформаційна складова електронного пристрою має окрему правову охорону, а доступ до неї становить втручання, не менше за обшук в традиційному його розумінні; б) кожен “крок” під час “електронного” втручання має супроводжуватися гарантіями, однією з яких має бути судовий контроль» [6,с.29].

Таким чином, у ситуації, про яку йдеться у ч. 6 ст. 236 КПК, на наш погляд, судовий контроль все ж є необхідним з огляду на те, що під час використання електронного пристрою можна отримати доступ до даних, які можуть становити охоронювану законом таємницю (приватне спілкування чи персональні дані особи). Тобто може йтися йдеться про безпосереднє обмеження права особи на приватність.

Висновки. Отже, проаналізувавши актуальні питання цієї теми, можна дійти таких висновків.

Перш за все, кримінальне процесуальне право має своїм завданням забезпечення захисту прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження. Тому з огляду на це, увесь процес кримінального провадження щодо певної особи повинен відбуватися з орієнтацією на положення ст.2 КПК.

По-друге, запроваджені до КПК зміни, що були зроблені в контексті «діджиталізації» кримінального провадження, повинні бути приведені у відповідність із завданням кримінального процесу. Оскільки під час проведення слідчих (розшукових) дій, зокрема, обшуку, особі повинні бути гарантовані права та законні інтереси, на захист яких, відповідно до Конституції України, вона може розумно очікувати.

Внесення змін до ч. 6 ст.236 КПК в частині права слідчого чи прокурора під час обшуку долати системи логічного захисту та мати доступ до електронної інформації, що міститься на електронних носіях чи пристроях, по суті, є несанкціонованим втручанням у приватне спілкування особи та може розглядатися як обмеження права приватної власності поза судовим контролем, оскільки здійснюється таке втручання без відповідного дозволу, наданого в ухвалі про проведення обшуку, а також без застосування наступного судового контролю.

Тому задля того, щоб кримінальне процесуальне право функціонувало на виконання завдань, зазначених у КПК, слід врегулювати наведену процедуру шляхом застосування подвійного судового контролю, тобто з урахуванням зарубіжного досвіду з використання концепції “закритого контейнеру”, або, як альтернатива, внесення змін до ст. 235 КПК щодо необхідності зазначення в ухвалі про дозвіл на обшук прямої вказівки на наступний «цифровий обшук».

Додатковими гарантіями забезпечення права на приватність та захисту права власності під час такого обшуку, на наше переконання, можуть бути: 1) обов’язкова присутність спеціаліста, у разі необхідності подолати системи логічного захисту для отримання інформації з електронних пристроїв; 2) необхідність знищення усієї особистої інформації про особу, яка не стосується кримінального провадження, після завершення проведення обшуку.

Література:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17?find=1&text>
2. Резолюція Ради ООН з прав людини «про сприяння, захист і реалізацію прав в інтернеті» від 27.06.2016 р. URL: https://www.article19.org/data/files/Internet_Statement_Adopted.pdf
3. Демура М.І., Клепка Д.І., Крицька І.О. Забезпечення прав та законних інтересів особи в умовах «діджиталізації» кримінального провадження. Часопис Київського університету права. 2020. №1. URL: <https://chasprava.com.ua/index.php/journal/article/download/305/290/>

4. Шило А.В. Використання в кримінальному провадженні відомостей, отриманих у результаті проведення негласних слідчих (розшукових) дій: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2019. С. 14

5. Крицька І. О. Речові докази у кримінальному провадженні: монографія [наук. ред. А.Р. Туманянц]. Харків: Право, 2018. 280 с.

6. Скрипник А. Правило “закритого контейнера” в українських правових реаліях. [Редакційна колегія О. В. Капліна, В. І. Маринів, О. Г. Шило] Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2020. С. 164

References:

1. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy [The Criminal procedure Code Ukraine]. (n.d). *zakon.rada.gov.ua* Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17?find=1&text> [in Ukrainian].

2. Rezoliutsiia rady OON z prav liudyny «pro spriannia, zakhyst i realizatsiiu prav v interneti» [UN Human Rights Council Resolution "On the Promotion, Protection and Realization of Rights on the Internet"]. *www.article19.org* Retrieved from: https://www.article19.org/data/files/Internet_Statement_Adopted.pdf [in Ukrainian].

3. Demura, M.I., Klepka, D.I., Krytska, I.O. (2020). Zabezpechennia prav ta zakonnykh interesiv osoby v umovakh «didzhytalizatsii» kryminalnoho provadzhennia. [Ensuring the rights and legitimate interests of the person in the conditions of "digitalization" of criminal proceedings. *Journal of KyivUniversity of Law*]. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava – Journal of Kyiv University of Law*, 1. Retrieved from: <https://chasprava.com.ua/index.php/journal/article/download/305/290/> [in Ukrainian].

4. Shylo, A.V. (2019). Vykorystannia v kryminalnomu provadzhenni vidomostei, otrymanykh u rezultati provedennia nehlasnykh slidchykh (rozshukovykh) dii [Use of information obtained as a result of covert investigative (search) actions in criminal proceedings]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kharkiv: NLU [in Ukrainian].

5. Krytska, I. O. (2018) *Rechovi dokazy u kryminalnomu provadzhenni*. [Material evidence in criminal proceedings]. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].

6. Skrypnyk, A. (2020). *Pravylo “zakrytoho konteynera” v ukrainskykh pravovykh realiakh*. [The rule of "closed container" in the Ukrainian legal realities]. Kharkiv: NLU [in Ukrainian].

УДК 347.91

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-6\(24\)-445-455](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-6(24)-445-455)

Ясинок Микола Михайлович доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри правосуддя, Сумський національний аграрний університет, вул. Герасима Кондратьєва, 160, м. Суми, 40000, <https://orcid.org/0000-0003-2244-8458>

Котвяковський Юрій Олександрович кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри правосуддя, Сумський національний аграрний університет, вул. Герасима Кондратьєва, 160, м. Суми, 40000, <https://orcid.org/0000-0003-4684-4623>

ПРАВОВА ПАРАДИГМА ПРИНЦИПУ ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА У КАСАЦІЙНОМУ ПРОВАДЖЕННІ В ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню інституту касаційного провадження та вивчення ролі принципу верховенства права як основоположної змістовної складової даної процесуальної стадії цивільного судочинства.

Верховенство права визнаний міжнародною спільнотою як невід'ємна частина правової системи будь-якої демократичної держави, він є правовим базисом, на підставі якого відбувається правозастосовча та судова діяльність, яку здійснюють суди в процесі правосуддя в цивільних справах. Дана обставина свідчить про важливе як теоретичне, так і практичне значення даного принципу в системі цивільного процесуального права. При цьому, верховенство права знаходить своє застосування не лише на стадії розгляду справи судом першої інстанції, але і протягом апеляційного та касаційного перегляду справи вищестоящими судами. Кінцеве своє закріплення та прояв, даний принцип має в остаточності судового рішення, прийнятого Верховним Судом за результатами розгляду касаційної скарги.

Розкриваючи завдання стадії касаційного провадження та місце у ній принципу верховенства права, авторами зроблено висновки, що завдання касаційного провадження у цивільному судочинстві полягає у контрольній функції Верховного Суду за дотриманням норм права при відправленні правосуддя та ухвалення судових рішень на засадах верховенства права судами першої та апеляційної інстанції. При цьому, згідно з принципом верховенства права, регламентація державою процедури касаційного перегляду справ

повинна забезпечувати ефективність судового захисту на даній стадії цивільного процесу, створюючи реальні механізми для відновлення порушених, невизнаних чи оспорюваних прав, свобод та інтересів, а також мінімізуючи можливість негативних наслідків через допущенням певних судових помилок.

У статті також розкрито питання співвідношення принципу верховенства права та принципу диспозитивності в цивільному судочинстві, які в повній мірі проявляють себе на стадії касаційного перегляду справи. За результатами вивчення вказаної проблеми було зроблено висновок про те, що на стадії касаційного провадження вищевказані принципи доповнюють дію один-одного. При цьому, принцип диспозитивності сприяє утвердженню принципу верховенства права шляхом забезпечення юридичної визначеності у спірних правовідносинах, яка Венеціанською комісією визнається невід'ємною складовою останнього.

Ключові слова: верховенство права, диспозитивність, цивільна юрисдикція, юридична визначеність, доступність до правосуддя, учасники справи, правова система, правовий інститут, касаційний перегляд.

Yasynok Mykola Mykhailovych Doctor of Law, Professor, Head of the Department of Justice, Sumy National Agrarian University, Gerasim Kondratiev St., 160, Sumy, 40000, <https://orcid.org/0000-0003-2244-8458>

Kotviakovskiy Yuriy Oleksandrovykh Candidate of Law, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Justice, Sumy National Agrarian University, Gerasim Kondratiev St., 160, Sumy, 40000, <https://orcid.org/0000-0003-4684-4623>

LEGAL PARADIGM OF THE PRINCIPLE OF THE RULE OF LAW IN CASSATION PROCEEDINGS IN CIVIL PROCEEDINGS

Abstract. The article is devoted to the study of the institute of cassation proceedings and the study of the role of the rule of law as a fundamental substantive component of this procedural stage of civil proceedings.

The rule of law recognized by the international community as an integral part of the legal system of any democratic state, is the legal basis on which law enforcement and judicial activities are carried out by courts in the civil justice process. This fact indicates the importance of both theoretical and practical significance of this principle in the system of civil procedural law. At the same time, the rule of law finds its application not only at the stage of consideration of the case by the court of first instance, but also during the appellate and cassation review of the case by higher courts. This principle has its final consolidation and manifestation in

the finality of the court decision made by the Supreme Court based on the results of the cassation appeal.

Revealing the tasks of the cassation stage and the place of the rule of law in it, the authors conclude that the task of cassation proceedings in civil proceedings is to control the Supreme Court over the rule of law in the administration of justice and rule of law by the courts of first and appellate instance. . At the same time, according to the rule of law, state regulation of the cassation review procedure should ensure the effectiveness of judicial protection at this stage of civil proceedings, creating real mechanisms to restore violated, unrecognized or disputed rights, freedoms and interests, and minimize negative consequences. certain miscarriages of justice.

The article also reveals the relationship between the principle of the rule of law and the principle of dispositiveness in civil proceedings, which are fully manifested at the stage of cassation review of the case. Based on the results of the study of this problem, it was concluded that at the stage of cassation proceedings, the above principles complement each other. At the same time, the principle of dispositiveness promotes the rule of law by providing legal certainty in the disputed legal relationship, which the Venice Commission recognizes as an integral part of the latter.

Keywords: rule of law, optionality, civil jurisdiction, legal certainty, accessibility of justice, participants in the case, legal system, legal institution, cassation review.

Постановка проблеми. Принцип верховенства права в правовій системі будь-якої держави займає центральне положення, будучи по своїй суті універсальним «мірилом» якісних показників, що характеризують наповненість та досконалість внутрішнього законодавства, логічність і послідовність правозастосовної практики, а також ефективність та справедливість національного судочинства. Рівень практичного втілення даного принципу в окремо взятій країні є правовим індикатором наявності у ній громадянського суспільства. Безумовно, що означений принцип є базовим для формування ціннісних орієнтирів і для нашої держави, яка перебуває в процесі поступової інтеграції в європейську правову сім'ю. Недаремно стаття 8 Конституції України вказує на те, що в Україні не лише формально визнається, але і практично діє принцип верховенства права, як еталон формування системи законодавства в демократичній, соціальній, правовій державі.

Водночас, верховенство права є складною комплексною та багатоаспектною юридичною категорією, максимально повне і вичерпне дослідження якої неможливо здійснити лише в окремо взятій галузі, підгалузі або інституті права. Однак, будь-яка правова норма своїм сутнісним «ядром»

обов'язково повинна мати елементи даної категорії, що в свою чергу дасть змогу до формування суджень про повну чи часткову реалізацію означеного принципу у певному правовому інституті. З огляду на це, вивчення правової парадигми принципу верховенства права в процесуальному інституті касаційного провадження дасть змогу більш детально проаналізувати досконалість законодавчої бази, що регламентує дану стадію судового процесу, розкривши її роль для реалізації основного завдання цивільного судочинства. Вказані аспекти і обумовлюють актуальність обраної теми даної статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика юридичної сутності, складових елементів, євроінтеграційного значення та багатьох інших аспектів принципу верховенства права була предметом дослідження значної кількості вчених-правників з усього світу. Лише вітчизняна юридична наука налічує сотні наукових праць, присвячених вивченню принципу верховенства права та його впливу на всі без винятку процеси регулювання суспільних правовідносин. Значний науковий вклад у цьому напрямку в різні часові періоди зробили такі вчені як Д. О. Вовк, В. М. Гайворонський, С. П. Головатий, С. К. Дудар, М. І. Козюбра, С. П. Погребняк, М. В. Цвік, В. М. Селіванов, О. Ф. Скакун, В. В. Сухонос, М. П. Рабінович, С. В. Шевчук, Ю. С. Шемшученко та інші. Одними із останніх ґрунтовних праць слід відмітити дисертаційні дослідження Р. О. Падалки «Верховенство права як основоположний принцип права» [1] та П. А. Комар «Роль судової правотворчості в утвердженні принципу верховенства права» [2], що свідчить про незгасання наукового інтересу до цієї без перебільшення, глобальної правової категорії. Разом з тим, питання правової парадигми принципу верховенства права у касаційному провадженні поки що не було в достатній мірі висвітлено в юридичній літературі і дана стаття покликана усунути цю наукову прогалину.

Метою статті є дослідження процесуальних норм, що регламентують інститут касаційного провадження та вивчення ролі принципу верховенства права як основоположної змістовної складової даної процесуальної стадії цивільного судочинства.

Основні результати дослідження. Навряд чи знайде заперечення висновку про те, що функціонування судової гілки влади цілковито базується на принципі верховенства права, який є як основною засадою всіх без винятку процесуальних галузей права, так і зразковою керівною категорією для кожного судді, котрий чи то вирішує спір, чи то аналізує вже прийняте рішення на предмет його законності і обґрунтованості.

Зокрема, М. Братасюк та О. Росоляк розглядають верховенство права по відношенню до судової гілки влади виключно як мегапринцип, який на їх думку включає в себе змістовно такі принципи та положення: авторитетність

суду, його незалежність, доступність та правову визначеність в його діяльності [3, с. 14]. В свою чергу, Ю. Корольова до вищевказаного переліку додає судовий контроль, єдність судової практики та принцип *res judicata* (остаточність судового рішення, яке набрало законної сили) [4, с. 184].

На думку А. Пухтецької, особлива роль в утвердженні вищевказаного принципу відводиться судовій інстанції в особі Європейського суду з прав людини як «чи не найбільш незаангажованої судової установи світу». За позицією автора, принцип верховенства права сьогодні є базовим, на якому ґрунтується правопорядок країн-учасниць Конвенції про захист прав та основоположних свобод людини, на підставі якої по суті і створено ЄСПЛ [5, с. 34, 36].

Позицію про те, що принцип верховенства права в першу чергу пронизує всю судову систему будь-якої правової, демократичної держави та є її наріжним каменем поділяють також О. М. Капля [6], М. С. Кельман та Р. М. Кельман [7], В. В. Копча [8], Д. М. Ясинок [9] та інші вчені-правники.

Забезпечення права на касаційне оскарження судового рішення у випадках, встановлених законом, аналогічно як і верховенство права, в ч. 3 ст. 2 ЦПК України законодавець відносить до категорії основних засад (принципів) цивільного судочинства. Тобто, в основі інституту касаційного провадження лежать два тісно взаємопов'язані та основоположні принципи цивільного процесуального права. В той же час, щоб прослідкувати їх взаємозв'язок, необхідно провести аналіз окремих загальних та спеціальних норм ЦПК України та першочергово встановити завдання касаційного провадження як стадії судочинства та процесуального інституту.

Глава 2 Розділу V ЦПК України не містить спеціальної норми, в якій би законодавець розкрив основні завдання та мету касаційного провадження у цивільному судочинстві. Постанова Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ «Про судову практику розгляду цивільних справ у касаційному порядку» № 10 від 14.06.2012 р. [10] також зосереджує свою увагу на процесуальних аспектах та процедурі касаційного перегляду судових рішень, не даючи відповіді на питання щодо суті і цілей даної судової стадії цивільного процесу. З огляду на це, для встановлення дійсної мети вищевказаного процесуального інституту слід звернутись до інших процесуальних положень ЦПК України.

Так, частина 1 ст. 263 ЦПК України ставить до будь-якого судового рішення декілька базових процесуальних вимог: воно повинно бути законним, обґрунтованим, а також ґрунтуватися на засадах верховенства права. Крім того, судові рішення має відповідати завданню цивільного судочинства, визначеному цим Кодексом (ч. 3 вищевказаної статті), а при виборі і застосуванні норми права до спірних правовідносин суд повинен враховувати

висновки щодо застосування відповідних норм права, викладені в постановах Верховного Суду (ч. 4 ст. 263 ЦПК України) [11].

Як бачимо, судові рішення, як остаточний правозастосовний акт органу судової влади, повинно містити правильну оцінку фактичних обставин справи (достовірно встановлених у процесі її розгляду), відповідати нормам матеріального права та враховувати існуючу судову практику, що склалась при вирішенні подібних правовідносин. В той же час, закон вимагає, щоб воно обов'язково ґрунтувалося на засадах верховенства права, сприяючи таким чином утвердженню даного принципу в правовій системі та суспільному житті соціуму.

Зі змісту ч. 2 ст. 389 ЦПК України вбачається, що підставами касаційного оскарження судових рішень, зазначених у пунктах 1–3 частини першої цієї статті, є неправильне застосування судом норм матеріального права чи порушення норм процесуального права у перерахованих в дані нормі випадках. Це означає, що можливість оскаржити судові рішення суду першої чи апеляційної інстанції у касаційному порядку прямо залежить від якісного виконання цими судами вимог ч. 1 ст. 263 ЦПК України. Іншими словами, своєчасно ухвалене неупередженим, безстороннім судом законне і обґрунтоване судові рішення, в якому правильно та в повній мірі застосовано ефективний спосіб захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів позивача, з урахуванням при цьому висновків Верховного Суду щодо застосування відповідних норм права, апріорі не може бути предметом касаційного оскарження. Разом з тим, ухвалення судового рішення означеної вище якості можливо лише за умови суворого дотримання визначеної процесуальної процедури та правильного застосування судом норм матеріального права.

Як зазначив у своєму рішенні Конституційний Суд України «відповідно до принципу верховенства права держава має запровадити таку процедуру апеляційного перегляду справ, яка забезпечувала б ефективність права на судовий захист на цій стадії судового провадження, зокрема давала б можливість відновлювати порушені права і свободи та максимально запобігати негативним індивідуальним наслідкам можливої судової помилки» (абз. 9 підпункту 2.1 пункту 2 мотивувальної частини Рішення Великої палати Конституційного Суду України від 23 листопада 2018 року № 10-р/2018) [12].

На нашу думку, вищевказаний висновок у повній мірі можливо віднести і до стадії касаційного провадження, оскільки і право на апеляційний перегляд справи, і право на касаційне оскарження судового рішення однаково гарантуються учасникам цивільної справи, а обов'язок держави забезпечити їх реалізацію сторонами спору входить до єдиної системи принципів цивільного

процесуального судочинства. При цьому, обидва процесуальні інститути мають спільну мету – досягти виконання завдання цивільного судочинства шляхом здійснення контролю за дотриманням закону судами нижчестоящих інстанцій у межах, визначених їх процесуальними повноваженнями.

Таким чином, завданням касаційного провадження у цивільному судочинстві, на нашу думку, є контроль суду касаційної інстанції за дотриманням ними норм права при відправленні правосуддя та ухвалення судових рішень на засадах верховенства права нижчестоящими за ієрархією судами. Слід зауважити, що дане завдання реалізується лише у відповідності до принципу диспозитивності цивільного судочинства, оскільки касаційне оскарження рішення суду першої інстанції (після апеляційного перегляду справи) та постанови суду апеляційної інстанції є правом учасників справи і примусити особу скористатись ним неможливо.

Як бачимо, інститут касаційного провадження повністю базується на принципі верховенства права і його метою є утвердження та практичне забезпечення реалізації даного принципу судовою гілкою влади.

В той же час, постає закономірне питання: якщо касаційне оскарження судового рішення можливе лише за умови вільного волевиявлення сторони спору, ґрунтованому на диспозитивних засадах, то чи можуть в межах інституту касаційного провадження принципом диспозитивності нівелюватися принцип верховенства права та принцип забезпечення права на касаційне оскарження судового рішення? В такому разі, який із вищевказаних принципів є первинним для даної стадії цивільного процесу?

Щоб дати відповіді на порушені питання, слід звернутись до елементів принципу верховенства права, коло яких визначено висновками Європейської комісії «За демократію через право» та судовою практикою Конституційного Суду України.

Так, Венеціанська комісія у Доповіді «Верховенство права», схваленій на 25–26 березня 2011 року, до складових досліджуваного правового принципу відносить юридичну визначеність та доступ до правосуддя, представленого незалежними та безсторонніми судами. При цьому, за позицією Комісії, до категорії прав, що найочевидніше пов'язані з верховенством права, відносяться: право на доступ до правосуддя, право на виклад своєї позиції (the right to be heard) та право на справедливий суд, або – в англо-американській традиції – принцип природної справедливості чи принцип справедливої [юридичної] процедури [13, с. 181].

З вищезазначеного можна зробити висновок, що гарантії юридичної визначеності та гарантії доступу до правосуддя є рівноцінним у структурі принципу верховенства права і відсутність будь-якої з них ставить під сумнів дотримання останнього у повному обсязі.

В свою чергу, Конституційний Суд України до елементів верховенства права відносить принципи рівності і справедливості, правової визначеності, ясності і недвозначності правової норми, оскільки інше не може забезпечити її однакове застосування, не виключає необмеженості трактування у правозастосовній практиці і неминуче призводить до сваволі [14]. За позицією Суду, юридична визначеність дає можливість учасникам суспільних відносин завбачати наслідки своїх дій і бути впевненими у своїх легітимних очікуваннях (legitimate expectations), зокрема у тому, що набуте ними на підставі чинного законодавства право буде реалізоване. Конституційний Суд України виходить з того, що принцип юридичної визначеності як складова конституційного принципу верховенства права, є сукупністю вимог до організації та функціонування системи права, процесів правотворчості та правозастосування у спосіб, який забезпечував би стабільність юридичного становища індивіда [15].

Отже, процесуальний принцип диспозитивності якраз і покликаний забезпечити юридичну визначеність у спірних правовідносинах, при чому для обох сторін спору. Якщо один із учасників справи свідомо не використовує своє право на подання касаційної скарги (навіть якщо судові рішення не відповідає вимогам законності і обґрунтованості і існують передбачені законом підстави до його касаційного перегляду), то він таким чином добровільно і усвідомлено погоджується із тими правами та обов'язками, які визначив для нього суд. Його ж опонент в такому випадку також має право розраховувати на стабільність визначених рішенням суду положень відносно його прав та обов'язків.

З огляду на це, в структурі інституту касаційного провадження принцип верховенства права не може нівелюватися принципом диспозитивності, оскільки останній навпаки сприяє утвердженню першого шляхом забезпечення юридичної визначеності у спірних правовідносинах. З цих же підстав, стверджувати про первинність одного принципу перед іншим для даної стадії цивільного процесу буде помилкою, оскільки вони обидва спрямовані на досягнення єдиного результату – реалізації основного завдання цивільного судочинства та завдання, визначеного для інституту касаційного перегляду судових рішень.

Висновки. Завданням касаційного перегляду судових рішень є досягнення справедливого, неупередженого та своєчасного розгляду і вирішення цивільних справ судами першої та апеляційної інстанцій, ухвалення ними своїх рішень у суворій відповідності до норм чинного законодавства та у повному співвідношенні до критеріїв верховенства права, які стосуються судової гілки влади. Інститут касаційного провадження та принцип верховенства права існують у тісному семантичному взаємозв'язку, сутність якого полягає у реалізації завдань даної процесуальної стадії через призму

зазначеної основної засади цивільного процесу. При цьому, норми, що регламентують досліджуваний процесуальний інститут, ґрунтуються на принципі верховенства права та відображають у своєму змісті намагання законодавця максимально наблизити інститут касаційного провадження до правової моделі європейського судочинства, взірцем якого на сьогодні залишається Європейський суд з прав людини.

Література:

1. Падалка Р. О. Верховенство права як основоположний принцип права : дис....канд. юрид. наук. : 12.00.01 / Київ. Нац. педагог. універ. ім. М. П. Драгоманова. Київ, 2017. 195 с.
2. Комар П. А. Роль судової правотворчості в утвердженні принципу верховенства права : дис. ...докт. філос. : Вінниця. Донецький нац. універ. ім. Василя Стуса. Вінниця, 2021. 242 с.
3. Братасюк М., Росоляк О. Співвідношення принципу верховенства права та принципу законності. *Актуальні проблеми правознавства*. 2018. Випуск 1 (13). С. 11–17.
4. Корольова Ю. Кореляція принципів верховенства права та верховенства закону в системі джерел права. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 4. С. 183–186.
5. Пухтецька А. Принцип верховенства права: сучасні європейські доктрини як орієнтир для реформування національного законодавства. *Вісник НАН України*. 2010. № 3. С. 33–43.
6. Капля О. М. Верховенство права в системі принципів адміністративного судочинства України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. «Серія Право»*. 2017. Вип. 45. С. 10–13.
7. Кельман М. С., Кельман Р. М. Верховенство права у сфері правової теорії і практики України. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького. Серія Право*. 2021. №12 (24). С. 57–66.
8. Копча В. В. Верховенство права як принцип сучасної держави. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2018. № 3 (108). С. 198–212.
9. Ясинок Д. М. Судові прецеденти Європейського суду з прав людини як джерело цивільного процесуального права України. *Приватне та публічне право*. 2019. № 3. С. 44–48.
10. Про судову практику розгляду цивільних справ у касаційному порядку : постанова Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 14.06.2012 р. № 10. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0010740-12#Text> (дата звернення: 10.06.2022).
11. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 р. № 1618-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення: 10.06.2022).
12. Рішення Великої палати Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частини першої статті 294, статті 326 Кодексу України про адміністративні правопорушення від 23 листопада 2018 року № 10-р/2018 (Справа № 1-12/2018(3911/15)). URL: <https://ccu.gov.ua/docs/2442> (дата звернення: 13.06.2022).
13. Верховенство права : доповідь № 512/2009, схвалена Венеційською Комісією на 86му пленарному засіданні (Венеція, 25–26 березня 2011 року). *Право України*. 2011. № 10. С. 168–184.
14. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності)

положень статті 92, пункту 6 розділу X «Перехідні положення» Земельного кодексу України (справа про постійне користування земельними ділянками) від 22 вересня 2005 року № 5-рп/2005 (справа № 1-17/2005). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-05#Text> (дата звернення: 13.06.2022).

15. Рішення Великої палати Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини та 65 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень пункту 5 частини першої статті 3, абзацу третього частини третьої статті 45 Закону України «Про запобігання корупції», пункту 2 розділу II «Прикінцеві положення» Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо особливостей фінансового контролю окремих категорій посадових осіб» від 6 червня 2019 року № 3-р/2019 (справа № 1-231/2018(2980/18, 3728/18). URL: <https://ccu.gov.ua/docs/2749> (дата звернення: 21.06.2022).

References:

1. Padalka, R. O. (2017). Verhovenstvo prava jak osnovopolozhnyj princip prava [The rule of law as a fundamental principle of law]. Candidate's thesis. Kiiv. Nac. pedagog. univer. im. M. P. Dragomanova [in Ukrainian].
2. Komar, P. A. (2021). Rol' sudovoї pravotvorchosti v utverdzhenni principu verhovenstva prava [The role of judicial lawmaking in establishing the principle of the rule of law]. Doctor's thesis. Vinnicja. Donec'kij nac. univer. im. Vasilja Stusa. Vinnicja [in Ukrainian].
3. Bratasjuk, M., Rosoljak, O. (2018). Spivvidnoshennja principu verhovenstva prava ta principu zakonnosti [The ratio of the principle of the rule of law and the principle of legality]. Aktual'ni problemi pravoznavstva - Actual problems of jurisprudence, 1 (13), 11–17 [in Ukrainian].
4. Korol'ova, Ju. (2019). Koreljacija principiv verhovenstva prava ta verhovenstva zakonu v sistemi dzherel prava [Correlation of the principles of the rule of law and the rule of law in the system of sources of law]. Pidpriemnictvo, gospodarstvo i pravo - Entrepreneurship, economy and law, 4, 183–186 [in Ukrainian].
5. Puhtec'ka, A. (2010). Princip verhovenstva prava: suchasni evropejs'ki doktrini jak orientir dlja reformuvannja nacional'nogo zakonodavstva [The principle of the rule of law: modern European doctrines as a guide for reforming national legislation]. Visnik NAN Ukraïni - Bulletin of the NAS of Ukraine, 3, 33–43 [in Ukrainian].
6. Kaplja, O. M. (2017). Verhovenstvo prava v sistemi principiv administrativnogo sudochinstva Ukraïni [The rule of law in the system of principles of administrative justice of Ukraine]. Naukovij visnik Uzhgorods'kogo nacional'nogo universitetu. «Serija Pravo» - Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. "Law Series", 45, 10–13 [in Ukrainian].
7. Kel'man, M. S., Kel'man, R. M. (2021). Verhovenstvo prava u sferi pravovoї teorії i praktiki Ukraïni [The rule of law in the field of legal theory and practice of Ukraine]. Naukovo-informacijnij visnik Ivano-Frankivs'kogo universitetu prava imeni Korolja Danila Galic'kogo. Serija Pravo - Scientific and Information Bulletin of Ivano-Frankivsk University of Law named after King Danylo Halytsky. Law Series, 12 (24), 57–66 [in Ukrainian].
8. Kopcha, V. V. (2018). Verhovenstvo prava jak princip suchasnoї derzhavi [The rule of law as a principle of the modern state]. Naukovij visnik Nacional'noї akademії vnutrishnih sprav - Scientific Bulletin of the National Academy of Internal Affairs, 3 (108), 198–212 [in Ukrainian].
9. Jasinok, D. M. (2019). Sudovi precedenti Evropejs'kogo sudu z prav ljudini jak dzherelo civil'nogo procesual'nogo prava Ukraïni [Judicial precedents of the European Court of

Human Rights as a source of civil procedural law of Ukraine]. *Privatne ta publichne pravo - Private and public law*, 3, 44–48 [in Ukrainian].

10. Postanova Plenumu Vishhogo specializovanogo sudu Ukraïni z rozgljadu civil'nih i kriminal'nih sprav “Pro sudovu praktiku rozgljadu civil'nih sprav u kasacijnomu porjadku : postanova Plenumu Vishhogo specializovanogo sudu Ukraïni z rozgljadu civil'nih i kriminal'nih sprav» [The decision of the Plenum of the Supreme Specialized Court of Ukraine on civil and criminal cases “On the judicial practice of civil cases in cassation”]. (n.d). zakon.rada.gov.ua Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0010740-12#Text> [in Ukrainian].

11. Civil'nij procesual'nij kodeks Ukraïni [The Civil Procedure Code of Ukraine].(n.d). zakon.rada.gov.ua Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> [in Ukrainian].

12. Rishennja Velikoï palati Konstitucijnogo Sudu Ukraïni u spravi za konstitucijnim podannjam Upovnovazhenogo Verhovnoï Radi Ukraïni z prav ljudini shhodo vidpovidnosti Konstitucii Ukraïni (konstitucijnosti) polozhen' chastini pershoï statti 294, statti 326 Kodeksu Ukraïni pro administrativni pravoporushennja vid 23 listopada 2018 roku № 10-r/2018 (Sprava № 1-12/2018(3911/15) [Decision of the Grand Chamber of the Constitutional Court of Ukraine in the case on the constitutional petition of the Commissioner of the Verkhovna Rada of Ukraine for Human Rights on the constitutionality of the provisions of part one of Article 294, Article 326 of the Code of Administrative Offenses of November 23, 2018 № 10-r / 2018 (3911/15)]. ccu.gov.ua Retrieved from <https://ccu.gov.ua/docs/2442> [in Ukrainian].

13. Verhovenstvo prava : dopovid' № 512/2009, shvalena Venecijs'koju Komisieju na 86-mu plenarnomu zasidanni (Venecija, 25–26 bereznja 2011 roku) [Rule of law: report № 512/2009, approved by the Venice Commission at its 86th plenary session (Venice, 25-26 March 2011)]. *Pravo Ukraïni - Law of Ukraine*, 10, 168–184 [in Ukrainian].

14. Rishennja Konstitucijnogo Sudu Ukraïni u spravi za konstitucijnim podannjam 51 narodnogo deputata Ukraïni shhodo vidpovidnosti Konstitucii Ukraïni (konstitucijnosti) polozhen' statti 92, punktu 6 rozdil X «Perehidni polozhennja» Zemel'nogo kodeksu Ukraïni (sprava pro postijne koristuvannja zemel'nimi diljankami) vid 22 veresnja 2005 roku № 5-rp/2005 (sprava № 1-17/2005) [Decision of the Constitutional Court of Ukraine in the case on the constitutional petition of 51 People's Deputies of Ukraine on the constitutionality of the provisions of Article 92, paragraph 6 of Section X "Transitional Provisions" of the Land Code of Ukraine (case on permanent land use) of 22 September 2005 № 5-rp / 2005 (case № 1-17 / 2005)].(n.d). zakon.rada.gov.ua Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-05#Text> [in Ukrainian].

15. Rishennja Velikoï palati Konstitucijnogo Sudu Ukraïni u spravi za konstitucijnimi podannjami Upovnovazhenogo Verhovnoï Radi Ukraïni z prav ljudini ta 65 narodnih deputativ Ukraïni shhodo vidpovidnosti Konstitucii Ukraïni (konstitucijnosti) polozhen' punktu 5 chastini pershoï statti 3, abzacu tret'ogo chastini tret'oï statti 45 Zakonu Ukraïni «Pro zapobigannja korupcii», punktu 2 rozdil II «Prikincevi polozhennja» Zakonu Ukraïni «Pro vnesennja zmin do dejakih zakoniv Ukraïni shhodo osoblivostej finansovogo kontrolju okremih kategorij posadovih osib» vid 6 chervnja 2019 roku № 3-r/2019 (sprava № 1-231/2018(2980/18, 3728/18) [Decision of the Grand Chamber of the Constitutional Court of Ukraine in the case on constitutional petitions of the Commissioner of the Verkhovna Rada of Ukraine for Human Rights and 65 People's Deputies of Ukraine on compliance of the Constitution of Ukraine (constitutionality) with the provisions of paragraph 5 of part 1 of Article 3 Prevention of Corruption ", paragraph 2 of section II" Final Provisions "of the Law of Ukraine" On Amendments to Certain Laws of Ukraine on Peculiarities of Financial Control of Certain Categories of Officials "of June 6, 2019 № 3-r / 2019 (case № 1-231 / 2018 (2980/18, 3728/18)]. ccu.gov.ua Retrieved from <https://ccu.gov.ua/docs/2749> [in Ukrainian].

ISSN (print) 2708-7530

Наукі перспективи № 6(24) 2022

СЕРІЯ «Педагогіка»

UDC 378.147:004

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-6\(24\)-456-465](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-6(24)-456-465)

Chepurna Myroslava Volodymyrivna Candidate of Pedagogic Sciences (PhD), Docent, Head of the Department of Foreign Languages and International Communication, Cherkasy State Technological University, blvd. Taras Shevchenko, 460, Cherkasy, 18000, tel.: (067) 73-20-938, <https://orcid.org/0000-0003-4550-7748>

Dernova Tetiana Anatoliivna Senior Lecturer, Department of Foreign Languages and International Communication, Cherkasy State Technological University, blvd. Taras Shevchenko, 460, Cherkasy, 18000, tel.: (063) 823-98-86, <https://orcid.org/0000-0002-3531-649X>

Kolesnyk Daryna Mykhailivna Candidate of Philological Sciences (PhD), Docent, Associate Professor of the Department of Foreign Languages and International Communication, Cherkasy State Technological University, blvd. Taras Shevchenko, 460, Cherkasy, 18000, tel.: (067) 355-0832, <https://orcid.org/0000-0002-7698-1453>

Korieshkova Svitlana Petrivna Candidate of Pedagogic sciences (PhD), Docent, Head of the Department of Language Studies, State University of Infrastructure and Technologies, Kyrylivska St., 9, Kyiv, 04071, tel.: (097) 246-13-77, <https://orcid.org/0000-0002-5657-6899>

Riabtseva Iryna Anatoliivna Lecturer, Department of Foreign Languages and International Communication, Cherkasy State Technological University, blvd. Taras Shevchenko, 460, Cherkasy, 18000, tel.: (093) 024-49-18, <https://orcid.org/0000-0003-0566-7579>

FORMATION OF STUDENTS' COMMUNICATIVE COMPETENCE IN THE PROCESS OF LEARNING FOREIGN LANGUAGES IN THE CONTEXT OF HUMANIZATION OF EDUCATION

Abstract. The article considers the main methods of formation and development of foreign communicative competence of students. It is emphasized that the process of formation of communicative competence of the future specialist can be

effectively provided if ethnopsychological, socio-psychological, psycholinguistic, ethnolinguistic, linguodidactic aspects are taken into account. Communicative competence is interpreted as the ability to understand and generate foreign language statements in accordance with a specific situation, specific goal setting and communicative intention. Linguistic competence consists of knowledge about the language system and the rules for operating language knowledge in speech activity. The components of foreign language professional communicative competence of a modern specialist from the point of view of humanization of higher education are determined. But it is stated that the humanization of the content of education requires a revision of the goals, content and technology of studying a foreign language as a new means of communication, a new means of intercultural communication and intercultural understanding. The importance of formation of three levels of students' humanitarian culture is emphasized: intellectual, emotional and activity.

Key words: foreign communicative competence, foreign language communication, humanization of education, methods of teaching.

Чепурна Мирослава Володимирівна кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри іноземних мов та міжнародної комунікації, Черкаський державний технологічний університет, бул. Шевченка, 460, м. Черкаси, 18000, тел.: (067) 73-20-938, <https://orcid.org/0000-0003-4550-7748>

Дернова Тетяна Анатоліївна старший викладач кафедри іноземних мов та міжнародної комунікації, Черкаський державний технологічний університет, бул. Шевченка, 460, м. Черкаси, 18000, тел.: (063)823-98-86, <https://orcid.org/0000-0002-3531-649X>

Колесник Дарина Михайлівна к.філол. н., доцент, доцент кафедри іноземних мов та міжнародної комунікації, Черкаський державний технологічний університет, бул. Шевченка, 460, м. Черкаси, 18000, тел.: (063)823-98-86, <https://orcid.org/0000-0002-3531-649X>

Корешкова Світлана Петрівна к.пед.н., доцент, завідувач кафедри мовних дисциплін, Державний університет інфраструктури і технологій, вул. Кирилівська, 9, м. Київ, 04071, тел. (097) 246-13-77, <https://orcid.org/0000-0002-5657-6899>

Рябцева Ірина Анатоліївна викладач кафедри іноземних мов та міжнародної комунікації, Черкаський державний технологічний університет, бул. Шевченка, 460, м. Черкаси, 18000, тел.: (093) 024-49-18, <https://orcid.org/0000-0003-0566-7579>

ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ СТУДЕНТІВ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ІНОЗЕМНИХ МОВ В КОНТЕКСТІ ГУМАНІЗАЦІЇ ОСВІТИ

Анотація. У статті розглянуто основні методи формування та розвитку іноземної комунікативної компетентності студентів. Підкреслюється, що процес формування комунікативної компетентності майбутнього спеціаліста може бути ефективним при умові виділення етнопсихологічного, соціально-психологічного, психолінгвістичного, етнолінгвістичного, лінгводидактичного аспектів. Комунікативна компетенція трактується як здатність розуміти і генерувати іншомовні висловлювання відповідно до конкретної ситуації, конкретної цільової установки та комунікативного наміру. Визначено складові іншомовної професійної комунікативної компетентності сучасного спеціаліста з точки зору гуманізації вищої освіти. Але констатується, що гуманізація змісту освіти потребує перегляду цілей, змісту та технології вивчення іноземної мови як нового засобу спілкування, нового засобу міжкультурної комунікації та міжкультурного взаєморозуміння. Вказується на важливість формування трьох рівнів гуманітарної культури студентів: інтелектуальної, емоційної та діяльнісної.

Ключові слова: комунікативна компетентність, іншомовна комунікативна компетенція, іншомовне спілкування, гуманізація освіти, методика навчання.

Problem statement. The growing role of a foreign language in the professional activity of a specialist in the context of expanding professional international contacts and business communication, the introduction of the Internet and new means of communication increase the requirements for foreign language communicative competence, and necessitate its formation during learning process. Today the priority task of teaching students of non-linguistic faculties a foreign language is the formation of students' communicative competence necessary for qualified information and creative activity in various areas of their activity: professional, social, administrative, legal and socio-political.

Analysis of the latest researches and publications. Important aspects of the students' communicative competence formation are covered by such Ukrainian scientists as Ananieva L., Dariychuk L., Dragomiretsky I., Kozak S., Palamar L. as well as foreign scientists L. Bachman, M. Canale, N. Chomsky. It is also important that the problems of formation of communicative competence is carried out by international organizations, including UNESCO, UNDP, UNICEF, Council of Europe, International Department of Standards, Organization for European Cooperation and Development, etc.

The analysis of the historical, pedagogical, methodological literature and legal documents allows us to draw the following conclusions: at the beginning of the 21st century in Ukraine and in Western Europe preparation for communication in the target language has become relevant, which has found its reflection in the new formulations of goals, objectives, content of teaching foreign languages; search for new technologies of teaching foreign languages is determined by a number of factors: the effectiveness of teaching foreign languages according to the traditional system does not meet the requirements set by society for the level of language proficiency at the present stage of development; development of integration processes in Europe, contributing to the growth of mobility, both students and teachers.

Since the content of teaching any subject is determined primarily by the goals set by society at every stage of its socio-economic and cultural development, we consider it appropriate to dwell on the modern interpretation of the goals of teaching foreign languages.

The purpose of teaching foreign languages in higher educational establishments provides both the practical mastery of the language and the development of the student's personality, able to live and create in a constantly changing world, be competitive, able to integrate into the global community. This ability is formed in the course of mastering by students of various types of competencies: communicative, linguistic, linguistic and cultural, methodological, which are interconnected, interdependent and interpenetrating.

The purpose of the article is studying specific features of formation of future specialists' communicative competence in the process of studying foreign languages at the universities in the context of humanization of education.

Presentation of main material. Cardinal changes in the world community, characterized by growing tendencies towards openness, globalization, overcoming barriers between countries, peoples, led to the emergence of new priorities in the field of education in general and in teaching foreign languages in particular. The learning process in a foreign language should be implemented in relation to universal human values in the context of culture in general and the culture of the country being studied. In this regard, the socio-cultural aspect of communicative competence is of particular importance, which involves familiarity with a specific national culture, since effective communication is impossible without taking into account the partner and, consequently, the whole complex of characteristics and specifics of communication inherent in this national culture.

Communicative competence has been defined and discussed by many language scholars. The successful language use for communication presupposes the development of communicative competence in the users of that language and that the use of language is constrained by the socio-cultural norms of the society where the language is used. In various types of language programs, language educators and

curriculum researchers have implemented communicative-oriented teaching syllabuses to seek for more effective ways for improving students' communication skills to replace the traditional, grammar-oriented approach in the past. To some English educators, however, a Communicative Language Teaching (CLT) approach is challenging to adopt in their classroom. Communicative competence, which is viewed as the basis of CLT, has been developed on native-speaker norms that are different socioculturally and educationally from those of the non-native speaker .

Based on studies of the structures of communicative competence, we define the following components of foreign language professional communicative competence of a modern specialist:

- linguistic competence, providing a means of communication, construction and understanding of a speech statement;
- subject (thematic) competence that provides the content of professional communication, which involves the use of professional knowledge, professional and non-professional experience, general erudition;
- socio-cultural competence, providing intercultural communication in a foreign language social environment;
- "technological" communicative competence, providing an optimal communication process (methods of effective receiving and transmitting information, ways of influencing the participants of communication);
- discursive communicative competence, including extralinguistic knowledge and skills.

The process of professionally directed formation of the communicative competence of a future specialist in the context of humanization of education can be effective if the structure of communicative competence is singled out and the ethno psychological, sociopsychological, psycholinguistic, ethno linguistic, linguistic and didactic aspects are taken into account in the educational process. The process of teaching a foreign language is organized on the basis of a sociocultural approach.

Consideration of communicative activity from the point of view of psychology makes it possible to identify and model the conditions for the process of formation of communicative skills, taking into account psychological factors. Motivational parameters are determined by communication needs (to report and receive information to optimize various spheres of life). Priority needs of the individual directly affect the structure of communication, giving personal meaning to communication units. A high level of motivation is provided by the constant novelty of speech situations, which is a necessary condition for the formation of communicative skills.

The implementation of motivational readiness of students to perceive the humanitarian content of texts in a foreign language is determined by a complex of external and internal conditions, the most significant of which are a psychologically

favorable climate in practical classes in a foreign language, expectations of the teacher, the humanistic orientation of the pedagogical process in a foreign language, the location of the student in the center of the learning process, the activation and stimulation of the process of self-actualization of the individual.

In the process of implementing the proposed concept of humanization of teaching a foreign language, students not only passively acquire certain information about the country of the language being studied, but actively participate in the process of acculturation, developing as subjects of a dialogue of cultures. At the same time, students master verbal and non-verbal behavior patterns adopted in a different linguo-cultural community, they are aware of the national-specific features of the perception of the world representatives of another language and culture, which generally leads to formation of intercultural communication skills. To achieve the goals of humanization of teaching a foreign language purposeful selection of authentic texts is necessary, which are source of background knowledge, selection of the most effective ways of enrichment of students' linguistic consciousness with nationally marked lexical units and the development of a special set of exercises aimed at the formation of a humanitarianly literate, communicatively trained and tolerant personality of a modern specialist.

The process of teaching foreign languages at the university has great internal reserves, the identification of which leads to a greater variability of educational texts in a foreign language and design corresponding to the goals of humanization of education of various pre-text and post-text exercises to them.

The revealed pedagogical foundations for the formation of a foreign language professional communicative competence in the context of humanization, tested in the process of experimental work, led to the conclusion: the humanization of the content of education requires a revision of the goals, content and technology of studying a foreign language as a new means of communication, a new means of intercultural communication and intercultural understanding.

Implementation of the humanization of vocational education in practical classes in a foreign language is possible through the formation of three levels of humanitarian culture of students: intellectual, emotional and activity. The levels of humanitarian culture of students were singled out by us according to the criterion of the individual's awareness of the importance of core humanitarian ideas and activity aspects of the student's personality. They were tracked by us in the process of organizing longitudinal experimental work carried out at base of the Cherkasy State Technological University.

Experimental work confirmed the hypothesis of the study and showed that for the development of personal qualities of a future specialist "foreign language" is one of the main academic disciplines and that the development of the students' personality can be carried out through the development of the levels of their

humanitarian culture through the use of specially selected learning content (texts, tasks, exercises), as well as based on modern technologies for teaching foreign languages. Within the framework of teaching intercultural communication (by this term an adequate mutual understanding of two participants belonging to different cultures is determined), content of cultural component is of great importance. The basis of such training is culture as a way of life, i.e. the customs and beliefs of a certain group of people in certain time. Culture is made up of ideas, customs and art,

that are distributed in a particular society. Culture is also a certain society or civilization, especially one that perceived in connection with its ideas, art and lifestyle.

The subject "Foreign language" brings a foreign culture, part of the spiritual wealth that a person receives in the process of communicative teaching of foreign languages in educational, developing and cognitive processes. Considering culture as a model of the world based on complexly organized interpretations of our sensations, we come to the need to consider such a component of the humanization of education as the formation and development of intercultural communicative competence. Intercultural communication is communication carried out in the conditions of culturally determined differences in the communicative competence of its participants; it is characterized by the fact that its participants, in direct contact, use special language variants and discursive strategies that are different from those that they use when communicating within the same culture. We believe that in the context of the humanization of the process of studying a foreign language, it is advisable to pay attention to cultural differences in value systems, which generally make up the picture of the world of a given culture. This picture includes such fundamental things, as the attitude to time, to activity, to nature, ideas about the value of interpersonal relationships. Here's an example. The German word for smoking ban is "Rauchen verboten" (approximately "Smoking is prohibited"). English – "No smoking" (approx. "No smoking here"). Direct translation of a German expression into English (Smoking forbidden) can only be used when smoking is associated with a threat to life, since only in this case, English-speaking (British, American) cultures allow the possibility that some person or authority can dictate to a person how to behave. In a normal situation, it is only reported how they behave here.

Thus, even in relatively close European cultures culturally determined differences in linguistic activity can lead to misunderstandings and distortion of the situation. Therefore, in connection with the growing role of a foreign language in the professional activities and communication of a specialist in the context of expanding professional international contacts and business communication, the introduction of the Internet and new means of communication, the requirements for foreign language professional communicative competence also grows, and it determines the need to

form the foundations of intercultural communicative competence in the learning process.

Using the comparative method during the work with scientific literature, we single out as the goal of humanitarization of education the formation of a cultural and linguistic personality, the model of which consists of the following components: - axiological, associated with the assimilation of the system of values and analysis of the social situation, taking into account the obtained value orientations;

- linguistic, aimed at the formation of information and communication competence in the field of a foreign language;

- sociocultural, associated with the assimilation of cultural stereotypes and social norms;

- communicative - activity, aimed at the formation of skills and abilities of scientific, business and everyday communication in a foreign language;

- pragmatic, associated with the formation of skills for the practical application of the acquired knowledge.

Inclusion of a cultural and linguistic personality into the teaching of foreign languages leads to the need to rethink the goals of learning, which are considered as the main didactic factor that determines the entire educational process.

The most effective approach that allows for the formation of a humanitarian culture and foreign language communicative competence of students in the process of mastering a system of professional skills and abilities can be considered a communicative-activity approach. It is considered in modern literature as an integrated approach, based on the activity of the student (creating situations of active communicative activity), consistency (logicality, complexity, portioning, regularity, interdependence), flexibility (differentiation and integration of learning content) and includes various combination of elements of grammar and translation, audio visual, professional contextual, problem-communicative, situational-communicative, creative approaches.

Cultural approach involves a versatile familiarization of the student with a foreign culture and a certain attitude towards the subject of culture, capable of understanding, accepting and respecting other cultures, as well as self-realization in communication with other cultures. Among the provisions of cultural approach that meet the objectives of our study, the following stand out: 1. Each student acts as the subject of culture, their activity is culture itself.

2. The civilizational process acts as a synthesis of cultures. The process of formation and the functioning of culture is ensured through education, maintaining and enhancing traditions.

3. Pedagogical process and its participants are seen as subjects of cultural exchange in the familiarization process with the cultural values of life in society.

The culturological approach to higher professional education allows us to consider it as a process of integration by the future specialists in sociocultural values in personal self-determination in professional activities, and it is one of the most important mechanisms for the formation of a professional culture of a specialist by means of learning a foreign language.

In the study, we develop and implement a structure for the formation of the readiness of a future specialist for intercultural communication, which consists of the following components:

- sociocultural, involving both the formation of a set of background cultural knowledge, behavioral norms, and the ability to adequately apply them in the process of communication and activity;
- cognitive activity, involving the elaboration of a set of theoretical cultural knowledge, the development of reflective activity, the ability to penetrate into a foreign culture;
- situational-reflexive, considered by us as the ability to present cultural information in a situation of intercultural interaction;
- comparable, involving the development of students' understanding of cultural and worldview differences based on cultures comparison.
- multicultural and ideological, aimed at developing openness, tolerance, harmonization of moral and intellectual qualities among students, the formation of inner harmony, understanding the need for international solidarity and cooperation, as well as empathy.

So, an important aspect in the communicative-activity approach in teaching a foreign language is an activity as a form of active purposeful interaction of the student with the outside world. The educational activity of the student, in general, consists in mastering the ways of educational activities, as well as in self-development. The student's learning activities are monitored and evaluated, which translates into self-control and self-esteem. When studying a foreign language, the main activity is speech activity, which is a conversation, communication with the teacher, classmates. Speech activity in the classroom is encouraged, organized and supervised by the teacher.

Conclusions. Formation of foreign language communicative competencies of students in higher education institutions in the context of humanization of education at the present stage of development of the world community should be considered as a mandatory component of general professional training. To ensure the effectiveness of the process of forming a foreign language communicative competence it is advisable to develop new methodological approaches and determine the pedagogical conditions for their implementation. The introduction of methods mentioned above will significantly increase the effectiveness of learning language material and different types of speech activities simultaneously, intensify the learning process, create a need

for foreign language communication together with the development of mental and creative abilities of future specialists, their moral education.

References:

1. Gurova, T. Yu. Formuvannya profesijnoyi komunikativnoyi kompetentnosti majbutnogo vchytelya anglijskoyi movy na zasadax interaktyvnogo navchannya. Visnyk Zhytomyrskogo derzhavnogo universytetu, 82, 2016, 20 – 25 [in Ukrainian].
2. Campillo-Ferrer, J.-M. Gamification in Higher Education: Impact on Student Motivation and the Acquisition of Social and Civic Key Competencies. Sustainability. №2 2020, 1-13.
3. Information and communication technology (ICT) in education. Learning Portal. 2019. Available from: <https://learningportal.iiep.unesco.org/en/issue-briefs/improvelearning/curriculum-and-materials/information-andcommunication-technology-ict>
3. Kalugina, O.A. Development of students professional communicative competence in an economic higher school. XLinguae Journal, Volume 9, Issue 4, 2016, pp. 37-45. Retrieved from: DOI: 10.18355 / XL.2016.09.04.37-4.
4. Synorub, H., Medynska, O. Development of information culture of students of humanitarian specialities. Information Technologies and Learning Tools, 72(4), 152-167. Available from: <https://doi.org/10.33407/itlt.v72i4.2922>
5. Ellis, R. "Second Language Acquisition and Language Pedagogy" Asian EFL Journal 2010, <http://www.amazon.com/issues-in-second-language>, September
6. Ruzmetova Nodira (2017). Communicative competence in English language teaching. Molodoy uchenyi - Young scientist, 24.2 (158.2), 55-57. Retrieved from <https://moluch.ru/archive/158/44735/>

Література:

1. Gurova, T. Yu. Formuvannya profesijnoyi komunikativnoyi kompetentnosti majbutnogo vchytelya anglijskoyi movy na zasadax interaktyvnogo navchannya. Visnyk Zhytomyrskogo derzhavnogo universytetu, 82, 2016, 20 – 25 [in Ukrainian].
2. Campillo-Ferrer, J.-M. Gamification in Higher Education: Impact on Student Motivation and the Acquisition of Social and Civic Key Competencies. Sustainability. №2 2020, 1-13.
3. Information and communication technology (ICT) in education. Learning Portal. 2019. Available from: <https://learningportal.iiep.unesco.org/en/issue-briefs/improvelearning/curriculum-and-materials/information-andcommunication-technology-ict>
3. Kalugina, O.A. Development of students professional communicative competence in an economic higher school. XLinguae Journal, Volume 9, Issue 4, 2016, pp. 37-45. Retrieved from: DOI: 10.18355 / XL.2016.09.04.37-4.
4. Synorub, H., Medynska, O. Development of information culture of students of humanitarian specialities. Information Technologies and Learning Tools, 72(4), 152-167. Available from: <https://doi.org/10.33407/itlt.v72i4.2922>
5. Ellis, R. "Second Language Acquisition and Language Pedagogy" Asian EFL Journal 2010, <http://www.amazon.com/issues-in-second-language>, September
6. Рузметова, Нодира. Communicative competence in English language teaching / Нодира Рузметова. Molodoy uchenyi. — 2017. — № 24.2 (158.2). — С. 55-57. — URL: <https://moluch.ru/archive/158/44735/>

ISSN (print) 2708-7530

Науккові перспективи № 6(24) 2022

УДК 378.046-021.68:376.011.3-051

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-6\(24\)-466-477](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-6(24)-466-477)

Kazachiner Olena Semenivna Doctor of Pedagogy, Docent, Associate Professor of Human Health, Rehabilitation and Special Psychology Department, H.S. Skovoroda KhNPU, Valentinovskaya Street, 2, Kharkiv, Kharkiv region, 61168, Ukraine, <https://orcid.org/0000-0003-4842-3857>

Boychuk Yuriy Dmytrovych Doctor of Pedagogy, Full Professor, Professor of Human Health, Rehabilitation and Special Psychology Department, Corresponding Member of the NAPS of Ukraine, Rector, H.S. Skovoroda KhNPU, Valentinovskaya Street, 2, Kharkiv, Kharkiv region, 61168, Ukraine, <https://orcid.org/0000-0001-8583-5856>

STRUCTURAL-FUNCTIONAL MODEL OF A 0 TEACHER-DEFACTOLOGIST'S PROFESSIONAL COMPETENCE FORMING IN CONDITIONS OF POSTGRADUATE EDUCATION

Abstract. In the article a structural and functional model of the system of formation of professional competence of special education teachers in postgraduate education was worked out.

Peculiarities of the structural-functional model of formation of professional competence of special education teachers in postgraduate education are: 1) by scope – research, 2) by form – informational, 3) by structure –network, 4) by level of detail – detailed, 5) according to the object of research – the model of the specialist, 6) according to the development over time – dynamic, 7) according to the degree of reproduction of the main features – functional, 8) according to the breadth of specialists' training issues – nationwide. The interconnected structural blocks of the model of the system of formation of professional competence of special education teachers are singled out: target, semantic, result.

The content of the model is subordinated to the leading, strategic idea – the order of society for the professional competence of a specialist who works with children with SEN and their families, as well as the organization of correctional and educational process in inclusive resource centers as a new structure and preschool, general secondary, professional (vocational-technical), higher education of professionally competent specialists who have good knowledge, skills, abilities, personal qualities during training, education and development of children with SEN in educational institutions.

According to the results of scientific research, the structural blocks of the model of the system of formation of professional competence of teachers-defectologists are singled out: target, semantic, effective. These blocks are interconnected, each of them affects the next through the solution of its inherent tasks that mark the content of the next block, ie the relationship between them is manifested at the semantic and functional levels, which helps to implement the function of the whole model positive dynamics of formation of professional competence of special education teachers.

Keywords: model, pedagogical model, professional competence, special education teacher, inclusive education, postgraduate education

Казачінер Олена Семенівна доктор педагогічних наук, доцент, доцент кафедри здоров'я людини, реабілітології і спеціальної психології, ХНПУ імені Г.С.Сковороди, вулиця Валентинівська, 2, Харків, Харківська область, 61168, <https://orcid.org/0000-0003-4842-3857>

Бойчук Юрій Дмитрович доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри здоров'я людини, реабілітології і спеціальної психології, член-кореспондент НАПН України, ректор, ХНПУ імені Г.С.Сковороди, вулиця Валентинівська, 2, Харків, Харківська область, 61168, <https://orcid.org/0000-0001-8583-5856>

СТРУКТУРНО-ФУНКЦІОНАЛЬНА МОДЕЛЬ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ВЧИТЕЛЯ-ДЕФЕКТОЛОГА В УМОВАХ ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ ОСВІТИ

Анотація. У статті розроблено структурно-функціональну модель системи формування професійної компетентності вчителів-дефектологів в умовах закладів післядипломної освіти.

Особливостями структурно-функціональної моделі формування професійної компетентності вчителів-дефектологів в умовах післядипломної освіти є: 1) за сферою застосування – науково-дослідницька, 2) за формою – інформаційна, 3) за структурою – мережева, 4) за ступенем деталізації – докладна, 5) за об'єктом дослідження – модель фахівця, 6) за розвитком у часі – динамічна, 7) за ступенем відтворення основних рис – функціональна, 8) за шириною охоплення проблематики підготовки фахівців – загальнодержавна. Виокремлено взаємопов'язані структурні блоки моделі системи формування професійної компетентності вчителів-дефектологів: цільовий, змістовий, результативний.

Зміст моделі підпорядкований провідній, стратегічній ідеї – замовленню суспільства на професійну компетентність фахівця, який здійснює роботу з дітьми з ООП та їх родинами, а також на організацію корекційно-освітнього процесу в інклюзивно-ресурсних центрах як нової структури, а також закладах дошкільної, загальної середньої, професійної (професійно-технічної), вищої освіти професійно компетентних фахівців, які добре володіють знаннями, уміннями, навичками, особистісними якостями під час навчання, виховання та розвитку дітей з ООП в умовах закладів освіти.

За результатами наукового пошуку виокремлено структурні блоки моделі системи формування професійної компетентності вчителів-дефектологів: цільовий, змістовий, результативний. Ці блоки взаємопов'язані, кожен із них впливає на наступний через розв'язання властивих йому завдань, які маркують зміст наступного блоку, тобто взаємозв'язок між ними виявляється на змістовому й функціональному рівнях, що допомагає реалізувати функцію всієї моделі – позитивну динаміку формування професійної компетентності вчителів-дефектологів.

Ключові слова: модель, педагогічна модель, професійна компетентність, учитель-дефектолог, інклюзивна освіта, післядипломна освіта

Formulation of the problem. Today our country is in a situation of inclusive education development, which requires further solution not only of organizational and legal issues, but also the definition and implementation of scientific and methodological tasks in institutions of postgraduate pedagogical education. Inclusive education as a social and educational phenomenon is an integral part of the educational space of Ukraine and poses a number of complex and new challenges to the system of postgraduate pedagogical education.

The formation and development of professional competence of special education teachers is currently an important area of postgraduate pedagogical education. Therefore, it is necessary to develop an appropriate pedagogical model of the system of formation of professional competence of special education teachers in postgraduate education.

It is modeling, the use of which allows to “predict the development of the pedagogical process, orients teachers to achieve the end results of teaching and education, ensures the assimilation and effective use of new technologies, develops a systematic vision of problem solving, serves as an effective factor [6, P. 9]. The model of adult education provides the acquisition and improvement of knowledge throughout life.

Analysis of the latest research and publications. The problem of the pedagogical model has become the subject of scientific research by such scientists as

O. Abdullina, S. Budas, O. Goncharova, L. Kozak, Ye. Lodatko, V. Slastyonin, O. Stolyarenko, L. Podymova, G. Shtelmakh and others.

Thus, V. Slastyonin and L. Podymova model the innovative activity of future specialists. The model includes structural (motivational, creative, technological, reflective) and functional (personally motivated processing of educational programs, work planning, decision-making on the use of innovations, forecasting difficulties, setting goals, introducing innovations in the pedagogical process, correction and evaluation of innovation) components [5].

According to O. Abdullina, the model includes basic functions, requirements for a specialist, a range of theoretical knowledge, a list of pedagogical skills, integrative professional and personal qualities, modeling the result to be achieved in higher education and independent practice [1].

The essence of the model proposed by O. Honcharova [2] is to create an organic, internally connected whole (goals, objectives, content, pedagogical conditions, forms, methods and results of the process of preparing students for innovation), the main structural components of which are content, procedural and evaluation.

In system modeling (according to N. Nychkalo) [4] it should be borne in mind that it is based on the unity of purpose, objectives, various activities, organizational forms, criteria for the functioning of the system as a whole and its individual subsystems.

We are impressed by the classification of models in pedagogical research, proposed by O. Yezhova [3, P. 204–206].

Learning models are used for studying. Research models are used to conduct research in professional pedagogy. They, in turn, can be ascertaining, research, imitation ones.

Ascertaining or conceptual models reflect the state of the system, make it possible to establish its components and explore the relationships between its elements. Such models are needed to understand the state of the problem, setting the research task. Experimental models allow conducting experimental research - both real and imaginary experiments. Simulation models reproduce the essential features of system behavior and allow us to study the influence of external factors on system behavior, ie to answer questions such as 1) what will happen if ... ?; 2) what was the reason ...?; 3) what should be done to get ...?; 4) is the hypothesis correct ...?

In terms of form, research uses mostly ideal models or close to ideal cybernetic (according to Stoff's classification), or informational (according to Glushkov's classification). As material both material and information models are used. At the same time, material models (toys, models, etc.) predominate in the early stages of child development, while the importance of information models increases in adolescence.

According to the structure, hierarchical, tabular, network models are used. In hierarchical models, objects are located on certain levels, and lower-level objects are included as components of one of the higher-level objects. Different classifications are often created according to the hierarchical principle. Network models are used to describe systems with a complex structure of connections between elements. In tabular models, the main objects or properties are listed and located in the side of the table, and their quantitative values or qualitative characteristics are located in the corresponding cells of the table. Curriculum models, comparison models, etc. are drawn up in tabular form.

According to the degree of detailization, enlarged, detailed, fully detailed models are created. The level of detail should be agreed for the purpose of the study at a particular stage, depending on what decision needs to be made based on the analysis of the model. The individual parts of the model and the relationship between them should be presented so that the model is understood as a whole.

According to the object of research, a wide range of models is created, in accordance with the objectives of a particular study, such as: models of teaching aids (plans, programs, textbooks, visual aids, technical teaching aids, laboratory equipment, etc.); models of educational tasks; qualification models; specialist models.

According to the development in time, models can be static and dynamic ones. Static models reflect the state of the studied system at a certain fixed point in time; dynamic ones model the development of the system in the studied period of time.

Dynamic models, in turn, can be discrete or continuous. Discrete models reflect the state of the system over a number of fixed intervals or points in time, such as school or calendar years. Continuous models reproduce the constant changes in the state of the system depending on time.

Models can be: historical, relevant, promising, predictive, historical and comparative ones. Historical models reflect the state of the system in the past. Historical-comparative models allow comparing the state of the system during a certain period in the past and its current state. Current simulate the current state of the system. Perspectives reflect the state of the system over a period of time, taking into account events and processes that have taken place in the present and will have an impact on the system in the future.

According to the degree of reproduction of the main features of the model system can be basic, structural, functional, parametric ones. The basic model of the system reflects its most fundamental connections and properties. Graphical representation of such models is block diagrams that depict the order of actions, aimed at achieving the goal, or the process of transforming the object of study under the influence of control actions. Structural models give a general idea of the shape, location and number of the most important parts of the system, as well as the

relationships between them. Because most objects in pedagogical research are not studied in terms of their geometric properties, we can recommend such a kind of structural model as a topological model. It allows establishing relationships between objects without regard to their geometric structure. Functional models are designed to study the features of the system in accordance with its purpose. Graphically functional models can be presented in the form of block diagrams that reflect the order of actions aimed at achieving the result. A parametric model is a mathematical model that allows quantifying the parameters of a system.

According to the breadth of specialists' training issues, the model can contain elements of international, national, regional and unique for a particular institution

According to the scope, educational and research pedagogical models are created.

Purpose of the article is to work out a structural and functional model of the system of formation special education teachers' professional competence in the conditions of postgraduate education institutions.

Presentation of the main material of the study. Based on a retrospective analysis of approaches to the classification of models in pedagogy (M. Anisimov, Y. Boychuk, V. Venikov, O. Yezhova, V. Zabolotsky, O. Kazachiner, Z. Karimov, V. Shtoff, etc.) [3], we clarified *the features of the structural and functional model of the system of formation special education teachers' professional competence in postgraduate education*:

1) according to the field of application – research one, as it is designed for a pedagogical experiment, and if a positive result - for implementation in institutions of postgraduate pedagogical education; this model is declarative, because it reflects the state of development of professional competence, allows you to describe its components, to explore the relationship between the stages of implementation and structural units;

2) according to the form – informational one, as it provides information on the content of the process of formation of professional competence of special education teachers in postgraduate education;

3) by structure – network one, because the model has a complex structure, it is necessary to outline the identified relationships between its structural elements;

4) by the degree of detailization – detailed one, as the content of structural blocks is presented in each of them in order to make the content of the model as a whole clear, explain how to implement it in postgraduate education;

5) according to the object of research - the model of the specialist (the model is intended for persons who are specialists in the field of special and inclusive education, as well as for teachers of postgraduate pedagogical education who work with this category of teachers);

6) according to development in time – dynamic one, because the effectiveness of the model is tested in a certain period, it is possible to make changes, adjust the content of the model depending on the results obtained;

7) according to the degree of reproduction of the main features – functional one, as the model is designed to study the peculiarities of the formation of professional competence of special education teachers in accordance with its functions;

8) according to the breadth of specialists' training issues – nationwide one, as currently the organization of inclusive education in educational institutions is recognized as necessary for implementation at the national level.

The most general requirement for the pedagogical model is its innovative orientation.

Thus, the structural and functional model of the system of formation special education teachers' professional competence allows the identification and theoretical description, justification of the structural components of this process, the objective relationships between them, and the logic of its implementation.

The purpose of the model is the theoretical substantiation of the organizational and functional structure and content of the formation of professional competence of special education teachers, empirical description of components, clarification on a theoretical basis of its place in postgraduate education of teachers in this category.

The content of the model is subordinated to the leading, strategic idea – the order of society for the professional competence of a specialist who works with children with SEN and their families, as well as the organization of correctional and educational process in inclusive resource centers as a new structure and preschool, general secondary, professional (vocational-technical), higher education of professionally competent specialists who have good knowledge, skills, abilities, personal qualities during training, education and development of children with SEN in educational institutions.

According to the results of scientific research, *the structural blocks* of the model of the system of formation of professional competence of special education teachers are singled out: target, content, result ones. These blocks are interconnected, each of them affects the next through the solution of its inherent tasks that mark the content of the next block, and ie the relationship between them is manifested at the semantic and functional levels, which helps to implement the function of the whole model – to ensure the positive dynamics of the formation of professional competence of special education teachers.

The target block envisages the main goal of the model implementation - to ensure the positive dynamics of the formation of professional competence of special education teachers in postgraduate education.

Formulation of the purpose of the process of formation of professional competence of special education teachers – one of the key components of the model, which involves the formation of special education teachers conscious motivational and value attitude, active position in education, upbringing and development of children with disabilities psychological and pedagogical support of a child with SEN in the inclusive-resource centre (IRC) and other educational institutions, ability to conduct correctional and developmental classes, to conduct a comprehensive assessment of the development of a child with SEN, to formulate a conclusion, to keep documentation of the IRC within its functional responsibilities, development and acquisition of creative professional experience, as well as building a system of professional and personal goals related to the introduction of the model.

Under the goal we will understand the ideal model of the desired result: the special education teacher has reached the optimal level of professional competence.

Methodological principles of the process of formation of professional competence of special education teachers provide the basis of structural-functional model on methodological approaches (systemic, humanistic, personality-oriented, andragogical, competence, subject, team), legal support, as well as principles of professional competence defectologists in the conditions of postgraduate education (education, upbringing and development of children with SEN of different nosologies, education of children in the conditions of inclusive educational environment, education of adults in postgraduate education).

The content block of the structural-functional model is motivated by the unity of motivational-value, correctional-pedagogical, diagnostic-analytical components of the special education teachers' professional competence.

Organizational and technological support for the formation of professional competence of special education teachers is represented by the presence of criteria for the formation of professional competence of special education teachers (personal, activity, monitoring) and their indicators; forms of organization of training (training according to the programs of advanced training courses, participation in special courses, temporary creative teams, Specialist schools, seminars, webinars, workshops, trainings, exhibitions, etc.); availability of diagnostic tools (tests, questionnaires, questionnaires), which allows to identify the current levels of professional competence of special education teachers (high, medium, low).

In addition, the implementation of the unit is a number of tools:

1) audiovisual means, Internet resources, presentation materials (educational videos, examples of pedagogical situations) (motivational and value component of professional competence);

2) materials of lectures, practical, seminar classes, thematic special courses, audiovisual means, Internet resources, author's educational and methodical support (programs of advanced training courses, special courses, scientific articles,

educational videos, educational manuals and presentation materials in pdf-format, schemes, drawings “Categories of difficulties”, “Levels of support for children with SEN”, “Features of support at the level of preschool educational institution”, “Levels of support”, “Adapted and modified schedules”, etc.); (correctional and pedagogical component of professional competence);

3) diagnostic materials (diagnostic tests used in the practice of IRC, questionnaires, questionnaires for parents, examples of pedagogical situations, IRC, etc.) (diagnostic and analytical component of professional competence).

The leading condition for its implementation is the focus on close cooperation between teachers of postgraduate pedagogical education and special education teachers.

The result of the introduction and implementation of the experimental model, in accordance with the goal, should be a positive dynamics of professional competence of special education teachers in postgraduate education – the acquisition of knowledge, skills, personal qualities in working with children with special educational needs through the study of socio-humanitarian and professional modules of the working educational program of postgraduate training courses. In our opinion, in the process of mastering the topics of social-humanitarian and professional modules of the working educational program of advanced training courses it is necessary to lay the foundation for further acquisition of inclusive knowledge, skills, personal qualities when working with children with special educational needs. This result is displayed during the implementation, respectively, of *the result block* of the model. This block predicts a combination of criteria, indicators and levels of professional competence of special education teachers, as well as diagnostic tools based on them. In addition, this block provides for the analysis of results, their generalization, working out recommendations for the implementation of the model in the practice of postgraduate pedagogical education.

The set of monitoring procedures makes it possible to carry out corrective actions in a timely manner and positively influence the effectiveness of design in the process of forming the professional competence of special education teachers at any stage.

Thus, the structure of the model of the system of formation of professional competence of special education teachers in postgraduate education is presented in Fig. 1.

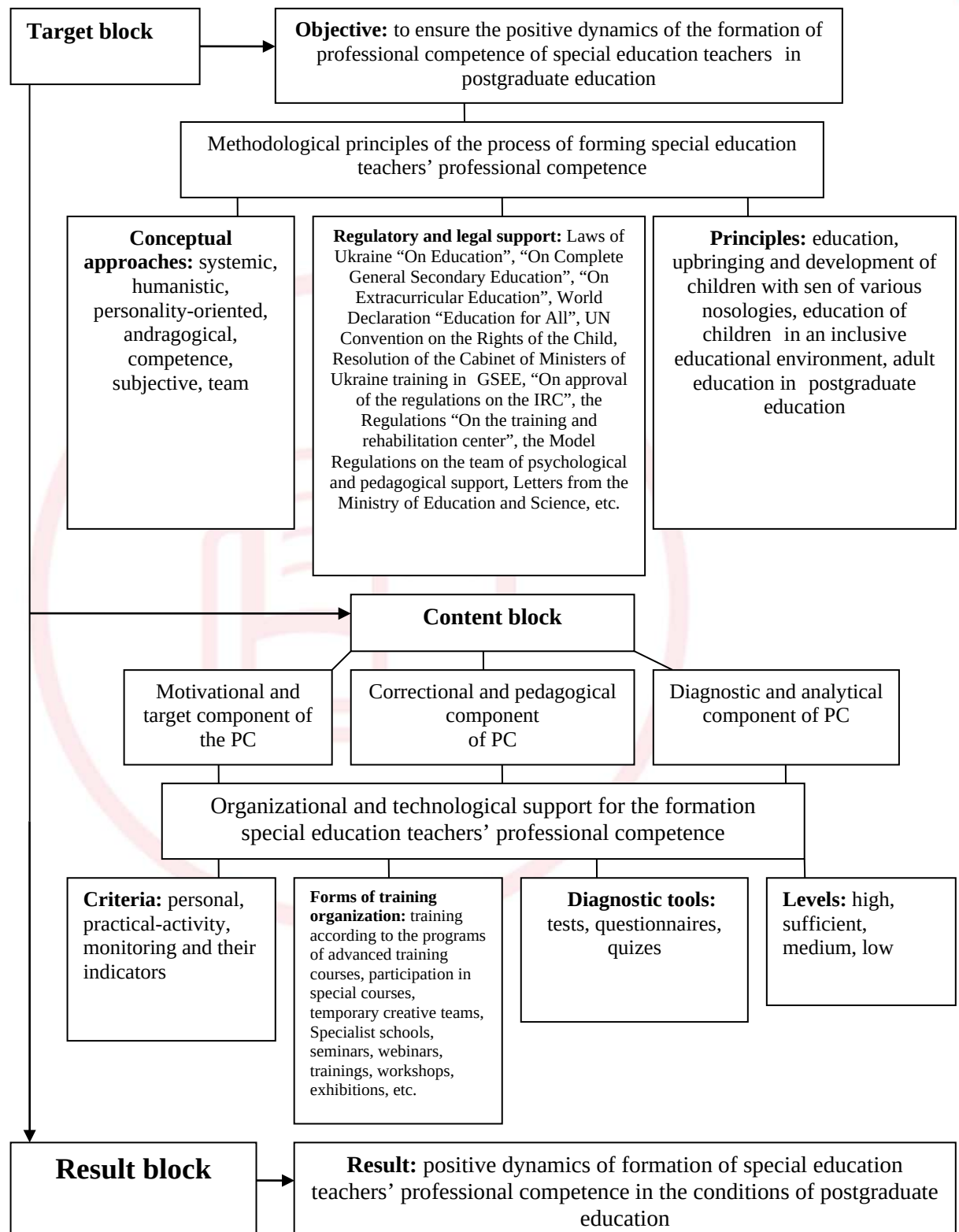

Fig. 1. Structural and functional model of the system of formation special education teachers' professional competence in postgraduate education

Conclusions. The structural-functional model of the system of special education teachers' professional competence formation in the conditions of postgraduate education institutions is worked out.

Peculiarities of the structural-functional model of special education teachers' professional competence formation in postgraduate education are: 1) by scope – research, 2) by form – informational, 3) by structure – network, 4) by level of detail – detailed, 5) according to the object of research – the model of the specialist, 6) according to the development over time – dynamic, 7) according to the degree of reproduction of the main features – functional, 8) according to the breadth of specialists' training issues – nationwide. The interconnected structural blocks of the model of the system of special education teachers' professional competence formation of are singled out: target, content, result ones.

The content of the model is subordinated to the leading, strategic idea – the order of society for the professional competence of a specialist who works with children with SEN and their families, as well as the organization of correctional and educational process in inclusive resource centers as a new structure and preschool, general secondary, professional (vocational-technical), higher education of professionally competent specialists who have good knowledge, skills, abilities, personal qualities during training, education and development of children with SEN in educational institutions.

References:

1. Abdulina, O.A. (1990). Obshhepedagogicheskaja podgotovka uchitelja v sisteme vysshego pedagogicheskogo obrazovanija [General pedagogical teacher's training in the system of high pedagogical education]. M.: Prosveshhenie. [in Russian]
2. Honcharova, O.A. (2008). Pedahohichni umovy pidhotovky maybutn'oho vchytelya inozemnoyi movy do innovatsijnoyi diyal'nosti [Pedagogical conditions of future foreign language teacher's training for innovative activity]: avtoref. dys. ... kand. ped. n. K.: Instytut vyshchoyi osvity APN Ukrainy. [in Ukrainian]
3. Yezhova, O. (2014). Klasyfikatsiya modeley v pedahohichnykh doslidzhennyakh [Classification of models in pedagogical researches]. *Naukovi zapysky. Seriya: Problemy metodyky fizyko-matematychnoyi i tekhnolohichnoyi osvity*, 2, 5, 202–207. [in Ukrainian]
4. Nichkalo, N.G. (2004). Razvitie v Ukraine issledovanij po problemam pedagogiki i psihologii professional'nogo obrazovanija na rubezhe stoletij [Development in Ukraine the researches on the problems of pedagogy and psychology of vocational education at the turn of the century]. Evropejskij fond obrazovanija; Nacional'nyj Centr Ukraina. K.: Nauk.svit. [in Russian]
5. Sysoyeva, S.O., Krystopchuk, T.Ye. (2013). Metodolohiya naukovo-pedahohichnykh doslidzhen' [Methodology of scientific-pedagogical researches]: pidruchnyk. Rivne: Volyns'ki oberehy. [in Ukrainian]
6. Stolyarenko, O.V. (2015). Modelyuvannya pedahohichnoyi diyal'nosti u pidhotovtsi fakhivtsya [Modelling the pedagogical activity in a specialist's training]: navch.-metod. posibnyk. Vinnytsya: TOV «Nilan-LTD». [in Ukrainian]

Література:

1. Абдулина О.А. Общепедагогическая подготовка учителя в системе высшего педагогического образования. – М.: Просвещение. 1990. – 141 с.
2. Гончарова О.А. Педагогічні умови підготовки майбутнього вчителя іноземної мови до інноваційної діяльності: автореф. дис. ... канд. пед. н. – К.: Інститут вищої освіти АПН України. – 2008. – 20 с.
3. Єжова О. Класифікація моделей в педагогічних дослідженнях // *Наукові записки. Серія: Проблеми методики фізико-математичної і технологічної освіти*. – 2014. – Т. 2. – № 5. – С. 202–207.
4. Ничкало Н.Г. Развитие в Украине исследований по проблемам педагогики и психологии профессионального образования на рубеже столетий. Европейский фонд образования; Национальный Центр Украина. – К.: Наук.світ, 2004. – 67 с.
5. Сисоева С.О., Кристопчук Т.Є. Методологія науково-педагогічних досліджень: підручник. – Рівне: Волинські обереги, 2013. – 360 с.
6. Столяренко О.В. Моделювання педагогічної діяльності у підготовці фахівця : навч.-метод. посібник. – Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2015. – 196 с.

ISSN (print) 2708-7530

Наукові перспективи № 6(24) 2022

УДК 340.12

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-6\(24\)-478-485](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-6(24)-478-485)

Загородня Алла Анатоліївна доктор педагогічних наук, доцент, головний науковий співробітник відділу історії та філософії освіти, Інститут педагогіки Національної академії педагогічних наук України, вул. Січових Стрільців, 52Д, м. Київ, 04053, <https://orcid.org/0000-0003-2418-1670>

СТАНОВЛЕННЯ СОЦІАЛЬНО-АНТРОПОЛОГІЧНИХ ІДЕЙ В УКРАЇНСЬКІЙ ФІЛОСОФІЇ ОСВІТИ І ВИХОВАННЯ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ СТОЛІТТЯ

Анотація. У статті проаналізовано процес становлення та реалізації соціально-антропологічних ідей освіти і виховання другої половини ХІХ століття. Розкрито сутнісні характеристики поняття «педагогічна антропологія». Окреслено завдання освіти і виховання в площині педагогічної антропології, що полягають у: встановленні обумовлених взаємозв'язків між різноманітними аспектами людинознавства; визначенні умов соціалізації людини та сутнісних характеристик взаємодії в контексті «людина-людина» в межах різних соціальних та вікових груп; розкритті закономірностей, шляхів, форм та методів організації гуманістично-орієнтованого освітнього процесу; розкритті сутності людини як суб'єкта та об'єкта виховання. Визначено сутність антропологічного підходу, який дозволяє проаналізувати еволюцію взаємодії людини, природи, суспільства в історичному, соціальному, біологічному контексті. Окреслено сутнісні характеристики концептуальних положень соціально-антропологічних ідей освіти і виховання другої половини ХІХ століття, як от: синтетичної, природничо-наукової, соціологічної, досвідної, філософської, теологічної. Виокремлено систему принципів на яких будувалась тогочасна освіта і виховання (антропологічний, онтологічний, єдності загального, особливого і одиничного в пізнанні людини, самопізнання, діалогізму, свободи самовираження, амбівалентності, цілісності і унікальності людини). Акцентовано увагу на тому, сутність освіти і виховання базується на таких соціально-антропологічних засадах, як от: відповідності виховання природнім якостям особистості; цілісності та суперечливості характеру виховного процесу; особистість як суб'єкт і об'єкт виховного впливу. Доведено, що соціальна антропологія постала як науковий напрямок, що претендує на формування нової пояснювальної моделі сучасних соціокультурних процесів у кардинально змінених реаліях пов'язаних із структурно-соціальними змінами глобального порядку.

Ключові слова: виховання, людина, освіта, особистість, педагогічна антропологія, соціально-антропологічні ідеї.

Zagorodnya Alla Anatoliyivna Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Chief Researcher of the Department of History and Philosophy of Education, Institute of Pedagogy of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, 52D Sichovyykh Striltsiv St., Kyiv, 04053, <https://orcid.org/0000-0003-2418-1670>

SOCIO-ANTHROPOLOGICAL IDEAS OF EDUCATION AND UPBRINGING IN THE SCIENTIFIC UNDERSTANDING OF PHENOMENOLOGISTS

Abstract. The article analyzes the process of formation and implementation of socio-anthropological ideas of education and upbringing of the second half of the XIX century. The essential characteristics of the concept of «pedagogical anthropology» are revealed. The purpose, the tasks of education and upbringing in the field of pedagogical anthropology are outlined, which are: to establish the conditioned relationships between various aspects of anthropology; determining the conditions of human socialization and the essential characteristics of interaction in the context of «human-human» within different social and age groups; disclosure of regularities, ways, forms and methods of organization of humanistic-oriented educational process; revealing the essence of man as a subject and object of education. The essence of the anthropological approach is revealed, which allows to analyze the evolution of the interaction of man, nature, society in the historical, social, biological context. The essential characteristics of the conceptual provisions of socio-anthropological ideas of education and upbringing of the second half of the XIX century are outlined, such as: synthetic, natural science, sociological, experimental, philosophical, theological. The system of principles on which the then education and upbringing was based (anthropological, ontological, unity of general, special and individual in human cognition, self-knowledge, dialogue, freedom of expression, ambivalence, integrity and uniqueness). Emphasis is placed on the fact that the essence of education and upbringing is based on such socio-anthropological principles as: compliance of education with the natural qualities of the individual; integrity and contradictions of the nature of the educational process; personality as a subject and object of educational influence. It is proved that social anthropology has emerged as a scientific field that claims to form a new explanatory model of modern socio-cultural processes in the radically changed realities associated with structural and social changes in the global order.

Keywords: upbringing, person, education, personality, pedagogical anthropology, socio-anthropological ideas.

Постановка проблеми. Одним із пріоритетних завдань освіти стало формування всебічно розвиненої особистості, що вимагає спеціальної організації навчання особистості, спрямованої на формування гнучкості мислення, ініціативності й самостійності, творчих здібностей, соціально-моральних якостей, здатності працювати й навчатися впродовж усього життя. У цій площині особливого значення набуває соціально-антропологічний підхід, що передбачає системне використання даних усіх наук про людину та їх урахування в організації та здійсненні освітнього процесу.

Означене спонукає до ґрунтовного аналізу й осмислення вітчизняної соціально-антропологічної думки, спрямованої на виявлення провідних аспектів та основних ідей в колі означеної проблеми в науковому осмисленні феноменологів.

Особливо цінним у цій площині є звернення до освітньо-виховного досвіду педагогіки періоду другої половини XIX століття – 1917 р., що характеризується пошуками шляхів реформування системи освіти і виховання, інтенсифікацією психолого-педагогічних досліджень, створенням і розвитком нової педагогічної думки – педагогічної антропології, орієнтованої на спеціальне вивчення людини для узгодження педагогічної теорії та практики з людською природою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різноманітним аспектам проблеми становлення соціально-антропологічних ідей освіти і виховання другої половини XIX століття – 1917 р. присвячена значна кількість наукових досліджень, зокрема: термінологічне поле педагогічної антропології (В. Андрущенко [12], А. Возняк [4] та ін.); історико-педагогічні розвідки становлення й розвитку педагогічної антропології (В. Мозговий [8], І. Матвійчук [6], М. Окса [9] та ін.); концепції філософсько-антропологічної думки (В. Винниченко [3], М. Коцюбинський [5], Г. Сковорода [10], Л. Українка [7], К. Ушинський [11] та ін.).

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Разом із тим на сьогоднішній день відсутнє цілісне історико-педагогічне дослідження, в якому було б систематизовано та узагальнено теоретико-практичні надбання феноменологів другої половини XIX століття – 1917 р. в контексті соціально-антропологічних ідей освіти і виховання.

Мета статті полягає у висвітленні становлення соціально-антропологічних ідей в українській філософії освіти і виховання другої половини XIX століття

Виклад основного матеріалу. Термін «антропологія» (з латинської – «знання про людину», «наука про людину») запропонував в кінці XVIII сторіччя І. Кант для позначення особливої автономної області знань, нової науки – науки про людину. І. Кант першим наголосив на тому, що людина

є найважливішим предметом науки, а кінцевою метою науки є пізнання самої людини як розуміння світу в цілому [2].

Становлення та розвиток соціально-антропологічних ідей освіти і виховання в Україні пов'язано насамперед із висуненням і реалізацією К. Ушинським ідеї антропологічного універсалізму, що знаходить своє відображення у побудові всеосяжного цілісного (інтегрованого) знання про людину: у своїй знаменитій праці «Людина як предмет виховання. Досвід педагогічної антропології» [11] він обґрунтував необхідність спеціального вивчення людини як неодмінного чинника виховання і розвитку особистості: «Якщо педагогіка хоче виховувати людину в усіх відношеннях, то вона має перш за все узнати її також у всіх відношеннях». Реалізація означених ідей пов'язана із спробою побудови системно-синтезованого наукового знання про людину, що базується на засадах анатомії, фізіології і патології людини, психології, логіки, релігії, цивілізації, філософських систем, мистецтва та власне виховання.

В контексті нашого дослідження доцільно розкрити сутність категорії «педагогічна антропологія».

Так, І. Бех [2] розглядає педагогічну антропологію як одну з наукових дисциплін в системі наук про навчання і виховання людини, що вивчає і обґрунтовує можливості виховання.

Науковець І. Аносов [1] розуміє педагогічну антропологію як інтегративну науку, що узагальнює різні наукові знання про людину в аспекті виховання, в тому числі і педагогічні. Вона є ядром загальної педагогіки, яке вбирає в себе наукові результати про людину в процесі виховання.

Значний інтерес для нашого дослідження має позиція І. Аносова [1] щодо спрямованості антропологічного підходу. Вчений акцентує увагу на тому, що названий підхід «дозволяє уявити динаміку людини в освіті як тілесної, душевної і духовної істоти в різних історичних обставинах, розкриває антропологічні підстави педагогічної думки і практики освіти». Використання антропологічного підходу уможливорює дослідження означеної проблеми з точки зору генезису гуманістичної освіти і гуманної педагогіки.

Слід зазначити, що у соціально-антропологічних варіантах педагогічної антропології обґрунтовується соціокультурна зумовленість освіти, виховання, соціального навчання, які розглядаються як чинники антропосоціогенези.

Антропологізм, підкреслюючи наявність у людини типових і конкретних якостей, її унікальність, неповторність, складність, незавершеність становлення, а також акцентуючи увагу на прогресивному розвитку людини, що виявляється в прагненні підвищення якості й рівня її життя, у зростанні особистої свободи, сприяє зміні ціннісного визначення змісту, цілей, засобів

навчання і виховання відповідно до створеного антропологічним знанням повноцінного образу людини.

Мета антропологізму полягає у розкритті антропологічних закономірностей протікання процесу взаємодії в системі «людина-людина» через передачу суспільно-значущого досвіду від одного покоління до іншого, а також визначення основних принципів протікання цього процесу та створення нових алгоритмів організації освітнього простору.

В контексті нашого дослідження слід виокремити деякі найбільш значущі в площині наукового пошуку завдання педагогічної антропології, як от:

- 1) встановлення обумовлених взаємозв'язків між різноманітними аспектами людинознавства;
- 2) визначення умов соціалізації людини та сутнісних характеристик взаємодії в контексті «людина-людина» в межах різних соціальних та вікових груп;
- 3) розкриття закономірностей, шляхів, форм та методів організації гуманістично-орієнтованого освітнього процесу;
- 4) розкриття сутності людини як суб'єкта та об'єкта виховання.

Зауважимо, що антропологічний підхід дозволяє проаналізувати головний імператив епохи: Людина, як біосоціальна істота, не може взаємодіяти з природою та суспільством поза певних норм, цінностей, традицій, правил, тобто, іншими словами – не розвивається поза культурою. Саме культура є системною ознакою щодо антропологічного аналізу.

Антропологічний підхід дозволяє проаналізувати еволюцію взаємодії людини, природи, суспільства в історичному, соціальному, біологічному контексті. Таким чином, ключовим концептом антропологічного підходу є поняття культури.

Наукові розвідки доводять, що сучасні освітні зміни неможливі без визнання положень, які детермінують результати педагогічної дії: розвиток кожної людини містить в собі як процеси, що повторюють її еволюцію як виду, так і такі, що мають індивідуальну історію власне цієї людини, що, в свою чергу, неоднозначно впливає на результати соціалізації. Природа людини, а саме її онтогенез, залежить від комплексу механізмів, які впливають на розвиток всього живого (космічні явища, активність сонця, еволюційні закономірності тощо). А як істота соціальна і духовна людина залежить від специфічно людських видових особливостей (активність, розумність, духовність, соціальність тощо), тому для оптимального розвитку особистості педагогіка повинна надати можливість їй бути активною як у фізичному, соціальному, так і в духовному плані.

Розвиток соціально-антропологічних ідей на досліджуваному етапі був нерозривно пов'язаний із зародженням нової наукової галузі – педології –

«науки про дітей», покликаної об'єднати різноманітні дані про дитину (психології, педагогіки, фізіології, медицини, соціології та ін.) та дати повну картину її вікового розвитку. Для досліджуваного періоду характерним було також «становлення національної системи освіти й виховання, внесення національного компоненту в структуру педагогічної науки», українізація, світськість, доступність, трудовий принцип, вільний розвиток особистості дитини.

Відтак, увага зосереджувалась на забезпеченні освіти на засадах етнокультури, національної ментальності, духовності українського народу, самосвідомості й гідності людини, причетної до свого народу, самоцінної вільної істоти, яка єдина з природою та Богом.

Система освіти і виховання на засадах соціально-антропологічних ідей повністю змінила методологічну парадигму: в процесі пізнання людини стали використовуватися як наукові (природничі) так і гуманітарні знання про життя людини; досліджувалася не тільки космічна і суспільна природа людини, але і її духовний аспект з провідною роллю самосвідомості; саме в цій методології духовний світ розглядався в процедурі пізнання як чинник, що компенсує і доповнює попередні дослідження; в межах цього підходу людині не нав'язувався світ, який відчужений і важко досягається.

Соціальна антропологія націлена на розкриття свого бачення зв'язку внутрішнього духовного світу людини з його зовнішнім світом об'єктивних соціальних відносин, інституцій, процесів.

Відмітимо, що соціальна антропологія постала як науковий напрямок, що претендує на формування нової пояснювальної моделі сучасних соціокультурних процесів у кардинально змінених реаліях пов'язаних із структурно-соціальними змінами глобального порядку. Соціальна антропологія розвивається, як правило, у руслі соціологічного знання, представленого цілим спектром навчальних дисциплін у системі соціальної освіти загалом [13].

Висновки. Отже, організація освіти і виховання на засадах соціально-антропологічних ідей акцентує увагу на значущості людини як суб'єкта гармонійних міжособистісних відношень, що ґрунтуються на моральній основі, і надає можливість визначити головну мету виховання як особистісно-орієнтованого процесу виховання всебічно і гармонійно розвиненої, цілісної, високогуманної, високоморальної, високоосвіченої, творчої, духовно-культурної особистості через реалізацію взаємодії, співпраці, співтворчості, рефлексії і саморозвитку в освітньому просторі.

Література:

1. Аносов І. П. Антропологічний підхід до процесу виховання як фактор гармонійного розвитку особистості. *Теоретичні основи сучасної педагогіки та освіти*. 2013. Вип. 29. С. 119–124.

2. Бех І. Д. Особистість на шляху до духовних цінностей : монографія. Київ–Чернівці Букрек, 2018. 320 с.
3. Вільчинська С. Ідея соціотворення В. Винниченка в колі антропологічних питань. Університетська кафедра. *Культурологія. Аксиологія. Філософія. Етнологія. Дискусії. Рецензії. Анотації : альм.* / М-во освіти і науки України; ДВНЗ «Київ. нац. екон. ун-т ім. В. Гетьмана»; Ін-т приклад. та проф. етики; [голов. ред. Ю. Вільчинський]. Київ: КНЕУ, 2016. № 5. С. 63–80.
4. Возняк А.Б. Педагогічна антропологія : навч. посіб. / А.Б.Возняк ; Дрогоб. держ. пед. ун-т ім. Івана Франка. Дрогобич : РВВ Дрогоб. держ. пед. ун-ту ім. Івана Франка, 2011. 190 с.
5. Кирилюк С. Антропологічні параметри тіні в прозі Михайла Коцюбинського. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія. Соціальні комунікації.* 2013. Випуск 1 (29). С. 63-68.
6. Матвійчук І. Методологічні домінанти правової антропології. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Юридичні науки.* 2017. № 861. С. 170-178.
7. Михайляк У. С. Філософсько-антропологічні ідеї у творчості Лесі Українки: автореф. дис. ... канд. філософ. наук : 09.00.04. Львів. нац. ун-т ім. І.Франка. Л., 2010. 19 с.
8. Мозговий В. Л. Культурологічний аспект педагогічної антропології. *ВП «Миколаївська філія Київського національного університету культури і мистецтв».* 2019. 107-109.
9. Окса М. М. Формування ціннісних орієнтацій майбутнього вчителя у процесі вивчення загальнопедагогічних дисциплін. *Проблеми сучасної педагогічної освіти. Серія: Педагогіка і психологія.* Київ : Пед. преса. 2003. № 5. С. 221–228.
10. Ткаченко В. В. Сковорода Г. С. і сучасний філософсько-антропологічний дискурс. *Теорія і практика управління соціальними системами: філософія, психологія, педагогіка, соціологія.* 2012. № 4. С. 92-98.
11. Ушинський К. Д. Людина як предмет виховання. Спроба педагогічної антропології. Вибрані твори: в 2 т.. К.: Рад. школа, 1983. Т. 1. С. 192–488.
12. Shypunov H. V., Andrushchenko T. V. Anthropological dimension of the forms of freedom. *Comprehension of the formation of the world in different philosophical approaches : collective monograph.* Lviv-Toruń : Liha-Pres. 2019. P. 147-169.
13. Рудницька-Юрійчук І.Р. Марія Пастернакова – педагог, вихователь дошкілля в українській діаспорі Канади. Перспективи та інновації науки (Серія «Педагогіка»). Вип. № 5 (5). Київ, 2021. С.554-562. ISSN 2786-4952 Online. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-4952-2021-5\(5\)-554-563](https://doi.org/10.52058/2786-4952-2021-5(5)-554-563). URL: <http://perspectives.pp.ua/index.php/pis/article/view/773/775>

References:

1. Anosov, I. P. (2013). Antropologichnij pidhid do procesu vihovannja jak faktor garmonijnogo rozvitku osobistosti [Anthropological approach to the process of education as a factor in the harmonious development of personality]. *Teoretichni osnovi suchasnoi pedagogiki ta osviti - Theoretical foundations of modern pedagogy and education*, 29, 119–124 [in Ukrainian].
2. Beh, I. D. (2018). *Osobistist' na shljahu do duhovnih cinnostej [Personality on the way to spiritual values]*. Kiiv–Chernivci Bukrek [in Ukrainian].
3. Vil'chins'ka S. (2016). Ideja sociotvorennja V. Vynnychenka v koli antropologichnih pitan' [The idea of social creation of V. Vynnychenko in the circle of anthropological issues]. *Kul'turologija. Aksiologija. Filosofija. Etnologija. Diskusii. Recenzii - Culturology. Axiology. Philosophy. Ethnology. Discussions. Reviews. Annotations*, 5, 63–80 [in Ukrainian].
4. Voznjak, A.B. (2011). *Pedagogichna antropologija [Pedagogical anthropology]*. Drogob. derzh. ped. un-t im. Ivana Franka. Drogobich : RVV Drogob. derzh. ped. un-tu im. Ivana Franka [in Ukrainian].

5. Kiriljuk, S. (2013). Antropologichni parametri tini v prozi Mihajla Kocjubins'kogo [Anthropological parameters of the shadow in the prose of Mikhail Kotsyubynsky]. *Naukovij visnik Uzhgorods'kogo universitetu. Serija: Filologija. Social'ni komunikacii - Scientific Bulletin of Uzhgorod University. Series: Philology. Social communications*, 1 (29), 63-68 [in Ukrainian].
6. Matvijchuk, I. (2017). Metodologichni dominanti pravovoї antropologii [Methodological dominants of legal anthropology]. *Visnik Nacional'nogo universitetu «L'vivs'ka politehnika». Serija: Juridichni nauki - Bulletin of the National University "Lviv Polytechnic". Series: Legal Sciences*, 861, 170-178 [in Ukrainian].
7. Mihajljak, U. S. (2010). Filosofs'ko-antropologichni ideї u tvorchosti Lesi Ukraїnki [Philosophical and anthropological ideas in the work of Lesya Ukrainka]. *Extended abstract of candidate's thesis*. L'viv : L'viv. nac. un-t im. I.Franka. L [in Ukrainian].
8. Mozgovij, V. L. (2019). Kul'turologichnij aspekt pedagogichnoї antropologii [Culturological aspect of pedagogical anthropology]. *VP «Mikolaivs'ka filija Kiїvs'kogo nacional'nogo universitetu kul'turi i mistectv» - SE "Nikolaev branch of the Kyiv National University of Culture and Arts"* [in Ukrainian].
9. Oksa, M. M. (2003). Formuvannja cinnisnih orientacij majbutn'ogo vchitelja u procesi vivchennja zagal'nopedagogichnih disciplin [Formation of value orientations of the future teacher in the process of studying general pedagogical disciplines]. *Problemi suchasnoї pedagogichnoї osviti. Serija: Pedagogika i psihologija - Problems of modern pedagogical education. Series: Pedagogy and Psychology*, 5, 221–228 [in Ukrainian].
10. Tkachenko, V. V. (2012). Skovoroda G. S. i suchasnij filosofs'ko-antropologichnij diskurs [Skovoroda GS and modern philosophical and anthropological discourse]. *Teorija i praktika upravlinnja social'nimi sistemami: filosofija, psihologija, pedagogika, sociologija - Theory and practice of social systems management: philosophy, psychology, pedagogy, sociology*, 4, 92-98 [in Ukrainian].
11. Ushins'kij, K. D. (1983). *Ljudina jak predmet vihovannja. Sproba pedagogichnoї antropologii. Vibrani твори [Man as a subject of education. An attempt at pedagogical anthropology. Selected works]*. (vol. 1-2). K.: Rad. shkola [in Ukrainian].
12. Shypunov H. V., Andrushchenko T. V. Anthropological dimension of the forms of freedom. *Comprehension of the formation of the world in different philosophical approaches : collective monograph*. Lviv-Toruń : Liha-Pres. 2019. P. 147-169 [in English].
13. Rudnic'ka-Jurijchuk I.R. Marija Pasternakova – pedagog, vihovatel' doskillja v ukraїns'kij diaspori Kanadi. Perspektivi ta innovacii nauki (Serija «Pedagogika»). Vip. № 5 (5). Kiїв, 2021. S.554-562. ISSN 2786-4952 Online. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-4952-2021-5\(5\)-554-563](https://doi.org/10.52058/2786-4952-2021-5(5)-554-563). URL: <http://perspectives.pp.ua/index.php/pis/article/view/773/775>

УДК 327.364:37.091.3

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-6\(24\)-486-498](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-6(24)-486-498)

Кондрацька Людмила Анатоліївна доктор педагогічних наук, професор, кафедра мистецтвознавства та методики музичного мистецтва, Тернопільський національний педагогічний університет імені В. Гнатюка, вул. Винниченка, 10, м. Тернопіль, 46000, тел.: (035) 53-76-11, <https://orcid.org/0000-0002-2885-138X>

Кравчина Тетяна Володимирівна кандидат психологічних наук, доцент, кафедра іноземних мов, Хмельницький національний університет, вул. Інститутська, 11, м. Хмельницький, 29006, тел.: (035) 53-76-11, <https://orcid.org/0000-0001-8407-6667>

МЕТОДОЛОГІЧНІ ПЕРСПЕКТИВИ МИРОТВОРЧОЇ ОСВІТИ

Анотація. Метою даної статті є обґрунтування педагогічної моделі реалізації сотеріологічної концепції миротворчої освіти як чинника розбудови культури миру заради осмислення цінності того, що слугує утвердженню богоподібної гідності людини і благу ближнього во славу Творця. Сутність пропонованої моделі становить методологія перформативної дидактики *як майстерні душі*. Її провідною ідеєю є метафоризація християнської семасіології миру як благочестивого одкровення, а основою постає коннективна теорія інтерпретації особою своєї миротворчої місії *як ментального вчинку*. У статті представлена епістемна карта самоорганізації перформером-миротворцем сотеріологічних компетенцій, в основу телеології якої закладено алгоритм апперцепції: коли *освіта миру стає справою* не просто професійного успіху, а *особистої совісті*. Напрямок і конкретний довготривалий план такої перформативної діяльності визначає стратегія креативної кластеризації майбутніх миротворчих сценаріїв як "шляху серця".

В онтогенезі традиції перформансу, зорієнтованого на благочестивий сценарій любові до ближнього, міцно укорінилася імпровізаційна природа. Тому регулюючу функцію в імплементації означеної стратегії виконують епігенетично зумовлені чинники активізації ментальних ресурсів освітоздобувача-перформера: технологія перформативної імпровізації (методи аурального моделювання, сотеріологічного іміджування і смислової метафоризації прогнозованого майбутнього, медіаеленктики, -еристики і -еротематики) і контекстний підхід до перформансу.

Багаторічний викладацький досвід на факультеті мистецтв доводить, що ефективність реалізації пропонованої педагогічної моделі забезпечує створення спеціального івент-майданчика в арт-лабораторії. Такий спосіб прилучення сучасного освітоздобувача до крос-культурного діалогу концепцій миру і воздаяння спонукає пробудження в ньому почуття відповідальності на рівні епігенетичного правила.

Ключові слова: миротворча освіта, сотеріологічна концепція, коннективна теорія, перформативна імпровізація, стратегія креативної кластеризації.

Kondratska Liudmyla Anatoliivna Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Department of Musicology and Methodology of Music Arts, Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University, Vinnichenka St., 10, 46000, tel.: (035) 53-76-11, <https://orcid.org/0000-0002-2885-138X>

Kravchyna Tetiana Volodymyrivna PhD in Psychology, Associate Professor of Foreign Languages, Khmelnytsky National University, Institut St., 11, tel.: (035) 53-76-11, <https://orcid.org/0000-0001-8407-6667>

METHODOLOGICAL PROSPECTS OF PEACEKEEPING EDUCATION

Abstract. The purpose of this article is to substantiate a pedagogical model of realization of the soteriological concept of peace education as a factor in building a culture of peace for the sake comprehension the value of what serves as confirmation of God-like dignity of a person and the general weal for the glory of the Creator. The essence of the proposed pedagogical model is the concept of of performative didactics as a workroom of soul. Its leading idea is metaphorization of the Christian semasiology of the concepts of "war", "peace", "peacemaker" as emotional revelation. That is, the basis of the proposed model appears the connectivism theory of metaphorical interpretation for the sake of deeper self-reflection and self-organization by a educator of his peacekeeping mission as a mental act. The article presents an epistemic map of soteriological competencies of a peacemaker performer. The basis of their teleological organization is the algorithm of apperception: when peace education becomes a matter not just of professional success, but of personal conscience.

The direction and concrete long-range plan of such performative activity is determined by the strategy of creative clustering. It involves playing out of future peacekeeping scenarios of the value-based choice as the "the path of the heart".

Improvisational nature is firmly rooted in the ontogenesis of the tradition of performance, focused on a pious scenario of love of neighbor.

So, the regulatory function in implementation of the mentioned strategy performs the methodology of pedagogical and metaphorical creativity. The technology of performative improvisation and the contextual approach to the game are epigenetically determined factors in activating the mental resources of the educator-performer. Inclusion of the modern educator in the cross-cultural dialogue of the concepts of peace and retribution encourages the awakening of his feelings a sense of responsibility at the level of the epigenetic rule.

Keywords: education in the spirit of peace, soteriological concept, connective theory, performative improvisation, creative clustering strategy.

Постановка проблеми. Методологічний плюралізм дискусій навколо суперечливих підходів до проблеми культури миру, ініційований Міжнародним Конгресом ЮНЕСКО «Світ в умах людей» (Ямусукро, 1989 р.), а згодом Глобальною резолюцією про створення інфраструктур на підтримку культури миру (2018 р.), зумовив кардинальне переосмислення імічного аспекту крос-культурного діалогу в науці та публіцистиці XXI століття. У ньому взяли участь представники усіх груп постмодерністської теорії культури миру – «екологічної, космологічної, стратегічної і ентропійної» [1, с. 357-361]. Їх публікації рясніють аргументами і коментарями щодо проблематики:

- типологізації війни («міждержавна, наддержавна, субдержавна») і миру («рівновага, гегемонія, імперія») – за критеріями добра і зла [2, с. 190–231];
- нової аксіології культури миру як «модусу вівенді у практичному вигляді» [3, с. 27];
- «норми–аномалії» у процесі культурної еволюції людства [4, с. 280–283];
- нової революції за утвердження трансгуманної системи владних стосунків між суб'єктами культури як «громадянами єдиного глобалізованого села» [5, с. 75–78];
- афірмації трансгуманних цінностей «мирними» мас-медіа [6, с. 9 – 29].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На підставі запропонованих дослідниками концептосфер культури миру можна дійти висновку, що всі вони так чи інакше виходять із визначення цього поняття у Першій статті згаданої Декларації ЮНЕСКО: «Культура миру – це безліч цінностей, позицій, традицій, моделей поведінки та способів життя, в основі яких лежить повага до життя, припинення насильства та практика ненасильства, що досягається за допомогою освіти, діалогу та кооперації» [7]. Йдеться про глибоку повагу до прав людини, визнання принципу суверенітету, територіальної цілісності та політики національної незалежності країн; обов'язкове мирне вирішення конфліктів; рівновагу між потребами розвитку та потребами навколишнього

середовища; вірність ідеям свободи, права, демократії, толерантності, солідарності, співпраці, плюралізму, діалогу та розуміння на всіх рівнях суспільства та у міжнародних справах.

Смислові значення розглядуваного поняття визначаються двома концепціями. Перша передбачає заперечення війни, расизму, геноциду, насильства, поневолення, причому у боротьбі за мир пропонується використання різних політичних, військових, інформативних засобів. Тобто світ, згідно з цією концепцією, — безконфліктна коєзистенція, відсутність деструктивних конфліктів, пацифізм та формування образу так званого миротворця (солдата зі зброєю, який виступає проти будь-яких конфліктів, але в ім'я свободи і демократії змушений використовувати зброю, нав'язуючи всьому світові власне розуміння правди та миру). Такий підхід передбачає примирення з уже існуючими відносинами та ігнорує активну участь у реалізації універсальних ціннісних ідеалів, таких як право нації на самовизначення [8; 9; 10].

Друга концепція – екогуманістична. Її суть визначає «нова етика» як критеріальна база моральної корекції сучасного суспільства, основаної на ідеї «розмаїття як надбання» і виховання відповідальності за долю планети як різнокольорового суцвіття культур [11, 2020].

Означені позиції дають підстави їх авторам стверджувати, що в середовищі глобальної взаємозалежності умовою виживання людства стає толерантність як розуміння та повага до інших культур, вірувань, способів життя, визнання відмінностей, що існують як усередині суспільства, так і між культурами. Побудова такої, глобалізованої культури миру, звісно, не може бути досягнута шляхом її декларування чи нав'язування декретом. Адже культура миру – це перехід від логіки сили та страху до логіки розуму та любові. Тобто, щоб стати реальною нормою життя, народною традицією, політичним імперативом, вона має увійти у серця та уми людей.

Ось чому у вирішенні проблеми побудови культури миру основний акцент зроблено на освіту, зокрема освіту в дусі миру (миротворчу) як освіту майбутнього. Мирознавство стало науковою дисципліною, яку зараз пропонують у всьому світі більш, ніж 450 університетських програм. Безліч рецензованих академічних журналів, підручників та конференцій стосуються як теоретичних, так і практичних розробок на арені миробудування. Серед найбільш активних миротворчих установ, зазвичай, виокремлюють Стокгольмський міжнародний інститут досліджень миру, Інститут мирознавства в Осло, Міжнародну Асоціацію досліджень миру та її регіональні філії в Африці, Азії, Європі, Латинській та Північній Америці. Причому, освіта в дусі миру тепер охоплює всі рівні формальної освіти – від дитячого садка до докторського навчання, включаючи неформальну освіту [12, 2020].

Україна має долучитися до цього міжнародного руху – як нація героїв і як християнська нація. Утім, нашій педагогічній спільноті видався унікальний шанс вирішувати проблему миру не через культ «знелюдненого вічного розуму», що анулює повністю індивідуальну людську сутність: «без душі, без надій, страхів, радощів і смислів», – як описав це О. Шпенглер [14, с.64]. Годі сподіватися і на «потенційні вигоди» філософа-трансгуманіста Ніка Бострома – отримання людиною права на когнітивну і морфологічну «свободу від» [15, 2019]. Подібні помисли і справді здаються благими для світської людини, а деякі вже бадьоро крокують цим шляхом, підтримуючи розширення доступу до нових технологій, які дозволять кожному насолоджуватися «найкращим розумом», «найкращим тілом» і «щасливим життям». Їх рецепти привабливо виписані на сайтах трансгуманістів [<http://humanityplus.org/philosophy/transhumanist-declaration>]. Проте, чи не полине людина на крилах такої «свободи» до тілесного *Urbemensch*, і чи не настане в результаті цього «велике розбещення людини на землі» (1М, 6:5) ?

Отож, **метою статті** пропонується педагогічна модель реалізації *сотеціологічної концепції* миротворчої освіти.

Виклад основного матеріалу. Ця концепція розглядається нами як непроцесуальна трансдисциплінарна система, зміст просторового, темпорального та інформаційного аспектів якої ґрунтується на ідеї Любви, тобто на положеннях Святого Писання. Саме у ньому шукатимемо епістемі благочестивого розв'язання конфлікту.

А біблійний текст навчає, що війна в силу крайньої необхідності є доцільною: Сам Господь посилає ізраїльтян на бойові дії (на Ая): Єг.8:1. У іншому місці книги Старого Заповіту він велить вести війни проти народів, які вороже поступають у коварстві своєму: 4М. 25:16–18; 31:1–2; Єг.8:1. У обох згадках про війну йдеться не як про зло, а як про можливу обставину у співіснуванні людей: Лк.14:31–32. Причому, захист віри і батьківщини не визнається метафорою «око за око, або зуб за зуб», а характеризується, як вищий вияв любові через самопожертву за друзів своїх, а тому не засуджується: 4М.25:16–18. Інша справа – самоуправне і незаконне застосування зброї: Мф.26:51. Словами із 1М.9:6: *«Хто проллє кров людську, того кров проллється рукою людини, бо Він учинив людину за образом Божим»*, – Господь надає право суду поступати із вбивцею по по усій суворості закону : 1М.9:6; 3М.24:21.

Про можливість війни говорив і Сам Ісус Христос: Лк.14:31–32; Мф.24:6. Підтвердимо це відомими словами Спасителя: *«Ніхто більшої любові не має над ту, як хто свою душу поклав би за друзів своїх»* (Ів.15:13). Із Євангельської історії видно, що військове звання не завадило сотнику отримати від Спасителя похвалу і задовольнити своє прохання: Мф.8:8–10 (ще для порівняння. Дії.10:1–

7; Лк.3:14). Адже той, хто носить меча на злодіїв внутрішніх, зобов'язаний спрямовувати меча свого і проти злодіїв зовнішніх: Рим.13:3–4.

Отже, погляд Господа на народи є погляд людинолюбний і праведний, а війна є грім правосуддя небесного на зачинателів війни, окупантів. Бо несправедне Він руйнує і скидає, а саму перемогу звертає в кару правосуддя і руйнації. Адже не від безлічі війська буває перемога на війні, але з Неба приходить сила (1Мак. 3:19). Несправедно риючи яму іншим, самі падають у неї (Пс.7:16) і отримують відплату за свою неправду. Для тих же, хто захищає свої володіння, свою незалежність, віру, сімейства, праведний Суддя надсилає знамення Своєї правди і милості, допомогу у правій справі, а загиблим на війні – найкраще життя та неминучі блага. Тож будьмо розважні і пам'ятаймо, що коли вороги загрожують нашій вітчизні спустошенням, то беззаперечно дивним і беззаконним є виявляти толерацію до загарбників, не даючи їм відсічі, і тим самим прирікати на жертву своїх рідних і близьких, котрі всю свою надію покладають на наш захист.

Пропонована педагогічна модель реалізації сотеріологічної концепції миротворчої освіти, як освіти майбутнього, ґрунтується на **коннективній теорії перформативної дидактики**. Вона передбачає активізацію імпровізаційної природи психоемоційних динамік особи освітоздобувача як перформера миру. Адже для того, щоб будувати світле майбутнє, потрібна уява і творче натхнення. Тобто відкрити себе для роздумів про краще майбутнє (хоча б на деякий час), можливо лише відійшовши від раціонального мислення і звернувшись до інтуїтивного пізнання та афективного одкровення. Тому **технологію перформативної імпровізації**, зокрема **методи** аурального моделювання, імідування (ескапістської метафоризації, медіаеленктики, еристички і –еротематики, типу: «Я по завершенні війни», «Реалізація моєї заповітної мрії після перемоги», «Розмова з янґелом») ми вважаємо епігенетично зумовленою для упровадження методології педагогічно-метафоричної творчості. Саме вона сприяє активізації ментальних ресурсів особи.

Напрям і конкретний довготривалий план такої перформативної діяльності визначає **стратегія креативної кластеризації**. Це стратегія розігрування сценаріїв ціннісного вибору на шляху до «творчої невинності» або так званого «шляху серця» [17, с.13]. Зважаючи на **постнекласичну парадигму миротворчої освіти**, вона передбачає взаємовплив адаптивного, циклічного, лінійного, різоматичного типів і стратегії випадкового пошуку.

Регулювальну функцію в імплементації означеної стратегії виконує **методологія педагогічно-метафоричної творчості**. Вона акумулює існуючі підходи до організації співбуттєвої перформативної діяльності на принципах співприсутності, співдії, співчуття, співпереживання, співстраждання, співучасті, співпричастя. Вони постають необхідною умовою для реалізації наступного душевного-духовного переображення. Його алгоритм відображає Рис. 1:

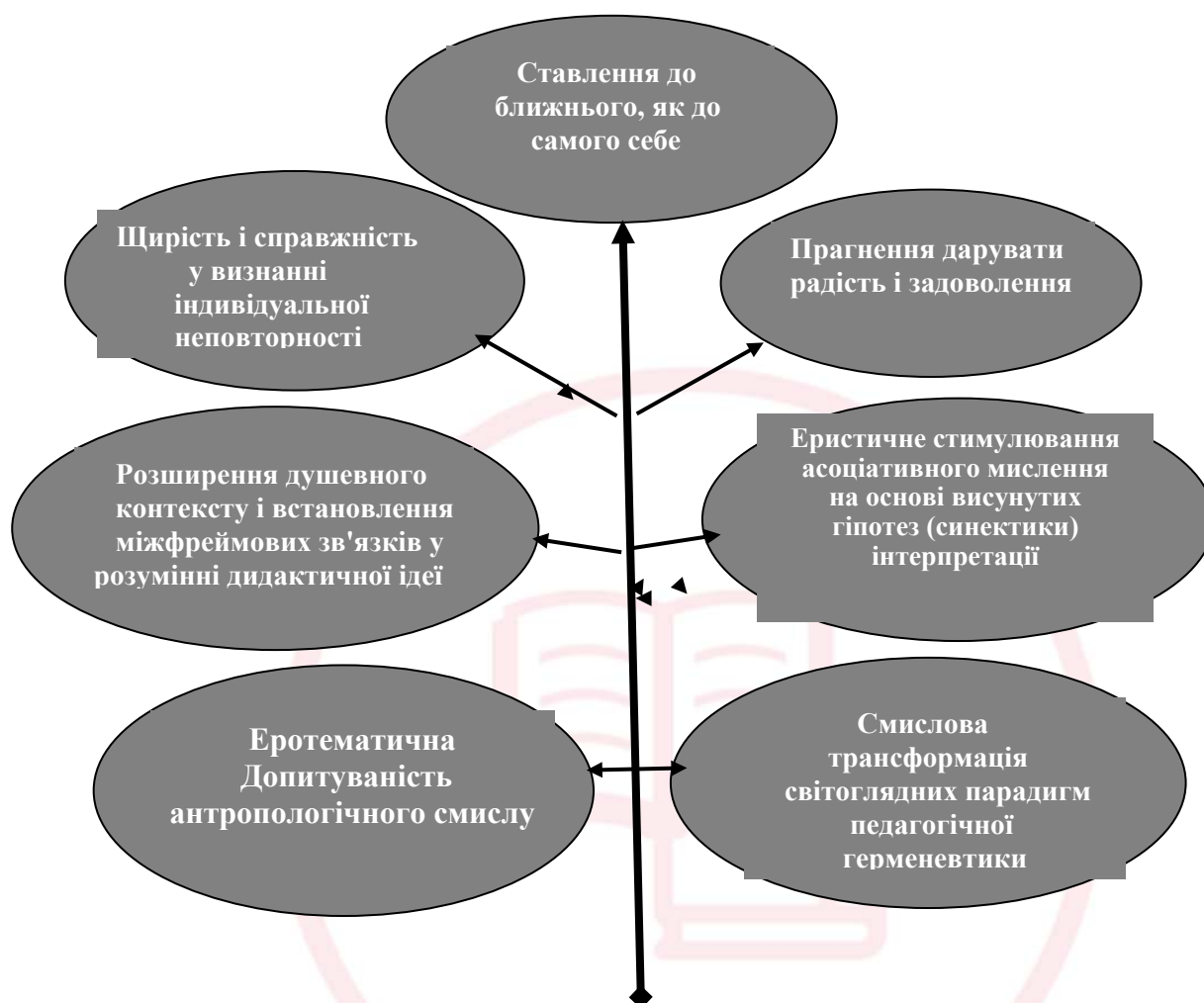

Рис.1. Алгоритм душевного переображення освітоздобувача.

Таке переображення ґрунтується на принципах:

- віри у свої сили;
- виключення критики висловлюваних пропозицій під час плекання моральнісних чеснот (розсудливості, справедливості, смиренномужності);
- спонукання до сміливих задумів і вільних асоціацій любові до ближнього.

Реалізація визначених принципів здійснюється за еристичними правилами:

- фіксації усіх спонтанних ідей;
- посилення суперечності (зокрема, між існуючими стратегіями художньої мислєкомунікації) аж до стану конфлікту з наступним виявленням її генези і вірогіднісних способів усунення;
- здолання «когнітивного бар'єру», інерції дизайнового мислення;
- оцінки надбань і недоліків оригінального і оптимального варіанту епістемологічного розуміння.

З метою створення необхідної для цього благочестивої інтелектуальної ситуації доцільно використовувати авторську методуку «очікуваного подивування». Її зміст складають розроблені нами методи «сердечного сприймання», «синестезійних аналогій», «художніх довершень», «духовних рецепцій» і «активного мовчання», реалізація яких здійснюється в умовах групових та індивідуальних форм освіти майбутньої миротворчої особи. Структурна модель реалізації принципів осмислення сотеріологічної концепції миротворчої освіти передбачає послідовність таких етапів (Рис. 2):

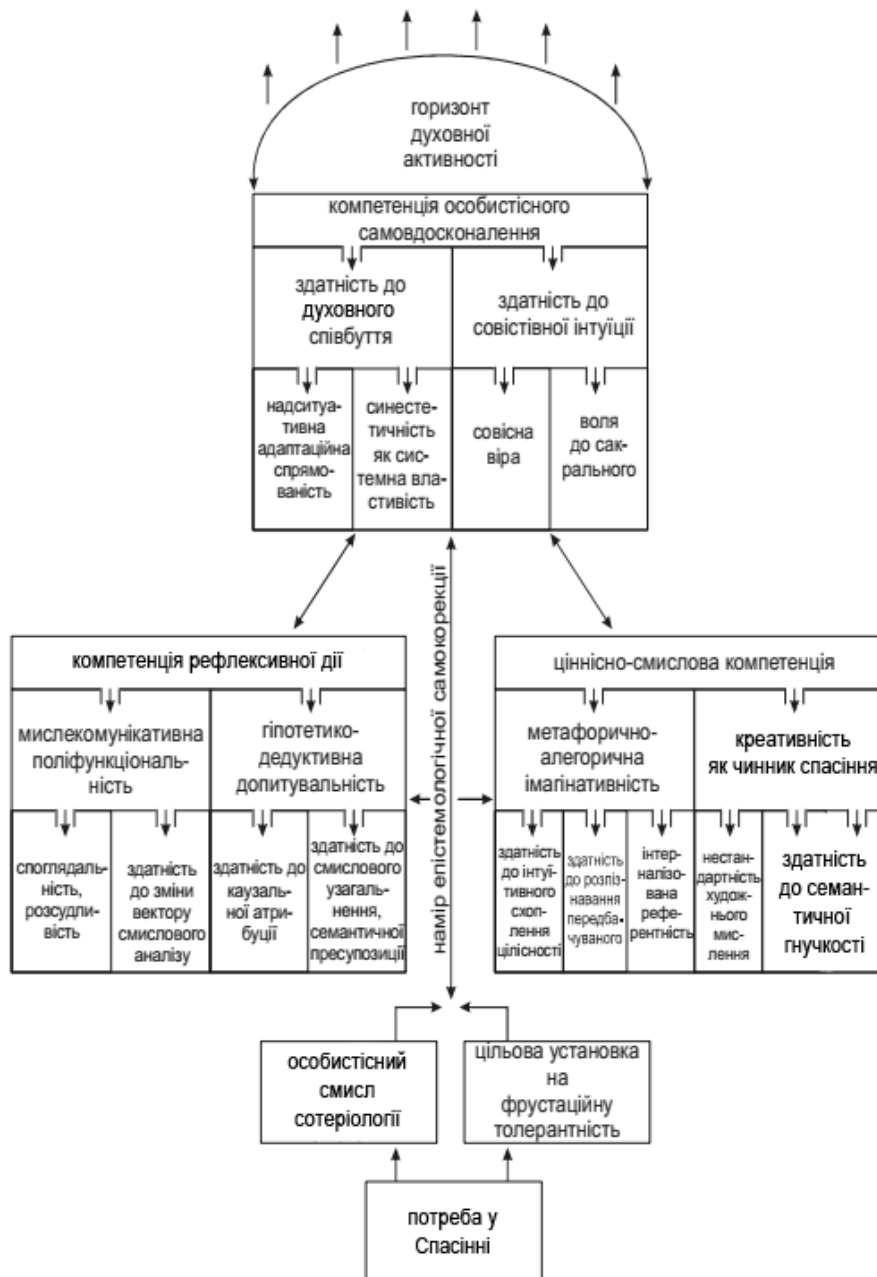

Рис.1. Структурна модель осмислення сотеріологічної концепції освіти миру

В основу їх телеологічної організації закладено алгоритм апперцепції: коли *освіта миру стає справою не просто професійного успіху, а особистої совісті* (Рис. 3):

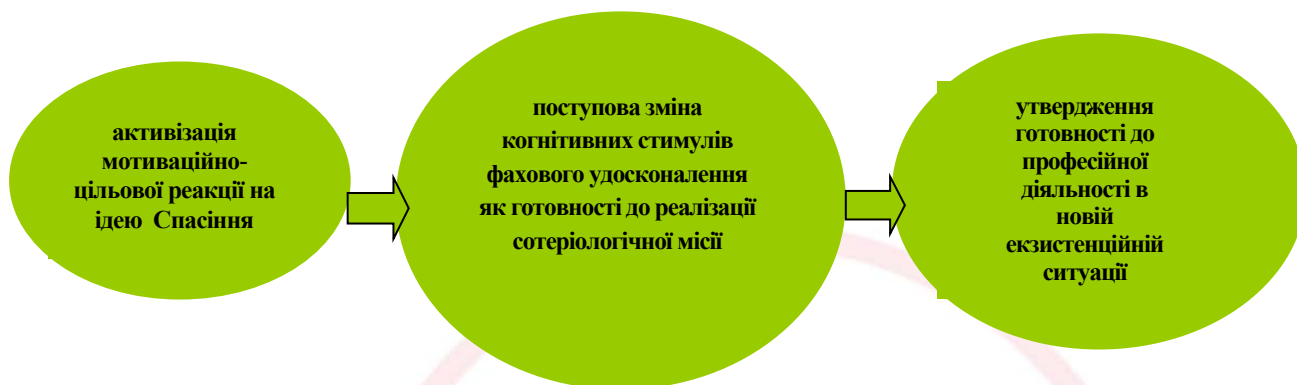

Рис. 3. Алгоритм реалізації моделі осмислення сотеріологічної концепції культури миру

Багаторічний досвід викладання педагогічної і культурної антропології на факультеті мистецтв Тернопільського національного педагогічного університету імені В. Гнатюка показує, що ефективність реалізації пропонуваної педагогічної моделі забезпечують **психологічні умови імплементації технології**, сутність яких можна виразити формулою:

$$\text{Результат (Р)} = \text{Потенціал (П)} - \text{Втручання (В)}$$

Її сутнісний смисл можна конкретизувати ідеєю досягнення майбутнім педагогом-перформером стану розслабленої концентрації ментальних задатків для переживання радості творчого саморозкриття в любові. Це передбачає врахування викладачем таких правил культурно орієнтованого навчання:

- 1) забезпечення пошани до культурної унікальності кожної особи
 - національно-етнічної і релігійної приналежності;
 - гендерної ідентичності;
 - культурного стилю поведінки;
 - особистих інтересів і психофізичних особливостей;
- 2) організацію атмосфери «особистої запрошеності» освітоздобувача — заангажованість його у розумінні того, що *він є бажаним у даному творчому співтоваристві*;
- 3) утвердження майбутнього перформера у його індивідуальному творчому розвитку у процесі полікультурного навчання.

Можливість для розробки і обґрунтування безмежного розмаїття способів самовираження освітоздобувачі-миротворці отримують на івент-майданчику арт-лабораторії у проміжку між лекціями-перформансами.

Одним із найважливіших системоутворювальних чинників креативного кластера, зокрема безмежного розмаїття способів творчого самовираження перформера-миротворця, є івент-майданчик. Він пристосований до проведення розмаїтих культурно-освітніх заходів, тобто може функціонувати і як лекторій, і як простір для перформативних тренінгів, і як місце для концертів, виставок, свят, фестивалів тощо. Завдання майданчика – залучення однодумців. Такий підхід створює високу щільність соціальних зв'язків усередині кластера (Рис. 4):

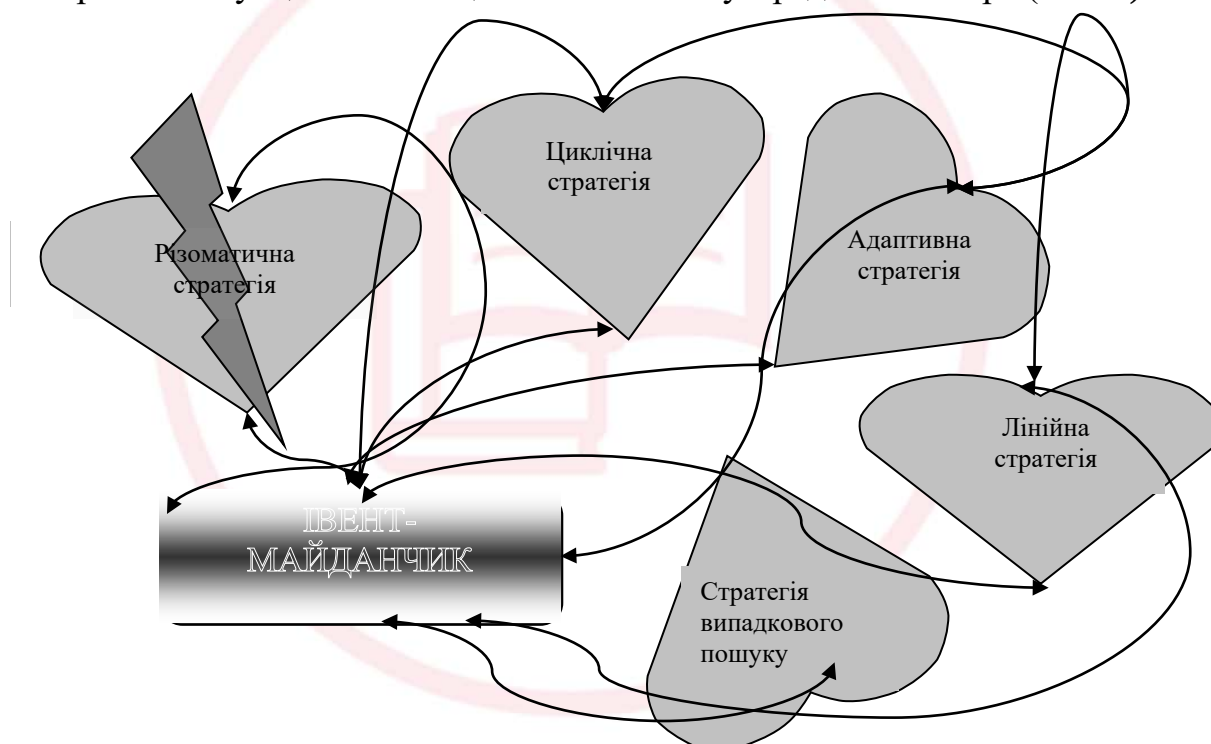

Рис. 4 Схема стратегії креативної кластеризації.

Висновки. Представлена педагогічна модель реалізації сотеріологічної концепції миротворчої освіти постала спробою надихати сучасного освітоздобувача – від «менеджменту впливу на природу» до смиренномудрого апокатастасису – на прозріння того, що лише «обравши мир заради Спасіння» і ставши на шлях духовного зцілення, він має перспективи у майбутньому соціокультурному контексті. Сучасна надзвичайна ситуація національно-визвольної війни спонукає перформера-миротворця зосередитись на метафоричній інтерпретації кожного освітнього проєкту (медіапроєкту) у двох аспектах: як чинника земного блага й відносно вищої досконалості та як

можливого чинника злету у небесну височінь краси і свободи на шляху до Любові. У цьому дослідницькому полі бажано знайти місце й для пастирського голосу Церкви.

Пропонована стаття є спробою розважливого і обнадійливого послання до майбутнього освітоздобувача, яке, можливо, допоможе йому побачити бодай горизонт вирішення проблем, пов'язаних з реалізацією своєї духовної місії у нашу непросту добу транзистенційної переорієнтації. Адже лише за умови правильних пріоритетів у пошуку світла Досконалої Радості – шляху серця до "свободи задля" – сміливі експерименти можуть постати майстернею душі.

Література:

1. Galtung, J. (2006). *Peace by Peaceful Means: Peace and Conflict, Development and Civilization*. London: SAGE Publications Ltd. Available at: <<https://dx.doi.org/10.4135/9781446221631>>
2. Арон Р. Мир і війна між націями / Пер. з фр. Віктор. Шовкун, Зоя Борисюк та Григорій Філіпчук. Київ: МП «Юніверс», 2000. 688 с.
3. Major F. (2018) *UNESCO: Ideal and Action. The Relevance of Peace for Modern Civilization*. London: Thames and Hudson: 272.
4. Massini B. (2021) The Concept of «Culture of Peace» in Modern International Relations: Axiological and Practical Aspects. *Humanitarian: actual problems of the humanities and education* 21:3, 273-288.
5. Reber-Rider, L. (2018). Building cultures of peace in the world: one peace center at a time. *International Journal on World Peace*, 25(1), 73–88. <http://www.jstor.org/stable/20752817>
6. Chowdhury, Anwarul K. & Ikeda, Daisaku. *Creating the culture of peace: a clarion call for individual and collective transformation*: London, Tauris, Bloomsbury I. B., 2020, 266 pp., ISBN 978-1-78831-327-8
7. Yamoussoukro Declaration on Peace in the Minds of Men // International Congress on Peace in the Minds of Men. 26 June – 1 July 1989. Yamoussoukro, Cote d'Ivoire, 1989
8. Pathways for peace: Inclusive approaches to preventing violent conflict. (2018). *United Nations and World Bank*. Washington, DC: World Bank. [Google Scholar]
9. The World Revolution (2020). *The state of the world*. Retrieved May 3, 2021, from <http://worldrevolution.org/projects/globalissuesoverview/overview2/BriefOverview.htm> [Google Scholar]
10. United Nations (2021). *Community Engagement Guidelines on Peacebuilding and Sustaining Peace*. Retrieved May 7, from https://www.un.org/peacebuilding/sites/www.un.org.peacebuilding/files/documents/un_community-engagement_guidelines.august_2020.pdf [Google Scholar]
11. Boulding, E. (2020). *Cultures of peace: The hidden side of history*. Syracuse University Press, New York, 2000, 347 p.
12. Reardon, Betty A. (2020). *Peace Education. A Review and Projection*. In: Bob Moon, Sally Brown and Miriam Ben Perety, eds., *International Companion to Education*, New York, Routledge, 397–425.
13. Jenkins, T. (2020). Reardon's edu-learner praxis: Educating for political efficacy and social transformation. In Snauwaert, D. (Ed.), *Exploring Betty A. Reardon's perspective on peace education: Looking back, looking forward*. Springer. Retrieved from: https://www.academia.edu/39988174/Reardons_Edu_learner_Praxis_Educating_for_Political_Efficacy_and_Social_Transformation

14. Kurzweil, R. (2012). *How To Create A Mind*. London: Viking Adult 336 p. ISBN-13: 978-0670025299 <http://www.kurzweilai.net/chapter-1-the-evolution-of-mind-in-the-twenty-first-century>
15. Bostrom, N. (September, 2019). *The Vulnerable World Hypothesis*. Global Policy. 10 (4): 455–476. doi:10.1111/1758-5899.12718
16. Біблія або книга Святого Письма Старого і Нового Заповіту [Текст] : із мови давньоєврейської й грецької на українську дослівно перекладена / пер. проф. Івана Огієнка. Київ : Укр. біблійне т-во, 2002. 1375 с. ISBN 966-7136-21-3 (.).
17. Manovich, L. (2015). Data Science and Digital Art History. In: International Journal for Digital Art History, vol. 1. pp. 12–35. www.dah-journal.org

References:

1. Galtung, J. (2006). *Peace by Peaceful Means [Peace and Conflict, Development and Civilization]*. London: SAGE Publications Ltd. Available at: <<https://dx.doi.org/10.4135/9781446221631>>
2. Aron, R. (2000). *Myr i viina mizh natsiiamy* / Per. z fr. Viktor. Shovkun, Zoia Borysiuk ta Hryhorii Filipchuk. Kyiv: MP «Junivers» (688 p.) [in Ukrainian].
3. Major F. (2018) *UNESCO: Ideal and Action. The Relevance of Peace for Modern Civilization*. London: Thames and Hudson: 272.
4. Massini B. (2021) *The Concept of «Culture of Peace» in modern International Relations: Axiological and Practical Aspects*. [Humanitarian: actual problems of the humanities and education] 21:3, 273-288.
5. Reber-Rider, L. (2018). Building cultures of peace in the world: one peace center at a time. *International Journal on World Peace*, 25(1), 73–88. <http://www.jstor.org/stable/20752817>
6. Chowdhury, Anwarul K. & Ikeda, Daisaku. *Creating the culture of peace: a clarion call for individual and collective transformation*: London, Tauris, Bloomsbury I. B., 2020, 266 pp., ISBN 978-1-78831-327-8
7. Yamoussoukro Declaration on Peace in the Minds of Men // International Congress on Peace in the Minds of Men. 26 June – 1 July 1989. Yamoussoukro, Cote d'Ivoire, 1989
8. Pathways for peace: Inclusive approaches to preventing violent conflict. (2018). *United Nations and World Bank*. Washington, DC: World Bank. [Google Scholar]
9. The World Revolution (2020). *The state of the world*. Retrieved May 3, 2021, from <http://worldrevolution.org/projects/globalissuesoverview/overview2/BriefOverview.htm> [Google Scholar]
10. United Nations (2021). *Community Engagement Guidelines on Peacebuilding and Sustaining Peace*. Retrieved May 7, from https://www.un.org/peacebuilding/sites/www.un.org.peacebuilding/files/documents/un_community-engagement_guidelines.august_2020.pdf [Google Scholar]
11. Boulding, E. (2020). *Cultures of peace: The hidden side of history*. Syracuse University Press, New York, 2000, 347 p.
12. Reardon, Betty A. (2020). *Peace Education. A Review and Projection*. In: Bob Moon, Sally Brown and Miriam Ben Perety, eds., *International Companion to Education*, New York, Routledge, 397–425.
13. Jenkins, T. (2020). *Reardon's edu-learner praxis: Educating for political efficacy and social transformation*. In Snauwaert, D. (Ed.), *Exploring Betty A. Reardon's perspective on peace education: Looking back, looking forward*. Springer. Retrieved from: https://www.academia.edu/39988174/Reardons_Edu_learner_Praxis_Educating_for_Political_Efficacy_and_Social_Transformation

ISSN (print) 2708-7530

Наукові перспективи № 6(24) 2022

14. Kurzweil, R. (2012). *How To Create A Mind*. London:Viking Adult 336 p. ISBN-13: 978-0670025299<http://www.kurzweilai.net/chapter-1-the-evolution-of-mind-in-the-twenty-first-century>
15. Bostrom, N. (September, 2019). *The Vulnerable World Hypothesis*. Global Policy. 10 (4): 455–476. doi:10.1111/1758-5899.12718
16. *Bibliia abo knyha Sviatoho Pysma Staroho i Novoho Zapovitu* [Tekst]: iz movy davniojevreiskoji i hretskoji na ukrainsku doslivno perekladena /per. prof. Ivana Ohijenka. (1375p.). Kyiv: Ukr. biblijne t-vo, 2002. ISBN 966-7136-21-3 [in Ukrainian].
17. Manovich, L. (2015). *Data Science and Digital Art History*. In: International Journal for Digital Art History, vol. 1. pp. 12–35. www.dah-journal.org

УДК 81'243+81'271:338.48-057.21

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-6\(24\)-499-513](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-6(24)-499-513)

Рембач Ольга Олександрівна кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри мовознавства Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова, вул. Героїв Майдану, 8, Хмельницький, 29000, тел.: (038) 271-80-00, <https://orcid.org/0000-0003-0595-1502>

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ТУРИСТИЧНОЇ ГАЛУЗІ У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Анотація. Обґрунтовується актуальність формування міжкультурної компетентності у системі вищої освіти, визначається роль і місце міжкультурного розвитку фахівців сфери туризму. Уточнюється сутність поняття «міжкультурна компетентність фахівця туристичної сфери», розкривається зміст її структурних компонентів, аналізуються концептуальні підходи, педагогічні умови та принципи формування міжкультурної компетентності фахівців зазначеного профілю у закладах вищої освіти.

Міжкультурна компетентність фахівця в галузі туризму розглядається як інтегративна професійно особистісна, здатна до саморозвитку якість, що забезпечує успіх у розв'язанні завдань міжкультурної комунікації, адаптацію та самореалізацію фахівця в іншомовному суспільстві. Загалом, досліджувана якість передбачає комплекс розвинених складових, а саме: комунікативної, соціокультурної, мотиваційно-ціннісної та афективної, — які взаємопов'язані та в єдності забезпечують здатність людини успішно реалізовувати професійні функції в іншомовному середовищі.

У підготовці майбутніх фахівців в галузі туризму до міжкультурної взаємодії обґрунтовується доцільність застосування особистісно-орієнтованого, компетентнісного, системного, соціокультурного, андрагогічного, діяльнісного, культурологічного та інтеграційного підходів. У своїй сукупності комплекс виокремлених підходів забезпечує оволодіння майбутніми фахівцями туристичної сфери усіма видами іншомовної мовленнєвої діяльності, готує до спілкування у певному соціокультурному просторі та формує низку необхідних компетенцій – складових досліджуваного явища.

Організацію навчально-виховного процесу необхідно здійснювати відповідно до принципів комунікативності, ціннісно-орієнтованого вивчення міжкультурних спільних і відмінних ознак, контрастивно-зіставного

співвивчення іноземної та рідної мов, діалогічності, гуманізації міжособистісного навчального спілкування, етнографічності та фахової зацікавленості.

Успішному розвитку міжкультурної компетентності сприяють такі форми, методи та прийоми навчання, як: спеціальні програми підготовки студентів до міжкультурної взаємодії, методики розвитку критичного мислення, креативно-ціннісні технології, психолого-діагностичні тренінги, зокрема тренінги толерантності та рефлексивності, навчальні проєкти, драматизація, дебати, дискусії, рольові ігри, творчі проблемні завдання, професійні ситуаційні та інтерактивні завдання.

Ключові слова: міжкультурна комунікація, компетентність, міжкультурна компетентність, педагогічні умови та принципи формування міжкультурної компетентності.

Rembach Olha Oleksandrivna Candidate of Sciences (Pedagogics), Associate Professor, Associate Professor of the Language Studies Chair, Leonid Yuzkov Khmelnytskyi University of Management and Law, Heroes of the Maidan St., 8, Khmelnytskyi, 29000, tel.: (038) 271-80-00, <https://orcid.org/0000-0003-0595-1502>

THEORETICAL FUNDAMENTALS OF DEVELOPING FUTURE TOURIST SPECIALISTS' INTERCULTURAL COMPETENCE IN HIGHER EDUCATIONAL ESTABLISHMENTS

Abstract. The relevance of the formation of intercultural competence in the system of higher education is substantiated, the role and place of intercultural development of specialists in the field of tourism is determined. The essence of the concept of "intercultural competence of a tourism specialist" is clarified, the content of its structural components is revealed, conceptual approaches, pedagogical conditions and principles of formation of intercultural competence of specialists of this profile in higher education institutions are analyzed.

The intercultural competence of a specialist in the field of tourism is regarded as an integrative professional and personal, capable of self-development quality that ensures success in solving problems of intercultural communication, adaptation and self-realization of a specialist in a foreign society. In general, the studied quality involves a set of developed components, namely: communicative, socio-cultural, motivational-value and affective which are interconnected and in unity provide the ability of a person to successfully implement professional functions in a foreign language environment.

In the preparation of future specialists in the field of tourism for intercultural interaction, the expediency of using personality-oriented, competence-based,

systemic, socio-cultural, andragogical, activity, culturological and integration approaches is substantiated. Together, a set of selected approaches ensures the mastery of future professionals in the field of tourism in all types of foreign language speech activities, prepares for communication in a particular socio-cultural space and forms a number of necessary competencies - components of the phenomenon.

The organization of the educational process must be carried out in accordance with the principles of communicativeness, value-oriented study of intercultural common and distinctive features, contrastive and comparative study of foreign and native languages, dialogue, humanization of interpersonal learning, ethnography and professional interest.

Successful development of intercultural competence is facilitated by such forms, methods and techniques of teaching as: special programs to prepare students for intercultural interaction, methods of developing critical thinking, creative and value technologies, psychological and diagnostic training, including tolerance and reflexivity training, educational projects, dramatization, debates, discussions, role-playing games, creative problem tasks, professional situational and interactive tasks.

Keywords: intercultural communication, competence, intercultural competence, pedagogical conditions and principles of formation of intercultural competence.

Постановка проблеми. В умовах стрімкого зростання міжнародних культурних та професійних контактів, інтеграції України у світовий та європейський простір все актуальнішою стає потреба суспільства у підготовці конкурентоздатного, мобільного, компетентного фахівця, який би добре орієнтувався в різноманітних комунікативних ситуаціях, обирав адекватні засоби, способи і прийоми взаємодії, налагоджував продуктивні взаємини із представниками різних культур та національних меншин. І ця потреба стає не тільки обов'язковим елементом професійної підготовки, але й суттєвим фактором індивідуального саморозвитку особистості у змістовно-смысловому просторі обраної професійної компетенції [1], [2], [3], [4], [5].

Полікультурна реальність сучасного світу вимагає від фахівців різних сфер життєдіяльності високого рівня сформованості міжкультурної компетентності. Особливого значення набуває культура іншомовного спілкування в туристичній галузі, яка розширює канали іншомовної комунікації між різними народами й соціумами, впливаючи цим самим на економіку, соціальні структури та загалом культуру всіх країн світу [5], [6], [7].

Для успішного розвитку туристичної сфери і забезпечення конкурентоздатності України на світовому ринку потрібні фахівців, які б володіли не тільки ґрунтовними теоретичними знаннями й практичними вміннями зі спеціальності, але й були готовими до міжкультурної взаємодії, що

насамперед передбачає визнання культурних особливостей інших народів і здатність до професійного діалогу з представниками різних національних культур [7]. Працівники туристичної сфери належать до категорії фахівців, які презентують Україну в світі, формуючи її імідж у середовищі міжнародної спільноти. Саме тому володіння високим рівнем міжкультурної компетентності є гострою необхідністю та складовою професійного зрілості фахівців туристичної галузі. Належний рівень сформованості досліджуваної якості дозволить майбутнім працівникам сфери туризму встановлювати й розвивати професійні контакти з представниками інших культур та досягати взаєморозуміння в процесі міжкультурної комунікації [5], [8], [9].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. За останнє десятиліття в усьому світі та в Україні вимоги до змісту та результату загальної та вищої професійної освіти формулюються за допомогою категорій компетенції та компетентності. На думку вітчизняних та зарубіжних вчених (М. Барретт, Л. Берестової, О. Бермуса, Н. Бібік, В. Болотова, П. Борисова, О. Гончарової, Дж. Губер, М. Ільязової, О. Ірби, І. Когут, В. Краєвського, Н. Кузьміної, В. Куніциної, К. Митрофанова, О. Овчарук, О. Пометун, Г. Селевко, О. Соколової, М. Хомського, С. Шехавцової та ін.) компетентнісний підхід найбільш глибоко виражає основні аспекти процесу модернізації загальної та професійної освіти, слугуючи новим способом досягнення необхідної якості освітнього процесу.

У межах цієї установки можна знайти твердження, що компетентнісний підхід — це узагальнена умова, яка виявляється у здатності людини ефективно діяти за межами навчальних сюжетів і навчальних ситуацій (В. Болотов) найважливіший орієнтир розвитку сучасної освіти (О. Пометун); оновлення змісту освіти у відповідь на швидкоплинність соціально-економічної реальності (І. Фрумін); якість проєкції інших реалій (О. Бермус).

Окремі аспекти підготовки майбутніх фахівців різних професійних сфер до міжкультурного взаємодії порушені в дослідженнях М. Галицької, Р. Гришкової, Л. Канюк, Т. Колбіної, Н. Микитенко, Л. Морської, Ю. Ніколаєнко.

Питанням фахової підготовки і професійного становлення майбутніх фахівців сфери туризму присвячено ряд ґрунтовних досліджень зарубіжних і вітчизняних вчених, з-поміж яких варто назвати Л. Беррі, П. Гамбла, І. Зоріна, В. Квартальнова, Л. Лук'янову, С. Оришко, Д. Річі, Л. Сакун, О. Ставровського, В. Федорченка, Е. Шафера, Л. Щербак та ін.

Формування окремих компетентностей та компетенцій майбутніх фахівців туристичної галузі у процесі фахової підготовки у закладах вищої освіти стали предметом вивчення в працях Н. Василюшиної (іншомовна комунікативна компетентність та крос-культурна освіта майбутніх фахівців),

О. Баб'юк (професійно орієнтована англомовна компетентність в монологічному мовленні), І. Кодлюка (англомовної компетентності), І. Кухти, І. Чейпеш (іншомовна комунікативна культура), Л. Овсієнко (культура фахового спілкування), Я. Окопна (професійно орієнтована іншомовна комунікативна компетентність).

На думку вчених теоретиків та практиків (О. Антонова, О. Байбакової, В. Беспалька, М. Євтуха, Н. Кузьміної, О. Ломакіної, В. Монахова, Н. Ничкало, Є. Павлютенкова, А. Пискунова, М. Розова, В. Сластьоніна), суттєвим елементом професійної компетентності та загальної культури сучасного фахівця є міжкультурна компетентність (МК), яка виявляється у здатності особистості виходити за межі власної культури і набувати якостей медіатора культур, не втрачаючи власної ідентичності, в уміннях досягати взаєморозуміння з представниками різних культур навіть при посередньому володінні іноземними мовами на основі знань, розуміння й дотримання універсальних правил і норм етикету іншомовного спілкування. У дослідженнях вітчизняних (В. Баркасі, В. Калінін, С. Ніколаєва) та зарубіжних (М. Барретт, Х. Браун, Д. Деардорф, Дж. Губер, Дж. Морено, Р. Портер, А. Райт, М. Уолес, О. Соловійова, С. Тер-Мінасова, Дж. Хамер) вчених обґрунтовується актуальність вивчення явища міжкультурної компетентності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить про те, що як вітчизняні, так і зарубіжні дослідники у галузі соціології, культурології, психології, лінгвістики, філософії та освіти виявляють підвищений інтерес до *різних аспектів міжкультурної компетентності*. Досліджувана категорія постає як важливий результат вищої освіти, базовий показник її якості в контексті глобальних тенденцій інтеграції освітнього простору в сучасному світі.

У психолого-педагогічних публікаціях та дисертаційних роботах останніх років (О. Баб'юк, О. Герасименко, О. Зеліковська, І. Кодлюк, В. Нароліна, Л. Овсієнко, Я. Окопна, І. Плужник, С. Роман, Я. Садчікова, Н. Самойленко, І. Сафонова, О. Сніговська, Н. Янкіна та ін.) явище міжкультурної компетентності та компетенції аналізується в контексті іншомовної підготовки майбутніх фахівців, у яких зазначені якості розглядаються, як обов'язкова складова, мета або результат формування готовності до іншомовної взаємодії. Однак, попри всю чисельність та різноманітність досліджень, присвячених питанням підготовки майбутніх фахівців до міжкультурного спілкування у сучасній науковій літературі, поза увагою залишається низка важливих для теорії і практики питань.

Мета статті – розкриття сутності та структури міжкультурної компетентності фахівців з туризму, дослідження змісту, концептуальних

підходів, педагогічних умов та принципів її формування у закладах вищої освіти.

Виклад основного матеріалу. Результати вивчення психолого-педагогічних досліджень засвідчили наявність різних поглядів на природу та розуміння сутності досліджуваної категорії. У зарубіжній літературі поняття «міжкультурна компетентність» з'явилося на початку 1970-х років у процесі становлення міжкультурної комунікації як самостійного наукового напрямку. В контексті досліджень тих років особливої актуальності набули питання етно- та культуроцентризму, виявлення шляхів подолання зазначених явищ у процесі міжкультурної взаємодії. Міжкультурна компетенція розглядалась як комплекс аналітичних та стратегічних здібностей, які розширюють інтерпретаційний спектр індивіда під час міжособистісної взаємодії з представниками іншої культури [10]. Нам імпонує визначення міжкультурної компетенції, яке запропонувала Р. А. Свірідон. Під міжкультурною компетенцією автор розуміє «здатність особи здійснювати спілкування іноземною мовою, враховуючи різницю культур та стереотипів мислення. Зазначена компетенція передбачає досягнення такого рівня володіння мовою, який дозволить, по-перше, гнучко реагувати на можливі непередбачувані ситуації під час бесіди; по-друге, визначати відповідну тактику мовленнєвої поведінки; по-третє, правильно добирати конкретні засоби комунікації і, нарешті, по-четверте, вживати ці засоби відповідно до запропонованої ситуації» [11, с. 54].

У контексті педагогічних досліджень міжкультурна компетентність розглядається як результат освітнього процесу особистісної інтеграції знань, умінь та ціннісних орієнтацій, які забезпечують готовність навчального контингенту (студентів, курсантів, слухачів магістратури) продуктивно розв'язувати завдання міжкультурної взаємодії [1; 3; 4; 5; 8; 12].

Проаналізувавши різні підходи до розуміння сутності поняття «міжкультурна компетентність» у психолого-педагогічній літературі, ми прийшли до висновку, що міжкультурну компетентність фахівців туристичної сфери необхідно розглядати як інтегративну професійно особистісну, здатну до саморозвитку якість, що забезпечує успіх у розв'язанні завдань міжкультурної комунікації, адаптацію та самореалізацію фахівця в іншомовному суспільстві [5; 8]. Високий рівень сформованості міжкультурної компетентності свідчить про ступінь соціалізації особистості, розвиненість умінь іншомовного спілкування та полікультурності, моральну та професійну культуру людини [7].

Міжкультурна компетентність як цілісна система синтезує сукупність знань (лінгвістичних, соціокультурних, професійних, культурологічних), умінь (вербальної та невербальної комунікації, загальнокультурних та культурно специфічних) та ціннісних орієнтацій. Передбачаючи розвинену готовність особистості до участі в міжкультурній комунікації, зокрема на професійному

рівні, міжкультурна компетентність розглядається як результат оволодіння загальнокультурною, лінгвістичною, ціннісно-смісловою, країнознавчою, соціокультурною та психологічною компетенціями. Як системна якість особистості міжкультурна компетентність виявляється у глибині знань та розумінні особливостей вербальної та невербальної поведінки, прийнятих у своїй та іншомовній культурі, у сталому інтересі до полікультурних цінностей, у сформованості умінь виступати в якості посередника між представниками різних культур, визначати причини порушень міжкультурної комунікації і долати комунікативні бар'єри, які можуть виникати через міжкультурні відмінності у різноманітних видах діяльності, використовувати країнознавчі та фонові знання про національні традиції, норми та цінності іншомовної культури [7; 5; 8; 13; 14; 15; 16].

У структурі міжкультурної компетентності вітчизняні та зарубіжні дослідники (І. Бахов, Р. Бікітєєва, С. Радул, О. Садохін, Н. Самойленко, Н. Янкіна та ін., М. Барретт, М. Байрем,) умовно виділяють певну кількість компонентів.

Загалом, міжкультурна компетентність фахівця з туризму передбачає комплекс розвинених складових, а саме: комунікативної, соціокультурної, мотиваційно-ціннісної та афективної, — які взаємопов'язані та в єдності забезпечують здатність людини успішно реалізовувати професійні функції в іншомовному середовищі.

Комунікативний компонент передбачає сформованість *лінгвістичної, дискурсивної, лінгвокраїнознавчої та соціолінгвістичної компетенцій*. *Лінгвістична компетенція* забезпечує лексичну адекватність та граматичну коректність мовлення, виявляється у правильності формулювання думок та здатності розуміти інформацію, яка надходить від співрозмовника. *Дискурсивна компетенція* вимагає умінь вибудовувати висловлювання як одиниці мовлення і спілкування. *Лінгвокраїнознавча компетенція* визначає сукупність лінгвокультурних знань, умінь та навичок, засобів діяльності, якими має володіти фахівець для пізнання іншої культурної реальності та досягнення порозуміння у спілкуванні. *Соціолінгвістична компетенція* опирається на знання таких понять, як «діалект», «акцент», «діалектний континуум», «змішання діалектів», необхідних для належного сприйняття соціолінгвістичної картини світу. Загалом, розвинені комунікативні умінь дозволяють фахівцю повно, логічно, зв'язано, зрозуміло, лінгвістично правильно будувати свої висловлювання та розуміти мовлення інших людей.

Соціокультурний компонент виявляється в готовності та здатності партнерів до ведення конструктивного діалогу, враховуючи власну культуру і культуру партнера по спілкуванню, мовні норми (формальний, неформальний стилі, жаргон, професійну лексику та ін.), міжкультурні відмінності

поведінкових ритуалів тощо. «Адекватна мовленнєва поведінка у будь-якому професійному форматі вимагає засвоєння навчальним контингентом не тільки системно-мовних знань, але й знання законів, звичаїв, національного менталітету країни, мова якої вивчається, допомагаючи їм таким чином брати участь у міжкультурній комунікації та діалозі культур» [7, с. 3]. Сформованість соціокультурних умінь дозволяє представникам різних культур розуміти один одного, поважати духовні й моральні цінності, мистецтво, традиції, звичаї, толерантно й з повагою ставитися до них. Знання соціокультурних реалій своєї країни та загальнолюдських цінностей підвищує рівень загальної культури, ерудованості й освіченості фахівця, впливає на розвиток життєвих компетентностей.

Стратегічна компетенція наділяє людину уміннями й готовністю використовувати різні прийоми, тактики і стратегії вербального та невербального спілкування для досягнення взаєморозуміння відповідно до конкретної комунікативної ситуації та соціокультурних норм їх використання.

Мотиваційно-ціннісний або ціннісно-смісловий компонент характеризується сукупністю ціннісних орієнтацій та мотивів, які визначають поведінку індивіда в ситуаціях міжкультурного спілкування, реалізується в інтересі та ціннісному ставленні до іншої культури й мови, а також у розумінні мови як засобу відображення соціальних реалій та культурних цінностей.

Афективний або емоційний компонент виявляється у сформованості таких якостей, як міжкультурна сприйнятливість, толерантність, емпатія, здатність регулювати емоції та створювати позитивний фон спілкування, протистояти ксенофобії. «Толерантна поведінка — це якість особистості, що забезпечує здатність долати протиріччя і забезпечувати безконфліктне, неагресивне спілкування, не демонструвати екстремальні емоції, які блокують комунікацію, уникати нетерпимості, ворожості, негативних стереотипів, забобонів, ксенофобії, бути стриманим, етнокультурно сенситивним» [8, с. 228].

Міжкультурна компетентність є складним багатокомпонентним утворенням, яке впливає на результативність взаємодії в міжкультурному середовищі та виявляється в умінні добирати необхідні мовні та мовленнєві засоби з урахуванням соціокультурного контексту, використовувати на практиці знання культурних правил і категорій, що обумовлюють успішність міжкультурного спілкування.

Формування досліджуваної якості є актуальною проблемою сучасної освіти. «Мета формування міжкультурної компетентності полягає в досягненні такої якості мовної особистості, яка дасть їй можливість вийти за межі власної культури і набути властивостей медіатора культур, не втрачаючи власної культурної ідентичності» [17, с. 218]. Формування МК передбачає якісні зміни у ставленні студента до світоглядних домінант життя і процесу навчання у

вищому навчальному закладі на основі становлення адекватної ціннісної картини світу, усвідомлення пріоритетної ролі діалогічного спілкування в просторі полікультурного буття, прагнення до оволодіння іноземною мовою на рівні функціональної грамотності, професійної успішності та життєвої необхідності [5; 10; 11; 12]. На перший план виходить розвиток у навчального контингенту пізнавальних мотивів з урахуванням наявного в них досвіду пізнавальної діяльності, їх кругозору, досвіду пізнавальної діяльності, внутрішніх спонукань. Мотивація до вивчення і розуміння інших культур є одним із способів удосконалення процесу формування міжкультурної компетентності студентів [5].

На формування МК впливають *зовнішні і внутрішні чинники* [7]. До *зовнішніх чинників* належать посилення міжнародних зв'язків, полікультурність комунікативного середовища, інтенсивний розвиток туризму, конкуренція на ринку праці. Потреби особистості в іншомовній комунікації, сформованість ціннісних орієнтацій особистості та мотивація до особистісного та професійного розвитку утворюють групу внутрішніх чинників [5], [7], [8], [18], [19].

Потрібно також визначити підходи, на які доцільно опиратись у підготовці до міжкультурної спілкування. Вивчення психологічної та педагогічної літератури [3; 5; 7; 18] з окресленої проблеми свідчить про те, що в підготовці фахівців до міжкультурної взаємодії обґрунтовується доцільність застосування *особистісно-зорієнтованого, компетентнісного, системного, соціокультурного, андрагогічного, діяльнісного, комунікативного, культурологічного та інтеграційного підходів*.

У своїй сукупності комплекс виокремлених підходів забезпечує оволодіння майбутніми фахівцями туристичної сфери усіма видами іншомовної мовленнєвої діяльності, готує до спілкування у певному соціокультурному просторі та формує низку необхідних компетенцій – складових досліджуваного явища.

Організацію навчально-виховного процесу необхідно здійснювати відповідно до *принципів* комунікативності, ціннісно-орієнтованого вивчення міжкультурних спільних і відмінних ознак, контрастивно-зіставного співвивчення іноземної та рідної мов, діалогічності, гуманізації міжособистісного навчального спілкування, етнографічності та фахової зацікавленості. Зазначені принципи відображають певну специфіку фаху, майбутні професійні вимоги, особливості організації навчального процесу.

Процес формування міжкультурної компетентності потрібно також будувати з урахуванням *загальнодидактичних принципів навчання*, які є універсальними і дотримання яких сприяє ефективності навчального процесу. До них належать принципи: наочності, доступності, зв'язку теорії з практикою, свідомості, творчості, активності, систематичності та послідовності,

розвивального навчання, науковості, врахування індивідуальності учнів, доступності та ін.

У дисертаційних працях та публікаціях з проблеми дослідження (І. Бахов, О. Герасименко, О. Гончарова, О. Данищенко, О. Єфімова, А. Козак, І. Кухта, І. Плужник, С. Радул, О. Рембач, І. Сафонова, Н. Самойленко, А. Щербакова, Н. Янкіна та ін.) визначаються та обґрунтовуються такі *педагогічні умови* формування міжкультурної компетентності чи її окремих складових:

- розвиток потреби і готовності до здійснення іншомовної професійної комунікації з представниками інших культур та формування позитивної мотивації до оволодіння цим аспектом професійної діяльності;

- організація оптимального комунікативного середовища в аудиторній і позааудиторній роботі;

- націленість навчально-виховного процесу на виховання полікультурного світогляду, що передбачає розвиток національної та інтернаціональної самосвідомості;

- цілісний розвиток навичок та умінь здійснювати професійно значущу міжкультурну вербальну та невербальну комунікацію за допомогою правильно дібраних комунікативних стратегій та тактик іншомовного спілкування;

- використання потенціалу фахових предметів для формування елементів міжкультурної компетентності з урахуванням специфіки майбутньої професійної діяльності випускників вишів; використання навчально-методичних матеріалів (автентичних текстів професійного характеру, вправ, завдань, аудіовізуального матеріалу), які б знайомили студентів з нормами, правилами і стилями міжкультурної комунікації, з національними звичаями та ціннісними орієнтаціями представників різних культур, немовленнєвими національно специфічними засобами комунікації в професійних контекстах;

- забезпечення професійної спрямованості змісту навчальних дисциплін «Іноземна мова» та «Іноземна за професійним спрямуванням»;

- використання новітніх інформаційно-комунікативних технологій;

- використання різноманітних форм занять (практичні заняття у закладах туристичного сервісу, лекція-екскурсія тощо), методів навчання (аналіз професійних інцидентів, розв'язання професійно значущих проблемних ситуацій — кейсів, аналіз ситуацій професійної сенситивності, контекстне спостереження тощо; та видів контролю (тестування, анкетування, індивідуальне та фронтальне опитування, захист проєктів, самоконтроль);

- впровадження у навчальний процес тренінгів рефлексивності та емоційно-мовленнєвої сенситивності для розвитку афективної та мотиваційно-ціннісної складових міжкультурної компетентності майбутнього фахівця.

Висновки і перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Міжкультурна компетентність є однією з важливих складових професійної компетентності сучасного фахівця в сфері туризму. Вона охоплює сукупність знань (знання рідної й іноземної культур, знання іноземної мови), умінь (використовувати адекватні стилі спілкування й ідентифікувати їх у ситуаціях міжкультурної взаємодії, інтерпретувати феномени комунікативної діяльності та поведінки з точки зору культурних детермінант, розуміти та дотримуватись основних принципів міжкультурної та міжособистісної комунікації, долати бар'єри, зумовлені культурними відмінностями, володіти стратегіями уникнення непорозумінь у спілкуванні) та психологічних особливостей (толерантне ставлення до представників інших культур, відмінностей у стилях поведінки та мисленні, звичаях і традиціях тощо, прагнення до взаєморозуміння через досягнення компромісу, усвідомлення залежності людського мислення від культурно обумовлених когнітивних схем, розуміння фактів іншої культури та здатність порівнювати їх з власним світоглядом і культурним досвідом) [5].

Формування міжкультурної компетентності передбачає якісні зміни у ставленні студента до світоглядних домінант життя і процесу навчання у закладах вищої освіти на підставі становлення адекватної ціннісної картини світу, усвідомлення важливої ролі міжкультурного спілкування в освітньому, а надалі й професійному просторах.

Потреба у підготовці фахівців, готових до конструктивної взаємодії у сфері міжкультурної комунікації спрямовує педагогічну науку на пошук ефективних шляхів, форм та методів формування досліджуваної якості особистості.

Перспективними напрямками для подальших досліджень проблеми формування міжкультурної компетентності майбутніх фахівців туристичної сфери є вивчення зарубіжного досвіду розвитку досліджуваної якості у процесі іншомовної підготовки, розробка теоретичних положень щодо шляхів удосконалення умінь міжкультурної взаємодії у здобувачів освітньо-кваліфікаційного рівня «Магістр», виявлення можливостей використання комп'ютерних інформаційних технологій у формуванні МК. Ґрунтовної модернізації та удосконалення потребують робочі програми та навчально-методичні матеріали з огляду на міжкультурні інтеграційні процеси та формування готовності до здійснення міжкультурних контактів у майбутній професійній діяльності.

Література:

1. Бичок А. Міжкультурна комунікативна компетентність як інтегративна характеристика професійної компетентності фахівця зовнішньоекономічної діяльності // Наукові записки. Випуск 104 (2). Серія: Філологічні науки (мовознавство). Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2012. С. 335-339.

2. Василюшина Н.М. Теоретичні і методичні засади крос-культурної освіти майбутніх магістрів сфери туризму України та Туреччини в умовах євроінтеграційних процесів. – Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук за спеціальністю 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти». (01 «Освіта/Педагогіка»). – Національний авіаційний університет, Київ, 2021. 655 с.

3. Демченко Д. І. Формування професійної іншомовної компетентності майбутніх юристів у фаховій підготовці : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Х., 2010. 23 с.

4. Костюк С. С., Пальчикова О. О., Зінченко П. С. Міжкультурна компетентність як основа успішної професійної діяльності // European scientific discussions. Proceedings of the 11th International scientific and practical conference. Potere della ragione Editore. Rome, Italy. 2021. Pp. 139-144. URL: <https://sci-conf.com.ua/xi-mezhdunarodnaya-nauchno-prakticheskaya-konferentsiya-european-scientific-discussions-12-14-sentyabrya-2021-goda-rim-italiya-arhiv/>.

5. Рембач О. О. Формування міжкультурної компетентності майбутніх правознавців у процесі іншомовної підготовки // Університетські наукові записки, 2017, № 63, С. 387-400.

6. Дорошенко Т. Сучасний стан, проблеми та перспективи розвитку туристичної галузі в Україні // Матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції «Теоретичні і прикладні напрямки розвитку туризму та рекреації в регіонах України» // Збірник наукових праць. – Кропивницький. – ЛА НАУ, 2019. С. 83-90.

7. Кухта І.В. Формування іншомовної комунікативної культури майбутніх фахівців туристичної сфери: автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Тернопіль, 2011. 22 с.

8. Rembach O. Developing Intercultural Communicative Competence of Future Tourism Specialists // Scientific forum: theory and practice of research: collection of scientific papers «SCIENTIA» with Proceedings of the I International Scientific and Theoretical Conference (Vol. 2), June 18, 2021. Valencia, Kingdom of Spain: European Scientific Platform. Pp. 50-54.

9. Чейпеш І. Іншомовна комунікативна культура фахівців туристичної сфери з позиції діяльнісного підходу до її формування // Матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції «Теоретичні і прикладні напрямки розвитку туризму та рекреації в регіонах України» // Збірник наукових праць. – Кропивницький. – ЛА НАУ, 2019. С. 237-243.

10. Садохин А. П. Межкультурная компетенция и компетентность в современной коммуникации // Общественные науки и современность. 2008. № 3. С. 156–166.

11. Свиридон Р. А. Формирование межкультурной компетенции будущего специалиста в области мировой экономики средствами делового английского языка // Инновационные образовательные технологии в преподавании иностранных языков: сб. научн. тр. II Международной летней школы для молодых исследователей. Томск: Изд-во ТГПУ, 2005. С. 72–84.

12. Самойленко Н. Б. Міжкультурна компетентність майбутніх фахівців гуманітарного профілю. К.; Севастополь: Рібест, 2013. 411 с.

13. Бахов І. С. Формування професійної міжкультурної компетентності майбутніх перекладачів у вищому навчальному закладі: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04. К., 2011. 22 с.

14. Гончарова О. А., Маслова А. В. Формування міжкультурної компетентності студентів немовних спеціальностей в процесі навчання іноземної мови // Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького. Серія: Педагогіка. 2010. № 5. URL: <https://goo.gl/2Wqibq>.

15. Barrett Martyn. Developing intercultural competence through education. 2013, 133p.
16. Huber, J. Ed. Intercultural Competence for All: Preparation for Living in a Heterogeneous World. Strasbourg: Council of Europe Publishing, 2012.
17. Елизарова Г. В. Формирование межкультурной компетенции студентов в процессе обучения иноязычному общению: дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.02. СПб., 2001. 371 л.
18. Баб'юк О. В. Дидактичні передумови формування професійно орієнтованої англomовної компетентності в монологічному мовленні майбутніх фахівців сфери туризму / О. В. Баб'юк // Педагогічний альманах. 2017. Вип. 35. С. 74-80. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pedalm_2017_35_13.
19. Баб'юк О.В. Формування професійно орієнтованої англomовної компетентності в монологічному мовленні майбутніх фахівців сфери туризму [Текст]: автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02 / Баб'юк Оксана Василівна; Тернопіль. нац. пед. ун-т ім. Володимира Гнатюка. Тернопіль, 2019. 20 с.

References:

1. Bychok, A. (2012) Mizhkulturna kompetentnist yak integratyvna kharakterystyka profesiinoi kompetentnosti fakhivtsia zovnishnioekonomichnoi diialnosti [Intercultural communicative competence as an integrative characteristic of professional competence of a specialist in foreign economic activity]. *Naukovi zapysky. Seriya: Filolohichni nauky (movoznavstvo) – Scientific notes. Series: Philological Sciences (Linguistics)*, 104 (2), 335-339 [in Ukrainian].
2. Vasylyshyna, N.M. (2021). Teoretychni i metodychni zasady kros-kulturnoi osvity maibudnikh mahistriv sfery turyzmu Ukrainy ta Turechchyny v umovakh yevrointehratsiinykh protsesiv [Theoretical and methodological principles of cross-cultural education of future masters of tourism in Ukraine and Turkey in the context of European integration processes]. *Dysertatsiia na zdbuttia naukovooho stupenia doktora pedahohichnykh nauk – Dissertation on gaining a scientific degree of the doctor of pedagogical sciences*, 655 [in Ukrainian].
3. Demchenko, D.I. (2010). Formuvannia profesiinoi inshomovnoi kompetentnosti maibutnikh yurystive u fakhovii pidhotovtsi [Formation of professional foreign language competence of future lawyers in professional training]. *Avtoreferat dysertatsii kandydata pedahohichnykh nauk - Abstract of the dissertation of the candidate of pedagogical sciences*, 23 [in Ukrainian].
4. Kostiuk, S.S., Palchykova, O.O, Zinchenko, P.S. Mizhkulturna kompetentnist yak osnova uspishnoi profesiinoi diialnosti [Intercultural competence as the basis of successful professional activity]. European scientific discussions. Proceedings of the 11th International scientific and practical conference. Potere della ragione Editore. Rome, Italy, 139-144, [in Ukrainian]. URL: <https://sci-conf.com.ua/xi-mezhdunarodnaya-nauchno-prakticheskaya-konferentsiyaeuropean-scientific-discussions-12-14-sentyabrya-2021-goda-rim-italiya-arhiv/>.
5. Rembach, O (2017). Formuvannia mizhkulturnoi kompetentnosti maibutnikh pravoznavtsiv u protsesi inshomovnoi pidhotovky [Formation of intercultural competence of future jurists in the process of foreign language training]. *Universytetski naukovi zapysky - University scientific notes*, 63, 387-400 [in Ukrainian].
6. Doroshenko, T. (2019). Suchasnyi stan, problem ta perspektyvy rozvytku turystychnoi haluzi v Ukraini [Current state, problems and prospects of development of the tourism industry in Ukraine]. *Матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції «Теоретичні і прикладні напрямки розвитку туризму та рекреації в регіонах України» - Proceedings of the V International Scientific and Practical Conference "Theoretical and applied areas of tourism and recreation in the regions of Ukraine"*, 83-90 [in Ukrainian].

7. Kukhta, I.V. (2011). Formuvannia inshomovnoi komunikativnoi kultury maibutnikh fakhivtsiv turystychnoi sfery [Formation of foreign language communicative culture of future specialists in the field of tourism]. *Avtoreferat dysertotsii kandydata pedahohichnykh nauk - Abstract of the dissertation of the candidate of pedagogical sciences*, 22 [in Ukrainian].

8. Rembach, O. (2021). Developing Intercultural Communicative Competence of Future Tourism Specialists. *Scientific forum: theory and practice of research: collection of scientific papers «SCIENTIA» with Proceedings of the I International Scientific and Theoretical Conference (Vol. 2). Valencia, Kingdom of Spain: European Scientific Platform*, 50-54.

9. Cheipesh, I. (2019). Inshomovna komunikativna kultura fakhivtsiv turystychoi sfery z posytsi diialnisnogo pidkходу do yii formuvannia [Foreign language communicative culture of tourism specialists from the standpoint of the activity approach to its formation]. *Materialy V Mizhnarodnoi naukovo-praktychoi konferentsii «Teoretychni i prykladni napriamky rozvytku turyzmu ta rekreatsii v rehionakh Ukrainy» - Proceedings of the Vth International Scientific and Practical Conference "Theoretical and applied areas of tourism and recreation in the regions of Ukraine"*, 237-243 [in Ukrainian].

10. Sadokhin, A.P. (2008) Mezhekulturnaia kompetentsiia i kompetentnost v sovremennoi kommunikatsiia [Intercultural competency and competence in modern communication]. *Obshchestvennyie nauki i sovremennost - Social sciences and modernity* (3), 156–166 [in Russian].

11. Sviridon, P.A. (2005). Formirovaniye mezhekulturnoi kompetentsii budushchego spetsialista v oblasti mirovoi ekonomiki sredstvami delovogo angliiskogo yazyka [Formation of intercultural competence of the future specialist in the field of world economy by means of business English]. *Innovatsionnyie obrasovadelnyie tekhnologii v prepodavanii inostrannykh yazykov: sbornik nauchnykh trudov - Innovative educational technologies in teaching foreign languages: a collection of scientific papers*, 72–84 [in Russian].

12. Samoilenko, N.B. (2013). Mizhekulturna kompetentnist maibutnikh fakhivtsiv humanitarnoho profilu [Intercultural competence of future specialists in the humanities]. K.; Севастополь: Пібест, 411 [in Ukrainian].

13. Bakhov, I.S. (2011). Formuvannia profesiinoi mizhekulturnoi kompetentnosti maibutnikh perekladachiv u vyshchomu navchalnomu zakladi [Formation of professional intercultural competence of future translators in higher education]. *Автоматизация диссертаций кандидата педагогических наук - Abstract of the dissertation of the candidate of pedagogical sciences*, 22 [in Ukrainian].

14. Honcharova, O.A., Maslova, A.V. (2010) Formuvannia mizhekulturnoi kompetentnosti studentiv nemovnykh spetsialnostei v protsesi navchannia inozemnoi movy [Formation of intercultural competence of students of non-language specialties in the process of learning a foreign language]. *Naukovyi visnyk Melitopolskoho derzhavnoho pedohohichnoho universytetu imeni Bohdana Khmelnytskoho. Serii: Pedahohika. - Bohdan Khmelnytsky Scientific Bulletin of Melitopol State Pedagogical University. Series: Pedagogy* (5). URL: <https://goo.gl/2Wqibq>.

15. Barrett, M. (2013). Developing intercultural competence through education. 133.

16. Huber, J. (Ed.) (2012). Intercultural Competence for All: Preparation for Living in a Heterogeneous World. Strasbourg: Council of Europe Publishing.

17. Yelizarova, G.V. (2001). Formitovaniie mezhekulturnoi kompetentsii studentov v protsesse obucheniia inoyazychnomu obshcheniiu [Formation of intercultural competence of

students in the process of learning foreign language communication]. *Dissertatsiia doktora pedagogicheskikh nauk - Dissertation of the doctor of pedagogical sciences*, 371 [in Russian].

18. Babiuk, O.V. (2017). Dydaktychni peredumovy formuvannia profesiino oriyentovanoi anhlo movnoi kompetentnosti v monolohichnomu movlenni maibutnikh fakhivtsiv sfery turyzmu [Didactic prerequisites for the formation of professionally oriented English verbal competence in the monologue speech of future specialists in the field of tourism]. *Pedahohichnyi almanakh - Pedagogical almanac* (35), 74-80. - URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pedalm_2017_35_13 [in Ukrainian].

19. Babiuk, O.V. (2019). Formuvannia profesiino oriyentovanoi anhlo movnoi kompetentnosti v monolohichnomu movlenni maibutniokh fakhivtsiv sfery turyzmu [Formation of professionally oriented English-speaking competence in monologue speech of future specialists in the field of tourism]. *Avtoreferat dysertatsii kandydata pedahohichnykh nauk - Abstract of the dissertation of the candidate of pedagogical sciences*, 20 [in Ukrainian].

ISSN (print) 2708-7530

Наукові перспективи № 6(24) 2022

УДК 376.064.1-053.2

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-6\(24\)-514-527](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-6(24)-514-527)

Скрипник Тетяна Вікторівна доктор психологічних наук, старший наук. співробітник, професор кафедри спеціальної та інклюзивної освіти, Інститут людини Київського університету імені Бориса Грінченка, бульвар Ігоря Шамо, 18/2, м. Київ, 02154, тел.: (099) 112-14-99, <https://orcid.org/0000-0002-8511-4984>

Мартинчук Олена Валеріївна доктор педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри спеціальної та інклюзивної освіти, Інститут людини Київського університету імені Бориса Грінченка, бульвар Ігоря Шамо, 18/2, м. Київ, 02154, тел.: (050) 133-80-47, <https://orcid.org/0000-0001-6119-9306>

Супрун Ганна Володимирівна кандидат психологічних наук, старший викладач кафедри спеціальної та інклюзивної освіти, Інститут людини Київського університету імені Бориса Грінченка, бульвар Ігоря Шамо, 18/2, м. Київ, 02154, тел.: (068) 8119547, <https://orcid.org/0000-0003-3282-7603>

Криваковська Регіна Володимирівна магістр, Інститут людини Київського університету імені Бориса Грінченка, бульвар Ігоря Шамо, 18/2, м. Київ, 02154, тел.: (095) 146-02-82, <https://orcid.org/0000-0002-0520-8666>

ОСОБЛИВОСТІ ПАРТНЕРСТВА МІЖ ФАХІВЦЯМИ ЗАКЛАДУ ОСВІТИ ТА БАТЬКАМИ ДИТИНИ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНІМИ ПОТРЕБАМИ

Анотація. Статтю присвячено питанню співпраці педагогів закладу освіти з батьками дітей з особливими освітніми потребами. Незважаючи на те, що зарубіжними колегами напрацьовано потужний дослідницький доробок щодо необхідності встановлення партнерства з батьками дітей з особливими потребами у межах інклюзивного навчання, позитивні результати такої співпраці, а також підходи та методи впровадження продуктивної взаємодії між фахівцями і батьками, нами визначено, що в Україні це питання досі лишається декларативним й позбавленим практичного алгоритму впровадження.

Такий невідповідний стан перебігу командного супроводу дітей з особливими освітніми потребами визначається у: 1) нормативно-правовому забезпеченні інклюзивного навчання, що доводиться з опорою на положення, представлені в українських законодавчих та нормативно-правових актах;

2) навчально-методичних розробках (проаналізованих нами статтях та авторефератах дисертацій); 3) інклюзивній практиці, висновки щодо якої ми зробили завдяки аналізу напівструктурованих анкет, розроблених окремо для педагогів та батьків дітей з особливими освітніми потребами, а також записів проведеного нами інтерв'ю. Узагальнення й систематизація отриманих результатів нашого дослідження дало змогу висвітлити особливо вразливі аспекти стосовно партнерства між педагогами і батьками. Серед них: звужене й однобічне розуміння важливих понять у контексті партнерства педагогів та батьків («залучення батьків», «участь у прийнятті рішень»); брак порозуміння між педагогами і батьками у процесі спілкування; позбавлення батьків вибору; відсутність зворотного зв'язку та чіткого алгоритму налагодження партнерських стосунків та предметного їх забезпечення та ін. Недостатньо усвідомлена й реалізована співпраця між педагогами і батьками дитини з ООП негативно позначається як на командному супроводі цієї дитини, так і на її освітньому процесі, у цілому. Проаналізовані навчально-методичні розробки закордонних науковців, присвячені питанням партнерства між педагогами і батьками, дали змогу систематизувати дієві шляхи покращення взаємодії між ними в українському освітньому просторі.

Ключові слова: партнерство, інклюзивна освіта, командний супровід, участь батьків, діти з особливими освітніми потребами.

Skrypnyk Tetiana Viktorivna Doctor of Psychology, Professor of the Department of Special psychology and inclusive education. Institute of Human Sciences of Borys Grinchenko Kyiv University, Igor Shamo Boul., 18/2, Kyiv, 02154, tel.: (099) 112-14-99, <https://orcid.org/0000-0002-8511-4984>

Martynchuk Olena Valeriyivna Doctor of Pedagogical Science, Chair holder of the Department of Special psychology and inclusive education. Institute of Human Sciences of Borys Grinchenko Kyiv University, Igor Shamo Boul., 18/2, Kyiv, 02154, tel.: (050) 133-80-47, <https://orcid.org/0000-0001-6119-9306>

Suprun Hanna Volodymyrivna PhD in psychology, Senior Lecturer of the Department of Special psychology and inclusive education. Institute of Human Sciences of Borys Grinchenko Kyiv University, Igor Shamo Boul., 18/2, Kyiv, 02154, tel.: (068) 811-95- 47, <https://orcid.org/0000-0003-3282-7603>.

Regina Kryvakovska Volodymyrivna Master, Department of Special and Inclusive Education, Institute of Human Sciences, Borys Grinchenko Kyiv University, Department of Special and Inclusive Education, Igor Shamo Boul., 18/2, Kyiv, 02154, <https://orcid.org/0000-0002-0520-8666>

PECULIARITIES OF PARTNERSHIP BETWEEN SPECIALISTS OF AN EDUCATIONAL INSTITUTION AND PARENTS OF A CHILD WITH SPECIAL EDUCATIONAL NEEDS

Abstract. The article is devoted to the issue of cooperation of teachers of educational institutions with parents of children with special educational needs. Despite the fact that foreign colleagues have developed extensive research on the need to establish partnerships with parents of children with special needs in inclusive education, the positive results of such cooperation, as well as approaches and methods of productive interaction between professionals and parents, we found that in Ukraine this issue still remains declarative and devoid of a practical implementation algorithm.

This inappropriate state of the team support of children with special educational needs is determined by: 1) regulatory and legal support of inclusive education, which is based on the provisions set out in Ukrainian legislation and regulations; 2) educational and methodical developments (articles and abstracts of dissertations analyzed by us); 3) inclusive practice, the conclusions of which we drew from the analysis of semi-structured questionnaires developed specifically for teachers and parents of children with special educational needs, as well as records of our interviews. The generalization and systematization of the results of our study made it possible to highlight particularly vulnerable aspects of the partnership between teachers and parents. Among them: narrow and one-sided understanding of important concepts in the context of partnership between teachers and parents ("parental involvement", "participation in decision-making"); lack of understanding between teachers and parents, real dialogue and feedback; depriving parents of a choice; lack of a clear algorithm for establishing partnerships and their substantive support, etc.

At the same time, a comparative analysis of the questionnaires of teachers, on the one hand, and parents, on the other, revealed a mismatch of ideas about the nature and content of cooperation between them. The analyzed educational and methodological developments of foreign scholars, devoted to the issues of partnership between teachers and parents, made it possible to systematize effective ways to improve the interaction between them in the Ukrainian educational environment.

Keywords: partnership, inclusive education, team support, parental involvement, children with special educational needs

Постановка проблеми. Освіта дітей з особливими освітніми потребами впроваджена в Україні на державному рівні. Але досі в нашій країні її характеристиками лишаються: стихійність, неузгодженість, неефективність. Чинниками наявного стану речей, на нашу думку, є: 1) суперечливе

нормативно-правове забезпечення (плутанина щодо: важливих понять, пов'язаних з розумінням інклюзивного процесу; категорій дітей, яких долучають в інклюзивні групи чи класи; складу команд супроводу та функціональних ролей кожного учасника цих команд); 2) формалізм у підходах до практики роботи команд супроводу, коли супровідна документація, у тому числі, індивідуальна програма розвитку, впроваджується виключно для перевірок, а не у якості керівництва до дій, де чітко і послідовно представлено конкретні вимірювані цілі, зміст корекційно-розвиткових занять та умови співпраці учасників команди супроводу, методи моніторингу динаміки успіху; 3) невирішеність кадрових питань (адже у закладі освіти нема жодної посади, компетентної щодо інклюзивних технологій та інноваційних форм діяльності, до яких відноситься і командний супровід дітей з особливими потребами, окрім того, на невідповідному рівні здійснюється підвищення кваліфікації педагогів у плані інклюзивного освітнього процесу); 4) брак навчально-методичного забезпечення (необхідних посібників, підручників, методичних рекомендацій); 5) невідповідне фінансове забезпечення (розмір і призначення субвенції; матеріальне забезпечення інклюзивного освітнього середовища необхідним обладнанням) та ін.

У цих умовах суцільних дефіцитів щодо планування й організації інклюзивного навчання, великого значення набуває особистісний потенціал учасників команди супроводу. У цій статті ми зосередимо увагу на таких учасниках цієї команди, як педагоги та батьки дітей з особливими освітніми потребами (ООП). За міжнародними джерелами відомо, що існує багато фактів та аргументів на користь формування тісних робочих відношень між педагогами і батьками. Тут йдеться про такі аргументи, як:

- особливий взаємозв'язок дитини з батьками як частинами єдиної системи, а це означає, що тільки з врахуванням певних умов та оточення, у якому відбувається зростання дитини, педагоги зможуть досягнути справжнього успіху у справі її підтримки та допомоги;

- батьки (і ширше – родина) – це ті люди, які найбільше часу перебувають з дитиною; вони найкраще знають дитину і мають можливість здійснювати певний вплив на її виховання, навчання і розвиток;

- у педагогів і батьків – свої зони відповідальності, і дуже важливо, щоб вони ділилися своїми здобутками, ідеями, пропозиціями, збагачуючи один одного тим, як запобігати труднощів і узгоджено підвищувати адаптивні можливості дитини з ООП та ін.

Успішний міжнародний досвід свідчить про те, що у формуванні інклюзивного освітнього середовища мають брати повноцінну участь не лише

педагоги закладу освіти, але й батьки, при тому, у форматі партнерської взаємодії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Іноземні фахівці приділяють значну увагу такому контенту, як: допомога батькам дітей з особливими освітніми потребами у подоланні стресу [1; 2]; визначення шляхів підтримки цих батьків і подальший вплив цього відчуття на якість життя всієї родини [3; 4], питання дієвої комунікації між педагогами і батьками у процесі супроводу [5; 6]; підготовка батьків для позитивного і послідовного впливу на власних дітей з ООП [7; 8; 9].

Багато хто з українських науковців також підіймає питання взаємодії фахівців та батьків дітей з ООП. Так, йдеться про визначення особливостей родин, де виховують дітей з ООП, та технології психологічної допомоги батькам [10; 11]; пошук нових можливостей для батьків шляхом конструювання індивідуальної «реальності» [12]; шляхи продуктивної співпраці педагогів з батьками [13; 14; 15].

Вітчизняні науковці доходять думки про те, що сприятливою ситуацією взаємодії фахівців і батьків дітей з ООП є спільна діяльність у межах команди психолого-педагогічного супроводу цих дітей [16; 17].

Мета статті – з опорою на систематизовані результати проведеного нами дослідження та на міжнародний досвід дієвої співпраці педагогів закладів освіти та батьків дітей з особливими потребами розробити чіткі й послідовні шляхи покращення взаємодії між ними в українському інклюзивному освітньому середовищі.

Виклад основного матеріалу. Функціонування команди супроводу дітей дошкільного віку з ООП в Україні регламентується низкою законодавчих та нормативно-правових документах. Так, йдеться про взаємозв'язок та взаємну відповідальність педагогів, батьків й суспільства (Закони «Про освіту», «Про дошкільну освіту», «Типове положення і про дошкільний навчальний заклад»), про «педагогіку партнерства» як засадничий принцип освітніх закладів (Концепція «Нової української школи»). Ці важливі орієнтири знаходимо і в наукових розробках й навчально-методичній літературі – опору на принципи соціального партнерства, що передбачає рівність сторін, добровільність прийняття зобов'язань, обов'язковість виконання домовленостей. Поняття партнерства в освіті, як і у будь-якій іншій галузі, це показник зрілих стосунків, адже така взаємодія передбачає повагу; доброзичливість, довіру, здатність до діалогу.

Водночас, у нормативно-правових документах бачимо непослідовність та суперечливість тверджень про роль батьків у команді супроводу дітей з ООП. Так, за «Примірним положенням про команду психолого-педагогічного супроводу дитини з особливими освітніми потребами в закладі загальної середньої та дошкільної освіт» (2018 р.) наголошено на тому, що батьки є

постійними учасниками команди супроводу, але подальша деталізація свідчить про їхню: а) мінімальну участь у розробці ППР, коли вони мають тільки надавати певні відомості про дитину й підписувати цей документ; б) пасивну роль, коли їх тільки інформують про стан засвоєння індивідуального освітнього плану, або консультують різні фахівці. Іншими словами, відсутнім є орієнтир на справжню співпрацю, характерні риси якої – рівноцінність та рівнозначність учасників. Декларативність долучення батьків до діяльності команди супроводу особливо чітко виявляється при аналізі такого твердження з «Примірного положення...», як: «Робота Команди супроводу здійснюється в межах основного робочого часу працівників». Тобто, до і після робочого часу працівників ніхто з інших учасників команди супроводу начебто не має здійснювати супровід дитини з ООП. Таким чином, ця фраза свідчить про те, що батьки, або запрошені фахівці мають тільки номінальне відношення до команди супроводу, адже чітко зазначено, що супровід триває тільки у межах «основного часу працівників»).

В Освітній програмі «Дитина» (2020) зазначено, що побудова алгоритму партнерської взаємодії з родинами є головною ціллю цієї освітньої програми. Також у цій програмі зазначено, що серед основних завдань педагогічного колективу – мотивувати батьків на продуктивне партнерство та роль, а також здійснювати рефлексію (усвідомлювати, аналізувати, оцінювати) процесу та результатів взаємодії з батьками. Натомість, у підрозділі Програми, присвяченому дітям з особливими освітніми потребами щодо взаємодії педагогів та батьків зазначено тільки такий аспект, як: забезпечити індивідуальний психолого-педагогічний та соціальний супровід батьків (так само, як і дітей).

У Новій редакції Базового Компоненту дошкільної освіти (2021) взаємодію закладу освіти з родинами дітей як учасниками освітнього процесу названо однією з вимог та умов реалізації дошкільної освіти. Ця взаємодія передбачає, що педагогічний колектив закладу дошкільної освіти має ініціювати різні форми участі батьків в освітньому процесі, управлінні та громадському самоврядуванні закладу дошкільної освіти, а також соціально-педагогічний патронат сімей вихованців.

У деяких українських навчально-методичних джерелах наголошується на тому, що саме активна співпраця педагогів та батьків зумовлює довірливі стосунки, взаєморозуміння й толерантне ставлення. За таких умов у батьків з'являється відчуття причетності до процесу виховання і навчання дитини, вони відчують власну значущість, важливість своєї ролі щодо її адаптації та розвитку [18]. Сенс залучення батьків убачають для: впровадження успішної соціалізації та якісної освіти; вирішення серйозних проблем у навчанні та засвоєнні соціальних норм поведінки й покращення успіхів дитини, умов

навчання і виховання; створенні атмосфери, де розкривається потенціал кожної дитини, задоволення потреби в значущості й приналежності, зменшенні рівня стресу [19]; максимального комфортного освітнього процесу дитини з ООП [20].

Наявність таких ідей свідчить про те, що науковці України знайомі з сучасними пріоритетами в освіті, проте подібні положення лишаються так само, як і розуміння «очікувань батьків» декларативними, позбавленими чіткого розуміння їх сутності та алгоритму досягнення бажаного результату. При цьому, вираз «залучення батьків» має неузгоджений та обмежений контекст, що узагальнено можна згрупувати за такими характеристиками, як:

- *Пасивне залучення*, коли батькам надають інформацію про заклад, або про дитину; дозволяють відвідувати заклад, щоб вони могли бачити, як займається їхня дитина, демонструють досягнення та успіхи дитини;

- *Регламентоване залучення як «активних учасників»*: ЗДО пропонує батькам надавати допомогу фінансово, або у розробці ігровеки, зборі матеріалів для дитячих потреб тощо;

- *Підвищення компетентності батьків*: розширяти поінформованість батьків щодо потенційних можливостей дитини, її перспективи у різних аспектах життя, допомога батькам у конкретних проблемах по догляду за дитиною, методах її виховання, у накопиченні інформації із сімейного виховання й практичних порадах;

- *Психологічна підтримка самих батьків* – вирішення конфліктних ситуацій, що виникають між суб'єктами освітнього процесу, зниження емоційного дискомфорту у зв'язку з особливостями розвитку їхньої дитини, підвищення психолого-педагогічної культури батьків, сприяння тому, щоб батьки були впевнені у можливостях дитини.

Аналіз уявлень про взаємодію фахівців і батьків, що у переважній більшості зустрічаються в українських навчально-методичних матеріалах, свідчать про неправильне розуміння партнерства і співпраці. Усі подані вище приклади мають спільну рису – вони позбавлені реципрокності (взаємності, діалоговості), адже батьки тут виступають як залежні, «ведені», а педагоги – ведучі й такі, що все знають, повчають і все визначають. Іншими словами, ніяким чином не конкретизується спільність у діях, рішеннях і відповідальності.

Часто можна зустріти вислів про те, що батьки «беруть участь у прийнятті рішень», які впливають на освіту дитини. Нижче представлено положення, якими описують зміст цього вислову в українських джерелах:

- надавати письмовий дозвіл на проведення будь-якого спеціального оцінювання, надавати дозвіл на додаткові послуги, яких може потребувати дитина;

- мати повну інформацію про наявні у ЗДО освітні програми;
- надавати важливу інформацію для планування, впровадження й адаптації, яка може вплинути на навчання і поведінку дитини, а також задовольняти постійно змінні потреби дитини;

- отримувати інформацію (у тому числі, регулярні звіти) про: навчання й успішність дитини;

- отримувати консультації;

- оскаржувати рішення, які не найкращим чином задовольнятимуть ООП дитини й працювати з командою над пошуком кращих рішень.

Аналіз цієї конкретизації дає змогу дійти висновку, що представлені види діяльності не відповідають поняттю «участь у прийнятті рішень», адже:

1) справжнє відсутнє співробітництво, коли враховується роль батьків як рівноцінних і рівнозначних партнерів, натомість батьки позбавлені вибору, активного рішення, вони тільки надають певну інформацію, отримують консультації, а також знайомляться й погоджують те, що розробили педагоги;

2) низка представлених тут положень не має ніякого практичного втілення, наприклад: а) «отримувати інформацію» у контексті спільного прийняття рішень, адже не сформульовано, що далі робити з цією інформацією, адже просто «отримання інформації» характеризується повною невизначеністю і ніяким чином не може сприяти, наприклад, покращенню освітнього процесу; б) «оскаржувати рішення, які не найкращим чином задовольнятимуть ООП дитини», при цьому нема визначених критеріїв, за якими можна зробити такий висновок; в) «працювати з командою супроводу над пошуком кращих рішень», але незрозуміло, хто саме і що саме буде шукати.

Відсутність чітких орієнтирів щодо партнерства фахівців та батьків у нормативно-правовому полі та навчально-методичних розробках позначається і у практичному плані.

Нами проведено анкетування 95 батьків дітей з особливими освітніми потребами та 79 педагогів закладів дошкільної освіти, яке виявило: недостатній рівень співпраці між ними, а також певну невідповідність бачення реальної ситуації з боку педагогів та батьків.

Отримані нами показники свідчать про недостатній рівень співпраці між педагогами та батьками дітей з ООП. Так, йдеться про те, що багато хто з батьків (53,9%) зазначають, що педагоги не залучали їх до участі в освітньому процесі. Окрім того, половина батьків визнає, що вони займаються зі своїми дітьми самі (або з фахівцями за межами закладу освіти), і не спілкуються з

іншими учасниками команди супроводу. Також 50 % батьків вважають, що ті корекційно-розвиткові заняття, які відбуваються у закладі дошкільної освіти не відповідають актуальним потребам дитини. Водночас 48,9% батьків повідомляють, що педагоги не цікавилися їхніми очікуваннями щодо освітнього процесу дитини у закладі дошкільної освіти.

Найменший показник, отриманий за нашим анкетуванням, – це те, що вкрай недостатньо практикується в українському інклюзивному процесу – постійний моніторинг динаміки розвитку дитини. Так, тільки 29,3% батьків визнали, що педагоги пропонували їм заповнювати бланки для фіксації змін та перевіряли, як батьки виконують рекомендації щодо досягнення конкретних цілей з розвитку дитини.

Завдяки анкетуванню педагогів і батьків було виявлено неспівпадіння у їхньому баченні тих чи інших моментів взаємодії, що представлено у таблиці 1.

Таблиця 1

Показники, що відображають невідповідність бачення реальної ситуації з боку педагогів та батьків

№	Положення анкети	Оцінка (у %)	
		Педагогів	Батьків
1	Педагоги радяться з батьками щодо цілей розвитку дитини	92,3	50
2	Знайомство батьків з результатами моніторингу й динаміки розвитку дитини	83,3	55,3
3	Заохочення батьків брати участь в освітньому процесі	82,9	53,9
4	Педагоги радяться з батьками, яких експертів запрошувати	82	46,8

Як ми бачимо за співставними даними у таблиці, педагоги значно перебільшують свою активність щодо залучення батьків і більше спрямовані на так звану «соціальну бажаність» у своїх відповідях (тобто відповідають так, щоб якби то справити краще враження про свою діяльність у контексті співпраці). Натомість батьки позбавлені такої настанови, тому, на нашу думку, їхні відповіді більш наближені до реальності. Осмислення отриманих результатів та додаткових інтерв'ю з деякими педагогами та батьками зумовили

появу у нас ще одного варіанту пояснення щодо наявної розбіжності їхніх поглядів на окремі аспекти співпраці, а саме: непорозуміння при спілкуванні. Так, можна припустити, наприклад, що деякі педагоги прагнули обговорити з батьками цілі розвитку дитини, або порадитися щодо запрошених експертів. При цьому батьки не зрозуміли, що з ними це обговорюють. Напевно, це відбувалося тому, що педагоги не прагнули отримати зворотний зв'язок від батьків і їхній запит не справив враження того, що вони щиро цікавляться уявленнями і поглядами батьків на наявну ситуацію.

Здійснений нами аналіз питання щодо партнерства між фахівцями закладу освіти та батьками дитини з ООП викрив багато недостатньо усвідомлених і реалізованих складових такої співпраці, що негативно позначається як на командному супроводі дитини з ООП, так і на її освітньому процесі, у цілому. Задля підвищення ефективності партнерства між педагогами і батьками нами визначено такі напрями позитивних перетворень:

1.3 опорою на розроблені міжнародні стандарти вдосконалити українську нормативно-правову базу щодо налагодження справжнього партнерства між педагогами та батьками дітей з ООП. Очікуваний результат: питання співпраці педагогів та батьків дітей з ООП у нормативно-правовій базі України викладено чітко, узгоджено; роль батьків та їхні функціональні обов'язки прописано так, що стає зрозумілим: вони є активними учасниками освітнього процесу, мають свою унікальну роль та рівноцінне значення в команді супроводу.

2. Провести ґрунтовні дослідження констатувального характеру, що дадуть змогу виявити чинники невідповідної співпраці фахівців та батьків дітей з ООП. Очікуваний результат: визначено перепони та чинники низької ефективності партнерських стосунків між педагогами і батьками та намічено шляхи подолання цих перепон задля досягнення позитивних змін.

3. Підвищити рівень обізнаності педагогічних колективів, з одного боку, і батьків дітей з ООП, з іншого (через майстер-класи, проєкти, тренінги), задля створення прецедентів ефективної співпраці між ними; розповсюдити інформацію про успішний досвід такої співпраці та визначити її позитивні наслідки. Очікувані результати: досягнення компетентності з боку педагогів та батьків щодо їхньої спільної діяльності та відповідальності за ефективність освітнього процесу дитини з ООП.

4. Створити навчально-методичні розробки, у яких представити позитивний досвід, а також детальну інформацію щодо покрокового налагодження партнерства між педагогами і батьками дітей з ООП, а також забезпечення його змістовною і зручною супровідною документацією. Очікувані результати: Наявні чіткі навчально-методичні матеріали, що можуть бути керівництвом до дій і справжніми сценаріями налагодження

цілеспрямованої й послідовної співпраці педагогів закладів освіти та батьків дітей з ООП.

Висновки. Аналіз нормативно-правового й навчально-методичного забезпечення інклюзивного процесу у частині співпраці таких учасників команди супроводу дитини з особливими освітніми потребами, як їхні батьки та педагоги, дав нам змогу виокреслити певні прогалини щодо розуміння сутності та алгоритму впровадження партнерства між педагогами та батьками. Узагальнення і осмислення результатів теоретичних розвідок та емпіричного дослідження уможливили чіткі й послідовні шляхи покращення партнерства між педагогами та батьками дітей з ООП в Україні, з опорою на ефективний міжнародний досвід. Визначені нами шляхи позитивних перетворень охоплюють: вдосконалення нормативно-правової бази інклюзивної освіти; з'ясування за допомогою прицільного дослідження наявних перепон щодо впровадження дієвої співпраці педагогів та батьків; цілеспрямоване підвищення компетентності педагогів та батьків дітей з ООП щодо змісту та алгоритму налагодження ефективного партнерства, що має бути закріплено у практиці діяльності команди супроводу; розроблення навчально-методичних розробок, що мають стати керівництвом до успішних дій у напрямі формування успішного співробітництва педагогів з батьками дітей з ООП. До кожного визначеного напрямку покращення наявної ситуації з партнерства в Україні між педагогами закладів освіти та батьками дітей з ООП визначено очікувані результати як головні критерії, що дають змогу усвідомити, чи здійснена робота відповідає бажаним орієнтирам і сприяє необхідному рівню співпраці в інтересах дітей з особливими освітніми потребами.

Література:

1. Crowell JA, Keluskar J, Gorecki A. (2019) Parenting behavior and the development of children with autism spectrum disorder. *Compr Psychiatry*. 2019 Apr;90. 21-29.
2. Shyamanta Das, et al. (2017). Impact of stress, coping, social support, and resilience of families having children with autism: A North East India-based study. *Asian journal of psychiatry*, 28, 133-139.
3. Rutherford, Marion, et al. (2019). Parent focused interventions for older children or adults with ASD and parent wellbeing outcomes: A systematic review with meta-analysis. *Research in Autism Spectrum Disorders*, 68.
4. Widyawati, Yapina, et al. (2021). Positive parenting and its mediating role in the relationship between parental resilience and quality of life in children with developmental disabilities in Java Island, Indonesia. *Research in Developmental Disabilities*, 112, 103911.
5. Gray, David E. (1993). Negotiating autism: Relations between parents and treatment staff. *Social Science & Medicine*, 36(8), 1037-1046.
6. Strunk, Julie, Melissa Leisen, and Carolyn Schubert. (2017). Using a multidisciplinary approach with children diagnosed with autism spectrum disorder. *Journal of Interprofessional Education & practice*, 8, 60-68.
7. Ducharme, Joseph M., and Tammy L. Drain. (2004), Errorless academic compliance training: Improving generalized cooperation with parental requests in children with autism. *Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry*, 43(2), 163-171.

8. Meek, Shantel E., Lauren T. Robinson, and Laudan B. Jahromi. (2012). Parent-child predictors of social competence with peers in children with and without autism. *Research in Autism Spectrum Disorders*, 6(2), 815-823.
9. Wieder, Serena. Educational readiness for autism spectrum disorders: the integration of experience and development. *Emerging Programs for Autism Spectrum Disorder*. Academic Press, 2021. 121-140.
10. Душка А.Л. Дитина з розладами аутистичного спектра. / А.Л. Душка. – Харків: Вид-во «Ранок», ВГ «Кенгуру», 2018. – 32 с.
11. Супрун Г. Психологічна техніка «моя історія» як засіб налагодження співпраці між фахівцями та батьками дитини з аутизмом / Г. Супрун // Педагогічна освіта: Теорія і практика. Психологія. Педагогіка. – 2018. – №29. – С. 79-84.
12. Островська К.О., Андрейко Б.В. Статистичні результати ефективності програми психологічних послуг для батьків дітей з особливими потребами у групах взаємодопомоги / К.О. Островська, Б.В. Андрейко // Психологічний часопис. – 2017. – №5. – С. 117-127.
13. Хворова Г.М. Соціально-психологічні технології формування батьківської компетентності щодо дітей з аутизмом: дослідження батьківських характеристик / Г.М. Хворова // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Психологічні науки». – 2020. – №3. – С. 162-169.
14. Богатіков Ю.О. Значення участі батьків у корекції аутичної дитини / Ю.О. Богатіков, Н.М. Чернікова // Вісник Черкаського університету. Серія «Педагогічні науки». – 2019. – №1. – С. 176-181.
15. Шульженко Д.І. Психолого-педагогічні проблеми емоційних станів батьків дітей раннього віку з порушеннями розвитку / Д.І. Шульженко // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 19: Корекційна педагогіка та спеціальна психологія. – 2017. – №34. – С. 178-184.
16. Мілютіна К.Л. Вплив батьківського ставлення до дітей із розладами аутистичного спектру на перспективу інклюзивного навчання / К.Л. Мілютіна, О.О. Івашова // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Психологічні науки. – 2017. – №5 (1). – С. 98-102.
17. Скрипник Т.В. *Психологічна допомога дітям з аутизмом та їхнім батькам*. / Т.В. Скрипник. – К.: Вид. група "Шкільний світ", 2016. – 59 с.
18. Кас'яненко О.М. Спільна діяльність освітніх закладів та сім'ї у вихованні дитини з особливими потребами / О.М. Кас'яненко // Вища школа і ринок праці: інтеграція, модернізація, інтернаціоналізація: збірник тез доповідей Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Мукачеве, 19-21 жовтня 2016 р.). – Мукачеве : Вид-во МДУ. – С. 96-98.
19. Суховієнко Н. Підготовка майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів до професійної діяльності в умовах інклюзивної освіти: автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.04 - теорія і методика професійної освіти / Н. Суховієнко. – Хмельницький: Вид. від. ХГПА, 2018. – 20 с.
20. Ковбасюк Т., Яценюк Л. Соціально-педагогічна підтримка батьків дітей з особливими освітніми потребами в закладах освіти / Т. Ковбасюк, Л. Яценюк // Нова педагогічна думка. – 2020. – № 3 (103). – С. 85-88.

References:

1. Crowell, J., Keluskar, J., Gorecki, A. (2019). Parenting behavior and the development of children with autism spectrum disorder. *Compr Psychiatry*, 90, 21-29. [in English].
2. Shyamanta, D., Bornali, D., Kakoli, N. (2017). Impact of stress, coping, social support, and resilience of families having children with autism: A North East India-based study. *Asian Journal of Psychiatry*, 28. [in English].

3. Rutherford, M., Roy, A., Rush, R., McCartney, D., O'Hare, A., Forsuth, K. (2019). Parent focused interventions for older children or adults with ASD and parent wellbeing outcomes: A systematic review with meta- analysis. *Research in Autism Spectrum Disorders*, 68. [in English].
4. Widyavati, Y., Scholte, R., Otten, R. (2021). Positive parenting and its mediating role in the relationship between parental resilience and quality of life in children with developmental disabilities in Java Island, Indonesia. *Research in Developmental Disabilities*, 112, 103911. [in English].
5. Gray D. Negotiating autism: Relations between parents and treatment staff. *Social Science & Medicine*, 36(8), 1037-1046. [in English].
6. Strunk, J., Leisen, M., Schubert, C. (2017). Using a multidisciplinary approach with children diagnosed with autism spectrum disorder. *Journal of Interprofessional Education & Practice*, 8, 60-68. [in English].
7. Dusharme, J., & Drain, T. Errorless Academic Compliance Training: Improving Generalized Cooperation With Parental Requests in Children With Autism. *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry*, 43(2), 163-171. [in English].
8. Meek, S., Robinson, L., Jahromi, L. (2012). Parent-Child Predictors of Social Competence with Peers in Children with and without Autism. *Research in Autism Spectrum Disorders*, 815-823. [in English].
9. Wieder, S. (2021) Educational readiness for autism spectrum disorders: the integration of experience and development. *Emerging Programs for Autism Spectrum Disorder Academic Press*, (pp. 121-140). [in English].
10. Dushka, A. (2018). Dytyna z rozladamy autystychnoho spektra [A child with autism spectrum disorders]. Kharkiv: Ranok. [in Ukrainian].
11. Suprun, H. (2018). Psykholohichna tekhnika «Moia istoriia» yak zasib nalahodzhennia spivpratsi mizh fakhivtsiamy ta batkamy dytyny z autyzmom [Psychological technique "My story" as a means of establishing cooperation between professionals and parents of a child with autism]. *Pedahohichna osvita: Teoriia i praktyka. Psykholohiia. Pedahohika - Pedagogical education: theory and practice. Psychology. Pedagogy*, 29, 79-84. [in Ukrainian].
12. Ostrovskaya, K., & Andreiko, B. (2017). Statystychni rezultaty efektyvnosti prohramy psykholohichnykh posluh dlia batkiv ditei z osoblyvymy potrebamy u hrupakh "Vzaiemodopomohy" - Statistical results of the effectiveness of the program of psychological services for parents of children with special needs in the groups of "Mutual assistance". *Psykhologichnyi chasopys - Psychological Journal*, 5 (9), 117-127. [in Ukrainian].
13. Khvorova, H. (2020). Sotsialno-psykholohichni tekhnolohii formuvannia batkivskoi kompetentnosti shchodo ditei z autyzmom: doslidzhennia batkivskykh kharakterystyk [Social-Psychological Technologies For The Formation Of Parental Competence In Children With Autism: A Studing Of Parental Characteristics]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derazhavnoho universytetu. Seriia Psykholohichni nauky - Scientific Bulletin of Kherson State University. Psychological Sciences Series*, 3, 162-169. [in Ukrainian].
14. Bogatkov, Y., & Chernikova, N. (2019). Znachennia uchasti batkiv u korektsii autychnoi dytyny [The importance of parental involvement in the correction of autistic children]. *Visnyk Cherkaskoho natsionalnoho universytetu imeni Bohdana Khmelnytskoho. Seriia: "Pedahohichni nauky" - Bulletin of the Cherkasy Bohdan Khmelnytsky National University. Series "Pedagogical Sciences"*, 1, 176-181. [in Ukrainian].
15. Shulzhenko, D. (2017). Psykholoho-pedahohichni problemy emotsiinykh staniv batkiv ditei rannoho viku z porushenniamy rozvytku [Psychological problems and emotional states of parents of young children with developmental disorder and associated sensory disorders]. *Naukovyi chasopys. Spetsialna psykholohiia - Scientific journal. Special psychology*, 34, 178-184. [in Ukrainian].

16. Miliutina, K., & Ivashova, O. (2017). Vplyv batkivskoho stavlennia do ditei z rozladamy autystychnoho spektru na perspektyvu inkliuzyvnoho navchannia [Influence of parenting attitude towards children with PAC prospects for inclusive education]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Seriiia "Psykhologichni nauky" - Scientific Bulletin of Kherson State University. Series "Psychological Sciences"*, 1, № 5, 98-102. [in Ukrainian].

17. Skrypnyk, T.V. (2016). Psykhologichna dopomoha ditiam z autyzmom ta yikhnim batkam [Psychological assistance to children with autism and their parents]. Kyiv: School world. [in Ukrainian].

18. Kasianenko, O.M. (2016). Spilna diialnist osvitenikh zakladiv ta simi u vykhovanni dytyny z osoblyvymy potrebamy [Joint activities of educational institutions and families in raising a child with special needs]. *Vyshcha shkola i rynek pratsi: inte hratsiia, modernizatsiia, internatsionalizatsiia - Higher school and labor market: integration, modernization, internationalization*: Procceding of the All-Ukrainian scientific-practical conference (pp. 96-98). Mukachevo: Mukachevo State University. [in Ukrainian].

19. Sukhoviienko, N. (2018). Pidhotovka maibutnikh vykhovateliv doshkilnykh navchalnykh zakladiv do profesiinoi diialnosti v umovakh inkliuzyvnoi osvity [Preparation of future educators of preschool educational institutions for professional activity in the conditions of inclusive education]. *Extended abstract of candidate's thesi*. Khmelnytskyi. [in Ukrainian].

20. Kovbasiuk, T. & Yatseniuk L. (2020). Sotsialno-pedahohichna pidtrymka batkiv ditei z osoblyvymy osvitnimy potrebamy v zakladakh osvity [Preparation of future educators of preschool educational institutions for professional activity in the conditions of inclusive education]. *Nova pedahohichna dumka - New pedagogical thought*, 3(103), C. 85-88. [in Ukrainian].

УДК 37.01:13.130.2:14:172.054:930.85.008

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-6\(24\)-528-544](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-6(24)-528-544)

Шевченко Світлана Миколаївна кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник, старший науковий співробітник відділу історії та філософії освіти, Інститут педагогіки Національної академії педагогічних наук України, вулиця Січових Стрільців, 52Д, м. Київ, 04053, <https://orcid.org/0000-0002-0432-8893>

ПРОСВІТНИЦЬКІ ІДЕЇ М.П. КУЛІША

Анотація. У статті висвітлено просвітницькі ідеї М.П. Куліша на аналізі його педагогічної спадщини. Показана просвітницько-національна позиція просвітителя; представлено позицію ученого просвітницького характеру. Обґрунтовано актуальність проблеми у цьому напрямку і доведено, що науково-просвітницька діяльність П. Куліша – багатоаспектна, і однією з її складових є журналістська, редакторська й видавнича справа. Вона характеризується високим професіоналізмом, різнобічністю, освітньо-просвітницьким вектором, патріотизмом. Саме друкованому слову, здатному пробуджувати національну свідомість народу і формувати національні почуття, просвітник надавав виняткового значення у національно-визвольній боротьбі. П. Куліш шукав прийнятних шляхів для здійснення своїх видавничих планів з метою просвіти українського народу і формування національної свідомості. Учений убачав порятунок української нації, збереження культури та самобутності, соціальної згоди у відродженні рідного слова. Усією своєю працею, творами він захищав українську мову, обстоював навчання нею у школах, вважаючи, що це формуватиме національні почуття у молодого покоління. З'ясовано, що просвітницька діяльність, творча праця П. Куліша була спрямована на збагачення культури і освіти українського народу.

Встановлено, що провідна роль у творчості Пантелеймона Куліша належить вихованню – спеціально організованому суспільному процесу, що спрямовується на розвиток особистісних соціально-позитивних цінностей, потреб, рис характеру, знань, умінь, навичок і здібностей. Виховання за Пантелеймоном Кулішем є головним чинником розвитку особистості дитини, завдяки якому реалізується програма її соціалізації, розвиваються природний потенціал і задатки. Визначено, що методи родинного виховання, сімейна дисципліна стали предметом педагогічних міркувань П. Куліша. Правильно організована і послідовна, а не безладна дисципліна, побудована на довірливому спілкуванні і переконуванні, а не на контролі і покаранні,

ґрунтується на демократичних стосунках між батьками і дітьми, на відсутності вседозволеності і деспотизму – визначає позитивний моральний розвиток дитини. Погляди П. Куліша на сімейне дошкільне виховання свідчить про глибоке розуміння ним значення виховного впливу сім'ї на розвиток особистості дитини, а особливо в період від народження і до вступу в школу, основою яких є народна мудрість. Цьому етапу вчений надавав особливого значення. Адже виховання в сім'ї – міцний фундамент цілісного процесу формування в особистості моральних якостей і соціальної поведінки.

Встановлено, що П. Куліш висловив конструктивні погляди на дошкільне дитинство, як важливу передумову становлення особистості, вказав на особливі моменти виховного процесу в ранньому віці, тим самим доповнив національну педагогічну думку прогресивними ідеями щодо теорії дошкільного виховання.

Доведено, що особливу увагу П. Куліш приділяв питанню шкільництва в Україні. За П. Кулішем школа це один із основних інститутів соціалізації особистості, тому метою навчально-виховного процесу мав бути розвиток розумових задатків та мислення дитини, створення сприятливих умов для входження її у соціум ті пристосування до навколишнього середовища, а також формування національної свідомості підростаючого покоління, на основі традицій українського народу та його національно-етнічних особливостей.

Ключові слова: Пантелеймон Олександрович Куліш, педагогічні ідеї, шкільництво, просвітитель, українська мова, освіта українського народу.

Shevchenko Svitlana Mykolayivna Candidate of Pedagogical Sciences, Senior Researcher, Senior Researcher of the Department of History and Philosophy of Education, Institute of Pedagogy of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, 52D Sichovykh Striltsiv St., Kyiv, 04053, <https://orcid.org/0000-0002-0432-8893>

EDUCATIONAL IDEAS M.P. KULISHA

Abstract. The article reflects the educational ideas of M.P. Kulish on the analysis of his pedagogical heritage. The educational-national position of the educator is shown; the position of a scientist of an educational nature is presented. The relevance of the problem in this direction is substantiated and it is proved that the scientific and educational activities of P. Kulish are multifaceted, and one of its components is journalism, editorial and publishing. It is characterized by high professionalism, versatility, educational vector, patriotism. It was the printed word, capable of awakening national consciousness and shaping national feelings, that the Enlightener attached exceptional importance to in the national liberation struggle. P. Kulish was looking for acceptable ways to implement his publishing plans in order to

educate the Ukrainian people and form a national consciousness. The scientist saw the salvation of the Ukrainian nation, the preservation of culture and identity, social harmony in the revival of the native word. With all his work, works, he defended the Ukrainian language, defended teaching it in schools, believing that this would form national feelings among the younger generation. It was found out that the educational activity, the creative work of P. Kulish was aimed at enriching the culture and education of the Ukrainian people.

It has been established that the leading role in the work of Panteleimon Kulish belongs to education - a specially organized social process aimed at developing personal socially positive values, needs, character traits, knowledge, skills and abilities. Education according to Panteleimon Kulish is the main factor in the development of the child's personality, thanks to which the program of his socialization is implemented, natural potential and inclinations are developed. It is determined that the methods of family education, family discipline became the subject of P. Kulish's pedagogical considerations. Correctly organized and consistent, and not disorderly discipline, built on trusting communication and persuasion, and not on control and punishment, is based on democratic relations between parents and children, on the absence of permissiveness and despotism - determines the positive moral development of the child. The views of P. Kulish on family preschool education testify to his deep understanding of the importance of the educational influence of the family on the development of the child's personality, especially in the period from birth to entering school, the basis of which is folk wisdom. The scientist attached special importance to this stage. After all, upbringing in the family is a strong foundation for the integral process of forming a person's moral qualities and social behavior.

It has been established that P. Kulish expressed constructive views on preschool childhood as an important prerequisite for the formation of personality, pointed out the special moments of the educational process at an early age, thereby supplementing the national pedagogical thought with progressive ideas on the theory of preschool education.

It is proved that P. Kulish paid special attention to the issue of schools in Ukraine. According to P. Kulish, the school is one of the main institutions of the socialization of the individual, so the goal of the educational process should have been the development of the mental inclinations and thinking of the child, the creation of favorable conditions for his entry into society and adaptation to the environment, as well as the formation of the national consciousness of the younger generation, based on the traditions of the Ukrainian people and their national and ethnic characteristics.

Keywords: Panteleimon Alexandrovich Kulish, pedagogical ideas, school education, educator, Ukrainian language, education of the Ukrainian people.

Постановка проблеми. Науково-просвітницька діяльність П. Куліша – багатоаспектна, і однією з її складових є журналістська, редакторська й видавнича справа. Вона характеризується високим професіоналізмом, різнобічністю, освітньо-просвітницьким вектором, патріотизмом. Сучасний дослідник Є. Нахлік наголошує, що «...літературна, наукова й видавничо-журналістська діяльність Куліша врешті-решт мала далекосяжне політичне – націєтворче, націєвиховне – спрямування» [13, С. 85]. Становлення особистості Пантелеймона Куліша було складним процесом, який відбувався під впливом конкретних умов, соціокультурних, природних, екологічних, географічних, соціально-побутових, національно-народних чинників.

Вирішення складних соціально-економічних умов другої половини XIX ст. у справі народної освіти полягала у боротьбі прогресивної української інтелігенції за національну освіту та розробці й обґрунтуванні дидактичних і виховних засад навчально-виховного процесу у національній школі. Саме відсутність українських шкіл, українознавчого елементу в навчально-виховному процесі порушувало інтелігенцією питання обов'язкового запровадження національної освіти. Пантелеймон Куліш боровся за право українського народу на власну школу. Учений знав, що без визначення основних педагогічних проблем, розробки теоретичних засад навчально-виховного процесу та їх практичного запровадження у шкільну практику українська освіта залишалася б денаціоналізованою і не відповідала б вимогам суспільного розвитку народу. Учений був переконаний, що українська літературна і наукова мова мають розвиватися на народній основі. Народна мова є «...найціннішим передвічним скарбом народного серця. Велика бо сила в простому народному слові і в простій народній пісні... Те слово люди серцем вимовили... Чужа мова – мова розуму, народ же не кидав рідної мови, бо серцем був розумніший від усіх...» [8, С. 25]. Народна мова – є «священним віковим здобутком» [11, с. 24].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Історико-педагогічна, етнографічна, перекладацька, видавнича, лінгвістична, літературна, культурно-громадська діяльність П. Куліша, окремі аспекти просвітницько-педагогічної спадщини стали предметом наукового дослідження у 20-х рр. XX ст. О. Грушевської, М. Грушевського, О. Грушевського, В. Дорошенка, С. Єфремова, І. Житецького, Є. Кирилюка, А. Лободи та ін.

На сучасному розвитку вітчизняної педагогічної науки знайшло відображення у працях О. Адаменка, М. Богуславського, Л. Ваховського, Н. Гупана, Н. Дічек, О. Коновець, О. Міхна, Б. Ступарика, О. Сухомлинської, М. Ярмаченка. У цьому контексті дослідники української історії педагогіки Л. Березівська, Л. Вовк, І. Зайченко та ін., які аналізують окремі аспекти теоретико-педагогічних надбань П. Куліша активного учасника

національно-просвітницького руху, члена Петербурзької Громади та популяризатора й ідеолога національної ідеї.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Історіографічний огляд засвідчує, що педагогічна й науково-просвітницька діяльність П. Куліша ще недостатньо вивчена. Не дістали належної уваги його педагогічні ідеї, що їх зберігають спеціальні наукові праці, літературні твори, епістолярій. Досвід просвітницько-педагогічної діяльності П. Куліша, її актуальність та історико-педагогічна значущість для розвитку освіти в Україні зумовили вибір теми нашого дослідження.

Мета статті: розкрити просвітницькі ідеї П.О. Куліша у педагогічній і науково-просвітницькій діяльності ученого.

Виклад основного матеріалу. П. Куліш убачав порятунок української нації, збереження культури та самобутності, соціальної згоди у відродженні рідного слова. В українському слові педагог-просвітник убачав «...велику живлящу силу, здатну зростити могутнє дерево української культури... Рідне слово – святиня непорочна і дорожче воно тобі од усякої мамони» [12, С. XXI]. Усією своєю працею, творами він захищав українську мову, обстоював навчання нею у школах, вважаючи, що це формуватиме національні почуття у молодого покоління. Адже, «...втрата нашої мови і звичаїв це найгірше, що може трапитися. Не забуваймо, що наш українець лише до тих пір і християнин, доки всі його звичаї і вірування при ньому» [4, С. 265].

Провідна роль у творчості Пантелеймона Куліша належить вихованню – спеціально організованому суспільному процесу, що спрямовується на розвиток особистісних соціально-позитивних цінностей, потреб, рис характеру, знань, умінь, навичок і здібностей. Виховання за Пантелеймоном Кулішем є головним чинником розвитку особистості дитини, завдяки якому реалізується програма її соціалізації, розвиваються природний потенціал і задатки. Наприклад, у навчанні для підростаючого покоління, П. Куліш вважав обов'язковим створення україномовних підручників як єдиного джерела національної освіти. Підручники, написані російською або староцерковною мовою, за якими велось навчання, на думку вченого, були чужими та незрозумілими для учнів. Саме друкованому слову, здатному пробуджувати національну свідомість народу і формувати національні почуття, просвітник надавав виняткового значення у національно-визвольній боротьбі. П. Куліш шукав прийнятних шляхів для здійснення своїх видавничих планів з метою просвіти українського народу і формування національної свідомості. Тому просвітницькі, педагогічні погляди П. Куліш найбільш повно виклав у статтях «Какие руководства удобнее употреблять при первоначальном обучении крестьянских детей?», «Виховання дітей», «Виховання дітей за підмогою школи», «Устня мова з науки», «Перегляд українських книжок»,

«Простонародность в украинской словесности», «Начало образования и ход этической поэзии у народов иностранных», а також у листах до І. Хильчевського (1809–1899) та П. Чуйкевича (1818–1874), до М.Д. Білозерського (1800–1878), борзненського повітового судді (20–30 рр.) та ін.

Пантелеймон Куліш після довгої і тяжкої боротьби за український часопис відповідально і серйозно ставився до формування «Основи». Він покладав великі надії на журнал як на рушійну силу в національному русі, як на важливий засіб просвіти українського народу. Журнал «Основа» стала для нього можливістю реалізувати свої ідеї та плани стосовно укладання загальноукраїнського періодичного органу. Вболіваючи за високий рівень журналу, П. Куліш залучав найкращі літературні українські сили до роботи. О. Кониський, Л. Глібов, Д. Ніс, Т. Шевченко та багато інших були тими, хто, на думку просвітника, своїми творами здатні сприяти розвитку української народної мови, популяризувати національну тематику.

П. Куліш приділяв питанню мови та освіти, яке в «Програмі» журналу, спеціально видано у серпні 1860 року і розіслано по Україні, звучало як „питання життя”. У ньому було надруковано велику кількість публікацій педагогічно-просвітницького характеру, виступів про необхідність створення україномовних народних шкіл та підручників рідною мовою, про справи жіночої освіти, відомостей про стан народної освіти в Україні зокрема. Крім того, на сторінках періодичного видання «Основи» П. Куліш виступав автором статей педагогічно-просвітницького, історичного спрямування, борцем за українську мову та національну школу. Як зазначає І. Стешенко, «Основа» «не являлась органом загальнонародних інтересів, а цілком присвячена була інтересам України. Її метою було – пізнання краю і пробудження національної свідомості земляків разом з обороною різних потреб України... Вона була тільки органом українознавства» [15, С. 41]. Зазначимо, що це було єдине друковане видання, на сторінках якого вміщувалися публікації, що торкалися питань освіти на території України.

Важливу роль в усталенні фонетичної правописної системи відіграв альманах «Хата», виданий Кулішем 1860 року, та журнал «Основа» (1861–1862). В альманасі були представлені твори письменників, які користувалися новим українським правописом, – «кулішівкою». Це насамперед Марко Вовчок, Є. Гребінка, Т. Шевченко, Г. Барвінок, М. Номис, Я. Щоголів, а також сам П. Куліш. Також П. Куліш був одним із видавців ряду дешевих книг українською мовою із дотриманням фонетичного правопису для поширення їх серед народу, так званої «Сільської Бібліотеки», виданої в 40 випусках (твори Т. Шевченка, Марка Вовчка, Л. Глібова та ін.). Учений був переконаний – необхідно дбати про відродження рідної мови, навіть якщо український народ перебуває під політичним володінням Російської імперії: «Дбаймо про свою

словесну автономію, творімо свою автономічну будучину, знаймо добре, що ми в себе вдома» [2, С. 52]. П. Куліш гостро критикував тогочасне шкільництво, яке провадило навчання нерідною для учнів мовою. Засуджував учителів і «начальників», які вважали українську мову «мужицькою», «хохлацькою», не розуміли духовного значення материнської мови учнів. «Вони піддають, – писав він, – місцеву материнську мову насмішкам і ненависті, заставляють дітей приховувати любов до того, що миле і дороге із перших днів життя в рідній родині, і навіть викидають з рук книги, надруковані, з дозволу цензури, на народній мові, якщо вони випадково попадуть до них! Таким чином, в самому зародку знищується те, з чого учень зачерпнув би найбагатші, найчистіші почуття!» [11, С. 30]. Педагог підкреслював, що навчання дітей книгами і підручниками рідною мовою має потужний моральний і естетичний виховний вплив. Спілкування з дітьми, викладання різних предметів зміцнювало педагога в думці щодо необхідності навчання дітей рідною мовою.

Значну увагу П. Куліш приділяв теорії та практиці дошкільного виховання. Його педагогічні думки з цього питання викладені у статті «Виховання дітей» (1869). Аналіз цієї статті стверджує, що предметом аналітичних роздумів ученого стало дошкільне виховання дітей у сім'ї від народження і до вступу до школи. Виховання П. Куліш вважав безперервним процесом, який необхідно розпочинати з перших днів життя дитини. Особливу роль у цей період відіграє сім'я. У сім'ї дитина одержує перші уявлення про себе та навколишній світ, у неї пробуджуються необхідні для життя соціальні почуття, навички спілкування та спільної діяльності. Унікальні виховні можливості сім'ї впливають на людину протягом усього її життя. Учений наголошує, що в родині плекається духовність, у сімейному середовищі створюється атмосфера теплоти, взаємної турботи, – все, що необхідно для формування характеру й особистості дитини. У родині утверджується і зберігається мовна культура, свобода, незалежність, гідність і самоповага до цілісності та єдності роду, подружжя вірність, любов і взаємоповага людей. Тому метою дошкільного сімейного виховання П. Куліш вважав захист дитини від шкідливого впливу навколишнього середовища і створення міцного фундаменту для подальшого виховання і навчання [5, С. 126]. Вчений особливого значення надавав ставленню батьків до дітей і використання ними «розумних» методів у вихованні.

П. Куліш у вихованні дитини надавав особливу роль матері, як за природним інстинктом, так і за соціальним обов'язком: «Рідна кров і мати – ці два поняття один з одним нерозлучні» [6, С. 119]. Батько – це захисник сім'ї, її морально-духовних цінностей, всього роду. Разом із своїм чоловіком і під його опікою, на думку педагога-просвітника, мати повинна виховувати і формувати у своїх дітей усвідомлений гуманізм, добродушність, милосердя, готовність

допомогти усім слабосилим, безпомічним і беззахисним. Учений вважав, що обов'язок батьків, – сумлінно виховувати своїх дітей, прищеплювати позитивні соціальні якості, а головне – турбуватися про здоров'я дитини і про її життя. У листі до І. Хильчевського, який мав декількох дітей, П. Куліш писав: «Збереження стількох дітей живими і здоровими краще за все свідчить про твою мудрість, а якщо із них вийдуть працівниці і працівники думки, то я зарахую тебе до величних із людей» [14, С. 92]. Ці рядки П. Куліша мають глибокий зміст. Учений поряд із основним обов'язком батьків – зберегти життя і здоров'я дитини, вважав, що вони повинні сприяти інтелектуальному і духовному розвитку дітей, виховувати у них духовно-моральні якості: любов до ближнього, любов до праці, совість, милосердя, дисциплінованість, відповідальність, честь, ввічливість, правдивість, скромність, дружбу, патріотизм. Так фізичне виховання, фізичний розвиток необхідний для успішного духовного і морального здоров'я дитини. У цьому контексті педагог великого значення надавав дотриманню в сім'ї режиму харчування, чистоти, сну тощо. П. Куліш зауважував, що дуже часто батьки власними вчинками роблять дитину заручником своїх бажань, турбот, повсякденного життя, створюють грізний авторитет, внаслідок чого дитина боїться батьків. Учений вимагав від батьків перш за все глибокої любові до дитини, уваги до її особистості і шанування гідності. Батьки мають стати найближчими людьми і надійною опорою дитини, а відносини між ним мають бути гармонійними, щирими, побудованими на довірі, повазі і взаємодопомозі.

Методи родинного виховання, сімейна дисципліна стали предметом педагогічних міркувань П. Куліша. Правильно організована і послідовна, а не безладна дисципліна, побудована на довірливому спілкуванні і переконуванні, а не на контролі і покаранні, ґрунтується на демократичних стосунках між батьками і дітьми, на відсутності вседозволеності і деспотизму – визначає позитивний моральний розвиток дитини. Особливо важливими при цьому є послідовність і узгодженість дій батьків. П. Куліш був противником суворих методів покарання, на які часто покладаються батьки. Використовуючи їх у вихованні дітей, вони не досягають справжньої мети: формування у дітей совісності і поваги до інших. Учений вважав, що дитина для батьків має бути найсвятішим і найціннішим створінням. У повсякденному житті родини часто припускаються серйозних помилок у вихованні дітей через педагогічну неосвіченість, низький рівень педагогічної культури. У результаті недбалого ставлення до виховання, діти набувають негативних якостей, як-то: заздрість, немилосердність, неповага до оточення.

У дошкільному сімейному вихованні надзвичайно важливим, на думку П. Куліша, є приклад батьків. Дитина від народження наслідує їхні вчинки, погляд на життя, моральні якості. Тому моральність батьків є першорядною,

якщо вони прагнуть прищепити своїм дітям духовні норми і цінності. За П. Кулішем, важливими чинниками сімейного дошкільного виховання, які визначають розвиток особистості дитини, є:

- гармонійні відносини між батьками;
- батьківська опіка, взаємна повага, довіра до дитини;
- гігієнічний аспект догляду за дитиною;
- методи виховання, якими користуються батьки;
- сприймання дитини як найвищої цінності;
- правильно організована ігрова діяльність;
- приклад батьків;
- дотримання принципу природовідповідності (врахування вікових та індивідуальних особливостей дитини).

Аналіз поглядів П. Куліша на сімейне дошкільне виховання свідчить про глибоке розуміння ним значення виховного впливу сім'ї на розвиток особистості дитини, а особливо в період від народження і до вступу в школу. Цьому етапу вчений надавав особливого значення. Адже виховання в сім'ї – міцний фундамент цілісного процесу формування в особистості моральних якостей і соціальної поведінки. Погляди П. Куліша на сімейне дошкільне виховання, основою яких є народна мудрість, і сьогодні не є застарілими і можуть бути використані у практиці сучасної сім'ї. Важливими з питань дошкільної педагогічної теорії є такі його думки:

- 1) виховання повинне розпочинатися із перших днів життя дитини;
- 2) у період від народження і до вступу в школу батькам необхідно приділяти особливу увагу розвитку дитини, оскільки від цього залежить її життєдіяльність у майбутньому;
- 3) з раннього віку батьки повинні виховувати дитину фізично, морально, розумово, що є головною умовою її фізичного і духовного здоров'я;
- 4) великою є роль ігрової діяльності у розвитку дитини, становленні її світогляду;
- 5) відповідальність батьків за виховання дітей, уникання вседозволеності, любов і повага до дитини, відсутність тілесних покарань – важлива умова правильного виховання;
- 6) дитина схильна наслідувати дії та вчинки дорослих, тому визначним виховним впливом може стати правильно організована поведінка батьків;
- 7) сформовані у дитинстві світогляд, переконання і моральні якості залишаються на все життя.

Усвідомлюючи складність процесу виховання особистості, П. Куліш висловив конструктивні погляди на дошкільне дитинство як важливу передумову становлення особистості, вказав на особливі моменти виховного процесу в ранньому віці, тим самим доповнив національну педагогічну думку

прогресивними ідеями щодо теорії дошкільного виховання. Але особливу увагу П. Куліш приділяв питанню шкільництва в Україні.

Важливі педагогічні проблеми П. Куліш ставив і вирішував виходячи із практичного досвіду, із особистих уважних і довготривалих спостережень. Водночас він був переконаний: навчання рідною мовою – найефективніше в плані морально-етичному і для розвитку розумових здібностей учня. Метою навчання він визначав здобуття учнями корисних і міцних знань, формування у них прагнення пізнавати нове, сприяння розвитку їхнього мислення, розширення світогляду. П. Куліш був переконаний, що найефективніше можна реалізувати такі цілі лише україномовним навчанням. Він виступав з вимогою запровадження в освітні заклади, а особливо в початкові школи, української мови викладання. Педагог гостро вболівав за освіченість простого українського народу, а особливо сільського. Однією із його ідей було збудувати доступну всім верствам національну освіту, яка б ґрунтувалася на україномовному навчанні, враховувала традиції, народну педагогіку, історію, фольклор українців, і в той самий час відповідала європейському рівню. Закладаючи фундамент цієї загальнонаціональної справи, П. Куліш розумів, що вона потребує багато зусиль і часу. Педагога засмучувало тогочасне суспільно-економічне і культурне громадське життя в Україні: чиновники, державні службовці не опікувалися освітнім становищем українців, їхнім культурним розвитком. П. Куліш усвідомлював, що неосвіченість населення може мати негативні наслідки для української нації. У поширенні освіти серед народу, на думку П. Куліша, велику роль відіграють україномовні підручники як важливе джерело знань і моральної свідомості. Тому впровадження їх у школи було першорядною потребою. Він категорично засуджував існуючі шкільні книги не тільки за мову і зміст, але й з методичного погляду. Оскільки підручники, видані російською або старослов'янською мовами, – незрозумілі для учнів, а також складені важким для них методом, за якого потрібно було багато часу для заучування букв і складів. Підручник має бути побудований за конструктивним методичним принципом але: «Багато залежить успіх дитяти від старанності наставника і уміння передати йому те, чому воно вчиться, і від ступені здібностей самого навчаючого; але незалежно від цього всього, багато значать і самі рекомендації, по яких вчиться дитя» [9, С. 211]. Свої дидактичні погляди на побудову навчальної книги П. Куліш втілював у «Граматці» (1861), що дала початок створенню шкільних підручників українською мовою і досі не втрачає свого методично-дидактичного значення. За яким проводилося навчання. У своїй науково-педагогічній праці «Какие руководства удобнее употреблять при первоначальном обучении крестьянских детей?» (1862) П. Куліш писав, що у 1861 р. перед проїздом Архієпископа Філарета через одне село Козелецького повіту він з великим захватом спостерігав, як усі учні в

сільській школі «...без примусу і живо розказували наставнику своєму священну історію по граматці Куліша, і яке співчуття і щиру радість виявляли присутні при цьому батьки дітей. Подібного явища ніде не приходилося мені помітити, при використанні інших керівництв у школах. Жаль тільки, що при випробуванні Преосвященним Філаретом дітей тої школи в знанні молитов і заповідей, наставник-священник не осмілювався доповісти, що діти прекрасно можуть розказувати і священну історію на рідній своїй мові» [9, С. 212]. Така апробація «Граматки» свідчить про високу методичну кваліфікацію автора і відповідність підручника потребам та інтересам народу. Також підтвердженням високого рівня підручника були спогади Х.Д. Алчевської, у яких вона зазначала, що коли розпочала у 1862 р. свою педагогічну діяльність у жіночій недільній школі, то з власної ініціативи вперше навчала рідною мовою учениць і в цій справі використовувала «Граматку» П. Куліша, хоча на той час викладання в основному відбувалося російською мовою: «Час українського руху 60-х років збігся із захопленням інтелігенції недільними школами, і я пішла туди. У них вчили, звичайно, по-російському, і тільки моїй обширній групі учениць я роздала граматку Куліша і почала вчити їх по-українськи» [1, С. 454]. У результаті аналізу підручника П. Куліша визначаємо, що він реалізовує провідні функції підручника для початкової школи, а саме: інформаційну, розвивальну та виховну:

- *інформаційна* функція реалізується шляхом подання певного обсягу знань про навколишню дійсність, про способи пізнавальної і практичної діяльності із врахуванням вікових особливостей;

- *розвивальна* – сприяє розвитку мислення, уваги, уяви, пам'яті, а також формує загальнонавчальні уміння і навички;

- *виховна* – орієнтує на засвоєння загальнолюдських і національних цінностей, сприяє формуванню духовно-моральних якостей.

Здійснений аналіз змісту підручників за авторством П. Куліша («Повість об украинском народе» (1846) та «Граматка» (1857, 1861) дає можливість визначити, що вони є інновативним відповідно до рівня наукового розвитку в другій половині XIX ст., а також сприяв формуванню національної свідомості та передачі соціального досвіду підростаючому поколінню.

Дбаючи про оновлення змісту освіти, учений наголошував на потребі враховувати в навчально-виховному процесі західноєвропейських ідей, зокрема ідеї народності та природовідповідності. Навчально-виховний процес повинен бути нерозривно поєднаний з історією, мовою, національними традиціями, із особливостями хліборобської культури українського народу, тим самим треба створювати умови для врахування природних задатків дитини, формувати національний склад психіки, національний характер, відповідний спосіб мислення дитини. Куліш писав: «Нашому землеробу не хочеться, щоб дитя його

навчилося освіченій російській мові: він боїться відчуження сина від рідної сім'ї і від занять його предків. І в результаті такого побоювання наш південно-руський землероб залюбки вирішує відмовитися від школи, чим може втратити єдиний залишений у нього скарб – рідну мову, а разом з нею і свої звичаї, вірування, традиції, словом – все колишнє духовно-моральне життя» [9, С. 211]. П. Куліша вважав, що, виховуючи підростаюче покоління на національному ґрунті, необхідно забезпечувати єдність національного і загальнолюдського, вносити у громадську свідомість національну рівність, взаємну повагу і толерантність. Так, у листі до князя Шаховського за чотири роки до смерті він писав: «Задача міжнародної рівноваги у мене до цього часу сіяє дороговказом» [16, С. 211]. П. Куліш наголошував, що виховання повинно бути пройняте національним духом, любов'ю і шаною до рідної землі, але в той самий час не повинно генерувати зневагу до інших народів. Учений був переконаний у необхідності вивчення молоддю історії, літератури, культури, традицій і звичаїв різних народностей та у знанні декількох іноземних мов. Його статті, листи засвідчують глибоку переконаність у необхідності неодмінної реорганізації освітньої системи, оновлення змісту освіти, перебудови шкільної системи, удосконалення процесу навчання, з метою національного спрямування, щоб виховувати українську дитину як гідного члена суспільства, сповненого шани і любові до рідної землі, рідного слова.

Як борець за національну освіту, П. Куліш тяжко сприймав несприятливі умови функціонування української школи. Він був переконаний, що її успішне реформування неможливе за умов авторитарної політики, жорсткого контролю міністерства, а лише ініціатива на місцях – необхідна складова удосконалення процесу навчання, яка створювала б умови для розвитку особистості, враховувала національні особливості українського народу. На думку П. Куліша, школа – один із основних інститутів соціалізації особистості, тому метою навчально-виховного процесу мав бути розвиток розумових задатків та мислення дитини, створення сприятливих умов для входження її у соціум і пристосування до навколишнього середовища, а також формування національної свідомості підростаючого покоління, на основі традицій українського народу та його національно-етнічних особливостей. Існуючу систему навчання він вважав віджилою і неефективною, схоластичною, а школу – «місцем страждання» дітей: «Щасливий той народ, що має добрі школи» [7, С. 198].

Учений був переконаний, що процес навчання має базуватися на науково-обґрунтованих і результативних педагогічних ідеях видатних вчених і педагогів, інтерпретованих відповідно до національних особливостей кожного народу.

Цікавим з погляду сьогодення є той факт, що П. Куліш був прихильником загального колективізму у вихованні і навчанні. Він звертав увагу на те, що

саме у спілкуванні в широкому колі учні розвиваються, при звичаються до життя в колективі, в них виробляються міжособистісні стосунки, завдяки чому вони набувають необхідного в майбутньому досвіду взаємодії з людьми: «Оце ж школа дасть тобі взнати ровесників твоїх, щоб ти знайшов між ними товаришів на увесь вік твій. Розгортуючи вкупі розум свій при науковому світлі, ви найкраще себе визнаєте, і свого початкового життя громадського до віку не забудете» [7, С. 199].

Великого значення педагог надавав питанням жіночої освіти. Зазвичай вважалося, що жінці освіта непотрібна, а коло її інтересів обмежувалося сім'єю і побутом, внаслідок чого «...жінка, душа сімейного і громадянського життя» [10, С. 35].

П. Куліш виступав за чітку структурну послідовність освіти, обґрунтовуючи необхідність освіти впродовж життя:

- дошкільне сімейне виховання;
- навчання в школі;
- вища освіта.

«Не гімназія і університет, – писав П. Куліш, – мусять бути головними ступнями до того, щоб кохана дитина ваша сталась чоловіком достойним, а перш всього – рідна хата, потім початкова школа» [7, С. 199]. Як з усього видно, пріоритетного значення П. Куліш надавав дошкільному сімейному вихованню, а серед наступних двох віддавав перевагу початковій школі: «Коли б котра громада спромоглась своїм коштом заложити десять гімназій, то зробила б вона дуже розумне діло, спорудивши тільки одну гімназію, а дев'ять (коли б не можна було більш) початкових шкіл» [7, С. 199]. Такі погляди П. Куліша знайшли своє відображення у його літературно-просвітницькій діяльності. Більшість художніх, історичних праць ученого відображали народне життя у всій його реальності і повсякденності, літературні образи його творів були не вигаданими, а взятими із середовища українського народу. На його думку, прості люди – найщиріші, високоморальні верстви суспільства. Цю чистоту народної сутності передав його герой Сагайдачний у повісті «Майор».

Варто зауважити, що П. Куліш один із перших порушив питання про значення професійної освіти, радячи, замість пам'ятника Т. Шевченкові, спорудити хліборобсько-ремісничу безплатну школу, яка звалася б «Тарасовою». В цілому у боротьбі за вітчизняну педагогічну освіту П. Куліш у спеціальних педагогічних працях, листах до громадських і літературних діячів висловив актуальні погляди на ключові освітні питання, які можна систематизувати так: *правильно* організоване дошкільне виховання – успішна передумова становлення особистості; *побудова* навчально-виховного процесу за принципами природовідповідності та народності; *необхідність* реорганізації освітніх закладів, у результаті якої школа має стати державно-громадською

установою, здатною формувати і зберігати національну культуру, ґрунтуватися на народній основі, послуговуватися рідною мовою, з урахуванням традицій, історії, зі змістовим наповненням і формами роботи, що відповідають потребам народу; *важлива* роль у навчанні та вихованні дітей належить учителю, який має бути всебічно розвиненою особистістю, здатного уміло організувати пізнавальну діяльність учнів, будувати гармонійні стосунки з учнями на демократичних і гуманістичних засадах; *необхідність* освіти для жінок як повноправних і повноцінних учасників суспільного життя; *побудова* чіткої структурної послідовності освіти: дошкільне сімейне виховання, базова освіта, вища освіта – як передумова високої освіченості особистості; *використання* у практиці вітчизняної школи зарубіжного освітнього досвіду з метою запозичення кращих освітніх надбань передових країн світу; *тісна* співпраця сім'ї та школи з метою досягнення педагогічних цілей і використання у шкільництві надбань родинної педагогіки (саме у сім'ї закладаються основні моральні якості, формується світогляд, ціннісні орієнтації, громадянська позиція дитини. Водночас школа повинна створити відповідні освітньо-виховні умови для успішного продовження формування цих якостей); *колектив* у вихованні особистості відіграє роль потужного чинника морального виховання, саме у взаємодії з колективом відбувається розвиток особистості; *необхідність* врахування у навчально-виховному процесі спадкових і вроджених задатків дитини; *використання* у навчально-виховному процесі науково розроблених і обґрунтованих методів навчання; *одним* із засобів навчання повинні стати україномовні підручники належного навчально-методичного рівня.

Підкреслимо й те, що П. Куліш мав феноменальну пам'ять. Завдяки цьому самотужки вивчив і добре оволодів німецькою, французькою, англійською, італійською, іспанською, латинською, старосєврейською, польською, чеською, сербською мовами, а за кілька років до смерті студіював шведську, зацікавившись паперами Карла XII [17, С. 140]. Він переклав українською мовою цілу низку драматичних творів В. Шекспіра, твори Д. Байрона, Ф. Шіллера, ліричні поезії Г. Гете, прагнучи донести до українського народу духовне багатство світової класичної літератури. У перекладі творів світових класиків на рідну мову П. Куліш убачав національне відродження – це шлях залучення широкого різноманіття світової класики до національної культури [3, С. 77].

Пантелеймон Куліш добре знав, що європейське суспільство протягом віків навчалася своєї літературної мови головно з перекладів Біблії і виховувалося на її віковичних канонах. Він хотів, щоб український народ також навчався рідної мови з цієї найбільш читаної книжки, а тому поставив собі за мету – зробити переклад Святої Книги... Його активна громадська діяльність, наукова й просвітницька робота були пронизані ідеєю вдосконалення

української мови до високого наукового рівня на народній основі, аби запровадити її в навчальних закладах та у видавничій справі, всіх сферах життя українського народу. Змагаючись за українську мову, вчений створив фонетичну правописну систему, яка заклала підвалини сучасного правопису, видав перший україномовний підручник „Граматка”, зробив переклад Біблії рідною мовою, публіцистично обстоював право українського народу на володіння самобутньою мовою. Педагогічні ідеї і погляди, спрямовані на вирішення освітньо-виховних завдань, стали органічною складовою його педагогічної і просвітницької діяльності П. Куліша.

Висновки і перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Отже, враховуючи широту порушених педагогічних проблем, зазначимо, що педагогічні погляди П. Куліша не втратили значення для сучасної освіти, навчання й виховання, тому вони мають посісти належне місце у вітчизняній педагогічній думці. Педагогічні погляди вченого, сформовані власною практикою, на основі аналізу актуальної системи освіти, педагогічних поглядів і практики минулого, зарубіжного досвіду, мають прогностичний характер. Їх аналіз говорить про надзвичайну обізнаність П. Куліша з досвідом і працями відомих педагогів і філософів. Для великого вченого піднесення рідної мови до рівня літературної було одним із завдань просвітницької діяльності. Таким чином, журналістська, редакторська та видавнича діяльність П. Куліша мала яскраво виражену національно-просвітницьку спрямованість. Учений активно друкував на сторінках періодичних видань статті педагогічного, просвітницького характеру, виступав ідеологом української національної ідеї, сумлінно обстоював право українського народу на рідну мову та національну школу [18]. Був видавцем і популяризатором творів українських письменників, навчально-популярної літератури, підручників для народної освіти, які мають досліджуватися.

Література:

1. Алчевская Х. Д. Передуманное и пережитое: дневники, письма, воспоминания. М., 1912. 467 с.
2. Вибрані листи Пантелеймона Куліша українською мовою писані / [ред. Ю. Луцький ; передм. Ю. Шевельов], 1984. 326 с.
3. Должикова Т. І. Мовна особистість Пантелеймона Куліша: дис. ...кандидата філолог. наук: 10.00.01 / Должикова Тетяна Іванівна. К., 2003. 186 с.
4. Кирило-Мефодіївське товариство: [у 3 т.] К.: Наук. думка, 1990. Т. 1. 544 с.
5. Кравченко О. Погляди П. Куліша на дошкільне дитинство як передумову становлення особистості // Гуман-й вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький держ-й пед-й ун-т ім. Григорія Сковороди»: наук.-теорет. зб., 2008. Вип. 14. С. 126–129.
6. Кулиш П. Воспоминания детства. Бахмут : [б.в.], 1899. 490 с.
7. Куліш П. Виховання дітей за підмогою школи // *Правда*. 1869. Ч. 23. С. 198–199.
8. Куліш П. Дві мови, книжня і народня // *Україна*. 1914. Кн. 3. С. 22–34.

9. Куліш П. Какие руководства удобнее употреблять при первоначальном обучении крестьянских детей? // *Черниговский листок*. 1862. №26. С. 202–204; №27. С. 210–212.
10. Куліш П. Крашанка русинам і полякам на Великдень 1882 р. Львів : [б.в.], 1882. 40 с.
11. Куліш П. Ответ «Бояну»-Стебельскому на «Письмо до Кулиша» (Письмо к редактору «Правды»). Львів : [б.в.], 1867. 36 с. (Додаток до №14 «Правди»).
12. Куліш П. Передне слово до громади // *Хата*. 1860. С. VII–XXII.
13. Новицький М. Шевченко в процесі 1847 р. і його папери // *Україна*. 1925. № 1/2. С. 51–99.
14. Письма П. А. Кулиша к И. Ф. Хильчевскому (1858–1875) // *Киевская Старина*. 1898. № 1. С. 84–149.
15. Стешенко І. Українські шестидесятники // *Записки Українського наукового товариства в Києві*. 1908. Кн. 2. С. 1–45.
16. Шаховский Н. Памяти П. А. Кулиша // *Русское обозрение*. 1897. № 3. С. 192–227.
17. Яцюк В. Виставка матеріалів про життя і творчість Пантелеймона Куліша // *Народна творчість та етнографія*. 1997. № 4. С. 136–141.
18. Рудницька-Юрійчук І.Р. Марія Пастернакова – педагог, вихователь дошкілля в українській діаспорі Канади. Перспективи та інновації науки (Серія «Педагогіка»). Вип. № 5 (5). Київ, 2021. С.554-562. ISSN 2786-4952 Online. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-4952-2021-5\(5\)-554-563](https://doi.org/10.52058/2786-4952-2021-5(5)-554-563). URL: <http://perspectives.pp.ua/index.php/pis/article/view/773/775>

References:

1. Alchevskaia Kh. D. (1912). Peredumannoe y perezhytoe: dnevyky, pysma, vospomynanyia [Rethought and experienced: diaries, letters, memoirs], 467. [in Ukrainian].
2. Vybrani lysty Panteleimona Kulisha ukrainskoiu movoiu pysani [Selected letters of Panteleimon Kulish in Ukrainian are written], (1984). / [red. Yu. Lutskyi - ed. Y. Lutsky; peredm. Yu. Shevelov - subject Y. Shevelev], 326. [in Ukrainian].
3. Dolzhykova T. I. (2003). Movna osobystist Panteleimona Kulisha: [Linguistic personality of Panteleimon Kulish]: dys. ...kandydata filoloh. nauk [dis. ... candidate philologist. Sciences]: 10.00.01 / Dolzhykova Tetiana Ivanivna - Dolzhikova Tatyana Ivanovna, 186. [in Ukrainian].
4. Kyrylo-Mefodiivske tovarystvo: [u 3 t.] [Cyril and Methodius Society: [in 3 volumes]], (1990), 1, 544. [in Ukrainian].
5. Kravchenko O. (2008). Pohliady P. Kulisha na doshkilne dytynstvo yak peredumovu stanovlennia osobystosti [Views of P. Kulish on preschool childhood as a condition for the formation of personality] // *Humanitarnyi visnyk DVNZ «Pereiaslav-Khmelnytskyi derzhavnyi pedahohichnyi universytet im. Hryhoriia Skovorody»*: naukovo-teoretychnyi zbirnyk - Humanitarian Bulletin of the SHEE «Pereiaslav-Khmelnytsky State Pedagogical University named after I.I. Grigory Skovoroda»: scientific and theoretical collection, 14; 126–129. [in Ukrainian].
6. Kulish P. (1899). Vospomynanyia detstva [Childhood memories], 490. [in Ukrainian].
7. Kulish P. (1869). Vykokhuvannia ditei za pidmohoiu shkoly [Raising children through school] // *Pravda - Truth*, 23, 198–199. [in Ukrainian].
8. Kulish P. (1914). Dvi movy, knyzhnia i narodnia [Two languages, bookish and folk] // *Ukraina - Ukraine*, 3, 22–34. [in Ukrainian].
9. Kulish P. (1862). Kakyе rukovodstva udobnee upotreblat pry pervonachalnom obuchenyy krestianskykh detei? [What guidelines are more convenient to use in the initial education of peasant children?] // *Chernykhovskyi lystok - Chernihiv sheet*, 26, 202–204; 27, 210–212. [in Ukrainian].
10. Kulish P. (1882). Krashanka rusynam i poliakam na Velykden 1882 r. [Easter for Rusyns and Poles on Easter 1882], 40. [in Ukrainian].

11. Kulish P. (1867). Otvēt «Boianu»-Stebelskomu na «Pysmo do Kulysha» (Pysmo k redaktoru «Pravdy») [Reply to «Boyan»-Stebelsky to «Letter to Kulish» (Letter to the editor of «Pravda»)], 36. (Dodatok do - Annex to 14 «Pravdy - Truth»). [in Ukrainian].
12. Kulish P. (1860). Perednie slovo do hromady [Front word to society] // *Khata - House*, VII–XXII. [in Ukrainian].
13. Novytskyi M. (1925). Shevchenko v protsesi 1847 r. i yoho papery [Shevchenko in the process of 1847 and his papers] // *Ukraina - Ukraine*, 1/2, 51–99. [in Ukrainian].
14. Pysma P. A. (1898). Kulysha k Y. F. Khylychevskomu (1858–1875) [Kulish to I. F. Khilchevsky (1858–1875)] // *Kyevskaia Staryna - Kyiv Antiquity*, 1, 84–149. [in Ukrainian].
15. Steshenko I. (1908). Ukrainski shestydesiatnyky [Ukrainian sixties] // *Zapysky Ukrainskoho naukovooho tovarystva v Kyievi - Notes of the Ukrainian Scientific Society in Kyiv*, 2, 1–45. [in Ukrainian].
16. Shakhovskiy N. (1897). Pamiaty P. A. Kulysha [In memory of P. A. Kulish] // *Russkoe obozrenye - Russian review*, 3, 192–227. [in Ukrainian].
17. Yatsiuk V. (1997). Vystavka materialiv pro zhyttia i tvorchist Panteleimona Kulisha [Exhibition of materials about the life and work of Panteleimon Kulish] // *Narodna tvorchist ta etnografiiia - Folk art and ethnography*, 4, 136–141. [in Ukrainian].
18. Rudnic'ka-Jurijchuk I.R. Marija Pasternakova – pedagog, vihovatel' doskillja v ukrains'kij diaspori Kanadi. Perspektivi ta innovacii nauki (Serija «Pedagogika»). Vip. № 5 (5). Kiiv, 2021. S.554-562. ISSN 2786-4952 Online. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-4952-2021-5\(5\)-554-563](https://doi.org/10.52058/2786-4952-2021-5(5)-554-563). URL: <http://perspectives.pp.ua/index.php/pis/article/view/773/775>

СЕРІЯ «Психологія»

УДК 159.922

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-6\(24\)-545-558](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-6(24)-545-558)

Бочелюк Віталій Йосипович доктор психологічних наук, професор, Заслужений працівник освіти України, професор кафедри соціальної роботи та психології, Національний університет «Запорізька політехніка», вул. Тургенєва, 39, м. Запоріжжя, 69063, тел.: (066) 292-43-47, <https://orcid.org/0000-0001-8727-3818>

Панов Микита Сергійович доктор психологічних наук, доцент, професор кафедри спеціальної освіти та психології, Комунальний заклад вищої освіти «Хортицька національна навчально-реабілітаційна академія» Запорізької обласної ради, вул. Наукового містечка, 59, м. Запоріжжя, 69017, тел.: (050) 936-10-29, <https://orcid.org/0000-0002-5085-8895>

Спицька Ліана Вікторівна доктор психологічних наук, професор, професор кафедри практичної психології та соціальної роботи, Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля, проспект Центральний 59-а, м. Сєвєродонецьк, 93406, тел.: (096) 760-26-45, <https://orcid.org/0000-0002-9004-727X>

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ТА МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ПСИХОСОМАТИКИ

Анотація. У статті представлено огляд теоретичних основ психосоматики у історичній динаміці. Визначено особливості розвитку психосоматики як науки, які можна умовно об'єднати у декілька блоків: допсихологічний, психологічний та медичний. Накопичені наукові знання надали можливість психосоматиці зайняти її місце у системі наук, проте і досі залишається багато перспектив для подальших досліджень. Це також стосується методологічних та методичних засад психосоматики. У статті описано методологічні проблеми з якими стикається наука, представлено перелік методів наукового дослідження у психосоматиці та методик діагностики психосоматичних розладів. Особлива увага приділяється діагностики психосоматичних захворювань, оскільки саме із цим питанням стикається медична та психологічна практика. Для постановки

діагнозу «Соматоформний розлад» потрібна одночасна наявність усіх наступних ознак без виключення: відсутні дані про істотне структурне або функціональне порушення органу або системи; симптоми захворювання тісно пов'язані з неприємними життєвими обставинами, труднощами та конфліктами; заклопотаність і засмученість з приводу можливого серйозного (але часто невизначеного) захворювання цього органу або системи, причому повторні пояснення і переконання на цей рахунок лікарів залишаються безрезультатними. Лікарі усіх інших спеціальностей можуть запідозрити наявність психічного розладу, встановити діагноз психологічного розладу, направити на додаткові консультації фахівців, у тому числі лікаря-психіатра, проводити терапію самостійно у межах клінічних настанов та уніфікованих протоколів або у співпраці із лікарем-психіатром чи іншими фахівцями. Втім, оцінка певного психопатологічного феномену за діагностичною шкалою не є тотожною діагнозу психічного розладу, але дозволяє визначити ступінь порушення і обґрунтувати обсяг терапії.

Ключові слова: психосоматика, теоретичні засади психосоматики, історія психосоматики, методологічні проблеми, методи наукових досліджень, методи діагностики, психосоматичний розлад.

Bocheliuk Vitalii Yosypovych Full Doctor in Psychology, Professor, Honored Education Worker of Ukraine, Professor at the Department of Social Work and Psychology, Zaporizhzhia Polytechnic National University of «Zaporizhzhia Polytechnic» National University, Turhenyeva St., 39, Zaporizhzhya, 69063, tel.: (066) 292-43-47, <https://orcid.org/0000-0001-8727-3818>

Panov Mykyta Serhiyovych Full Doctor in Psychology, Assistant Professor, Professor at the Department of Special Education and Psychology of Municipal Institution of Higher Education «Khortytsia National Educational Rehabilitation Academy» of Zaporizhzhia Regional Council, Naukovoho mistechka St., 59, Zaporizhzhya, 69017, tel.: (050) 936-10-29, <https://orcid.org/0000-0002-5085-8895>

Spytska Liana Viktorivna Full Doctor in Psychology, Professor, Professor at the Department of Practical Psychology and Social Work of Volodymyr Dahl East Ukrainian National University, 59A, Central Prospect, Severodonetsk, 93406, tel.: (096) 760-26-45, <https://orcid.org/0000-0002-9004-727X>

THEORETICAL-METHODOLOGICAL FUNDAMENTALS OF PSYCHOSOMATICS

Abstract. The article presents an overview of the theoretical foundations of psychosomatics in historical dynamics. The peculiarities of the development of

psychosomatics as a science that can be conditionally combined into several blocks: pre-psychological, psychological and medical. Accumulated scientific knowledge has enabled psychosomatics to take its place in the science system, but there are still many prospects for further research. This also applies to the methodological and methodological foundations of psychosomatics. The article describes the methodological problems faced by science, presents a list of research methods in psychosomatics and methods for diagnosing psychosomatic disorders. Particular attention is paid to the diagnosis of psychosomatic diseases, as this is the issue facing medical and psychological practice. To diagnose «Somatoform disorder» requires the simultaneous presence of all the following signs without exception: there is no evidence of significant structural or functional disorders of the organ or system; symptoms of the disease are closely related to unpleasant life circumstances, difficulties and conflicts; concern and frustration about a possible serious (but often undefined) disease of this organ or system, and repeated explanations and persuasions on this account of doctors remain ineffective. Physicians of all other specialties may suspect a mental disorder, diagnose a psychological disorder, refer for additional consultation with specialists, including a psychiatrist, conduct therapy independently within clinical guidelines and uniform protocols, or in collaboration with a psychiatrist or other specialist. However, the assessment of a certain psychopathological phenomenon on a diagnostic scale is not identical to the diagnosis of a mental disorder, but allows determining the degree of disorder and justifying the scope of therapy.

Keywords: psychosomatics, theoretical principles of psychosomatics, history of psychosomatics, methodological problems, research methods, diagnostic methods, psychosomatic disorder.

Постановка проблеми. Психосоматичні розлади є достатньо поширеними, більше того їх кількість постійно зростає через зростаючу стресогенність суспільства. За статистикою третина хворих, що звертаються за медичною допомогою, первинно страждали від емоційних розладів. Статистичні дослідження вказують, що частота психосоматичних захворювань коливається від 15% до 60% від загальної чисельності населення, а кількість психосоматиків серед пацієнтів лікарень становить 38-42% [4]. Не дарма питання зв'язку тілесного та душевного цікавило лікарів та мислителів ще з античних часів. Першими лікарями, що застосовували ідеї психосоматики були Гіпократ, Авіценна та інші. Втім у науковий дискурс поняття психосоматики та соматопсихології увійшли лише у 1922 році. Протягом сторічного розвитку психосоматики як наука пройшла стрімкий час та здобула багато наукових досягнень, проте ще більше актуальних питань постають перед науковцями.

Психосоматика є напрямом у медицині та психології, що займається вивченням впливу психологічних факторів на виникнення і подальшу динаміку соматичних захворювань. В основі психосоматики лежить реакція на емоційне переживання, що супроводжується функціональними змінами і патологічними порушеннями в органах. Відповідна схильність може впливати на вибір органу або системи, що вражаються. У рамках психосоматики досліджувалися і досліджуються зв'язки між характеристиками особистості (конституціональні особливості, риси характеру і особистості, стилі поведінки, типи емоційних конфліктів) і тим чи іншим соматичним захворюванням. Популярна думка, що всі хвороби людини виникають унаслідок психологічних невідповідностей і розладів, які виникають в душі, в підсвідомості, в думках людини. **Мета даної статті** – представити аналіз теоретико-методологічних та методичних засад науки психосоматики.

Виклад основного матеріалу. Як і сама наука психологія, психосоматика характеризується досить короткотривалою історією та значною передісторією розвитку. Її базові теоретичні основи криються далеко в історії людства. Ще лікарі Давнього Китаю та Давньої Індії знали, що більшість захворювань викликані негативними переживаннями [7]. Проблематикою психосоматики займалися античні філософи (натурфілософи-матеріалісти, стоїки, піфагорійці, школи Сократа, Платона, Арістотеля), розглядаючи її через одвічну дилему матеріалізму та ідеалізму. Та незважаючи на природу душевного та тілесного, антична психологія заклала такі теоретичні основи психосоматики:

- Душевне та психічне знаходяться у тісному зв'язку (душа – причина руху тіла (Демокріт),
- Чинником виникнення соматичних проблем є афект (стоїки),
- Задля уникнення ризику психосоматичних розладів необхідним є катарсис афектів (Арістотель) [6].

Важливий внесок було внесено давніми лікарями. Гіпократова ідея про дисбаланс рідин як основа темпераменту не підтвердилась у медицині, проте для психосоматики важливою стала думка, що хвороби людини пов'язані із темпераментом та характером людини. Середньовічного арабського лікаря Авіценну по праву можна назвати першим дослідником з психосоматики, адже саме ним було здійснено перші наукові експерименти у цьому напрямку. Один з експериментів стосувався дослідження душевної причини тілесного виснаження юнака. Лікар фіксував збільшення пульсу хлопця при появі афективної реакції, що гіпотетично може викликати захворювання. Інший експеримент доводить стресогенну природу тілесних проблем. У ході дослідження вчений давав їжу двом баранам, один з яких перебував у комфортних умовах, а інший отримував таку ж кількість їжі такої ж якості, але

поруч із прив'язаним вовком. Попри нормальне харчування цей другий баран почав худнути та незабаром загинув.

Зв'язок між тілесним та психічним, а саме між позою, мімікою та емоційним станом досліджував Леонардо да Вінчі [6]. Французький філософ Р. Декарт відстоював ідею дуалізму тіла та психіки, відкидаючи ідею про їх взаємозв'язок. Більше того, на його думку духовне та тілесне знаходяться у постійній конфронтації. Проте важливою ідеєю вчення Р. Декарта для психосоматики є поява проміжної ланки – мозку. Фізичні процеси в мозку філософ розцінював як такі, що впливають на ментальні явища й навпаки: психічні події називав причинами фізичних процесів [7]. Вагомим внеском стали дослідження з психофізики Г. Фехнера, на основі яких було сформульовано закон зв'язку між мозком та тілом, що зі збільшенням інтенсивності подразника в геометричній прогресії інтенсивність відчуття зростає в арифметичній [6].

Зазначені вище теоретичні основи психосоматики можна назвати допсихологічним етапом розвитку цієї науки, адже ідеї психосоматики розглядалися у межах філософії, механіки, медицини.

Наукового інтересу психосоматична проблема набула лише у 1818 році, коли І. Хайнротом було введено термін «психосоматика», а у 1828 році К. Якобі вперше застосував споріднене поняття «соматопсихіка» [1]. У своїх працях І. Хайнрот стверджував, що всі збої в організмі є наслідком людських «пороків», вбачав психосоматичні причини у появі безсоння та визначив низку захворювань, що спричинені психогеніями (туберкульоз, епілепсія, рак тощо), тим самим на сторіччя випередивши представників психологічної науки в поясненні соматичних симптомів розладами в сприйнятті дійсності.

Втім, загальновживаним термін «психосоматика» став лише у 1927 році, коли німецький психіатр М. Якобі сформулював концепцію психосоматичного статусу особистості, яка й досі залишається однією з основних. Її сутність полягає в тому, що нерідко схильність до психосоматичних захворювань особа отримує з раннього дитинства. Такі несприятливі зовнішні чинники як занадто критичне ставлення батьків, напружена психологічна атмосфера в сім'ї та інші в своїй сукупності чинять тиск на дитину, відповідно, психічно травмують її та формують хворобливий стан її психіки. Не звертаючи уваги на це або внаслідок деформованих уявлень про норму (вважаючи цей стрес неодмінною складовою життя), особа може постійно страждати, навіть не помічаючи цього. Таким чином, не розуміючи причин своїх страждань, людина відносить їх виключно до медичних проблем зі станом свого фізичного здоров'я [7].

Сучасні дослідники вказують на 3 наукових напрямки, які заклали теоретичну основу психосоматики. До них належать: психоаналіз, теорія

кортико-вісцеральної патології та концепція мобілізації Кеннона. Сюди ж варто віднести теорію стресу Г. Сельє [1].

Значний розвиток психосоматичних знань відбувався у рамках психології. При цьому вагомий внесок було внесено З. Фройдом та психоаналітичною теорією. Хоча З. Фройд ніколи не вживав терміну «психосоматика», його концепція полягає у тому, що пригнічені в результаті психічної травми спогади прагнуть звільнення через соматичні симптоми, що є механізмом витіснення зі сфери свідомості неприйнятних думок і потягів. Такий феномен отримав назву конверсії психічного та тілесного [7, с. 24]. На основі цих положень, психоаналітична концепція почала широко використовуватися для пояснення причин різних захворювань. Так, у 1908 р. Штегман та у 1913 р. Федерн оприлюднили психоаналітичній спільноті випадки з астмою. У 1907 р. К. Юнг проводить дослідження соматичних реакцій-відповідей на зміни емоційного стану та встановлює тісний взаємозв'язок: стану здоров'я особи та вектору (піднесеного чи пригніченого) її емоцій; психічних особливостей людини та її тілесних характеристик. Таким чином, він збагатив уявлення про психосоматику виявленням не лише реактивного фізичного стану, а й наявності стійких соматичних утворень внаслідок відповідної психічної діяльності. Теоретичні основи психосоматики також становлять такі теорії психоаналітиків: концепція «соматичної мови» Ф. Дейч, концепція «кола образів» В. Вейтгера, дослідження Г. Шульц-Хенке, П. Федерн, Е. Якобсон, М. Спелінг, А. Гарма тощо [6].

Певний час медицина ігнорувала психосоматику, звертаючи увагу лише на фізичний стан особистості, проте саме у рамках медицини психосоматика однозначно сформувала своє коло інтересів. Із виникненням такої галузі знання, як «психосоматична медицина» або «психосоматичний напрям в медицині» з'явилися терміни, які описують зв'язок соматичних та психічних процесів: психосоматичні співвідношення, психосоматичні взаємодії, психосоматична єдність та ін. Психосоматичний напрям в надрах медицини визначив, насамперед, відповідне коло клінічних феноменів, тобто ті розлади або захворювання, в генезі та динаміці яких істотну роль грають психологічні чинники. У центрі уваги дослідників-клініцистів виявилися: психогенні конверсійні розлади, психовегетативні порушення в структурі неврозів та маскованих депресій, захворювання психосоматичної специфічності, вторинні психогенні порушення тілесних функцій у хворих з хронічними соматичними захворюваннями, а також зміни психіки, що обтяжують перебіг основного (соматичного) захворювання [1].

На вітчизняних теренах психосоматика розвивалась саме у рамках медицини та фізіології. На велику роль психіки у перебігу соматичних хвороб наголошували лікарі М. Пирогов, О. Остроумов, С. Боткін. Ґрунтовні

дослідження зв'язку між мозком, психікою та тілесністю здійснювали М. Введенський, О. Ухтомський, І. Павлов та ін. Першим російським психосоматиком називають Ю. Каннабіха, який за результатами своїх спостережень висловив думку про те, що багато соматичних захворювань, поряд із психічними, є проявом одного і того ж патологічного процесу [7].

У 1939 році під редакцією А. Данбар почав видаватися журнал «Психосоматична медицина». А. Данбар вважала, що психосоматичні реакції є похідними від профілю особистості хворого і зумовлюють певні соматичні розлади. Вона виділила коронарний, гіпертонічний, алергічний і схильний до ушкоджень типи особистості, але вважала, що психосоматичний підхід може бути застосовано до усіх хвороб.

Найбільш помітною фігурою у психосоматичній медицині є Ф. Александер. Він підкреслював значення психодинамічного конфлікту у природі психосоматичного профілю. Важливими в етіології психосоматичних захворювань він називав такі фактори: успадкована чи рано набута органна чи системна недостатність; психологічні паттерни конфлікту та психологічний захист, який формується у ранньому дитинстві; актуальні життєві ситуації. Ф. Александер сформулював «загальну динамічну формулу» генези психосоматичних захворювань: при витісненні певних імпульсів чи гальмуванні їхнього адекватного виразу в міжособових стосунках розвивається хронічне емоційне напруження, яке чинить постійний вплив на певні вегетативні функції. Важливим положенням також є концепція «логіки емоцій» Ф. Александера, яка полягає у тому, що у всіх психічних процесах можна спостерігати взаємодію та взаємозв'язок психічних тенденцій, що характеризуються прагненням до прийняття, заковтування; виділення, виключення, використання; утримання [6]. Йому належить і загальновідома «велика сімка» психосоматичних захворювань.

Доповнившись дослідженнями у сфері медицини, психосоматика посіла своє почесне місце у царині наук. Використання психосоматичних знань у медицині надало можливість перейти від теоретико-філософських міркувань до потреб практики і наданні реальної допомоги хворим. Хоча й спричинило одну із наукових проблем, адже довгий час увагу психосоматики було приділено патології, і лише зараз сучасними вченими розробляються питання психосоматики норми.

Усі концепції щодо психосоматичної природи захворювань, які склалися в історії науки можна поділити на такі групи: 1) психоаналітичні – присвячені взаємодії суперечливих аспектів особистості (інстинкту, розуму та свідомості); 2) психофізіологічні – ґрунтуються на постулаті єдності мозку, психіки та тілесних проявів; 3) психодинамічні – орієнтовані на встановлення особистісної специфіки походження та перебігу психосоматичних розладів [7].

Низка сучасних теорій поєднують в собі психоаналітичні та когнітивні моделі:

1. Алекситимічна теорія стверджує, що в основі психосоматики лежить нездатність до усвідомлення емоцій та словесного виразу почуттів.
2. Модель ресоматизації пояснює психосоматику як повернення до дитячий способів емоційного реагування, оскільки дитина виражає свої емоції усім тілом.
3. Соматизація невідреагованих негативних емоцій може розглядатись як злам механізмів психосоматичного захисту чи як варіант захисту.
4. Теорія контролю акцентує увагу на вторинному зиску психосоматичних порушень як інфантильному способі контролю поведінки з боку оточення.

На основі кожної з теорій формуються відповідні методи надання психотерапевтичної допомоги. Кожний напрямок психотерапії має своє бачення щодо лікування психосоматичних розладів відповідно до свого теоретичного базису.

Велика кількість теорій психосоматичних розладів не формує єдиної прийнятної картини, яка була б зрозумілою у користуванні та зручною як для психологів, психотерапевтів, такі і для лікарів загальної практики та психіатрів. Українськими вченими В. Огоренко та А. Шорніков зроблено спробу створення інтегративного підходу щодо генези психосоматичних розладів з позицій концепцій про особистість. Розглянемо її детальніше. Основною причиною виникнення психогенних розладів є стресова подія у зовнішньому світі. Виходячи з психодинамічної структури особистості, автори використовують психоаналітичну структуру особистості: Супер его, Его та Воно. Стрессова подія у зовнішньому світі призводить до вираженої невідповідності між концепціями «Я ідеальне» у Супер его та «Я реальне» в Его, тобто виникає невідповідність між очікуваннями та реальністю, між внутрішніми стандартами та вимогами й дійсністю. При цьому ця невідповідність здається для індивіда такою, яку не можна подолати доклавши час, зусилля або певні засоби. Поява такої невідповідності призводить до формування внутрішньоособистісного конфлікту, який, в свою чергу, проявляється тривогою. Ця тривога є першою фазою стресу за Г. Сельє. Таким чином, на цьому етапі ми маємо перехід від психічних до фізіологічних процесів та початок формування підґрунтя для психосоматичних розладів.

Надалі психіка особи має щось робити з тривогою, яка з'явилася в «Его». На цьому рівні ми бачимо два можливих розвитку подій. Якщо тривога в повній мірі усвідомилася, то можливо використання певних копінг-стратегій. Виділяють наступні напрямки копіngu: проблемно-орієнтований та суб'єктноорієнтований. З інших позицій можуть виділяти такі варіанти

копінг-стратегій: вирішення проблем, пошук соціальної підтримки, уникання. Копінг-стратегії позбавляють особистість від тривоги. Використання малоадаптивних стратегій, коли тривога не повністю долається, або тривала дія психотравмуючого фактору, коли тривога постійно «підживлюється» від внутрішньоособистісного конфлікту, можуть у підсумку призводити до дезадаптації. Другий варіант починає діяти, якщо особа не почала свідомо щось робити для подолання тривоги, що з'явилася. Тут включаються механізми психологічного захисту від тривоги. Виділяють наступні механізми:

- незрілі (примітивні): заперечення, бігство, регресія, ідентифікація, ідеалізація, фантазування, пасивна агресія;
- невротичні: витіснення, дисоціація, конверсія, соматизація, проекція, раціоналізація, реактивне утворення, заміщення;
- зрілі: сублімація, альтруїзм, гумор, співпереживання;
- постійні: ізоляція, інтелектуалізація, педантизм, гумор.

При цьому, не всі з описаних А. Фройд механізмів можуть приводити до розвитку психосоматичних розладів, а навпаки - більшість з них спрямовані на повне несвідоме подолання тривоги без наслідків для особистості та організму. Проте деякі механізми захисту у певній послідовності можуть призводити до психосоматичних розладів. Першим таким механізмом є витіснення. Завдяки цьому механізму захисту тривога витісняється з свідомого («Его») у несвідоме («Воно»). Її наслідками є збереження тривоги в особистості, але без її усвідомлення, тобто усі фізіологічні зміни, які властиві для тривоги і стресу відповідно, зберігаються, але особа вже не усвідомлює тривоги. Надалі на тривогу, що витіснилася з «Его» у «Воно» продовжують діяти інші захисні механізми. Якщо починає впливати такі механізми, як конверсія та дисоціація, то це призводить до виникнення конверсійних та дисоціативних розладів. Якщо на тривогу, що знаходиться у «Воно», починає діяти такий механізм, як соматизація, то це спочатку призводить до виникнення функціональних психосоматичних розладів, які відповідно до МКХ-10 є соматоформними розладами (F45). При тривалому збереженні функціональних розладів можливе формування «органічного порочного кола», після формування якого функціональні розлади перейдуть у органічні психосоматичні розлади [2].

Якщо з теоретичної точки зору створюються різноманітні інтегративні теорії для знаходження «золотої середини» та об'єднання різноспрямованих наукових позицій, то з методологічної точки зору все набагато складніше. Дослідження психосоматики у сфері медицини базується на природничо-наукових принципах. Психологія ж займає проміжне місце між природничо-науковими та філософськими науками, чим і була спричинена методологічна криза у самій психологічній науці. Використання методів природничо-наукових досліджень, які використовуються у медицині, неможливо повною мірою у

психологічних дослідженнях. Таким чином, існують явища, які ми чітко розуміємо на інтуїтивному рівні, а от організація наукового дослідження у сфер психосоматики має певні труднощі.

Л. Шелег зазначає, що методологічні підходи в дослідженні психосоматичного статусу особистості повинні ґрунтуватися на загальних методологічних засадах наукового пошуку – фундаментальних принципах, за допомогою яких забезпечується єдність і цілісність методології дослідження (принципи об'єктивності, комплексності, конкретності, методологічного плюралізму та ін.); принципах, що визначають особливості наукового пошуку в межах психологічного знання (принципи детермінізму, єдності свідомості і діяльності, розвитку та ін.); сукупності методів, що забезпечували б релевантність одержаних результатів сформульованим завданням. Це дозволяє реалізувати гносеологічну, рефлексивну, творчо-евристичну та праксеологічну функції наукового пізнання [7].

Для психосоматики характерними є такі типові моделі дослідження:

1. Метод поперечних зрізів - психічні і тілесні характеристики вимірюються одночасно. Метод привабливий внаслідок малих часових витрат, проте може забезпечити точною інформацією про причинно-наслідкові зв'язки. Вплив психологічних чинників стан здоров'я визначається за допомогою статистичних процедур. Загалом, подібним чином побудовано більшість досліджень психології, однак необхідно враховувати, що захворювання розвивається зазвичай протягом тривалого часу, здійснюючи при цьому безперервний вплив на психіку людини. Тому є абсолютно некоректною є спроба обговорення психологічних особливостей хворого або зовнішніх чинників, які впливають на нього як можливих причин захворювання.

2. Лонгітюдний метод. На початковому етапі дослідження вимірюються психологічні та соціальні фактори, що впливають на випробуваних: особистісні характеристики, стан здоров'я, на підставі чого всі вони поділяються на певні групи. Потім ведеться спостереження, зазвичай декількома спеціалістами. Через певний час знову вивчається та зіставляється стан здоров'я піддослідних, що належать до різних груп. Найбільш відомі лонгітюдні дослідження в області психосоматики були присвячені зв'язку поведінкового типу «А» з ішемічною хворобою серця та ролі депресії у виникненні онкологічного захворювання. На відміну від методу поперечних зрізів лонгітюдний метод дозволяє підтвердити вплив психічних процесів на соматичні за рахунок розведення вимірів у часі, проте застосовувати його дуже складно. Спостерігаючи за піддослідними протягом довгого часу, доводиться відстежувати та контролювати вплив на їх здоров'я величезної кількості факторів. Крім того, дія однієї й тієї ж причини може викликати як саме захворювання, так і гіпотетично пов'язані з ним особистісні особливості.

3. Експеримент. Будучи загальновизнаним у рамках об'єктивного підходу способом виявлення причинно-наслідкових відносин, метод експерименту не дозволяє повною мірою вивчати психосоматичні зв'язки. У тому випадку, коли він проводиться на тваринах, незрозуміло, що фіксується як психологічні фактори, і чи можна використовувати результати досліджень для пояснення хвороб людини. Крім того, в експериментах зазвичай демонструються досить короточасні зміни у тілесних процесах, які не обов'язково можуть призвести до хвороби.

4. Оцінка ефективності. Передбачається, що якщо та чи інша психологічна інтервенція, спрямована на вирішення конкретної проблеми, була ефективною (поліпшився стан здоров'я, змінилася поведінка), то дана проблема може розглядатися як етіологічний фактор. У галузі психосоматики широко відоме дослідження Д. Шпігеля із співавторами, присвячене оцінці ефективності терапії пацієнтів, які страждають на рак. Цей метод також використовується для виявлення факторів безпечної та ризикованої поведінки. Проблема полягає в тому, що слід розуміти під ефективністю впливу, а також у необхідності постійно враховувати вплив побічних чинників результат втручання.

5. Наративний аналіз. Наратив – це структурований дискурс (текст або оповідання), в якому у формі історії пов'язуються у певній послідовності дійові особи та події. У якості оповідання можуть бути розглянуті і усне оповідання, і написана історія, та певний ланцюжок (структура) дій. Важливими особливостями наративу є:

- конструйований і переданий за його допомогою особистісний сенс;
- вплив, який він чинить на аудиторію,
- вплив, який він відчуває з боку аудиторії;
- наявність однієї або декількох сюжетних ліній;
- вплив на почуття самоідентичності;
- стратегія дій, що будується на його основі;
- естетичні характеристики.

Наративний аналіз часто застосовується для вивчення суб'єктивного сенсу хвороби, аналізу процесу лікування чи подолання будь-яких кризових ситуацій.

6. Фокус-групи. Цей метод використовується у разі, якщо необхідно вивчити уявлення, притаманні будь-якій соціальній групі. Особливо часто він застосовується у психології здоров'я, наприклад, для розробки нових програм профілактики захворювань [5].

Актуальним залишається питання діагностики психосоматичних захворювань, оскільки саме із цим питанням стикається медична та психологічна практика. Лікар має володіти інформацією щодо того, як

визначити можливі психогенні причини розладу, а психолог має вміти відрізнити соматичну хворобу від психосоматичної та вчасно організувати співпрацю із лікарями. Психотерапевтами, психіатрами задля одужання клієнта.

Для постановки діагнозу «Соматоформний розлад» потрібна одночасна наявність усіх наступних ознак без виключення:

- відсутні дані про істотне структурне або функціональне порушення органу або системи;
- симптоми захворювання тісно пов'язані з неприємними життєвими обставинами, труднощами та конфліктами;
- заклопотаність і засмученість з приводу можливого серйозного (але часто невизначеного) захворювання цього органу або системи, причому повторні пояснення і переконання на цей рахунок лікарів залишаються безрезультатними.

У Міжнародній класифікації хвороб десятого перегляду (МКХ-10) психосоматичні розлади знаходяться в рубриках: F45 Соматоформні розлади: F45.0 – Соматизований розлад, F45.2 – Іпохондричний розлад, F45.3 – Соматоформна вегетативна дисфункція, F45.4 – Хронічний соматоформний больовий розлад, F45.9 – Соматоформний розлад не уточнений; F44 – Дисоціативний (конверсійний) розлад; F48.0 – Неврастенія; F50 – розлади прийняття їжі; F54 – психологічні та поведінкові фактори, пов'язані з розладами або захворюваннями, що класифіковані в інших рубриках. Для реєстрації соматичного стану використовується свій код у сполученні з рубрикою F54: Бронхіальна астма (J45), виразка шлунку (K25), виразковий коліт (K51), дерматит (L23–L25).

Вченими пропонується певний алгоритм діагностики психосоматичного розладу. На першому етапі за умови отримання інформованої згоди пацієнта проводиться скрінінгове тестування за допомогою самоопитувальника «Анкета для виявлення психосоматичних розладів» (О. Чабан і О. Хаустова), або, за наявності показань, скрінінг феноменів тривоги, депресії тощо. На другому етапі у разі отримання позитивного результату на попередньому етапі доцільне подальше обстеження з використанням індивідуалізованої діагностичної програми, створеної з декількох методик, наприклад: опитувальника стану здоров'я PHQ; госпітальної шкали тривоги і депресії HADS; шкали сну; Монреальської шкали когнітивної оцінки (МОСА), шкала оцінки рівня якості життя (О. Чабан) та інших.

Варто зазначити, що відповідно до Закону України про психіатричну допомогу встановлення діагнозу психічного розладу є виключно компетенцією лікаря-психіатра або комісії лікарів-психіатрів. Лікарі усіх інших спеціальностей можуть запідозрити наявність психічного розладу, встановити діагноз психологічного розладу, направити на додаткові консультації фахівців,

у тому числі лікаря-психіатра, проводити терапію самостійно у межах клінічних настанов та уніфікованих протоколів або у співпраці із лікарем-психіатром чи іншими фахівцями. Втім, оцінка певного психопатологічного феномену за діагностичною шкалою не є тотожною діагнозу психічного розладу, але дозволяє визначити ступінь порушення і обґрунтувати обсяг терапії [3].

Висновки. Проаналізувавши теоретичні основи психосоматики у їх історичному аспекті, ми бачимо, що у розвитку науки психосоматики можна виділити певні блоки: допсихологічний період розвитку (дослідження психосоматики у рамках філософії і лише поодиначі теорії у сфері медицини та механіки), розвиток психосоматики у рамках психології (пошук причин психосоматичних розладів з точки зору концепції про особистість) та розвиток психосоматичних знань у медицині (визначення переліку хвороб психогенної природи, пошук причин їх виникнення та способів лікування). Завдяки різноспрямованим векторам розвитку науки психосоматика знайшла своє місце у системі наук, проте саме це спричиняє значні методологічні проблеми, адже природничо-наукові та психологічні явища зазвичай досліджуються за допомогою різних методологічних підходів.

У сучасній психосоматиці застосовуються загальні методологічні засади наукового пошуку, а саме: принципи об'єктивності, комплексності, конкретності, методологічного плюралізму, принципи детермінізму, єдності свідомості і діяльності, розвитку. Методологію наукових досліджень складають загальновідомі та широкозастосовані у психології методи: поперечних зрізів, лонгітюдне дослідження, експеримент, оцінка ефективності, нарративний аналіз та фокус-групи, проте кожен із методів має як певні переваги, так і значні обмеження.

Отже, психосоматика має значні перспективи подальшого розвитку, адже наразі існує безліч не лише актуальних тем для дослідження, а й потреби розширення та удосконалення теоретичного та методологічного підґрунтя науки.

Література:

1. Мозгова Г.П., Ханецька Т.І., Якимчук О.І. Психосоматика: психічне, тілесне, соціальне. Хрестоматія: Навчальний посібник. К.: НПУ імені М. П. Драгоманова, 2021. 383 с. С.230-243.
2. Огоренко В.В., Шорніков А.В. Інтегративний підхід в генезі психосоматичних розладів з позицій концепцій про особистість. Вісник проблем біології та медицини. 2019. Вип. 4, том 2 (154). С. 14-17.
3. Практична психосоматика: діагностичні шкали. Навчальний посібник / За заг. ред. О.О. Чабана, О.О. Хаустової. 2-ге видання, виправлене і доповнене. К.: Видавничий дім Медкнига, 2019. 112 с.
4. Проблема психосоматики у медицині URL: <http://amnu.gov.ua/problems-psyhosomatyky-u-medycyni/> (дата звернення: 07.06.2022)

5. Фролова, Ю. Г. Психосоматика и психология здоровья: Учеб. пособие. 2-е изд., перераб. и доп. Мн.: ЕГУ, 2003. 172 с
6. Хомуленко Т.Б. Основи психосоматики: навч.-метод. Посіб. Вінниця: Нова книга, 2009. 120с.
7. Шелег Л.С. Психосоматичний статус особистості працівника Національної поліції України : дис... доктора психол. наук : 19.00.06 / Національна академія внутрішніх справ, 2016. 430с.

References:

1. Mozgova, G.P., Hanec'ka, T.I., Jakimchuk, O.I. (2021). Psihosomatika: psichichne, tilesne, social'ne. Hrestomatija [Psychosomatics: mental, physical, social. Reader]. K.: NPU imeni M. P. Dragomanova [in Ukrainian].
2. Ogorenko, V.V., Shornikov, A.V. (2019). Integrativnij pidhid v genezi psihosomatichnih rozladiv z pozicij koncepcij pro osobistist' [An integrative approach in the genesis of psychosomatic disorders from the standpoint of concepts of personality]. Visnik problem biologii ta medicini - Bulletin of problems of biology and medicine, 4, 2 (154), 14-17 [in Ukrainian].
3. Chaban, O.O., Haustova, O.O. (2019). Praktichna psihosomatika: diagnostichni shkali [Practical psychosomatics: diagnostic scales]. (vol. 1-2). K.: Vidavnicij dim Medkniga [in Ukrainian].
4. Problema psihosomatiki u medicini [The problem of psychosomatics in medicine]. amnu.gov.ua Retrieved from <http://amnu.gov.ua/problema-psyhosomatyky-u-medyczyni/> [in Ukrainian].
5. Frolova, Ju. G. (2003). Psihosomatika i psihologija zdorov'ja [Psychosomatics and psychology of health]. (vol. 1-2). Mn.: EGU [in Russian].
6. Homulenko, T.B. (2009). Osnovi psihosomatiki [Fundamentals of psychosomatics]. Vinnicja: Nova kniga [in Ukrainian].
7. Sheleg, L.S. (2016). Psihosomatichnij status osobistosti pracivnika Nacional'noï policii Ukraïni [Psychosomatic status of the personality of an employee of the National Police of Ukraine]. Doctor's thesis. Nacional'na akademija vnutrishnih sprav [in Ukrainian].

УДК 159.99

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-6\(24\)-559-571](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-6(24)-559-571)

Грейліх Ольга Олексіївна кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології, Університет Григорія Сковороди у Переяславі, вул. Сухомлинського, 30, м. Переяслав, 08400, тел.: (093)206-20-86, <https://orcid.org/0000-0002-8628-0896>

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ КОМУНІКАТИВНОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ

Анотація. У статті проаналізовано вивчення проблеми психологічних особливостей комунікативної культури у наукових джерелах, здійснено аналіз структури та змісту комунікативної культури як наукової категорії, розглянуто специфіку її формування та розвитку.

Висвітлені головні проблеми становлення такого психологічного утворення як педагогічне спілкування, виокремлені основні його компоненти, аспекти вивчення та критерії усвідомлення. Аналізуються психологічні особливості впливу розвитку комунікативної культури особистості на формування успішної самореалізації у професійній діяльності. Констатовано, що становлення особистості фахівця в професійному, інтелектуальному, особистісному плані нерозривно пов'язано з розвитком комунікативних процесів.

У статті розглядається комунікація як глобальне гуманітарне, суспільне та індивідуально-особистісне явище. Представлено комунікацію з позиції її внутрішньої сутності, пов'язаної з формуванням суспільної та індивідуальної свідомості. Виділено її духовну складову, обумовлену гуманістичними вимогами у суспільному розвитку. Комунікативна культура сучасного педагога розглядається як інтегративна духовно-гуманістична якість комунікації, складноорганізована соціальна та індивідуально-особистісна система, що має гуманістичну спрямованість.

Констатовано психологічні особливості формування комунікативної культури сучасного педагога як складно організованої психосоціальної та індивідуально-особистісної системи, провідною характеристикою якої є гуманістична спрямованість розвитку.

Ключові слова: комунікативна культура, педагогічне спілкування, комунікація, перцепція, комунікативна компетентність, комунікативна здатність, педагогічна комунікація, професійна здатність фахова компетентність, когнітивна компетентність.

ISSN (print) 2708-7530

Науків перспективи № 6(24) 2022

Greylikh Olga Oleksiivna Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor of the Department of Psychology, Hryhoriy Skovoroda University of Pereiaslav, Sukhomlinskoho St., 30, Pereiaslav, 08400, tel.: (093) 206-20-86, <https://orcid.org/0000-0002-8628-0896>

PSYCHOLOGICAL FEATURES OF COMMUNICATIVE CULTURE OF FUTURE TEACHERS

Abstract. The article analyzes the study of the problem of psychological features of communicative culture in scientific sources, analyzes the structure and content of communicative culture as a scientific category, considers the specifics of its formation and development.

The main problems of formation of such psychological education as pedagogical communication are highlighted, its main components, aspects of study and criteria of awareness are singled out. The psychological features of the influence of the development of communicative culture of the individual on the formation of successful self-realization in professional activities are analyzed. It is stated that the formation of the specialist's personality in the professional, intellectual, personal plan is inextricably linked with the development of communicative processes.

The article considers communication as a global humanitarian, social and individual phenomenon. Communication is presented from the standpoint of its inner essence, associated with the formation of social and individual consciousness. Its spiritual component, conditioned by humanistic requirements in social development, is highlighted. The communicative culture of a modern teacher is considered as an integrative spiritual and humanistic quality of communication, a complex social and individual-personal system that has a humanistic orientation.

The psychological features of the formation of the communicative culture of the modern teacher as a complexly organized psychosocial and individual-personal system, the leading characteristic of which is the humanistic orientation of development, are stated.

Keywords: communicative culture, pedagogical communication, communication, perception, communicative competence, communicative ability, pedagogical communication, professional ability, professional competence, cognitive competence.

Постановка проблеми. У сучасному світі комунікація має всеосяжний, унікальний за інтенсивністю характер; інтегруючи всю планету в єдину комунікативну систему і торкаючись кожної людини, стає умовою усвідомлення свободи, індивідуальності, етичної та моральної відповідальності. Без визначення загальних закономірностей та сучасних особливостей розвитку

комунікативної культури суспільства та особистості еволюція загальної та професійної освіти неможлива.

Основним протиріччям у розвитку світових комунікативних процесів є визнана науковим співтовариством небезпечна для людства розбіжність між досягненнями матеріальної та духовної культури, що веде до міжлюдських конфліктів різного рівня — від глобальних, міжнаціональних до індивідуально-особистісних. Тому увага до внутрішньої сутності, якості комунікації, що визначається за гуманістичними критеріями, є особливо актуальною для сучасного суспільства. Стає очевидною необхідність спеціального, методологічно обґрунтованого підходу до сучасних ідеалів суспільних відносин, виходячи з глибокого та всебічного аналізу реального буття людей, образу та конкретних соціокультурних умов їх життя, у яких складається характер, якість цих відносин – комунікативна культура.

Ефективність професійної діяльності сучасного педагога залежить від багатьох чинників. Серед них особливе місце займає успішна комунікативна діяльність як основа гуманних взаємин, співпраці, досягнення взаєморозуміння, реалізації цілей та завдань професійної діяльності та всієї життєдіяльності, як спосіб самовдосконалення та подолання особистісних криз. Формування комунікативної культури вчителя важливе у сенсі оволодіння культурно-педагогічною спадщиною, і є засобом самореалізації особистості професійної та соціально-педагогічної діяльності.

Психологічний аналіз педагогічної практики свідчить, що комунікативна культура майбутнього вчителя здебільшого формується стихійно, спонтанно, начебто є супутнім, другорядним завданням його професійної підготовки.

Усе це підтверджує наявність низки протиріч у теорії та практиці вищої педагогічної освіти між: збільшеними вимогами до особистості вчителя як суб'єкта загальної та професійної культури та відсутністю в існуючій системі педагогічної освіти механізмів, що забезпечують її становлення та розвиток повною мірою. А також є соціальною необхідністю та об'єктивною потребою освітньої практики у цілеспрямованому формуванні комунікативної культури майбутнього вчителя та недостатнім рівнем теоретико-методологічної розробленості даної проблеми.

Систематизація локальних протиріч визначає основне протиріччя між необхідністю цілеспрямованого, системного формування комунікативної культури майбутнього педагога з урахуванням сучасних вимог та психологічних закономірностей до його професійної підготовки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема комунікативної культури привертала увагу дослідників різних наукових напрямів, серед яких – А. Богуш, В. Бондар, Н. Волкова, Л.Орбан-Лембрик, І.Цимбалюк, С. Дорошенко, А. Мудрик, Н. Путільовська, Т. Туркот. Дослідженнями

комунікативної культури як складника професійної культури особистості фахівця займалися Н. Кузьміна, С. Максименко, А. Мудрик, В. Саф'янова, В. Семиченко та інші; питання комунікативної підготовки викладача розглядали у своїх працях М. Васирик, Х. Гафуров, Л. Землянова, В. Кашкін, Є. Кравченко, Г. Почепцов, Т. Чмут, В. Федорчук; аналізу дефініції «комунікативна культура викладача вищої школи» у науковому обігу присвячено праці С. Батишева і Г. Соколової. Науковцями (О.О. Вербицький, Ю.М. Ємельянов, М.П. Зажирко, В.В. Каплінський, М.О. Коць, Л.А. Петровська, С.В. Петрушін та ін.) вивчалися психолого-педагогічні умови та засоби розвитку комунікативного потенціалу особистості. Окремі сторони процесу розвитку комунікативної компетентності майбутніх психологів аналізуються в роботах Л.В. Долинської, М.В. Шевченко, Л.Г. Терлецької, Н.В. Чепелевої, Т.І. Федотюк, Л.І. Уманець та ін. дослідників, однак низка аспектів цієї проблеми ще залишаються нерозкритими[2; 5; 7; 10].

Мета статті передбачає теоретичне дослідження психологічних особливостей комунікативної культури майбутніх педагогів

Виклад основного матеріалу. Педагогіка та психологія визначають головні шляхи формування особистості майбутнього фахівця як діяльність і спілкування. Отже, всі головні вміння педагога повинні бути спрямованими на організацію діяльності здобувачів освіти, їхнє спілкування між собою та викладачем. Відповідно, у практичній діяльності викладача спілкування відіграє провідну роль, тоді як формування комунікативної компетентності викладача у ЗВО є недостатнім. Невеликий обсяг спецкурсів, семінарів із педагогічного спілкування під час підготовки фахівців різних напрямів, включно з педагогічним, не змінюють загальної картини – випускник ЗВО до спілкування із здобувачами освіти, колегами, всіма учасниками освітнього процесу сьогодні не є підготовленим повною мірою. У результаті він має значні труднощі у роботі.

Саме це мав на увазі В. Федорчук, який зазначає, що набуття педагогічної освіти передбачає формування мовленнєвих умінь педагога, його емоційності, адекватного сприймання інших[8].

Аналізуючи підходи науковців до визначення феномена «культура», ми дійшли висновку, що культура органічно пов'язана із самою людиною, її поведінкою та діяльністю [2].

На думку І. Тимченко, комунікативна культура являє собою систему поглядів і дій, що є способом досягнення мети під час комунікування з іншими людьми [9]

Дослідниця В. Садова характеризує комунікативну культуру вчителя як динамічне особистісне утворення, що поєднує мистецтво мовлення і слухання, об'єктивне сприйняття в правильне розуміння особистості здобувача освіти,

позитивно впливає на формування гуманних взаємин та уможливлює досягнення ефективної комунікативної взаємодії на засадах спільних інтересів [5].

Досліджуючи феномен «комунікативна культура», науковці звертають увагу на складники зазначеного феномена, а саме: комунікація, спілкування, взаємодія. Враховуючи досить велике різноманіття сучасних поглядів на сутність поняття «комунікативна культура», Т. Туркот було здійснено його аналіз за особистісним, аксіологічним і діяльнісним напрямками. Науковець зазначає, що комунікативну культуру педагога можна уявити як складний соціально-педагогічний феномен, що складається з декількох взаємопов'язаних компонентів: комунікативних настанов, знань, комунікативних умінь, які реалізуються за певних умов і залежать від зовнішніх умов і внутрішніх чинників[8].

Предметом вивчення культури педагогічної комунікації є система засобів мовлення і спілкування, якими практично користуються вчителі під час постановки та розв'язання педагогічних завдань.

До предмету культури педагогічної комунікації відносимо такі елементи: способи стимулювання співрозмовника до дій у зв'язку з необхідністю встановлення професійної взаємодії; культура педагогічної комунікації забезпечує процеси навчання, що безпосередньо зв'язані зі сприйняттям змісту інформаційного матеріалу, його засвоєнням, а також з його прийняттям чи не сприйняттям людиною.

За дослідженням А. Білоножко, комунікативна культура – це сукупність спеціальних комунікативних якостей особистості, здібностей, знань, умінь, навичок, завдяки яким індивід попереджує виникнення психологічних труднощів і прогнозує результативність міжособистісної та професійної взаємодії [1]. Слід зазначити, що комунікативна культура часто визначається дослідниками як сукупність норм, правил, що регулюють процес спілкування, складова педагогічної, професійної культури і/або компонент культури спілкування (А. Білоножко, Н. Мітрова, В. Савенкова та ін.[7]).

Як свідчить аналіз наукових досліджень [2; 4], комунікативну культуру науковці розглядають за такими напрямками: - аксіологічний підхід, який характеризується моральноетичними цінностями, професійною установкою, на які орієнтується вчитель у професійно-педагогічній комунікації; - особистісний підхід дозволяє розглядати комунікативні якості особистості з позиції моральності, гуманістичного й толерантного ставлення до учасників освітнього процесу, а також визначає можливості розвитку й саморозвитку особистості майбутнього педагога; - діяльнісний підхід визначає обсяг знань про норми літературної мови, структуру та функції, принципи та етичні правила педагогічного спілкування, види й форми ефективної взаємодії та ін.; рівень

сформованості комунікативних умінь зі створення ефективного комунікативно-освітнього простору на засадах гуманізації, особистісного підходу, взаємної поваги і партнерства.

До психологічних особливостей комунікативної культури належать наступні структурні одиниці. Комунікативна культура, як і будь-яка інша включає в себе ряд необхідних вмінь, знань і напрацювань. Зміст комунікативної культури складають: когнітивна компетентність; операційна компетентність; практично-дійова компетентність.

Варто зробити аналіз змісту поняття "компетентність". Компетентність являє собою сукупність тих чи інших знань про явище, в даному випадку про комунікацію. Ці знання структуровані, ґрунтовні, вони можуть бути актуалізовані в будь-який момент часу. Коли ми кажемо про когось, що він "компетентний", то це означає, що він "знаючий", що він розрізняє безліч нюансів у тій сфері чи галузі, яка входить до його компетенції[5].

Компетентність означає знання у досить вузькій сфері діяльності — ґрунтовні, струх - туровані, але вузько специфічні. Компетентність нічого не говорить про мотиви здобуття цих знань, а також про спосіб їх використання та їх призначення. Тоді як культура самим своїм змістом передбачає той чи інший аспект знань. Можна бути високо компетентною особою і використовувати свої знання на шкоду, можна знати багато чого і не діяти, можна мати далеко "некультурні" мотиви здобуття такої компетентності. Тому "компетентність" ми означуємо як висококультуровані і тонко диференційовані знання. Культура ж, на противагу компетентності, включає в себе певний гуманний, загально-людський компонент діяльності. Людина може мати втричі менше знань, проте її доброта і людяність роблять її майстром спілкування. Або, скажімо, величезне бажання спілкуватись часто прикриває собою певні недоліки у знаннях з комунікації, розрізненнь та дефініцій. Тобто культура має у своєму арсеналі вже вбудовану схему мотивів і призначення тих чи інших знань, тоді як компетентність являє собою лише одну із складових комунікативної культури.

Слід звернути увагу на поняття комунікативної здатності. Оскільки структура комунікативної культури включає в себе і соціально-психологічну здатність особистості до комунікації.

Поняття "здатності" ближче стоїть до біологічного аспекту комунікації. Воно набагато складніше напрацьовується, ніж компетентність, і включає в себе індивідуально-особистісний, мовний, конституційно- типологічний компоненти. Компетентність — це ще знання, здатність — це вже поєднання знань з умінями в цілісному явищі комунікації. Здатність теж можна розвинути, але її розвиток вимагатиме набагато більше часу, зусиль і досвіду. Це процес, коли знання трансформуються в уміння завдяки їх переосмисленню внутрішнім досвідом. Коли кожна система знань пропускається індивідом через

себе, коли із абстрактних схем і слів вона стає внутрішнім досвідом індивіда, лише тоді ми маємо в наявності розвиток здатності до комунікативної взаємодії. Цей процес набагато повільніший і детальніший, адже не всі знання приймаються індивідом, деякі видозмінюються, але йде процес детального порівняння зовнішніх знань із внутрішнім досвідом, у результаті якого ми маємо "уміння" індивіда: він не лише знає як, але й уміє це робити.

Можна сказати, що компетентність — це знання різних альтернатив, тих чи інших форм поведінки для комунікації, тоді як здатність — це вибір однієї із запропонованих альтернатив або форм поведінки, найбільш адекватної для даної конкретної ситуації спілкування у цей момент часу, а також реалізація її на практиці. Критерієм розвитку цих складових є ефективність процесу комунікації. Проте для того, щоб індивід міг вибрати одну з альтернатив, яка приведе його до успішності процесу комунікації, він повинен мати вибір. І тут ми знову повертаємось до важливості компетенції в цілісному розвитку комунікативної культури.

Таким чином, різні види компетентності, як і різні рівні комунікативної здатності, є необхідними складовими розвитку такого інтегративного явища, як комунікативна культура. Для того, щоб наше спілкування мало як зовнішню ефективність, так і внутрішню задоволеність, ми і маємо вивчати всі означені компоненти.

Існування людської спільноти вимагало "означування", тобто називання, дуже багатьох речей. Спільне існування навчило людей помічати суттєві якості предметів і суттєві зв'язки між ними. Адже саме поняття суттєвості відображає потреби практики. Таким чином, знаки виконують не лише зовнішньо-комунікативну функцію — інформування інших, але й функцію інформування самого себе про те, що відбувається. За великим рахунком, навіть свідомість, совість передбачають знання про реальність нарівні з іншими. Особливість людських знаків — їх штучність, зовнішня несхожість на речі, які ними означені. Людські знаки, серед яких найбільше значення має мова, набувають своєї форми і змісту тільки, завдяки за рахунок згоди між людьми, домовленості, конвенції. Знакову культуру можна визначити як систему різних мов. Це не лише мова в традиційному розумінні. Є мова поглядів, мова поз, мова мовчання, мова спеціальних термінів, мова мистецтва. Одні ознаки можуть виражати загальноприйняте, а інші ми можемо наповнити тим змістом, який підкаже нам наша уява і настрій.

Розуміння знаків як похідних від людського спілкування нашою думкою про первинність людського контакту над мовою.

За словами зоопсихолога Г. Ревеше, потреба в контакті взагалі уявляється як фундаментальна й універсальна біологічна потреба того ж типу, що і потреба в самозбереженні.

На думку американського соціолога Дж. Даної, суспільство, суспільне життя — це і є комунікація між людьми. Людина, яка живе у суспільстві, ніби спонукається тим самим до постійного спілкування. Таким чином, ми можемо думати про тенденцію до діалогу як про природну характеристику людини.

Людина завжди відчуває себе членом групи: колективу, роду, сім'ї. Можна сказати, що колективність завжди живе в її свідомості. Це не означає, що вона постійно уявляє собі дорогих і близьких — тих, з ким вона пов'язана любов'ю або ненавистю. Вона просто відчуває їх біля власного "Я", — як сприймають когось, хто знаходиться за спиною. Радість перемоги — це одночасно звертання до інших. Горе невдачі — це порівняння себе з іншими.

Звернення до невидимих глядачів являє собою не що інше, як комунікацію, але не звичайну, зовнішню, а внутрішню. І можливість вигукнути "У мене вийшло!" — є суб'єктивним відчуттям "самоствердження".

Серед духовних випробувань для самовдосконалення за системою "дзен" в Японії існує так зване "моритао": людину залишають на тиждень або більше у порожній печері і забороняють розмовляти хоча б із самим собою. Як свідчать особи, які пройшли через це випробування, жадоба спілкування під кінець ізоляції стає нестерпною, і в подальшому розмова на будь-яку тему приносить нечувану радість. Питання про те, чи це є біологічна потреба, чи соціальна, залишається відкритим. Проте варто зауважити, що соціальність не могла б вкоренитися в людині без інстинктивного підґрунтя до цього[5].

Таким чином, потреба в контакті як первинній основі будь-якого спілкування є глибинною потребою людини, результатом розвитку якої стала мова та інші знакові системи.

Психологічні особливості комунікативної культури проявляються у показниках культури. До показників культури віднесено уміння людини встановлювати контакт. Одним з механізмів розвитку контакту вважається діалогічна мова. Це розмова, бесіда двох або більше учасників спілкування, які по черзі виказують свої повідомлення. Характерною ознакою діалогу є наявність в учасників спілкування інтересу не тільки до інформації, що передається, але і до позиції того, хто висловлюється.

Якщо, скажімо, члени веселої компанії починають розповідати смішні випадки, то, хоча всі вони говорять по черзі, діалогу як такого немає. Кожний вислуховує історію іншого "як чужу" і намагається одразу ж привернути увагу до "своїх" історій. Тобто фактично чергуються окремі монологи.

Діалог — мова, що підтримується. Один учасник діалогу в ході спілкування ставить питання, які уточнюють зміст висловленого, розвиває далі думку співбесідника або може закінчити її сам, кидає репліки, що свідчать про увагу до висловлюваного, зацікавленість у взаємодії. Це дозволяє тому, хто говорить, точніше виражати свої думки, оперативно корегувати мовні засоби, що

використовуються для того, щоб точніше передати своє відношення, бути впевненим у розумінні і зацікавленості, у взаємодії з боку співбесідника. Діалог ведеться частіше за все при емоційно-експресивному контакті тих, хто спілкується, які безпосередньо сприймають один одного. Крім того, він завжди прив'язаний до певної ситуації, у якій знаходяться ті, що спілкуються, або ж тієї, що стосується важливого для обох учасників предмета. Мова виникає, розвивається, підтримується, змінює свою спрямованість або ж зникає згідно змін явища або думок про нього.

У діалогічному спілкуванні, як підкреслює А. А. Речуш, важливу роль відіграють немовні емоційно-експресивні компоненти[5].

Усну діалогічну мову вчені вважають найбільш древнім видом мови, що розвинувся внаслідок необхідності людей в ході спільного життя, трудової діяльності узгоджувати свої дії, обмінюватись один з одним думками з приводу подій, що відбуваються.

Діалогічна — це мова, що підтримується всіма учасниками. Її хід з самого початку не планується, а спрямованість і результати визначаються певною мірою окремими висловлюваннями і репліками учасників, їх взаємними зауваженнями і побажаннями, схваленням або ж незгодою, вираженим інтересом до бесіди або його втратою у процесі взаємодії.

Тематично спрямований діалог називають бесідою. Бесіду організують спеціально для розкриття якогось питання. Тоді мова і поведінка ініціатора бесіди зумовлена первинно означеною метою. Проте він повинен урахувати, що його мета може бути не сприйнята співбесідником, який може намагатися припинити беззмістовну для нього або навіть неприємну ситуацію спілкування. Спроба включити такого співбесідника у взаємодію, не дивлячись на зовнішній або внутрішній опір, може призвести до того, що діалог переходить в монолог або ж починається маніпулювання діями іншої людини через використання обманних прийомів спілкування.

Таким чином, якщо монолог — спосіб трансляції знань і самовираження того, хто висловлюється, то діалог є незамінним при обміні інформацією і позиціями між людьми[5].

Ще одним важливим показником культури педагогічної комунікації є розвинена техніка слухання.

У мовній комунікації процес слухання займає не менш важливе місце, ніж говоріння. Адже співбесіднику необхідно розшифровувати ті поняття, які вкладає той, хто висловлюється, у своє повідомлення. Крім того, в залежності від організації слухання, той, хто слухає, або стимулює того, хто висловлюється, до більш відкритого і відвертого висловлювання або ж блокує його активність.

Ми погоджуємося з думкою З. Ступак, яка наголошує, що в системі формування комунікативної культури майбутнього викладача значну роль відіграє практична підготовка. У цей період інтенсифікується процес професійного становлення й самовизначення майбутнього викладача, актуалізуються й поглиблюються теоретичні знання, активізується процес формування комунікативних умінь і навичок, професійно значущих якостей особистості, створюються умови для формування комунікативної культури зокрема. Крім того, комунікативна культура викладача виявляється та формується лише в діяльності [10]

Головною умовою успішної професійної діяльності фахівця є сформована комунікативна культура, саме тому найголовнішим завданням у підготовці педагогічних кадрів є формування, розвиток та становлення комунікативного потенціалу.

Отже, метою розвитку культури педагогічного спілкування студентів є оволодіння, процес досягнення, уміння, взаєморозуміння з близькими людьми — ровесниками, викладачами, батьками.

Психологічними особливостями феномену взаєморозуміння є по-перше, — здатність чути іншу людину. І не тільки розуміти інформаційний аспект того, що повідомляється, але й і занурюватися у світ її почуттів і переживань. По-друге, це здатність поставити себе на місце іншої людини, почати жити її почуттями. Психологи називають це емпатією, або емоційною ідентифікацією, мова в кінцевому рахунку тут іде про здатність до співпереживання.

Щоб цей процес розпочався, слід щиро підтримувати психологічний контакт спілкування, намагатися зрозуміти спосіб мислення співбесідника, побачити об'єкт обговорення ніби його очима. Слід пам'ятати, що особиста критика або обговорення чужого переконання здатні не переконати, а викликати дух протиріччя, порушити атмосферу спілкування, а без неї неможливе взаєморозуміння і взаємодія. Слід заохочувати все краще, що є в природі співбесідника, особливо ентузіазм і активність, бо ці якості визначають значимість особистості і здатність до творчого розвитку, до здійснення своєї мрії. У собі варто збуджувати і посилювати гостре бажання діяти цілеспрямовано. Особливо, коли метою такої діяльності є взаєморозуміння.

Якщо це вміння доведене до досконалості, воно сприяє становленню такої важливої якості, як інтуїція, у спілкуванні.

Головним механізмом успішного спілкування є початок, що включає перш за все орієнтування в об'єкті спілкування, тобто сприйняття актуального емоційного стану партнера і ситуаційного контексту спілкування. Точність орієнтування в об'єкті спілкування суттєво впливає на продуктивність подальшої взаємодії.

Важливою сходинкою на шляху до взаєморозуміння є вміння завоювати ініціативу, особливо на перших його етапах. Мова йде не про тиск на співбесідника, а про ту ініціативу, що допомагає почувати себе спокійно і впевнено.

Але слід пам'ятати, що ініціатива в спілкуванні — це не нав'язування себе іншому. Продуктивна ініціативність у спілкуванні полегшує взаємодію тих, хто спілкується. Вони ніби розкриваються назустріч один одному, тут відбувається процес урівноваженості у спілкуванні, що є досить важливим для взаємодії.

Досвід свідчить, що у спілкуванні яскраво виражені два аспекти: потреба у самовираженні і потреба в комунікації. Якщо на першому етапі спілкування найбільш ефективна функція самовираження: ми прагнемо щось сказати, обдумаємо, як це зробити, то на інших етапах необхідно потребу в самовираженні втілити в абсолютно конкретну комунікативну форму. І якщо цього не відбувається, тобто прагнення до самовираження не врівноважується комунікацією, то не здійснюється і цілісна система людського спілкування.

Висновки. Психологічні особливості комунікативної культури майбутнього педагога передбачають сукупність гуманних способів, форм, правил, ціннісних орієнтацій, які засновані на провідних знаннях про закони, механізми, засоби спілкування, його культурні форми, про комунікативну культуру педагога як умову його розвитку.

Умовами, що впливають на ефективність формування комунікативної культури особистості, є: орієнтація процесу підготовки на підвищення комунікативної культури майбутніх фахівців; інтеграція дисциплін психолого-педагогічного циклу та педагогічної практики, спрямованих на формування у здобувачів освіти комунікативної культури; створення розвивального освітнього середовища, системи психолого-педагогічної діагностики, а також проведення спецкурсів, тренінгів, спецсемінарів та інших форм ділового спілкування, які сприяють пізнавальній ефективності навчального процесу.

Формування комунікативної культури у студентів у процесі їхньої професійної підготовки передбачає становлення цієї якості у різних формах освітньої роботи внз. Змістом цієї підготовки є діалектичний взаємозв'язок загального (загальнопедагогічна підготовка до виховно-освітньої роботи), особливого (комунікативна підготовка) та одиничного (формування комунікативної культури педагога як умови розвитку її у дітей). Найважливішими професійно-педагогічними показниками сформованої комунікативної культури у студентів є: розуміння значущості комунікативної культури у професійній діяльності та ступінь оволодіння комунікативною діяльністю.

Література:

1. Білоножко А. В. Соціально-психологічні чинники становлення комунікативної культури майбутнього юриста в процесі професійної підготовки : автореф. дис. канд. психол. наук: 19.00.05; Ін-т психології ім. Г.С.Костюка АПН України. К., 2008. 21 с.
2. Буряк В. К. Умови та засоби самоосвіти студентів .Вища шк. 2002. № 6. С. 18–29.
3. Балдинюк Д. Система дослідження культури спілкування педагога (теоретичний аспект) : дис. ... канд. пед. наук. Умань, 1989. 165 с.
4. Васянович Г. П. Психолого-педагогічні основи професійної адаптації майбутніх фахівців : монографія. Л. : СПОЛОМ, 2008. 464 с.
5. Грейліх О.О. Розвиток комунікативної культури студентів педагогічного університету. Навчально-методичні рекомендації з проблем педагогічної психології. Переяслав-Хмельницький. 2003. 49 с.
6. Іванова Н. Г. Формування професійно важливих якостей – важлива умова успішного виховання майбутніх фахівців. Педагогічний дискурс: зб. наук. пр. / гол. ред.: І. М. Шоробура. Хмельницький, 2012. Вип. 12. С. 163–166.
7. Савенкова Л. О. Професійне спілкування майбутніх викладачів як об'єкт психолого-педагогічного управління: монографія. Київ: КНЕУ, 2005. 212 с. 6.
8. Туркот Т.І. Педагогіка та психологія вищої школи: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів .Херсон: Олді-плюс, 2017. 466 с. 8.
9. Тимченко І. Формування комунікативної культури студентів у процесі вивчення предметів гуманітарного циклу : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Харків : Харківський державний педагогічний університет ім. Г.С. Сковороди, 2001. 20 с.
10. Фенцик О.М. Дидактичні умови формування культури педагогічного спілкування у процесі підготовки фахівців освітньої галузі. Інноваційна педагогіка: науковий журнал Причорноморського науково-дослідного інституту економіки та інновацій. Одеса 2019. Випуск 15. Том 2. С.156-160.

References:

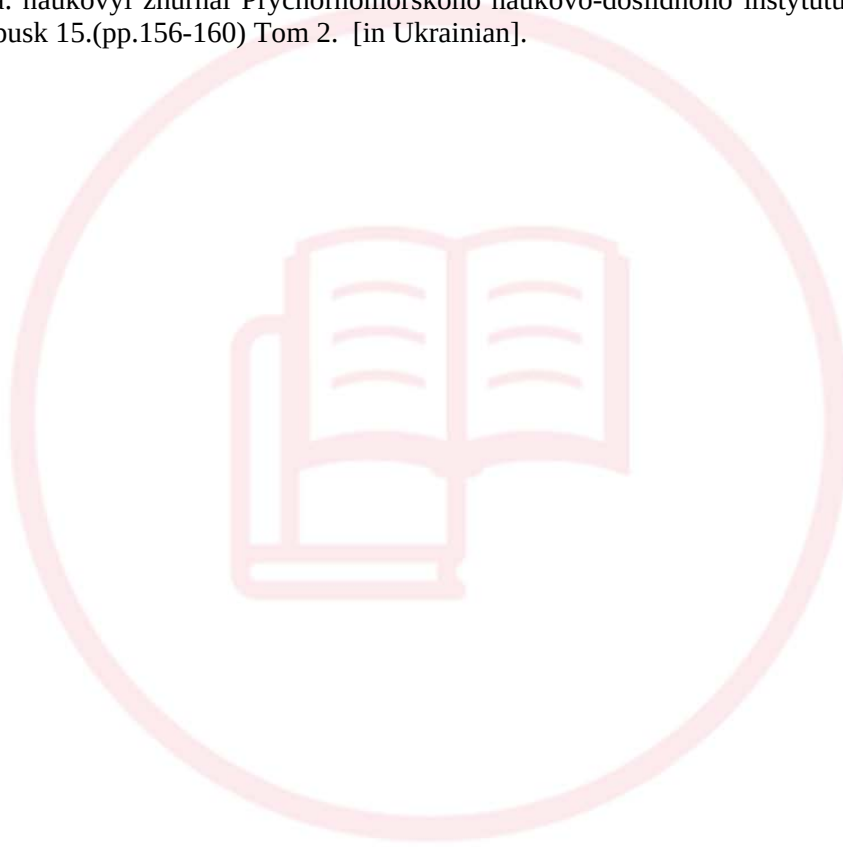
1. Bilonozhko A. V.(2008). *Sotsialno-psykholohichni chynnyky stanovlennia komunikatyvnoi kultury maibutnoho yurysta v protsesi profesiinoi pidhotovky*[Socio-psychological factors of formation of communicative culture of the future lawyer in the process of professional training]: avtoref. dys. kand. psykhol. nauk: 19.00.05; In-t psykholohii im. H.S.Kostiuka APN Ukrainy. K..[in Ukrainian].
2. Buriak V. K. (2002). *Umovy ta zasoby samoosvity studentiv*[Conditions and means of students' self-education] .Vyscha shk. № 6. (pp.18–29).[in Ukrainian].
3. Baldyniuk D.(2009) *Systema doslidzhennia kultury spilkuvannia pedahoha* (teoretychnyi aspekt) [The system of research of teacher communication culture]: dys. ... kand. ped. nauk. Uman.[in Ukrainian].
4. Vasianovych H. P.(2008). *Psykhologo-pedahohichni osnovy profesiinoi adaptatsii maibutnikh fakhivtsiv*[Psychological and pedagogical bases of professional adaptation of future specialists] : monohrafiia. L. : SPOLOM. [in Ukrainian].
5. Hreilikh O.O.(2003). *Rozvytok komunikaatyvnoi kultury studentiv pedahohichnoho universytetu*[Development of communicative culture of students of pedagogical university].Navchalno-meodychni rekomendatsii z problem pedahohichnoi psykholohii. Pereiaslav-Khmelnitskyi.[in Ukrainian].
6. Ivanova N H.(2012). *Formuvannia profesiino vazhlyvykh yakosteï – vazhlyva umova uspishnoho vykhovannia maibutnikh fakhivtsiv*[Formation of professionally important qualities is an important condition for successful education of future specialists].Pedahohichni dyskurs: zb. nauk. pr. I. M. Shorobura [Ed]. Khmelnytskyi, Vyp. 12. [in Ukrainian].
7. Savenkova L. O.(2005). *Profesiine spilkuvannia maibutnikh vykladachiv yak ob'iekt psykholoho-pedahohichnoho upravlinnia: monohrafiia*[Professional communication of future teachers as an object of psychological and pedagogical management]. Kyiv: KNEU.[in Ukrainian].

8. Turkot T.I.(2017). *Pedahohika ta psykholohiia vyshchoi shkoly: navchalnyi posibnyk dlia studentiv vyshchyykh navchalnykh zakladiv*[Pedagogy and psychology of higher education: a textbook for students of higher education.] .Kherson: Oldi-plius. [in Ukrainian].

9. Tymchenko I.(2001) *Formuvannia komunikatyvnoi kultury studentiv u protsesi vyvchennia predmetiv humanitarnoho tsyклу*[Formation of communicative culture of students in the process of studying subjects of the humanities cycle] : avtoref. dys. ... kand. ped. nauk : 13.00.04. Kharkiv : Kharkivskyi derzhavnyi pedahohichnyi universytet im. H.S. Skovorody [in Ukrainian].

10. Fentsyk O.M.(2019). *Dydaktychni umovy formuvannia kultury pedahohichnoho spilkuvannia u protsesi pidhotovky fakhivtsiv osvitnoi haluzi*[Didactic conditions for the formation of a culture of pedagogical communication in the process of training specialists in the field of education]. Innovatsiina pedahohika: naukovyi zhurnal Prychornomorskoho naukovo-doslidnoho instytutu ekonomiky ta innovatsii. Odesa .Vypusk 15.(pp.156-160) Tom 2. [in Ukrainian].

ISSN (print) 2708-7530

Наукові перспективи № 6(24) 2022

УДК 159.9:37.015.3

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-6\(24\)-572-583](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-6(24)-572-583)

Гульбс Ольга Анатоліївна доктор психологічних наук, професор, професор кафедри психології, Уманський державний університет ім. Павла Тичини, вул. Садова, 2, м. Умань, 20300, тел.: (067) 363-39-73, <https://orcid.org/0000-0002-5300-8570>

ОСОБЛИВОСТІ ВПЛИВУ ПРОФЕСІЙНОЇ СВІДОМОСТІ НА ФОРМУВАННЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ ДО ЗДІЙСНЕННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ КАР'ЄРИ

Анотація. У статті розглядаються підходи сучасних вчених до особливостей професійної свідомості та її аспекти. Звернена увага на абстрактні (базові) та конкретні (метапсихологічні) категорії свідомості особистості. Охарактеризовані наступні категорії свідомості, такі як: свідомість-образ, цінність-мотив, почуття-переживання, діяльність-дія, Я-індивід, спілкування-ставлення. Показані особливості формування психологічної готовності до майбутньої професійної діяльності. Актуалізована проблема розвитку майбутнього фахівця-психолога у вищому навчальному закладі. Розглянута проблема соціалізації особистості як чинника її професійного зростання. Приділена увага проблемі професійного розвитку майбутніх фахівців та їх успішної професійної діяльності. Охарактеризовані особливості успіху у професійній діяльності та кар'єрного росту. Розкритий вплив професійної свідомості на готовність майбутніх психологів до здійснення професійної кар'єри. Описаний функціональний та особистістний підходи до готовності майбутніх психологів до здійснення професійної кар'єри. Особистістський підхід охарактеризований як довгостроковий та ситуативний. Розроблені компоненти, які характеризують психологічну готовність фахівців-психологів до здійснення професійної кар'єри, а саме психологічні, інтелектуальні, професійні, соціальні. Описані стратегії психологічної готовності майбутніх психологів до здійснення професійної кар'єри: внутрішні, зовнішні, життєві та стратегія успіху у кар'єрному рості.

Ключові слова: особистість, свідомість, професійна свідомість, психологічна готовність, компоненти готовності, кар'єра, базові категорії, професійна кар'єра, фахівці-психологи.

Gulbs Olha Anatoliivna Doctor of Psychological Sciences, Professor, Professor of the Department of Psychology, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, 2 Sadova St., Uman, 20300, tel.: (067) 363-39-73, <https://orcid.org/0000-0002-5300-8570>

PECULIARITIES OF THE INFLUENCE OF PROFESSIONAL CONSCIOUSNESS ON THE FORMATION OF PSYCHOLOGICAL READINESS OF FUTURE PSYCHOLOGISTS TO PROFESSIONAL CARREER

Abstract. The article considers approaches of modern scientists to the peculiarities of professional consciousness and its aspects. Attention is paid to abstract (basic) and specific (meta psychological) categories of personality's consciousness. The following categories of consciousness are characterized, such as: consciousness-image, value-motive, feeling-experience, activity-action, I-individual, communication-attitude. Peculiarities of the formation of psychological readiness for future professional activity have been shown. The problem of the development of the future specialist-psychologist in a higher educational institution have been actualized. The problem of socialization of the individual as a factor of his professional growth have been considered. Attention is paid to the problem of professional development of future specialists and their successful professional activity. Peculiarities of success in professional activity and career growth have been described. Functional and personal approaches to the readiness of future psychologists for their professional career have been described. The personal approach is characterized as long-term and situational. Components that characterize psychological readiness of psychologists to pursue their professional career have been worked out, namely: psychological, intellectual, professional, social. Strategies for psychological readiness of future psychologists to pursue their professional career have been described: internal, external, way of life and strategy for success in career growth.

Keywords: personality, consciousness, professional consciousness, psychological readiness, components of readiness, career, basic categories, professional career, specialists-psychologists.

Постановка проблеми. Проблема вивчення психологічних аспектів категорії професійної свідомості особистості має актуальне значення у сучасних соціально-економічних та політичних умовах суспільства, що вимагають від особистості розширювати свій життєвий досвід, орієнтуватися у сучасних умовах життя та керуватися своїми мотивами, цінностями і життєвою позицією. Це вимагає від майбутнього фахівця постійно враховувати свої особливості професійної свідомості, що дає змогу йому реалізувати свою професійну свідомість у життєвому сенсі, особливо в умовах професійного розвитку та психологічної готовності до здійснення професійної кар'єри.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема дослідження свідомості є найбільш складною і зберігає свою актуальність і значущість у вирішенні психологічних проблем формування і розвитку особистості.

Дослідник Ю.М. Швалб, аналізуючи сучасні підходи до узагальнення дефініції свідомості, звернув увагу на три аспекти: ставлення до суспільства (свідомість є продукт суспільно-історичного розвитку); відносно до мозку (свідомість є функціональною властивістю мозку); стосовно до об'єкту (свідомість є ідеальним відображенням дійсності). Він висловив думку, що свідомість людини розглядається в єдності її природної і соціальної сутності [8].

Згідно з визначенням К. Шнайдера свідомість є вищим станом розвитку психіки людини, що відображає її активність, динамічність, сукупність чуттєвих та розумових образів в її внутрішньому досвіді, які передбачають її практичну діяльність. Специфіка сучасного знання нерозривно пов'язана з практикою і особливо з професійною діяльністю особистості. Тому поряд з індивідуальною та суспільною свідомістю виділяють таку форму свідомості як професійна [10].

На думку Н.Ф. Шевченко центральною ланкою професійної свідомості особистості є система її ціннісних орієнтацій, яка впливає на спрямованість діяльності особистості і є основою вибору нею цілей, мотивів та засобів, що впливає на готовність майбутнього психолога до успішної професійної діяльності [9]. Актуальним питанням підготовки майбутніх психологів на думку Т.С. Яценко є формування їх готовності до здійснення професійної кар'єри [11]. Посилилася зацікавленість дослідників до проблеми кар'єрного становлення майбутніх фахівців у навчальному процесі та впливу на цей процес професійної свідомості. Зростаючий інтерес дослідників до проблеми формування кар'єрного росту, ставлення майбутніх фахівців у навчальному процесі робить цю проблему актуальною.

Мета статті - проаналізувати особливості професійної свідомості та її вплив на формування психологічної готовності майбутніх психологів до здійснення професійної кар'єри.

Виклад основного матеріалу. Розробляючи проблему свідомості, сучасні дослідники вважають, що особистість формується, розвивається та проявляє себе у діяльності, яка є соціальною за своєю природою. Психічні явища виникають у процесі взаємодії суб'єкта із об'єктивним світом і свідомість породжується і формується як психологічний механізм залучення індивідуального буття до життя суспільства і разом із соціумом до життя індивідуального.

Для того щоб наблизитися до поняття свідомості як психологічного феномена, що впливає на діяльність особистості, науковці визначили функції, форми та категорії свідомості. Велику увагу вчені приділяють до категоріального строю психології, що лягло в основу розробки базових і метапсихологічних категорій, причому у кожній метапсихологічній категорії розкривається базисна категорія [8].

У нашому дослідженні ми проявляємо інтерес до наступних метапсихологічних категорій з опорою на категорії базисного рівня: свідомість-образ; цінність-мотив; почуття-переживання; діяльність-дія; Я-індивід; спілкування-ставлення. Ці категорії особливо проявляють себе у професійній свідомості і впливають на розвиток особистості у професійній діяльності. Категорії «свідомість-образ» надають суб'єкту знання про предмет діяльності. У категорії «мотив-цінність» мотив, розглядають як цінність, що виступає у свідомості індивіда як ціннісний саморозвиток та самоудосконалення. Розгляд змісту діади «діяльність-дія» показує, що діяльність індивіда є внутрішнє диференційована дія, яка виконується з урахуванням мети та засобів і досягається як результат діяльності. На думку сучасних дослідників у системі психологічного мислення розумовий образ має когнітивно-комунікативну природу, вирішуючи завдання, котрі інспіровані діяльністю. Аналізуючи ці підходи до впливу свідомості на діяльність особистості, ми дотримувалися поглядів О.Ф. Бондаренка, щодо структури свідомості як вищої форми психологічного відображення дійсності особистістю. Він звернув увагу на наступні аспекти, які формує свідомість у особистості. По-перше, це пізнавальні психічні процеси, які накопичують знання особистості. По-друге, це процеси самопізнання, самооцінка, самовідношення, тобто ієрархія оцінювальних ставлень особистості до себе і інших. По-третє, це цілеутворення і ціннісний компонент, який впливає на мотиви, цілі і сенси здійснення діяльності. По-четверте, це базисне орієнтування особистості у часі і місці виконання діяльності. Ці підходи дослідника характеризують вплив свідомості на діяльність особистості і дозволили виділити наступні напрями: пізнавальні, рефлексію, ціннісно-сміслову й орієнтування особистості у діяльності. О.Ф. Бондаренко стверджує, що пізнавальний компонент характеризує рівень знань особистості про діяльність, її ідеї, поняття, принципи, які суспільство вимагає до діяльності особистості; оцінювальний компонент – це самооцінка та ідейні усвідомлення, оцінювальні критерії своєї практичної діяльності та діяльності інших; регулятивний компонент впливає на почуття, ставлення, переконання, які орієнтують поведінку особистості у діяльності [1].

Рис.1. Структурні компоненти свідомості, що впливають на діяльність особистості.

Усі блоки та компоненти показані на малюнку 1. Блоки та компоненти функціонують у свідомості як єдине ціле і виділені для кращої орієнтації особистості у напрямі її діяльності. Когнітивний компонент свідомості становить фундамент, на якому ґрунтується світогляд, інтереси, переконання і ціннісні орієнтації у діяльності. Важливим компонентом суб'єктів діяльності є його інтереси, які активізують діяльність, впливають на спрямованість особистості на необхідні для праці об'єкти, активізують прагнення пізнавати необхідні об'єкти і є важливим мотивом діяльності. Моральні цінності дають особистості установку на реалізацію духовної культури. Поєднання цінностей і ідеалів є основою для формування активної особистості у соціумі. С.Л. Рубінштейн у своїй концепції кільцевої залежності між психічними властивостями особистості і її діяльністю вказував, що у діяльності особистості праця, навчання та її психічні властивості не тільки виявляються, але й формуються [6].

Таким чином, при підготовці висококваліфікованих фахівців-психологів важлива увага приділяється професійній свідомості особистості. У зв'язку з цим аспектом акцентується увага до готовності майбутніх психологів здійснювати професійну кар'єру. Проблема формування психологічної готовності до професійної діяльності є ключовим моментом у навчальних

зкладах вищої освіти. Розглядаючи готовність випускників вищої школи до професійної діяльності, О.І. Бондарчук вказує, що ця діяльність складається з основних блоків таких як професійна орієнтація (готовність до професійного навчання), опанування знаннями і вміннями (готовність до виконання професійної діяльності), наявність адекватного змісту професійної діяльності та якостей особистості (особистісна готовність), що забезпечують випускнику здатність до висококваліфікованої праці. До визначення змісту та структури психологічної готовності він виділяє наступні підходи: функціональний та особистісний. Функціональний – характеризує психологічну готовність фахівця як стан психологічних функцій, які забезпечують високий рівень виконання професійної діяльності. Особистісний – це результат підготовки до професійної діяльності і є стійким відношенням майбутнього фахівця до професії і включає мотиваційний, когнитивний, операційний компоненти та успішність у професійній діяльності. Особистісний підхід розглядається як довгострокова і ситуативна готовність. Довгострокова готовність є стійким компонентом особистісних професійноважливих якостей, необхідних для успішної майбутньої професійної діяльності як високкваліфікованого фахівця. Ситуативна готовність розглядається як функціональна система, яка включає у зв'язку із взаємодією з конкретною ситуацією і завданнями, котрі потрібно виконувати у професійній діяльності. При цьому він визначає, що психологічна готовність є одночасно і категорією теорії особистості (як довготрокова готовність) і теорії діяльності (як ситуативна готовність) [2].

Формування психологічної готовності майбутніх психологів до здійснення професійної кар'єри пов'язане з наступними важливими вимогами до особистості:

- високі професійні якості, які необхідні психологу: знання та професійний досвід, компетентність, професійна спрямованість, професійна ідентичність, іноваційні здібності, професійна задоволеність;
- індивідуальні особистісні якості: професійна самосвідомість, високий інтелект, загальні та спеціальні професійні здібності, творчий особистісний потенціал;
- емоційно-вольова саморегуляція: самоконтроль, самоаналіз, самодетермінація, самостійкість, самовпевненість;
- психологічна готовність: високі моральні та духовні цінності, ділові чесноти, довіра, совість, психологічна культура, готовність до співпраці;
- особиста і професійна вмотивованість: особистісні і суспільні риси; мотиви діяльності, потреби, професійна задоволеність, професійна ефективність, регулятивні здібності [2].

Кожний майбутній фахівець повинний навчитися володіти іноваційними прийомами удосконалення на різних етапах своєї професійної діяльності. Фахівець-психолог повинен постійно враховувати соціальні потреби, установки у суспільстві. Це дозволяє йому поліпшувати особистісні риси. Важливим аспектом

у професійній діяльності психолога є соціальна та професійна позиції, які складають систему вольових, інтелектуальних, емоційно-оцінювальних ставлень до виконання професійної діяльності, що є джерелом його активності. Позиція фахівця має внутрішні особистісні характеристики, що впливають на ідеали, світогляд і продукують джерела активності фахівця та тип соціальної поведінки. Ці компоненти психологічної готовності відображені у таблиці (Див. табл. 1). У роботах науковців дається класифікація рівнів готовності: самостійність, адекватне оцінювання професійних якостей і ефективне вирішення завдань (високий); вміння виявляти свої здібності та якості у професійній діяльності (середній); невміння самостійно виконувати професійні завдання (низький рівень) [5].

Таблиця 1.

Провідні компоненти психологічної готовності майбутніх психологів до здійснення професійної кар'єри

Психологічні	Інтелектуальні	Професійні	Соціальні
Кар'єрна мотиваційність. Орієнтованість на кар'єру. Самостійність у кар'єрному рості. Воля. Твердість характеру. Ціннісна орієнтація на професію. Емоційна привабливість. Відповідальність до розумного ризику. Прагнення успіху. Антистресовість у кризовій ситуації. Прогностичність мислення: варіативність, темп, гнучкість, інтуїтивність, логічність, прогнозування. Антиконфліктність. Адаптивність.	Самовдосконаленість. Самореалізація. Іноваційність. Цілісність сприйняття дійсності. Функціональність. Професійна орієнтованість та тематична серійність. Масштабність мислення: логічність, системність, широта, комплексність, всебічність. Інтегративність. Креативність мислення. Стратегічність мислення. Реактивність на актуальну інформацію. Самоаналіз вмінь та практичної діяльності. Мімікрічність свідомості до інновацій.	Ефективність використання кращих досягнень теорії та практики психології. Універсальність оволодіння методиками пізнання особистості та впливу на неї. Схильність та здатність знаходити резерви особистості. Мистецтво приймати нестандартні рішення у роботі з особистостями різного статусу. Рациональність у вирішенні професійних завдань. Діловитість, активність, ініціативність.	Спирання на засади гуманізму та соціальної справедливості. Тактовність, шляхетність, ввічливість, наполегливість, демократичність у стосунках. Сталість у соціальній взаємодії. Відповідальність за професійну поведінку. Професійна принциповість. Комунікабельність у групових та особистісних дискусіях. Прагнення до кар'єри у соціумі. Субординація у стосунках з оточуючими. Презентативність своєї діяльності. Культура мовлення. Етичність спілкування.

Психофізіологічний аспект психологічної готовності складають: прагнення доводити справу до логічного завершення, керувати своєю поведінкою, проявляти професійну працездатність, активність, саморегулювання, витримка та високий темп роботи. Оцінювальний компонент передбачає самооцінку своєї професійної підготовки і відповідність виконанню професійних завдань на оптимальному рівні. Серед вольових якостей, які забезпечують психологічну готовність до професійної діяльності, виділяють: цілеспрямованість, витримка, самовладання, наполегливість, ініціативність, творчий підхід до вирішення проблем, самодіяльність, рішучість, самостійність, самокритичність.

Найвищою метою професійної діяльності особистості є прагнення до кар'єри. У якості психологічного підходу до терміну «кар'єра» можливо використовувати такі складові як суспільно-важливі цілі, які обирає для себе сама людина; система цінностей та мотивів, що спонукає її виконувати певну суспільно-корисну професійну діяльність; ступінь актуалізації при здійсненні відповідної необхідної діяльності; здібностей та намірів спеціаліста у професійній діяльності. Істотною характеристикою кар'єри є не тільки просування по службовій драбині, а процес реалізації людиною себе, своїх можливостей в умовах професійної діяльності.

У психології помічений зсув у самому предметі дослідження: від вивчення самого феномену кар'єри до дослідження феноменології кар'єрного зростання, в умовах його супроводу. Якщо раніше при обговоренні феномену кар'єри, вживалися такі терміни, як «професійний життєвий шлях», «професійна самореалізація», «професійна діяльність», то у реаліях сьогодення помітно стали з'являтися інші словосполучення, такі як «технологія кар'єри», «кар'єрні репрезентації», «кар'єра з допомогою інтернету», «кар'єрна готовність» та інші.

Низка дослідників розглядають кар'єру як просування в організаційній ієрархії, що репрезентована у послідовності виконуваних робіт людиною протягом життя і пов'язана з поведінкою та досвідом роботи.

Дослідник В.Т. Лозовецька пропонує розуміти кар'єру як усвідомлену позицію і поведінку, пов'язану із трудовим досвідом і професійною діяльністю [4].

Значна кількість дослідників, визначаючи поняття кар'єри як індивідуально усвідомлені власні судження людини про трудове майбутнє, очікувані шляхи самовираження та задоволеність працею, послідовний рух по кар'єрній драбині, зміна навичок, здібностей, кваліфікаційних можливостей. За такою точкою зору кар'єра – це просування вперед по визначеному шляху діяльності з метою отримання великих повноважень, більш високого статусу, престижу або матеріального багатства. У той же час група дослідників вважають, що кар'єра – це один із показників індивідуального професійного життя людини.

Слід відмітити, що у понятті кар'єри виділяються об'єктивні та суб'єктивні чинники. Об'єктивні – характеризують якість виконання роботи,

прояв професійної позиції, активне вирішення професійних задач, становлення кар'єри в освітянському середовищі. До суб'єктивних чинників відносяться: готовність особистості до самовдосконалення професійної діяльності, відношення фахівця до просування у професійній діяльності, сприйняття особливостей кар'єрного зростання.

У розумінні вчених у кар'єрі відмічається орієнтація людини на реалізацію особистісного і професійного потенціалу як стратегію життя. Дослідник Д. Сьюпер розуміє кар'єру особистості в наступних напрямках: соціальна мобільність у професійній діяльності, послідовність професійних позицій. З психологічної позиції він розглядає кар'єру як низку виконуваних професійних ролей, які детерміновані установками, інтересами, цінностями, потребами, попереднім досвідом, очікуваним успіхом [7]. На думку А.Я. Кібанова та Є.В. Каштанової кар'єра розглядається як індивідуальне осмислення шляхів самовираження у трудовому процесі; очікувані шляхи самовираження та задоволення кар'єрним зростанням; поступальний рух службовою драбиною; зміна професійних навичок та кваліфікаційних можливостей; отримання високого статусу, престижу, матеріального статку [3].

Кар'єра розглядається як стратегія професійного шляху людини, рух, у процесі котрого вона розвивається сама.

Таблиця 2

Стратегії психологічної готовності майбутніх психологів до здійснення професійної кар'єри

Внутрішні стратегії готовності до кар'єрного росту:	Зовнішні стратегії відношення до кар'єри:	Життєві стратегії готовності:	Стратегія готовності до успіху у кар'єрі:
Прагнення до кваліфікованої діяльності. Мотивація готовності до професійної кар'єри. Бажання поліпшити професійну діяльність. Самореалізувати свої знання та вміння у професійній діяльності. Психологічна готовність здобувати	Орієнтація навчального процесу на високу професійну підготовку майбутніх психологів. Спонування виробничої практики до готовності кар'єрного росту. Соціальна підтримка професійної діяльності психологів. Реалізація програми професійного розвитку у кар'єрі.	Перспективи розвитку професійної свідомості. Далекоглядні інтереси готовності до кар'єри. Планування відповідальності за власну професійну діяльність. Стратегічний напрям готовності удосконалюватися у професійній діяльності.	Пошук власних шляхів кар'єрного успіху. Досягнення стабільності та стійкості до кар'єрного росту. Орієнтація власної поведінки на кар'єрний успіх. Прагнення до участі у стажуванні та впровадження передового досвіду кваліфікованих фахівців.

професійну кар'єру. Планування кар'єрного росту.	Набуття кар'єрного статусу у суспільстві. Орієнтація на професійні якості.	Реалізація особистісних якостей у професійній діяльності: самоконтроль, самоідентифікація, самореалізація.	Постійно орієнтуватися на почуття кар'єрного успіху. Орієнтація на пріоритети на шляху до професійної кар'єри.

Розглядаючи ці стратегії можна відмітити такі напрямки:

- кар'єра – це соціальна модель просування по службовій драбині, яка має свої обмеження;
- кар'єра – це історія пройденого шляху індивіда.

Поняття кар'єри окреслює спосіб діяльності людини реалізувати себе, домінуючі схильності у її життєдіяльності. Більшість людей переймаються проблемою громадського визнання, соціального успіху, задоволеністю професією. У поняття кар'єри включають мотивацію, досягнення успіху, знання самого себе, самоконтроль та самореалізацію, що супроводжуються соціальним визнанням і що є результатом кар'єрного просування.

Таким чином, уявлення індивіда про самого себе складається в образ «Я», який відображається у його самосвідомості. Самосвідомість особистості здатна регулювати її поведінку, практичну діяльність, її світогляд на різних етапах життя та особистісного розвитку. Професійна свідомість активно впливає на ставлення особистості до професійної діяльності, на систему знань, вмінь, навичок та використання шляхів професійного росту. Отже, проблема свідомості розкриває внутрішній світ особистості, її позиції, настрої, ідеї і прагнення до самовдосконалення у професійній кар'єрі. Виходить, що вплив професійної свідомості на готовність майбутніх фахівців-психологів до здійснення професійної кар'єри дозволяє особистості регулювати свої особистісні та професійні ресурси, планувати стратегію свого професійного зростання у подоланні соціальних та особистісних труднощів у формуванні готовності до здійснення професійної кар'єри.

Висновки. 1. У дослідженні розкрито поняття свідомості особистості, її категоріальний строй, професійна свідомість та описані аспекти її впливу на професійну діяльність майбутніх фахівців. 2. Описана проблема впливу професійної свідомості на формування психологічної готовності до здійснення професійної діяльності, розроблені її компоненти та описана стратегія аспектів формування психологічної готовності майбутніх психологів до здійснення професійної кар'єри. 3. Перспективи подальшого дослідження потребують пошук шляхів оцінки рівня психологічної готовності майбутніх фахівців кваліфіковано працювати за фахом.

Література:

1. Бондаренко А.Ф. Основы психологии. Учебник для студентов гуманитарных вузов. Киев: Освіта України, 2009. 328 с.
2. Бондарчук О.І. Технологія розвитку психологічної готовності керівників закладів освіти до діяльності в умовах соціальних трансформацій. Післядипломна освіта в Україні. 2018. № 1. С. 5-11.
3. Кибанов А.Я., Каштанова Е.В. Управление деловой карьерой, служебно-профессиональным продвижением и кадровым резервом. Проспект, 2013. 64 с.
4. Лозовецька В.Т. Професійна кар'єра особистості в сучасних умовах. Київ, 2015. 279 с.
5. Моляко В.А. Психологическая система тренинга конструктивного мышления. Вопросы психологии. 2000. № 5. С. 136-141.
6. Рубинштейн С.Л. Бытие и сознание. Санкт-Петербург: Питер, 2003. 512 с.
7. Чернышев Я.А. Профессиональная позиция личности в карьере: монография. УлГУ, 2010. 385 с.
8. Швалб Ю.М. Целеполагающее сознание (психологические модели и исследования). Киев: Миллениум, 2003. 152 с.
9. Шевченко Н.Ф. Формування професійної свідомості практичних психологів у системі вищої освіти. Київ, 2012.
10. Шнайдер К. Клиническая психопатология / С комм. Г. Хубер, Г. Гросс. 14-е изд. Сфера, 1999. 296 с.
11. Яценко Т.С. Активное социально-психологическое обучение: теория, процесс, практика: учебное пособие. Хмельницкий: Изд. НАПВУ, 2002. 792 с.

References:

1. Bondarenko, A.F. (2009). Osnovy psihologii. Uchebnik dlja studentov humanitarnyh vuzov [Fundamentals of psychology. Textbook for students of humanities]. Kiev: Osvita Ukraïni [in Russian].
2. Bondarchuk, O.I. (2018). Tekhnologhija rozvytku psykhologhichnoji ghotovnosti kerivnykiv zakladiv osvity do dijalnosti v umovakh socialnykh transformacij [Technology of development of psychological readiness of heads of educational institutions to activity in the conditions of social transformations]. *Pisljadyplomna osvita v Ukraïni – Postgraduate education in Ukraine*, 1, 5–11 [in Ukrainian].
3. Kibanov, A.Ja., Kashtanova, E.V. (2013). Upravlenie delovoj kar'eroj, sluzhebno-professional'nom prodvizheniem i kadrovym rezervom [Management of business career, professional advancement and personnel reserve]. Prospekt [in Russian].
4. Lozovec'ka, V.T. (2015). Profesijna kar'jera osobystosti v suchasnykh umovakh [Professional career of a person in modern conditions]. Kyjiv [in Ukrainian].
5. Moljako, V.A. (2000). Psihologicheskaja sistema treninga konstruktivnogo myshlenija [Psychological system of training constructive thinking]. *Voprosy psihologii – Questions of psychology*, 5, 136-141 [in Russian].
6. Rubinshtejn, S.L. (2003). Bytie i soznanie [Being and consciousness]. Sankt-Peterburg: Piter [in Russian].
7. Chernyshev, Ja.A. (2010). Professional'naja pozicija lichnosti v kar'ere: monografija [Professional position of a person in a career: monograph]. UlGU [in Russian].
8. Shvalb, Ju.M. (2003). Celepolagajushhee soznanie (psihologicheskije modeli i issledovanija) [Purposeful consciousness (psychological models and research)]. Kiev: Millennium [in Russian].

9. Shevchenko, N.F. (2012). Formuvannja profesijnoji svidomosti praktychnykh psykholohiv u systemi vyshhoji osvity. Kyjiv [in Ukrainian].
10. Shnajder, K. (1999). Klinicheskaja psihopatologija [Clinical psychopathology]. Sfera [in Russian].
11. Jacenko, T.S. (2002). Aktivnoe social'no-psihologicheskoe obuchenie: teorija, process, praktika: uchebnoe posobie [Active socio-psychological training: theory, process, practice: a textbook]. Hmel'nickij: Izd. NAPVU [in Russian].

УДК 616.89

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-6\(24\)-584-595](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-6(24)-584-595)

Мостова Тетяна Дмитрівна кандидат психологічних наук, старший викладач кафедри загальної психології та психології розвитку особистості, Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова, м. Одеса, 65026, вул. Дворянська, 2, <https://orcid.org/0000-0002-3478-7652>

Кучеровська Наталія Олександрівна кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології і туризму, Київський національний лінгвістичний університет, вул. Велика Васильківська, 73, м. Київ, 03150, <https://orcid.org/0000-0002-1480-3651>

Доскач Світлана Сильверстівна кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, вул. Коцюбинського, 2, м. Чернівці, 58012, тел.: 0666329580, <https://orcid.org/0000-0001-6611-405X>

ПСИХОЛОГІЧНІ УМОВИ РОЗВИТКУ ДІТЕЙ В УМОВАХ ВІЙНИ

Анотація. У статті обґрунтовано необхідність та виняткову роль створення оптимальних психологічних умов розвитку дітей під час воєнних дій на території України. Зокрема, зазначено, що в тривалому стресовому стані, спричиненому виникненням небезпеки, дитина позбавляється нормальних умов для розвитку і виховання. Окреслено види допомоги, що надається працівниками освітніх закладів з метою нормалізації психологічного стану та для створення умов розвитку дітей. Наголошено, що педагоги повинні мати бажання та вміння надавати комплексні освітні, інформаційні та консультаційні послуги сім'ям, які виховують дітей дошкільного та шкільного віку. Вивчено поняття та складові процесу розвитку дитини. Наголошено на ролі підтримки дорослих як опори у протидії стресу. Розглянуто поняття стійкості як універсальної здатності, яка дає змогу окремішній людині, групі чи спільноті запобігти, мінімізувати або подолати несприятливі наслідки стресових ситуацій. Проаналізовано фактори, що сприяють розвитку стійкості у осіб дитячого віку та оцінено способи розвитку таких факторів під час війни. Розглянуто роль педагогів у наданні психологічної підтримки сім'ям з дітьми. Зокрема, виокремлено винятково важливу роль вміння педагогічних працівників працювати з дітьми, підтримувати їх та вести конструктивний діалог, у зв'язку з чим педагогам рекомендовано організовувати різні форми

співпраці під час онлайн-уроків і поза ними. Вивчено види порушення розвитку дитини під час воєнних дій. Розроблено модель психологічних передумов розвитку дитини для створення безпечного освітнього середовища в умовах війни. В результаті проведеного аналізу як важливе завдання освітньої системи та органів державних структур в умовах війни виокремлено об'єднання зусиль органів місцевої влади, навчальних закладів та громадськості з метою створення необхідних умов для розвитку, виховання, психологічної підтримки дітей, щоб сприяти їх повноцінній соціалізації та створенню безпечного освітнього середовища.

Ключові слова: розвиток дитини, психологічні умови розвитку, розвиток в умовах війни, стійкість, психологічна підтримка, безпечне освітнє середовище.

Mostova Tetyana Dmytrivna Candidate of Psychological Sciences, senior lecturer at the Chair of General and Developmental Psychology, Odessa Mechnikov National University, Dvoryanska St., 2, Odessa, 65026, <https://orcid.org/0000-0002-3478-7652>

Kucherovska Nataliia Oleksandrivna Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor, Associate Professor at the Department of Psychology and Tourism, Kyiv National Linguistic University, Velyka Vasylkivska St., 73, Kyiv, 03150, <https://orcid.org/0000-0002-1480-3651>

Doskach Svetlana Silverstivna Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor, Associate Professor at the Department of Psychology, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Kotsiubynsky St., 2, Chernivtsi, 58012, tel.: 0666329580, <https://orcid.org/0000-0001-6611-405X>

PSYCHOLOGICAL CONDITIONS OF CHILDREN'S DEVELOPMENT IN WAR CONDITIONS

Abstract. The article substantiates the necessity and exclusive role of creating optimal psychological conditions for children's development during hostilities on the territory of Ukraine. In particular, it is noted that in the long-term stress caused by the danger, the child is deprived of normal conditions for development and upbringing. The types of assistance provided by employees of educational institutions in order to normalize the psychological state and to create conditions for children's development are outlined. It was emphasized that educators should be willing and able to provide comprehensive educational, informational and counseling services to families raising children of preschool and school age. The concepts and components of the child's

development process are studied. The role of supporting adults as a support in combating stress is emphasized. The concept of resilience as a universal ability that allows an individual, group or community to prevent, minimize or overcome the adverse effects of stress is considered. The factors that contribute to the development of resilience in children are analyzed and the ways of development of such factors during the war are evaluated. The role of educators in providing psychological support to families with children is considered. In particular, the crucial role of teachers in the ability to work with children, support them and lead a constructive dialogue, and therefore teachers are encouraged to organize various forms of cooperation during and outside of online lessons. Types of child developmental disorders during hostilities have been studied. The model of psychological preconditions of child development for creation of safe educational environment in the conditions of war is developed. As a result of the analysis as an important task of the educational system and government agencies in the war, the joint efforts of local authorities, educational institutions and the public to create the necessary conditions for development, education, psychological support of children to promote their full socialization and creation safe educational environment.

Keywords: child development, psychological conditions of development, development in conditions of war, resilience, psychological support, safe educational environment.

Постановка проблеми. Діти є однією з найбільш уразливих груп населення в країні, що перебуває в умовах війни. В тривалому стресовому стані, спричиненому виникненням небезпеки, дитина позбавляється нормальних умов для розвитку і виховання. Через відчуття тривоги, напруженості, страху та невпевненості ускладнюється процес повноцінної соціалізації. Діти, які були переселені із зони активних бойових дій, стикаються з проблемою соціальної адаптації, опиняючись у нових соціальних умовах. Враховуючи багатогранність психологічних проблем, пов'язаних з розвитком дитини в умовах війни, дане питання заслуговує на ґрунтовне вивчення, щоб сформулювати оптимальні передумови для роботи з такими дітьми з метою використання всіх можливостей для їх ефективного розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Під час війни всі українці опинилися у важкому моральному стані. Негативні переживання та почуття, пов'язані зі стресом, панічними атаками, відчай або навіть агресія – все це стало частиною кожного [1].

Після початку військової агресії держави-окупанта на території України багато державних структур, а також вітчизняних, іноземних та міжнародних громадських організацій розпочали інформаційні кампанії на території нашої

держави щодо надання різних видів допомоги, в тому числі і психологічної, а також консультацій щодо розвитку дитини [1].

Як зазначено у Методичних рекомендаціях Міністерства освіти і науки України щодо здійснення освітньої діяльності з питань дошкільної освіти на період дії правового режиму воєнного стану, при організації спілкування учасників навчально-виховного процесу, а також для покращення адаптації вимушених переселенців із районів активних бойових дій працівниками освітніх закладів повинна надаватися дітям та їхнім родинам інформація щодо методів нормалізації їх психологічного стану з метою створення умов для розвитку дитини, в тому числі проведення заходів із:

- заохочування спілкування дітей, що постраждали від воєнної агресії, та їх батьків з іншими членами громади;
- створення безпечного соціально-освітнього простору;
- адаптації навчально-виховного процесу до умов війни з урахуванням ситуацій, що склалися;
- обрання форм та методів взаємодії учасників навчально-виховного процесу відповідно до кожної конкретної ситуації;
- ресурсного забезпечення навчального процесу в умовах дистанційної роботи;
- можливості організовувати та проводити онлайн-заходи;
- спілкування з учасниками навчально-виховного процесу по телефону, листування електронною поштою тощо [2].

З точки зору освітнього омбудсмена Сергія Горбачова, в умовах бойових дій системи зв'язку з дітьми, їх батьками, сім'ями та вчителями стають найважливішими засобами, що дають можливість швидкого обміну інформацією та забезпечують мобільність зворотного зв'язку [3].

У воєнний час педагоги повинні мати бажання та вміти надавати комплексні освітні, інформаційні та консультаційні послуги сім'ям, які виховують дітей дошкільного та шкільного віку. Тому питання створення психологічних умов спілкування між учасниками навчально-виховного процесу займає ключову позицію [3].

Мета статті – проаналізувати особливості змін психологічного стану дітей в умовах війни та визначити перспективні напрямки роботи з такими дітьми з метою формування якомога більш ефективних умов для їх оптимального розвитку.

Виклад основного матеріалу. Розвиток дитини є результатом її взаємодії з навколишнім середовищем. Хоча ця ідея звучить досить просто, вона охоплює складну та динамічну реальність. Інтерактивні та екологічні моделі педагогіки стверджують, що «розвиток дитини є продуктом постійної динамічної взаємодії

між дитиною та світом внаслідок досвіду, який дитина отримує від сім'ї та соціального середовища» [4].

Сутність розвитку найкраще зрозуміти з точки зору очікуваних змін впродовж життя, при чому ріст і зміни починаються з моменту зачаття, протягом ембріональної фази і продовжуються протягом дитинства та підліткового віку, а також у деяких аспектах у дорослому віці та старості. Протягом усього періоду розвитку організм дитини, її мозок та нервова система розвиваються, поступово стаючи компетентними у різноманітних функціях та навичках, які дозволяють адаптуватися та виживати в багатьох різних середовищах [4].

У небезпечних і стресових ситуаціях дорослі є опорою для дітей, їх емоційний стан – орієнтиром, показником безпеки. У цих умовах вчитель може бути не тільки передавачем інформації, а й джерелом психологічної підтримки та зцілення. Учитель може багато зробити, щоб заспокоїти учнів, відвернути їхню увагу, змусити їх почуватися в безпеці, зняти напругу та стрес. Нарешті, саме повернення до навчання (звичайної діяльності), постійний контакт із вчителями та однокласниками допомагає дітям стабілізуватися та відновити відчуття безпеки [5].

Для того, щоб результати діяльності педагога під час війни були максимально сприятливими для збереження та відновлення психічного та духовного благополуччя дітей, психологи радять переглянути та відкоригувати звичні підходи до організації навчання з урахуванням особливостей проходження воєнних дій у регіоні, де перебуває чи перебувала раніше дитина.

Враховуючи стресовий вплив на життя дітей під час війни, розвиток дитини загалом і навчально-виховний процес зокрема, проходить під впливом ряду проблемних факторів (табл. 1).

Таблиця 1

Порушення розвитку дитини під час воєнних дій

Вид порушення	Приклади поведінки, що може свідчити про порушення розвитку
Психологічні	Страх, демонстрація страху перед зовнішністю батьків і дорослих, небажання йти додому, страх фізичного контакту, депресивні розлади, агресія, спалахи гніву, повільне мовлення, нездатність до навчання, занадто велика зрілість і відповідальність порівняно з дітьми цього віку, низька самооцінка.
Поведінкові	Неврівноважена поведінка, уникнення контактів з однолітками, бажання спілкуватися та грати зі значно молодшими дітьми, легка стомлюваність, зниження здатності до концентрації, вживання алкоголю, наркотиків, токсичних речовин, насильство над слабкими: тваринами чи іншими живими істотами.
Фізичні	Наявність психосоматичних захворювань, порушення самопочуття.

Джерело: складено авторами на основі [5].

У вивченні питання розвитку дитини під час війни надзвичайно важливим є поняття стійкості. Різні дослідження показали, що багато дітей (навіть ті, які виховувались в дуже важких і небезпечних умовах), виростають здоровими витривалими людьми, оскільки вони мають високий рівень здатності нормально розвиватися і долати проблеми.

Стійкість – універсальна здатність, яка дає змогу окремій людині, групі чи спільноті запобігти, мінімізувати або подолати несприятливі наслідки травмуючих подій. Навіть у надзвичайно важких обставинах, таких як насильство, втрата членів сім'ї та примусове переселення, діти можуть покладатися на свої внутрішні ресурси та зовнішню підтримку, щоб впоратися та адаптуватися до нових умов.

Термін «стійкість» відноситься як до характеристики стану благополуччя дитини, так і до оцінки процесів, за допомогою яких це благополуччя досягається і підтримується, оскільки дитина є стійкою до певних ризиків.

Стійкість є відносно новою концепцією у сфері соціальних відносин та людського розвитку, яка виникла з потреби вирішення багатьох проблем людей, що опинилися в кризовій ситуації. Вивчення концепції стійкості відбувається з урахуванням кількох аспектів:

1. Усвідомлення різноманітності проблем, викликаних багатьма факторами ризику та необхідністю захисту.
2. Визнання того, що багато людей добре справляються з аналогічними проблемами, хоча вони мають спільні риси з людьми, що зазнали серйозних проблем психічного здоров'я у аналогічній ситуації.
3. Збільшення використання «сили перспективи» в психосоціальній роботі. Це змушує фахівців покладатися на сильні сторони людей, а не зосереджуватися виключно на їхніх проблемах.

Вивчаючи стійкість як рису дітей, можна зазначити, що діти часто стають більш стійкими завдяки особливим захисним факторам, які дозволяють їм справлятися з наявними проблемами. Фактори захисту можуть включати як властивий дитині потенціал (наприклад, високий інтелект, хороші соціальні навички та самооцінку), так і потенціал оточення (люблячі, турботливі батьки та ефективні соціальні служби, що працюють у громаді).

Важливо розуміти, що стійкість як фактор захисту, психологічне благополуччя та прихильність є важливими для розвитку дитини, взаємопов'язані та впливають один на одного по-різному, не завжди в чіткій послідовності.

Вивчення природи стійкості дітей раннього віку показують, що превентивний підхід до розвитку дитини має більше ефективності, ніж проблемно-орієнтований. Дослідження свідчать, що якщо кілька факторів

ризик у накопичуються і не компенсуються захисними факторами, здоровий розвиток дитини знаходиться під загрозою.

Сім'я, школа, спілкування з однолітками відіграють ключову роль у розвитку стійкості дітей до несприятливого психологічного впливу. Профілактика в цьому контексті включає:

1. Запобігання розвитку психосоціальних проблем.
2. Підтримка стабільного розвитку дітей.

Отже, усі психосоціальні заходи для дітей та молоді, які постраждали від війни, повинні мати насамперед превентивний характер для того, щоб запобігти наслідкам психосоціальних проблем, які можуть виникнути в результаті пережитих дитиною воєнних дій. Крім того, злагоджена та системна робота з розвитку психологічної стійкості дозволяє підвищити шанси на здоровий розвиток дітей, що перебували раніше або перебувають в умовах війни, шляхом посилення захисних факторів у самих дітей та їх оточення [4].

Розглядаючи питання пошуку ефективних засобів подолання труднощів для підтримки психологічного благополуччя і забезпечення здорового розвитку дитини, практикуючі психологи виокремлюють як конструктивні механізми подолання психологічних проблем, так і негативні (шкідливі для дитини).

До негативних механізмів подолання науковці відносять:

– Агресивну, асоціальну поведінку. Такий вид поведінки може допомогти дитині або групі дітей подолати низьку самооцінку та почуття зневаги, а також може створити відчуття соціального статусу та безпеки. Але з часом це також призводить до відчуття самотності, порушення соціальних зв'язків та навіть може стати причиною злочинної поведінки.

– Зловживання алкоголем і наркотиками. Хоча вживання психоактивних речовин може допомогти зняти стрес, воно в кінцевому підсумку призводить до соціальної ізоляції та пошкодження мозку.

– Ізоляція від зовнішнього світу. Початкова інтроверсія може допомогти дитині подолати стресову ситуацію. Але в підсумку це може призвести до повної ізоляції та соціальної депривації.

– Створення окремої особистості. Це добре відоме, хоча й дуже рідкісне явище, яке може трапитися з дітьми, які постраждали від насильства. Деякі з таких дітей створюють у своїй уяві окремі особистості, намагаючись уникнути подальшої шкоди. Це може призвести до серйозних проблем із психічним здоров'ям у подальшому житті.

Прикладами механізмів конструктивного регулювання психологічних проблем є:

– Здатність ділитися думками та почуттями з іншими (розвиток комунікативних навичок). Такий вид навичок може допомогти дитині

почуватися менш самотньою і дати втішне усвідомлення того, що їй не потрібно переживати свій досвід поодиночі.

– Пошук шляхів ефективного вирішення проблем. Надзвичайно корисна здатність аналізувати ситуацію та визначати кроки для вирішення проблеми, що часто пов'язано з відповідними природними когнітивними здібностями.

– Навички самовираження. Здатність висловлювати власні почуття за допомогою слів, гри, мистецтва, музики та інших видів діяльності дає дитині відчуття контролю. Самовираження також допомагає керувати емоціями та зменшувати стрес, пов'язаний із цими емоціями.

– Емпатія. Здатність поставити себе на місце іншої людини – дуже важлива навичка в повсякденному житті, оскільки дитина постійно взаємодіє з іншими людьми. Розуміння думки, почуття та бажання інших людей може допомогти дитині правильно реагувати на стрес і долати життєві труднощі.

– Уміння будувати довірчі стосунки. Ця здатність, яка значною мірою залежить від надійної прихильності в ранньому віці, є критичною. Діти повинні довіряти іншим, щоб вижити і досягти успіху [4].

Розглядаючи важливість ефективного розвитку психологічної стійкості, варто відзначити, що особливу увагу слід приділяти навчанню дітей розуміти, виражати та керувати власними емоціями.

У контексті інформаційної війни важливо розвивати критичне мислення дитини: розрізняти офіційні джерела інформації, вчити сумніватися, перевіряти інформацію, виявляти підробки, аналізувати різні точки зору, розрізняти переконливі аргументи та прояви маніпуляцій [6].

У воєнний час педагоги повинні мати бажання та вміти надавати комплексні освітні, інформаційні та консультаційні послуги сім'ям, які виховують дітей дошкільного та шкільного віку. Тому питання спілкування з учасниками навчально-виховного процесу займає ключову позицію.

В умовах бойових дій системи зв'язку з дітьми, їх батьками, сім'ями та вчителями стають найважливішими, що дають можливість швидкого обміну інформацією та мобільності зворотного зв'язку (рис. 1).

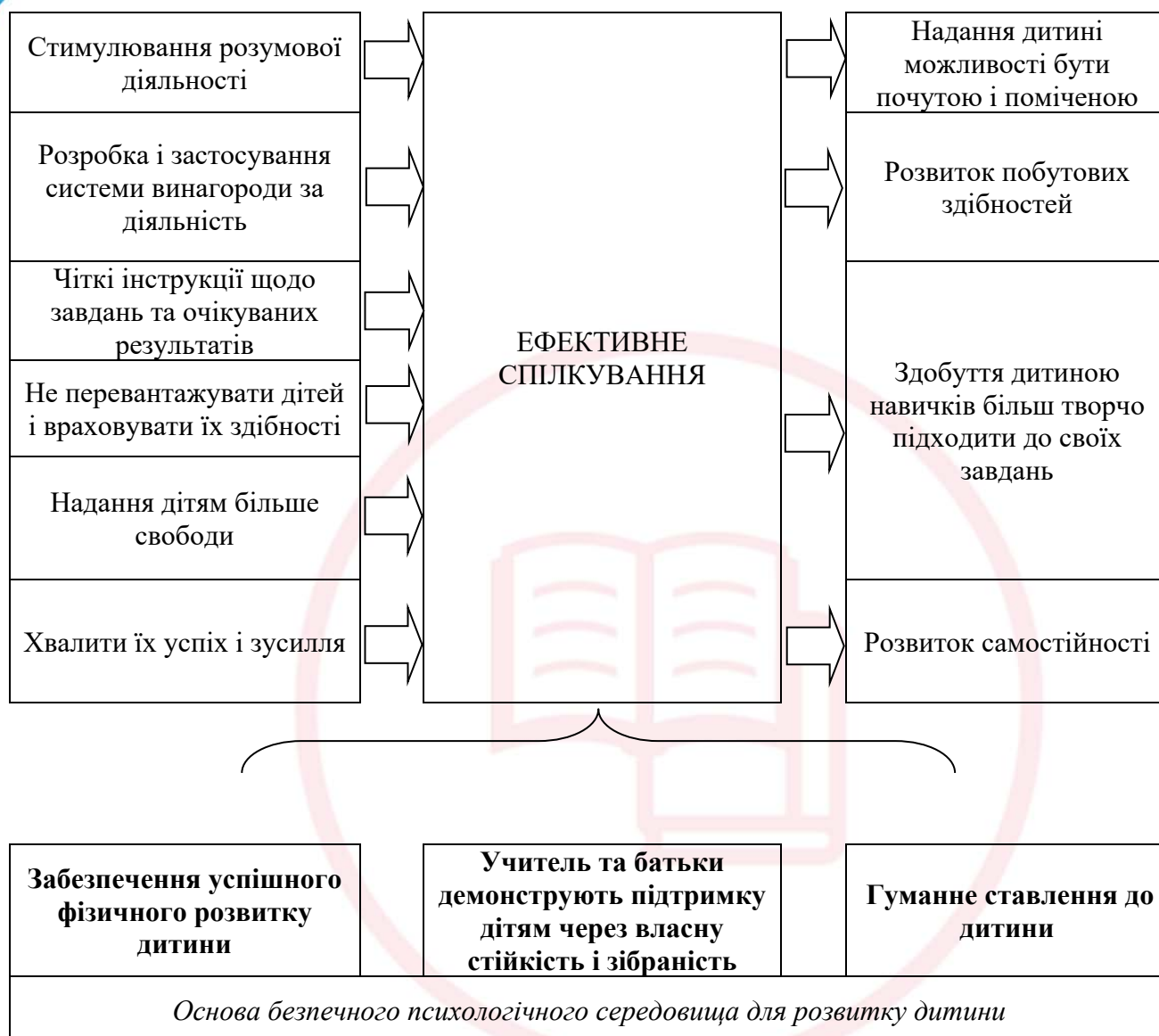

Рис. 1 Модель розробки психологічних передумов розвитку дитини для створення безпечного освітнього середовища в умовах війни

Джерело: розроблено авторами.

Враховуючи важливість ролі вчителя як суб'єкта створення передумов для успішного розвитку дитини, варто зауважити, що учитель може демонструвати підтримку учням насамперед через власну стійкість і зібраність. Саме тому перед допуском вчителя до роботи з класом важливо оцінити психоемоційний стан педагога, його бажання та здатність ефективно спілкуватися з учнями.

При організації навчально-виховного процесу з дітьми будь-якої вікової групи має бути враховано дотримання у роботі:

- концепції гуманістичної педагогіки, спрямованої на гуманне ставлення до дитини;
- теорії конформності, згідно з якою розвивати таланти та здібності дитини потрібно, зберігаючи якості її особистості;
- основ патріотичного та громадянського виховання, в тому числі за використання казок та ігор для гармонійному розвитку особистості;
- ідеї спільної відповідальності держави, громади, сім'ї, освітніх установ, які займаються доглядом, вихованням та розвитком дітей.

Серед актуальних питань процесу розвитку дітей під час воєнного стану найважливішими є такі:

- організація психолого-методичного супроводу педагогічних працівників;
- підтримка дітей та батьків, які опинилися у складній ситуації;
- організація навчально-виховного процесу з дітьми дошкільного та шкільного віку;
- побудова стосунків та підтримка партнерства між представниками місцевої влади, закладами освіти та батьками учнів;
- надання різного роду психолого-просвітницької підтримки дітям та батькам;
- здійснення психолого-просвітницького супроводу дітей, у тому числі з особливими освітніми потребами.

В умовах війни надзвичайно важливим залишається практикування різних видів роботи з людьми, підтримка один одного та ведення конструктивного діалогу, саме тому доречною є організація різних форм співпраці під час онлайн-уроків і поза ними. Враховуючи особливості сприйняття та потребу у довірчому спілкуванні учасників навчального процесу, рекомендується давати учням завдання в асинхронному режимі, які діти могли б виконати або обговорити в парах або групах.

Підтримка здорового розвитку дітей та молоді на територіях, де проходили бойові дії, має бути основним напрямком роботи психосоціальних проєктів і програм міжнародних та громадських організацій. Враховуючи особливості розвитку дітей та молоді, що постраждали від воєнних дій, важливим є застосування особливих методів вирішення психологічних проблем дітей. Особливі методи психолого-соціальної роботи громадських структур можна використовувати в процесі:

- роботи або спостереження за «проблемною» дитиною чи групою дітей;
- організації або розробки навчання для вчителів або інших осіб, які доглядають за дітьми та беруть участь в навчальному процесі;
- оцінки ситуації щодо роботи з дітьми в країні чи громаді.

Висновки. Отже, дослідження довело, що діти війни в сучасній Україні потребують постійної уваги з боку батьків, психологів, реабілітологів та державних органів. З даною категорією дітей необхідно проводити роботу, співставляючи можливі негативні очікування у їх розвитку з необхідними реактивними та профілактичними заходами.

Важливим завданням освітньої системи та органів державних структур в умовах війни є об'єднання зусиль органів місцевої влади, навчальних закладів та громадськості з метою створення необхідних умов для розвитку, виховання, психологічної підтримки дітей, для сприяння повноцінній їх соціалізації та створення безпечного освітнього середовища. Постійний діалог між практиками, дослідниками, очільниками підприємств та державних установ дозволяє вжити необхідних заходів, оцінити та визначити зусилля з організації роботи освітніх та освітньо-виховних закладів у воєнний час та активізувати роботу з розвитку дітей у післявоєнний період.

Література:

1. Заїкання, енурез чи думки про суїцид: хмельницькі психологи про поведінку дітей під час війни. URL: <https://vsim.ua/Zdorovya/zayikannya-enurez-chi-dumki-pro-suyitsid-hmelnytski-psihologi-pro-pove-11582367.html>
2. Про рекомендації для працівників закладів дошкільної освіти на період дії воєнного стану в Україні. URL: <https://osvita.ua/legislation/doshkilna-osvita/86206/>
3. Освітній процес під час війни у запитаннях та відповідях. URL: <https://osvita.ua/school/86309/>
4. Психосоціальний розвиток дітей та молоді: Теорія та практика роботи з внутрішньо переміщеними дітьми та молоддю в Україні. URL: http://lhsi.org.ua/doc/%D0%9F%D1%81%D0%B8%D1%85%D0%BE%D1%81%D0%BE%D1%86%D1%96%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B8%D0%B9_%D1%80%D0%BE%D0%B7%D0%B2%D0%B8%D1%82%D0%BE%D0%BA_%D0%B4%D1%96%D1%82%D0%B5%D0%B9_%D1%82%D0%B0_%D0%BC%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B4%D1%96.pdf
5. Поради педагогам щодо відновлення освітнього процесу в умовах війни. URL: <https://pp.ippo.kubg.edu.ua/2022/04/03/%D0%BF%D0%BE%D1%80%D0%B0%D0%B4%D0%B8-%D0%BF%D0%B5%D0%B4%D0%B0%D0%B3%D0%BE%D0%B3%D0%B0%D0%BC-%D1%89%D0%BE%D0%B4%D0%BE-%D0%B2%D1%96%D0%B4%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F-%D0%BE%D1%81/>
6. Як організувати роботу з учнями та їх психологічну підтримку в умовах війни: рекомендації Державної служби якості освіти. URL: <https://sqe.gov.ua/yak-organizuvati-robotu-z-uchnyami-ta-ikh-p/>

References:

1. Zajikannya, enurez chy dumky pro sujicyd: khmeljnycjki psykhology pro povedinku ditej pid chas vijny [Stuttering, enuresis or thoughts of suicide: Khmelnytsky psychologists on the behavior of children during the war]. *vsim.ua*. Retrieved from <https://vsim.ua/Zdorovya/zayikannya-enurez-chi-dumki-pro-suyitsid-hmelnytski-psihologi-pro-pove-11582367.html> [in Ukrainian].

2. Pro rekomendacii dlja pracivnykiv zakladiv doshkilnoi osvity na period diji vojennoho stanu v Ukraini [On recommendations for employees of preschool education institutions for the period of martial law in Ukraine]. URL: <https://osvita.ua/legislation/doshkilna-osvita/86206/> [in Ukrainian].

3. Osvitnij proces pid chas vijny u zapytannjakh ta vidpovidjakh [Educational process during the war in questions and answers]. *osvita.ua*. Retrieved from <https://osvita.ua/school/86309/> [in Ukrainian].

4. Psykhosocialnij rozvytok ditej ta molodi: Teorija ta praktyka roboty z vnutrishnjo peremishhenymy ditjmy ta moloddju v Ukraini [Psychosocial development of children and youth: Theory and practice of working with internally displaced children and youth in Ukraine]. *lhsi.org.ua*. Retrieved from http://lhsi.org.ua/doc/%D0%9F%D1%81%D0%B8%D1%85%D0%BE%D1%81%D0%BE%D1%86%D1%96%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B8%D0%B9_%D1%80%D0%BE%D0%B7%D0%B2%D0%B8%D1%82%D0%BE%D0%BA_%D0%B4%D1%96%D1%82%D0%B5%D0%B9_%D1%82%D0%B0_%D0%BC%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B4%D1%96.pdf [in Ukrainian].

5. Porady pedaghogham shhodo vidnovlennja osvitnjogho procesu v umovakh vijny [Advice to teachers on the restoration of the educational process in wartime]. *pp.ippo.kubg.edu.ua*. Retrieved from <https://pp.ippo.kubg.edu.ua/2022/04/03/%D0%BF%D0%BE%D1%80%D0%B0%D0%B4%D0%B8-%D0%BF%D0%B5%D0%B4%D0%B0%D0%B3%D0%BE%D0%B3%D0%B0%D0%BC-%D1%89%D0%BE%D0%B4%D0%BE-%D0%B2%D1%96%D0%B4%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F-%D0%BE%D1%81/> [in Ukrainian].

6. Jak orghanizuvaty robotu z uchnjamy ta jikh psykholohichnu pidtrymku v umovakh vijny: rekomendacii Derzhavnoi sluzhby jakosti osvity [How to organize work with students and their psychological support during the war: the recommendations of the State]. *sqe.gov.ua*. Retrieved from <https://sqe.gov.ua/yak-organizuvati-robotu-z-uchnyami-ta-ikh-p/> [in Ukrainian].

ISSN (print) 2708-7530

Наукові перспективи № 6(24) 2022

УДК 378.02:159.955

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-6\(24\)-596-610](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-6(24)-596-610)

Філіпович Вікторія Миколаївна кандидат психологічних наук, доцент кафедри креативних індустрій та соціальних інновацій, Навчально-науковий інститут права і соціальних технологій, Національний університет «Чернігівська політехніка», вул. Шевченка, 95, м. Чернігів, 14035, <https://orcid.org/0000-0001-9645-7985>

Подлєсна Ганна Володимирівна кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри гуманітарних і соціальних дисциплін, Полтавський державний аграрний університет, вул. Сковороди, 1/3, м. Полтава, <https://orcid.org/0000-0001-5822-0039>

Зайка Тетяна Петрівна кандидат філософських наук, старший науковий співробітник відділу науково-дослідної роботи та атестації наукових кадрів, Державна наукова установа «Інститут модернізації змісту освіти», вул. Митрополита Василя Липківського, 36, м. Київ, 03035, <https://orcid.org/0000-0001-6527-6604>

ФОРМУВАННЯ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Анотація. Стаття присвячена розробленню шляхів удосконалення методів та прийомів, необхідних для формування критичного мислення студентів. Актуальність проведеного дослідження зумовлена соціально-економічними перетвореннями, що відбуваються в Україні, в зв'язку з якими у закладів вищої освіти виникли нові цілі та завдання. Для їх досягнення сучасні студенти повинні розвинути в собі особливі якості, серед яких важливе місце займає критичне мислення.

Мета статті – розробити шляхи удосконалення методів та прийомів, необхідних для формування критичного мислення здобувачів вищої освіти. Для досягнення поставленої мети було встановлено суть поняття «критичне мислення» та його значення в сучасній освіті. Після аналізу зарубіжної та вітчизняної практики формування критичного мислення студентів, визначено основні проблеми, які гальмують цей процес в українських закладах вищої освіти, та розроблено шляхи удосконалення прийомів та методів, які йому сприятимуть.

Для проведення дослідження використано наступні *методи*: аналіз, синтез, індукція та дедукція. В статті вперше показано практичні рішення

удосконалення методів та прийомів, використання яких забезпечує формування критичного мислення у студентів закладів вищої освіти України. Після вивчення наукової літератури та думок кількох вчених щодо визначення поняття «критичне мислення», було встановлено, що це мислення оцінкове, рефлексивне та відкрите для нової інформації. Аналіз зарубіжного та вітчизняного досвіду дав можливість визначити проблеми, що гальмують процес формування критичного мислення в українських студентів: відсутність академічного курсу, ефективних методів та прийомів навчання, а також недосконалість системи оцінювання критичного мислення. Визначено шляхи подолання проблем, до яких віднесено: розробка академічного курсу, що сприятиме формуванню цієї компетентності у студентів; використання при його викладанні сучасних методів, прийомів, способів оцінки, що довели свою ефективність в зарубіжних закладах вищої освіти.

Практичне значення дослідження полягає в можливості використовувати отримані результати освітніми закладами України.

Ключові слова: критичне мислення, здобувачі вищої освіти, ринок праці, мотивація, академічний курс

Filipovych Viktoriia Mykolaivna Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor of the Department of Creative Industries and Social Innovations, Educational-Scientific Institute of Law and Social Technologies, Chernihiv Polytechnic National University, Shevchenko St., 95, Chernihiv, 14035, <https://orcid.org/0000-0001-9645-7985>

Podliesna Hanna Volodymyrivna PhD of Psychological Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Humanities and Social Disciplines, Poltava State Agrarian University, Skovorody St., 1/3, Poltava, <https://orcid.org/0000-0001-5822-0039>

Zaika Tetiana Petrivna Candidate of Philosophical Sciences, Senior Researcher of the Department of Research Work and Attestation of Scientific Staff, State Scientific Institution «Institute of Education Content Modernization», Metropolitan Vasyl Lipkovsky St., 36, Kyiv, 03035, <https://orcid.org/0000-0001-6527-6604>

CRITICAL THINKING FORMATION OF HIGHER EDUCATION STUDENTS

Abstract. The article is devoted to developing the ways to improve the methods and techniques necessary for the formation of critical thinking of students.

The topicality of the carried out research is caused by the social and economic transformations which are taking place in Ukraine and in connection with which the institutions of higher education had new aims and tasks. In order to achieve them modern students must develop special properties, among which a principal place belongs to critical thinking.

The aim of this article is to develop the ways to improve the methods and techniques necessary for the formation of critical thinking of higher education students. In order to achieve the goals set, the essence of the concept "critical thinking" and its importance in modern education have been established. After analyzing foreign and domestic practice of forming critical thinking of students, the main problems which hamper this process in Ukrainian institutions of higher education were determined and the ways to improve the techniques and methods which will facilitate it were developed.

The following methods were used for the study: analysis, synthesis, induction and deduction. The article shows for the first time the practical solutions for improving the methods and techniques, the use of which provides the formation of critical thinking in students of higher education in Ukraine. After studying the scientific literature and the opinions of several scientists on the definition of "critical thinking", it was found that it is thinking evaluative, reflexive and open to new information. The analysis of foreign and domestic experience made it possible to identify the problems hindering the process of formation of critical thinking in students: the lack of an academic course, effective teaching methods and techniques, as well as the imperfect system of critical thinking assessment. The ways to overcome the problems are defined, which include: development of an academic course that will contribute to the formation of this competence in students; use in its teaching of modern methods, techniques, methods of assessment, proven effective in foreign institutions of higher education.

The practical value of the study lies in the possibility to use the results obtained in educational institutions of Ukraine.

Keywords: critical thinking, higher education applicants, labor market, motivation, academic course

Постановка проблеми. Соціально-економічні перетворення, що відбуваються в Україні, зумовлюють реформування ринку праці та торкаються широкого спектру питань, пов'язаних з вирішенням проблем адаптації випускників закладів вищої освіти до сучасних умов професійної діяльності. Нові вимоги висуваються й до якості освіти. Від випускників вимагається нове мислення, висока мобільність, компетентність, толерантність та ін. Зазначені вимоги насамперед пов'язані з необхідністю формування критичного мислення, яке є невід'ємною частиною професійної компетентності. Тільки при досить

високому рівні сформованості критичного мислення перед студентами відкриваються перспективи подальшої діяльності. Випускник перетворюється на самостійного, творчо та критично мислячого суб'єкта, який володіє вміннями та навичками ділової взаємодії та співпраці, може запропонувати нестандартні підходи до вирішення завдань. Студенти закладів вищої освіти повинні бути добре підготовлені до постійного саморозвитку, інновацій, різноманітності способів досягнення цілей, самостійного прийняття рішень, колегіальності, прояву ініціативи та гнучкості. Проте на початку своєї професійної діяльності більшість із них не вміють реалізовувати дані якості на практиці і не мають досвіду реалізації подібних компетенцій навіть під час навчання. Випускники часто недостатньо підготовлені до реальної діяльності, мають слабку мотивацію до ефективної взаємодії в колективі, рефлексії з приводу помилок і недоліків. Тому важливим завданням вищої освіти є цілеспрямоване і планомірне формування критичного мислення студентів на етапі їх підготовки до майбутньої діяльності.

Педагоги, що працюють в закладах вищої освіти та спираються на традиційні підходи до формування критичного мислення, стикаються з труднощами включення студентів у процес розвитку мислення на різних етапах навчання. У зв'язку з цим можна зробити висновок про те, що процес формування критичного мислення студентів не відповідає процесу реформування освітньої системи. Потребують оновлення як зміст, так і методи та прийоми формування критичного мислення. Саме тому це питання є досить актуальним та потребує детального дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання формування критичного мислення почало розглядатися зарубіжними та вітчизняними вченими наприкінці XX – початку XXI століття. До них можна віднести Векслера М. [3], Тягло О.В. [5], Дьюи Дж. [6], Клустер Д. [8] тощо. Однак на сьогоднішній день недостатньо висвітлено питання формування критичного мислення здобувачів вищої освіти, тому воно потребує детального розгляду та аналізу.

Мета статті – розробити шляхи удосконалення методів та прийомів, необхідних для формування критичного мислення здобувачів вищої освіти.

Виклад основного матеріалу. В умовах демократичного суспільства та ринкової економіки інтереси особистості, роботодавця та держави нерідко вступають у суперечність. Майбутні фахівці, критично осмислюючи ті чи інші події, здатні впливати на хід та результати соціально-економічних реформ, спрямованих на розвиток країни та суспільства. Володіння навичками критичного мислення готує їх до практичної діяльності та життя в цілому, до вміння прогнозувати та враховувати зміни. Критичне мислення допомагає змінювати психологію, адаптуватися до ринкової економіки, розвивати ділові

здібності та кваліфікацію. Саме тому формування критичного мислення є необхідним для здобувача вищої освіти, незалежно від спеціальності, але особливо важливе для менеджерів, педагогів, психологів, політологів, медиків, маркетологів, інженерів, оскільки у сфері їхньої професійної діяльності критичне мислення сприяє виробленню ефективних рішень, генерації ідей та створення нових технологій. Ще більш важливим є критичне мислення для роботодавців, що визначають все більшу важливість критичного мислення з кожним роком. За даними Всесвітнього економічного форуму, в 2015 році критичне мислення входить в п'ятірку необхідних навиків працівників, вже в 2020 році цей навик займає друге місце, а до 2025 року його буде недостатньо для того, щоб отримувати високооплачувану роботу.

Таблиця 1.

Найбільш важливі навики для роботи майбутніх фахівців

2015	2020	2025
Комплексне розв'язання проблем	Комплексне розв'язання проблем	Аналітичне мислення та інноваційність
Координація дій з іншими працівниками	Критичне мислення	Активне навчання та стратегії навчання
Управління людьми	Креативність	Розв'язання складних проблем
Критичне мислення	Управління людьми	Критичне мислення та аналіз
Взаємодія, проведення переговорів	Координація дій з іншими працівниками	Креативність, оригінальність, ініціативність

Джерело: за даними Всесвітнього економічного форуму 2020 [1]

Критичне мислення – навик комплексного змісту, який допомагає:

- орієнтуватися у великому потоці інформації та знаходити необхідне;
- осмислювати, впорядковувати та використовувати отриману інформацію;
- ефективно вирішувати проблеми та приймати рішення;
- сформулювати власну точку зору;
- вести дискусію;
- самостійно здобувати знання;
- відкрито спілкуватися;
- мислити логічно та аргументувати.

Варто зазначити, що сучасна система освіти недостатньо уваги приділяє розвитку критичного мислення серед студентів. Навпаки, надмірна шаблонізація та стандартизація не дозволяє студентам розвиватися творчо, а інформацію оцінювати критично, тобто здійснюючи оцінювання події, явища чи предмету з різних точок зору.

Внаслідок цього майбутні фахівці не можуть раціонально формулювати свої думки та ідеї, швидко орієнтуватися в стрімко зростаючому потоці інформації і знаходити потрібне, осмислювати і застосовувати отриману інформацію, що вимагає формування особливих розумових навичок. «Вони не знають, як приймати рішення – чи мати дітей, чи робити інвестиції, чи підтримувати ту чи іншу політичну пропозицію. Вони не вміють знаходити ймовірні способи вирішення своїх проблем, не знають, як використовувати свою голову» [2].

Однак перш ніж запропонувати практичні напрями розвитку критичного мислення, необхідно дослідити сутність поняття та його складові.

Багато авторів визначають критичне мислення як оцінку, яка базується на певних критеріях. Вона може бути спрямована людиною на зовнішній світ, на чужі думки і на себе, на свої думки. У дослідженні Векслера М. поняття «критичне мислення» визначається як «процес вирішення проблеми, що включає різне обговорення процесу та результатів праці, їхню оцінку. Ця оцінка може бути виражена у виявленні помилки, або у встановленні позитивного, цінного у предметах і явищах, або у встановленні істинності факту, що обговорюється, ідеї» [3].

Баксанський О. Е. і Кучер Е. Н. розглядають критичне мислення як здатність особистості на вирішення практичних і наукових проблем на основі їх попереднього всебічного аналізу з позиції можливих позитивних і негативних наслідків як для самої людини, так і для соціуму [4].

На думку Тягло О.І., критичне мислення – це точний алгоритм, послідовність добре узгоджених інтелектуальних дій, майстерне виконання яких дає змогу досягати мети [5].

Не дивлячись на велику кількість визначень, вони мають загальний висновок, а саме: критичне мислення означає мислення оціночне, рефлексивне та відкрите для нової інформації. Його формування у закладі вищої освіти (ЗВО) залежить від зусиль самого студента, а також від кваліфікації, вмінь та навичок викладача. Так, беручи до уваги праці відомих дослідників, таких як Дьюї Дж. [6], Еніс Р. [7], Клустер Д. [8], можна виділити якості, якими повинен оволодіти здобувач вищої освіти для того, щоб мислити критично. Вони наведені в Табл. 1.

Таблиця 1.

Якості критично мислячого здобувача вищої освіти

Якості	Значення
Готовність до планування	Думки часто виникають хаотично, тому важливо вміти їх упорядкувати, послідовно вибудувати їх виклад та вміти робити логічні висновки
Гнучкість	Студент із консервативним підходом часто не сприймає ідеї інших. Гнучкість дозволяє розібратися в існуючій інформації
Наполегливість	Студент, який має цю якість, не кидає думку, а логічно і аргументовано доводить її до кінця
Готовність виправляти помилки	Критично мислячий студент не виправдовуватиме своє невірне рішення, а зробить правильний висновок
Усвідомлення	Це дуже важлива якість здобувача вищої освіти, що передбачає самоаналіз та самоспостереження у процесі мисленнєвої діяльності
Пошук компромісних рішень	Важливо вміти дослухатися до інших точок зору, терпимо ставитися до думок, відмінних від власних поглядів, підходити до аналізу будь-якої інформації з позиції загальнолюдських цінностей та моралі, а у разі розбіжності - знайти спільне рішення, інакше ідеї залишаться лише на рівні висловлювань

Примітка: складено авторами

Щоб сформувати наведені у Табл.1 якості у здобувача вищої освіти, викладач, маючи певну кваліфікацію та необхідні знання й навички, повинен виконати такі завдання:

- спрямовувати студента, мотивувати його навчальну діяльність, показати значення проблеми, викликати та підтримати інтерес до її розгляду;
- уявити матеріал та доступно його пояснити, ввести нові знання в раніше засвоєний контекст та навести приклади;
- розвинути отримані знання, надати додатковий матеріал для більш детального ознайомлення із питанням;
- обговорити отримане рішення та проаналізувати його відповідність ситуації;
- сприяти розвитку не лише інтелектуальних якостей студента, а також його моральних якостей, характеру, професійної етики, поваги до себе та інших, виховати терпимість та соціальну відповідальність.

Для виконання вищезазначених завдань викладач повинен керуватися такими принципами:

1. *Інформаційна насиченість навчального та практичного матеріалу* для використання аргументів, доказів чи спростувань, заснованих на конкретних фактах, джерелах, даних.
2. *Соціальна обумовленість предмета осмислення*. Підбір проблем, завдань, обговорень необхідно здійснювати з урахуванням цієї особливої якості критичного мислення.
3. *Комунікативність у процесі осмислення проблеми та її обговорення*. Критичне мислення індивідуальне та самостійне. Однак воно проявляється в суперечках, дискусіях, при обговореннях та публічних виступах. Саме тому комунікативні навички учасників осмислення проблеми для формування даного типу мислення грають вирішальну роль.
4. *Проблемність змісту матеріалу*. Цей принцип є одним з основних при формуванні критичного мислення, тому що проблемне та критичне мислення пов'язані загальними властивостями, методами та прийомами навчання.
5. *Мотивація та потреба у знанні* є основним відправним пунктом мисленнєвої діяльності і прояву критичності розуму. Воно можливе лише у тому випадку, якщо людина мотивована дізнатися, зрозуміти, осмислити, встановити істину або отримати результат, інакше ні про яку критичність розуму не може йти мови.
6. *Науковість, достовірність та доступність інформації*. Здібність та вміння оцінювати достовірність інформації також належать до вмінь критично мислити.

Виходячи з вищесказаного, можна зробити висновок, що формування критичного мислення багато в чому залежить як від зусиль самого студента, так і від кваліфікації, вмінь та навиків викладачів. Однак воно неможливе без належної уваги до цього питання з боку закладу вищої освіти та держави.

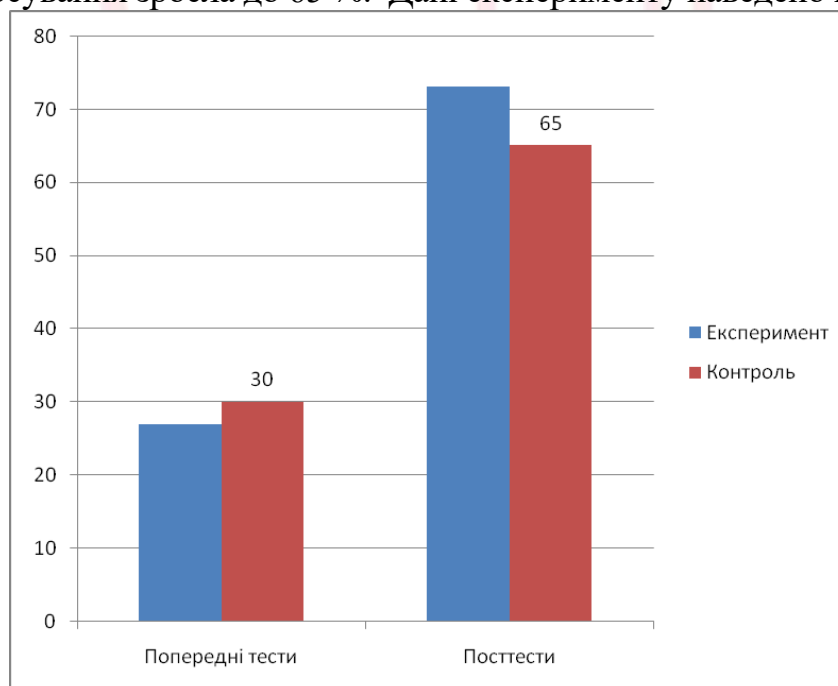
Для того, щоб запропонувати практичні заходи розвитку критичного мислення серед студентів закладів вищої освіти, потрібно розглянути успішні приклади реалізації таких педагогічних підходів у зарубіжних закладах вищої освіти. Світові тенденції свідчать, що передові держави всіляко підтримують вищу освіту, стимулюють її інтенсивний розвиток, роблячи акцент на її якості, а не масовості. У всьому світі йде боротьба за таланти, адже саме талановиті випускники закладів вищої освіти стають носіями всього нового та передового. Держави Європи та США приділяють значну увагу питанню формування критичного мислення здобувачів вищої освіти.

Здатність критичного мислення є головною умовою національного добробуту та безпеки, тому вона згадується в освітніх рекомендаціях. Абітурієнти багатьох закладів вищої освіти європейських та американських

держав складають стандартизовані іспити для вступу до коледжів, магістратури та аспірантури. Також складаються тести, які показують рівень розвиненості критичного мислення, що є обов'язковою умовою для отримання престижної та високооплачуваної роботи [9]. Курси та тренінги з критичного мислення проводяться у більшості університетів світу. Для цього застосовуються сучасні методики та прийоми. Для представників різних професій видається велика кількість матеріалів. Так, в Університеті Окленда викладаються курси «Логічне та критичне мислення». В Мічиганському університеті здобувачі вищої освіти мають можливість відвідувати курси «Критичне мислення для інформаційної доби», в Оксфордському університеті – «Критичне мислення для початківців». На весь світ відома програма «INSIGHT Development Program» [10]. Її розробником є організація, яка є світовим лідером у секторі вимірювання критичного мислення.

В одній із шкіл Індонезії (м. Рембанг) було проведено дослідження по впровадженню новітньої системи навчання – проблемно-орієнтованого навчання (PBL), тобто навчання через вирішення конкретної проблеми. В результаті проведеного дослідження було встановлено, що кількість студентів з високим рівнем критичного мислення після навчання з використанням системи PBL значно зросла. Так, до впровадження системи вона становила 30% від загальної кількості, а після її застосування зросла до 65 %. Дані експерименту наведено в Графіку 1.

Графік 1. Середній відсоток студентів, які володіють навичками критичного мислення після проходження новітньої системи навчання – проблемно-орієнтованого навчання (Індонезія) [11]

Примітка: систематизовано авторами

В Україні спостерігається протилежна тенденція: держава втрачає студентів через неефективність вищої освіти, тобто через її низьку якість, про що зазначають роботодавці [12]. В першу чергу, недостатній розвиток критичного мислення серед студентів пов'язаний із недосконалим нормативно-правовим регулюванням питання. Законом України «Про освіту» критичне та системне мислення визначене, як одне із спільних вмінь для всіх компетентностей, необхідних сучасній людині для успішної життєдіяльності [13]. Закон дане поняття узагальнює та не відображає складових чи методики розвитку критичного мислення, саме тому, перш ніж впроваджувати практичні рішення на рівні закладів освіти, потрібно удосконалити законодавство щодо вирішення даної проблеми.

Разом з тим, незважаючи на недостатнє законодавче регулювання питання, деякі заклади вищої освіти намагаються впровадити дисципліну «Критичне мислення» в програму. На сьогодні впровадження дисципліни знаходиться на початковому етапі, вона базується на адаптації зарубіжних розробок до умов вітчизняної вищої освіти. Серед успішних та реалізованих практичних надбань варто виділити курс «Наука повсякденного мислення» від Університету Квінсленда, який сприяє розвитку критичного мислення. Серед українських розробок варто виділити наступні:

- курси «Критичне мислення для освітян» (онлайн-платформа Prometheus) [14];
- навчальний курс «Вступ до критичного мислення» (Карачинський О., дистанційна платформа освітньої ініціативи «БУМ») [15];
- навчальний курс «Основи критичного мислення» (Пометун О., Сущенко І., «Освітня платформа з розвитку критичного мислення») [16].

Можна зробити висновок, що в багатьох закордонних закладах вищої освіти присутній курс з критичного мислення. На відміну від цього, курси та доробки, розроблені українськими авторами, є різнорівневими. Подана в них інформація спрямована на різні цільові аудиторії. Їх фінансування здійснюється здебільшого західними фондами та організаціями. В той же час відсутній міждисциплінарний академічний курс, розроблений спеціально для українських здобувачів вищої освіти. Відсутність академічного курсу – не єдина проблема, яка уповільнює формування критичного мислення здобувачів вищої освіти в Україні. Серед інших проблем необхідно відзначити відсутність дієвих методів та прийомів формування критичного мислення здобувачів вищої освіти, недосконалість системи оцінювання критичного мислення. Шляхи їх вирішення наведені в Табл. 3.

Таблиця 3.

Проблеми формування критичного мислення та шляхи їх вирішення [17-19]

Проблеми формування	Шляхи вирішення
Відсутність академічного курсу	Для його розробки необхідно всебічно вивчити наявний світовий досвід стосовно різноманітних курсів з критичного мислення та розробити концепцію академічного курсу, який сприятиме формуванню компетентності критичного мислення студентів, та впровадити його в освітній процес в українських ЗВО. До розробки подібного курсу мають бути залучені відповідні зацікавлені фахівці з метою консультування та верифікації інформації. У межах експерименту рекомендується провести пілотні заняття, тестування, анкетування тощо у вибіркових закладах вищої освіти України, створити та втілити інформаційне супроводження впровадження курсу (лекції, семінари, майстер-класи тощо)
Відсутність дієвих методів	При викладанні академічного курсу, спрямованого на формування критичного мислення здобувачів вищої освіти варто використовувати такі методики, як круглий стіл, дискусія, спільний пошук, дебати, інтерв'ю, есе, портфоліо, «мозковий штурм», синквейн, тести на знаходження вірних та невірних тверджень, рольова гра. Все більшого поширення набувають такі методи, як підготовка доповідей, складання презентацій та робота з проєктами. Основна мета цих методів – надання можливості студентам самостійного набуття знань у процесі вирішення практичних завдань, які потребують інтеграції знань із різних предметних галузей
Відсутність дієвих прийомів	Досвід зарубіжних ЗВО показав, що найбільш ефективними прийомами, спрямованими на формування критичного мислення у студентської аудиторії є наступні: кластери, Insert, «кьюбінг», бортовий журнал, «зігзаг», читання з зупинками, аналіз тексту, переплутані логічні ланцюжки тощо. Кластер – це прийом, схема роздумів, яку можна реалізовувати на заняттях як в усній, так і в письмовій формі. Ціль прийому Insert – спонукати студентів до відстеження власного розуміння інформації, що читається. Переплутані логічні ланцюжки – це прийом роботи над текстом, що дозволяє простежити причинно-наслідкові зв'язки або хронологічний ланцюжок подій. Його використовують для роботи з текстом, насиченим подіями та фактами, коли необхідно акцентувати увагу до спірності, варіативності розвитку деяких моментів

Недосконалість системи оцінювання критичного мислення	Ефективними способами оцінки критичного мислення, які використовуються зарубіжними ЗВО, є тести з готовими варіантами відповідей, тести з альтернативними варіантами відповідей, ведення протоколів спостережень за процесом дискусії, індивідуальні протоколи самоаналізу здобувача вищої освіти по запропонованому алгоритму. Кінцева оцінка може бути накопичувальною та виражатися кількісно у вигляді рейтингу вмінь за весь курс навчання. Найвищий рівень критичності може оцінюватися під час практичної діяльності студента після закінчення ЗВО

Примітка: систематизовано авторами

Завдяки розробці академічного курсу який принципово орієнтований на застосування у ЗВО, включення в нього різноманітного арсеналу прийомів та методів формування критичного мислення, удосконалення системи оцінювання, студенти отримають велике задоволення від самого процесу навчання та від його результатів. Залучені до процесу критичного мислення, вони самостійно здобувають знання, разом висувають ідеї, використовують набуті знання та вміння у нових ситуаціях повсякденного життя, творять, вчаться формулювати власні думки та ідеї, ставитись з повагою до думки інших

Висновки. Формування критичного мислення студентів є однією з актуальних проблем закладів вищої освіти України. Сучасний випускник повинен вміти діяти в умовах багатозадачності, грамотно та аргументовано доводити свою думку. Разом з цим зростає роль критичного мислення, без якого професійна діяльність випускника закладу освіти та його життя в цілому будуть неповноцінними.

На основі аналізу наукової літератури та думок вчених щодо визначення поняття «критичне мислення», зроблено висновок, що це мислення оцінчне, рефлексивне та відкрите для нової інформації. Для того, щоб мислити критично, здобувач вищої освіти повинен володіти такими якостями, як готовність до планування, наполегливість, готовність виправляти свої помилки, глибоке розуміння проблеми, пошук компромісних рішень. Формування цих якостей залежить не тільки від старань студента, а й від кваліфікації, знань та вмінь викладача. Однак також воно неможливе без належної уваги з боку закладу вищої освіти та держави. На сьогоднішній день формуванню критичного мислення здобувачів вищої освіти в Україні приділяється недостатня увага. Цей процес уповільнює низка проблем, які потребують негайного вирішення: відсутність академічного курсу, розробленого спеціально для здобувачів вищої освіти, ефективних методів та прийомів формування критичного мислення, а також недосконалість системи його оцінювання. Для їх

подолання запропоновано розробити академічний курс, який сприятиме формуванню цієї компетентності у студентів, використовувати при його викладанні сучасні методи, прийоми, способи оцінювання, які довели свою ефективність в зарубіжних закладах вищої освіти.

Практичне значення дослідження полягає в тому, що заклади вищої освіти України можуть використовувати отримані результати для формування критичного мислення своїх студентів.

Література:

1. Якість вищої освіти – запорука конкурентоспроможності українських університетів. nubip.edu.ua, 2021. URL: <https://nubip.edu.ua/node/85747>
2. Геніке Е.А. Личностно-ориентированное обучение. Самара: Самарский региональный Центр Интернет Образования, Кабинет пед. Технологий
3. Векслер М. Критическое мышление: дис. канд. психол. Наук. Киев, 1973.
4. Баксанский О.Е., Кучер Е.Н. Когнитивные науки. От познания к действию. Москва: КомКнига, 2005. 182 с.
5. Тягло О.В. Критичне мислення. Харків: Основа, 2008. 189 с.
6. Дьюи Дж. Психология и педагогика мышления. Москва: Лабиринт, 1999. 192 с.
7. Эннис Р.Х. Таксономия места критического мышления и способностей. КМ новости, 1985. № 1. 12 с.
8. Клустер Д. Что такое критическое мышление. Критическое мышление и новые виды грамотности. Москва: ЦГЛ, 2005. С. 5–13
9. Дворянчикова С. Є. Лінгвістична семантика комічних контекстів: привід розвитку критичного мислення. Науковий потенціал та перспективи розвитку філологічних наук: матеріали міжнародної науково-практичної конференції. Київ: ТНУ імені В. І. Вернадського, 2017. С. 168-170.
10. INSIGHT Development Program. insightassessment.com, 2022. URL: <https://www.insightassessment.com/product/insight-development-program-2>
11. Ayuningrum D., Susilowati E. Mplementation of problem basedlearning (PBL) to student's critical thinking skill on protest matter. researchgate.net, 2018. URL: https://www.researchgate.net/publication/329521917_IMPLEMENTATION_OF_PROBLEM_BASED_LEARNING_PBL_TO_STUDENT'S_CRITICAL_THINKING_SKILL_ON_PROTIST_MATTER
12. Давоський формат. Як у світі змінюються погляди на навчання. kills.dcz.gov.ua, 2020. URL: <https://skills.dcz.gov.ua/davoskyj-format-yak-u-sviti-zminyuyutsya-poglyady-na-navchannya/>
13. Про освіту: Закон України від 5 вересня 2017 року № 2145-VIII. 2017. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>
14. Критичне мислення для освітян. courses.prometheus.org.ua, 2022. URL: https://courses.prometheus.org.ua/courses/course-v1:CZ+CTFT101+2017_T3/about
15. Вступ до критичного мислення. vumonline.ua, 2022. URL: <https://vumonline.ua/course/critical-thinking/>
16. Освітня платформа «Критичне мислення». criticalthinking.expert, 2022. URL: <https://www.criticalthinking.expert/najblyzhchi-podiyi/>
17. Юган Н.Л. Формування компетентності критичне мислення в українських студентів. Варшава: Wydział «Artes Liberales» UW, 2019. С. 345-354.

18. Нараева К. Э. Метод проектов как средство формирования мотивированности студентов социально-политических специальностей. Москва : ИПК МГЛУ «Рема», 2010. С. 132–142.

19. Попова Е. А. Использование ролевых игр в обучении межкультурной коммуникации. Москва : ИПК МГЛУ «Рема», 2010. С. 150–157.

References:

1. Yakist vyshchoyi osvity – zaporuka konkurentospromozhnosti ukrayinskyi universytetiv. (2021) [The quality of higher education is the key to the competitiveness of Ukrainian universities]. Retrieved from: <https://nubip.edu.ua/node/85747> [in Ukrainian].
2. Genike, Y.A. *Lichnostno-orientirovannoye obuchenije* [Student-centered learning]. Samara: Samarskiy regionalnyy Tsent Internet Obrazovaniya, Kabinet ped. Tekhnologiy [In Russian].
3. Veksler, M. (1973). *Kriticheskoye myshleniye*: dis. kand. psikholog. nauk [Critical thinking]. Kyiv [in Ukrainian].
4. Baksanskiy, O.Y., Kucher, Y.N. (2005). *Kognitivnyye nauki. Ot poznaniya k deystviyu* [Cognitive Sciences. From knowledge to action]. Moscow: KomKniga. 182 [In Russian].
5. Tyahlo, O.V. (2008). *Krytychne myslennya* [Critical thinking]. Kharkiv: Osnova. 189 [in Ukrainian].
6. Dyui, Dzh. (1999). *Psikhologiya i pedagogika myshleniya* [Psychology and pedagogy of thinking]. Moscow: Labirint. 192 [In Russian].
7. Ennis, R.K. (1985). Taksonomiya mesta kriticheskogo myshleniya i sposobnostey [A taxonomy of the place of critical thinking and abilities]. *KM novosti*, 1. 12 [In Russian].
8. Kluster, D. (2005). *Chto takoye kriticheskoye myshleniye. Kriticheskoye myshleniye i novyye vidy gramotnosti* [What is critical thinking. Critical thinking and new types of literacy]. Moscow: TSGL. 5–13 [In Russian].
9. Dvoryanchykova, S.Y. (2022). *Linhvistychna semantyka komichnykh kontekstiv: pryvid rozvytku krytychnoho myslennya* [Linguistic semantics of comic contexts: the reason for the development of critical thinking]. Naukovyy potentsial ta perspektyvy rozvytku filolohichnykh nauk: materialy mizhnarodnoyi naukovo-praktychnoyi konferentsiyi. Kyiv: TNU imeni V. I. Vernadskoho. 168-170 [in Ukrainian].
10. INSIGHT Development Program. (2022). Retrieved from: <https://www.insightassessment.com/product/insight-development-program-2> [In English].
11. Ayuningrum, D., Susilowati, E. (2018). Mplementation of problem based learning (PBL) to student's critical thinking skill on protest matter. Retrieved from: https://www.researchgate.net/publication/329521917_IMPLEMENTATION_OF_PROBLEM_BASED_LEARNING_PBL_TO_STUDENT'S_CRITICAL_THINKING_SKILL_ON_PROTIST_MATTER [In English].
12. Davosky format. Yak u sviti zminyuyutsya pohlyady na navchannya. (2020) [Davos format. How the world views on learning are changing]. Retrieved from: <https://skills.dcz.gov.ua/davoskyj-format-yak-u-sviti-zminyuyutsya-poglyady-na-navchannya/> [in Ukrainian].
13. Pro osvitu: Zakon Ukrayiny vid 5 veresnya 2017 roku № 2145-VIII [On education]. 2017. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> [in Ukrainian].
14. Krytychne myslennya dlya osvityan. (2022) [Critical thinking for educators]. Retrieved from: https://courses.prometheus.org.ua/courses/course-v1:CZ+CTFT101+2017_T3/about [in Ukrainian].
15. 14. Vstup do krytychnoho myslennya. (2022) [Introduction to critical thinking]. Retrieved from: <https://vumonline.ua/course/critical-thinking/> [in Ukrainian].

ISSN (print) 2708-7530

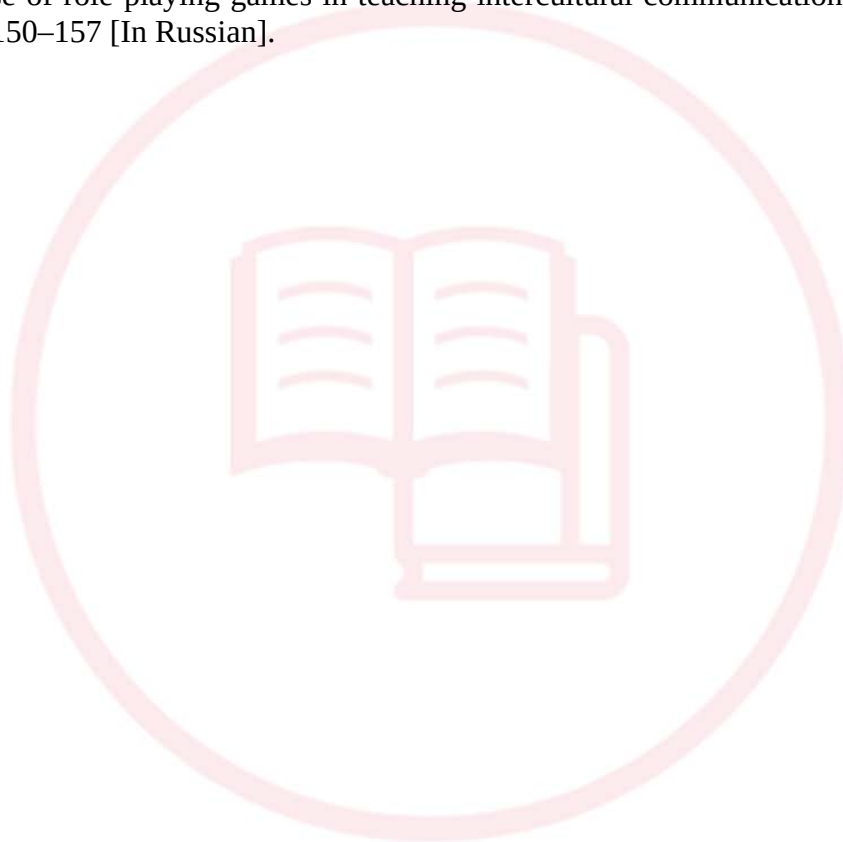
Наукові перспективи № 6(24) 2022

16. Osvitnya platforma «Krytychne myslennya». (2022) [Educational platform Critical Thinking]. Retrieved from: <https://www.criticalthinking.expert/najblyzhchi-podiyi/> [in Ukrainian].

17. Yuhan, N.L. (2019). *Formuvannya kompetentnosti krytychne myslennya v ukrayinskykh studentiv* [Formation of competence critical thinking in Ukrainian students]. Varshava: Wydział «Artes Liberales» UW. 345-354 [in Polish].

18. Nagayeva, K.E. (2010). *Metod proyektov kak sredstvo formirovaniya motivirovannosti studentov sotsialno-politicheskikh spetsialnostey* [The method of projects as a means of forming the motivation of students of socio-political specialties]. Moscow: IPK MGLU «Rema». 132–142 [In Russian].

19. Popova, Y.A. (2010). *Ispolzovaniye rolevykh igr v obuchenii mezhkulturnoy kommunikatsii* [The use of role-playing games in teaching intercultural communication]. Moscow: IPK MGLU «Rema». 150–157 [In Russian].

СЕРІЯ «Медицина»

УДК 351.77(477)

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-6\(24\)-611-623](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-6(24)-611-623)

Гавриченко Дмитро Георгійович кандидат медичних наук, завідувач кафедри анестезіології, інтенсивної терапії та медицини болю, Одеський медичний інститут Міжнародного гуманітарного університету, Фонтанська дорога, буд.23а, м.Одеса, 65000, тел.: (063) 519-13-41, <https://orcid.org/0000-0003-1595-4467>.

СУЧАСНИЙ СТАН СФЕРИ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я УКРАЇНИ

Анотація. В умовах війни медична галузь України перебуває в пошуку шляхів виходу з кризової ситуації та побудови моделі розвитку, наближеної до європейських стандартів. Метою статті є аналіз сучасного стану сфери охорони здоров'я України для визначення головних проблем та пріоритетів розвитку галузі та забезпечення міцного здоров'я та благополуччя суспільства.

В напрямку реалізації Цілі 3 Цілей сталого розвитку визначено Україною досягнуто позитивні результати за окремими показниками, однак наявні фактори, що стримують розвиток системи охорони здоров'я України. Проаналізовано динаміку показників захворюваності на ВІЛ/СНІД. Найбільша кількість випадків СНІДу свідчить про недостатність інформаційної компанії уряду щодо боротьби та запобігання зазначеній інфекції. Показник успішності лікування СНІДу показує про неефективність системи лікування в медичних закладах. Досліджено показники захворюваності на туберкульоз, поліомієліт, кір, холеру. Доведено, що Україна має один з найнижчих рівнів планової імунізації населення у світі, що пов'язано з високим ступенем недовіри до них та відсутністю необхідної кількості вакцин. Виділено проекти реформи охорони здоров'я України, реалізовані урядом для забезпечення та підтримки міцного здоров'я населення. Визначено перспективи впровадження систем електронних медичних записів в Україні в умовах євроінтеграції та цифровізації.

Проаналізовано наслідки повномасштабного військового вторгнення Російської Федерації на територію України та прийняті урядом заходи для оптимізації роботи медичних закладів. Аналіз поточного стану охорони здоров'я в Україні дозволив визначити пріоритети системи охорони здоров'я (зниження рівня інфекційних захворювань, підвищення рівня планової

імунізації та вакцинації населення, розвиток е-медицини, підвищення доступності та якості медичних послуг, розширення програми медичних гарантій, викоринення випадків гендерного насильства, підтримка психічного здоров'я населення), реалізація яких дозволить сформувати основу для встановлення транскордонних стандартів.

Ключові слова: охорона здоров'я, медична реформа, імунізація, вакцинація, епідемія, електронна медицина

Havrychenko Dmytro Heorhijovych PhD in Medical Sciences, Head of the Department of Anesthesiology, Intensive Care and Pain Medicine, Odesa Medical Institute of the International Humanitarian University, Fontanskaya road, 23a, Odessa, 65000, tel.: (063) 519-13-41, <https://orcid.org/0000-0003-1595-4467>.

CURRENT STATE OF HEALTHCARE IN UKRAINE

Abstract. During the war, the medical industry of Ukraine is looking for ways out of the crisis and build a model of development close to European standards. The aim of the article is to analyze the current state of health care in Ukraine to identify the main problems and priorities for the development of the industry and ensure good health and well-being of society.

In the direction of implementation of Goal 3 of the Sustainable Development Goals, Ukraine has achieved positive results on some indicators, but there are factors that hinder the development of the health care system of Ukraine. The dynamics of HIV / AIDS incidence rates is analyzed. The highest number of AIDS cases indicates a lack of information from the government's campaign to control and prevent the infection. The success rate of AIDS treatment shows the ineffectiveness of the treatment system in medical institutions. The incidence of tuberculosis, polio, measles, cholera was studied. It is proved that Ukraine has one of the lowest levels of planned immunization of the population in the world, which is due to the high degree of distrust in them and the lack of the required number of vaccines. Ukraine's health care reform projects implemented by the government to ensure and maintain good health are highlighted. Prospects for the introduction of electronic medical records systems in Ukraine in the context of European integration and digitalization are identified.

The consequences of the full-scale military invasion of the Russian Federation on the territory of Ukraine are analyzed and the measures taken by the government to optimize the work of medical institutions are analyzed. The analysis of the current state of health care in Ukraine allowed to determine the priorities of the health care system (reducing the level of infectious diseases, increasing the level of routine immunization and vaccination, development of e-medicine, improving the

availability and quality of medical services, expanding medical guarantees, use cases gender violence, support for mental health), the implementation of which will form the basis for setting cross-border standards.

Keywords: health care, medical reform, immunization, vaccination, epidemic, electronic medicine

Постановка проблеми. Галузь охорони здоров'я має важливе суспільно-політичне значення для забезпечення благополуччя та життєдіяльності суспільства, тому урядова політика країни направлена на пошук оптимальних та ефективних заходів для поліпшення її стану. Недивлячись на те, що вітчизняна система управління охороною здоров'я тривалий час залишалася практично незмінною, на сьогодні в медичній галузі прийнято низку законодавчих актів, стратегій, які дозволять наблизити систему охорони здоров'я України до світового рівня. Фундаментальні підходи до можливостей розширеного відтворення робочої сили, соціального забезпечення громадян є основою медичної реформи, яка реалізується в Україні.

Нині в умовах війни медична галузь України перебуває в пошуку шляхів виходу з кризової ситуації та побудови моделі розвитку, наближеної до європейських стандартів. Саме тому в умовах повномасштабного вторгнення Російської Федерації на територію України впровадження в практику медичних закладів інноваційних, телемедичних технологій, нових методів діагностики та лікування захворювань дозволить Україні досягти позитивних наслідків від реалізації стратегії реформування системи охорони здоров'я для виходу на єдиний світовий та європейський простір.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання аналізу системи охорони здоров'я, яка стосується інтересів всіх груп населення, та визначення пріоритетів її розвитку є предметом дискусій науковців різних сфер знань: Беззуб І. [1], Зима Я. [2], Лагодієнко В. [3], Орлова Н. [4], Радченко О. [3], Сазонець І. [2] та інші. Зважаючи на цінність визначених досягнень наукових праць актуальним залишається дослідження сучасного стану системи охорони здоров'я України відповідно до умов сучасності.

Метою статті є аналіз сучасного стану сфери охорони здоров'я України для визначення головних проблем та пріоритетів розвитку галузі та забезпечення міцного здоров'я та благополуччя суспільства.

Виклад основного матеріалу. Державна політика України направлена на реалізацію цілей та цінностей Порядку денного в галузі сталого розвитку на період до 2030 року. З початку 2015 року в Україні розпочато низку реформ, направлених на зміцнення демократичного устрою та соціально-економічних перетворень. Система Цілей сталого розвитку, яка містить 183 показника для моніторингу відповідно до 86 завдань, затвердження більше ніж 200 нормативно-правових актів

та реалізація 4,3 тис. заходів в напрямку реформування медичної галузі є результатом процесу адаптації Цілей сталого розвитку в вітчизняній практиці.

Ціль 3 Цілей сталого розвитку, що ключає 16 індикаторів, направлена на покращення стану здоров'я населення, що віддзеркалює благополуччя суспільства. В галузі охорони здоров'я впродовж останніх п'яти років відбулась низка реформ, спрямованих на підвищення якості та доступності медичних послуг. Незважаючи на значний прогрес у досягненні поставлених цілей та позитивні тенденції, існують фактори, що стримують розвиток системи охорони здоров'я України.

За оцінками Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ) найвищі показники захворюваності на ВІЛ/СНІД у Східній Європі характерні для України, в якій живуть майже 250 тис. людей з ВІЛ. В Україні за 2021 рік офіційно зареєстровано 4,2 тис. випадків СНІДу, 15,5 тис. випадків ВІЛ-інфекції та 1,9 тис. смерті, зумовлені СНІДом, та 38 випадків ВІЛ-інфекції серед іноземців [5]. Регіональний аналіз випадків ВІЛ-інфекції показав, що найбільша кількість ВІЛ-інфікованих в 2021 році зареєстрована в Одеській (4210 випадків), Дніпропетровській (3392 випадки) областях та м.Києві (1104 випадки), найменша кількість – в Закарпатській (81), Тернопільській (63), Чернівецькій (61) областях (рис.1) (на основі [5]).

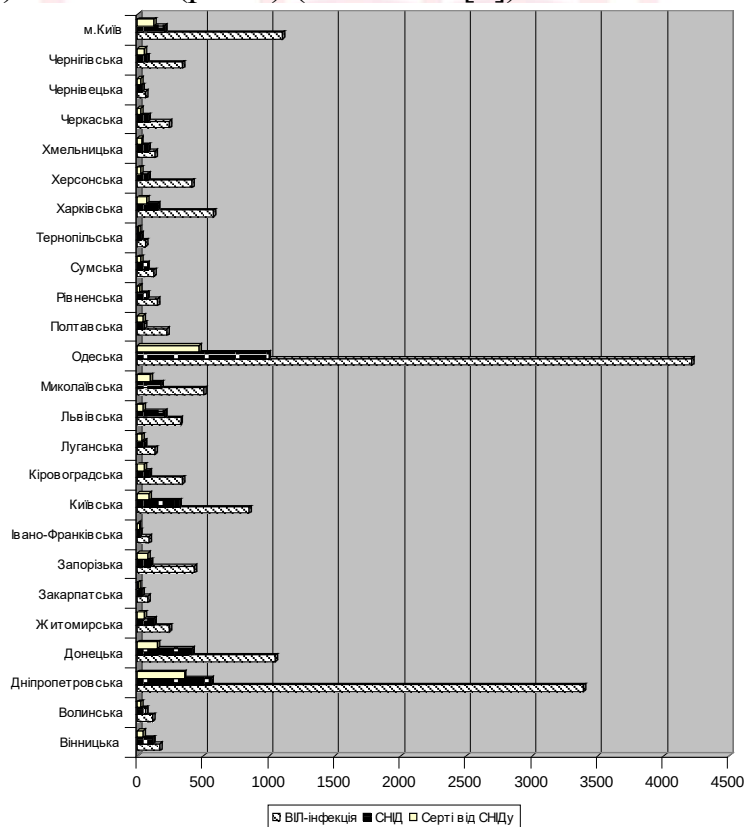

Рис.1. Зареєстровані випадки ВІЛ-інфекції, СНІДу та смертей, зумовлених СНІДом, по регіонах України в 2021 році

В 2021 році в Одеській (997 випадків, з них 465 осіб померли), Дніпропетровській (558 випадків, з них 354 померли) та Донецькій (417 випадків, з них 147 померли) областях зареєстрована найбільша кількість випадків СНІДу. Даний показник свідчить про недостатність інформаційної компанії уряду щодо боротьби та запобігання зазначеній інфекції. Показник успішності лікування СНІДу показує про неефективність системи лікування в медичних закладах.

Україні має один з найвищих світових показників захворюваності на туберкульоз з множинною лікарською стійкістю (МЛС-ТБ), який важко піддається лікуванню. У 2019 році, 27,2% всіх нових виявлених випадків захворювання на туберкульоз в Україні складав туберкульоз із лікарською стійкістю, 6225 випадків - МЛС-ТБ [6].

Порівняно з 2020 роком захворюваність на активний туберкульоз у поєднанні із хворобою, зумовленою вірусом імунодефіциту людини, зменшилася з 6,9 до 6,5 на 100 тис. населення. Захворюваність на туберкульоз серед працівників закладів охорони здоров'я України 2021 року зменшилася до 152 осіб (в 2020 році - 210).

За даними Міністерства охорони здоров'я України, за 2021 рік в Україні кількість уперше зареєстрованих захворювань на ТБ, включно з його рецидивами, становила 18,2 тис. або 44,0% на 100 тис. населення, що на 4,3% більше показника 2020 року (17,6 тис. або 42,2% на 100 тис. населення). Захворюваність на ТБ серед дітей до 14 років збільшилася з 5,9 до 7,4 на 100 тис. дитячого населення (або на 25,4%), серед підлітків віком 15-17 років - зменшився із 14,2 до 12,5 на 100 тис. осіб (або на 12,0%) [6].

Пандемія COVID-19 призвела до зменшення кількості людей з вперше діагностованим туберкульозом в 2020 році у порівнянні з 2019 роком. Діагностичні та лікувальні програми скорочуються або перериваються, оскільки під час конфлікту інфекції залишаються непоміченими, а ліки можуть розвинути резистентність. Динаміка темпів захворюваності на активний туберкульоз в 2020-2021 рр. представлена на рис. 2.

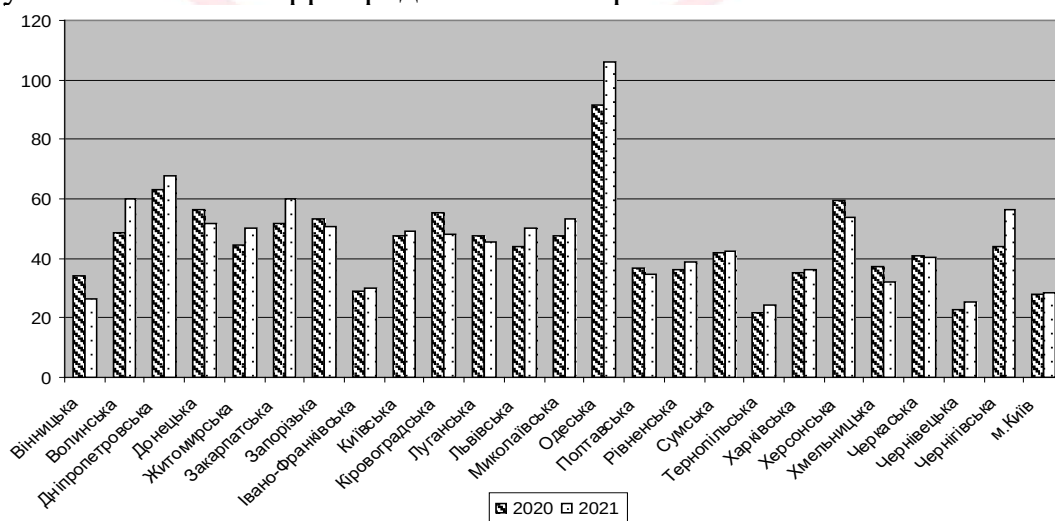

Рис. 2. Захворюваність на активний туберкульоз, включно із його рецидивами, по регіонах, в 2020-2021 році, % в порівнянні з минулим роком [6]

Найбільший приріст захворюваності на активний туберкульоз в 2020-2021 рр. характерний для Одеської, Дніпропетровської та Херсонської областей. Найменша кількість захворювань на активний туберкульоз спостерігається в Чернівецькій, Тернопільській областях та м.Києві.

Згідно дослідження ВООЗ Україна входить до 20 країн з найбільшою оцінкою випадків лікарської стійкості (24% бактеріологічно підтверджених випадків). На сьогодні, охоплення лікуванням туберкульозу становить 82%, з них лише 76% - успішне лікування туберкульозу. Причиною низького відсотку успішності є передчасне припинення лікування, отримання ліків з запізненням [6].

Досить поширеними заходами з імунізації в Україні є проекти, направлені проти таких захворювань, як поліомієліт. В 2019 році в Україні підтверджено два випадки поліомієліту, викликані шляхом циркулюючого вакцинного поліовірусу типу 2. У вересні 2021 року вірус виявлено у невакцинованих 17-місячної дівчинки (Рівненська область) та 2-річного хлопчика (Закарпатська область). У 2021 році загальний відсоток охоплення вакцинацією становить 80%. Національна програма з вакцинації, яка почалась 1 лютого 2022 року, направлена на дітей віком від 6 місяців до 6 років [7].

У 2017-2020 роках країна пережила загальнонаціональну епідемію кору. За цей період ВООЗ виявлено 115,5 тис. випадків кору, 40 пацієнтів з них померли. У 2021 році в Україні зафіксовано 16 випадків кору, країна зайняла друге місце в Європі за кількістю випадків. Відсоток охоплення вакцинацією від кору в 2021 році зменшився з 95% до 82% [7].

Останньою європейською країною, яка оголосила епідемію холери, стала Україна. У 2011 році в Донецькій області (м.Маріуполь, Донецька область) було зафіксовано 33 випадки захворювання. Причиною цього були токсигенні штами вібріонів, занесені з іншої країни. Ліквідацію спалаху, який тривала майже три місяці, ускладнювало несвоєчасне звернення постраждалих за допомогою [7].

Реагування на прояви інфекційних хвороб (туберкульоз, ВІЛ/СНІД, гепатит типу С) є одним з ключових аспектів діяльності Агенства США щодо

Отже, Україна має один з найнижчих рівнів планової імунізації населення у світі, що пов'язано з високим ступенем недовіри до них та відсутністю необхідної кількості вакцин. Для покращення ситуації урядом країни реалізовано ряд проектів для забезпечення та підтримки міцного здоров'я населення (табл.1).

Таблиця 1

Поточні проекти реформи охорони здоров'я

Проект	Період реалізації	Ключові завдання
Проект «Підтримка реформи охорони здоров'я»	27 квітня 2018 року – 26 квітня 2023 року	вдосконалення систем управління у секторі охорони здоров'я; впровадження нових механізмів фінансування медицини; зміцнення її кадрового забезпечення; підвищення рівня прозорості та підзвітності системи охорони здоров'я та її реагування на потреби громадян; поліпшення системи надання медичних послуг на всіх рівнях.
Проект «Безпечні, доступні та ефективні ліки для українців» (SAFEMed)	1 вересня 2017 року – 30 серпня 2022 року	зміцнення системи управління фармацевтичним сектором; оптимізація механізмів його фінансування; забезпечення доступності ліків.
Healthlink	27 вересня 2017 року – 26 вересня 2022 року	ліквідація ВІЛ-інфекції як загрози для громадського здоров'я; підвищення попиту та розширення доступу до ВІЛ-послуг; зниження обсягів стигматизації та дискримінації.
Serving Life («Заради життя»)	27 вересня 2017 року – 26 вересня 2022 року	зниження захворюваності на ВІЛ-інфекцію, туберкульоз та гепатит С; впровадження досконалих механізмів виявлення, лікування та піклування у слідчих ізоляторах і закладах виконання покарань.
Проект «Підтримка зусиль у протидії туберкульозу в Україні»	1 жовтня 2019 року – 30 вересня 2024 року	зниження епідемії туберкульозу шляхом раннього виявлення, відповідного піклування про хворих; підвищення рівня виявлення хвороби; висока якість діагностики, лікування та піклування про пацієнтів, які страждають на туберкульоз; оптимізація звітності, збору та аналізу даних.
Проект «Зміцнення реабілітаційних послуг у системах охорони здоров'я»	1 квітня 2019 року – 30 червня 2022 року	розробка та зміцнення комплексних, сталих послуг і систем у сфері реабілітації на основі створення партнерств і залучення зацікавлених сторін; забезпечення доступу до якісних реабілітаційних послуг (у т.ч. до додаткових допоміжних технологій) для осіб, що потребують таких послуг.
Проект «Протидія помилковим уявленням про вакцинацію»	1 липня 2018 року – 30 грудня 2022 року	поліпшення попиту та пропозиції послуг з вакцинації в Україні; зміцнення і вдосконалення суспільної комунікації; ведення об'єктивного діалогу з питань вакцинації у контексті медичної реформи; розвиток потенціалу до планування, прогнозування та управління програмами вакцинації на рівні областей і територіальних громад.
Проект «Підтримка України у зміцненні систем імунізації»	1 липня 2019 року – 30 вересня 2022 року	підвищення результативності роботи систем імунізації в Україні; зміцненні механізмів координації дій зацікавлених сторін і діяльності в рамках національних дорадчих органів; підвищення суспільного попиту на послуги з імунізації та обсягів їх використання.

Ініціатива Європейського Союзу (ЄС) EU4Digital, яка має на меті забезпечити ефективні системи обміну медичною інформацією та управління відповідно до найкращих практик, співпрацює з Україною та іншими країнами регіону Східного партнерства.

EU4Digital прагне поширити на країни Східного партнера переваги єдиного цифрового ринку Європейського Союзу, спрямовуючи підтримку ЄС на розвиток потенціалу цифрової економіки та суспільства, щоб допомогти бізнесу, покращити життя, створити більше робочих місць, забезпечити економічне зростання в Україні.

В умовах євроінтеграції та цифровізації в медичну практику впроваджені систем електронних медичних записів (Electronic Health Records – EHR). За даними ВООЗ за останні 15 років спостерігається стабільне зростання впровадження національних систем EHR. У 2011-2016 роках темп такого зростання становив 46%. Впровадження відбувається в першу чергу в країнах із високим та середнім рівнем доходу, які можуть створити ефективний цифровий реєстр та надати лікарям інструменти для його заповнення. Технічно єдиним інформаційним ресурсом, який дозволяє пацієнтам та лікарям мати постійний доступ до історії лікування є EHR.

В Україні електронні медичні картки працюють вже більше року. Згідно даних Національної служби охорони здоров'я України (НСЗУ) за системою EHR більшість звернень в Україні є консультаційними (близько 8 млн. з 13 млн.). Серед затребуваних спеціалістів можна виділити неврологів (близько 700 тис. електронних направлень), офтальмологів (майже 600 тис. електронних направлень), хірургів (580 тис. електронних направлень) та ЛОР-спеціалістів (540 тис. е-направлень). Виписано 36,6 млн. електронних рецептів для отримання безоплатних ліків без прив'язки до місця реєстрації. Договір про реімбурсацію уклали 1289 аптек, реімбурсовано 65,6 млн. упаковок на загальну вартість 2,8 млрд. грн. Користувачами програми на постійній основі є вже близько 3 млн. пацієнтів. Кількість виписаних е-рецептів складає близько 50 тис. в середньому на місяць [8].

Після початку повномасштабного військового вторгнення Російської Федерації на територію України, що є порушенням норм міжнародного права, під загрозою опинились мільйони громадян, а вітчизняна система охорони здоров'я функціонує в умовах підвищених ризиків.

У період з 2014 року до нинішньої ескалації конфлікту понад 14 тис. осіб загинуло, у тому числі 3,1 тис. цивільних чоловіків, жінок і дітей; і приблизно 37 тис. (з них 7 тис. цивільних) отримали поранення. До ескалації більшість недавніх жертв були через мінування території, нерозірвані боєприпаси та інші вибухові об'єкти. З початку війни по 2 березня 2022 року було підтверджено щонайменше 752 жертви серед цивільного населення, у тому числі

227 загиблих (15 дітей) та 525 поранених (28 дітей). За оцінками Міністерства охорони здоров'я (МОЗ) за той самий період постраждали понад 2000 осіб, однак реальні витрати набагато вищі [7].

У зв'язку з масовим переміщенням громадян України в умовах війни значно підвищується ризик поширення циркулюючого вакцинного поліовірусу типу 2 за межі країни. На теперішній час за оцінками ВООЗ загальний ризик поширення циркулюючого вакцинного поліовірусу типу 2 оцінюється як помірний. Через посилення соціального змішування та порушення роботи служб вакцинації існує ризик збільшення поширення кору. Не дивлячись на те, що нинішні кліматичні умови не є сприятливими для передачі холери, руйнування та порушення інфраструктури та водопостачання збільшує ризик її спалаху. Так, через тривале блокування м.Маріуполь (Донецька область) та постійний обстріл забороненою міжнародним правом зброєю в тимчасово окупованому Маріуполі наявні фактори, які можуть сприяти масштабній епідемії холери (відсутність каналізації, централізованого водопостачання, тисячі непохованих тіл загиблих, що почали розкладатися; сміття та нечистоти, які накопичилися на вулицях міста і не вивозилися на звалища від початку повномасштабного вторгнення Росії; відсутність медичних закладів, кваліфікованих лікарів та ліків для надання медичної допомоги).

Україна є країною з великою кількістю гірничодобувних та промислових ділянок, нафтопереробними заводами переважно на сході країни. Радіоядерні та хімічні центри становлять серйозний ризик для здоров'я, якщо вони будуть пошкоджені під час поточного конфлікту. Ризик біологічної небезпеки достатньо низький, оскільки в країні мало ймовірна наявність колекцій патогенних мікроорганізмів, однак ризик дезінформації щодо цих небезпек є високим. Наразі діючі атомні електростанції (АЕС) України працюють у штатному режимі, порушення лімітів та умов безпечної експлуатації АЕС відсутні. Однак, ВООЗ проводиться постійний моніторинг ситуації та оцінка радіаційного ризику в надзвичайній ситуації.

Гендерне насильство є серйозною проблемою в Україні. 75% жінок заявляють, що зазнавали певної форми насильства з 15 років, і кожен третій зазнав фізичного або сексуального насильства. Урядом країни вживаються заходи щодо роботи з постраждалими, які пережили тортури та сексуальне насильство, в тому числі з початку війни.

Населення, що постраждало від конфлікту, намагається впоратися з психологічними та фізичними травмами, соціально-економічними наслідками конфліктної ситуації. За оцінками ВООЗ розлади психічного здоров'я вражають кожную п'яту людину в постконфліктних умовах, тоді як світова поширеність розладів психічного здоров'я - 1 на 14 осіб. Серед основних проблем медичних

працівників є нестача персоналу, перевантаження, психологічні розлади в результаті свідків травмуючих подій, що впливають на психічне здоров'я.

В Україні у дорослих, які постраждали внаслідок війни, поширеність розладу психічного здоров'я, депресії та тривоги становила 32%, 22% і 17% відповідно. Виходячи з цих оцінок, майже 4 млн. дорослих і 1 млн. дітей з 18 млн. постраждалого населення ризикують постраждати від проблем психічного здоров'я, пов'язаних із конфліктом. Серед дорослих внутрішньо переміщених осіб кожен третій ризикує захворіти на посттравматичний синдром. Для профілактики та контролю ситуації МОЗ веде онлайн-карти [7].

В умовах воєнного стану урядом країни впроваджено ряд заходів, направлених на оптимізацію роботи медичних закладів. Аптечні заклади у разі відсутності технічної можливості можуть не вносити інформацію до електронної системи охорони здоров'я. Звіти аптечних закладів про відпущені лікарські засоби та надавачів медичних послуг про надані медичні послуги можуть не надаватися. На період дії воєнного стану зупинено акредитацію закладів охорони здоров'я. Акредитаційні сертифікати, строк дії яких закінчується в період дії воєнного стану або закінчився за три місяці до дня введення воєнного стану, продовжують діяти протягом 12 місяців з дня припинення або скасування воєнного стану. Виписування електронних рецептів на лікарські засоби, які підлягають реімбурсації, може здійснюватися в паперовій формі.

Постановою Кабінету Міністрів України від 26.04.2022 №491 "Деякі питання використання коштів з рахунка для задоволення потреб охорони здоров'я" затверджено Порядок використання коштів з рахунку МОЗ, відкритому у Національному банку України для задоволення потреб охорони здоров'я. Кошти спрямовуються на закупівлю медичних меблів, лікарських засобів, мобільних госпіталів, спеціалізованих транспортних засобів, оплату банківських послуг, відновлення роботи комунальних та державних закладів охорони здоров'я, закупівлю послуг, пов'язаних з постачанням медичного забезпечення. Першочергово кошти спрямовуються на медичне забезпечення для регіонів, де ведуться бойові дії, та закладів охорони здоров'я, що залучені до надання медичної допомоги пораненим та постраждалим внаслідок бойових дій, відновлення роботи державних та комунальних закладів охорони здоров'я, що постраждали внаслідок бойових дій [9-10].

У Програмі медичних гарантій на 2022 рік на початку 2022 року передбачалось 36 пакетів медичних послуг з пріоритетними напрямками, які були і в 2020 році. В умовах воєнного стану уряд забезпечив безперебійне фінансування медичних закладів у надзвичайній ситуації шляхом внесення змін до Порядку реалізації програми медичних гарантій у 2022 році. Після 1 квітня 2022 отримали фінансування за програмою медичних гарантій від НСЗУ

413 стаціонарних відділень (400% зростання) та 203 мобільні служби (зростання з декількох до 203). Надавачам медичних послуг у період воєнного стану сплачується щомісяця максимально можлива фіксована сума коштів, незважаючи на фактично внесені записи в електронну систему охорони здоров'я. Видатки за програмою медичних гарантій на оплату медичних послуг профінансовано на 100% до плану за січень-березень 2022 року в обсязі 36,8 млрд. грн., із них найбільша сума за березень – 13,1 млрд. грн. Профінансовано 100% до плану за січень-березень видатки на заробітну плату працівників загальнодержавних закладів охорони здоров'я (2,3 млрд. грн., в тому числі за березень – 784,3 млн. грн.) [11].

В умовах війни система охорони здоров'я України є ключовою необхідною галуззю в країні, однак здатність системи надавати послуги значно зменшилась. Тому ВООЗ збільшила свою присутність в Україні та в країнах, які приймають переміщених українців, надаючи необхідні медичні засоби, обладнання, фінансову допомогу. Реакцією ВООЗ на зміни потреб охорони здоров'я в Україні було перепрофілювання систем, в тому числі логістичних, збільшення кількості персоналу. ВООЗ створила логістичні центри в регіонах, близьких до конфлікту, щоб швидко дістатися до районів, в яких допомога потрібна найбільше. Для задоволення зростаючих потреб у сфері охорони здоров'я ВООЗ проводяться тренінги щодо боротьби з наслідками війни (травмами, масовими жертвами, опіками та хімічним впливом) для понад 1300 медичних працівників.

Висновки. Аналіз поточного стану охорони здоров'я в Україні дозволив визначити пріоритети системи охорони здоров'я: зниження рівня інфекційних захворювань, підвищення рівня планової імунізації та вакцинації населення, розвиток е-медицини, підвищення доступності та якості медичних послуг, розширення програми медичних гарантій, викоринення випадків гендерного насильства, підтримка психічного здоров'я населення. Функціонування системи охорони здоров'я відповідно до означених пріоритетів дозволить сформувати основу для встановлення транскордонних стандартів, враховуючи організаційні, правові, технічні категорії сумісності та пов'язані з ними аспекти.

Література:

1. Беззуб І. Сучасний стан та перспективи розвитку медичної освіти в Україні. http://nbuviap.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=2856:suchasnij-stan-ta-perspektivi-rozvitku-medichnoji-osviti-v-ukrajini-2&catid=71&Itemid=382
2. Сазонець І., Зима Я. Визначення проблем та основних напрямів реформування системи охорони здоров'я України // Державне управління: удосконалення та розвиток. 2018. №12. http://www.dy.nayka.com.ua/pdf/12_2018/4.pdf
3. Радченко О. П., Лагодієнко В. В. Сучасні тенденції та стратегічні орієнтири системи охорони здоров'я України // Ринкова економіка: сучасна теорія і практика управління. 2021. Т.21. Вип. 4 (47). С.34-38.

4. Орлова Н. С. Механізми державного управління у реформуванні системи охорони здоров'я // Публічне адміністрування та національна безпека. 2019. №6.
<https://doi.org/10.25313/2617-572X-2019-6-5377>
5. Про офіційно зареєстровані випадки ВІЛ-інфекції, СНІДу та смертей зумовлених СНІДом: оперативна інформація.
https://phc.org.ua/sites/default/files/users/user90/hiv_aids_statistics_operinfo_2021.12.pdf
6. Статистика з туберкульозу.
<https://phc.org.ua/kontrol-zakhvoryuvan/tuberkuloz/statistika-z-tb>
7. Ukraine emergency. World Health Organization.
<https://www.who.int/emergencies/situations/ukraine-emergency>
8. Цифровий лікар: як електронні медичні картки трансформують систему охорони здоров'я в Україні.
<https://eufordigital.eu/uk/the-digital-doctor-how-electronic-health-records-are-transforming-health-care-in-ukraine/>
9. Деякі питання використання коштів з рахунка для задоволення потреб охорони здоров'я: постанова Кабінету Міністрів України від 26.04.2022 №491.
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/491-2022-%D0%BF>
10. Особливості бюджетного процесу в умовах воєнного стану.
<https://decentralization.gov.ua/news/14654>
11. Мінфін: В умовах воєнного стану заробітна плата медпрацівників за 3 місяці 2022 року профінансована у повному обсязі.
<https://www.kmu.gov.ua/news/minfin-v-umovah-voyennogo-stanu-zarobitna-plata-medpracivnikiv-za-3-misyaci-2022-roku-profinansovana-u-povnomu-obsyazi>

References:

1. Bezzub, I. (2020). Suchasnyj stan ta perspektyvy rozvytku medychnoi osvity v Ukraini [Current state and prospects of medical education development in Ukraine]. (n.d.). *nbuviap.gov.ua*. Retrieved from http://nbuviap.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=2856:suchasnyj-stan-ta-perspektivi-rozvitku-medychnoi-osvity-v-ukrajini-2&catid=71&Itemid=382 [in Ukrainian].
2. Sazonets', I., & Zyma, Ya. (2018). Vyznachennia problem ta osnovnykh napriamiv reformuvannia systemy okhorony zdorov'ia Ukrainy [Identification of problems and main directions of reforming the health care system of Ukraine]. *Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok - Public administration: improvement and developmen*, 12. (n.d.). *dy.nayka.com.ua*. Retrieved from http://www.dy.nayka.com.ua/pdf/12_2018/4.pdf [in Ukrainian].
3. Radchenko, O. P., & Lahodiienko, V. V. (2021). Suchasni tendentsii ta stratehichni oriientyry systemy okhorony zdorov'ia Ukrainy [Modern trends and strategic guidelines of the health care system of Ukraine]. *Rynkova ekonomika: suchasna teoriia i praktyka upravlinnia - Market economy: modern theory and practice of management*, 4 (47), pp.34-38 [in Ukrainian].
4. Orlova, N. S. (2019). Mekhanizmy derzhavnogo upravlinnia u reformuvanni systemy okhorony zdorov'ia [Mechanisms of public administration in reforming the health care system]. *Publichne administruvannia ta natsional'na bezpeka - Market economy: modern theory and practice of management*, 6. (n.d.). *doi.org*. Retrieved from <https://doi.org/10.25313/2617-572X-2019-6-5377> [in Ukrainian].
5. On officially registered cases of HIV, AIDS and AIDS-related deaths: operational information. (n.d.). *phc.org.ua*. Retrieved from https://phc.org.ua/sites/default/files/users/user90/hiv_aids_statistics_operinfo_2021.12.pdf [in Ukrainian].

6. Statistics on tuberculosis. (n.d.). *phc.org.ua*. Retrieved from <https://phc.org.ua/kontrol-zakhvoryuvan/tuberkuloz/statistika-z-tb> [in Ukrainian].

7. Ukraine emergency. (n.d.). *who.int*. Retrieved from <https://www.who.int/emergencies/situations/ukraine-emergency> [in English]

8. Digital doctor: how electronic medical records are transforming the healthcare system in Ukraine. (n.d.). *eufordigital.eu*. Retrieved from <https://eufordigital.eu/uk/the-digital-doctor-how-electronic-health-records-are-transforming-health-care-in-ukraine/> [in Ukrainian].

9. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy “Deiaki pytannia vykorystannia koshtiv z rakhunka dlia zadovolennia potreb okhorony zdorov'ia” vid 26 kvitnya 2022 roku №491 [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine “Some issues of using funds from the account to meet the needs of health care” from April 26, 2022 №491]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/491-2022-%D0%BF> [in Ukrainian].

10. Features of the budget process in martial law. (n.d.). *decentralization.gov.ua*. Retrieved from <https://decentralization.gov.ua/news/14654> [in Ukrainian].

11. Ministry of Finance: Under martial law, the salaries of medical workers for 3 months of 2022 are fully funded. (n.d.). *kmu.gov.ua*. Retrieved from <https://www.kmu.gov.ua/news/minfin-v-umovah-voyennogo-stanu-zarobitna-plata-medpracivnikov-za-3-misyaci-2022-roku-profinansovana-u-povnomu-obsyazi> [in Ukrainian].

Журнал

Наукові перспективи

*(Серія «Державне управління», Серія «Право», Серія «Економіка»,
Серія «Медицина», Серія «Педагогіка», Серія «Психологія»)*

Випуск № 6(24) 2022

Підписано до друку 28.06.2022 р. Формат 60х90/8. Папір офсетний.
Друк офсетний. Гарнітура Times New Roman.
Ум. друк. арк. 8,2. Наклад 100 прим.

*Видавець: Громадська наукова організація
«Всеукраїнська асамблея докторів наук з державного управління»
Свідоцтво серія ДК No4957 від 18.08.2015 р.,
Андріївський узвіз, буд.11, оф 68, м. Київ, 04070.*

Надруковано рекламним агентством
«GoToPrint» Адреса, Україна, Київська обл.,
м. Київ, вул. Льва Толстого, 63
e-mail: gotoprint@gmail.com